

**İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ
DERGİSİ**

İstanbul University Journal of Sociology

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 43 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2023
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TÜBİTAK ULAKBİM TR-Dizin

EBSCO Sociology Source Ultimate

EBSCO SocINDEX (with Full Text)

DOAJ

ProQuest CSA Sociological Abstract

Erih Plus

SOBİAD

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 43 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2023
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Sevtap KADIOĞLU

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Yücel BULUT

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No. 196, Laleli, Fatih, 34459 İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455-5700/15998

E-mail: sosyolojidergi@istanbul.edu.tr

<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iusd/home>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi, Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: Tel:+90 0212 455 57 00 / 15730 / 31

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and German.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 43 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2023
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- ismail.coskun@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Prof. Dr. Murat ŞENTÜRK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- murat.senturk@istanbul.edu.tr

Sayı Editörü / Guest Editor

Doç. Dr. Barış ATEŞ, Milli Savunma Üniversitesi, ATASAREN, İstanbul, Türkiye - barisates@gmail.com

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - yucel.bulut@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mutlu BİNARK, Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye - binark@hacettepe.edu.tr

Bilimsel Sekreteryası / Scientific Secretariat

Arş. Gör. Dr. Zeynep Zehra SADIKOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye
- zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

John Zacharias CRIST, İstanbul, Türkiye
Kevin A. COLLINS, İstanbul, Türkiye

Editorial İlişkiler Yöneticisi / Editorial Relations Manager

Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Doç. Dr. Tuba TOPÇUOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- tuba.topcuoglu@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Doç. Dr. Mehmet Ali AKYURT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

Metodoloji Editörü / Methodology Editor

Doç. Dr. Aynur ERDOĞAN COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aynur.erdogan@istanbul.edu.tr

Tanıtım Yöneticisi / Publicity Manager

Arş. Gör. Ali Rıza ŞAN, İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - arsan@istanbul.edu.tr

Editorial Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Hamdüsena EŞREFOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- hamdusenaesrefoglu@istanbul.edu.tr

Teknik Uzman / Technical Specialist

Arş. Gör. Begüm UZUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - begumuzun@istanbul.edu.tr

Etik Editörü/Ethics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Melike AKBIYIK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- melike.akbiyik@istanbul.edu.tr

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 43 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2023
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Aysen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Enes KABAKCI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - ekabakci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - munver@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - yucel.bulut@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Doç. Dr. Craig BROWNE, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia - craig.browne@sydney.edu.au

Emeritus Prof. David R. SEGAL, Maryland University, Department of Sociology, Maryland, U.S. - dsegal@umd.edu

Prof. Dr. Douglas KELLNER, University of California, California, U.S.

Prof. Dr. Glenn MUSCHERT, Khalifa University, Department of Humanities & Social Sciences, Abu Dhabi, UAE.
- glenn.muschert@ku.ac.ae

Prof. Dr. J. Scott BROWN, University of Miami, Department of Sociology & Gerontology, Coral Gables, FL. Florida, U.S.
- sbrow@miamiOH.edu

Prof. Dr. Jeffrey C. ALEXANDER, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - jeffrey.alexander@yale.edu

Dr. Michal ILLNER, Czech Academy of Sciences - Akademie věd České republiky, Prague, Czech Republic.

Prof. Dr. Philip SMİTH, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - philip.smith@yale.edu

Doç. Dr. Ryan KELTY, United States Air Force Academy, Department of Behavioral Sciences and Leadership, CO, U.S.
- kxx@usafa.edu

Prof. Dr. Sujatha FERNANDES, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia
- sujatha.fernandes@sydney.edu.au

Prof. Dr. Timothy SHORTELL, City University of New York, New York, U.S.

Prof. Dr. William Peter BAEHR, Lingnan University, Department of Sociology & Social Policy, Tuen Mun, Hong Kong
- pbaehr@Ln.edu.hk

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Askerî Sosyolojinin Kuruluşu: The American Soldier	167
The Founding of Military Sociology: The American Soldier Nazlı Terzi, Adem Başpınar	
Military Sociology and its Education in Türkiye: A Comparative Analysis	197
Nebiye Konuk Kandemir, Aykut Çalışkan	
Türkiye’de Kadınların Askerlik Yapmalarına Yönelik Toplumsal Tutumlar	223
Social Attitudes towards Women’s Military Service in Türkiye Mustafa Yücehan Akal, Barış Ateş, Raif Cergibozan, Melek Kırtıl, Adem Başpınar	
Military Spending and Employment in Eastern European Countries: New Evidence from Panel Data Analysis	259
Abdüsselam Sağın, Barış Kocaarslan	
Tekniğe Dair Yaklaşımların Savaş ve Askerlik Mesleği Bağlamında Değerlendirilmesi	275
Evaluation of Approaches to Technique in the Context of War and Military Profession Niyazi Kayahan Boyacı	
Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Ulus Devlete Yönelik Tehdit Algısının ve Askerî Organizasyonun Değişen Yapısı	295
The Changing Perception of Threats to the Nation-State and the Changing Structure of Military Organization in Türkiye from the Republic to the Present Day Atilla Öztekin, Temmuz Gönc Şavran	
Yabancı Askerî Üslerin İkili İlişkiler Üzerine Etkisi: Kurumlar, Strateji, Kültür	323
Influence of Foreign Military Bases on Bilateral Relations: Institutional, Strategic and Cultural Impacts Ali Gök, Tolga Sakman	
Harp Okullarında Eğitim Gören Misafir Askerî Öğrencilerin Türkiye Algısı	351
War College Guest Military Students’ Perceptions of Türkiye Selçuk Cantürk	
Sosyolojik İstihbarat Kavramı Üzerine Bir İnceleme	373
A Conceptual Examination of Sociological Intelligence Uğur Berk Kalelioğlu	
Davranışsal İktisat Perspektifinden Armağan Teorisi Çerçevesinde Ticaret ve Barış	395
Trade and Peace within the Gift Theory from a Behavioral Economics Perspective Banu Özüşen, Levent Kösekahyaoglu	
The Withering Away of the Physician in Medical Sociology: Medicalization, Biomedicalization, and Pharmaceuticalization	421
Anıl Mühürdaroğlu	

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Changes in Intrinsic and Extrinsic Values During the Early Months of the COVID-19 Pandemic: Evidence from Business Faculty Students.....447**
Fatih Sonmez
- Sosyal Becerilerin Kavramsallaştırılmasında Yaşanan Zorluklar ve Üniversite-İstihdam İlişkisinde Sosyal Becerilerin Rolü 459**
Difficulties in Conceptualizing Soft Skills and the Role of Soft Skills in the University–Employment Relationship
Melike Akbıyık
- Göçmenlerin Ulusötesi İlişkileri ve Sosyal Uyumu Açısından Dijital Oyunlar: Türkiyeli Göçmenler Üzerine Bir İnceleme 481**
Digital Games in Terms of Migrants’ Transnational Relations and Social Cohesion: A Study on Turkish Immigrants
Enes Demirel, Miki Suzuki Him
- Göçmen Bakıcı ve Anne Arasında İlişkisel Müzakere Süreçleri: Bakıcılıktan Kurgusal Akrabahğa 513**
Relational Negotiation Processes Between Migrant Care Workers and Mothers: From Caregiving to Fictive Kinship
Canan Neşe Kınıkoğlu, Zehra Zeynep Sadıkoğlu, Fatih Yaman
- Çay Tarımında Gürcülere Karşı Ayrımcılık ve Mitler 537**
Discrimination and Myths against Georgians in Tea Farming
Muhammet Öksüz, E. Murat Öksüz

Türk Askerî Sosyolojisini Kurmak

Barış Ateş

Sayı Editörü / Guest Editor

Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Askerî Sosyoloji ABD. Eposta: barisates@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0001-8548-6924>

Bu editoryal yazının başlığı için *Sosyolojiyi Kurmak* (Kabakçı, 2019) kitabından esinlendiğimi belirtmeye gerek yok. Ancak arada önemli bir fark var. Sosyolojinin kuruluşuna dair bilgi zenginliği henüz emekleme aşamasında olan Türk askerî sosyolojisi için geçerli değil. Dolayısıyla yeni bir disiplinin kuruluşuna dair isabetli tespitler yapmak zorlaşmaktadır. Nitekim bu süreci anlamaya ve açıklamaya yönelik her yeni yayımda mutlaka daha önce gözden kaçırdığım noktalar ortaya çıktı (Ateş, 2020, 2021). Dolayısıyla bu editoryal yazıda uzun bir kuruluş yazısı yazmak yerine askerî sosyoloji disiplininin Türkiye’deki son durumuna ve potansiyel faydalarına dair kısa bir değerlendirme yapmayı uygun gördüm. Elbette kısa bir girizgâhla birlikte bu özel sayıda yer alan makaleleri de kısaca tanıtmaya çalıştım.

19. yüzyıl devrimleri ile sosyolojinin ortaya çıkışı arasındaki paralellik 2. Dünya Savaşı ile askerî sosyoloji disiplininin doğuşu için de kurulabilir. Savaştan önce ağırlıklı olarak milis gücüne dayanan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Ordusu 345.000 askerden bir anda 7 milyona ulaşmıştır. Hatta bu rakam savaşın en yoğun dönemlerinde 12 milyona yaklaşmıştır. Dünyanın birçok farklı noktasında savaşan Amerikan askerlerinin seçimi, eğitimi, lojistiği, personel sorunları, zayıflar, uyum sorunları gibi konular ordunun tek başına çözemeyeceği büyüklük ve çeşitlilikteydi. ABD Ordusunun bu zorluğu aşmak için bulduğu çözüm, bir grup sosyal bilimciyi seferber etmek olmuştur. Zaten 1. Dünya Savaşı sırasında da özellikle psikologlardan faydalanmıştı. Ancak bu sefer çok daha geniş bir akademisyen topluluğunu göreve çağırdı (Stouffer, 2012, s. 94; Camfield, 1977). İşte Stouffer’ın başını çektiği bu ekibin yürüttüğü çalışmalar askerî sosyolojinin temellerini oluşturmuştur.

Stouffer ve ekibinin çalışmaları (1949a; 1949b; 1949c; 1949d) dört cilt hâlinde basılarak tüm üniversitelere gönderilmiştir. Savaştan sonra bir başka sosyolog, Morris Janowitz, hem savaş sırasında hem de sonrasında devam eden ilgisini bir grup sivil ve asker akademisyeni bir araya getirerek sürdürmüştür. Dolayısıyla zaten o güne kadar yapılmış en büyük saha araştırması ile büyük bir veri elde edilmiş olan alanı kurumsallaştırmıştır (Burk, 1993). Bu kurumsallaştırma sürecinin en büyük çıktısı olan Inter University Seminar on Armed Forces and Society (IUSAFS) bugün 1500 civarında üyesi olan bir topluluk olarak askerî sosyolojinin lokomotifidir (Ateş, 2022, s. 30).

ABD merkezli bu gelişmeler zaman içinde Avrupa’ya da yayılmıştır. Özellikle Janowitz’in öğrencileri Hollanda, İngiltere, İsveç, Fransa gibi ülkelerde disiplinin temellerini atmıştır. Ayrıca 1986’da kurulan European Research Group on Military and Society (ERGOMAS) disiplinin Avrupa’da yayılmasını sağlamıştır (Crabb ve Segal, 2018). Avrupa ve ABD’deki bu gelişmelerin yanı sıra İsrail, Rusya ve Avustralya gibi ülkelerde de askerî sosyoloji alanında çalışmalar yapılmıştır. Hatta Ruslar disiplinin ilk fikrinin bir Rus asker

tarafından ortaya atıldığını iddia ediyorlar (Obraztsov, 2005, 2018). Kısaca 2. Dünya Savaşı'nın sosyal bilimlere bir armağanı olarak kabul edebileceğimiz askerî sosyoloji artık hemen hemen tüm dünyada kabul gören, sayısız araştırmanın yapıldığı bir alandır. Peki Türkiye'de durum nedir?

Türk sosyolojisinin çok erken bir tarihte kurulduğunu belirtmek abartı olmaz. ABD'de bir üniversitede ilk kez 1892'de kurulan sosyoloji bölümü, Osmanlı Devleti'nde 1914'te hayata geçmiştir. Bu diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok erken bir tarihtir. Ancak bu erken kuruluş, orduya dair araştırmaları içermemiştir. Yani sosyologlar orduyu ve askerleri sosyolojik araştırmanın konusu yapmamıştır. Buna karşın henüz askerî sosyoloji disiplininin adı dahi yok iken Teğmen Şükrü Galip Erker tarafından *Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme* (1939) adlı kitabın yazıldığını görüyoruz. Ancak bu hızlı başlangıç devam ettirilememiştir. Kısaca ordunun sosyolojik incelemesi mümkün olmamıştır. Bunun hem ordudan hem de akademiden kaynaklanan birçok sebebi var.

Öncelikle Türk siyasi kültürü ve bir oranda toplumsal yapı orduya ilişkin her türlü sosyolojik analizi iki uç kutupta toplamaktadır. Bir grup orduyu yüceltmeyi amaçlarken diğer grup orduyu aşağılamaya ve karalamaya çalışmış ve her ikisi de bilimsel nesnellikten uzak kalmıştır. Bu nedenle, orduya veya sivil-asker ilişkilerine dair çalışmalar daha ziyade siyaset bilimi perspektifinden ve genellikle de ordunun dışından yapılmıştır. Ordunun sosyolojik araştırmalara açık olmamasından kaynaklanan bu durumdan dolayı çalışmaların yeterince aydınlatıcı olmadığı görülmektedir (Akyürek ve ark., 2014, s. 12-13). Kısaca ordunun kapalı yapısı, sivil-asker ilişkilerindeki dalgalanmalar ve toplumun gözünde kutsal bir yuva olarak saygınlığı, araştırmacıları engelleyen faktörler arasında sayılabilir. Bu argümanlar, sosyolojinin Türkiye'deki erken gelişimine rağmen neden başlangıçta askerî konuların çalışılmadığını açıklamaya da yardımcı olmaktadır. Ancak dünyadaki eğilimin de bu şekilde olduğunu ve asker ve ordu konusunun uzunca bir süre ihmal edildiğini de belirtmek gerekir (Boene, 2000). Türkiye'nin ayrıştığı nokta ise bu ihmalin çok daha uzun sürmesi ve daha keskin ayrışmalar içermesidir.

Nitekim ordu ve toplum arasındaki etkileşime ve özellikle 1980'lerde başlayan yüksek askerî hareketliliğe rağmen, son yıllara kadar kayda değer bir araştırma yapılmamıştır. Dahası, disiplinin kurumsal oluşumunu başlatmak için de herhangi bir çaba sarf edilmemiştir. Yoğun operasyonel faaliyetlerine rağmen ordu, kendisini akademik araştırmaların konusu hâline getirmemiştir. Halbuki personel temini ve muhafazasından eğitime, sivil-asker ilişkilerinden küçük birlik uyumuna kadar birçok alandaki sorunun çözümüne ve sağlıklı politikalar geliştirilmesine askerî sosyoloji disiplininin katkısı olabilirdi. Nitekim Amerikan Ordusu, asker gücü ihtiyacının ve kaynaklarının daha güvenilir bir şekilde analiz edilmesi, personelin eğitilmesi ve performansının değerlendirilmesi, moral-motivasyon, liderlik, ast-üst ilişkisi gibi alanlarda sosyolojiden fazlasıyla yararlanmıştı (Başpınar, 2012, s. 287-288).

Hatta askerî sosyoloji, askerlik mesleğinin profesyonelleşmesi ve bu konuda subay adaylarının eğitilmesi için diğer disiplinlerden çok daha zengin bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Subaylığın bir meslek olarak ortaya çıkışı, savaşçılık yeteneklerinin geliştirilmesi ve subayın devlet içindeki konumu ancak askerî sosyoloji perspektifinden araştırılabilir. Ancak bu tür araştırmaların eksikliği orduya yarardan çok zarar getirmiştir.

Sonuçta askerliğin ana görevi, devlete ve topluma karşı sorumluluklarını bilimsel bir zeminde ordu mensuplarına aktarabilme imkânı aşmıştır.

2016'daki son darbe girişiminden sonra askerî sosyoloji askerî okulların müfredatında yer bulmuş ve sivil akademisyenlerin de ilgisi artmıştır. Ancak bu durum askerî sosyolojinin yaygın ve kabul gören bir disiplin olduğu anlamına gelmemektedir. Araştırma izinleri ve kamuoyunun askerî konulara ilişkin algısı disiplinin gelişimini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Bu nedenle sadece askerî okullarda değil şu an nadir örneklerini gördüğümüz sivil üniversitelerde askerî sosyoloji dersleri ve programları da açılmalıdır. Sonuç olarak Türk askerî sosyolojisi henüz emekleme aşamasındadır. Elinizdeki özel sayı işte bu emekleme aşamasının artık kendi ayakları üzerinde durmaya evrilmesi için küçük bir katkı sunmaktadır. Deneyimli akademisyenlerin yanı sıra henüz doktora aşamasında olan veya doktorasını yeni tamamlamış genç akademisyenlerden oluşmaktadır. Konuların çeşitliliğine dikkat edilirse kurucu figürlerin tanıtılmasının yanı sıra ilk defa yapılan ampirik araştırmalara da yer verilmiştir. Ayrıca teorik tartışmalar da özel sayıda kendisine yer bulmuştur.

Daha ayrıntılı açıklamak gerekirse bu sayıda Nazlı Terzi, Türkçe literatürde eksikliği görülen Samuel Stouffer'in çalışmalarını ve yarattığı etkiyi detaylı bir analizle sunmaktadır. Niyazi Kayahan Boyacı, son yıllarda ilgi çeken insan ve teknoloji etkileşimini transhümanizm perspektifinden incelemektedir. Ali Gök ve Tolga Sakman, yabancı askerî üslerin ikili ilişkiler ve ev sahibi ülkedeki etkilerini ele almıştır. Atilla Öztekin ve Temmuz Göncü Şavran ise Türkiye'de tehdit algısı ile askeri organizasyonun değişimi arasındaki ilişkiyi irdelemiştir.

Uğur Berk Kalelioğlu oldukça karmaşık ve bilgi kirliliği olan bir alana girerek sosyal bilimlerle istihbarat ilişkisini incelemiştir. Abdüsselam Sağın ve Barış Kocaarslan, Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa ülkelerinin istihdam dinamiklerini anlamaya yönelik olarak savunma harcamaları ile istihdam ilişkisini incelemiştir. Nebiye Konuk Kandemir ve Aykut Çalışkan, profesyonel askerî eğitim kapsamında Türkiye'de askerî sosyoloji eğitimini ele almışlardır. Ukrayna Savaşı'nın da gösterdiği üzere asker sıkıntısı çeken ordular, birçok ülkede kadınların daha etkin katılımını tetiklemiştir. Bu kapsamda Yücehan Akal ve arkadaşları kadın askerlere yönelik toplumsal tutumları incelemiştir. Selçuk Cantürk, Harp okullarında eğitim gören misafir askerî personelin Türkiye algısını ele almıştır.

Sonuç olarak Türk askerî sosyolojisinin kurumsal anlamda var olduğu rahatlıkla söylenebilir, ancak ilerlemesini yavaşlatabilecek özellikle araştırma olanaklarına ilişkin zorluklar da mevcuttur. Bu zorluklara rağmen, Türk askerî sosyolojisinin yetenekli genç sosyologlar sayesinde ilerleyeceğine inanıyorum. Bu inancımı kuvvetlendiren özel sayının yayımlanmasına katkı sunan yazarlara, makaleleri değerlendiren hakemlere ve İstanbul Sosyoloji Dergisi'nin editörlerine teşekkür ederim.

Building The Turkish Military Sociology

It goes without saying that the title of this editorial was inspired by the book *Sosyolojiyi Kurmak [Building Sociology]* (Kabakçı, 2019). However, there is a significant difference. The wealth of information on the history of sociology does not apply to Turkish military sociology, which is still in its infancy. Therefore, it becomes challenging to make accurate determinations about the establishment of a new discipline. In fact, as I've worked to understand and describe this process in each subsequent publication, details that I had previously missed have come to light (Ateş, 2020, 2021). Therefore, I considered it acceptable to briefly analyze the discipline's current situation in Türkiye and its prospective advantages in this editorial rather than publishing a lengthy piece on the development of Turkish military sociology, which requires a much more comprehensive study. Of course, I have also given a short description of the pieces that make up this special edition.

One may compare the link between the emergence of the military sociology discipline and World War II to that of sociology's birth and the 19th-century revolutions. The United States (U.S.) military, which was predominantly based on militia forces before the war, suddenly grew from around 345,000 soldiers to 7 million. This figure even approached 12 million during the most intense periods of the war. The selection and training of personnel, casualties, adaptation problems, and even logistics of American soldiers fighting in many different parts of the world were too large and diverse for the military to solve alone. However, they found a solution to this challenge: mobilizing a group of social scientists. They had already used psychologists, in particular, during World War I. This time, however, the military called on a much wider community of academics (Stouffer, 2012, p. 94; Camfield, 1977). The studies conducted by this team led by Stouffer formed one of the building blocks of military sociology.

The work of Stouffer and his team (1949a; 1949b; 1949c; 1949d) was published in four volumes and sent to American universities. After the war, another sociologist, Morris Janowitz, continued his interest that started during the war by bringing together a group of civilian and military academics. Thus, he should be the one to be credited for institutionalizing the field, which had already received a great deal of data through the largest field research ever conducted (Burk, 1993). The Inter-University Seminar on Armed Forces and Society (IUSAFS), the most considerable output of this institutionalization process, is today the locomotive of military sociology as a community with around 1500 members (Ateş, 2022, p. 30).

These US-based developments spread to Europe over time. Mainly Janowitz's students laid the foundations of the discipline in countries such as the Netherlands, the UK, Sweden, and France. In addition, the European Research Group on Military and Society (ERGOMAS), founded in 1986, helped the discipline gain momentum in Europe (Crabb & Segal, 2018). In addition to these developments in Europe and the United States, studies on military sociology have also been conducted in countries such as Israel, Russia, and Australia. Russians even claim that a Russian soldier put forward the first idea of the discipline (Obraztsov, 2005, 2018). In short, military sociology, which can be considered as a gift of World War II to social sciences, is now a field that is accepted almost all over the world and where countless studies are conducted. But what is the situation in Türkiye?

It would not be an exaggeration to state that Turkish sociology was established at a very early date. The sociology department, which was first established in a university in the USA in 1892, was established in the Ottoman Empire in 1914. This is a very early date compared to other countries. However, this early establishment did not include research on the military. In other words, sociologists did not make the army and soldiers the subject of sociological research. On the other hand, while the discipline of military sociology did not even have a name yet, Lieutenant Şükrü Galip Erker wrote a book titled *Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme [An Essay on the Sociology of the Army]* (1939). However, this rapid start could not be sustained. In short, a sociological study of the military was not possible. There are many reasons for this, stemming both from the military and the academia.

First of all, Turkish political culture and, to some extent, social structure polarize any sociological analysis of the military into two extremes. While one group aims to glorify the army, the other group tries to denigrate it, and both remain far from scientific objectivity. For this reason, studies on military or civil-military relations have mostly been conducted from the perspective of political science and usually from outside the military. Due to the fact that the military is not open to sociological research, these studies have not been sufficiently enlightening (Akyürek et al., 2014, pp. 12-13). In short, the closed structure of the military, the fluctuations in civil-military relations, and the military's reputation as a sacred home in the eyes of society can be counted among the factors that hinder researchers. These arguments also help explain why military issues were not initially studied despite the early development of sociology in Türkiye. However, it should be noted that this was also the trend in the world, where the military and soldiers were neglected for a long time (Boene, 2000). Where Türkiye differs is that this neglect lasted much longer and involved sharper divisions.

Indeed, despite the interaction between the military and society and the high level of military mobility that began in the 1980s, no significant research has been conducted until recent years. Moreover, no effort has been made to initiate the institutional formation of the discipline. However, the discipline of military sociology could have contributed to solving problems and developing sound policies in many areas ranging from personnel recruitment and retention to training and civil-military relations to small unit cohesion. As a matter of fact, the U.S. Army has benefited from sociology in areas such as more reliable analysis of the need for and resources of military power, training and performance evaluation of personnel, morale-motivation, leadership, and subordinate-superior relations (Başpınar, 2012, pp. 287-288).

Military sociology offers a much richer conceptual framework than other disciplines for the examination of the military profession and the education of officer candidates in this regard. The emergence of the officership as a profession, the development of warrior skills, and the position of the officer within the state and society can only be researched from the perspective of military sociology. However, the lack of such research has done more harm than good to the Turkish military. As a result, the possibility of teaching the responsibility of soldiers towards the state and society on a scientific basis has been eroded.

After the last coup attempt in 2016, military sociology has found a place in the curricula of military schools, and the interest of civilian academics has also increased. However, this does not mean that military sociology is a widespread and accepted discipline. Research permissions and public perception of military issues continue to negatively affect the development of the discipline. For this reason, military sociology courses and programs should be opened not only in military schools but also in civilian universities, of which there are currently few examples. In conclusion, Turkish military sociology is still in its infancy. This special issue offers a small contribution for this infancy to evolve into standing on its own feet. It is composed of experienced academics as well as young academics. The topics in this issue include introducing the founding figures, empirical research on women or foreign military students, and theoretical discussions.

Nazlı Terzi presents a detailed analysis of Samuel Stouffer's work and its impact, which is missing in the Turkish literature. Niyazi Kayahan Boyacı examines the interaction of humans and technology, which has attracted much attention in recent years from the perspective of transhumanism. Ali Gök and Tolga Sakman analyze the effects of foreign military bases on bilateral relations and host countries' societies. Atilla Öztekin and Temmuz Göncü Şavran attempt to reveal the relationship between threat perception and changes in military organization in Türkiye.

Uğur Berk Kalelioğlu explores the connection between social sciences and intelligence organizations by delving into a complex relationship open to prejudice and disinformation. Abdüsselam Sağın and Barış Kocaarslan analyze the relationship between defense expenditures and employment to understand the employment dynamics of Eastern European countries in the post-Cold War period. Nebiye Konuk Kandemir and Aykut Çalışkan explore military sociology education in Türkiye within the scope of professional military education. As the Ukrainian War demonstrated, armies facing a shortage of soldiers have triggered more active participation of women in many countries. In this context, Yücehan Akal et al. make an effort to shed light on societal attitudes of female soldiers in Turkish society. Finally, Selçuk Cantürk focuses on the perception of Türkiye by foreign military personnel studying at Turkish military academies.

To conclude, it can be safely said that Turkish military sociology exists in an institutional sense, but there are also challenges, especially regarding research opportunities, which may slow down its progress. Despite these challenges, I believe that Turkish military sociology will move forward thanks to talented young sociologists. I would like to express my gratitude to the authors who contributed to this special issue, the referees who reviewed the submissions, and the editors of the Istanbul Journal of Sociology for supporting the establishment of Turkish military sociology.

Kaynakça/References

- Akyürek, S., Koydemir, F. S., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014) *Sivil-asker ilişkileri ve ordu-toplum mesafesi*. Bilgesam Yayınları.
- Ateş, B. (2020). Askeri sosyoloji: Kuruluş, gelişim ve gelecek üzerine bir değerlendirme. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 53-74.

- Ateş, B. (2021). Askerî sosyoloji. M. Uyar (Ed.), *Savaş çalışmaları el kitabı içinde* (s. 173-210). Kronik Kitap.
- Ateş, B. (2022). *Askeri sosyoloji: Ordu ve toplum araştırmaları*. Selenge Yayınları.
- Başpınar, A. (2012). Sosyolojinin konusu olarak ordu ve asker: Askerî sosyoloji. *Sosyoloji Dergisi*, 3(24), 279-314.
- Boene, B. (2000). Social Science Research, War and the Military in the United States: An Outsider's View of the Field's Dominant National Tradition", (ed.) G. Kümmel ve A. D. Prüfert, *Military Sociology: The Richness of a Discipline içinde* (s.149-154). Nomos.
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the origins of sociological research on armed forces and society. *Armed Forces and Society*, 19(2), 167-185.
- Camfield, T. M. (1977). "Will to win"-The U.S. Army Troop Morale Program of World War I. *Military Affairs*, 41(3), 125-128. <https://doi.org/10.2307/1987166>
- Crabb, T., & Segal, D. R. (2018). Comparative systems of analysis: Military sociology in the United States and Europe. In G. Caforio & M. Nuciari (Eds.), *Handbook of the sociology of the military* (2nd ed., pp. 61-86). Springer.
- Erker, Ş. G. (1939). *Ordu sosyolojisi yolunda bir deneme*. Bürhaneddin Matbaası.
- Obraztsov, I. V. (2005). Military sociology in Russia: Origins, traditions, and prospects. In E. Ouellet (Ed.), *New directions in military sociology* (pp. 61-92). de Sitter Publications.
- Obraztsov, I. V. (2018). The institutionalization of military sociology: The Russian path of gains and losses. *Journal of Political & Military Sociology*, 46(1), 124-163.
- Stouffer, S. A., Edward, A. S., Leland, C. D., Shirley, A. S., & Williams, R. M. Jr. (1949a). *Studies in social psychology in World War II* (The American Soldier: Adjustment During Army Life: Vol I). Princeton University Press.
- Stouffer, S. A., Arthur, A., Lumsdaine, M. H. L., Williams, R. M. Jr., Smith, M. B., Janis, I. L., Star, S. A., & Cottrell, L. S. Jr. (1949b). *Studies in social psychology in World War II* (The American Soldier: Combat and Its Aftermath: Vol II). Princeton University Press.
- Hovland, C. I., Lumsdaine, A. A., & Sheffield, F. D. (1949c). *Studies in social psychology in World War II* (Experiments on Mass Communication: Vol III). Princeton University Press.
- Stouffer, S. A., Guttman, L. Suchman, E. A., Lazarsfeld, P. F., Star, S. A., & Clausen, J. A. (1949d). *Studies in social psychology in World War II* (Measurement and Prediction: Vol IV). Princeton University Press.
- Stouffer, S. A., Edward, A. S., Leland, C. D., Shirley, A. S., & Williams, R. M. Jr. (2012). How these volumes came to be produced. In D. Segal & J. Burk (Eds.), *Military sociology* (V. 1, pp. 93-111). Sage.

Askerî Sosyolojinin Kuruluşu: The American Soldier

Nazlı Terzi ¹ , Adem Başpınar ²

Öz

Bu makale, askerî sosyoloji disiplininin ortaya çıkış sürecini Samuel A. Stouffer ve onun önderliğindeki “The American Soldier” projesi kapsamında ele almaktadır. Yarım milyondan fazla askere uygulanan 200’ün üzerinde farklı anket ve mülakatlar, bu projeyi o döneme kadar uygulanan en büyük saha araştırması yapmıştır. Bu çerçevede öncelikle “The American Soldier” projesini ortaya çıkaran koşullar ele alınmıştır. İki savaş arası dönemde ABD’de sosyolojinin durumu, kamusal çıktılar üretme işlevi ve gücü, kuram ile uygulama arasındaki konumlanışı gibi hususlar ele alınmıştır. Ardından “The American Soldier” projesinin gündeme gelmesi, projenin amaçları, süreçleri genel hatlarıyla tanımlanmıştır. Projenin ürünleri değerlendirilerek özellikle sosyal psikoloji ve sosyoloji kapsamına giren yayımlar içeriklerine göre ele alınmıştır. “The American Soldier” kapsamında yapılan orduya ve savaşa uyum çalışmaları, göreve atanma ve iş memnuniyeti çalışmaları, etnik temelli araştırmalar ile atama için üretilmiş puanlama sisteminin genel özellikleri, projedeki bulgularıyla birlikte değerlendirilmiştir. Sonuç olarak “The American Soldier” çalışmasının askerî sosyolojinin kurumsallaşma süreçlerine giden yolu hazırlayarak bir alt disiplinin doğuşunu hazırlayan mihenk taşlarından birisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Askerî sosyoloji • Samuel A. Stouffer • The American Soldier • Uyum çalışmaları • Tutum araştırmaları

The Founding of Military Sociology: The American Soldier

Abstract

This article examines the emergence of the discipline of military sociology in the context of Samuel A. Stouffer and his project, The American Soldier. More than 200 different questionnaires and interviews with over half a million soldiers made this project the largest field research ever conducted. In this context, the study first discusses the conditions that gave rise to The American Soldier project, such as the status of sociology in the USA in the interwar period, its function and power to produce public results, and its positioning between theory and practice. Next, the study presents in general terms the agenda of The American Soldier project, its goals, and its processes. The study then evaluates the output of the project and discusses the publications that fall within the scope of social psychology and sociology according to their content. The article then evaluates the general characteristics of military and war adaptation studies, deployment and job satisfaction studies, ethnic-based research, and the deployment scoring system developed in The American Soldier alongside the findings from the project. As a result, The American Soldier project was a milestone that paved the way for the institutionalization of military sociology and prepared the birth of a subdiscipline.

Keywords: Military sociology • Samuel A. Stouffer • The American Soldier • Adaptation studies • Attitude studies

1 **Sorumlu Yazar:** Nazlı Terzi (Doktora Öğrencisi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye. Eposta: nazli_terzi@hotmail.com ORCID: 0000-0002-3369-8068

2 Adem Başpınar (Doç. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye. Eposta: abaspınar@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2125-1832

Atıf: Terzi, N., & Başpınar, A. (2023). Askerî sosyolojinin kuruluşu: The American Soldier. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 167-195. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0099>

Extended Summary

Military sociology emerged as a discipline in the 20th century. Despite some studies having been conducted on soldiers and the army prior to World War II, these studies were not directly included in the field of sociology but rather included in the field of other subdisciplines such as psychology. Only after World War II was the military able to be seen to become the subject of sociology, and sociological studies on the military gradually increased (Ateş, 2020, pp. 57–58). In this framework, the emergence and development of military sociology as a discipline through Janowitz, who had also been influenced by Stouffer, took place a decade after Stouffer's death, and military sociology emerged as a discipline. The fact that military sociology had not existed by such a name and not been considered a subdiscipline at the time of Stouffer's work led to Stouffer not being characterized as a military sociologist at that time (Segal, 2013, p. xiii). However, Stouffer's work is seen to have allowed him to be considered as both a military sociologist and one of the founding figures of military sociology. From this perspective, this article seeks to answer the question of what impact The American Soldier (TAS) project had on the emergence of military sociology as a subdiscipline and how it contributed to the military sociological literature. This article is a qualitative study that uses the historical comparative method with the aim of showing how TAS was an important study that formed the foundations of military sociology.

This article also aims to show how TAS, which was conducted by a team led by Samuel A. Stouffer (1949), served as a source for military sociology as a subdiscipline and to introduce both Stouffer and TAS to the Turkish literature. In order to achieve this, the study will first present the general characteristics of sociology in the USA during the period when TAS was being prepared, and then present TAS in detail. The project's full title was "Studies in Social Psychology in World War II: The American Soldier" and comprises four volumes: *The American Soldier: Adjustment During Army Life*, *The American Soldier: Combat and Its Aftermath*, *Experiments on Mass Communication*, and *Measurement and Prediction*. This article discusses the first and second volumes, which have more intensive social psychological studies.

Military sociology emerged as a discipline in the mid-20th century and developed rapidly after World War II. While military studies had previously been included in other subdisciplines, military sociology found its own identity after this period. This article examines TAS's contributions to the development of military sociology and its literature.

Samuel A. Stouffer was the leading figure in TAS. Stouffer had received his Ph.D. from the University of Chicago and was instrumental in popularizing empirical research. His dissertation showed measuring attitudes to be possible using the survey method, which marked a fundamental step for military sociology.

This article discusses the development of the discipline of sociology in the United States. After World War I, social reform movements, the promotion of sociological research, and the spread of statistical studies led to the acceptance of sociology as a science. The University of Chicago played an important role in making sociology an objective science.

Samuel A. Stouffer was an important figure in the field of sociology. He contributed to the development of social research and statistical methods and emphasized the importance of surveys for scientific research. Stouffer's doctoral dissertation contributed to the acceptance of sociology as an objective science.

TAS was directed by Stouffer (1949) and examined the lives and experiences of American soldiers during World War II. It focused on social psychological studies and examined the living conditions of military personnel in detail. TAS has made significant contributions to the literature of military sociology.

Stouffer and his team collected and analyzed a large body of data on the attitudes and problems of US soldiers during World War II. These studies covered a wide variety of topics, including soldiers' attitudes, morale problems, perspectives toward their leaders and the war, anxiety control, duty stations, and rotation problems.

One of TAS's goals was to provide the US Army with information about soldiers and to use that information to help formulate policy. To this end, the research branch collected, analyzed, and presented information on soldiers in the form of reports. These reports were made available to the general public at the end of the war.

TAS addressed the problems related to adjustment and motivation created by the size of the US Army and the rapidly growing number of soldiers. It also examined the process of how soldiers adjusted to the authoritarian structure and values of the military and presented data on soldiers' attitudes.

In conclusion, TAS stands out as an important research initiative aimed at understanding the attitudes and problems experienced by US soldiers during World War II. It has been a fundamental resource for developing an in-depth understanding of military sociology as well as soldiers' social and psychological experiences.

This article provides information on studies that have examined the level of cohesion and satisfaction of soldiers within the army under the heading of cohesion studies. These studies (Stouffer et al., 1949) have examined the effects of factors such as education level, age, and marital status on soldiers' attitudes and cohesion.

TAS has shown that the factor of education to influence soldiers' adaptation levels. In particular, a relationship has been noted to exist between soldiers' education levels

and their skills and socioeconomic status. Soldiers with higher education levels are noted to be generally more disciplined and obedient. In addition, educational advances in the USA between World Wars I and II were stated to have been reflected on the army, with newly recruited soldiers' education levels being higher.

Soldiers with higher education levels have more positive attitudes than those with lower levels of education. Meanwhile, those who have not achieved status in the army may have more critical attitudes, and this is explained by the concept of relative deprivation. Soldiers' satisfaction with their assignments was also explained to perhaps vary based on factors such as age, marital status, and rank and soldiers could have different desires, such as using their civilian skills, learning new skills, gaining status, and avoiding death or danger. Mission and satisfaction are explained as being directly related to military success. These studies are based on important data that have taken into account such factors such as education, age, and marital status for understanding soldiers' attitudes toward their duties and army rules, as well as their status, and job satisfaction. This type of research can be concluded to play an important role in improving cohesion and satisfaction within the army and enabling soldiers to perform better.

TAS was a major social science study of the behavior, attitudes, and experiences of American soldiers during World War II. The results from the study provided important insights for military policy makers and social theorists, and TAS drew a number of conclusions based on soldiers' perceptions of leadership, social control, rank, and experience:

Attitudes toward leadership. The study found new recruits to have more positive attitudes toward officers compared to soldiers who've served longer. TAS also found soldiers' positive attitudes toward officers to be more prevalent in combat units.

Education level and attitudes. Soldiers with higher levels of education were found to have less-positive attitudes toward officers than soldiers with lower levels of education. Soldiers with higher levels of education were also found to be less convinced of the importance of certain tasks and more sensitive to lacking status.

The role of non-commissioned officers (NCOs). NCOs are defined as a group that facilitates and bridges communication between officers and enlisted personnel.

Social control issues. Just like the society from which soldiers had been recruited, the US Army also had problems with racial discrimination. This reflected the military's compromises on race relations and inequalities in society.

Point System. As a result of the research, a demobilization plan was developed that took into account factors such as length of overseas service, number of children, and length of military service.

TAS has been recognized as an important milestone in social science and has contributed greatly to the development of social science. TAS was a comprehensive research project that examined the experiences of American soldiers during and after World War II. The results provided a wealth of important information for military policymakers, social scientists, and other researchers and also contributed to the development of research methods in the social sciences.

Askerî Sosyolojinin Kuruluşu: The American Soldier

Askerî sosyoloji, bir bilim dalı olarak yirminci yüzyılda ortaya çıkmıştır. 2. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte asker ve ordu üzerinde birtakım çalışmalar gerçekleştirilmiş olsa da bu çalışmalar doğrudan sosyolojinin konusuna dahil edilmemiş; psikoloji gibi diğer alt disiplinlerin alanına dahil edilmiştir. Ordunun sosyolojinin konusu haline gelmeye başlamasının ve ordu ile ilgili sosyolojik çalışmaların giderek artmasının 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştiği görülmektedir (Ateş, 2020, s. 57–58). Bu çerçevede askerî sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkması ve gelişmesi -Stouffer'ın da etkilediği bir isim Janowitz ile- Stouffer'ın ölümünden on yıl sonra gerçekleşmiş ve askerî sosyoloji bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Stouffer'ın çalışmalarını gerçekleştirdiği dönemde henüz askerî sosyolojinin bir isim olarak var olmaması ve bir alt disiplin olarak görülmemesi, o dönemde Stouffer'ın askerî sosyolog olarak nitelendirilmemesine neden olmuştur (Segal, 2013, s. xiii). Ancak görülmektedir ki; Stouffer'ın gerçekleştirdiği çalışmalar bugün onu hem askerî sosyolog hem de askerî sosyolojinin kurucu isimlerinden birisi olarak ele almamızı mümkün kılmıştır. Bundan hareketle makalede, “The American Soldier” (TAS) çalışmasının askerî sosyolojinin bir alt disiplin olarak ortaya çıkışı sürecine etkisi ve askerî sosyoloji literatürüne katkıları neler olduğu sorularına cevap aranmıştır. Nitel bir çalışma şeklinde oluşturulan bu makalede tarihsel karşılaştırmalı yöntem kullanılarak TAS'ın askerî sosyolojinin temellerini oluşturan önemli çalışmalardan birisi olduğunu ortaya koymak hedeflenmiştir.

Bu makale ile Samuel A. Stouffer liderliğindeki bir ekip tarafından yürütülen TAS çalışmasının bir alt disiplin olarak askerî sosyolojiye nasıl kaynaklık ettiğini ortaya koymak ve Türkçe literatüre hem Stouffer'ın hem de TAS'ın sosyoloji içerisindeki yerini kazandırmak amaçlanmıştır. Bunu gerçekleştirmek için öncelikle TAS'ın hazırlandığı dönemde ABD'de sosyolojinin genel özellikleri ortaya konacak, daha sonra da TAS detaylı bir şekilde sunulacaktır. TAS; “The American Soldier: Adjustment During Army Life”, “The American Soldier: Combat and Its Aftermath”, “Studies in Social Psychology in World War II: Experiments on Mass Communication” ve “Measurement and Prediction” olmak üzere dört ciltten oluşur. Bu makalede, sosyal psikolojik çalışmaların daha yoğun olarak görüldüğü birinci ve ikinci cilde değinilmiştir. Ancak TAS'ın anlaşılabilmesi için öncelikle Amerikan sosyolojisinin iki savaş arası dönemdeki gelişimi incelenmelidir.

İki Savaş Arası Yıllarda ABD'de Sosyolojinin Gelişimi

ABD'de ilk dönem sosyologlarının birçoğu, dünyadaki genel eğilime paralel olarak, doğa bilimlerinin yöntemlerini referans alıp sosyoloji içerisinde genel bir kuram üretmeye çalışmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de toplumsal değişim bağlamında ortaya çıkan reformist hareketler sayesinde istatistiksel araştırmalar

desteklenmiş ve toplumsal eylem üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu ikilik yani kuram üretme ve toplumsal alanı anlamaya dönük saha çalışmaları yapma yönelimleri “mikroya karşı makro” tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. İlk dönem sosyologlarının kuramsal çalışmalar konusunda uzlaşamamaları, çalışmaların kamuya açılmamasına neden olup deneysel çalışmalar sosyoloji içerisinde anlamlı bir yer bulamamıştır (Turner & Turner, 1990, s. 21–22).

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ABD’deki üniversitelerde *bilim*, kendini yavaş yavaş kabul ettirmeye başlamış ve *bilimsel* derslerin sayısında artış görülmüştür. Sosyal araştırmalar da zamanla *bilim* alanları gibi deneysel yaklaşımı benimsemeye başlamıştır. 1920’li yıllara gelindiğinde sosyolojinin önemli çalışma alanlarından birisini oluşturan ıslah ve toplumsal reform yaklaşımının reddedilmeye başlandığı görülmektedir. Böylece sosyoloji ahlaki bir temelden çıkarak daha nesnel, pozitivist bir hâle gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda sosyolojide yöntem olarak, ölçülebilen şeylerin bilimsel olarak incelenmeye değer olduğu görüşü hâkim olmuştur (Goodwin & Scimecca, 2018, s. 355). Chicago Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi reformu da önde gelen devlet üniversitelerinde lisansüstü çalışmaların artmasına, sosyal bilimlerin daha fazla gelişmesine ve ilerlemesine olanak sağlamış, böylece sosyal bilimin hızla yükselmeye başladığı süreçte yirminin üzerinde üniversitenin kurulmuştur (Jencks & Riesman, 1968, s. 13).

Chicago Üniversitesinde bu kapsamda sosyoloji adına birtakım önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Örneğin ahlak felsefesi dersinin sosyolojiye giriş olarak değiştirilmesi ile sosyolojinin bir disiplin olmasında ilk adım atılmıştır. Bu gelişme, sosyolojinin ahlaki temelden bilimsel temele geçişinde resmî bir adım olarak kabul görmektedir. Sosyoloji daha profesyonel ve disiplinli hâle gelmeye başladıkça sosyologlar da seleflerinden ayrılarak daha nesnel bir sosyoloji için çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kendisini ilk dönem sosyologlarından ayıran ve bilim olarak sosyolojinin kabulünde ve nesnel bir sosyolojinin ortaya çıkışında rol oynayan önemli isimlerden olan Park (Calhoun, 2007, s. 20), tüm bu gelişmelerin ardından sosyolojiyi ampirik bir araştırma ameliyesine dönüştürebilmek amacıyla çalışmıştır. Özellikle Chicago Üniversitesinin devletle, politikayla ve ekonomik sorunlarla daha az ilgilendiği ve ilgi alanlarını şehirler ve gruplar arasındaki ilişkilere ve ırk çalışmalarına yönlendirdiği bu dönemde, Park da sosyolojide yeni araştırma alanlarına yönelmiştir (Calhoun, 2007, s. 27). Toplumsal anketçilik bağlamında geliştirilen teknikleri kullanarak kentsel alanları ayrıntılı olarak inceleyen Park, yeni bir sosyoloji tanımı yapmış ve çalışmalarında anti-pozitivist bir duruş sergileyerek toplumsal nesnenin ilk elden bilgisine sahip olunması gerektiğini savunmuştur. Park’ın çalışmalarında sosyolojinin devamı için bilimsel bir temel hazırlanmış olması, sosyoloji disiplini için önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Breslau, 1990, s. 430–432).

Chicago Üniversitesinin etkisi sosyolojide 1920’li yıllara kadar sürmüştür. Bu süreçte Rockefeller gibi vakıflar sosyal iyileştirme programlarını ve reform hareketlerini desteklemiş ve toplumsal araştırmalara fon sağlamıştır. Toplumsal verilerin toplanması amacıyla istatistik kurumlarının büyümesi ve savaş sırasında ulusal seferberlik için gereklilikler gibi birtakım nedenlerle araştırmacılar, vakıflar ve yerel yönetim arasında bir bağlantı kurulmuştur. Sosyolojinin gelişmesinde bir diğer kırılma noktası, 1914 yılında başlayan 1. Dünya Savaşı ve 1929 yılında gerçekleşen Büyük Buhran’dır. Özellikle 1. Dünya Savaşı için ülke nüfusu ve kaynakları hakkında bilgi edinebilmek ve veri toplamak amacıyla hükümet, istatistik çalışmalarına ve sosyolojik araştırmalara destek vermeye başlamıştır. Büyük Buhran ve 1. Dünya Savaşı’nın yanı sıra, kısa süre sonra patlak veren 2. Dünya Savaşı da istatistik verilerinin kullanımı için ihtiyacı arttırmıştır. Bu durum ampirik çalışmaların desteklenmesine ve gelişmesine olanak sağlamıştır (Martindale, 1976, s. 134–135).

İşsizlik, eğitim, sağlık gibi sorunlar üzerinde incelemelerin yapılmasıyla anket tipi araştırmaların uygulanması, toplumsal sorunların çözümü için kullanılabilir ölçme ve değerlendirme araçlarının geliştirilmesine olanak sağlamıştır. ABD sosyolojisinde sayısallaştırıcı bir tavrın ortaya çıkması, sosyolojinin toplumsal meselelere odaklanması ve kamusal ve sivil fonlarla desteklenmesi gibi unsurlar askerî sosyolojinin kuruluş sürecine ve ilk çalışmaların gerçekleştirilebilmesine olanak sağlamıştır (Başpınar, 2010, s. 57–61). Tüm bu gelişmeler sonucunda 1930’lu yılların sonlarında anket çalışmalarının birçok akademik araştırmacı tarafından benimsenmesi, Samuel A. Stouffer’ın yeni istatistik teknikleri oluşturmasına ve bu teknikler sayesinde 2. Dünya Savaşı sırasında ordunun ihtiyaçları için araştırma yaparken aslında askerî sosyolojinin temellerini atmasına yardımcı olmuştur. Kısaca askerî sosyolojinin ABD’de ortaya çıkması, ABD’deki kamu kurum ve kuruluşlarının toplumsal meseleler üzerinde araştırmalar yapması, toplumsal meseleleri konu edinmeleri ile bağlantılıdır.

Samuel A. Stouffer

Sosyolojide önemli bir yere sahip olan Samuel A. Stouffer, 1930 yılında Chicago Üniversitesinde doktorasını tamamlamıştır (Hauser, 1961, s. 364). Chicago Üniversitesinin etkisiyle yavaş yavaş ampirik çalışmaların ortaya çıktığı dönemde, Stouffer da bu akıma dâhil olarak birçok araştırma yapmıştır. Özellikle sosyoloji ve sosyal psikolojide ampirik araştırmaların gelişmesine büyük katkı sağlayan Stouffer çalışmalarında; buhran, Afro-Amerikalıların¹ statüsü, ordu, komünizm ve sivil özgürlükler, bilimsel araştırma yöntemleri, göç ve aile gibi konulara yer vermiştir (Hauser, 1962, s. 229–230). Vaka çalışmasının, istatistiksel yöntemin ve korelasyon analizinin kullanımının ve sınırlarının anlaşılmasına yardımcı olmanın yanında bir

1 Orijinal kaynaklarda zenci veya negro gibi kelimeler kullanılmasına rağmen, herhangi olumsuz bir çağrıya veya anlama gelebilecek bu kelimelerden kaçınmak ve ayrımcılığa neden olmamak amacıyla makalede bu kavramlar yerine daha nötr bir ifade olarak Afro-Amerikalı kavramı kullanılmıştır.

araştırma yöntemi olarak anket uygulamasının gelişmesine katkı sağlamıştır. Literatüre “göreceli yoksunluk”, “rol çatışması”, “kesişen fırsatlar” gibi kavramları katmıştır (Hauser, 1962, s. 332–333). Özellikle 1930’lu ve 1940’lı yıllarda bir dizi araştırma yaptıktan sonra yolu “Research Branch” ile kesişmiş ve dört ciltlik eserin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

Stouffer’ın sosyolojisini ve TAS’ı ortaya koyma sürecine giden yoldaki en önemli etkenlerden birisi, Amerika’daki sosyolojik çalışmaların artmasında ve sosyoloji disiplininin gelişmesinde büyük bir katkıya sahip olan Chicago Üniversitesinde doktora yapması olmuştur. Özellikle üniversitedeki anket araştırmalarının ve istatistik çalışmalarının yaygınlaşması ve öneminin artması, Stouffer’ın başta doktora tezi olmak üzere diğer çalışmalarında da görülebileceği gibi, onun sosyolojisinin gelişmesinde etkili olmuştur. Stouffer, “An Experimental Comparison of Statistical and Case History Methods of Attitude Research” başlıklı doktora tezinde bir tutum araştırması gerçekleştirerek istatistiksel çalışma ve vaka çalışması yöntemleri ile iki tutumu karşılaştırmayı amaçlamıştır. Tutum testi ile ölçülen tutumlar ve vaka geçmişi değerlendirmesiyle ölçülen tutumlar arasındaki nicel sonuçların hemen hemen aynı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Stouffer, 1930, s. 3). Doktora tezi ile Stouffer, iyi tasarlanan bir anket ve vaka geçmişi değerlendirmesiyle tutumların ölçebileceğini ortaya koymuş ve böylece Research Branch için önemli sayılacak bir adım atmıştır. Ryan (2013, s. 19–20), bu doktora çalışmasının önemini; “bir panel ne kadar iyi oluşturulursa oluşturulsun, Stouffer’ın attığı bu adım olmasaydı ne beş yüz bin asker incelenebilirdi ne de 2. Dünya Savaşı’nın gerektirdiği hızda savaşı etkileyebilecek kadar kısa zamanda sonuçlar elde edilebilirdi.” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca anketin bir disiplinin yapı taşını üretebileceğine olan inancı, Stouffer’ın bu tezi ortaya koymasına ve bu tez sayesinde şöhret bulmasını sağlamıştır. “Anketçilerin lideri” olarak görülen Stouffer, doktora tezi aracılığıyla o dönem hâkim olan anlayışa karşı bir duruş sergilemiş ve Chicago Üniversitesinde nesnel bir bilim için adım atan isimlerden birisi olmuştur. Onun doktora tezi, değişkenlerin –toplumsal gerçekleri bağlamından çıkarabilmenin– geçerli olup olmadığı tartışmasına bir cevap niteliğinde olup toplumsal gerçeklerin bağlamından çıkarılabileceğini göstermiştir (Abbott, 1999, s. 211–212).

Neredeyse tüm araştırmalarında matematiğe ve istatistiğe bağlı kalan Stouffer, asker incelemelerinde kullanılan sayılardan ve kısa anlatılardan oluşan verilerin birbirini destekler nitelikte olduğunu göstermesi hem ABD askerlerine hem de TAS’ın ortaya çıkmasına büyük fayda sağlamıştır. Stouffer; Frederick Osborn ve Research Branch için çalışmakta ve deneyimlerini ABD ordusunun moral sorunlarıyla başa çıkmak için kullanmaktaydı. Ryan, “Research Branch’a Giden Yol” olarak adlandırdığı bu süreci, daha çok akademisyenlerin, subayların ve politikacıların kararlarının bazen çatışan bazen de birbirinin tamamlayıcısı fikirlerin, dürtülerin, etkilerin, olayların ve kişilerden

oluşan bir ağ olarak nitelendirmiştir. Bu ağ aracılığıyla moral çalışmalarının; yalnızca deneyimlerine ve sezgilerine dayanan askerlerin özel bölgesi olmadığını, psikolojinin ve sosyolojinin milyonlarca askerin yönetimine bilimsel şekilde katkıda bulunabilecek disiplinler olarak değerini ortaya çıkarmıştır (Ryan, 2013, s. 27).

The American Soldier'a Doğru

Stouffer'ın belgelerine ulaşan Ryan, Stouffer'ın Research Branch, Information and Education Division, United States Army ile 2. Dünya Savaşı'nda ABD askerlerinin tutumlarını inceleme ve bu tutumları yönetmeye başlama sürecini gözler önüne sermiştir. Belgelerde Stouffer, savaş hakkındaki ilgisinin gittikçe arttığını ve bu nedenle savaştaki deneyim hakkında çok fazla okuma yapması gerektiğini belirtmiştir. Bu artan ilginin Stouffer'ı, ordu kütüphanesinden personel programı kitapları almaya ittiğini ve ayrıca G-2'nin² Fransız ve Alman ordularının moral durumu hakkındaki bazı raporları göreyerek bu raporlardan etkilendiğini yazmıştır. Stouffer'ı etkileyen ve dikkatini çeken bir diğer şey 1. Dünya Savaşı'ndaki moral çalışmaları olmuştur. Bu savaşın “moral çarısı” olarak adlandırılan Raymond B. Forsdick'in raporlarından etkilenen Stouffer, Forsdick'in YMCA³ ve subay-sivil ilişkisi gibi konularda sunduğu çalışmaları, savaşa dair sınıflandırma yaklaşımını ve test programlarını detaylıca incelemiştir (Ryan, 2013, s. 29). Böylece TAS'ın ortaya çıkma süreci başlamıştır.

Research Branch'in ve TAS'ın ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerden bir diğeri ABD Ordusunun 1. Dünya Savaşı'ndaki deneyimi olduğu söylenebilir (Ryan, 2013, s. 30). 1. Dünya Savaşı'nda Amerikan Psikoloji Derneği [American Psychology Association (APA)] başkanı Robert M. Yerkes meslektaşlarıyla birlikte askerî meselelerle ilgili bilgiler toplamak; devlet kurumları, yerel psikoloji grupları ve ilgili kurumlarla iş birliği yapmak; askere alınacak kişilerin seçim sorunlarına çözüm aramak için yöntem geliştirmek amacıyla komitelerin kurulması gerektiğini öne sürmüştür (Yerkes, 1918, s. 87). APA'nın 1917 yılında yapılan toplantısında savaş sürecinde ordunun sorunlarına cevap aramak ve ulusal acil durumun desteklenmesi amacıyla bir dizi komite kurulmasına karar verilmiştir. Bunun sonucunda araştırma ekibi kurulmuş ve bu araştırma ekibinde psikologların yanı sıra Thorndike, Thurstone gibi istatistikçilere de yer verilmiştir. 1919 yılında 1.726.966 askere zekâ testi yapılması ve test sonuçlarına göre askerlerin değerlendirilmesi, psikolojinin pratik ve önemli bir bilim olarak görülmesini sağlamıştır (Driskell & Olmstead, 1989, s. 44). 1. Dünya Savaşı'nda uygulanan ve faydası görülen bu psikolojik testler, ABD Ordusunun sosyal bilimcilerle iş birliği konusunda tecrübeye sahip olmasını sağlamıştır. Bu durum ABD Ordusunun

2 ABD Ordusunun askeri karargâhlarda istihbarattan sorumlu birimdir (Carter ve ark., 1988, s. 111).

3 The Armed Services YMCA (Young Men's Christian Association), özellikle genç yaşta askere alınanlara ve ailelerine destek hizmeti sağlamak amacıyla Savunma Bakanlığı ile birlikte çalışan bir dernektir. 1861'de kurulan bu yapı İç Savaş'ta hasta ve yaralı askerlere yardım etmek ile başlayıp ilerleyen yıllarda büyük bir gönüllü hizmetine dönüşmüştür.

2. Dünya Savaşı'nda da sosyal bilimcilerle tekrar iş birliği kurmasına zemin hazırlamıştır (Ateş, 2022, s. 23-24). Böylece sosyal bilimlerin orduya etkisinin ve ordu için öneminin anlaşılması başlamıştır. Bu tür çalışmaların varlığı gerek TAS için bir ön hazırlık olmuş gerekse de Research Branch'in oluşturulması fikrini desteklemiştir.

2. Dünya Savaşı'nda da görülen sayısız fenomenin kaynağının 1. Dünya Savaşı olduğu söylenebilir. 1. Dünya Savaşı'ndaki topyekûn seferberlik; sanayi, tarım ve ulaşımın yanı sıra bilimsel ve tıbbi kaynakların da seferber edilmesi demektir. Böylesine seferberlik uygulanması zor, kapsamlı bir planlama ve kontrol gerektirmiştir. Bu durum militarizasyonun güçlenmesine neden olmuştur (Camfield, 1977, s. 125). 1. Dünya Savaşı'nda ABD Ordusunun militarizme kayması, orduda subaylar ve erler arasındaki farklılıkları arttırdığı için, orduya yeni katılan erlerde bile, subaylara yönelik karşıt tutumlar görülmeye başlanmıştır. Fark edilen bir diğer sorun, demokratik bir toplumda otoriter yönetim eliyle oluşturulmuş kitle ordularını yönetmenin artık etkili olmadığıdır. Tüm bu sorunların yanı sıra ABD savaşa hazırlanırken 1940 ile 1941 arasındaki artan baskılar, orduda büyük moral sorunlarına neden olmuştur. Bu durum General Marshall'ın askerleri anlamak, sorunlarını tespit etmek ve askerleri manipüle etmek amacıyla araştırma yapması için Stouffer'a müracaat etmesine yol açmıştır. İki savaş arası dönemde Stouffer, bu talebe karşılık vererek Morale Branch'i bir anket araştırması birimine dönüştürmüştür (Ryan, 2013, s. 30).

2. Dünya Savaşı sürecinde "Moral Branch" içinde oluşturulan "Research Branch"te araştırmalarını gerçekleştiren Stouffer, askerlerin ve ordunun sorunlarını anlayabilmenin yanı sıra bu sorunların çözümüne ilişkin de çalışmıştır. TAS'taki bulgular, ordu içi planlama yanında terhis sistemine katkıları ile de ABD halkına yönelik sonuçlar doğurmuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 12).

1. Dünya Savaşı'nda askerlerin sorunlarına yönelik çalışmalar yapılmış olmasına rağmen 2. Dünya Savaşı'nda bu sorunlara ilave yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. TAS'ın bulgularından da anlaşılacağı üzere, sorunlar moral olarak adlandırılan şeyden çok daha fazlasıdır: ırk ilişkileri, ordu yaşamına uyum, savaşa yönelik tutumlar, korku kontrolü ile ilgili sorunlar, askerlerin görev yerlerinin belirlenmesi, görev yeri değişikliği ve memnuniyet düzeyleri gibi. TAS tam da bu yeni ihtiyaçların artık bireysel sorunlar olarak algılanmasının ötesine geçildiği, sorunların toplumsal kaynaklarının bulunup buna yönelik iç düzenlemelerin, politika önerilerinin oluşturulması gerektiği bir dönemde ortaya çıkmıştır.

İlk Kurucu Metin: The American Soldier

TAS, Social Science Research Council'in Frederick Osborn'un başkanlığındaki hususi bir komitesi himayesinde hazırlanmıştır. Bu komite, Osborn'un yanı sıra Donald Young, John M. Russell, psikolog Carl I. Hovland, sosyal psikolog Leonard S. Cottrell,

Jr., sosyolog Lenand C. DeVinney ve Samuel A. Stouffer'dan oluşmaktadır (Stouffer ve ark., 1949a, s. ii). Bu isimler dışında TAS'ta tarihçiler, istatistikçiler, askerî ve sivil personeller yer almıştır. Bundan dolayı TAS'ın disiplinlerarası bir çalışma ve büyük bir ekip işidir.

Frederick Osborn TAS'ın ön sözünde, 2. Dünya Savaşı'nda ABD askerlerinin tutumlarını analiz etmek için geliştirilen yöntemlerin ve tekniklerin kaydını içeren dört ciltlik çalışmanın dört yıl sürdüğünü belirtir. “Birçok yönden eşsiz bir kayıt” olarak adlandırdığı TAS'ta kullanılan modern sosyal bilim yöntemlerinin, daha önce hiçbir çalışmada “bu kadar yetkin araştırmacılar tarafından bu kadar büyük ölçekte” kullanılmadığından söz eder. TAS ile birlikte Ordu, askerlerin çeşitli özelliklerini ortaya koyma yanında askerlerin kişisel geçmişlerine yönelik çeşitli veriler de elde etmiştir. ABD Ordusunun, yeni bilimsel yöntemlerin etkin bir şekilde kullanılması için sunduğu bu büyük fırsat, TAS'ı aynı zamanda sosyal bilimciler için de önemli kılmıştır sağlamıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. vii).

TAS'ın birinci cildinde, askerlerin özelliklerine, orduya uyumlarına ve orduya tutumlarına yönelik sosyal psikolojik incelemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 2. Dünya Savaşı'nda ordudaki değişimlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Askerlerin geçmiş özellikleri, ordudaki deneyimlerine yönelik düşünceleri, görev memnuniyetleri, liderlerine yönelik tutumları, savaşa yönelik tutumları ve ayrıca Afro-Amerikalı askerler hakkındaki araştırmalar, birinci cildin konusunu oluşturmaktadır. TAS'ın ikinci cildinde psikolojik çalışmaların ağırlığı görülmekle birlikte sosyal psikolojik çalışmalar da yer almıştır. Askerlerin muharebedeki tutumları ve moralleri, korku kontrolü ile ilgili sorunlar, psikonörotik sorunlar, rotasyon sorunları ve terhis edilmiş personel ile ilgili konular yanında TAS'ın özgün boyutu olan puan sistemi bu bölümde ele alınmıştır.

ABD Ordusunda Uyum Çalışmaları

Stouffer, birinci cildin giriş bölümünde TAS'ın hangi ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktığına değinip projenin yöntemleri hakkında bilgi vermiştir. TAS'ın silahlı kuvvetler yanında tarihçilere, sosyal psikologlara ve sosyologlara hitap ettiğini belirtir. 1. Dünya Savaşı'nda bireyin yeteneğinin ölçülmesi ve sınıflandırılması noktasında psikolojik araçların kullanılmasıyla psikolojinin bir ivme kazandığı belirterek yöntemsel araçların geliştiğine, keşfedildiğine böylece de ulusun yeniden silah altına alınma sürecinde askerlerin becerileri hakkındaki bilgilerin ortaya konulması için kullanılacak ölçme ve sınıflandırma yöntemlerinin hazır olduğunu belirtir. Stouffer, tüm bu gelişmelere atıfta bulunarak “1. Dünya Savaşı'nın insan becerilerinin incelenmesine yeni bir ivme kazandırması gibi 2. Dünya Savaşı'nın da tutumların incelenmesine yeni bir ivme kazandırdığını” vurgulamıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 4–5). 1. Dünya Savaşı'nda psikologların yaptığı gibi 2. Dünya Savaşı'nda da motivasyon ve sosyal uyum sorunlarını inceleyen sosyal psikologların ve sosyologların kamusal rapor verme

yükümlülüklerinin olduğunu belirtmiştir. Yapılan işin temelde bilimsel bir çalışma olmadığına ve pratik bir mühendislik işi olduğuna değinen Stouffer, TAS'ın ortaya konulmasındaki temel amacı, askerler hakkındaki bilgileri ve bu bilgiler ışığındaki çıkarımları Orduya doğru ve hızlı bir şekilde aktararak Ordunun politika oluşturmaya yardımcı olmak şeklinde açıklamıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 5).

Bilindiği üzere pek çok ülkede askerî sosyoloji çalışmaları ordu kurumuna atfedilen *özgün* anlam sebebiyle gecikmeli yapılmıştır. Ordunun özel bir toplumsal kurum olarak görülmesine rağmen sosyal bilimlerin gelişmesine vurgu yapılarak askerlerin geçmişi, uyum ve motivasyon sorunları hakkında böylesine büyük ölçekteki verilerin (elbette öncelikle ilgili karar verilerle paylaşılıp bir süre sonra) akademik dünyaya paylaşılması önemlidir. Bu husus ABD'de sosyal bilimlerin gelişim süreciyle ve kamu kurumlarıyla kurduğu ilişki ile birlikte anlaşılmalıdır.

Research Branch'in temel sorumluluklarından birisinin bağlı bulunduğu "Information and Education Division"a hizmet vermek olduğunu belirten Stouffer; Research Branch'in bilgilendirme, yönlendirme ve eğitim programları planlayacak diğer şubeler için yararlı bilgileri sunmak, askerler hakkındaki gerçeklerin ortaya konulmasını sağlamak ve prosedür oluşturmaktan sorumlu olduğunu belirtir. Bu bağlamda diğer şubelerin çoğu askerlere bilgi vermekle yükümlü iken Research Branch, askerler hakkında bilgiler edinme ve elde ettiği bu bilgileri analiz edip aktarma ile yükümlüdür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 10).

Bu yükümlülükten hareketle Research Branch, 1942 ve 1945 yılları arasında askerlerden elde ettikleri bilgileri "What the Soldier Thinks: A Monthly Digest of War Department Studies on the Attitudes of American Troops" başlığı altında özetleyerek birer rapora dönüştürmüştü ve neredeyse her ay yayımlanan bu raporları Ordunun kullanımına sunmuştur. Research Branch'in, askerlerin moral sorunlarına, tutumlarına ve personel sorunlarına ilişkin verilerin istatistiksel analizine dayanarak oluşturduğu raporlar ilgili subaylarla paylaşılmıştır. Bu raporlar 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar oluşturulmaya devam etmiştir. Raporlarda dünyanın çeşitli bölgelerindeki askerlerin farklı problemleri hakkındaki bulgular grafikler yardımıyla basit ve anlaşılabilir hâlde sunulmuştur. Savaş sona erdiğinde ise What the Soldier Thinks'e ait güvenlik sınırlandırması kaldırılıp erişilebilir kılınmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 10).

ABD Ordusu 1940 yılında 16.624 subay ile 249.441 erden oluşuyorken 1945 yılında 772.863 subaya ve 7.305.854 ere ulaşmıştır. Kısa sürede orduya dâhil olan milyonlarca asker, orduda birtakım sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlardan birisi, orduya yeni katılan erlerin rütbelерinin yükseltilmesi zorunda kalınmasıdır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 54). Bir diğer sorun ordunun karakteristik özelliğinden kaynaklanır: Ordu, katı bir itaati talep eden otoriter bir organizasyon olup hiyerarşinin resmî yönetmelikle ve titizlikle belirlendiği, son derece tabakalı bir sosyal sistem olması bakımından diğer

sivil kurumlardan ayrılmaktadır. Ordu, savaşın başında toplumdaki izole, sivil yaşam ile net bir şekilde uyuşmayan, kendine ait özelliklere olan, subay ve erlerden oluşan küçük bir örgüttür. Orduda çok sayıda askerinin alımı, yeni katılan askerlerin ordunun kendine ait özelliklerini ve değerlerini benimsememesine ve bu değerlere uyum sağlayamamaları gibi sorunları beraberinde getirmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 54–55). TAS'ın odağında uyum konusunun olması bu bakımdan son derece anlamlıdır.

Uyum Çalışmalarında Bir Faktör Olarak Eğitim

Research Branch, belirtilen sorunları öncelikle eğitim faktörü ile ilişkili olarak incelemiştir. Orduda yeni alınan askerlerin disiplinli ve itaatkâr erler olmaları yanında liderlik pozisyonu üstlenmeleri için gerekli donanımına sahip olmaları gerekmektedir. Eğitim seviyesinin hem yetenek hem de sosyoekonomik statü ile ilişkisinin olduğuna dikkat çekilmiş ve bundan hareketle 1. ve 2. Dünya Savaşı'ndaki askerlerin eğitim düzeylerini incelemekle çalışmalara başlanmıştır. İki savaş arası yıllarda Amerika'da eğitim alanındaki büyük ilerlemenin orduda da yansıdığı ve orduda yeni katılan askerlerin 1. Dünya Savaşı'ndaki askerlerin eğitim düzeyinden yüksek olduğu görülmüştür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 57). 1. Dünya Savaşı'nda ilköğretim ve lise düzeyi askerlerin oranı %91 iken 2. Dünya Savaşı'nda bu oran %59'a gerilemiştir. Özellikle ilköğretim düzeyindeki askerlerde büyük bir düşüş görülmüş, üniversite ve lise mezunlarının sayısı gittikçe artmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 59).

Çalışmanın diğer bölümlerinde eğitim verilerinden yararlanılmış; uyum, nöropsikiyatrik problemler gibi sorunlar eğitim düzeyi temelinde incelenmiştir. Orduda uyumla ilgili değerlendirmelerin yapıldığı bölümlerde, savaş boyunca hem denizsavarı ülkelerdeki hem de yurtiçindeki askerlerden eğitim düzeyi yüksek olanların eğitim düzeyi düşük olanlara kıyasla orduda, buldukları statüye ve görevlerine karşı daha eleştirel oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna rağmen, eğitim düzeyi yüksek askerlerin, savaşa bağlılıklarını yansıtan tutumlarının eğitim düzeyi düşük olan askerlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde eğitim düzeyi yüksek askerlerin ordudan kaçma girişimlerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Eğitim düzeyi yüksek askerlerin tıbbi sorunlarla ordudan ayrılma ihtimalleri de düşüktür; incelemeler sonucunda psikonörotik sorunların eğitim düzeyi yüksek olan askerlerde daha az görüldüğüne sonucuna ulaşılmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 60). Beklenenin aksine hiyerarşi ve disiplin gibi olgularla yoğrulmuş bir kurum olarak ordu ve onun eylemiği olarak savaşa yönelik tutumlar eğitim düzeyi ile olumlu bir seyir takip etmiştir. Bunun sonucu olarak Ordunun askere alımlarında eğitim düzeyini bir kriter haline getirmeye başladığı görülecektir.

Bireysel Uyum Çalışmaları

Stouffer ve DeVinney, birinci cildin üçüncü bölümünde askerlerin ordudaki uyumlarına ilişkin genel bir çerçeve sunar. Uyum kavramının ordu bakış açısıyla ele

alındığı bölümde sözel ve sözel olmayan davranışlar incelenmiş, bu ifadeler ve davranışlar arasında bir ilişkinin olup olmadığı ortaya konmuştur. Terfi alma, izinsiz terk etmeme gibi sözel olmayan davranışlar sergileyen askerler ile iyi ruh hâli, ordudaki görevinden ve statüsünden memnuniyet ve genel olarak orduyu yönelik sevgi belirtme gibi söylemlere sahip askerlerin orduya uyum sağlayabildiği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 82–83). Stouffer ve DeVinney, farklı zamanlarda farklı bölgelerde görev yapan askerler üzerinde incelemeler yaparak uyumu yansıtan dört ölçüt belirlemiştir. Bu dört ölçüt; öznel iyioluş, kişisel bağlılık, statü ve görevden memnuniyet ve ordunun onaylanması veya eleştirilmesidir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 86–87). Stouffer ve DeVinney, uyum davranışını sadece eğitim faktörü temelinde ele almıştır. Uyum; sözel olmayan ve sözel davranışların öznel iyi oluş, kişisel bağlılık, statü ve görev memnuniyeti, orduyu onaylama ve eleştirme gibi faktörler arasındaki ilişki bağlamında ele alınmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 102). Özetle, eğitim faktörünün, öznel iyi oluş, kişisel bağlılık ile sözel olmayan davranışlarla pozitif bir ilişkisinin olduğu, eğitim seviyesi arttıkça öznel iyi oluşun ve kişisel bağlılığın da arttığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda eğitim seviyesi yüksek askerlerin, eğitim seviyesi düşük olanlara oranla görev ve statü memnuniyetlerinin düştüğü, orduyu daha fazla eleştirdikleri görülmüştür. Her ne kadar uyum daha fazla değişkeni hesaba katmayı gerektirse de Stouffer ve DeVinney'in, o dönem için yapılabilecek en iyi çalışmayı ortaya koyduklarını söylemek mümkündür.

Askerlerin Geçmiş Özelliklerine Göre Kişisel Uyum

Ordunun onaylanması veya eleştirilmesi incelenirken eğitimin yanı sıra, uyuma etki eden faktörler olarak yaş ve medeni durum değişkenleri de hesaba katılmıştır. Fakat bir değişken analiz edilirken diğer değişkenler sabit tutularak incelemeler yapılmıştır. Örneğin yaş değişkeni incelendiğinde eğitim, medeni durum, orduda geçirilen süre, rütbe gibi değişkenler sabit tutulmuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 106–108). Analizler sonucunda askerlerin özelliklerine göre tutumlarının farklılaştığı görülmüştür. Evli askerlerin bekâr askerlere kıyasla öznel iyi oluşlarının ve bağlılıklarının daha düşük, statü veya görev tatmini ile ordunun onaylanması veya eleştirisi noktasında bir farklılık bulunmamıştır. Savaşın çeşitli aşamalarında yurt içinde ve yurt dışında görev yapan askerler arasında da büyük bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu durumun dikkat çekici olduğuna vurgu yapan Stouffer ve DeVinney, askerlerin eşlerinden veya ailelerinden ayrı olmasının askerlerin öznel iyi oluşlarında bir etkisi olmasının beklendiğini ama hiçbir farklılık bulamadıklarını belirtmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 108). Fakat çocuk sahibi askerlerin evli ve çocuksuz askerlere kıyasla kişisel bağlılıklarının daha düşük olduğu gözlemlenmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 110). Stouffer ve DeVinney temel bulgularını belli başlıklar altında özetlemiştir:

- Eğitim düzeyi yüksek asker daha az eğitilmiş olandan daha verimli olma eğilimindeydi
- Evliler evlenmemiş olanlardan daha az elverişli olma eğilimindeydi
- Yirmi beş yaş ve üstü askerler, kişisel bağlılıkta yirmi beş yaş altındaki askerlerden daha az elverişli olma eğilimindeydi

Görelî Yoksunluk

Eğitim düzeyi yüksek askerlerin durumları daha iyi ve gerçekçi bir şekilde değerlendirdikleri ve genel olarak orduyu daha çok eleştirdikleri görülmüştür. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen eğitim düzeyi yüksek askerlerin, disiplinin gereklilikleri ve ordunun kurallarına uyma davranışları incelendiğinde hem sözlü hem de sözlü olmayan davranışları kabul etmeleri ve bu davranışlara uymaları, eğitim düzeyin düşük askerlere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Bu incelemelerde, ordunun onaylanması veya eleştirilmesi ile statü ve görevden duyulan memnuniyet kıstasları ele alındığında eğitimin rolünü değerlendirirken görelî yoksunluk kavramı ön plana çıkmıştır. Eğitim düzeyi yüksek askerlerin, orduda bir statü elde edemediklerinde eğitim düzeyi düşük askerlere kıyasla orduya yönelik daha olumsuz bir tutuma, eleştirel tavra sahip oldukları görülmüştür. Bu durum, orduda daha uzun süre görev yapmış askerlerin terfi ettirilmesi anlayışı nedeniyle sıkça karşılaşılan bir sorun hâline gelmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 153–154).

1944 yılının Şubat ayında AWOL⁴ ve psikonevrotik sorunlar üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu incelemelerin sonunda, yaşı daha yüksek, evli ve daha az eğitilmiş askerlerin diğer askerlere kıyasla orduya daha az uyum sağladıkları, orduda bulunma isteklerinin daha düşük olduğu ve bu nedenle AWOL ve psikonevrotik sorunların bu grupta daha yaygın görüldüğü gözlemlenmiştir. Tutumların; yaşa, eğitim düzeyine, medeni duruma göre değişiklik göstermesi nedeniyle tutumlardaki farklılıkları açıklamak için “görelî yoksunluk” kavramı ortaya atılmıştır. Bu kavram, “sosyal referans çerçevesi”, “beklenti örüntüleri”, “durum tanımları” gibi sosyolojik kavramlarla ilişkili ve kısmen bu kavramları da içermekte olup askerlerin birtakım standartlara ulaşamama, bu standartlardan mahrum kalmaları anlamına gelmektedir. Yapılan incelemeler, “asker olmanın” birçok asker için “gerçek bir yoksunluk” anlamına geldiğini ortaya koymuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 125). Yoksunluk duygusu, evli askerlerin kendilerini bekâr askerlerle, sivil arkadaşları ile karşılaştırmalarında daha çok fedakârlık yaptıklarını düşünmelerinden kaynaklanmıştır. Askerler daha nitelikli sivil işlerini bırakıp askerlik görevlerini yaptıklarında görev kıyaslamasına gitmekte, yaşlı askerler fiziksel durumlarını genç askerlerle sağlık bakımından bir kıyaslamaya gitmektedir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 127–130).

4 Absence without leave’in kısaltması olan AWOL, izinsiz göreve gelmeme ve firar anlamlarına gelmektedir.

Literatürde ilk kez TAS ile gündeme gelen “görelî yoksunluk” kavramı, her ne kadar askerlerin memnuniyetlerinin kendi içinde buldukları durumu öznel ve görelî şekilde karşılaştırmalar yaparak belirlemesi şeklinde tanımlanmış olsa da kavram, yeterli bir kuramsal tanımlama içermediği için (Davis, 1959, s. 280) sosyal bilimciler bu kuramı daha sonra geliştirmiş ve sosyal psikolojinin önemli kavramlarından birisi hâline gelmiştir (Pettigrew, 2015, s. 12).

Ordudaki Deneyime Göre Uyum Çalışmaları

Yurt içinde ve yurt dışında görev yapan askerlerin ordudaki deneyimlerine göre tutumları incelenmiş ve bu incelemeler öznel iyi oluş, kişisel bağlılık, statü ve görev memnuniyeti, ordunun onaylanması veya eleştirilmesi olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır. Askerlerin öznel iyi oluş ve kişisel bağlılıkları incelendiğinde, denizaşırı bölgelerde görev yapanların öznel iyi oluş ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda yurtiçindeki askerlere kıyasla daha olumsuz cevaplar verme eğiliminde oldukları görülmüştür. Statü ve görev memnuniyetleri incelendiğinde ise diğer ölçütlere göre bu kriterin askerlerin olumsuz tutum sergilemediği tek kıstas olduğu bulunmuştur. Bazı görev sorunlarına yönelik sorulardan elde edilen cevaplarda, yurt içindeki askerler ile yurt dışındaki askerler arasında belirgin bir fark görülmemiştir. Ancak yurt dışındaki askerlerin ordu görevlerinin önemini ve değerini içeren sorulara, yurt içindeki askerlere kıyasla daha olumlu yanıtlar verme eğilimi oldukları görülmüştür. Ordunun onaylanması ve eleştirilmesinde ise, bazı istisnalar dışında, yurt dışındaki askerlerin yurt içindeki askerlere kıyasla daha eleştirel oldukları görülmüştür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 156).

Göreve Atanma ve Memnuniyet

Ordunun başarısı ile askerlerin görevlerinden duydukları memnuniyet arasında önemli bir ilişki vardır. 2. Dünya Savaşı süresince Ordunun ihtiyaç duyulduğu için çok sayıda asker alımı yapması, yeni katılanların görevlerini verimli bir şekilde nasıl ortaya koyabilecekleri sorusunu ortaya çıkarmıştır. Askerlerin görevleri hakkındaki düşüncelerinin ve görevlerinden memnuniyetlerinin incelenmesi ve bu bağlamda orduya ve görevlerine yönelik neler düşündüklerinin araştırılması gerekliliği doğmuştur.

Stouffer, askerlerin tutumlarında etkili atanma ve memnuniyet olgularını insan ve güç kullanımı çerçevesinde incelenmiştir. Görevden duyulan memnuniyetin hem statü hem de askerlerin beklenti düzeyi ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. 1. Dünya Savaşı’nda atama ve tayinlerde askerlerin yeteneklerinin dikkate alınması gerektiğine dair bir fikir ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 2. Dünya Savaşı’ndaki görev atamalarında askerlerin tutumlarının yanı sıra yetenekleri de dikkate alınmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 285).

Bu kapsamdaki incelemelerden askerlerin çoğunun daha fazla mola verebilecekleri bir iş istedikleri sonucu çıkmıştır. Yine beklentisi düşük askerlerin yüksek beklentiye

sahip askerlere oranla daha kolay tatmin oldukları gözlemlenmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 286). Bu bağlamda askerlerin dört temel arzusu tespit edilmiştir. Bunlar; (a) *orduda statü kazanmak*, (b) *savaştan sonra sivil hayatta faydalı olabilecek deneyime sahip olmak*, (c) *ölüm ve yaralanma ihtimalini en aza indirmek*, (d) *sivil konfordan kaynaklanan yoksunlukları asgari düzeye indirmektir*. Ordunun asker ihtiyacı ise üç gruba ayrılmıştır; (a) *fiziksel dayanıklılığa ve savaşma yeteneğine sahip askerler*, (b) *çok sayıda yarı vasıflı, vasıflı, teknik işler ve büro işleri yapabilecek; savaş dışı işler için beceri ve yeteneğe sahip askerler* ve son olarak (c) *vasıfsız işlere uygun askerler* (Stouffer ve ark., 1949a, s. 286).

Askere alınanlara zorunlu tutulan Army General Classification Test (AGCT) ile askerlerin mesleki geçmişi, eğitimi, varsa askerlik deneyimi, hobileri vb. hakkında ayrıntılı bilgiler kaydedilmiştir. Askerlerin çeşitli görevlere atanmaları bu bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 292). Ancak ilk dönemlerde askerlerin isteklerinden bağımsız atamaların gerçekleştiği de görülmektedir. Bu durum askerlerin görevlerinden memnun olmama sorununa neden olmakta, bir başka deyişle, askerî başarısızlığa ve aynı zamanda ordunun başarısız olmasına neden olabilmektedir.

“Statü elde etme arzusu”, “ölüm veya tehlikeden kaçınma arzusu”, “sivil becerileri kullanma ve savaştan sonra sivil hayatta faydalı olabilecek şeyleri öğrenme arzusu” ve “sivil konfordan mahrum kalmaktan kaçınma arzusu” olmak üzere askerlerin dört temel arzusundan söz edilmektedir. Bu son arzu hariç diğer tüm arzuların iş tatmini ile ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca piyadelerin büyük tehlikelere maruz kalmaları, onların büyük oranda yoksunluk hissetmelerine ve bu nedenle görev tatminlerinin düşük olmasına neden olmaktadır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 303). Subaylar erlere kıyasla görevlerinden daha memnundur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 306). Bu durumun nedeni olarak subayların statü sahibi konumda bulunmaları gösterilmiştir.

Orduda statü, rütbeye göre şekillenmekte ve ordu tüm birliklerini eşit kabul etmektedir. Buna rağmen askerler ifadelerinde, paraşütçü ve koruyucu birliklerin diğer birliklere kıyasla daha özel birlikler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca birliklerde görünenin ve ilan edilmiş olanın ötesinde gayriresmî statülerin de var olduğu, eşit rütbede olsalar bile henüz düşman ateşine maruz kalmamış olan askerler ile savaş gazisi askerler arasında bir statü farkı dile getirildiği görülmüştür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 304).

İncelemelerin çoğu muharip askerlere yönelik olsa da savaşmayan askerlerin (vasıflı, yarı vasıflı, vasıfsız, teknik ve büro işlerinden sorumlu) görev memnuniyetleri de araştırılmıştır. Askerlerin çoğunluğunun, orduda yapabilecekleri iyi bir işe sahip olma ve savaştan sonra iyi bir işe sahip olabilmek için kendilerine eğitim verileceği ve becerilerini geliştirebileceği işi yapma şansını elde etme eğiliminde olduğu görülmüştür. Özellikle belirli bir işe yönelirken askerlerdeki genel eğilimin sivil becerileri kullanma

ve yeni beceriler elde etme fırsatıdır. Bulgular, ordudaki işlerinde sivil becerilerini kullanmadığını veya sivil hayatta faydalı olabilecek bir şeyler öğrenmediklerini belirten askerlerin aynı zamanda işlerinden memnun olmadıklarını söyleme eğiliminde olduğunu göstermiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 315).

Yaş ve evlilik göz önüne alındığında evli bir askerin, yaşı ve eğitimi ne olursa olsun, eski sivil mesleğine geri dönmeyi belirtme ihtimali bekâr bir askere kıyasla daha yüksektir. Askerlerin yaşı arttıkça sivil becerileri kullanma eğiliminin ve o işi yapma eğiliminin de bir o kadar arttığı ve yararlı bir şeyler öğrenme isteğinin bir o kadar azaldığı görülmüştür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 318). Yine de genel olarak bakıldığında orduda önemli sayıda asker, sivil hayat için faydalı şeyler öğrenmeyi ve aynı zamanda sivil hayattaki deneyimlerini de orduda kullanarak iyi bir iş ortaya koymayı istediğini belirtmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 329). Ayrıca askerlerin çoğu, ölüm ve yaralanma olasılığının en düşük olduğu bir göreve atanmayı umduğunu ifade etmiş olsa da istisnaların da olduğu görülmektedir. Örneğin sivil hayatta hızlı araç kullandığını belirtenler, gönüllü olarak paraşütçü birlikleri gibi riskli birliklere atanmak istemiştir. Bu birimlerin seçiminde heyecanın yanı sıra statü de belirleyicidir. Bu birliklere özel semboller statüyü gösterdiği için araştırmalarda dile getirilen unsurlar olmuştur. Bir araştırmada askerlerin %75'i botların paraşütçülerin ayırt edici bir özelliği olduğunu vurgulamış ve bu botların kendileri için çok şey ifade ettiğini söylemiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 323).

Ordunun büyük çoğunluğunu oluşturan piyadelerin görev memnuniyetsizliğinin yüksek olmasının nedeni, tehlikeden kaynaklı yaşadıkları kaygılar ve verilen görevlerden hoşlanmamaları belirtilir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 331). Ancak askerlerin tehlike dışında da birtakım rahatsızlıklarının olduğu gözlemlenmiştir. Askerin görevlerine yönelik tutumlarının sadece görevin kendisiyle ilgili olmadığı, aynı zamanda bu tutumları görevin gerçekleştirildiği ortam, çalışma koşulları, iklim şartları, deniz aşırı ülkelerde geçirilen zamanın uzunluğu, rütbe farklılıkları vb. faktörlerin de etkilediği görülmüştür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 337). Özellikle deniz aşırı ülkelerde görev yapan askerden birisi, eğer işini sevmeme eğilimi gösteriyorsa, buna neden olan etkenlerden birisi de askerlerin kendilerini astsubaylarla kıyaslayarak yoksunluk hissetmeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yoksunluğun, astsubayların statü, yetki ve ücret gibi faktörler bakımından avantajlı olması gibi nedenlerle askerlerin subaylara sunulan bu göreceli rahatlık ve ayrıcalıklardan mahrum kalmalarından kaynaklanmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 338).

Bu veriler “Research Branch”e iş memnuniyetini ordunun ve askerlerin istekleri arasındaki ilişkiler bağlamında ele alması imkânını vermiştir. Görevin gerçekleştirmesinde yeteneğin yanında tutumların da dikkate alınmasının önemi ortaya çıkmış, askerin görev seçim sürecine dâhil olmasının yaratacağı olumlu etkiler vurgulanmıştır.

Liderliğe ve Sosyal Kontrole Yönelik Tutumlar

Suchman, Stouffer ve DeVinney erlerin üstlerine ve ordudaki sosyal kontrol sorununa yönelik tutumlarını da ele almıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 362). Liderliğe yönelik tutumlar; subaylar ve subayların liderliklerine yönelik tutumlar, subaylar ve erler arasında köprü görevi gören astsubaylara yönelik tutumlar ile sosyal kontrol sorunlarını yansıtan tutumlar olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 363). Bu kapsamda askerlerin kişisel uyumlarını yansıtan tutumlar hakkında birtakım eğilimler tespit edilmiştir:

- Göreve yeni başlayan askerler daha uzun süre görevde bulunan askere kıyasla subaylara karşı daha fazla olumlu tutum sergiler,
- En düşük olumlu tutum aktif olmayan denizaşırı birliklerde, en yüksek olumlu tutum ise muharip birliklerde görülür,
- Rütbe ve hizmet süresi sabit kabul edildiğinde daha yüksek eğitim düzeyine sahip erlerin daha düşük eğitim düzeyine sahip askerlere kıyasla subaylara yönelik daha az olumlu tutum sergiledikleri bulunmuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 364).

Ayrıca eğitim düzeyi yüksek askerlerin belirli görevlerin önemine karşın daha az ikna oldukları, statü yoksunluğuna karşı daha duyarlı oldukları ortaya konulmuştur. Eğitim düzeyi yüksek askerlerin orduyu eleştirme düzeylerinin de diğer askerlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür (Stouffer ve ark., 1949a, s. 365).

Araştırmacılar, liderliğe yönelik saldırganlığı, askerlerin yoksunluk yaşamalarından dolayı normal karşılamıştır. Böyle bir ortamda suçun yetkili kişiye yöneltilmesi çok da şaşırtıcı görülmemiştir. Özellikle cephe gerisindeki askerler liderlerine yönelik daha saldırgan, muharip askerler ise subaylarına diğer askerlerden daha olumlu tutum sergilemiştir. Bu durumun nedeni, askerlerin saldırganlıklarını doğrudan düşmana yöneltebilme fırsatından kaynaklanmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 367). Ayrıca muharip birliklerde, subaylar ve erler arasında ortak yoksunlukların olması, ölüm ve tehlike deneyimlerini beraber paylaşmaları ve bu birliklerde sosyal farklılıklar ve özel ayrıcalıkların asgari düzeyde olması da liderliğe yönelik saldırganlığın az bulunmasını sağlamıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 367–368). Muharip olmayan birliklerde sosyal farklılıklar ve ayrıcalıklar daha belirgindir. Subayların ayrıcalıkları, askerler tarafından demokratik olmayan haksız bir durum olarak görülmüş ve askerlerde bu durumdan kaynaklanan memnuniyetsizlikler ortaya çıkmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 369). İlgili araştırmalar, askerlerin rütbesi ne kadar yüksekse bu sosyal ayrımcılık ve özel ayrıcalık sistemini savunma olasılığının da o kadar yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 374). Bunun sonucunda subayların, sosyal ayrımcılık ve özel ayrıcalık sistemini, piyade ve erlere kıyasla daha çok desteklediği görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında orduda, subaylara yönelik olumsuz tutum sergileyenlerin sayısının olumlu tutum sergileyenlerden oldukça fazla olduğu ve askerlerin terhis olduklarında subaylarına yönelik olumsuz tutumlarını arkadaşlarına ve çevrelerine iletme eğiliminde oldukları görülmüştür. Zaferin ardından askerlerin subay-asker ilişkilerine yönelik şikâyetleri, sistemin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. General Doolittle önderliğinde, “The Secretary of War’s Board on Officer-Enlisted Men’s Relationships”te 1946 yılında oturumlar düzenlenmiş ve bu oturumlarda Research Branch bulgularını kurula sunarak birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Research Branch, Amerikalıların belirli bir sınıfa hak edilmiş ayrıcalıklar tanınmasını öngören herhangi bir sisteme karşı olumsuz bir tavır sergilediklerini ve keyfi sosyal ayırım eğiliminden hoşnut olmadıklarını kurula iletmiştir. Ayrıca savaşta, bu eğilimlerden ve ayrıcalıklardan kaynaklanan usulsüzlük ve personele yönelik adaletsizliğin ve imtiyazların kötüye kullanıldığının görüldüğü de belirtilmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 379). Bu sistemde erlerin, subayların davranışlarına ve tutumlarına bağımlı olduğu ve ayrıca güvenlik duygusu ve kendini geliştirme ve gerçekleştirme fırsatından mahrum olduğu görülmüştür. Bu sorunlara yönelik Research Branch birtakım önerilerde bulunmuştur:

- Sorumlulukların, özellikle astların takdir edilmesi
- Otoritenin akıllıca kullanılması
- Rütbe ve sorumluluğa eşlik eden ayrıcalıkların, bir kişinin görevlerini etkili ve verimli bir şekilde yerine getirmesini sağlamak için kurulduğu ve kendi kişisel çıkarlarını geliştirmek amacıyla olmadığı fikrini benimsetmek
- Askerlik hizmetinin ve misyonunun takdiri (Stouffer ve ark., 1949a, s. 380).

Tüm bu konularda askerlere eğitim verilmesi amaçlanmış ve orduda “officers and their ladies, enlisted men and their wives” (subaylar ve eşleri vb.) gibi ayrımcı referansların kullanılmaması ve bu referansların askerî kuruluşlarda yayımlanan yönergelerden ve yayınlardan çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca tüm askerî personele eşit muamele yapılması ve tüm askerinin askerî hukuka göre eşit şekilde cezalandırılması gibi birçok öneride bulunulmuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 380).

TAS’ta astsubaylar da incelenmiş ve astsubayların, subaylar ve erler arasındaki uçurumu kapatmak amacıyla köprü görevi gördüğü ortaya konulmuştur. Astsubaylar, bir yandan subaylardan emir alan ve bu emirleri altındaki diğer askerlere ileten bir otoritenin temsilcisiyken diğer yandan da erlerin bakış açılarını hiyerarşide yukarıya doğru önceden bildirmekle yükümlü, erlerin temsilcisi oldukları bulunmuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 401).

Sosyal kontrole yönelik tutumlar incelenirken resmî olan ve olmayan davranış kurallarına uyumluluğu yansıtan tutumlar ele alınmıştır. Araştırma bulgularında çoğu

askerin ordu içerisindeki kurallara uymadığı bulgulanmıştır. Özellikle acemilerin, resmî kurallara uyabilmeleri için öncelikle bunları öğrenmeleri gerekmektedir. Ordu içerisindeki uygun davranış, yeri geldiğinde kuralların ve düzenlemelerin belirttiğinin ötesinde şeyler yapılmasını gerektirebilir. Askerlerin bu davranışları edinmelerinin yolu da uymadıkları takdirde alacakları cezadan duydukları korku, çalışkan ve verimli bireyler olma arzusu, diğer askerlerin önüne geçme isteği gibi etkenler sayesinde mümkün kılınmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 410–413).

Ceza olgusu kendi içerisinde ayrıca ele alınmıştır. Bulgular, subayların ve erlerin yalnızca küçük bir kısmının cezanın iyi davranışı sağlamak noktasında teşvik edici olduğunu ve bunun iyi bir yol olduğunu ortaya koymuştur. Subayların %46'sı, erlerin ise %67'si ordudaki itaatın ana nedeninin ceza korkusu olduğunu belirtmiştir. Yine subayların %31'i, erlerin de %19'u itaate mecbur oldukları için değil gerçekten istedikleri için uyduklarını belirtmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 417). Ayrıca erler, subaylara kıyasla, diğer askerlerin onlar hakkında ne düşündüklerine ilişkin daha fazla endişe duymaktadır. Erlerin %89'u, subayların ise %78'i bu kaygıyı taşıdığını belirtmiştir. Stouffer (1949a, s. 418) ayrıca erlerde görülen diğer askerlerin saygısını kazanma endişesinin, bir subay ve grup arasında çatışma ortaya çıkarsa erlerin subayla değil de grupla birlikte olma eğilimi taşıdığını belirtmiştir.

Afro-Amerikalı Askerler

Star, Stouffer ve William Jr., ABD Ordusunun sivil kültürden farklı olduğunu ama bazı yönlerden toplumu yansıttığını; toplumdaki bazı olguların orduda da görüldüğüne değinmiştir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 486). Özellikle 2. Dünya Savaşı'nda 16,1 milyon Amerikalının orduda görev yaptığı (ülkenin toplam erkek nüfusunun %19'u), 18-36 yaş arasındaki erkeklerin %61'inin üniforma giydiği (Rostker, 2013, s. 175) göz önüne alındığında Amerikan toplumundaki ırk çatışmasının orduda görülmesi kaçınılmazdır.

2. Dünya Savaşı'nda, çoğu düşük gelirli, bir milyon iki yüz bin Afro-Amerikalı orduya katılmıştır (Schiffman, 1949, s. 22). ABD Ordusu ırk ilişkileri konusunda taviz veren bir kurumdur. Orduda askere ihtiyaç duyulduğunda Afro-Amerikalılar bu ihtiyacı karşılamış ve dışlanmamıştır. Ancak Afro-Amerikalıların orduyla ne tam olarak bütünleşebildikleri ne de ordu tarafından tamamen kabul edildikleri görülmüştür. Bunun sonucunda ABD Ordusu da tıpkı Amerikan toplumu gibi eşit olmayan ırk ilişkileri sisteminin yarattığı koşullarla uğraşmak durumunda kalmıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 486–487).

Bu dönemde Afro-Amerikalı askerler Ordunun neredeyse onda birini oluşturmuştur. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra eğitim yaygınlaştığı için ve 2. Dünya Savaşı'na kuzeyden katılan Afro-Amerikalı askerlerin çoğunun liseye gittiği, yalnızca %37'sinin ilkokul

mezunu olduğu görülmektedir. 1. Dünya Savaşı'nda Güneyden gelen askerlerin %97'si, Kuzeyden gelen askerlerin ise %86'sı ilköğretim mezunuydu (Stouffer ve ark., 1949a, s. 489–490). 2. Dünya Savaşı'na katılan Afro-Amerikalı askerlerin eğitim düzeyleri yükselmiş olsa da beyaz Amerikalı askerlerin eğitim düzeyleri Afro-Amerikalılara kıyasla hâlâ yüksektir. Bu sebeple Afro-Amerikalı askerlerden oluşan birliklerin performansları araştırmalarda daha düşük bulunmuştur (Stouffer ve ark., 1949a, s. 492). Diğer yandan Afro-Amerikalı askerlerden oluşan birliklerin genelde vasıfsız iş gücü, daha fazla dayanıklılık gerektiren ve fiziksel güce dayalı görevlerde kullanıldıkları görülmektedir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 495–496).

Yine de araştırmalarda Afro-Amerikalı askerlerin uyum düzeylerinin düşük olduğuna dair bir kanıt ulaşılmamıştır. Aksine, üniformalarından duydukları gurur, görevlerine verdikleri önem duygusu, işine ilgili olmakla ilgili ifadeleri diğer askerlere kıyasla daha olumludur. Sonuçta da tutum açısından iki grup arasındaki fark neredeyse yok gibidir (Stouffer ve ark., 1949a, s. 535). Sonuç olarak da Afro-Amerikalı askerlerin savaşı daha az benimsedikleri, denizaşırı ülkelere gitme arzularının daha düşük olduğu ama orduda bağlılıklarında beyaz askerlere kıyasla büyük bir fark olmadığı görülmüştür. Research Branch'in daha adil ve eşitlikçi bir ordu düzeni yönündeki politika önerileri neticesinde 1944 yılında "The Negro Soldier" adlı belgeseller hazırlamıştır (Stouffer ve ark., 1949a, s. 597).

Puan Sistemi

ABD Ordusu, 2. Dünya Savaşı sürecinde daha önce eş benzeri görülmemiş bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Savaşın sonlarına doğru askerlerin yavaş yavaş terhis edilmesine başlanacaktı. Muhtemel bir savaş nedeniyle askere alınanların tamamının terhis edilmesi mümkün olmadığından yalnızca birkaç milyon asker terhis edilmesine karar verilmişti ancak orduda daha uzun süre hizmet veren askerler mi yoksa daha acemi askerler mi terhis edilmeliydi? Tecrübeli veya orduda daha uzun süre hizmet etmiş askerlerin terhis edilmesi, orduda daha fazla acemi asker varlığı ve ordunun bu acemi askerlerle muhtemel bir savaşa gireceği anlamına gelmekteydi. Diğer yandan acemilerin terhis edilmesi, orduda uzun süre hizmet veren askerler için büyük bir moral sorununa yol açacaktı (Stouffer ve ark., 1949b, s. 520). Stouffer, bu soruna çözüm aramak için 1945 yılında araştırma yaparak orduda geçirilen süre, yaş, denizaşırı hizmette bulunmak ve bağlılık faktörleri hakkında askerlerin düşüncelerini ve bu faktörlerin göreceli önemini belirlemek amacıyla incelemelerde bulunur. Askerlere öncelikli olarak terhis edilmesi gerektiğini düşündükleri başka grupların olup olmadığı sorulmuştur (Stouffer ve ark., 1949b, s. 521–522).

Stouffer, askerlerin tercihlerine dayanarak denizaşırı hizmet süresi, çocuk sayısı, orduda geçirilen sürenin uzunluğu gibi faktörleri içeren bir "puan sistemi" oluşturulmasına karar verilmiştir (Stouffer ve ark., 1949b, s. 524). Puan sisteminin

zaaflarının belirlenmesi için yeni araştırmalar yapılmıştır. Puan sistemine göre terhis edilmek tüm askerleri memnun etmese de çoğu asker puan sisteminin adil olduğunu ifade etmiştir (Stouffer ve ark., 1949b, s. 530). Bu sistem ile Stouffer, orduda hem verimliliği arttırmayı hem de askerlerin morallerini yükseltmeyi amaçlamış, bunu da büyük oranda başarmıştır. Puan sistemi TAS'ın en önemli çıktularından birisi olarak kabul edilmektedir.

The American Soldier'ın Etkileri

Stouffer, Research Branch'in sosyal bilimin araştırma araçlarını kullanarak sosyal politikaya yardımcı olduğunu, bu yapılan işin adının da bir “sosyal mühendislik” olduğunu belirtmiştir. Araştırmaların yapıldığı dönemin kendisi ve bu dönemde sosyal bilimlerin durumu göz önüne alındığında, sosyal psikoloji ve sosyoloji kuramlarının pratik uygulamalar için yeterli olmadığı, var olan kuramsal izahların da gerek anketlerden gerekse de deneysel çalışmalardan elde edilen verilerin yorumlanmasında yeterince kullanılmadığı görülmektedir. Bundan dolayı Stouffer, yapılan işin sosyal bilimin kamu politikasına uygulanması olarak adlandıramayacağını ancak sosyal bilimsel yöntemlerin bir uygulama süreci olduğunu ileri sürer. TAS bu anlamda mevcut sosyal bilim yöntemlerinin sınırlılığını göstererek dönemin sosyopsikolojik ölçüm sorunlarına dikkat çekmiş ve bu sorunların savaş sonrasında ele alınmasına olanak sağlamıştır. Bu durum savaş sonrası süreçte sosyal bilimlerin önemli gelişme süreçlerinden birisi hâline gelmiştir (Stouffer, 1948, s. 336–338). Bu nedenle TAS, sosyal bilimlerin araştırma yöntemlerinin yetersizliğini ortaya koyması ve geliştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmesi bakımından çok büyük bir öneme ve işleve sahiptir.

Lazarsfeld TAS'ı, sosyal araştırma dünyasının ilk önemli olayı olarak görür. Lazarsfeld'e göre, TAS'ın temelinde her ne kadar askerî ihtiyaçlara cevap aramak yatıyor olsa da TAS, “insan davranışları ile ilgilenen herkes için bir fikir ve bilgi madeni içermektedir”. TAS'ın bulgularının büyük kısmı askerî politika belirleyiciler ve sosyal teorisyenler yanında endüstri psikologları, eğitimciler, kamuoyu araştırmacıları için de önemli sonuçlar barındırır (Lazarsfeld, 1949, s. 377). Lazarsfeld TAS'ın “birincil grup”, “referans çevresi”, “rol” ve “statü” gibi sosyolojinin ve psikolojinin temel kavramlarını da ortaya koyar. Sosyolojinin insanın yakın çevresinden nasıl etkilendiğini yıllardır araştırma konusu hâline getirdiği göz önünde bulundurulduğunda TAS'ta özellikle birincil grup ile ilgili çıkarımlar, sosyolojiyi oldukça beslemiştir. Lazarsfeld, aile ve iş çevresi gibi birincil grupların insanlar için psikolojik güç ve güvenlik kaynağı olabildiğini, insanların bu birincil gruplardan ayrı düşüklerinde kaygı ve endişe yaşadıklarını yineler. Stouffer'ın TAS ile birincil grupların rolünün en az üç yönünün anlaşılmasına katkıda bulunduğunu belirten Lazarsfeld, bu üç yönü; birincil grupların insanların düşüncelerini şekillendirmesi, duygusal destek sağlaması ve bu tür gruplarla etkileşim kesildiği takdirde kişide nasıl duygusal rahatsızlıkların görüldüğü şeklinde

sıralamıştır (Lazarsfeld, 1949, s. 383). Askerlerin saygınlıklarını korumak istemeleri, savaşta birbirlerine karşılıklı bağlılık göstermeleri, savaşta bazı grupların yüksek derecede sadakat ve dayanışma göstermesi, bir gruba entegre olduktan sonra bu gruptan ayrılmak zorunda kalan askerlerin (özellikle denizaşırı görevden dönen askerlerin) diğer askerlere kıyasla görevlerinde memnuniyetlerinin daha düşük çıkması, yüksek sinirsel semptomlar göstermeleri, aidiyet duygusu hissetmemeleri ve kaygı göstermeye başlamaları TAS'ın birincil grup ile ilgili önemli bulguları arasındadır (Lazarsfeld, 1949, s. 384–385).

Tümgeneral James G. Gavin, savaşın zorluklarını silah altındaki vatandaşların ihtiyaçları ile uzlaştırabilmeyi ordunun en zor görevlerinden birisi olarak gördüğünü belirterek bu ve benzeri sorunların çözümüne ilişkin “savaş tarihinde benzersiz” bir çalışma olarak TAS'ı gördüğünü belirtir. Bundan hareketle, savaşın kazanılması için gerekli gördüğü askerî verimlilik ve moral arasında bağımlı ilişkinin varlığını ortaya koyan TAS'ı, bilim alanına yapılmış en önemli katkılardan birisi olarak değerlendirir (Gavin, 1949, s. 45–57).

Sosyolog N. J. Demerath (1949, s. 88), 1920 yılından beridir bu kadar kapsamlı, yaratıcı, teknik titizliğin ve önemli sonuçların olduğu başka bir çalışma olmadığını belirterek eserin ilk iki cildinin sosyal bilimler için büyük bir başarıya işaret ettiğini söyler. TAS'tan öğrenilmesi gereken çok şey olduğunu, çalışmanın sosyal bilimlere katkısının orduya olan katkısından az olmadığını, bu çalışma ile sosyal bilimlerin olgunlaşmaya, ilerlemeye başladığını söyler (Demerath, 1949, s. 89–90). John W. Riley (1949, s. 557) de TAS'ı “son yirmi yılda sosyal bilimlerde gerçekleştirilmiş en önemli çalışmalardan birisi” olarak görür. George Peter Murdock (1949, s. 814–815) ise, bir antropolog olarak, Ordunun sosyal bilimlerin yöntemlerine ve bulgularına uygun hareket ederek silahlı kuvvetlerin etkinliğini iki katına çıkarabileceğini, insan gücünün sosyal bilimsel yorumu ile savaşa girilebilmesinin abartılı bir yorum olmayacağını belirtir. Benzer bir yorumla Schweber (2002, s. 65) de TAS'ı, Amerikan sosyoloji tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirir. Bunun nedeni olarak da TAS'ın kullandığı istatistiki yöntemlerin o dönem itibarıyla bilimsel sosyolojinin empirik doruk noktası olmasına bağlar (Schweber, 2002, s. 76). Moskos da 2. Dünya Savaşı'ndaki askerlere ilişkin en değerli bilgi kaynağı olan TAS'ı, daha önce hiçbir çalışmada olmadığı kadar, askerî hayatın yönlerini sistematik bir şekilde inceleyen yegâne çalışma olarak görür. Yine TAS'ın askerlerin yaşamı hakkında detaylı bir kayıt sunmanın yanında sosyolojik teoride yeni formülasyonlar üretilmesine hizmet ettiğini, bu sayede sosyal bilimin metodolojisinin yeni bir yola girdiğine dikkat çeker (Moskos, 1970, s. 6).⁵

5 TAS için daha sistematik için değerlendirmeler de yapılmıştır. Dönemin önemli isimleri Lazarsfeld ve Merton “Continuities in Social Research: Studies in the Scope and Method of ‘The American Soldier’” isimli derlemede TAS'ın araştırma tekniklerine, kullanılan sosyal teoriye ve sosyal bilimlerdeki mevcut bilgi birikimine nasıl entegre edilebileceğine ilişkin öneriler bu çalışmada detaylıca ele alınmıştır.

Ryan, Stouffer'ı referans alarak TAS'ın, iddia edilen aksine bir teori çalışması olmadığını, ampirik gözlemlere ve anket verisine dayalı olarak savaşmak noktasında askeri donatmak amacıyla tasarlanan bir mühendislik işi olduğunu düşünür. Ryan'a göre TAS'taki teori eksikliği, TAS'ın etkisinin hızlıca ortadan kalmasına neden olmuştur (Ryan, 2013, s. 127–128). Öyle ki TAS'ın, ordu, savaş ve 2. Dünya Savaşı ile ilgili genel tarih kaynaklarında çok fazla yer almadığı, bu eser yerine Marshall'ın “Men Against Fire: The Problem of Battle Command” eserinin sıkça yer aldığı belirtilir (Ryan, 2013, s. 141).

TAS'ın önemi yıllar geçtikçe daha iyi anlaşılmıştır. Eserin yayımlanmasının 50. yıl dönümünde (1999 yılında), “bu yüzyılın en etkili sosyal bilim çalışması” ve “askerî sosyolojide ampirik çalışmaların başlangıcı” olarak görülmeye başlanan TAS, akademik çevrelerce anılmaya (Schwartz & Marsh, 1999, s. 21) ve hak ettiği önemi yavaş yavaş görmeye başladığı söylenebilir (Hyman, 1991, s. 63; Toby, 1980). Sonuç olarak, David Segal'in (2013, s. xiii) de belirttiği gibi, Stouffer'ın metodolojik ve kavramsal katkıları gerek sosyolojiyi gerekse ilgili disiplinleri etkilemiştir.

Sonuç

Yirminci yüzyıl, ABD'de sosyal bilimlerin ahlaki temelden pozitivist temele geçtiği bir dönemdir. Bu dönemde Stouffer, istatistiksel araştırma ve yöntem çalışmaları yaparak sosyal bilimlerin nesnel bir temele oturtulmasına katkı sağlamıştır. Bu durum TAS'ın ortaya çıkış sürecine zemin hazırlamış, TAS'ta yarım milyondan fazla askere iki yüzün üzerinde anket ve mülakat uygulanarak devasa bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmayla askerlerin orduya ve savaşa uyumları, görev atama ve iş memnuniyetleri, Afro-Amerikalı askerler ve daha fazla fenomen üzerine incelemeler yapılmıştır. Böylece ordudaki sorunların ortaya koyulması amaçlanmış ve bu sorunlara çözüm aranmıştır. Ayrıca TAS çalışmasında askerlerin tutumları arasındaki farklılıkları açıklamak amacıyla “görelî yoksunluk” kavramı ortaya koyulmuştur. Görelî yoksunluk kavramı ilk kez TAS ile literatüre kazandırılmış olduğundan TAS, sosyoloji ve psikoloji disiplinleri için önemli bir yere sahiptir. TAS çalışması, sosyal bilimler için önemli olmakla birlikte sosyal bilimler ekseninde ordunun incelenmesine katkı sağlaması ve orduda sosyal bilimlerin ve bilimcilerin önemini ortaya koyması yönüyle askerî sosyolojinin de bir disiplin olarak ortaya çıkış sürecine zemin hazırlamıştır.

Bu çerçevede Stouffer'ın en büyük etkisi, TAS dolayısıyla askerî sosyolojide görülür. Her ne kadar Stouffer'ın bu çalışmayı hazırladığı dönemde askerî sosyoloji bir alt disiplin olarak mevcut olmasa da bugün askerî sosyolojinin geldiği yer, çalışılan konular, kavramsallaştırmalar ve yöntemler bir şekilde kaynağını TAS'ta bulmaktadır. Stouffer, TAS ile hem bulunduğu döneme ve sosyoloji disiplinine katkı sağlamış hem de askerî sosyolojinin temellerini atmıştır. Stouffer'dan önce ordu ve asker üzerinde

birtakım sosyal bilim çalışmaları yapılmış olsa da sosyoloji disiplininin bu çalışmaların gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu çalışma ise Stouffer ve TAS üzerinden askerî sosyolojinin kurumsallaşmaya doğru gidiş sürecini, sosyal bilimlerin ordu özelinde kamu politikası geliştirme sürecine nasıl dâhil olduğunu, alanın kurucu ögesi ve metnin nasıl ortaya çıktığını Türkçe askerî sosyoloji literatürüne sunmaya çalışmıştır.

Not: Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Adem Başpınar danışmanlığında Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Askerî Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Askerî sosyolojinin kuruluşu: Samuel A. Stouffer" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: N.T., A.B.; Veri Toplama: N.T., A.B.; Veri Analizi /Yorumlama: N.T., A.B.; Yazı Taslağı: N.T., A.B.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: N.T., A.B.; Son Onay ve Sorumluluk: N.T., A.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: This article is derived from the first author's master's thesis at National Defense University under the supervision of Adem Başpınar.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: N.T., A.B.; Data Acquisition: N.T., A.B.; Data Analysis/Interpretation: N.T., A.B.; Drafting Manuscript: N.T., A.B.; Critical Revision of Manuscript: N.T., A.B.; Final Approval and Accountability: N.T., A.B.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- What the Soldier Thinks: A Monthly Digest of War Department Studies on the Attitudes of American Troops.* (1943). No. 1. (Morale Services Division, Army Service Forces, War Department, December). <https://www.marshallfoundation.org/wp-content/uploads/2014/05/what-the-soldier-thinks-10.pdf>
- Abbott, A. (1999). *Department & discipline: Chicago sociology at one hundred.* The University of Chicago Press.
- Ateş, B. (2020). Askerî sosyoloji: Kuruluş, gelişim ve gelecek üzerine bir değerlendirme. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 53–74.
- Ateş, B. (2022). *Askerî Sosyoloji: Ordu ve toplum Araştırmaları.* Selenge Yayınları.
- Başpınar, A. (2010). *Askerî sosyoloji: Tarih ve kaynaklar* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Breslau, D. (1990). The scientific appropriation of social research: Robert Park's human ecology and American sociology. *Theory and Society*, 19(4), 417–446. <https://doi.org/10.1007/BF00137620>
- Calhoun, C. (2007). *Sociology in America, a history.* The University of Chicago Press.
- Camfield, T. M. (1977). "Will to Win" — The U.S. Army Troop Morale Program of World War I. *Military Affairs*, 41(3), 125–128. <https://doi.org/10.2307/1987166>
- Carter, C. F. Jr., Archer, M. A., & Murray, A. E. (1988). *Description of selected army staff functions: Targets for planning aids* (U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences). <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a197449.pdf>

- Davis, J. A. (1959). A formal interpretation of the theory of relative deprivation. *Sociometry*, 22(4), 280–296. <https://doi.org/10.2307/2786046>
- Demerath, N. J. (1949). Review of *The American Soldier: Volume I, Adjustment During Army Life*. *Social Forces*, 28(1), 87–90. <https://doi.org/10.2307/2572105>
- Driskell, J. E., & Olmstead, B. (1989). Psychology and the military: Research applications and trends. *American Psychologist*, 44(1), 43–54. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.1.43>
- Gavin, J. M. (1949, May 29). A monumental study of the citizen-soldier in war. *The New York*.
- Goodwin, G. A., & Scimecca, J. A. (2018). *Klasik sosyolojik teori: Sosyolojinin vaadinin yeniden keşfi* (E. Aykut, çev.). Say Yayınları.
- Hauser, P. M. (1961). In memoriam: Samuel Andrew Stouffer, 1900-1960. *American Journal of Sociology*, 66(4), 364–365.
- Hauser, P. M. (1962). On Stouffer’s social research to test ideas. *The Public Opinion Quarterly*, 26(3), 1–52.
- Hyman, H. H. (1991). *Taking society’s measure: A personal history of survey research* (H. J. O’Gorman Ed.) Russell Sage Foundation.
- Jencks, C., & Riesman, D. (1968). *The academic revolution*. Doubleday.
- Lazarsfeld, P. F. (1949). The American soldier-an expository review. *The Public Opinion Quarterly*, 13(3), 377–404.
- Marshall, S. L. A. (2000). *Men against fire: The problem of battle command*. University of Oklahoma.
- Martindale, D. (1976). American sociology before World War II. *Annual Review of Sociology*, 2, 121–143.
- Merton, R. K., & Lazarsfeld, P. F. (Eds.). (1950). *Continuities in social research: Studies in the scope and method of “The American Soldier”*. The Free Press.
- Moskos, C. C. (1970). *The American enlisted man: The rank and file in today’s military*. Russell Sage.
- Murdock, G. P. (1949). The American Soldier: Combat and Its Aftermath. *American Sociological Review*, 14(6), 814–815. <https://doi.org/10.2307/2086686>
- Pettigrew, T. F. (2015). Samuel Stouffer and relative deprivation. *Social Psychology Quarterly*, 78(1), 7–24.
- Riley, J. W. (1949). The American Soldier: Adjustment During Army Life. *American Sociological Review*, 14(4), 557–559. <https://doi.org/10.2307/2087216>
- Rostker, B. D. (2013). *Providing for the Casualties of War: The American Experience Through World War II*. Rand Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG1164.html>
- Ryan, J. W. (2013). *Samuel Stouffer and the GI Survey: Sociologists and soldiers during the Second World War*. University of Tennessee Press.
- Schiffman, J. (1949). The education of negro soldiers in World War II. *The Journal of Negro Education*, 18(1), 22–28. <https://doi.org/10.2307/2966436>
- Schwartz, T. P., & Marsh, R. M. (1999). The American Soldier Studies of WWII: A50TH anniversary commemorative. *Journal of Political & Military Sociology*, 27(1), 21–37.
- Schweber, L. (2002). Wartime research and the quantification of American Sociology. The view from ‘The American Soldier. *Revue d’Histoire des Sciences Humaines*, 1(6), 65–94.

- Segal, D. (2013). Samuel A. Stouffer and military sociology. In J. W. Ryan (Ed.), *Samuel Stouffer and the GI Survey: Sociologists and Soldiers in the Second World War* (pp. xiii-xxxii). University of Tennessee Press.
- Stouffer, S. A. (1930). *Reliability of the attitude test score. An experimental comparison of statistical and case history methods of attitude research* (Doctoral dissertation, Department of Sociology, The University of Chicago, June 1930).
- Stouffer, S. A. (1948). Studying the attitudes of soldiers. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 92(5), 336–338.
- Stouffer, S. A., Lumsdaine, A. A. Lumsdaine, M. H., Williams, R. M. Jr., Brewster Smith, M., Janis, I. L., Star, S. A., & Cottrell, L. S. Jr. (1949b). *The American soldier: combat and its aftermath* (Vol. II). Princeton University Press.
- Stouffer, S. A., Suchman, E. A., Devinney, L. C., Star, S. A., & Williams, R. M. (1949a). *The American soldier: Adjustment during army life* (Vol. I). Princeton University Press.
- Toby, J. (1980). Samuel A. Stouffer: Social research as a calling. In R. K. Merton, & M. W. Riley (Eds.), *Sociological traditions from generation to generation* (pp. 131–151). Ablex Publishing Company.
- Turner, S. P., & Turner, J. H. (1990). *The impossible science: An institutional analysis of American sociology*. Sage.
- Yerkes, R. M. (1918). Psychology in relation to the war. *Psychological Review*, 25(2), 85–115. <https://doi.org/10.1037/h0069904>

RESEARCH ARTICLE

Military Sociology and its Education in Türkiye: A Comparative Analysis

Nebiye Konuk Kandemir¹ , Aykut Çalışkan²

Abstract

Overview Changes in the world political climate, the integration of forms of warfare with new security challenges, and other developments in the military field have also changed the importance, content, and sphere of the discipline of military sociology. Influenced by these developments, the discipline of military sociology has also shaped the education process by equating the military with society. Rather than introducing the discipline of military sociology, this study examines its components in training within the educational system, focusing on military sociology and the educational process to identify steps that can contribute to the development and institutionalization of epistemological knowledge. This study compares the components of military sociology training, and its scope includes topics such as professional military service, the relationship between the military and other institutions, the emerging role of the military, and civil–military relations, on a country-by-country basis. A comparison was made using primary sources of educational programs in Türkiye and educational practices in other countries. Military sociology training in Türkiye has partially spread to civilian and military educational institutions since the 2000s.

Keywords: Military institution • Military sociology • Society • Military sociology education • Türkiye

1 **Correspondence to:** Nebiye Konuk Kandemir (Assoc. Prof.), Department of Sociology, Faculty of Literature, Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye. Email: nebiye.konukkandemir@deu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2046-1133

2 Aykut Çalışkan (Assoc. Prof.), Department of Sociology, Faculty of Literature, Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye. Email: aykut629aykut@hotmail.com ORCID: 0000-0002-1886-6991

To cite this article: Konuk Kandemir, N., & Çalışkan, A. (2023). Military sociology and its education in Türkiye: A comparative analysis. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 197-221. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0037>

From a sociological perspective, war as a social phenomenon opens the door to knowledge concerning history, politics, and international relations. The concrete phenomenon that indicates this determination is due to the social nature of war in the historical process and the fact that war is built in the process of social reality. War is the root of violence and conflict throughout human history. With the emergence of modern states from the 17th century onwards, war has been seen as a means of ensuring the continued balance of power. The development of industry in modern times has been one of the determining factors in wars, influencing the outcome of wars and determining the quality and needs of military force. The concept of war has changed significantly, especially with developments in the last century. It has evolved to a different point where it differs from defining a state's armed struggle against elements it perceives as a threat in terms of social, economic, and security risks.

The fact that there have been wars in the last century that have caused great destruction on a regional and global scale has also necessitated a scientific assessment of war and its social impact. Although there is debate in the literature about the year in which military sociology came to the fore periodically, World War II provides important information regarding styles of warfare and the development of the discipline of military sociology and the traditional methods of warfare and developed a new generation of war techniques. This process influenced the study of humanity and various topics (Siebold, 2001, p. 41). This period also influenced subsequent new generations of military technology and elements. It also influenced changes in human resources and weapons of mass destruction within the military, which were decisive factors in the war.

After World War II, Western countries' acceptance of the U.S. position as a rising power, like other world wars, was achieved by the war's victors and shaped the world political system (Canan-Sokullu, 2019). These measures that transformed the military field raised the question of not only the content of the phenomenon of war but also the nature of the postwar era and brought about a postwar process of increasing global polarization in the world. Thematic issues from the social and military fields came to the fore.

This study examines the formation process of the academic field of military sociology, which develops within the relationship between the military system and society in Türkiye. Despite the continuing debate about the perception and framework of military sociology in Türkiye, it is still important to examine the training of military sociology and its stages of development in the historical process (Ateş, 2020, p. 53; Başpınar, 2010, p. 2; 2012, p. 279). The research focus is on military sociology and training in Türkiye. Although we hope to contribute to the literature on this difference, the research framework and design were developed with input from other countries.

First, we examine topics in military sociology and education to establish a general framework. We reveal the limitations based on this information. Next, understand the Türkiye situation by considering knowledge about how military sociological training develops across nations. We discuss the educational process, which can be considered a step in institutionalizing the discipline of military sociology. We list our recommendations by presenting the current situation, the curriculum, its implementation in other countries, and the differences and limitations in Türkiye.

Military Sociology

Durkheim (2019, p. 42) argues that the features that explain sociological events are not the general nature or presence of thoughts and actions in the consciousness of individuals, but rather the beliefs, tendencies, and practices of social groups. This definition also guides the study of military institutions related to national security, in which the principles of violence management are considered. This idea was reflected in the development of sociology during World War II and by extension, in the development of the discipline of military sociology. Some of the early sociological theorists, such as Karl Marx (1848), Emile Durkheim (1897), Herbert Spencer (1902), and Max Weber (1927), used the military as a unit of analysis. Military sociology studies, as mentioned, did not begin until World War II, but later emerged as an interdisciplinary field of sociology that uses sociological concepts, theories, and methods to analyze the internal organization, practices, and perceptions of the armed forces and the relationships between the military and other social institutions (Smith et al., 2007, p. 3040–3041). Considering Durkheim's (2019) idea, it is important to use sociological knowledge because social events are influenced by the beliefs, tendencies, and practices of the community in which they occur. The sociological perspective reveals patterns of behavior related to human unity by discovering, interpreting, analyzing, and proposing solutions to the general without losing the specific. Therefore, the fact that military institutions exist through human interaction in addition to the legitimate use of force makes it important to examine these institutions from a sociological perspective and understand the nature of violence and conflict through human interaction.

In the course of history, Saint-Simon was concerned with the general structure of military society and its negative features, which, in his opinion, prevented the development of society. As a result, he tried to prove that industrialized social structures can bring peace, prosperity, and tranquility to society (Özmen-Akalın, 2021, p. 48). Military and industrial societies are defined according to different principles of political and social life (Lang, 1965, p. 1). According to Saint-Simon, an industrial society characterized by property relations and the basis of production, unlike a feudal/military society based on consumption, provides a peaceful foundation that counters the

militaristic spirit of feudalism (Swingewood, 1998 as cited in Dolgun, 2019, p. 49). However, industrial society has become a component of war rather than peace. Sociology's efforts to explain and understand social reality and find solutions to identified problems have not been realized as part of social reality, and peace has become a secondary issue (Doğan, 2022, p. 191). The role of peace was discussed as a social reality during the development of sociology as a new academic discipline but did not find a place in the subject matter of military sociology. The field of military sociology initially focused on the nature of military professions and differences between nations, but political and academic interest later shifted to postmodern military and similar concepts, strategies, and military reorganization (Crabb & Segal, 2018, p. 61).

The emergence of the discipline of military sociology was influenced not only by the development of sociological concepts and approaches to the study of military institutions but also by the requirements of wartime. The Age of Enlightenment brought great advances in the systematic study of human behavior by adapting the technical research of empirical sciences to social sciences. Military sociology has attempted to find answers to human relations, conflicts, and contradictions in the context of war and conflict from a sociological perspective (Durango et al., 2022, p. 4493). In 1941, with the entry of the U.S. into the war, the inadequacy of examinations of the military organizations of the nation states in World War I for the war period led to the development of the Troop Attitudes Research Program under President Samuel A. Stouffer by the U.S. Army in 1942. In these studies, it was understood that the concepts of group leadership and group integration were the factors that balanced stress factors such as escape, psychological collapse, and suicide in case of conflict (Caforio, 2017, p. 12–15). After this period, while sociological research on the relationship between war and the army continued in the U.S. and Western European countries, this situation enabled the concepts of freedom and security to be questioned and commented on in countries where liberal ideology was dominant (Özmen-Akalın, 2021, p. 252). Although World War II was a vital trajectory for military sociology, current debates on military sociology came to the fore in the postwar period.

In the early stages of the Cold War (1950–1989), the U.S., as the winner of the war, developed the ability to use heavy bombers to drop nuclear warheads. The threat of weapons of mass destruction led to relative peace between U.S. conventional forces at the bipolar level, and technicians and professional specialists began to replace traditional military missions with technological advances (Padilla & Laner, 2002, p. 116). In addition, the field of debate shaped in the context of the professional military has led to debates about the professionalization of officer-class military personnel in the collective management of violence (Huntington, 1957, p. 12). In contrast to Huntington's (1957) view, Janowitz (1964) emphasized other qualities such as group identity and internal management systems and considered it necessary for military

personnel to reach a high level of competence in terms of professional military service (Ateş, 2022a, p. 30). According to Moskos, conscription is shifting from a value-oriented (institutional) profession to an economic profit-oriented occupation (Akal & Başpınar, 2022, p. 112).

Another issue that gained visibility in the post-war period is the efforts to answer the questions of power relations and competition in civil-military relations about the social sphere (Akal & Başpınar, 2022, p. 95). This debate, which prioritizes civil-military relations, deals with topics such as the role of military institutions in participation in social processes, communication, and interaction (Hooker, 2011, p. 1). The subjective/objective-civilian control theory developed by Huntington (1957) seeks to isolate military power from politics and to protect the political system from military power (1957, p. 2). Rules and principles that maximize the authority of civilians over military institutions constitute subjective control (Kızılaslan, 2018, p. 8). Objective control, on the other hand, assumes the existence of four conditions;

- isolating civilian control of the military from other elements of the social structure,
- provision of community defense by military groups,
- the military's indifference to society's social values and political ideologies,
- the army operates in an independent sphere of purely military necessity (Travis, 2017, p. 397).

In this framework, Huntington (1957) views objective civilian control as the appropriate form of democratic control, arguing that political actors should be prevented from interfering in the military sphere and military actors should be constrained from involvement in political decision-making processes (Born, 2003, p. 155). Another perspective on this topic is Janowitz's (1964) model of civil-military relations. This approach states that the internalization of professional and social values by military personnel rather than the rule of law and traditions can make civilian control effective (1960, p. 420). In an alternative model of civil-military relations proposed by Rebecca Schiff (1995), the cooperation and harmony of the military, political elites, and citizens in the cultural dimension occur under a system of values that compromises and demarcates political and military institutions (Schiff, 1995, p. 7).

Apart from the debates on professional military service and military-civilian relations, the relationships of military institutions with other social institutions also gained importance with the events that unfolded in the years following the war. In institutional terms, the mobilization of physical and financial resources for the military has steadily declined since the 1960s. This shift moved from labor-intensive warfare to capital-intensive warfare and was part of a broader trend toward utilizing professional forces and outsourcing (Levy, 2015, p. 1).

Crabb and Segal addressed the development of the elements of irregular warfare embodied in insurgency, terrorism, and guerrilla warfare from the social sciences perspective. Crabb and Segal, who aimed to gather information about counter societies with the modernization theory that emphasized the fragility in the transition from traditional to modern society, worked in many conflicts with social sciences techniques. They stated that studies involving generalizing the topics of struggle contributed to the field (2018, pp. 67–69).

Although it is seen that the early studies conducted during World War II in terms of military sociology have evolved with the new fields of study during the Cold War, the research areas of military sociology have expanded with different fields of interest after the Cold War. In 1989, with the end of the Cold War, the innovations brought about by the third industrial revolution enabled the development of armies' precision long-range and joint strike capabilities and the expansion of information-gathering activities on a global scale, which led to changes in military institutions. The binary logic (friend/enemy) that prevailed during the Cold War period has progressed towards a new logic of multivalence borrowed from cybernetics (friend/enemy/fuzzy) (Resteigne, 2022, p. 7). With technological change and differentiations in socio-cultural transformation, this situation has brought about the process of global actors deploying forces in regions where their interests are jeopardized (Manigart, 2017, p. 323). On the other hand, these developments have brought the need to restructure the army and reveal sociological determinations in regions where hot conflict is experienced.

The Purpose and Importance of Military Sociology

Studies in military sociology are generally concerned with the military organization and soldiers. The subject areas of military research include military service as a profession, professional ethics, the military as an institution and organization, civil-military relations, relations with other state institutions, and military relations with the armies of other countries (Siebold, 2001, p. 140). The prominence of asymmetric power relations in the global context after conventional wars has shaped today's debates. By means of scientific research By means of that can inform the problem-solving strategies of military personnel and the military as a whole.

In the development process of military sociology, war, peace, and the effects of both on social change fell out of favor after World War I, but the current debates of this discipline gained importance in the context of macro issues by European sociologists in the following period (Kelty & Segal, 2018, p. 194; Segal & Burk, 2012). Notwithstanding the advent of novel conflict types following the world wars, military sociological research has predominantly focused on fundamental concerns that remain pertinent in conventional wars, such as cohesion and leadership, intergroup communication, discipline, and motivation (Brønd et al., 2020). The subject of this

motivation has remained a prominent area of discourse within the field of military sociology. Although discussions on the importance of primary group relations persisted throughout and after World War II, the Korean War reignited the debate. The Korean War was regarded as a specialized war, military rotation was ascribed to the decline in in-group cohesion was attributed to military rotation, and the literature continued to emphasize the substantial importance of cohesion in group relations (Segal & Segal, 1983, p. 156).

Military sociology was shaped on the basis of field research, and the first studies focused on the institution's interaction processes. Later, the aspect of the military as a social institution was addressed in terms of social change, which also influenced the studies on military institutions and the sociality of military personnel. Mills's (1956) "The Power Elite" research, which was critically analyzed in this process, is one of these studies (Marshall, 2020, p. 42). This study, which examines the relationship between military institutions and other institutions within the context of the military-industrial complex, asserts that military definitions dictate political and economic decisions. However, the critical studies and concepts that define military sociology have continued with research based on military and military institutions. The Texts that draw the conceptual dimension of this discipline; include the effectiveness of a conscripted army (Stouffer, 1949), the formation and shaping of the relationship between officer corps and the state (Huntington, 1957), the professionalization of the officer class (Janowitz, 1960), the question of convergence or divergence between national armies and their civil societies (Moskos, 1977), and the adoption of the terminology of post-modernism (Moskos et al., 2000) and approaches to the postmodern military model (Woodward & Jenkins, 2011, 254) are examples of texts that illustrate the conceptual dimension of this discipline.

In summary, military sociology is a subdiscipline that offers a scientific approach to military-military, military-civilian relations shaped in line with sociology's main topics and perspectives. The sociological research topics encompass all matters of societal concern that pertain to individuals and human groups within society. Similarly, the subjects of military sociology as a subdiscipline should be considered within this framework. In this context, the subjects of sociology, ranging from family life to migration, from education to law, and comprising an extensive range, will also be incorporated into the research topics of military sociology. Nevertheless, it is crucial to acknowledge the constraints of military sociology, both globally and in context of Türkiye.

Military Sociology, Limits, and Limitations

Military sociology research encounters challenges and limitations when examining the military-military and military-civilian relations on the perspective of sociological subjects. One of the most important aspects is that the military profession possesses

strategic national information. All these studies and their results may contain critical information when considered internationally. That is, soldier-soldier or soldier-civilian relations will also contain information on how the army is structured. As is well known, the strengths and weaknesses of any organization are strategic information. Although contemporary management principles advocate for transparency and openness, there is also a recognized tendency to withhold certain institutional information.

Moreover, when considered in the international dimension, the organizational structure of armies contains components that could potentially serve as a mechanism for countries to gain superiority over one another. Given these circumstances, one could contend that allocating research efforts within the domain of military sociology is toward examining the internal mechanisms that govern military profession would result in a more effective to use of its resources and expertise in military sociology. In this case, it seems logical that military sociology education should be included in the army and soldiers' education process.

However, the contributions of the research subjects linked to sociology, especially in the subfield of military sociology, to this discipline are not open to sharing, which is a limitation. As such, every academic study produced in military sociology is theoretical. For research findings to be collected at a scientific level and for the discipline of military sociology to contribute to the military, the field research must be broadened in accordance with predetermined topics and disseminate sociological knowledge via internal research. For this reason, the cooperation between academia and the army will contribute to the exploration of corporate culture, the determination of professional military service awareness, and the adaptation of military personnel to changing conditions.

The military sociology discipline matured at the University of Michigan and the University of Chicago in the 1960s. By the 1980s, the University of Maryland, Northwestern University, and Texas A&M University (<https://atasaren.msu.edu.tr>) had established masters and doctoral programs in military sociology. Military institutions, where military sociological research is conducted, are public spaces with high national security concerns. These institutions also facilitate communication with military personnel. This situation presents certain limitations for sociological research. Moskos (1976) pointed to the irregularity of conducting research in military sociology despite the reasonable level of research concepts and findings. An additional drawback of military sociology pertains to the inability to compare studies conducted in different countries. It is common knowledge that scientific knowledge is strengthened by comparisons between new and previous results. Due to the aforementioned limitation, the research conducted by other countries within their borders prevents the possibility of comparison in this field. The limits and limitations of the field of military sociology

field raise the issue of this subdiscipline's education. It should be emphasized here that military sociology as a subdiscipline cannot be considered independent from sociology but is a particular field of knowledge and expertise.

An International Outlook on Military Sociology Education

Diverse analyses have been conducted in military define military expertise as a vocation (Ateş, 2022a; Caforio, 2017; Downes, 1985; Huntington, 1957; Janowitz, 1964; Perlmutter, 1977). These studies include learning and internalizing the theoretical and practical steps in acquiring the knowledge and skills required by the military profession. There have been recommendations concerning the importance of military sociology in the field of education. However, in the historical process, military sociology has rarely been included in the curriculum of civilian universities other than military education institutions. However, regarding the evolution of military sociology, the conceptual discussions, topics, and effects extending to the present day show the necessity to grasp its social reality.

The episteme that underpins the knowledge of military sociology is hidden in the quest to discover the social reality. Socialization institutions, which express the acquisition of social and cultural elements in terms of acquisition, contribute to the individual. Acquiring technical knowledge and skills, as well as assimilating the culture of the military institution, is accomplished through the educational institutions within the army and continues for the duration of military profession. Therefore, military education institutions are important socialization institutions for the military profession. Individuals who prefer military institutions first experience professional knowledge and in-house cultural values within educational institutions. Although this process aims to acquire a set of professional technical knowledge and essential knowledge and skills specific to the structure of military service, the essential characteristics of being a soldier are also acquired by the individual, i.e., military personnel. As technical knowledge has advanced throughout process, the nature of the military profession or the need for security for societies to protect themselves has altered the function of educational institutions. The emergence of the first modern institutionalized military academies can be attributed to the Western world.

As it is known, military service, among some professions that emerged due to the Enlightenment and the Industrial Revolution, requires special training because it is based on knowledge of weapons. For this reason, military academies were institutionalized as institutions of military education in the Western world in the late eighteenth and early nineteenth centuries (Segal & Ender, 2018, p. 6). The science of sociology, which seeks answers to the social problems of modern settlements characterized by rapid population growth due to the Enlightenment and the industrial revolution, developed after the emergence of military education institutions. The first

institutionalized military education institution in the West was the Royal Military Academy in Woolwich, England, in 1741. The use of ammunition, officers' knowledge of ballistics and the use of weapons, mathematics for technical knowledge, engineering subjects (e.g., the construction of fortifications for protection from weapons), and artillery training became part of the education process in France after England. Following the French Revolution, the Ecole Militaire in France, which initially educated the sons of aristocrats, was succeeded by the Ecole Polytechnique, which helped to establish the West Point model in the United States (Crackel, 1981 as cited in Segal & Ender, 2018, p. 6).

Following the institutionalization of military education institutions in the West, including social sciences and sociology, the curriculum was developed relatively late. Technical education is seen to have reached the forefront in the establishment process of military education institutions. However, in the years following World War II, General Dwight Eisenhower penned a letter to West Point, wherein he bemoaned the prevalence of formal approaches among young officers were using formal methods when dealing with individuals and advocated for observations that necessitated the resolution of individual problems on a human basis. Although this letter did not result in the Sociology Program, it influenced the establishment of the Department of Behavioral Sciences and Leadership in 1977. It paved the way for behavioral and social sciences courses (Ender et al., 2008, p. 50). However, the implementation of psychometric tests in the military elevated the importance of the expansion of the social sciences' sphere of influence at the United States Military Academy. Founded in 1802, the U.S. Military Academy functioned served as a tertiary institution of engineering education. Moreover, the importance of social sciences became widespread with the psychometric tests used during the war. The sociology discipline's popularity among the humanities/public relations was influenced by the turbulent 1960s (Segal et al., 1990, p. 157).

A comparative analysis was carried out to examine the historical development after this process. . In Table 1, a compilation of content has been created to show the stages of military sociology education that are becoming widespread. At this point, the situation of military sociology education in several prominent countries is described in light of the results uncovered through the primary source scanning. The study incorporated this information acquired from primary sources through the utilization of document analysis. The distribution of military sociology courses at the global level was examined after explaining the components of military sociology education in the countries specified in Table 1. A list has been created in the Appendix-1 for this process. The results of the screening were shared for military sociology courses at civilian and military universities.

Table 1
Countries and Military Sociology Education

S. No	Countries	Date Range			
		1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-...
1	USA	X			
2	Netherlands	X			
3	Germany		X		
4	France				X
5	Sweden		X		
6	Canada		X		
7	Greece		X		
8	Russian Federation			X	
9	Japan				X
10	Türkiye				X

The first introductory sociology course in the United States was offered in 1963-1964 to familiarize cadets with contemporary society and culture. In the following years, military sociology was introduced in 1965-1966, followed by social psychology and organizational theory in 1969-1971, and sociology of minorities in 1973-1974. Due to the restructuring of the Military Academy in 1974, the Office of Military Leadership was re-established for both military and academic functions, and the courses on organizational theory, minorities, and military sociology were briefly disregarded. However, they were compensated for with the introduction of the “Topics in Sociology” course in 1976-1977, and “Military Sociology” was added to the curriculum as the third course. Although some courses were changed in the following years, sociology gained importance within behavioral sciences. The curriculum included new courses such as mass communication, marriage, and family (Segal et al. 1990, p. 158). Founded in 1845 in Annapolis, Maryland, sociology became part of the United States Naval Academy curriculum in the early 1990s (Trainor et al., 2008, p. 113). At the U.S. Air Force Academy, sociology was one of the fields that gained importance in the early 1960s (Cooney et al., 2003).

Sociology and military sociology began to be formally taught at the Dutch Military Academy from the 1960s onwards through the efforts of Jacques van Doorn, who is considered one of the founding figures of military sociology. Although how military sociology is taught has changed since then, this interest in analyzing military operations has added significant value to officer training (Moelker & Scooters, 2008, p. 36). In West Germany, the study of military sociology gained importance around the same time (Biehl, 2016, p. 168). In 1973, under the directives of Defense Minister Helmut Schmidt, the Hamburg Armed Forces University was established. Some studies described as military sociology were initiated with the other established Munich Armed

Forces University. A significant distance was made in the institutionalization process (Kalelioğlu, 2022, p. 205). While it was proposed to include sociology in the curriculum of the Military Training Academy in France before World War II, this process was seriously considered in 1982. After the 1982 reform, sociology was conducted through three courses: “General Sociology,” “Military Sociology,” and “Human Resources Management” (Boëne, 2008, p. 20). In Sweden, military sociology started to develop in the 1960s, and sociology became an elective course at the War Academy in the late 1970s (Danielsson & Weibull, 2008, p. 100). In Greece and Canada, sociology education started to be included in the curriculum of military institutions on similar dates (Segal & Ender, 2018, p. 8).

Regarding military sociology and education in other societies, the processes of education, and research differ in terms of historical development. As noted by Obratsov (2005), in the Soviet Union before the formation of the Russian Federation, the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union in 1956 took steps towards institutionalizing the science of sociology, the revival of military sociology, and the continuation of its military practice. Applied research in military sociology gained prominence in the 1970s. Starting from 1982, theoretical courses on sociology were conducted to skills for applied sociological research. Military sociology officially became an academic discipline at the Soviet Military Academy (Obratsov, 2005, p. 20). As a result, sociology officers were trained at the Academy from 1985 to 1991 and were assigned to the troops and naval forces. In Japan, military sociology came to the forefront in the early 1970s, but its significant development in academic research was realized after Hitoshi Kawano’s return from the USA in 1996. After this period, military sociology research has been conducted in areas such as the sociology of war and professional military service (Kurashina, 2003, p. 151). Military sociology is taught as a course at the South African Military Academy and in industrial psychology, public administration, and political science (Heinecken & Visser, 2008, p. 155).

When the curricula of the military education institutions of the countries regarding the teaching of military sociology courses are examined, it is understood that there are differences in reaching precise information. At the U.S. Military Academy Westpoint, it is seen that courses such as Introduction to Sociology, Family Sociology, Sociology Theory, Armed Forces and Society, and Military Leadership are offered in the Department of Behavioral Sciences and Leadership. However, the Military Sociology course is not included (USMA Academic Program, 2022). Royal Military College (RMA, 2022), French Military Academy (Saint-Cry, 2022), Bundeswehr Command Academy (Bundeswehr, 2022), Modena Military Academy (Accademia Militare di Modena, 2022), Spanish Military Academy (Academia General Militar) do not contain any information on the existence or content of the Military Sociology course. In the content of the website of the Ministry of Defence of the Russian

Federation, it was determined that there is a center dedicated to military sociology practices (Ministry of Defence of the Russian Federation, 2022). The sociological center is stated to be an integral part of the the Russian army’s 150-year military tradition, formulating recommendations for the government and military authorities regarding the moral and psychological aspects of building, training, and education. Its responsibilities include monitoring social processes in the army and navy. Within the Russian Federation, no information on military sociology education could be found on the website of the War Academy (War Academy, 2022). In Japan, it was understood that the National Defence Academy website includes academic program information and has a Human and Social Sciences department. Still, no course information or content on military sociology or other sociology fields was found (National Defence Academy, 2022).

In addition to this information, military sociology training given at universities was examined. Military, and civil universities offering courses related to Military Sociology and related research areas such as War and Peace Studies, Military-Civil Relations, Armed Forces and Society, and Women in the Military have been compiled and categorized according to their respective countries of origin.. To sum up the methodology used for the table, the data search was made in English on the websites of the universities and secondary sources with the words “Military Sociology”, and “Army Sociology” mentioned in it. Therefore, the universities listed in the table are those that publicly share their course syllabi in English on digital platforms, with the aforementioned keywords present in them. Some of the courses such as “SOCY462 Women in the Military” or “F11S4525 Cultures of War” do not directly mention the keywords “Military Sociology” or “Army Sociology” in the course title, however, the course content covers the research areas of the keywords.

This compiled data from universities illustrates that The United States of America has the highest number of universities offering Military Sociology in their curriculum, with a majority of them being military institution. However, it should be noted that this could be the result of conducting the data collection process in English. When using keywords like “Military Sociology” and “Army Sociology” in languages other than English, such as in Italian (corso di Sociologia Militare), more universities covering the aforementioned topics appear . Since the target language of this paper is English, the courses in local languages are not included in the table (see Appendix-1). It appears that military sociology education has become widespread in most countries around the world.

Military Sociology Education in Türkiye

The modernization process in Türkiye is rooted in institutionalized reforms, with its origins tracing back to the Ottoman Empire, and extending into the Republican Era.

A crucial moment in Turkish modernization, occurred with the establishment of the War School (Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Sahane) in 1834, marking a critical paradigm shift. Before the 19th century, the Ottoman Empire relied on a professional army regime for military service (Berkes, 2019, p. 193). However, political changes and the outcomes of wars led to the abolition, of the Janissary Corps, signaling the end of this established military structure. Despite subsequent efforts to establish a new army, the lack of success in this endeavor paved the way for the opening of the War School in 1835. In the broader context, of educational reforms during the reign of Mahmud II, one of the Ottoman Sultans, the establishment of the Mekteb-i Harbiye holds paramount significance for the modernization process in the field of education (Eser, 2012, p. 99). Following the establishment of the War School, the curriculum included infantry drills and engineering courses, which addressed the need for technical education. Notably, the interest in sociology at the War School did not exhibit an institutionalized structure during the Ottoman period (Kalelioğlu, 2020, p. 141).

Considering that military sociology developed during and after World War II, the historical institutionalization process of social sciences in Republican Türkiye should be sought in the recent past. However, the information obtained from the literature indicates that the work titled “Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme” published in 1939 by Şükrü Galib Erker, who had the rank of lieutenant, offered an opportunity for the development of military sociology on a personal level (Ateş, 2021, p. 59). Uyar and Varoğlu (2008) examined when military sociology, especially social sciences, started to be taught as a course in War Schools or other higher education institutions. It was reported that sociology did not exhibit a permanent feature in the education of War Schools (Uyar & Varoğlu, 2008, p.180). It is stated that the interest in the military sociology course gained importance in the 2000s. In the development process of this interest, it is reported that congresses, most of which were organized in Türkiye, covering topics such as professional military service, civil-military relations, and military leadership, were influential. Thus, it is stated that a favorable atmosphere was created for Turkish officers to take part in Peace Support Operations (PSO) (Uyar & Varoğlu, 2008, p. 197).

Segal and Ender (2008) conducted a study on the development of military sociology in nine countries, including Türkiye, and sociology in military educational institutions (2008, p. 3). It was noted that the military, as one of the essential institutions of Turkish Modernization, began to emphasize social sciences in the military academy curriculum. However, it was acknowledged that the position of sociology needed improvement (2018, p. 8). In the following period, military sociology education became important in War Schools. While military sociology education is provided at the undergraduate level, a graduate education program was opened in 2018. The postgraduate education program in Military Sociology operates within the Atatürk Institute of Strategic Studies

at the National Defense University. Within the scope of this program, students are given ten different courses such as “Theories of Military Sociology,” “Civil-Military Relations,” “Professional Military Service,” “Comparative Historical Sociology,” “Sociology of War,” “Scientific Research Techniques and Publication Ethics” (MSÜ ATASAREN, 2022). Military sociology and its courses have not yet been institutionalized in other higher education institutions in Türkiye. Apart from the National Defense University, military sociology is taught as a course in other higher education institutions through the personal efforts of academics interested in this field. It is not offered as a course or a postgraduate program in other higher education institutions. However, it is integrated into other disciplines, such as management and organization, international relations, public administration, and political science. Academic research driven by the personal efforts of academics, plays a crucial role in the development of this field in Türkiye.

There needs to be more information about the course content on the official website of Land War College. The “Department of Humanities and Social Sciences” aims to raise awareness of social events, institutions, social change, social problems, group and intergroup behavior, communication, and social relations (Kara Harp Okulu, 2022). Besides the Military Academy, military sociology education is included in the curriculum of Kırklareli University (Kırklareli University Sociology Department, 2022). In addition, the “Military Sociology” course is included in the Istanbul University Sociology Department (İstanbul University Sociology Department, 2023). The “Military Sociology” course is given at Bahçeşehir University (Bahçeşehir University Sociology Department, 2023).

It is observed that military sociology education is included in the education plans as an elective course in a few higher education institutions, except for the National Defense University in Türkiye. We emphasize that detailed information about the course content is crucial for disseminating military and social studies from a sociological perspective. It is evident that this discipline, which seems to be of interest in very few educational institutions, covers an extensive disciplinary network in the field of study. This becomes apparent from the subject headings we formulated during development. Topics such as military-civilian relations, relations with military institutions and other social institutions, and the new roles of the army take their place in the current discussion areas. In addition to these discussions, which will contribute to the acquisition of sociological knowledge, we highlight the need for more research on military-society studies.

We emphasize that expanding research in the literature will contribute to educational content. As mentioned, we are discussing the acquisition of concrete research and observation skills, as well as the components within the scope of military sociology for

the steps of institutionalization. We find it promising for the development of topics such as the examination of professional military education in terms of civil-military relations (Ateş, 2022b), the evaluation of the military profession and professional military service (Ateş, 2022a), the historical dynamics of the civil-military distance (Akal & Başpınar, 2022) in the literature. Additionally, we find it helpful to state that studies highlighting the reality of Türkiye with new research will enrich the education process.

As it was mentioned by Ateş (2020, p. 55), expanding military sociology research topics (military organization and military profession; army and society relations studies; war and conflict) a part of the education system is another vital process. It should be stated that the information obtained through these steps will contribute to the development of the field and the detection of new trends in the education process.

Conclusion

In conclusion, military sociology is a sub-discipline that systematically examines the interactions between the military and society, regarding military-military and military-civilian relations through scientific criteria. Initially, rooted in the Anglo-Saxon tradition, it evolved within the theoretical framework of professional military service and the relationship between civilian political authority and military institutions. Following World War II, the institutionalization of scientific research in military sociology introduced new dimensions to the field. The debates surrounding the military's role, especially in Western societies that prioritize democratic and liberal values, and in collectivist societies, have been central to military sociology. Beyond traditional warfare, the emergence of various security challenges has propelled military research into the spotlight.

The post--Cold War era, marked by unconventional forms of conflict, prompted scientific inquiries into the impact of these changes on the army and soldiers. Notably, the U.S. encounter with guerrilla-style warfare, as exemplified in the Vietnam War, underscored the importance of understanding the motivations of soldiers in war. As military sociology became institutionalized in the West studies, focused on critical topics such as civil-military relations, professional military service, new roles of the army, and relations between the army and its relationship with other social institution. After the Cold War, global security concerns such as global terrorism, mass migration, and transnational crimes have elevated the importance of conducting social analysis of the military.

This study provides information about the possibilities and limitations of military sociology education specifically for Türkiye. Therefore,, the development and prevalence of military sociology education on a global scale were examined. When

the findings obtained within the framework of military sociology education in the West and other societies are analyzed together with the situation in Türkiye, the importance of military sociology education is highlighted.

The cross-country development processes of military sociology education are examined in Table 1. Thus, it has been observed that developments in the field of military sociology have gained prominence in Western societies post-World War II, starting in the 1960s. This situation has developed primarily with the contributions of academics interested in the field in military education institutions. In other Western societies after the USA, it was understood that the interest in military sociology education coincided with earlier periods. Military sociology education has developed with the contributions of Huntington (1957) and Janowitz (1964), who provided a theoretical perspective, and new research topics and scope have been expanded. There was a similar interest in the field in other societies, but this process became an institutionalized structure in later periods.

Military sociology education in Türkiye has its roots in the military academy, established as a modernization step during the Ottoman period. It is understood that this process gained importance in the 2000s under the leadership of military educational institutions. It is seen that academic research has increased at the local level, but more studies are needed. It is promising that the interest in military sociology at the educational level has developed through newly institutionalized departments and graduate education programs. However, there is a pressing need for military sociology education to permeate other higher education institutions, and collaborations are essential to meet the personnel needs regarding military-society research. Military sociology courses should become widespread rather than academics who continue these efforts.

- In addition, it is deemed imperative to disseminate military sociology education within the scope of sociology education in Türkiye for the following reasons;
- Understanding the development process of professional military service and reflecting on the changing perception of compulsory military service in Turkish society,
- The processes of coping with social problems of the personnel working in the army and the responsibilities of the institutions,
- Examining the motivation processes of military personnel in the Turkish army,
- Topics such as examining professional adaptation and career processes for professional military service can be cited as justification.

The limitation of the educational process in military sociology is undoubtedly affected by the unpredictability of the interest in the field. Nevertheless, universities

should not remain indifferent to military research in the future. Understanding the limits and limitations encountered in the studies conducted in the field of military sociology is essential. The most important of these is that the military profession contains national information of a strategic nature. On the other hand, it is also important to develop a curriculum for military sociology education. Augmenting academic studies focused on military sociology, including materials with book translations, and disseminating research within the military will contribute significantly to the field (relationship between the army and other social institutions, civil political authority-military institution relations, professional military service, new roles of the army, etc.). Dissemination of research within military institutions will contribute to the field of military sociology and military institutions. We hope that this study will contribute to studies on military sociology and education with the findings mentioned above.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: A.Ç., N.K.K.; Data Acquisition: A.Ç., N.K.K.; Data Analysis/Interpretation: A.Ç., N.K.K.; Drafting Manuscript: A.Ç., N.K.K.; Critical Revision of Manuscript: A.Ç., N.K.K.; Final Approval and Accountability: A.Ç., N.K.K.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgments: The authors contributed equally to the study, and the order of the authors was made by considering the alphabetical order.

References

- Academia General Militar. (2022). <https://ejercito.defensa.gob.es/unidades/Zaragoza/agm/>
- Accademia Militare di Modena. (2022). <https://www.esercito.difesa.it/>
- Akal, M. Y., & Başpınar, A. (2022). Askerî sosyolojide sivil-asker mesafesi tartışmaları. *İstanbul University Journal of Sociology*, 42(1), 91–127.
- Akalın, A. Ö. (2021). Claude-Henri De Saint-Simon, Saint-Simonizm ve toplumsal değişim: askeri toplumdun sanayi toplumuna geçiş. *Akademik Hassasiyetler*, 8(15), 43–65.
- Akalın, A. Ö. (2021). Emile Durkheim'in sosyolojik yaklaşımında savaş ve savaşın toplum üzerindeki etkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(28), 248–265.
- Ateş, B. (2020). Askeri Sosyoloji: Kuruluş, Gelişim ve Gelecek Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 53–74.
- Ateş, B. (2022a). Türkiye'de profesyonel askerliğin sosyolojik bir incelemesi: meslek, görev ya da yaşam tarzı? *İstanbul University Journal of Sociology*, 42 (1), 21–44. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0068>
- Ateş, B. (2022b). Civil–military relations and education of military elites in Türkiye: Lessons learned from the past. *Armed Forces & Society*. <https://doi.org/10.1177/0095327X22110329>
- Ateş, B. (2021, Ekim). *Askerler ve sosyoloji ilişkisi: 1930'lar Türkiye'sinden erken bir örnek*. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/International_symposium_on_war_studies_2021.pdf#page=89

- Bahçeşehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. (2023). Bilgi Paketi. https://akts.bau.edu.tr/bilgipaketi/index/ders/ders_id/9415/program_kodu/10012101/h/1444/s/5/st/N/ln/tr
- Başpınar, A. (2012). Sosyolojinin konusu olarak ordu ve asker: Askeri sosyoloji. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(24), 279–314.
- Başpınar, A. (2010). *Askeri sosyoloji: Tarih ve kaynaklar* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Berkes, N. (2019). *Türkiye’de çağdaşlaşma* (29. basım). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Biehl, H. (2016). History looms... resources, restrictions, and perspectives on military sociology in Germany. *Söjateadlane*, 3, 167–187.
- Boëne, B. (2008). Teaching Sociology at Saint-Cyr, 1983-2004 and Beyond: A personal account. *Armed Forces & Society*, 35(1), 16–35.
- Born, H. (2003). Silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü önemi; konular ve araştırma gündemi. G. Caforio (Ed.), *Askeri sosyoloji* içinde (s. 151–165, Z. Uzun, H. Bayramlık, çev. ed.). Nobel Akademik.
- Brønd, T. V., Ben-Shalom, U., & Ben-Ari, E. (Eds.). (2020). *Military mission formations and hybrid wars: New sociological perspectives*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780367855390>
- Bundeswehr. (nd). Official Web Site. <https://www.bundeswehr.de/en/organization/army>
- Caforio, G. (2017). *Askeri sosyoloji* (Z. Uzun, H. Bayramlık, çev. ed.). Nobel Akademik.
- Caforio, G. (2017). Bazı tarihsel notlar. G. Caforio (Ed.), *Askeri sosyoloji* içinde (s. 7–26, Z. Uzun, H. Bayramlık, çev. ed.). Nobel Akademik.
- Caforio, G. (2017). Subay eğitim sistemi. G. Caforio (Ed.), *Askeri sosyoloji* içinde (s. 255–278, Z. Uzun, H. Bayramlık, çev. ed.). Nobel Akademik.
- Canan-Sokullu, E. (2019). *Savaş türleri* (Güvenlik Yazıları Serisi, No. 22). <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31310.41283>
- Cooney, R. T., Swanson, G. D., & Segal, D. R. (2003). *Sociology at the U.S. Air Force Academy*. <https://3rpxmq1thusb3unew52dau2u-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2003Program.pdf>
- Crabb, T., & Segal, D. R. (2018). Comparative systems of analysis: Military sociology in the United States and Europe. In G. Cafario (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 61–86). Springer.
- Danielsson, E., & Weibull, A. (2008). Sociology at military academies: The Swedish case. *Armed Forces & Society*, 35(1), 91–105.
- Doğan, S. (2022). Ebedi barış ve askeri sosyoloji ilişkisi üzerine bir inceleme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 42(1), 191–215.
- Dolgun, U. (2019). Sosyolojiyi, ekonomik sistem ve çalışma yaşamı üzerinden okumak. M. Ünsalan (Ed.), *Pazarlama ve sosyoloji* içinde (s. 47–93). Beta Yayınevi.
- Downes, C. (1985) To be or not to be a profession: The military case. *Defense Analysis*, 1(3), 147–171.
- Durango, L. M. M., Benavides, J. C., Castillo, G. D. A., & Arrieta-López, M. (2022). Military sociology: A historical perspective. *Journal of Positive School Psychology*, 6(6), 4489–4495.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyolojinin yöntem kuralları ve aile sosyolojisinde uygulanması* (Ö. Ozankaya, çev). Cem Yayınevi.
- Ender, M. G., Kelty, R., & Smith, I. (2008). Sociology at West Point. *Armed Forces & Society*, 35(1), 49–70.

- Eser, G. (2012). Türkiye’de modern bilimlerin eğitiminde Mekteb-i Harbiye örneği. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 13(2), 99–114.
- Heinecken, L., & Visser, D. (2008). Officer education at the South African Military Academy: Social science but no sociology? *Armed Forces & Society*, 35(1), 145–161.
- Hooker, R. D. (2011). Soldiers of the state: Reconsidering American civil–military relations. *Parameters*, 41, 1–14.
- Huntington, S. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Vintage Books.
- İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. (ty). Ders Programı. <https://sosyoloji-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/lisans-programi/programin-yapisi>
- Janowitz, M. (1964). *The professional soldier: A social and political portrait*. Free Press.
- Kalelioğlu, U. B. (2020). Mustafa Kemal Atatürk’ün sosyoloji’ye ilgisi ve sosyoloji’nin kurumsallaşmasına yönelik girişimleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(3), 141–151.
- Kalelioğlu, U. B. (2022). Alman askerî sosyolojisi: Gelişim, kurumsallaşma ve sınırlılıklar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18(41), 201–224. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrj.1027504>
- Kara Harp Okulu. (ty). *Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü*. https://kho.msu.edu.tr/akademik/dekanlik/beseri_sosyal_bil_bolumu/sosyoloji.html
- Kelty, R., & Segal, D. R. (2018). Military sociology. In J. M. Ryan (Ed.), *Core concepts in sociology* (pp. 194–197). Wiley Blackwell.
- Kırklareli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü (ty). *Müfredat*. https://sosyoloji.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/sosyoloji/dosyalar/dosya_ve_belgeler/sosyoloji_bolumu_lisans_egitim_plani.pdf
- Kızılaslan, K. U. (2018). Sosyal bilimlerde bir araştırma alanı olarak sivil-asker ilişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 1–30.
- Kurashina, Y. (2003). Military sociology in Japan. In J. Callaghan & F. Kernic (Ed.), *Armed forces and international security: Global trends and issues* (pp. 151–155). LIT Verlag.
- Lang, K. (1965). Military sociology. *Current Sociology*, 13(1), 1–26.
- Levy, Y. (2015). Time for critical military sociology. *Res Militaris*, 5(2), 1–8.
- Manigart, P. (2017). Silahlı kuvvetlerin yeniden yapılandırılması. G. Caforio (Ed.), *Askeri sosyoloji içinde* (s. 323–344, Z. Uzun, H. Bayramlık, çev. ed.). Nobel Akademik.
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay, D. Kömürcü, çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Military Academy. (nd). *Educational Activities*. <https://vagsh.mil.ru/Obrazovanie>
- Ministry of Defence of the Russian Federation. (nd). *Sociological Center of the Russian Federation Armed Forces*. https://eng.mil.ru/en/science/sociological_center.htm
- Moelker, R., & Soeters, J. (2008). Van Doorn and beyond: From teaching sociology to interdisciplinary, problem-based learning in Dutch officer training. *Armed Forces & Society*, 35(1), 36–48.
- Moskos, C. (1977) From institution to occupation: Trends in military organizations. *Armed Forces & Society* 4(4), 41–50.
- Moskos, C., Williams, J. A., Segal, D. R. (Eds.). (2000). *The postmodern military: Armed forces after the Cold War*. Oxford University Press.
- Moskos, C. C. (1976). The military. *Annual Review of Sociology*, 2, 55–77.
- MSÜ ATASAREN. (nd). *Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Askeri Sosyoloji Anabilim Dalı*. https://msu.edu.tr/enstituler/atasaren/Ana%20Bilim%20Dallari%20C4%B1%20ABD_Asker_Sosyoloji_ABD.pdf

- National Defence Academy. (nd). Academic Program. <https://www.mod.go.jp/nda/english/>
- Obraztsov, I. V. (2005). Soviet military sociology: History and present day. *Sociological Research*, 44(3), 6–24.
- Padilla, P. A., & Laner, M. R. (2002). Trends in military influences on army recruitment themes: 1954-1990. *Journal of Political & Military Sociology*, 71(4), 113–133.
- Perlmutter, A. (1977). *The military and politics in modern times: On professionals, praetorians, and revolutionary soldiers*. Yale University Press.
- Resteigne, D. (2022). Sociology of the military. In A. Sookermany (Ed.). *Handbook of military sciences* (pp. 1–15). Springer International Publishing.
- Royal Military Academy Sandhurst. (nd). Official Web Site. <https://www.army.mod.uk/who-we-are/our-schools-and-colleges/rma-sandhurst/>
- Saint-Cry. (nd). Official Web Site. <https://www.st-cyr.terre.defense.gouv.fr/>
- Schiff, R. L. (1995). Civil-military relations reconsidered: A theory of concordance. *Armed Forces & Society*, 22(1), 7–24.
- Segal, D. R., & Ender, M. G. (2008). Sociology in military officer education. *Armed Forces & Society*, 35(1), 3–15.
- Segal, D. R., & Segal, M. W. (1983). Change in military organization. *Annual Review of Sociology*, 9, 151–170.
- Segal, M. W., Segal, D. R., & Wattendorf, J. M. (1990). The sociology program in a professional school setting: the United States military academy. *Teaching Sociology*, 18(2), 156–163.
- Siebold, G. L. (2001). Core issues and theory in military sociology. *Journal of Political & Military Sociology*, 29(1), 140–159.
- Smith, I. (2007). Military sociology. In G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology* (pp. 3040–3043). http://philosociology.com/UPLOADS/_PHILOSOCIOLOGY.ir_Blackwell%20Encyclopedia%20of%20Sociology_George%20Ritzer.pdf
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (O. Akınhay, çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Trainor, S. C., Horner Jr, D. H., & Segal, D. R. (2008). The enigmatic history of sociology at the United States Naval Academy. *Armed Forces & Society*, 35(1), 106–121.
- Travis, D. S. (2017). Saving Samuel Huntington and the need for pragmatic civil–military relations. *Armed Forces & Society*, 43(3), 395–414.
- USMA Academic Program. (2022). *Department of Behavioral Sciences and Leadership Course Catalog*. https://courses.westpoint.edu/static/index.htm#t=P3_-_Course_Catalog.htm
- Uyar, M., & Varoğlu, A. K. (2008). In search of modernity and rationality: the evolution of Turkish Military Academy curricula in a historical perspective. *Armed Forces & Society*, 35(1), 180–202.
- Woodward, R., & Jenkins, K. N. (2011). Military identities in the situated accounts of British military personnel. *Sociology*, 45(2), 252–268.

Appendix 1
Countries and Military Sociology Education

Countries	University	Course Name	Website link	Course Semesters	Access Date
Australia	Australian National University	Civil-Military Relations	https://programsandcourses.anu.edu.au/2024/course/NSPO8042	2023	09.10.2023
Canada	Athabasca University	SOCI339 The Sociology of War & Armed Conflict	https://www.athabasca.ca/syllabi/soci/soci339.html	2023	09.10.2023
France	The Paris Institute of Political Studies (Sciences Po)	F11S4525 Cultures of War	https://syllabus.sciencespo.fr/cours/202220/219581.html	2022-2023	07.10.2023
Hungary	National University of Public Service	Sociology of the Military	https://hhk.uni-nke.hu/document/hhk-uni-nke-hu/Prof.dr.Kiss.Zoltan.Laszlo.ezredes.egyetemi.tanar-europass.pdf	2013	10.09.2023
India	Vidyasagar University	DSC1DT Military Sociology	http://www.vidyasagar.ac.in/Downloads/ShowPdf.aspx?file=/UG_Syllabus_CBCS/BSC_GENERAL/NCC(Gen)sem4.pdf	2023	14.10.2023
Italy	University of Turin	Military Sociology and Leadership	https://www.swiss.unito.it/do/corsi.pl/Show?id=11ip	2019-2023	09.10.2023
Japan	UMGC Asia	SOCY462 Women in the Military	https://asia.umgc.edu/online-degrees/course-descriptions/listing.socyc	2023	07.10.2023
Nigeria	Ahmadu Bello University	SOLG314 Military Sociology	https://abudlc.edu.ng/wp-content/uploads/2021/07/BSc-Sociology-Course-Structure_v2.pdf	2021-2023	07.10.2023
Pakistan	University of Sargodha	SOCI6225 Sociology of War and Military	https://www.academia.edu/41101725/CURRICULUM_M_Sc_SOCIOLOGY_2_YEARS_PROGRAMME_UNIVERSITY_OF_SARGODHA_SESSION_GODHA_Applicable_from_Session	N/A	13.10.2023

Appendix 1
Countries and Military Sociology Education

Countries	University	Course Name	Website link	Course Semesters	Access Date
Palestine	Palestine Ahliya University	130306 Military Sociology	https://paluniv.edu.ps/eng/wp-content/uploads/2016/01/applied-of-sociology.pdf	2016	13.10.2023
Portugal	The National Defense Institute (IDN) organizes, in partnership with the School of Social Sciences of the Getúlio Vargas Foundation (FGV/CP-DOC - Brazil)	Sociology of the Armed Forces	https://www.idn.gov.pt/en/education/coursescatalogue/stp/SCSAF	2023	09.10.2023
Slovenia	University of Ljubljana	Military Sociology (third level Doctoral study programme)	https://www.fdv.uni-lj.si/en/study/study-at-the-FDV/doctoral-programmes/study-programmes/military-sociology-studies-3rd-cycle	2023	07.10.2023
South Korea	Seoul National University	205.239A Armed Forces and Society	https://en.snu.ac.kr/webdata/uploads/eng/file/2020/02/Sociology.pdf	2020-2023	05.10.2023
Sweden	Swedish Defence University	2KR012 An Introduction to Military Sociology	https://www.fhs.se/en/student-web/course-archive/course-syllabus/the-military-from-within-an-introduction-to-military-sociology.html	2022	05.10.2023
Switzerland	ZTH Zürich	853-0064-00L Military Sociology	https://www.vvz.ethz.ch/Vorlesungsverzeichnis/lerneinheit.view?semkez=2022W&ansicht=ALLE&lerneinheitq=162838&lang=en	2022	05.10.2023
The United Kingdom	King's College London	War and Society	https://www.kcl.ac.uk/abroad/module-options/war-and-society-1	2023	05.10.2023

Appendix 1
Countries and Military Sociology Education

Countries	University	Course Name	Website link	Course Semesters	Access Date
The United States of America	Alice Lloyd College	305 Military Sociology	https://www.alc.edu/academics/courses/sociology-courses/	2023	14.09.2023
The United States of America	Colorado State University Pueblo	SOC334 Military Sociology	https://catalog.csupueblo.edu/course-description-information/soc/	2023	09.10.2023
The United States of America	Georgia Military Academy	MSD 211 Leadership and Ethics	https://www.gmc.edu/degree-programs/sociology/	2023	14.09.2023
The United States of America	Norwich University	SOC1330 Military Sociology	https://catalog.norwich.edu/courses/SOC1330	2023	10.10.2023
The United States of America	Park University	SO318 Military Sociology	https://www.park.edu/wp-content/uploads/2018/04/Park-Undergrad-Catalog-17-18.pdf	2017-2018	10.10.2023
The United States of America	Reed College	Sociology371 - Military and Society	https://www.reed.edu/sociology/courses/	2023	14.09.2023
The United States of America	St. Mary's College of Maryland	SOC1329 Sociology of War and Peace	https://www.smcm.edu/catalog-2122/category/sociology/	2021-2022	09.10.2023
The United States of America	Texas A&M University	SOC14301 Military Family	https://www.tamuct.edu/syllabi/docs/2021_Fall/20210881180.pdf	2021-2022	09.10.2023
The United States of America	The Catholic University of America	SOC552 Military Sociology	https://sociology.catholic.edu/academics/courses/course-descriptions/index.html	2023	14.09.2023
The United States of America	TUFTS University	SOC120 Sociology of War and Peace	https://as.tufts.edu/sociology/academics/courses	2023	09.10.2023
The United States of America	University of Buffalo	SOC375LEC Military Sociology	https://www.coursesicle.com/buffalo/courses/SOC/375LEC/(ders_içeriği)	2018-2021	05.10.2023

Appendix 1
Countries and Military Sociology Education

Countries	University	Course Name	Website link	Course Semesters	Access Date
The United States of America	University of California San Diego	POLI143A War and Society	http://slantchev.ucsd.edu/courses/ps143a/syllabus.pdf	2018-2019	14.09.2023
The United States of America	University of North Georgia	SOCI350 Military Sociology	https://catalog.ung.edu/preview_course_nopop.php?catoid=34&coid=72179	2022-2023	05.10.2023
The United States of America	University of Maryland	SOCY464 Military Sociology	https://socy.umd.edu/sites/socy.umd.edu/files/syllabi/SOC464Syllabus-FA14fall_0.pdf	2014	05.10.2023
The United States of America	University of Missouri-St. Louis	3801 Military Sociology	https://m.umsl.edu/default/device/small/schedule/detail?area=SOC&course=SOC3801&term=5143	2023	10.09.2023
The United States of America	United States Military Academy West Point	Sociology of the Military	https://www.westpoint.edu/academics/academic-departments/behavioral-sciences-and-leadership/sociology/courses	2023	13.10.2023
The United States of America	United States Military Academy West Point	PL482 Armed Forces & Society	http://54.209.4.192/text-books/9780367685867/PL482ArmedForces&SocietyCourseGuide.pdf	2020	13.10.2023

Türkiye’de Kadınların Askerlik Yapmalarına Yönelik Toplumsal Tutumlar

Mustafa Yücehan Akal¹, Barış Ateş², Raif Cergibozan³, Melek Kırtıl⁴, Adem Başpınar⁵

Öz

Kadınların orduya kabulünü etkileyen faktörler sosyal, kültürel, askeri, uluslararası ve siyasi boyutlar altında incelenmektedir. Ancak Türkiye’de yapılan çalışmalar daha ziyade kurum içi uygulamalara odaklanmaktadır. Ayrıca savaşlarda kahramanlık göstermiş kadın figürler üzerinden tarihsel bir anlatı da ön plana çıkarılmıştır. Bu makale kadın askerlerin istihdamında kültürel boyut altında yer alan toplumsal tutumları ölçmeyi amaçlamaktadır. 382 kişiyle yapılan betimsel anketten elde edilen veriler; frekans dağılımları, istatistiksel çıkarımlar ve ki-kare testi yardımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Türk toplumunda kadınların silahlı kuvvetlere alınması (%79,9) desteklenmektedir. Bu desteğin kadınlar arasında daha yüksek olduğu yine aynı şekilde kendisi veya ailesinde asker olmayanların, kadınların orduya kabulünü askerlik tecrübesi olanlara göre daha yüksek oranda desteklediği görülmektedir. Ayrıca muharip görevler konusunda çelişkili sonuçlar elde edilmiştir. Sonuç olarak toplumun kadınları muharip sınıflarda da görmek istediği ancak bu konuda genel bir bilgi eksikliği olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın askerler • Toplumsal tutum • Türk Silahlı Kuvvetleri • Muharip görev

Social Attitudes towards Women’s Military Service in Türkiye

Abstract

The factors affecting the acceptance of women in the military have been analyzed under social, cultural, military, international, and political dimensions. However, studies conducted in Türkiye have focused more on internal practices. In addition, a historical narrative has also been emphasized through the female figures who have shown heroism in wars. This article aims to measure social attitudes under the cultural dimension regarding the enlistment of female soldiers. Data obtained from a descriptive survey of 382 respondents were analyzed using frequency distributions, statistical inferences, and the chi-square test. According to the findings, 79.9% of Turkish society supports the recruitment of women into the armed forces. This support is higher among women. Similarly, those with no military experience themselves or in their families support women’s enlistment in the army at a higher rate than those with military experience. In addition, contradictory results were obtained regarding combat missions. In conclusion, Turkish society is considered to want to see women in combat classes, but a general lack of information exists with regard to this issue.

Keywords: Female soldiers • Social attitudes • Turkish Armed Forces • Combat duty

1 **Sorumlu Yazar:** Mustafa Yücehan Akal (Öğr. Gör.), Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara Türkiye. Eposta: mustafayucehanakal@gmail.com ORCID: 0000-0001-7853-4684

2 Barış Ateş (Doç. Dr.), Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Askerî Sosyoloji Bölümü, İstanbul Türkiye. Eposta: barisates@gmail.com ORCID: 0000-0001-8548-6924

3 Raif Cergibozan (Prof. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kırklareli Türkiye. Eposta: rcergibozan@hotmail.com ORCID: 0000-0001-7557-5309

4 Melek Kırtıl (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul Türkiye. Eposta: mlkgunes@gmail.com ORCID: 0000-0002-7980-0574

5 Adem Başpınar (Doç. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli Türkiye. Eposta: abaspınar@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2125-1832

Atıf: Akal, M. Y., Ateş, B., Cergibozan, R., Kırtıl, M., & Başpınar, A. (2023). Türkiye’de kadınların askerlik yapmalarına yönelik toplumsal tutumlar. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 223-257. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0097>

Extended Summary

The purpose of this study is to determine what the social attitudes are about women's participation in the Turkish Armed Forces (TAF) and their acceptance into all military classes. In Türkiye, women have been and continue to be involved in military duties in various classes and positions. However, the effort to increase the visibility of women in various social spheres, a phenomenon encouraged by modernization, has resulted in regulations and privileges regarding women. This process led to the debate on integrating women into various areas of responsibility within the armed forces to start much earlier in Türkiye than in many other countries. However, despite early progressive steps and societal acceptance and encouragement, women's participation in the TAF has not reached the expected level. As of 2020, Türkiye has the lowest rate of female soldiers among NATO countries at 0.30%. Therefore, importance is had in having Türkiye explain how this contradictory situation regarding the recruitment of female soldiers relates to the current social context.

Not enough studies on female soldiers are observed to be present in the Turkish literature. Existing studies generally evaluate women's disadvantaged position and internal sensitivities through the argument of gender discrimination. Revealing, interpreting, and illuminating the sexist discourses female officer candidates encounter during their education or professional life through primary sources has been the prominent theme in these studies. On the other side of the literature are the historical narratives that have evaluated the processes of women's participation in the military through the discourses of important figures at the legal and political levels (Akgül, 2010; Altınay, 2000; Dalaman, 2022; Durgun, 2004; Eken, 2006; Erogul et al., 2023; Hürkan, 2016; Korkmaz, 2022; Kuloğlu, 2005). However, insufficient sources are found to reflect the thought patterns of the social structure regarding women's participation in the military and their job descriptions in Türkiye. Moreover, the problematic history of civil-military relations is also evident in the issue of female soldiers. When addressing women's participation in the military, a kind of dichotomy exists between the civilian and military spheres. On one hand, a desire is found for a balance in civil-military relations (i.e., no major rupture between society and the military), but on the other hand, due to the military being the manager of organized violence, women are evaluated on the basis of difficult conditions based on physical standards. Therefore, gender-based cultural transmissions combined with the physical and biological conditions of female soldiers have not only affected women's participation in the military but also increased the distance between the military and society, thus damaging civil-military relations.

The Western literature on female soldiers has dealt with fundamental changes in the military system, especially with the end of the Cold War (Carreiras, 2006; Iskra et al., 2002; Kümmel, 2002; Segal, 1995). The professionalization of Western militaries

since the second half of the 20th century (i.e., the end of World War II) have brought about a break with past assumptions about recruitment policies and military tasks. While these innovations within the military structure have improved the administrative and support functions of the military profession, they have also increased the representation of women in the armed forces. This has led to the establishment of various standards for female soldiers to have equal access to all roles. These changes have been debated in the context of group cohesion and military effectiveness, and sociocultural dynamics alongside gender issues have been key concerns for both those advocating restrictions regarding the roles of female soldiers as well as researchers arguing for the acceptance of female soldiers in all fields.

This study will not only make an original contribution to the literature on female soldiers in Türkiye but will also analyze how the image of female soldiers created in the social sphere and the norms associated with them relate to institutional arrangements. The first part of the study presents the theoretical approaches together with the factors that affect women’s participation in the armed forces and regulate their scope of duty to some extent. The second part identifies the findings on societal attitudes with a focus on Türkiye through a survey of 382 respondents and discusses these in relation to the sociocultural dimension of the theoretical framework. In this way, the aim is to examine the consistency of social perspectives and preferences in terms of existing regulations and institutional functioning regarding the phenomenon of female soldiers.

Female Soldiers in the Turkish Armed Forces and Public Attitudes

For social institutions in a democratic social order, which includes armed forces, social acceptance is crucial for successful functioning (Rukavishinov & Pugh, 2018, p. 123). Public attitudes serve to inform the sphere of authority for various purposes, such as obtaining accurate information about needs and preferences, assessing the use and effectiveness of resources, and determining what and how institutions should improve (Edwards et al., 1997, as cited in Griffith, 2014, p. 180). However, a limited number of studies is found to have examined public attitudes toward women’s military roles and participation (Collins-Dogrul & Ulrich, 2017, pp. 2–3; Wilcox, 1992, p. 312). The same is true for research in Türkiye. Studies focusing on female soldiers have concentrated on attitudes among personnel, sexist behavior patterns within the institution, women’s roles in war processes, or archival records containing expert testimonies (Altınay, 2000; Dalaman, 2022; Kuloğlu, 2005; Korkmaz, 2022; Şen, 1997). No Turkish study is found to have included social evaluations regarding female soldiers, this being considered a subheading of civil-military relations. This study will therefore analyze the theoretical perspectives that are considered to be determining factors for the participation of female soldiers in the armed forces within the framework of public attitudes in Türkiye.

Findings

Of the sample group (n = 382), 171 are women (44.8%) and 211 are men (55.2%). The group includes 246 (64.4%) participants aged 18-37 years, 122 (29.3%) participants aged 38-57 years, and 22 (5.3%) participants aged 58 years or over. Of the participants, 11.5% graduated from high school, 6.8% have an associate's degree, 49% have a bachelor's degree, and 32.5% have a doctorate. The Marmara Region ranked first among the participants' place of residence with 169 (44.2%) living there. While 237 (62.0%) participants stated themselves or the people they share the same house have not served in the TAF, 77 (20.2%) stated having served, and 53 (13.9%) stated that some people in their house had served.

In response to the question "Many desk jobs in the Turkish Armed Forces are performed by soldiers. Do you support a legal regulation approved by the Parliament for employing single women to fulfill such tasks?", 91 (23.8%) participants responded with "strongly support," 142 (37.2%) with "support," and 62 (16.2%) with "neither support nor don't support." In total, 87 people (22.8%) stated that they did not support it. In order to avoid wasting time calling citizens in for military service in case of an emergency, 250 (65.4%) respondents supported registering information for all young female citizens, while 79.9% (305 people) supported registering information for all young male citizens. Of the respondents, 158 (41.3%) expressed support for including young female citizens as well as young male citizens in the practice of compulsory military service, while 150 (39.2%) expressed neither support nor strong support. When assuming that all young female citizens are to be included in the 6-month compulsory military service, 191 respondents (50%) support women's involvement in combat missions, with this rate increasing to 264 respondents (69.1%) when asking the same question about men. The rate of those who do not support women participating in combat missions is 35.1% (134 respondents). On the other hand, 68 participants (17.8%) stated that they did not support men participating in combat missions.

While the rate of agreement with the statement "Female military personnel in the armed forces should serve in combat units under similar conditions as male military personnel" was 53.4% (n = 204), the rate of agreement with the statement "Female military personnel in the armed forces should be assigned only according to their own desires" was 57.4% (n = 219). Only 91 people (23.8%) supported the statement "Female military personnel should never be assigned to combat missions in the armed forces," while 219 (43.5%) did not support this statement. Of the respondents, 265 (69.3%) supported the statement "Allowing female soldiers to serve in combat missions would be a major change for the Turkish Armed Forces," while 65 respondents (17%) did not support this statement. The rate of those who think that allowing female soldiers to serve in combat missions will affect TAF for the better is 58.7% (n = 224), while the rate of those who find this development worrying is 25.9% (n = 99) and of those who do not think this will make any difference is 19.4% (n = 74).

When analyzing the frequencies and percentages for the positions to which female military personnel are considered suitable for assignment, health service personnel ranked first with 81.2% considering female military personnel to be suitable for this by scoring it with a 5 (strongly agree). Veterinary medicine ranked second with 78.0% (n = 298) in agreement, and administrative service personnel ranked third with 72.8% (n = 278) in agreement. Military band (67.3%) and fighter pilot (56.0%) were the other two options with high approval ratings. Infantry soldier (28.5%) and tank unit personnel (28.5%) stand out as positions that are not considered suitable for women.

When analyzing which option the respondents scored the highest (5 points for “strongly agree”) regarding the question about how allowing female citizens to serve in each of the various combatant classes would benefit military effectiveness, 67.5% selected the option of combat service support personnel, followed by field intelligence personnel at 52.4%. Infantry soldier was the service with the lowest benefit score if women were to serve, with only 23.8% giving it a score of 5; similarly, long-range artillery (30.4%) and warship crew (33.5%) were the next service positions to receive the lowest number of strongly agree (i.e., to be scored a 5).

The chi-square test of independence was conducted to determine whether the level of support for women’s enlistment in the armed forces was dependent on gender and the status of the respondent or someone in their household being a soldier himself. As a result of this test, the relationship both gender ($\chi^2 = 22.20$; $p < .05$) and the respondent or someone in their household being a soldier himself ($\chi^2 = 12.13$; $p < .05$) had with the level of support for women enlisting in the armed forces was found to be statistically significant. While women (88.9% of whom support it) are more supportive of female military enlistment than men (72.5% in support), the rate of those who do not support it is higher among men. Those who are not or who do not have in their household a military member are more supportive of female military enlistment (82.7% in support) than those who are or have in their household a military member (72.8% in support).

According to the results of the chi-square test of independence regarding the relationship between the question “Would you support the creation of a military force in which only women serve (such as the Women’s Army Corps (WACS) that was formed in the USA during World War II)?” and the variables of gender and being a soldier himself or having one in their family, the relationships that both gender ($\chi^2 = 23.08$; $p < .05$) and being a soldier himself or having one in their family ($\chi^2 = 10.42$; $p < .05$) have with the level of support for creating a military force in which only women serve were found to be statistically significant. Mostly the men (37.2%) responded with “I do not support” or “I strongly do not support” to this question. Meanwhile, of those who do not serve or have no military service member in their family, 56.1% are more supportive of creating a female military force compared to those who serve or have military service member in their family (46.2%).

A chi-square test of independence was also conducted to determine whether the level of support for having single women between the ages of 21-30 be called up to take over the non-combat roles carried out by male soldiers so that male soldiers only serve in combat roles is dependent on gender and whether the respondent or someone in their household is a soldier. As a result of this test, the relationship for both gender ($\chi^2 = 10.91$; $p < .05$) and being or having a household member who is a soldier ($\chi^2 = 14.12$; $p < .05$) have with the level of support for having single women between the ages of 21-30 being called on to take over the non-combat roles carried out by male soldiers so that male soldiers only serve in combat roles was found to be statistically significant. The men are more supportive than women on this issue, with 54.3% expressing total support compared to 38.0% of women. Those who are not a soldier or who have no military member in the family are less supportive of single women between the ages of 21-30 being called on to take over the non-combat roles performed by male soldiers compared to those who are a soldier or who have a military member in the family, with 40.5% of the former expressing support while 58.1% of the latter expressed support.

According to the results of the chi-square test of independence regarding the relationship the question “Should young female citizens be included in the compulsory military service practice just like young male citizens?” has with the variables of gender and of the respondent being a soldier or having a military member in their family, the relationships that the participants’ gender ($\chi^2 = 8.78$; $p > .05$) and being a soldier or having one in their family ($\chi^2 = 5.20$; $p > .05$) have with their level of support for including young women in the practice of compulsory military service at the same level as young men were not statistically significant. No relationship was found for the respondents’ level of support for this statement with their gender or whether they or someone in their family is a military member, and their opinions on including young female citizens in compulsory military service did not differ significantly according either gender or being a soldier/having a military member in the household.

As a result of the chi-square test conducted to determine whether the support levels of all young female citizens regarding having female soldiers carry out activities within the framework of combat missions in the event that they are included in the 6-month compulsory military service are dependent on gender and being a soldier/having a military member in the family, the relationships both gender ($\chi^2 = 29.73$; $p < .05$) and being a soldier/having a military member in the family ($\chi^2 = 22.40$; $p < .05$) have with the respondent’s level of support for having female soldiers carry out activities within the framework of combat missions was found to be statistically significant. When looking at the rates of those in total support, 63.2% of women were found to be in full supportive, while only 39.5% of men were. Regarding those who are or have a military member in the household, 39.5% are in full support, whereas this rate is 56.6% among those who are not or have no military member in the family.

Discussion and Conclusion

Türkiye had started recruiting women into military academies long before other countries and continued this practice for five years before ending it in 1961. The National Unity Committee (MBK), which was established after the 1960 coup d’état, had argued to stop the recruitment of female soldiers using “a conservative approach” (Hürkan, 2016, p. 123) by taking into account the military’s opinion on this issue. The military had pioneered the drafting of one of the most liberal constitutions of the country, and the military’s conservative approach toward recruiting female officers actually showed the weight of institutional factors. In short, the military terminated a highly progressive practice on the grounds of physical inadequacy, maternal responsibilities, professional performance, and cultural incompatibilities. Although some progress was made with the repeat of recruitments that began in 1992 and the acceptance of female non-commissioned officers, statistics show that these steps have been very insufficient. Civil-military relations these days are very different from the social context and conditions of the 1960s. As a matter of fact, this study has shown society, especially women, to have positive attitudes toward women in the military. Moreover, the percentage of women who support female enlistment is higher than that of men. These findings can be taken as an indicator of women’s desire to expand in the social sphere, to be more visible, and to gain greater access to challenging tasks.

Due to no prior study having been conducted in Türkiye on this topic, comparing the results obtained in this study with the past is not possible. However, a comparison can be made with other countries. For example, the July 1991 GALLUP survey in the United States showed 72% of respondents to favor allowing women to serve in certain military roles, with 41% stating that allowing women to serve as combat support personnel would have a positive effect and 41% stating that allowing women to serve in the infantry would have a positive effect (Torres-Reyna & Shapiro, 2002, pp. 619–620). A 2013 poll of 1,005 respondents regarding the combat roles of female soldiers found strong public support (66%) for removing existing restrictions on women’s access to military roles (Pew Research Center, 2013). According to a public opinion poll conducted in the UK, 64% of respondents supported the deployment of women in combat roles (YouGov, 2013). This rate was 53.4% for Türkiye. In Norway, the first NATO member country to introduce compulsory military service for women in 2015, 78% of respondents in an opinion poll conducted in 2021 supported the new military service (SWI, 2022). In Finland, which has a conscription system for men only, 35% of respondents to a survey of 1,000 people conducted by the Tietoykkönen Research Center in 2022 supported the inclusion of women in compulsory military service (Yleisradio Oy [Public Radio], 2022). Meanwhile in Türkiye, this rate was 41.3%.

As can be seen, Turkish society's attitudes toward accepting women into the military are very similar to those of other countries. The findings show strong social support to exist for women becoming soldiers and even for them taking part in combat missions.

Women are again the ones most supportive of female conscription. Those who oppose the formation of all-female units are mostly men. This is in line with the fact that men are more supportive than women of the idea of single women being drafted to specifically take over the non-combat roles male soldiers carry out. To summarize, men seem to find women more suitable for tasks of secondary importance. Meanwhile, women are more supportive than men in terms of the percentage of those who support having female soldiers serve in combat roles in the event that all young female citizens are included in the 6-month compulsory military service. Therefore, women are seen to want to go beyond the roles assigned to them.

Among the classes where female soldiers are considered suitable for assignment by being scored with a 5, health services personnel ranked first. In terms of combat classes, fighter jet pilot assignments are more common than infantry soldiers and tank unit personnel. However, 74 out of the 109 respondents who think that women should be assigned to the infantry class (i.e., scoring this with a 5) are women. In other words, women seem to be more willing than men to be assigned to the most demanding classes. This may be due to a lack of knowledge about the difficulties of combat classes, as well as women's desire to be more visible in the social sphere. On the other hand, the fact that piloting is a highly preferred combat assignment despite its demanding physical requirements is probably closely related to the fact that it is a prestigious military class. Similarly, the facts regarding Sabiha Gökçen as the first female fighter pilot and Leman Altınçekiç, a graduate of the Air Force Academy, as the first female jet pilot in NATO and Türkiye should be taken into consideration as a factor. Finally, piloting as a job whose symbolic indicators point to high status (Stouffer et al., 1949, p. 323) has also been supported by historical figures. In this case, its capacity to influence the masses increases.

Another remarkable result of the findings is the lack of knowledge about military issues. For example, the rate of willingness regarding having women become soldiers is higher among those who with no military service or military member in the family. A clear opposition to female soldiers cannot be said to exist among those with family members who are soldiers, but they are observed to approach the issue more cautiously. In line with this finding, those who have no military members in the family are less supportive of single women taking over the non-combat roles carried out by male soldiers compared to those with a military member in the family. This group probably has more knowledge about the difficulties of the profession and therefore they think that women would find it difficult. In addition, unemployment can also be a source of

motivation. Having people in poor economic conditions turn to the military as a guaranteed job is something that is experienced in almost every country.

Another important finding of the study is that 17.8% (n = 68) did not want men to take part in combat missions within the scope of compulsory military service. A much more important part of this finding is that half of this group consisted of men (n = 34). Therefore, reservations are found about having men participate in combat missions within the scope of compulsory military service. This result can be considered as an expression of the expectation for a professional army. On the other hand, this data may also indicate that the gender gap between men and women in society is changing. However, what is certain is that women are much more enthusiastic and willing to serve in the military.

In conclusion, this study has shown that society in general and women in particular have positive attitudes toward female enlistment in the military. In other words, when considering the cultural dimension in Segal’s (1995) model, society is currently seen to support the presence of female soldiers and to even embrace the expansion of their roles. Moreover, this acceptance is much higher among women. Women want to take part in all levels and duties of the military, including combat roles. This situation also indicates a change in values regarding such things as family structure and demographic structure, which Segal categorized under the social dimension. Therefore, the next process is related to the extent to which institutional practices can keep pace with societal changes. One of the recommendations of this study is that the army should take this situation as an opportunity to attract qualified manpower from a pool that constitutes 50% of the population by taking into account the level at which society is prepared. This recommendation also relates to the shortage of troops in conventional warfare, as demonstrated by the Ukraine War. After all, the shortage of troops in a country of 144 million people has led many countries to review their personnel policies. Türkiye should obviously also draw conclusions from this situation. This study should clearly be supported by quantitative research with different sample groups and advanced statistical analyses in order to reveal the predictors of social attitudes toward women in the military and by qualitative research that explores in depth the views of various social classes on this issue. For example, women being more enthusiastic about combat roles, men also having reservations about conscription, and the impact of economic factors are issues that need to be answered in future studies.

Türkiye’de Kadınların Askerlik Yapmalarına Yönelik Toplumsal Tutumlar

Bu çalışmanın amacı, kadınların Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) katılımı ve tüm askerî sınıflara kabulü konusunda toplumsal tutumların neler olduğunu belirlemektir. Türkiye’de kadınlar çeşitli sınıflar ve görevler altında askerî vazifelere dâhil olmuşlar ve olmaya da devam etmektedirler. Ancak kadınların çeşitli toplumsal alanlarda görünürlüğünün artırılması çabasının modernleşme sürecinin teşvik ettiği bir olgu olması, kadınlara yönelik düzenlemeler yapılması ve bazı ayrıcalıklar tanınması ile sonuçlanmıştır. Bu süreç kadınları silahlı kuvvetler bünyesindeki çeşitli sorumluluk alanlarına entegre etme tartışmasının Türkiye’de birçok ülkeye nazaran çok daha önce başlamasına yol açmıştır. Fakat erken dönem ilerlemeci adımlar ve toplumsal kabul ve teşviğe rağmen kadınların TSK’ya katılımı beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. 2020 itibarıyla Türkiye %0,30 ile NATO ülkeleri arasında kadın asker oranı en düşük ülke durumuna gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye için kadın askerlerin istihdamında ortaya çıkan bu çelişkili durumun günümüzdeki toplumsal bağlamla ilişkisinin açıklanması önem kazanmaktadır.

Türkçe literatürde kadın askerlerle ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Mevcut çalışmalar genel itibarıyla kadınların dezavantajlı konumu ve cinsiyet ayrımcılığı argümanı üzerinden kurum-içi hassasiyetleri değerlendirmektedir. Kadın subay adaylarının eğitimi sırasında veya meslek hayatında karşılaştıkları cinsiyetçi söylemleri birincil kaynaklar üzerinden açığa çıkarma, anlamlandırma ve yorumlama bu çalışmalarda öne çıkan temadır. Literatürün bir diğer tarafında ise kadınların orduya katılım süreçlerini yasal ve politik düzlemde önemli figürlerin konu hakkında söylemleri üzerinden değerlendiren tarihsel aktarımlara rastlanmaktadır (Akgül, 2010; Altınay, 2000; Dalaman, 2022; Durgun, 2004; Eken, 2006; Eroglu ve ark., 2023; Hürkan, 2016; Korkmaz, 2022; Kuloğlu, 2005). Ancak Türkiye’de kadınların orduya katılımı ve görev tanımlarına ilişkin sosyal yapının düşünce kalıplarını yansıtan kaynak eksikliği bulunmaktadır. Ayrıca sivil-asker ilişkilerinin sorunlu geçmişi kadın askerler konusunda da kendisini göstermektedir. Kadınların orduya katılımı söz konusu olduğunda sivil alanla askerî alan arasında bir tür ikilem gündeme gelmektedir. Bir taraftan sivil-asker ilişkilerinde denge sağlanması yani toplumla ordu arasında büyük bir kopuş olmaması arzu edilmekte ancak öte yandan ordunun organize şiddetin yöneticisi olması nedeniyle kadınlar fiziksel standartlara dayalı zor koşullar üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kadın askerlerin fiziksel ya da biyolojik koşullarıyla birleştirilen cinsiyete dayalı kültürel aktarımlar, kadınların orduya katılımını etkilediği gibi ordu ile toplum arasındaki mesafeyi de arttırarak sivil-asker ilişkilerine zarar vermektedir.

Kadın askerler üzerine Batılı literatür ise özellikle Soğuk Savaş döneminin son bulmasıyla birlikte askerî sistem üzerindeki köklü değişimleri ele almıştır (Carreiras, 2006; Iskra ve ark., 2002; Kümmel; 2002; Segal, 1995). Batılı orduların 20. yüzyılın

ikinci yarısından yani 2. Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren profesyonelleşme adımları, askere alım politikaları ve askerî görevler için geçmiş kabullerden bir kopuşu beraberinde getirmiştir. Askerî yapı içindeki bu yenilikler, askerlik mesleğinin idari ve destek fonksiyonlarını geliştirirken, aynı zamanda kadınların silahlı kuvvetlerde temsil düzeyini artıran bir faktör olarak öne çıkmıştır. Bu durum Kadın askerlerin tüm rollere eşit erişimi yönünde çeşitli standartların oluşmasını sağlamıştır. Bu değişimler grup uyumu ve askerî etkinlik bağlamında tartışılmış, sosyokültürel dinamikler veya toplumsal cinsiyet konuları hem kadın askerlerin rolleri konusunda kısıtlamayı savunanlar hem de kadın askerlerin tüm alanlara kabul edilmesi gerektiğini öne süren araştırmacılar için ana meseleler olmuştur.

Bu çalışmayla birlikte hem Türkiye’de kadın askerler literatürüne özgün bir katkı sağlanacak hem de toplumsal alanda yaratılan kadın asker imajının, özdeşleştirilmiş normların kurumsal yapıdaki düzenlemelerle nasıl bir ilişki gösterdiği analiz edilecektir. Çalışmanın ilk bölümünde kadınların silahlı kuvvetlere katılımını etkileyen ve görev kapsamalarını bir ölçüde düzenleyen etkenlerle birlikte kuramsal yaklaşımlara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye odağında toplumsal tutuma yönelik bulgular 382 kişiye uygulanan anket çalışmasıyla tespit edilmiş ve kuramsal çerçevenin sosyokültürel boyutuyla bağlantı kurularak tartışılmıştır. Bu sayede, toplumsal bakış açıları ve tercihlerin kadın askerler olgusuna dair mevcut düzenlemeler ile kurumsal işleyiş bakımından tutarlılığının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Kadınların Silahlı Kuvvetlere Katılım Sürecine Tarihsel Bir Bakış

Uluslararası Alandaki Gelişmeler

Kadınların savaş alanlarındaki varlığı yüzyıllar öncesine dayanır. Örneğin Batılı devletler için erken modern dönem boyunca kadınlar, savaş alanında bir takım geri hizmetlerin sorumluluğunu yüklenmiştir (Carreiras, 2006, s. 7). Ancak zamanla kadınların askerî rolleri değişmiş ve on sekizinci yüzyıl boyunca çeşitli kısıtlamalar gündeme gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Napolyon Savaşları’nın sona ermesi kadınlar için bu döngüyü tamamlayan önemli bir dönem noktası olmuştur. Bu tarih itibarıyla ordular daha profesyonel ve bürokratik bir görünüme ulaşırken aynı zamanda askerlik mesleği erkek egemen niteliğini pekiştirmiştir (Hacker, 1981, s. 666).

Kırım Savaşı yıllarında savaş alanında görev yapan kadın hemşireler, kadınlar ile silahlı kuvvetler arasında yeni bir ilişki türünün tanımlanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kadınlardan oluşan hemşire birlikleri, iki dünya savaşı sırasında kadınların destek rollerinin giderek kurumsallaşmasının önünü açmıştır (Campbell, 1990; Carreiras, 2006, s. 7; Enloe, 1983, s. 92; Goldman, 1982). Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulan kadın birlikleri İkinci Dünya Savaşı yıllarında sayıları önemli ölçüde artırılarak tekrar aktif hâle getirilmiştir. Bu farklılık en net şekliyle Amerikan örneğinden

okunabilir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Birinci Dünya Savaşı'na 33.000 kadın ile katılırken İkinci Dünya Savaşı'nda bu sayı 400.000 üzerine çıkmıştır. Savaşta kadınlar muharip hizmetlere geri planda destek sağlayarak, savaş araçlarının üretilmesinde işgücünün büyük bir bölümünü karşılamışlardır (Brock ve ark., 2015).

Kadınların özellikle de Batı ülkeleri silahlı kuvvetlerinde muharip rollere ve diğer tüm alanları kapsayan fırsat eşitliğine erişimi İkinci Dünya Savaşı ile doğrudan ilgilidir. Kadınlar bakım-onarım, lojistik, radar ve hava savunma gibi geleneksel olmayan görevlere savaş yıllarında erişebilmiştir. ABD, Birleşik Krallık, Kanada, Fransa, İtalya veya Almanya gibi Batılı ülkeler kadınları ayrı birlikler altında silahlı kuvvetlerin bir parçası haline yine bu dönemde getirmişlerdir (Carreiras, 2006, s. 8–9). Örneğin ABD, profesyonel subay kimliğinin kazanımı olarak kadınlara silahlı kuvvetlerin kapısını 1948'de açmıştır. Bu dönemde ABD ordusunda kadın askerler ilk olarak ayrı bir birlik altında konumlandırılmış ve daha sonra kademeli olarak 2011 yılına gelinceye dek Harp Okulu'nda eğitim alabilme, muharip rollere katılım ve kurmay rütbelere erişimde eşitlik gibi çeşitli hakları elde etmişlerdir. (Moore, 2017, s. 192).

Batılı ülkelerde kadınların silahlı kuvvetlere katılım süreci ve rol tanımları üç dönem üzerinden açıklanabilmektedir: (1) 1900-1945 yılları arasında modern dönemde kadınların ordudaki rolü ayrı bir birlik şeklinde veya tamamen izolasyona dayalı; (2) 1945-1990 yılları arası geç modern dönemde kadınların kısıtlı katılımı; (3) 1990'larda başlayan post-modern döneme gelindiğinde ise kadınların orduya tam entegrasyonun gerçekleşmesi söz konusudur (Kümmel 2002, s. 627). Nitekim Soğuk Savaş sonrası NATO operasyonları kapsamında da birçok örneğe rastlamak mümkündür. Mesela, Kanada Silahlı Kuvvetleri'nde Eleanor Frances Taylor binbaşı rütbesiyle Afganistan'da piyade bölük komutanlığı yapmıştır (The Governor General of Canada, 2011). Kadınların silahlı kuvvetlerde ne ölçüde ve hangi görevlerde yer alacağı hususunda sosyal ve siyasi koşullardan doğan farklılıklar bulunmaktadır. Günümüzde birtakım devletler grubu kadınların silahlı kuvvetlerde yer almasında dışlayıcı politikalara sahipken, bazı devletler askerî pozisyonların tamamını ya da çoğunluğunu kadınlara açmış veya sınırlı bir katılımı benimsemiştir. Ancak Ukrayna Savaşı'yla birlikte birçok ülkede kadınların zorunlu askerliğe dahil edilmesi ve istihdam oranlarının artırılması da dahil olmak üzere personel politikalarında önemli değişiklikler gündeme gelmektedir.

Türkiye'de Kadın Askerlerin Silahlı Kuvvetlere Katılımı ve Güncel Durumu

Türk tarihinde kadın askerlerin varlığına dair tartışmalar Bacıyan-ı Rum teşkilatına kadar uzanmaktadır (Köprülü, 1991). Modern dönemde ise kadınların askerî vazifeler üstlenme süreci Türkiye için diğer Batılı ülkelerdeki görev alanlarıyla ve dönemsel ayrımla kısmen eşgüdümlü bir çizgide ilerlemiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar, savaş alanındaki mücadeleye birtakım işgücü ihtiyaçlarını karşılayan “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” ve “Birinci Kadın İşçi Taburu” ile

katkı sağlamışlardır (Sarısamam, 1997). Kurtuluş Savaşı yıllarında kadınlar hem doğrudan cephe hattında erkeklerle birlikte savaşa katılmış hem de cephe gerisinde hemşirelik ve erzak ihtiyacının giderilmesi gibi rolleri yürütmüşlerdir (Dalaman, 2022, s. 49).

İkinci Dünya Savaşı’nda kadınların seferberlik durumunda askerlik yapması ile ilgili birtakım yasal düzenlemeler yapılmış olsa da resmî olarak subaylık mesleğine girişi 1955 yılında İnci Arcan’ın başvurusu neticesinde mümkün olabilmektedir.¹ Böylece Türkiye, Harp Okulu düzeyinde kadın öğrenci kabul eden ilk ülke olmuştur.² İnci Arcan’la birlikte Kara Harp Okulu’na üç, Hava Harp Okulu’na altı, Deniz Harp Okulu’na iki kadın subay adayı kabul edilmiştir (Hürkan, 2016, s. 31). İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda, kadınlar henüz Harp Okuluna katılım hakkı elde etmeden evvel üniversite öğrencisi kadınlara kısa süreli askerlik eğitimi de sağlanmıştır (Dalaman, 2022, s. 64). Bu reformist adımlar sürdürülememiş, 1961 yılında askerî idareciler tarafından kadınların fiziksel yetersizliği, annelik sorumlulukları, meslekî performansları ve kültürel uyumsuzluklar gerekçe gösterilerek Harp Okullarına katılım yolu kapatılmıştır. Kadınlar, 1992 yılında ikinci kez Harp Okullarına katılım hakkını elde etmişlerdir. İlgili yıllarda Harp Okulu mezunu kadın subaylar önceki dönemlerde olduğu gibi -piyade ve tank sınıfı hariç- muharip görevlere atanabiliyorken, 2001 yılında mevzuat düzenlemesiyle bu görev alanı yalnızca Jandarma ve Hava Kuvvetleri’ne bağlı muharip sınıflarla sınırlandırılmıştır (Durgun, 2004’ten akt., Kuloğlu, 2005, s. 53).

Grafik 1. NATO Üye Ülkelerde Kadın Asker Oranı (NATO, 2020).

- 1 Bu dönemde kadınların askerî okullara alınması nedeni TSK’nde kadın sınıfının ihdasında ve bu sınıfın komutasında istihdam etmek şeklinde açıklamaktadır (Hürkan, 2016, s. 17-21).
- 2 İnci Arcan’ın başvurusu ilk etapta Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Arcan konuyu dönemin Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes’e taşımış ve dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın başkanlığında kabinenin ilgili müracaata ilişkin olumlu değerlendirmeleri, kadınların Harp Okulu’na tensip yolunu açmıştır (Korkmaz, 2022, s. 663-664). Ancak son yapılan bir araştırmada (Fidan, 2023), 1954 yılında yayımlanan ve bir daha da örneği görülmeyen bir kitaba dayanarak aslında kadınların orduda kabulünün NATO ve Amerikan Askeri Yardım Heyetinin (JAMMAT) çalışmalarından etkilendiği öne sürülmektedir. Kurmay Binbaşı Haşmet Alptekin’in yayımladığı ve Genelkurmay Matbaasında basılan Millî Savunma Hizmetinde Kadın kitabının bugün dahi örneği yoktur. Bu durumda aslında ittifaklardan etkilenen bazı askerlerin örtülü bir teşvikinden bahsedilebilir (Alptekin, 1954).

Kadınların hizmet kapsamının ve haklarının genişletilmesi uygulaması birçok Avrupa ülkesi için 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Türkiye'nin aksine NATO üyesi ülke ordularının büyük bir kısmı, kadınların tüm askerî sınıflarda yer bulabilmesi ve rütbe olarak terfi standartlarını herhangi bir ayırım gözetmeksizin düzenlenmesi hususunda fırsat eşitliğini yaratmıştır. Türkiye'de kadınların tüm askerî birimlerde hizmet edebilme hakkına yönelik tartışma 1920'li yıllar gibi erken bir tarihte dayanmasına rağmen kadınları orduya tam entegre etme noktasında Türkiye sayısal olarak diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır. 2000 yılında %0,1 olan kadın asker oranı, 2014'te %0,90, 2016'da ise %1,30 olarak gerçekleşmiştir (Carreiras, 2006). Grafik 1'de görüldüğü üzere 2020 itibarıyla NATO'da en düşük kadın asker oranı Türkiye'dedir (NATO, 2020).

Kadınlar, Askerlik ve Toplum

Teknolojik gelişmeler veya teknik kabiliyetlerin modern ordularda önem kazanması her ne kadar askerlik mesleğinin geleneksel tanımında bir değişimi meydana getirir de muharip rollerde fiziksel ve psikolojik etkenler önemli bir deneyim sürecidir. Bu nedenle kadın askerlerin silahlı kuvvetlere katılımı söz konusu olduğunda güç ve dayanıklılık, yaralanma, sefer görevi alma gibi biyolojik temelli ölçütler başlıca tartışma konusunu oluşturmaktadır (Maninger, 2008, s. 9; McSally, 2007, s. 1053). Biyolojik temele dayanan tartışma kültürel normlar ve inançlar tarafından da çevrelenmektedir (King, 2013, s. 20). Kadınların orduya katılımında fiziksel performansa dayalı standartlar, cinsiyet ayırımına dayalı kültürel aktarımlarda ve bireylerin sosyalleşme türlerinin bir uzantısı olarak görülmektedir (Goldstein, 2006, s. 403–406). Bu şekilde cinsiyete dayalı kültürel kalıplar ile kadınların fizyolojik olarak sahip olduğu özel durumlar, fiziksel ve psikolojik durumlarıyla bir bütün haline getirilerek grup uyumu ile askerî etkinliği olumsuz etkileyeceği iddiasıyla tam entegrasyon yönünde engel yaratmaktadır (Koeszegi ve ark., 2014, s. 231; Snyder, 2003, s. 190–192). Kısaca kadınların silahlı kuvvetlere ve tüm görev alanlarına entegrasyonu söz konusu olduğunda literatürü şekillendiren iki konu başlığı vardır: (1) fiziksel standartlara dayalı performans koşulları ve (2) sosyokültürel aktarımlarla belirlenen meslekî normlar (Carreiras, 2006; Creveld, 2001; Heineken, 2017; Mitchell, 1989; Segal, 1995). Bu konu başlıkları eril kimliğin ve erkekliğin askerî kültürün özünde bulunduğu ve herhangi yönde heterojen bir yapının grup uyumu ve askerî etkinliği tehlikeye sokacağı söylemi üzerine inşa edilmektedir (Carreiras, 2006, s. 91; Gabriel, 1980; Moskos, 1970).

Nitekim kadın askerler konusunun tartışılmaya başlandığı 2. Dünya Savaşı sonrası dönem aynı zamanda bu anlayışı pekiştiren araştırmaların da yapıldığı dönemdir. Örneğin, Janowitz ve Shills (1948) askerî etkinlik ile grup uyumu arasındaki bağlantıyı yoğun bireysel erkek bağları üzerinden açıklamaktadır. Stouffer (1949) İkinci Dünya

Savaşı yıllarında Amerikan askerleri odağında yürüttüğü çalışmasında da benzer bulguları paylaşmaktadır. Askerler arasında muharip roller erkekliğin toplumsal alanda bir statü kazanımıdır ve erkeklik, cephe hattında dayanışmayı artıran önemli bir motivasyon kaynağıdır (King, 2016, s. 131). Ancak günümüzde her ne kadar grup uyumu içinde kurulan özdeşleştirilmiş arkadaşlık bağı etkinliğini sürdürse de eleştirel yaklaşım bunun bir ön koşul olmadığını, askerî eğitim ile meslekî yeterlilik düzeyinin kolektif muharip sorumluluğun yerine getirilmesinde belirleyici olduğunu ileri sürmektedir (Ben-Ari ve ark., 2010; King, 2006; Strachan, 2006).

Sosyokültürel faktörler ülkenin savunma teşkilatlanmasını ve bu teşkilat içinde kadınların durumunu da etkilemektedir. Örneğin, kadınların zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü olduğu devletlerin genellikle nüfusu az, coğrafi yapısı küçük ve tehdit algısı fazladır. Norveç, İsveç ve İsrail gibi örnekler hem sahip oldukları koşullar hem de karşılaştıkları deneyimler doğrultusunda ihtiyaç duyduğu asker gücünü kadınları da kapsayan zorunlu askerlik hizmetiyle gidermektedir (Ateş, 2022, s. 63). Burada savunma hizmeti için kıt kaynakların optimize edilmesi söz konusudur: kadınlar, muharebe işlevleriyle doğrudan bağlantılı olmayan ancak “kadınlar tarafından da yerine getirilen” destek görevleri için ikame edilebilen bir insan kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Nuciari, 2018, s. 303). Bu tür politikaları devletlerin özellikle ulusal varlığına yönelik ciddi bir tehdide maruz kaldığı zaman dilimlerinde uyguladığı görülmektedir (Macdonald 1987, s. 9).

Kadınların orduya katılımını sivil-asker ilişkileri tartışması altında inceleyen çalışmalar da vardır (Huntington, 1957; Janowitz, 1971). Huntington’ın takipçileri, ordunun sosyal laboratuvara dönüştürülmemesi gerektiğini savunurken, kadınların silahlı kuvvetlere entegre edilmesi fikrini askerî işlerin fonksiyonel boyutunu olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle reddetmektedirler (Crevelde, 2000, Dandeker, 2003). Ancak Janowitz’in takipçileri silahlı kuvvetler içerisinde kadın askerler olgusunu sivil-asker ilişkilerinde uyumlu etkileşim düzeylerine yönelik bir parametre olarak görmektedir. Bu görüşün arka planında sosyal değişimlere silahlı kuvvetlerin ayak uydurabildiği ve ordu ile toplum arasında karşılıklı temsil düzeylerinin yoğunlaşmasıyla birlikte (kültürel, demografik, politik tutum vb.) sivil-asker ilişkilerinde uygun denklemin kurulabileceğini öngören Janowitz’in kuramsal bakışı yatmaktadır. Sonuç itibarıyla herhangi bir devletin sivil-asker ilişkilerinde aldığı pozisyon kadınların silahlı kuvvetlerdeki varlığını belirleyen önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir (Binkin & Bach, 1977, s. 72; Eulriet, 2012, s. 12–13).

Kadınların katılımını etkileyen faktörleri sistematik bir sınıflandırmaya yönelik ilk kapsamlı teorik katkı ise Mady Segal (1995) tarafından yapılmıştır. Segal’e göre kadınların silahlı kuvvetlerdeki rol değişimini ve katılımını etkileyen faktörler her biri belirli bir boyutu tanımlayan üç değişken kümesi hâlinde gruplandırılabilir. Bunlar:

(1) *askerî boyut*, (2) *sosyal yapı* ve (3) *kültürel boyuttan* oluşur. Segal için kadınların orduya katılım düzeyi, yüksek teknolojiye sahip tam profesyonel ordularda ve tehdit algısı zayıf devletler ile pozitif ilişki içerisindedir. Sosyal yapıda ise aile-içi rollerin dengeli dağılımı, meslek gruplarına yönelik eşitlikçi bir söylem ve ekonomik refah düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde kadın katılımında artış olması beklenmektedir. Son olarak kültürel boyutta ise toplum, eşitliğe dayalı mekanizmalar üretip sosyal ve siyasi gündemini buna göre şekillendirdiği sürece kadınların askerî rolleri ve katılımları genişleyecektir iddiasında bulunmaktadır (Segal, 1995, s. 758–767).

Segal'in modeline daha sonra (4) *siyasi boyut* eklenmiştir (Iskra ve ark., 2002). Kümmel ise (5) *uluslararası bağlamın* dahil edilmesini önermektedir (2002, s. 626–628). Mesela, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1325 sayılı kararı, BM misyonlarında daha fazla sayıda kadın askerin, operasyonlarla ilgili karar alma süreçlerine dahil edilmesi yönünde çerçeveler belirlemiş, bunun için teşvik oluşturmuştur (Moore, 2017, s. 193). Son olarak, bir boyut eklemek yerine modelin analitik çerçevesine yönelik bir sorgulama önerisinde bulunan Carreiras (2006, s. 23–24), yalnızca kadınların silahlı kuvvetlere katılımını etkileyen faktörlerle değil, toplumsal alanda ve kurumsal yapı içinde kadın ve erkek kimlikleri üzerinden askerlik mesleğine yönelik beklentileri keşfetmeye çabalamaktadır.

Bu makalede ise Segal'in kültür boyutunun altında yer alan toplumsal tutumlar incelenecektir. Türkiye'de bir eksiklik olarak görülen bu tür bir çalışma aynı zamanda TSK'da kadın asker istihdamının düşük olmasının günümüz toplumsal değerleri ile açıklanabilme potansiyelini de ortaya çıkaracaktır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinde Kadın Askerler ve Kamuoyu Tutumları

Demokratik bir toplum düzeninde silahlı kuvvetlerin de aralarında bulunduğu sosyal kurumlar için toplumsal kabul başarılı işleyiş için oldukça önemlidir (Rukavishinov ve Pugh, 2018, s. 123). Toplumsal tutumlar, ihtiyaç ve tercihlere ilişkin doğru bilgiye ulaşmak, kaynakların kullanımını ve etkinliğini değerlendirmek ve kurumların neyi, nasıl geliştireceğini belirlemek gibi çeşitli amaçlarla otorite alanını bilgilendirmeye hizmet etmektedir (Edwards ve diğ., 1997'den aktaran: Griffith, 2014, s. 180). Ancak, kadınların askerî rolleri ve katılımlarına ilişkin kamuoyu tutumlarını inceleyen çalışma sayısı sınırlıdır (Collins-Dogru 6 Ulrich, 2017, s. 2–3; Wilcox, 1992, s. 312). Benzer durum Türkiye'deki araştırmalar için de geçerlidir. Kadın askerler odağında yürütülen araştırmalar personel arası tutumlara, kurum-içi cinsiyetçi davranış kalıplarına ve kadınların savaş süreçlerindeki rollerine ya da uzman ifadelerini içeren arşiv kayıtlarına yoğunlaşmaktadır (Altınay, 2000; Dalaman, 2022; Kuloğlu, 2005; Korkmaz, 2022; Şen, 1997). Ordu ve toplum ilişkilerinin bir alt başlığı olarak değerlendirilen kadın askerler konusunda toplumsal değerlendirmelere yer veren hiçbir Türkçe çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmada kadın askerlerin silahlı kuvvetlere katılımı hususunda

belirleyici faktörler şeklinde değerlendirilen teorik perspektiflerin Türkiye’deki kamuoyu tutumları çerçevesinde sınaması yapılacaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma modellerinden ilişkisel (korelasyonel) tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, evrenin eğilimleri, tutumları ve düşüncelerinin nicel bir betimlemesini sunar, ayrıca küçük bir örneklemden hareketle bulguları evrene genelleylebilmeyi mümkün kıldıkları için ekonomik ve pratiktirler (Creswell ve Creswell, 2021, s. 147-148). Tarama modelinde araştırılan durum var olduğu haliyle aktarılmaya çalışılır, araştırma konusunu gözlemek ve amaca uygun sorularla tanımlamaya çalışmak esastır (Karasar, 2014, s. 77). İlişkisel tarama modelinde ise amaç iki ya da daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığını incelemektir (Lodico ve ark., 2006, s. 214). Bu amaçla bu araştırmada bireylere kadınların Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) katılımı ve tüm askerî sınıflara kabulü konusunda çeşitli sorular sorulmuştur ve elde edilen verilerin betimsel analizleri gerçekleştirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın hedef evreni Türk toplumdur. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik amaçsal örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Maksimum çeşitlilik amaçsal örnekleme yöntemi araştırma konusuyla ilgili farklı durumların örnekleme dahil edilmesi yoluyla sosyal gerçekliği yansıtmaya ve evren hakkında önemli çıkarımlar yapmaya olanak sağlar (Büyüköztürk ve ark., 2008). Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinden, farklı eğitim düzeylerinden ve kendisinin veya ailesinden birinin asker olması/olmaması durumları göz önünde bulundurularak çeşitli özellikteki katılımcılar belirlenmiş ve bu sayede örneklemin evreni temsil gücü artırılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında 382 kişiye (Kadın=171, Erkek=211) ulaşılmıştır. Bu sayı hem Gürbüz ve Şahin’in (2018, s. 130) Bartlett ve arkadaşlarından (2001) uyarladıkları ve 250.000 üzeri tüm evrenlerde gerekli örneklem büyüklüğünü (%95 güven düzeyi için) 384 kişi olarak hesapladıkları asgari örneklem tablosuna hem de Creswell’in (2012, s. 146) “bir tarama çalışması için yaklaşık 350 katılımcı”yı yeterli görmesine dayanarak belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü yeterli düzeydedir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmada kullanılan anket aracı (Kadın Askerlere Yönelik Toplumsal Tutumlar) araştırmacılar tarafından ilgili literatür taranarak hazırlanmıştır. Veri toplama aracı hazırlandıktan sonra pilot uygulama gerçekleştirilmiş ve sonrasında etik kurul onayı için

Milli Savunma Üniversitesi'ne başvuru yapılmıştır. Etik kurul onayı Milli Savunma Üniversitesi tarafından 21.07.2022 tarihinde verilmiştir. Veriler 18-77 yaş aralığından toplam 382 bireyden toplanmıştır. Anket aracı uygulanmadan evvel katılımcılar araştırma hakkında bilgilendirilmiştir. Veriler katılımcılardan Google Forms aracılığıyla toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır. Katılımcı grubunun demografik özellikleri ve çeşitli konulardaki görüşlerine dair skorları frekans ve yüzde değerleri ile gösterilmiştir. Cinsiyete veya ailede asker olup olmama durumlarına göre çeşitli ifadelerle katılma düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamak için ise Ki-Kare testleri yapılmıştır. Ki-kare testlerinde istatistiksel anlamlılık sınırı $p < .05$ kabul edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1
Örneklem Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Betimsel Değerler

Özellikler	Gruplar	<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	171	44,8
	Erkek	211	55,2
Yaş	18-37	246	64,4
	38-57	112	29,3
	58+	22	5,8
Eğitim Mezuniyet Durumu	Lise	44	11,5
	Ön lisans	26	6,8
	Lisans	187	49,0
	Lisansüstü	124	32,5
İkametgâh	Akdeniz Bölgesi	46	12,0
	Doğu Anadolu Bölgesi	15	3,9
	Ege Bölgesi	43	11,3
	Güney Doğu Anadolu Bölgesi	10	2,6
	İç Anadolu Bölgesi	74	19,4
	Karadeniz Bölgesi	25	6,5
	Marmara Bölgesi	169	44,2
Siz veya evinizde yaşayan herhangi biri TSK'nde görev yapıyor mu ya da yaptı mı?	Evet, kendim	77	20,2
	Evet, evimdeki bazı kişiler	53	13,9
	Evet hem kendim hem de evdeki bazı kişiler	14	3,7
	Hayır	237	62,0
	Bilmiyorum	1	,3
	Total	382	100,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere örneklem grubunun (n=382) 171’ini kadınlar (%44,8), 211’ini ise erkekler (%55,2) oluşturmaktadır. 18-37 yaş arası 246 kişi (%64,4), 38-57 yaş arası 122 (%29,3) kişi ve 58 yaş ve üstü 22 kişi (%5,3) çalışmaya katılmıştır. Katılımcıların %11,5’i lise, %6,8’i ön lisans, %49’u lisans ve %32,5’i lisansüstü eğitimi mezundur. Katılımcıların ikametleri arasında Marmara Bölgesi 169 kişiyle (%44,2) ilk sıradadır. Kendisinin veya aynı evi paylaştığı bireylerin TSK’nde görev yapmadığını belirten katılımcı sayısı 237 iken (%62,0), kendisinin görev yaptığını belirten 77 kişi (%20,2) ve evindeki bazı kişilerin görev yaptığını ifade eden 53 kişi (%13,9) bulunmaktadır.

Tablo 2’de katılımcıların bazı sorulara verdiği yanıtların frekans ve yüzde değerleri yer almaktadır. “Kesinlikle destekliyorum” ve “Destekliyorum” ifadeleri bir görüşe katılma durumunu ifade ederken, “Desteklemiyorum” ve “Kesinlikle desteklemiyorum” ifadeleri belirtilen görüşe karşı olumsuz tutumu yansıtmaktadır. Örneklem grubunun toplamda %79,9’u kadınların silahlı kuvvetlere alınmasını desteklediğini ifade ederken, 57 kişi (%14,9) bu durumu desteklemediğini belirtmiştir. Olası bir savaş durumunda ihtiyaçların karşılanması için hazırlık ve eğitim amacıyla 21-35 yaş aralığındaki bekâr kadın vatandaşların şimdiden askerlik hizmetine dâhil edilmesini tercih edenlerin oranı toplamda %60,2 (230 kişi) iken aynı soru bekar erkek vatandaşlar için sorulduğunda desteklenme oranı %83,8 (320 kişi) olmuştur. Yalnızca kadınların görev yaptığı bir askerî kuvvetin (II. Dünya Savaşı ABD Ordu Kadın Birliği (WACS) gibi) oluşturulmasını destekleyenlerin sayısı 199 kişi (%52,1) iken desteklemeyenlerin oranı %28,5 (109 kişi) olmuştur. 21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralması amacıyla askere çağırılması gerektiğini ve böylece erkek askerlerin yalnızca muharip rollerde görev almaları gerektiğini destekleyenler toplamda 179 kişi (%43,8) olmuştur, 71 kişi (%18,6) kararsız kalmış, 132 kişi ise (%34,6) ise olumsuz görüş bildirmiştir.

“TSK’nde birçok masa başı iş askerler tarafından karşılanmaktadır. Bu tür görevlerin karşılanması için Meclis tarafından bekâr kadınların istihdam edilmesini onaylayan bir yasal düzenlemeyi destekliyor musunuz?” sorusuna katılımcıların %23,8’i (91 kişi) “kesinlikle destekliyorum”, %37,2’si (142 kişi) “destekliyorum”, %16,2’si (62 kişi) ise “ne destekliyorum ne desteklemiyorum” şeklinde yanıt vermiştir. Toplamda 87 kişi ise (%22,8) desteklemediğini belirtmiştir. Acil bir durumda vatandaşları askere çağırma konusunda vakit kaybı yaşanmaması için tüm genç kadın vatandaşların bilgilerinin kaydedilmesini destekleyenlerin oranı toplamda %65,4 (250 kişi) iken tüm genç erkeklerin bilgilerinin kaydedilmesini destekleyenlerin oranı toplamda %79,9 (305 kişi) olarak bulunmuştur. Zorunlu askerlik hizmeti uygulamasına genç erkek vatandaşlar gibi genç kadın vatandaşların da dahil edilmesi konusunda destekleyici görüş bildiren katılımcıların oranı %41,3 (158 kişi) olmuştur, desteklemediğini ve kesinlikle desteklemediğini ifade edenlerin oranı ise toplamda %39,2’dir (150 kişi).

Tablo 2
Çeşitli Değişkenler İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

	5		4		3		2		1		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
5, "kesinlikle destekliyorum", 4 "destekliyorum", 3 "ne destekliyorum ne desteklemiyorum", 2 "desteklemiyorum", 1 ise "kesinlikle desteklemiyorum" cevabımı ifade etmektedir.	186	48,7	119	31,2	20	5,2	8	2,1	49	12,8	382	100,0
Değişkenler												
Kadınların silahlı kuvvetlere alınması hakkında ne düşünüyorsunuz?	113	29,6	117	30,6	65	17,0	60	15,7	27	7,1	382	100,0
Olası bir savaş durumunda ihtiyaçların karşılanması için hazırlık ve eğitim amacıyla 21-35 yaş aralığındaki bekâr kadın vatandaşların şimdiden askerlik hizmetine dâhil edilmesini tercih eder misiniz?	183	47,9	137	35,9	29	7,6	23	6,0	10	2,6	382	100,0
Olası bir savaş durumunda ihtiyaçların karşılanması için hazırlık ve eğitim amacıyla 21-35 yaş aralığındaki bekâr erkek vatandaşların şimdiden askerlik hizmetine dâhil edilmesini tercih eder misiniz?	84	22,0	115	30,1	74	19,4	76	19,9	33	8,6	382	100,0
Yalnızca kadınların görev yaptığı bir askerî kuvvetin (örneğin Amerika'da II. Dünya Savaşı sürecinde oluşturulan Ordu Kadın Birliği (WACS) gibi) oluşturulmasını destekler misiniz?	67	17,5	112	29,3	71	18,6	82	21,5	50	13,1	382	100,0
21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralması amacıyla askere çağrılması gerektiğini ve böylece erkek askerlerin yalnızca muharip rollerde görev almaları gerektiğini düşünüyor musunuz?												

Tablo 2
Devamı

TSK'nde birçok masa başı iş askerler tarafından karşılanmaktadır. Bu tür görevlerin karşılanması için Meclis tarafından bekâr kadınların istihdam edilmesini onaylayan bir yasal düzenlemeyi destekliyor musunuz?	91	23,8	142	37,2	62	16,2	52	13,6	35	9,2	382	100,0
Mevcut koşulları değerlendirdiğinizde (acil bir durumda kadın vatandaşları askere çağırma hususunda vakit kaybının önüne geçilmesi için) tüm genç kadın vatandaşların bilgilerinin kaydedilmesini destekler misiniz?	102	26,7	148	38,7	62	16,2	46	12,0	24	6,3	382	100,0
Mevcut koşulları değerlendirdiğinizde (acil bir durumda erkek vatandaşları askere çağırma hususunda vakit kaybının önüne geçilmesi için) tüm genç erkek vatandaşların bilgilerinin kaydedilmesini destekler misiniz?	150	39,3	155	40,6	40	10,5	20	5,2	17	4,5	382	100,0
Zorunlu askerlik hizmeti uygulamasına genç erkek vatandaşlar gibi genç kadın vatandaşlar da dâhil edilebilir mi?	80	20,9	78	20,4	74	19,4	91	23,8	59	15,4	382	100,0
Tüm genç kadın vatandaşların 6 aylık zorunlu askerlik hizmetine dâhil edilmesini varsayalım, kadın askerlerin muharip görevler çerçevesinde faaliyet yürütmesini destekler misiniz?	76	19,9	115	30,1	57	14,9	76	19,9	58	15,2	382	100,0
Tüm genç erkek vatandaşların zorunlu askerlik hizmeti sırasında muharip görevler kapsamında hizmet icra etmesini destekler misiniz?	121	31,7	143	37,4	50	13,1	49	12,8	19	5,0	382	100,0

Tablo 2
Devamı

Silahlı kuvvetlerde kadın askeri personel erkek askeri personelle benzer şartlarda muharip birliklerde görev almaktadır.	104	27,2	100	26,2	68	17,8	64	16,8	46	12,0	382	100,0
Silahlı kuvvetlerde kadın askeri personelin yalnızca kendi istekleri doğrultusunda görevlendirmesi sağlanmalıdır.	98	25,7	121	31,7	50	13,1	62	16,2	51	13,4	382	100,0
Silahlı kuvvetlerde kadın askerî personel asla muharip görevlerde bulunmamalıdır.	54	14,1	37	9,7	72	18,8	106	27,7	113	29,6	382	100,0
Kadın askerlerin muharip görevlerde hizmet etmesine izin verilmesi TSK için büyük bir değişim yaratır.	148	38,7	117	30,6	52	13,6	40	10,5	25	6,5	382	100,0
Kadın askerlerin muharip görevlerde hizmet etmesine izin verilmesi TSK'ni nasıl etkileyecektir? [Daha iyi yönde etkileyecektir:]	108	28,3	116	30,4	65	17,0	49	12,8	44	11,5	382	100,0
Kadın askerlerin muharip görevlerde hizmet etmesine izin verilmesi TSK'ni nasıl etkileyecektir? [Kaygı verici yönde olacaktır:]	45	11,8	54	14,1	69	18,1	117	30,6	97	25,4	382	100,0
Kadın askerlerin muharip görevlerde hizmet etmesine izin verilmesi TSK'ni nasıl etkileyecektir? [Bir fark olacağını düşünmüyorum:]	29	7,6	45	11,8	69	18,1	121	31,7	118	30,9	382	100,0

Tüm genç kadın vatandaşların 6 aylık zorunlu askerlik hizmetine dâhil edildiği varsayıldığında kadınların muharip görevler çerçevesinde faaliyet yürütmesini destekleyenlerin oranı %50 (191 kişi) iken, aynı soru erkekler için sorulduğunda bu oran %69,1’a yükselmektedir (264 kişi). Kadınların muharip görevlerde faaliyet yürütmesini desteklemeyenlerin oranı ise %35,1’dir (134 kişi). Katılımcıların %17,8’i (68 kişi) ise erkeklerin muharip görevlerde faaliyet yürütmesini desteklemediklerini belirtmişlerdir.

“Silahlı kuvvetlerde kadın askeri personel erkek askeri personelle benzer şartlarda muharip birliklerde görev almalıdır” ifadesine katılma oranı %53,4 iken (204 kişi), “Silahlı kuvvetlerde kadın askeri personelin yalnızca kendi istekleri doğrultusunda görevlendirmesi sağlanmalıdır” ifadesine katılma oranı %57,4 (219 kişi) olmuştur. “Silahlı kuvvetlerde kadın askerî personel asla muharip görevlerde bulunmamalıdır” ifadesini ise sadece 91 kişi (%23,8) desteklemiştir, bu ifadeyi desteklemeyenlerin oranı ise %43,5’tür (219 kişi). “Kadın askerlerin muharip görevlerde hizmet etmesine izin verilmesi TSK için büyük bir değişim yaratır” ifadesini destekleyenlerin oranı %69,3 (265 kişi) olmuştur, 65 kişi ise (%17) bu görüşü desteklememiştir. Kadın askerlerin muharip görevlerde hizmet etmesine izin verilmesinin TSK’ni daha iyi yönde etkileyeceğini düşünenlerin oranı %58,7 (224 kişi), bu gelişmeyi kaygı verici yönde bulanların oranı %25,9 (99 kişi), bu durumun herhangi bir fark oluşturacağını düşünenlerin oranı ise %19,4 (74 kişi) olmuştur.

Tablo 3, kadın askeri personelin atanmasının uygun görüldüğü görevlere ilişkin frekans ve yüzde değerlerini göstermektedir. Buna göre kadın askerlerin atanmasının uygun görüldüğü (5 puan alan) arasında sağlık hizmetleri personeli ilk sırada yer almaktadır (%81,2). Veteriner hekimlik %78,0’lık bir oranla (298 kişi) ikinci sırada, idari hizmet personeli ise %72,8’lik bir oranla (278 kişi) üçüncü sırada bulunmaktadır. Bando (%67,3) ve savaş uçağı pilotu görevleri (%56,0) ise uygun bulunma puanları yüksek olan diğer iki seçenektir. Piyade sınıfı asker (%28,5) ve tank birliği personeli (%28,5) kadınların atanmasının uygun görülmediği görevler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 4’te kadın vatandaşların çeşitli muharip sınıfların her biri için hizmet etmesine izin verilmesinin askeri etkinlik için ne derece fayda sağlayacağı ile ilgili frekans ve yüzde değerleri yer almaktadır. Muharebe hizmet destek personeli seçeneği katılımcıların en yüksek oranda 5 puan verdikleri (%67,5) seçenek olmuştur. Bu seçeneği saha istihbarat personeli (%52,4) takip etmiştir. Piyade sınıfı asker ise kadınların hizmet etmesi durumunda fayda puanı düşük olan hizmetler arasında ilk sırada yer almaktadır (5 puan verilme oranı %23,8), benzer şekilde uzun menzilli topçu ve savaş gemisi mürettebatı hizmetleri de (sırasıyla %30,4 ve %33,5) en az 5 puan verilen diğer hizmetlerdir.

Tablo 3
Kadın Askeri Personelin Atanmasının Uygun Görüldüğü Görevlere İlişkin Betimsel Değerler

	1		2		3		4		5		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Yanıtlar 1'den 5'e kadar puanlandırılmıştır. 1 en küçük değeri ifade ederken, 5 en büyük değeri temsil etmektedir.												
İlgili görevlerde kadın askerlerin eğitilmiş olduklarını göz önünde bulundurarak, kadın asker personelin bu görevlere atanmasının uygun olacağını düşünüyorum:												
Bando	24	6,3	9	2,4	34	8,9	58	15,2	257	67,3	382	100,0
İdari Hizmet Personeli	15	3,9	13	3,4	22	5,8	54	14,1	278	72,8	382	100,0
İstihkâm Personeli	68	17,8	29	7,6	58	15,2	55	14,4	172	45,0	382	100,0
Savaş Uçağı Pilotu	41	10,7	15	3,9	44	11,5	68	17,8	214	56,0	382	100,0
Piyade Sınıf Asker	119	31,2	37	9,7	69	18,1	48	12,6	109	28,5	382	100,0
Sağlık Hizmetleri Personeli	9	2,4	5	1,3	14	3,7	44	11,5	310	81,2	382	100,0
Savaş Gemisi Mürettebatı	80	20,9	37	9,7	78	20,4	46	12,0	141	36,9	382	100,0
Tank Birliği Personeli	110	28,8	57	14,9	64	16,8	42	11,0	109	28,5	382	100,0
Veteriner Hekim	11	2,9	8	2,1	16	4,2	49	12,8	298	78,0	382	100,0

Tablo 4
Kadın Vatandaşların Muharip Sınıflar İçin Hizmet Etmesine İlişkin Betimsel Değerler

	1		2		3		4		5		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Yanıtlar 1'den 5'e kadar puanlandırılmıştır. 1 en küçük değeri ifade ederken, 5 en büyük değeri temsil etmektedir.												
Kadın vatandaşların aşağıdaki muharip sınıfların her biri için hizmet etmesine izin verilmesini askeri etkinlik için fayda sağlayacağını düşünüyorum:												
Saha İstihbarat Personeli	35	9,2	26	6,8	60	15,7	61	16,0	200	52,4	382	100,0
Piyade Sınıf	117	30,6	52	13,6	72	18,8	50	13,1	91	23,8	382	100,0
Uzun Menzilli Topçu	82	21,5	51	13,4	73	19,1	60	15,7	116	30,4	382	100,0
Muharebe Hizmet Destek Personeli	21	5,5	7	1,8	29	7,6	66	17,3	259	67,8	382	100,0
Savaş Gemisi Mürettebatı	80	20,9	51	13,4	70	18,3	53	13,9	128	33,5	382	100,0

Tablo 5’te görüldüğü üzere kadınların silahlı kuvvetlere alınması hakkındaki destek düzeylerinin cinsiyet ve kendisi veya ailesinde asker olma durumuna bağımlı olup olmadığını belirlemek amacıyla ki-kare (chi-square) bağımsızlık testi yapılmıştır. Bu testin sonucunda hem cinsiyet ($\chi^2=22,20; p < .05$) hem de kendisi ya da ailesinde asker olma durumu ($\chi^2=12,13; p < .05$) ile kadınların askere alınmasını destekleme düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kadınlar (destekleyenlerin toplam oranı %88,9), kadınların askere alınması konusunda erkeklere (%72,5) kıyasla daha destekleyici iken, erkeklerde bu durumu desteklemeyenlerin oranı daha yüksektir. Kendisi veya ailesinde asker olmayanlar (toplam oran %82,7), kadınların askere alınmasını kendisi veya ailesinde asker olanlara göre (%72,8) daha çok desteklemektedir.

Tablo 6, “Yalnızca kadınların görev yaptığı bir askerî kuvvetin (örneğin Amerika’da II. Dünya Savaşı sürecinde oluşturulan Ordu Kadın Birliği (WACS) gibi) oluşturulmasını destekler misiniz?” sorusu ile cinsiyet ve kendisi veya ailesinde asker olma durumu değişkenleri arasındaki ilişkilere dair ki-kare bağımsızlık testinin sonuçlarını vermektedir. Sonuçlara göre katılımcıların hem cinsiyet ($\chi^2=23,08; p < .05$) hem de kendisi ya da ailesinde asker olma durumu ile ($\chi^2=10,42; p < .05$) yalnızca kadınların görev yaptığı bir askerî kuvvetin oluşturulmasını destekleme düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yalnızca kadınların görev yaptığı bir askerî kuvvet oluşturulması sorusuna “Desteklemiyorum” ve “Kesinlikle desteklemiyorum” şeklinde yanıt verenler daha çok erkekler (%37,2) olmuştur. Kendisi veya ailesinde asker olma durumu olmayanların (%56,1) ise kadın askerî kuvvet oluşturulması konusunda kendisi veya ailesinde asker olanlara (%46,2) kıyasla daha destekleyici tutum sergiledikleri görülmektedir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere 21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralması amacıyla askere çağırılması ve böylece erkek askerlerin yalnızca muharip rollerde görev almaları gerektiği hakkındaki destek düzeylerinin cinsiyet ve kendisi veya ailesinde asker olma durumuna bağımlı olup olmadığını belirlemek amacıyla ki-kare bağımsızlık testi yapılmıştır. Bu testin sonucunda hem cinsiyet ($\chi^2=10,91; p < .05$) hem de kendisi ya da ailesinde asker olma durumu ($\chi^2=14,12; p < .05$) ile 21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralması amacıyla askere çağırılması ve böylece erkek askerlerin yalnızca muharip rollerde görev almaları gerektiğini destekleme düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Erkekler (destekleyenlerin toplam oranı %54,3), bu konuda kadınlara (%38,0) kıyasla daha destekleyici tutum sergilemektedir. Kendisi veya ailesinde asker olmayanlar (toplam oran %40,5) 21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralmasını kendisi veya ailesinde asker olanlara göre (%58,1) daha az desteklemektedir.

Tablo 5
Katılımcı Grup Özelliklerinin Kadınların Silahlı Kuvvetlere Alınması ile İlgili Görüşlerle İlişkisi

	Gruplar					Toplam	İstatistikler		
	5	4	3	2	1		X ²	sd	p
Kadınların silahlı kuvvetlere alınması hakkında ne düşünüyorsunuz? 5, “kesinlikle destekliyorum”, 4 “destekliyorum”, 3 “ne destekliyorum ne desteklemiyorum”, 2 “desteklemiyorum”, 1 ise “kesinlikle desteklemiyorum” cevabını ifade etmektedir.	Kadın	97	55	5	9	171	22,20	4	,000
	Erkek	89	64	15	3	211			
	Total	186	119	20	8	49			
Kendisi ya da ailesinde asker olma durumu	Var	75	32	12	2	143	12,13	4	,016
	Yok	110	86	8	6	237			
	Total	185	118	20	8	49			

Tablo 6
Katılımcı Grup Özelliklerinin Kadın Askeri Kuvvet Oluşturulması ile İlgili Görüşlerle İlişkisi

	Gruplar					Toplam	İstatistikler		
	5	4	3	2	1		X ²	sd	p
Yalnızca kadınların görev yaptığı bir askerî kuvvetin (örneğin Amerika’da II. Dünya Savaşı sürecinde oluşturulan Ordu Kadın Birliği (WACS) gibi) oluşturulmasını destekler misiniz? 5, “kesinlikle destekliyorum”, 4 “destekliyorum”, 3 “ne destekliyorum ne desteklemiyorum”, 2 “desteklemiyorum”, 1 ise “kesinlikle desteklemiyorum” cevabını ifade etmektedir.	Kadın	51	53	36	25	6	23,08	4	,000
	Erkek	33	62	37	51	27			
	Total	84	115	73	76	33			
Kendisi ya da ailesinde asker olma durumu	Var	30	36	25	32	20	10,42	4	,038
	Yok	54	79	47	44	13			
	Total	84	115	72	76	33			

Tablo 7
Katılımcı Grup Özelliklerinin 21-30 Yaş Bekâr Kadınların Savaş Dışı Rollerini Devralması Amacıyla Askere Çağırılması ile İlgili Görüşlerle İlişkisi

	21-30 yaş aralığındaki bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralması amacıyla askere çağırılması ve böylece erkek askerlerin yalnızca muharip rollerde görev almaları gerektiğini düşünüyor musunuz? 5, “kesinlikle destekliyorum”, 4 “destekliyorum”, 3 “ne destekliyorum ne desteklemiyorum”, 2 “desteklemiyorum”, 1 ise “kesinlikle desteklemiyorum” cevabını ifade etmektedir.						İstatistikler			
	Gruplar	5	4	3	2	1	Toplam	X ²	sd	p
Cinsiyet	Kadın	22	43	35	45	26	171	10,91	4	,028
	Erkek	45	69	35	37	24	210			
	Total	67	112	70	82	50	381			
Kendisi ya da ailesinde asker olma durumu	Var	33	50	16	25	19	143	14,12	4	,007
	Yok	34	62	53	57	31	237			
	Total	67	112	69	82	50	380			

Tablo 8, “Zorunlu askerlik hizmeti uygulamasına genç erkek vatandaşlar gibi genç kadın vatandaşlar da dâhil edilmeli mi?” sorusu ile cinsiyet ve kendisi veya ailesinde asker olma durumu değişkenleri arasındaki ilişkilere dair ki-kare bağımsızlık testinin sonuçlarını vermektedir. Sonuçlara göre katılımcıların hem cinsiyet ($\chi^2=8,78$; $p > .05$) hem de kendisi ya da ailesinde asker olma durumu ile ($\chi^2=5,20$; $p > .05$) zorunlu askerlik uygulamasına genç erkekler gibi genç kadınların da dahil edilmesini destekleme düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu ifadeyi destekleme düzeyleri ile cinsiyet veya kendi veya ailesinde asker olup olmama durumu arasında bir ilişki yoktur. Genç kadın vatandaşların da zorunlu askerlik hizmeti uygulamasına dahil edilmesi hakkındaki görüşler kadın veya erkek olmaya/kendisi veya ailesinde asker olma durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 9’da görüldüğü üzere tüm genç kadın vatandaşların 6 aylık zorunlu askerlik hizmetine dahil edilmesi durumunda kadın askerlerin muharip görevler çerçevesinde faaliyet yürütmesi hakkındaki destek düzeylerinin cinsiyet ve kendisi veya ailesinde asker olma durumuna bağımlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare testi sonucunda hem cinsiyet ($\chi^2=29,73$; $p < .05$) hem de kendisi ya da ailesinde asker olma durumu ($\chi^2=22,40$; $p < .05$) ile kadın askerlerin muharip görevler çerçevesinde faaliyet göstermesini destekleme düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Toplam destekleyenlerin

Tablo 8

Katılımcı Grup Özelliklerinin Kadınların da Zorunlu Askerlik Uygulamasına Dahil Edilmesi ile İlgili Görüşlerle İlişkisi

	Zorunlu askerlik hizmeti uygulamasına genç erkek vatandaşlar gibi genç kadın vatandaşlar da dâhil edilmeli mi? 5, “kesinlikle destekliyorum”, 4 “destekliyorum”, 3 “ne destekliyorum ne desteklemiyorum”, 2 “desteklemiyorum”, 1 ise “kesinlikle desteklemiyorum” cevabını ifade etmektedir.					İstatistikler				
	Gruplar	5	4	3	2		1	Toplam	X ²	sd
Cinsiyet	Kadın	39	31	42	32	27	171	8,78	4	,069
	Erkek	41	47	32	58	32	210			
	Total	80	78	74	90	59	381			
Kendisi ya da ailesinde asker olma durumu	Var	26	26	26	36	29	143			
	Yok	54	52	47	54	30	237	5,20	4	,268
	Total	80	78	73	90	59	380			

Tablo 9

Katılımcı Grup Özelliklerinin Kadın Askerlerinin Muharip Görevler Çerçevesinde Faaliyet Göstermesi ile İlgili Görüşlerle İlişkisi

	Tüm genç kadın vatandaşların 6 aylık zorunlu askerlik hizmetine dâhil edildiğini varsayalım, kadın askerlerin muharip görevler çerçevesinde faaliyet yürütmesini destekler misiniz? 5, “kesinlikle destekliyorum”, 4 “destekliyorum”, 3 “ne destekliyorum ne desteklemiyorum”, 2 “desteklemiyorum”, 1 ise “kesinlikle desteklemiyorum” cevabını ifade etmektedir.					İstatistikler				
	Gruplar	5	4	3	2		1	Toplam	X ²	sd
Cinsiyet	Kadın	42	66	28	21	14	171	29,73	4	,000
	Erkek	34	49	29	54	44	210			
	Total	76	115	57	75	58	381			
Kendisi ya da ailesinde asker olma durumu	Var	22	35	19	30	37	143			
	Yok	54	80	37	45	21	237	22,40	4	,000
	Total	76	115	56	75	58	380			

oranlarına bakıldığında kadınlar (%63,2), bu konuda erkeklere (%39,5) kıyasla daha destekleyici tutum sergilemektedir. Kendisi veya ailesinde asker olanların bu konudaki toplam destekleyici görüş oranları ise %39,5 olarak gerçekleşmiştir, kendisi veya ailesinde asker olmayanlarda ise kadınların muharip görevler çerçevesinde faaliyet yürütmesini destekleme oranı %56,6’dır.

Tartışma ve Sonuç

Kadınların harp okullarına alımını diğer ülkelerden çok önce başlatan Türkiye beş yıl boyunca bu uygulamaya devam etmiş ancak 1961’de alımları sonlandırmıştır. Darbe sonrası kurulan Milli Birlik Komitesinin (MBK) bu konuda ordunun görüşünü dikkate alarak *tutucu bir yaklaşımla* (Hürkan, 2016, s. 123) kadın asker alımını durdurduğu öne sürülmektedir. Ülkenin en serbest anayasalarından birisinin yapılmasına öncülük eden askerlerin kadın subay istihdamı konusunda tutucu yaklaşımı aslında kurumsal faktörlerin ağırlığını göstermektedir. Kısaca ordu, fiziksel yetersizlik, annelik sorumlulukları, meslekî performans ve kültürel uyumsuzluklar gibi faktörler gerekçe gösterilerek oldukça ilerici bir uygulama sonlandırılmıştır. 1992’de başlayan yeniden alımlar ve sonrasında kadın astsubayların da kabulü ile bir mesafe kat edilmiş olsa da istatistikler bu adımların çok yetersiz olduğunu göstermektedir. Günümüzde ordu ve toplum ilişkileri, 1960’lı yılların toplumsal bağlamından ve şartlarından çok farklıdır. Nitekim bu çalışmada başta kadınlar olmak üzere toplumun kadınların askerliğine olumlu yaklaşığı görülmektedir. Üstelik kadın istihdamını destekleyen kadınların oranı erkeklerden daha fazladır. Bu bulgular, kadınların toplumsal alan içerisinde genişleme, görünür olma ve zorlu görevlere erişim sağlama isteklerinin bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Türkiye’de daha önce bu tür bir araştırma yapılmadığı için bu çalışmada elde edilen sonuçların geçmiş dönemle karşılaştırması mümkün olmamıştır. Ancak diğer ülkelerle bir karşılaştırma yapılabilir. Örneğin ABD’de Temmuz 1991 GALLUP anketinde kadınların belirli askerî rollerde görev yapmasına izin verilmesi durumunda katılımcıların %72’si muharebe destek personeli olarak görev almasını desteklerken, %41’i piyade olarak görev yapmasının olumlu etkiye sahip olacağını belirtmiştir (Torres-Reyna & Shapiro, 2002, s. 619–620). 2013 yılında 1,005 kişinin katıldığı, kadın askerlerin muharip rollerine yönelik kamuoyu araştırması bulgularında, kadınların askerî rollere erişebilmesinde mevcut kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik güçlü toplumsal desteğe (%66) ulaşılmıştır (Pew Research Center, 2013). İngiltere’de yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre ise katılımcıların %64’ü kadınların muharip rollerde görevlendirilmesini desteklemiştir (YouGov, 2013). Bu oran Türkiye için %53,4 olarak gerçekleşmiştir. Zorunlu askerlik ile ilgili veriler karşılaştırıldığında, 2015 yılında kadınları da kapsayan zorunlu askerlik hizmeti uygulamasını başlatan ilk NATO üyesi ülke Norveç’te 2021 yılında yapılan kamuoyu anketinde katılımcıların %78’i yeni

askerlik hizmetini desteklemiştir (SWI, 2022). Zorunlu askerlik sistemini sadece erkekler için uygulayan Finlandiya’da 2022 yılında Tietoykkönen Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen 1.000 kişinin katılım gösterdiği anket çalışmasında katılımcıların %35’i kadınların zorunlu askerlik hizmetine dahil edilmesini desteklemiştir (YLE, 2022). Bu oran Türkiye’de %41,3 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü üzere Türk toplumunun kadınların orduya kabulü konusundaki tutumları diğer ülkelerle büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Elde edilen bulgular, kadınların asker olması ve hatta muharip görevlerde yer almasına karşı güçlü bir toplumsal destek olduğunu göstermektedir.

Kadınların askere alınması konusunda en çok destek yine kadınlardan gelmektedir. Yalnızca kadınlardan oluşan birlikler kurulmasına karşı çıkanlar ise çoğunlukla erkeklerdir. Bu veri, bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen *savaş dışı rolleri devralması* amacıyla askere çağrılması konusuna erkeklerin kadınlardan daha fazla destek vermesi ile de uyumludur. Özetlenecek olursa erkeklerin, kadınları daha çok ikincil önemdeki görevler için uygun bulduğu görülmektedir; ancak tüm genç kadın vatandaşların 6 aylık zorunlu askerlik hizmetine dahil edilmesi durumunda *kadın askerlerin muharip görevler çerçevesinde görev almasını* destekleyenlerin oranlarına bakıldığında kadınlar erkeklere kıyasla daha destekleyici tutum sergilemektedir. Dolayısıyla kadınların kendilerine biçilen rollerin dışına çıkmaya çalıştığı görülmektedir.

Kadın askerlerin atanmasının uygun görüldüğü (5 puan alan) sınıflar arasında sağlık hizmetleri personeli ilk sırada yer almaktadır. Muharip sınıflar açısından bakıldığında ise savaş uçağı pilotu görevleri, piyade sınıfı asker ve tank birliği personeline göre daha yüksek oranda çıkmaktadır. Ancak kadınların piyade sınıfına atanmasını uygun gören (5 puan veren) 109 kişinin 74’ü yine kadınlardır. Yani kadınlar en meşakkatli sınıflara atanma konusunda erkeklerden daha istekli görünmektedir. Bu konuda muharip sınıfların zorluklarına dair bilgi eksikliği olabileceği gibi kadınların toplumsal alanda daha fazla görünür olma isteğinin de etkisi olabilir. Öte yandan pilotluğun zorlu fiziksel gereksinimlerine rağmen yüksek oranda tercih edilen bir muharip görev olmasının muhtemelen prestijli bir askerî sınıf olmasıyla yakından ilgisi vardır. Yine aynı şekilde Sabiha Gökçen’in ilk kadın savaş pilotu olması ya da Hava Harp Okulu mezunu Leman Altınçekiç’in NATO ve Türkiye’nin ilk kadın jet pilotu olması bir etken olarak dikkate alınmalıdır. Nihayetinde sembolik göstergeleri yüksek statüyü işaret eden (Stouffer ve ark., 1949, s. 323) bir iş olarak pilotluk tarihi figürlerle de desteklenmektedir. Bu durumda da kitleleri etkileme kapasitesi artmaktadır.

Bulguların işaret ettiği dikkat çekici bir diğer sonuç ise askerî meseleler konusundaki bilgisizliktir. Örneğin kadınların asker olması konusundaki isteklilik oranı ailesinde asker olmayanlar grubunda daha yüksektir. Ailesinde asker olanlarda da kadın askerlere karşı net bir karşı çıkış olduğu söylenememekte ama konuya daha temkinli yaklaştıkları

görülmektedir. Yine bu bulguyla paralel olarak kendisi veya ailesinde asker olmayanlar, bekâr kadınların erkek askerler tarafından yürütülen savaş dışı rolleri devralmasını kendisi veya ailesinde asker olanlara göre daha az desteklemektedir. Bu grup muhtemelen mesleğin zorluklarına dair daha fazla bilgi sahibi olduğu için kadınların zorlanacağını düşünmektedir. Bunun yanı sıra işsizlik de bir motivasyon kaynağı olabilir. Kötü ekonomik koşullarda garantili bir iş olarak orduya yönelim hemen her ülkede yaşanmaktadır.

Çalışmanın önemli bulgularından bir diğeri ise erkeklerin de zorunlu askerlik kapsamında muharip görevlerde yer almasını istemeyenlerin oranının %17,8 (68 kişi) olarak gerçekleşmesidir. Bu bulgunun çok daha önemli bir kısmı ise bu grubun yarısının erkeklerden (34) oluşmasıdır. Dolayısıyla erkeklerin zorunlu askerlik kapsamında muharip görevlere katılması konusunda bir çekince ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç profesyonel ordu beklentisinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu veri öte yandan toplumda kadınlarla erkekler arasındaki cinsiyet farklılığının da değiştiğine işaret edebilir. Ancak kesin olan husus kadınların askerlik konusunda çok daha hevesli ve istekli olduklarıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, genel olarak toplumun ve özelde de kadınların orduda istihdam edilme konusunda olumlu bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Yani Segal’in kurduğu modelde yer alan kültür boyutu göz önüne alındığında artık toplumun kadın askerlerin varlığını desteklediği ve hatta rol dağılımının genişlemesini benimsediği görülmektedir. Üstelik bu benimseme kadınlarda çok daha yüksektir. Kadınlar muharip roller de dahil olmak üzere ordunun tüm kademe ve görevlerinde yer almak istemektedir. Bu durum Segal’in sosyal boyut altında kategorize ettiği aile yapısı ve demografik yapı gibi değerlerde de bir değişimi işaret etmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki süreç kurumsal uygulamaların toplumdaki değişime ne oranda ayak uydurabileceğiyle ilgilidir. Ordunun, nüfusun %50’sini oluşturan bir havuzdan nitelikli insan gücü çekmesi için toplumun hazırlık düzeyini dikkate alarak bu durumu bir fırsat olarak görmesi bu çalışmanın önerileri arasındadır. Bu öneri aynı zamanda Ukrayna Savaşı’nın gösterdiği konvansiyonel harpteki asker yetersizliğiyle de ilgilidir. Nihayetinde 144 milyonluk bir ülkenin asker sıkıntısı çekmesi birçok ülkenin personel politikalarını gözden geçirmesine yol açmıştır. Bu durumdan Türkiye’nin de bir sonuç çıkarması gerektiği ortadadır. Bu çalışmanın daha farklı örneklem grupları ve kadınların asker olması ile ilgili toplumsal tutumların yordayıcılarını açığa çıkaracak ileri istatistiksel analizlerle yapılan nicel ve çeşitli toplumsal sınıfların bu konu hakkındaki görüşlerini derinlemesine ele alan nitel araştırmalarla desteklenmesi gerektiği aşikardır. Örneğin kadınların muharip roller dahil daha hevesli olması, zorunlu askerlikle ilgili erkeklerin de çekinceleri bulunması, ekonomik faktörlerin etkisi gibi hususlar gelecek çalışmalarda cevaplanması gereken sorular olarak araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Etik Onay: Bu çalışmanın etik kurul onayı Millî Savunma Üniversitesi tarafından (Tarih: 21.07.2022; Sayı: 03) alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Çalışmadan önce tüm katılımcılardan sözlü bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: M.Y.A., B.A., R.C., A.B.; Veri Toplama: M.Y.A., B.A.; Veri Analizi /Yorumlama: R.C., M.K.; Yazı Taslağı: M.Y.A., B.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: M.Y.A., B.A., R.C., A.B. M.K.; Son Onay ve Sorumluluk: M.Y.A., B.A., R.C., A.B. M.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethical Approval: The ethics committee approval of this study was obtained from Turkish National Defence University (Date: 21.07.2022; Number: 17).

Informed Consent: Verbal informed consent was obtained from all participants before the study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study: M.Y.A., B.A., R.C., A.B.; Data Acquisition: M.Y.A., B.A.; Data Analysis/ Interpretation: R.C., M.K.; Drafting Manuscript: M.Y.A., B.A.; Critical Revision of Manuscript: M.Y.A., B.A., R.C., A.B. M.K.; Final Approval and Accountability: M.Y.A., B.A., R.C., A.B. M.K.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Akgül, Ç. (2010). *Cinsiyet ve militarizm* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Alptekin, H. (1954). *Millî savunma hizmetinde kadın*. E.U Basımevi.
- Altınay, A. G. (2000). Ordu-millet-kadınlar: Dünyanın ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen. A. G. Altınay (Ed.), *Vatan millet kadınlar içinde* (s. 246–279). İletişim Yayıncılık.
- Ateş, B. (2022). *Askerî sosyoloji: Ordu ve toplum araştırmaları*. Selenge Yayınları.
- Ben-Ari, E., Lerer, Z., Ben-Shalom, U., & Vainer, A. (2010). *Rethinking contemporary warfare: A sociological view of the second Al-Aqsa Intifada*. State University of New York Press.
- Binkin, M., & Bach, S. (1977). *Women and the military*. The Brookings Institution.
- Brock, J., Dickey, J. W., Harker, R. J. W., & Lewis, C. M. (Eds.). (2015). *Beyond Rosie: A documentary history of women and World War II*. University of Arkansas Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1fjfg8>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem.
- Campbell, D. A. (1990). Servicewomen of World War II. *Armed Forces & Society*, 16(2), 251–270.
- Carreiras, H. (2004). *Gender and the military: A comparative study on the participation of women in the armed forces of Western democracies* (Doctoral dissertation, Florence: European Research Institute).
- Carreiras, H. (2006). *Gender and the military: Women in the armed forces of western democracies*. Routledge.
- Carreiras, H. (2008). From loyalty to dissent: How military women respond to integration dilemmas. In H. Carreiras & G. Kümmel (Eds.), *Women in the military and in armed conflict* (pp. 161–181). Springer.
- Cohn, C. (1993). Wars, wimps, and women: Talking gender and thinking war. In M. Cooke & A. Woollacott (Eds.), *Gendering war talk* (pp. 227–246). Princeton University Press.

- Collins-Dogrul, J., & Ulrich, J. R. (2018). Fighting stereotypes: Public discourse about women in combat. *Armed Forces & Society*, 44(3), 436–459.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed). Pearson.
- Creswell, J. W., & Creswell, D. (2021). *Araştırma tasarımı: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Nobel
- Dalaman, Z. B. (2022). Türkiye’de ulus devlet inşa sürecinde (1923-1950) kadın asker ve asker annesi tartışmaları. *Belgi Dergisi*, 23, 47–71.
- Dandeker, C. (2003). Women soldiers: Problems and perspectives in the integration of women into the British Army. *Revue Francaise De Sociologie*, 44(4), 735–758.
- Durgun, L. (2004). *Türk Silahlı Kuvvetlerinde kadın subaylar* (Yüksek lisans tezi, Kara Harp Okulu, Ankara).
- Enloe, C. (1988 [1983]). *Does kaki become you? The militarization of women’s lives*. Pandora Press.
- Erogul, M. S., Zamantılı Nayır, D., Ozeren, E., & Arslan, A. (2023). Female soldiers maneuvering visibility in the Turkish Armed Forces. *Culture and Organization*, 1–21. <https://openaccess.pirireis.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12960/1505>
- Eulriet, I. (2012). *Women and the military in Europe: Comparing public cultures*. Springer.
- Fidan, E. (2023). *Türk Silahlı Kuvvetlerinde kadın istihdamının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul).
- Gabriel, R. (1980). Women in combat? two views. *Army Magazine*, 44, 48–50.
- Goldman, N. L. (Ed.). (1982). *Female soldiers: Combatants or non-combatants? Historical and contemporary perspectives*. Greenwood Press.
- Goldstein, J. S. (2006). *War and gender: How gender shapes the war system and vice versa*. Cambridge University Press.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz* (5. basım). Seçkin Yayıncılık.
- Hacker, B. (1981). Women and military institutions in early modern Europe: a reconnaissance. *Signs*, 6(4), 643–71.
- Heinecken, L. (2017). Conceptualizing the tensions evoked by gender integration in the military: South African case. *Armed Forces & Society*, 43, 202–220.
- Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil–military relations*. Harvard University Press.
- Hürkan, S. (2016). *Türkiye’nin ilk kadın subayları*. Sinemis Yayın Grup.
- Iskra, D., Trainor, S., Leithauser, M., & Segal, W. M. (2002). Women’s participation in armed forces cross-nationally: Expanding Segal’s model. *Current Sociology*, 50(5), 771–797.
- Janowitz, M. (1971). *The professional soldier*. Free Press.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. basım). Nobel Yayınevi.
- King, A. (2006). The word of command: Communication and cohesion in the military. *Armed Forces & Society*, 32(4), 493–512.
- King, A. (2013). *The combat soldier: Infantry tactics and cohesion in the twentieth and twenty-first centuries*. Oxford University Press.
- King, A. C. (2013). The female soldier. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 43(2). <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2892>

- Koeszegi, S. T., Zedlacher, E., & Hudribusch, R. (2014). The war against the female soldier? The effects of masculine culture on workplace aggression. *Armed Forces & Society*, 40(2), 226–251.
- Korkmaz, E. (2022). Türk Ordusunda kadının yeri: Tarihi perspektiften bir değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18(43), 655–682.
- Köprülü, O. F. (1991). Bâciyân-ı Rûm. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (4. Cilt, s. 415). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuloğlu, C. (2005). *The military in Turkey from a gender perspective* (Master's thesis, Middle East Technical University). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kümmel, G. (2002). When boy meets girl: The feminization of the military. *Current Sociology*, 50(5), 615–639.
- Lodico, M. G., Spaulding, D. T., & Voegtler, K. H. (2006). *Methods in educational research: From theory to practice*. Jossey-Bass.
- Macdonald, S. (1987). Drawing the lines- gender, peace and war: an introduction. In P. Holden, & S. Ardener (Eds.), *Images of women in peace and war* (pp. 1–26). MacMillan Education Ltd.
- Maninger, S. (2008). Women in combat: Reconsidering the case against the deployment of women in combat-support and combat units. In H. Carreiras & G. Kümmel (Eds.), *Women in the military and in armed conflict* (pp. 9–27). Springer.
- McSally, M. (2007). Women in combat: Is the current policy obsolete? *Duke Journal of Gender Law & Policy*, 1011–1060. <https://scholarship.law.duke.edu/djglp/vol14/iss2/7>
- Miller, L. (2001). Feminism and the exclusion of army women from combat. In R. J. Simon (Ed.), *Women in the military* (pp. 103–133). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351299046>
- Mitchell, B. (1989). *Weak link: The feminization of the American military*. Regnery.
- Moore, B. L. (2017). Introduction to armed forces & society: Special issue on women in the military. *Armed Forces & Society*, 43(2), 191–201.
- Moskos, C. (1970). *The American enlisted man*. Russel-Sage Foundation.
- Moskos, C. (1977). From institution to occupation: Trends in military organization. *Armed Forces and Society*, 4(Fall), 41–50.
- NATO. (2020). *Summary of national reports 2020*. Author.
- Nuciari, M. (2018). Participation and change in gendered organisations. Women in the military forces. In G. Caforio (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 301–325). Springer.
- Pew Research Center. (2013). *Broad support for combat roles for women*. <http://www.people-press.org/2013/01/29/broad-support-for-combat-roles-for-women/>
- Rukavishnikov, V. O., & Pugh, M. (2018). Civil-military relations. In G. Caforio (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 123–143). Springer.
- Sarısamani, S. (1997). Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8, 695–723.
- Segal, M. W. (1995). Women's military roles cross-nationally: past, present and future. *Genders and Society*, 9(6), 757–775.
- Shils, E. A., & Janowitz, M. (1948). Cohesion and disintegration in the Wehrmacht in World War II. *Public Opinion Quarterly*, 12(2), 280–315.
- Snyder, R. C. (2003). The citizen-soldier tradition and gender integration of the US military. *Armed Forces & Society*, 29(2), 185–204.

- Soeters, J., Shields, P. M., & Rietjens, S. (Eds.). (2014). *Routledge handbook of research methods in military studies*. Routledge.
- Stiehm, J. H. (1989). *Arms and the enlisted woman*. Temple University Press.
- Stouffer, S. A., Lumsdaine, A. A., Lumsdaine, M. H., Williams, R. M. Jr., Brewster Smith, M., Janis, I. L., Star, S. A., & Cottrell, L. S. Jr. (1949). *The American soldier: combat and its aftermath* (Vol. II). Princeton University Press.
- Stouffer, S. A., Suchman, E. A., Devinney, L. C., Star, S. A., & Williams, R. M. (1949). *The American soldier: adjustment during army life* (Vol. I). Princeton University Press.
- Strachan, H. (2006). Training, morale and modern war. *Journal of Contemporary History*, 41(2), 211–227.
- SWI. (2022). *Drafting women into the army the Norwegian way*. <https://www.swissinfo.ch/eng/politics/drafting-women-into-the-army-the-norwegian-way/47659994>
- Şen, S. (1997). *Kadının toplumsal konumu ve silahlı kuvvetler*. Birikim Yayınları.
- Torres-Reyna, O., & Shapiro, R. Y. (2002). Trends: Women and sexual orientation in the military. *The Public Opinion Quarterly*, 66(4), 618–632.
- van Creveld, M. (2000). Less than we can be: Men, women and the modern military. *Journal of Strategic Studies*, 23(4), 1–20. <https://doi.org/10.1080/01402390008437809>
- Van Creveld, M. (2000). Less than we can be: Men, women and the modern military. *Journal of Strategic Studies* 23(4), 1–20.
- van Creveld, M. (2001). *Men, women and war. Do women belong in the front line?* Cassell & Co.
- Wilcox, C. (1992). Race, gender, and support for women in the military. *Social Science Quarterly*, 73, 310–323.
- Winslow, D., & Dunn, J. (2002). Women in the Canadian Forces: Between legal and social integration. *Current Sociology*, 50(5), 641–667. <https://doi.org/10.1177/0011392102050005003>
Yayınları.
- YLE. (2022). *Record number of women volunteer for military service in 2022*. <https://yle.fi/a/74-20010932>
- YouGov. (2013). *Time for women on the front lines*. <https://yougov.co.uk/politics/articles/5899-majority-want-women-frontline-roles>

RESEARCH ARTICLE

Military Spending and Employment in Eastern European Countries: New Evidence from Panel Data Analysis

Abdüsselam Sağın¹ , Barış Kocaarslan²

Abstract

This study used the Keynesian theory of employment to discover the relationship between military expenditure and employment in Eastern European countries (Czechia, Estonia, Latvia, Slovenia, Hungary, Slovakia, and Poland) during the post-communist period. To ensure robust estimates, we considered other economic indicators such as gross domestic product, wages, investments, and government expenditure. To fulfill the main purpose of our research, we used several types of panel autoregressive distributed lag (ARDL) techniques, as well as the panel cointegration and panel Granger-causality tests. The results suggested that there is a cointegrating relationship between employment and other explanatory variables. We found a Granger causality from the explanatory variables of interest (military expenditure, gross domestic product, wage, investment, and government expenditure) to employment. Panel ARDL results suggested that an increase in military expenditure results in an immediate increase in employment, but over a longer period of time the opposite is true. Additionally, over time the gross domestic product and investments had a positive effect on employment, whereas wages and government expenditure harmed employment. Our findings provide useful insights into understanding the employment dynamics of Eastern European countries during the post-Cold War period and present valuable policy implications.

Anahtar Kelimeler: Employment • Panel ARDL model • Military expenditures • Eastern European countries • Cointegration • Causality

JEL Classification: E12, E22, E24, P24

1 Correspondence to: Abdüsselam Sağın (Assist. Prof.), Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kırklareli University, Kırklareli Türkiye. Email: abdusselam.sagin@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0693-1485

2 Barış Kocaarslan (Assoc. Prof.), Paris Business School, OCRE Research Lab, Paris France. Email: bariskocaarslan@gmail.com ORCID: 0000-0003-4492-980X

To cite this article: Sağın, A., & Kocaarslan, B. (2023). Military spending and employment in Eastern European countries: New evidence from panel data analysis. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 259-274. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0043-1>

Russia's invasion of Ukraine in 2022 increased security concerns, especially in European countries. Many international security discussions are currently focused on concerns over Russian aggression and expansionism. The political ramifications caused by the invasion polarized countries in matters relating to the war. This caused heightened instability all over the world, making it more challenging for countries to collaborate and tackle shared issues. In particular, the invasion of Ukraine caused tensions to rise again between Russia and neighboring countries. The perceived Russian threat to the region has prompted Eastern European countries to adopt new policies on defense expenditures. To prevent aggression from Russia, many nearby nations have raised their defense expenditure and implemented measures to enhance their defense capabilities. NATO has also responded by increasing its presence in Eastern Europe, including the deployment of additional troops and resources. The war on Ukraine has resulted in significant economic consequences, disrupting investment and trade mechanisms, leading to widespread difficulties for many people across the globe. Therefore, it is likely to see economic repercussions of this disruption such as changes in unemployment rates in Eastern Europe countries. Considering these recent developments in Eastern European countries, we investigated how military spending affects employment in these countries, as knowledge on this effect enables policymakers in Eastern European countries to implement informed, sound economic and defense policies.

The rate of employment is an important macroeconomic indicator for economies. There are different views in the economics literature on how to increase the employment rate. Classical economic theory claims that employment rates depend on real wages (Barro 1997; Dornbusch et al., 2011). According to this theory, the point where the labor supply and demand functions intersect indicates the equilibrium point in the labor market. The equilibrium point indicates the equilibrium wage level and full employment equilibrium in the economy. The equilibrium point is expressed as the point where the marginal productivity and marginal cost of labor are equal. Unemployment is defined as the unwillingness of workers to work at the equilibrium wage level in the labor market (Eltis 2000). Classical economists state that, with the help of a flexible wage mechanism, there is a possibility of frictional unemployment, and that this type of unemployment will disappear over time; that is, economies always move towards full employment. However, Keynes did not agree with this explanation. He argued that, since workers take nominal wages into account, they will continue to work in an environment where nominal wages do not change, but real wages fall due to the increase in the general level of prices. Therefore, according to Keynes, for a worker to become unemployed voluntarily, they must refuse to work because prices are rising and, thus, real wages are falling. The worker's opposition to a reduction in monetary wages should not be seen as a reason that prevents employment growth (Kurihara, 1959). This is because, according to Keynes, it is often not possible to

reduce real wages by reducing monetary wages. Keynes argued that a fall in the monetary wage and general level of prices could have a positive effect on employment only in extraordinary circumstances (Keynes, 1937; Romer, 2012).

In the Keynesian model, labor demand and employment depend on the effective demand that emerges according to the expectations formed in real markets and the changes in these expectations. In other words, Keynes stated that unemployment in economies arise due to insufficient effective demand (Pigou, 1936). According to Keynes, the level of activity in economies is determined by aggregate demand and aggregate supply. This level of activity does not have to be realized at the point of full employment; rather, according to Keynes, economies are in equilibrium at the point of underemployment. To bring economies to the full employment equilibrium point, aggregate demand should be supported by implemented policies. Expansionary fiscal policies implemented by governments will increase aggregate demand and support economic growth and employment (Keynes, 1937). Therefore, in Keynesian thought, an increase in public expenditures is expected to have positive effects on employment.

Eastern European nations have notable disparities in industrial relations, jobs, and labor when compared to other countries in Europe (Delteil & Kirov, 2016). There has been no rigorous research examining the factors influencing employment dynamics for Eastern European countries such as Czechia, Estonia, Latvia, Slovenia, Hungary, Slovakia, and Poland. In this study, we examined the effects of military expenditures, a type of public expenditure, on employment in these countries' economies during the post-communist period, while considering other economic indicators such as gross domestic product (GDP), wage, investment, and government expenditure, using the Keynesian theory of employment. Our research differs from existing studies in many ways. Firstly, there is a lack of thorough research on the link between military expenditure and employment in Eastern European countries during the post-communist era. To address this issue, this study investigated the relationship between the variables of interest in Eastern European economies using panel data. Secondly, panel data allowed us to capture both individual and collective characteristics, which was more advantageous than using cross-sectional or time series data. Furthermore, panel data reduced the chance of incorrect estimations that could occur when relying on a single time series. Thirdly, we utilized panel cointegration methods, several types of panel autoregressive distributed lag techniques, and the panel Granger-causality test for robust results.

The remaining sections of this study are organized as follows. In Section two we examined theoretical arguments regarding the effect of military expenditures on employment. Section three provides a concise overview of existing empirical research in the area. Section four outlines the data characteristics. Section five delves into the

empirical procedures and presents the empirical outcomes. Section 6 examines the implications of the baseline results and concludes the study.

Theoretical Framework

The study of the effects of military expenditures on employment began with Benoit's (1978) study on the role of these expenditures in economic growth. Since then, an area of literature on this topic emerged, expressing different views regarding the impact of military expenditures on employment. The first argument is that military expenditures increase productivity. Accordingly, military technology developed through defense expenditures is also used in civilian production areas, increasing the productivity of firms (Tang et al., 2009). Additionally, technology-based production in civilian production areas can lead to a decrease in prices and an increase in demand as it reduces costs. Based on this economic mechanism, firms create more employment opportunities to meet the increasing demand, thus decreasing the unemployment rate in economies (Piva & Vivarelli, 2017).

The view that analyses military expenditures with a Keynesian approach considers these expenditures as a type of public expenditure. According to the Keynesian view, all types of public expenditures in economies stimulate demand through effective demand. In this way, increased demand and expenditures lead to an increase in production in economies, allowing firms to employ more people (Huang & Kao, 2005; Smith, 1978; Smith & Georgiou, 1983). In our study, we examined the effects of military expenditures on employment within the Keynesian framework. We used the Keynesian approach to analyze data in the post-Cold War period (2000-2021) for Czechia, Estonia, Latvia, Poland, Slovenia, Hungary, and Slovakia. With the Keynesian approach, we expected that increased military expenditure will show increased employment.

Empirical Evidence

There was not an extensive body of empirical literature on the effects of military expenditures on employment. In the related literature, most studies focused on the link between military expenditures and economic growth. Research analyzing the effects of military expenditures on employment found varying results. In this section, we present different empirical findings from the previous literature regarding the relationship between military expenditures and employment.

Szymanski (1973) evaluated the effects of military expenditures on employment and growth within the framework of Baran and Sweezy's (1966) analysis and demonstrated that military expenditures were effective on employment. Using data from different countries, Smith (1977) concluded that military expenditures were

positively associated with unemployment. Barker, Dunne, and Smith (1991) conducted a similar study for the UK and showed that unemployment decreased with the reduction in military expenditures. Wing (1991) conducted an analysis for Indonesia and found that military expenditures increased employment. Additionally, Payne and Ross (1992) studied the link between the variables of military spending and employment growth and pointed out that there was no causal relationship between the two variables. Hooker and Knetter (1997), however, demonstrated that there was a nonlinear connection between military procurement spending and employment growth in their research using U.S. data.

Subsequent studies broadened the discussion on the relationship between military spending and employment, using data from countries with distinct characteristics. Dunne and Watson (2000) documented a negative relationship between military spending and manufacturing employment overall in South Africa. Huang and Kao (2005) discovered a positive impact of military spending on employment over time, but not in the short run, in a study on Taiwan. Using global panel data, Tang et al. (2009) revealed a Granger causality from military spending to unemployment. There were also several studies indicating that military expenditures negatively affected employment in some countries, such as Turkey, France, and China (Malizard, 2014; Qiong & Junhua, 2015; Yildirim & Sezgin, 2003).

Data

In this research, we considered the dynamic link between military spending and employment in Eastern European countries (Czechia, Estonia, Latvia, Slovenia, Hungary, Slovakia, and Poland) during the post-communist period. The countries were selected based on available data. We evaluated military expenditure per capita (MILEX) as a proxy for military spending, with data collected from the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) military expenditure database. Employment (EMP) data was obtained from the OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) database. To ensure robust estimates, we included some economic indicators as control factors in our model. The first one we considered was gross domestic product (GDP) per capita so that the relationship between unemployment and economic growth based on Okun's Law could be examined. According to the classical theory of unemployment, there is a negative relationship between wages and employment, and if real wages increase beyond what is offered in the market, there will be a decrease in the number of employed people, and more people searching for jobs. Taking this argument into account, we should also take into consideration the average wages (WAGE) as there is a close connection between wages and employment dynamics. Conventional wisdom states that investing is a highly effective way to stimulate economic growth and create more jobs. Therefore, we take the gross fixed

capital formation, also called “investment” as another macroeconomic figure since investment (INV) could be a potential factor influencing the fluctuations in employment. Additionally, we included government expenditure (as a percentage of the GDP) in our investigation to assess the impact of government expenditure (GOVEX) on employment. Data on all control variables (GDP, WAGE, INV, and GOVEX) were sourced from the OECD database. We used yearly data ranging from 2000 to 2021 for our examination. The chosen period was determined by the availability of data for all countries.

We used the logarithms of the variables in the analysis to avoid any potential heteroscedasticity. LEMP, LGDP, LWAGE, LINV, LGOVEX, and LMILEX refer to the logarithms of EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX, respectively. Table 1 reports the descriptive statistics of all variables used in our investigation. The statistics indicate that LINV and LMILEX display the highest volatility and LGDP, LINV, and LMILEX were not normally distributed.

Table 1
Summary Statistics of Variables

	LEMP	LGDP	LWAGE	LINV	LGOVEX	LMILEX
Mean	4.1439	10.0439	10.0759	10.2872	3.7591	5.272347
Median	4.1526	10.1077	10.0543	10.3187	3.7682	5.337014
Maximum	4.3241	10.6964	10.6895	12.4026	4.0993	6.357096
Minimum	3.8754	8.9921	9.3903	8.1639	3.5086	3.379582
Std. Dev.	0.0995	0.3839	0.2756	1.0803	0.1135	0.52022
Skewness	-0.2674	-0.5574	-0.1043	0.2029	-0.1651	-0.69186
Kurtosis	2.4679	2.6178	2.9867	1.9404	2.6654	3.787347
Jarque-Bera	3.6524	8.9102	0.2801	8.2609	1.4179	16.26367
Probability	0.161025	0.011619	0.869319	0.016075	0.49215	0.000294

Note. EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX represent employment, gross domestic product, wage, investment, government expenditure, and military expenditure, respectively. LEMP, LGDP, LWAGE, LINV, LGOVEX, and LMILEX refer to the logarithms of EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX, respectively.

Empirical Procedures and Findings

Unit Root Tests

Pesaran (2006) and Breitung and Pesaran (2008) argued that panel unit root tests were more powerful than those based on single time series, which was why we conducted various panel unit root tests to assess the stationarity properties of variables. We used Im et al.’s (2003) test (IPS), Levin et al.’s (2002) test (LLC), and Fisher-type tests that incorporated ADF and PP tests (Choi, 2001; Maddala & Wu, 1999). The

results of the unit root test are given in Table 2 which show that some of the series are stationary at the first difference $I(1)$ and others at the level $I(0)$. When the first differences of all series are taken, they become stationary, thus allowing us to proceed with our analysis using cointegration tests and the panel ARDL techniques.

Table 2
Panel Unit Root Test Results

	Level	P value	First difference	P value
LEMP				
Levin, Lin & Chu t^*	0.3436	0.6344	-4.1365	0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	1.4816	0.9308	-3.5451	0.0002
ADF - Fisher Chi-square	7.8604	0.8965	37.7431	0.0006
PP - Fisher Chi-square	4.7699	0.9888	34.2837	0.0019
LGDP				
Levin, Lin & Chu t^*	-2.9791	0.0014	-5.3827	0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.3835	0.6493	-4.1370	0.0000
ADF - Fisher Chi-square	10.2034	0.7472	42.9487	0.0001
PP - Fisher Chi-square	18.9950	0.1651	59.7009	0.0000
LWAGE				
Levin, Lin & Chu t^*	-1.0300	0.1515	-2.1649	0.0152
Im, Pesaran and Shin W-stat	1.7757	0.9621	-2.1163	0.0172
ADF - Fisher Chi-square	5.4260	0.9790	24.0423	0.0453
PP - Fisher Chi-square	7.5364	0.9121	39.1225	0.0003
LINV				
Levin, Lin & Chu t^*	-0.7830	0.2168	-8.0014	0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.7944	0.7865	-6.2205	0.0000
ADF - Fisher Chi-square	9.5977	0.7910	63.5839	0.0000
PP - Fisher Chi-square	13.3143	0.5019	61.1675	0.0000
LGOVEX				
Levin, Lin & Chu t^*	-0.8156	0.2074	-5.4553	0.0000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-2.0729	0.0191	-5.2162	0.0000
ADF - Fisher Chi-square	23.3559	0.0547	53.0669	0.0000
PP - Fisher Chi-square	32.3610	0.0036	110.1180	0.0000
LMILEX				
Levin, Lin & Chu t^*	-2.8027	0.0025	-3.4787	0.0003
Im, Pesaran and Shin W-stat	-1.2945	0.0977	-2.9375	0.0017
ADF - Fisher Chi-square	17.5829	0.2264	32.9168	0.0030
PP - Fisher Chi-square	35.9010	0.0011	38.4751	0.0004

Note. EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX represent employment, gross domestic product, wage, investment, government expenditure, and military expenditure, respectively. LEMP, LGDP, LWAGE, LINV, LGOVEX, and LMILEX refer to the logarithms of EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX, respectively.

Panel Cointegration Tests

This research used two methods to check for cointegration among the variables of interest. The findings, shown in Table 3, revealed that Kao’s (1999) cointegration test established the existence of a cointegrating link between the variables. Johansen’s (1995) error correction panel cointegration test also confirmed the strong cointegrating connection between them. The outcomes of the cointegration tests indicate that employment for countries in Eastern Europe are connected to the gross domestic product, wages, investment, government expenditure, and military spending on a long-term basis. Thus, there is a strong long-run equilibrium relationship between employment and the related variables in Eastern European countries examined during the post-communist era.

Table 3
Panel Cointegration Test Results

Kao Test				
	t-Statistic	Prob.		
ADF	-3.0253	0.0012		
Johansen Fisher panel cointegration test				
Hypothesized	Fisher Stat.*		Fisher Stat.*	
No. of CE(s)	(from trace test)	Prob.	(from max-eigen test)	Prob.
None	418.5000	0.0000	215.8000	0.0000
At most 1	251.1000	0.0000	143.6000	0.0000
At most 2	141.2000	0.0000	77.2200	0.0000
At most 3	78.2200	0.0000	45.6000	0.0000
At most 4	49.4200	0.0000	35.0200	0.0015
At most 5	41.6100	0.0001	41.6100	0.0001

Panel ARDL Tests

No matter what kinds of regressors are present (I(1), I(0), or a combination of both), the autoregressive distributed lag (ARDL) method presented by Pesaran and Shin (1998) is a reliable tool to make macro panel data applicable. We used the ARDL model developed by Pesaran and Smith (1995) to explore the long-run equilibrium relationship between the variables empirically. The following is the ARDL model used as a reference:

$$y_{it} = \phi_i + \sum_{l=1}^p \theta_0 y_{i,t-l} + \sum_{l=0}^p \theta_1 x_{i,t-l} + \varepsilon_{it} \tag{1}$$

The equation above can be rearranged in terms of the parameters below:

$$\Delta y_{it} = \phi_i + \alpha_i(y_{i,t-1} - \beta_i x_{i,t-1}) + \sum_{l=1}^{p-1} \delta_{il} \Delta y_{i,t-l} + \sum_{l=0}^{q-1} \omega_{il} \Delta X_{i,t-l} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

We can express the above statement as follows: t and i stand for time and country, respectively, y refers to employment and X is a group of factors, including the gross domestic product, wages, investments, government expenditure, and military spending. Notation δ and ω are short-term coefficients of the lagged dependent variable and independent variables, respectively. β is the long-term coefficient of the independent variables. Lastly, α and ε represent the speed of adjustment and error term, respectively.

This study assessed the long-term connection between employment, gross domestic product, wages, investments, government expenditure, and military spending using the mean group (MG), pooled mean group (PMG), and dynamic fixed effect (DFE) estimators (Pesaran & Smith, 1995; Pesaran et al., 1999). The MG method considers the heterogeneity in short- and long-run connections and is suitable for a large number of countries; however, it is susceptible to outliers and minor alterations in the case of a smaller group of countries (Favara, 2003). The PMG estimator is used as it provides flexibility in the short term and allows for uniformity in the long-term parameters for different countries. This approach considers the diversity of country-specific responses, such as varying reactions to stabilization policies, economic crises, or outside influences in the short term. The PMG is also resistant to lag order selection and outliers. Lastly, we utilized the DFE estimator, which assumes that all countries have the same short-term and long-term responses.

Table four displays the links between employment, gross domestic product, wages, investments, government expenditure, and military spending in the short and long term, according to the results of the MG-ARDL, PMG-ARDL, and DFE model tests. The estimates of the error correction term (ECTs) is found to be between 0 and -1, implying that the systems are returning to equilibrium and the ARDL models are trustworthy. The Hausman Test (Hausman, 1978), a diagnostic test that evaluates the accuracy and proficiency of the estimators, is also used. We compared the efficacy of the estimators to each other based on the Hausman test findings. The findings of the Hausman test suggested that the DFE model was more effective and robust than the MG and PMG approaches. Thus, we only interpreted the DFE model estimates.

We used the Schwarz Information Criterion (SIC) and Akaike Information Criterion (AIC) to identify the most suitable lag length for the models, in line with the research of Pesaran and Shin (1998). The same lag length was determined according to both criteria. Our conclusions regarding the dynamic links between the variables of interest are the same. The baseline results suggested a positive effect of gross domestic product and investment on employment in the long term, as well as a negative impact of wage

and government expenditure on employment rates overall. Lastly, employment appeared to increase in response to an increase in military spending in the short term, but it responded negatively to rising military spending in the long term.

Table 4
Panel ARDL Estimation Results

Variable	MG	PMG	DFE
Long-run estimates			
LGDP	0.0016	0.5635***	0.3623***
LWAGE	0.3977**	-0.2169**	-0.3126***
LINV	0.0477	0.0353	0.1180**
LGOVEX	-0.7598*	-0.4604***	-0.2513**
LMILEX	0.0402	-0.1720***	-0.0458*
Short-run estimates			
ECT	-0.5063***	-0.2067***	-0.2696***
D(LGDP)	-0.0077	0.0584	0.0289
D(LWAGE)	-0.0025	0.0744	0.0479
D(LINV)	-0.0084	0.0305	0.0196
D(LGOVEX)	0.0470	0.0413	-0.0027
D(LMILEX)	0.0294**	0.0368***	0.0582***
C	1.1466	0.6104***	0.9756***
Hausman		11.68 (p-value=0.0394)	0.00 (p-value=1.0000)

Note. EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX represent employment, gross domestic product, wage, investment, government expenditure, and military expenditure, respectively. LEMP, LGDP, LWAGE, LINV, LGOVEX, and LMILEX refer to the logarithms of EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX, respectively. ECT represents the error correction term. MG, PMG, and DFE represent the mean group (MG), pooled mean group (PMG), and dynamic fixed effect (DFE) estimators. D represents the first-difference operator. Hausman refers to the Hausman test results. *** Significant at the 1% level; ** significant at the 5% level; * significant at the 10% level.

Panel Granger-Causality Tests

To ensure accuracy, we used a panel data-specific causality test, known as a “stacked test”. This approach combines data from all panel units (countries) into one large dataset, assuming that the parameters are the same across all units, meaning that the coefficients are all the same. The model treats panel data as one large set and then the Granger Causality test can be conducted in a regular way, taking into account that the coefficients are the same for each cross-section. The maximum number of lags was limited to five. Table five shows that the results from the causality test are consistent with the long-term estimates of the DFE model, with all variables found to Granger cause employment. In the following section, we review the economic and policy implications of our analysis in detail.

Table 5
Panel Granger-Causality Test Results

Panel A. Causality from LGDP to LEMP		
Stacked test		
Lag	F-Statistic	Prob.
1	3.00225	0.0853
2	5.24533	0.0064
3	11.186	0.0000
4	8.32307	0.0000
5	6.41859	0.0000
Panel B. Causality from LWAGE to LEMP		
Stacked test		
Lag	F-Statistic	Prob.
1	1.18356	0.2784
2	0.05025	0.951
3	19.2279	0.0000
4	12.4069	0.0000
5	13.7122	0.0000
Panel C. Causality from LINV to LEMP		
Stacked test		
Lag	F-Statistic	Prob.
1	0.00042	0.9838
2	6.433	0.0021
3	8.04049	0.0000
4	4.76597	0.0013
5	3.70765	0.0039
Panel D. Causality from LGOVEX to LEMP		
Stacked test		
Lag	F-Statistic	Prob.
1	2.68159	0.1037
2	5.45356	0.0053
3	3.19438	0.0259
4	2.1927	0.074
5	2.71561	0.0237
Panel E. Causality from LMILEX to LEMP		
Stacked test		
Lag	F-Statistic	Prob.
1	5.01229	0.0267
2	4.09225	0.0188
3	6.70511	0.0003
4	5.02243	0.0009
5	4.46862	0.001

Note. EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX represent the employment, gross domestic product, wage, investment, government expenditure, and military expenditure, respectively. LEMP, LGDP, LWAGE, LINV, LGOVEX, and LMILEX refer to the logarithms of EMP, GDP, WAGE, INV, GOVEX, and MILEX, respectively.

Discussion and Conclusion

Both low and high levels of employment have significant impacts on the health and well-being of large segments of the population. Additionally, employment has significant negative effects on the environment. Public policies, including employment, must prioritize the assurance of socio-economic reproduction for the maintenance of human life, health, and survival, over maximizing output, and employment without considering genuine individual and social needs. Achieving genuine full employment is an enduring goal and remains a significant challenge for both developed and developing nations. The concept of employment is essential in society, given its crucial social and economic implications. It enables individuals to access resources that enhance their well-being and maintain their presence in social environments. This aspect is particularly critical since unemployment can result in psychological and social exhaustion. Working, producing, and earning an income is associated with happiness. Employment is a vital component in preventing poverty. Public policy guidelines must be grounded in social and environmental indicators as well as substantive norms, which are based on minimum requirements and social objectives. While social support and assistance are important for daily needs, a stable income from employment is more effective. Therefore, research in this field should focus on the increasing employment as a crucial factor.

Existing studies pointed to the varying role of military spending in influencing labor market dynamics. These studies concluded that the response of employment to economic dynamics and macroeconomic fluctuations differed depending on the fundamental characteristics of the chosen countries. However, no study has modeled the short- and long-run dynamics between military spending and employment in a panel data analysis framework for Eastern European countries during the post-Cold War period. The use of panel data analyses, which consider both individual and collective characteristics, potentially enables a better understanding of the critical role of military spending in influencing employment dynamics compared to a single time series or cross-section analysis. To more accurately explain the behavior of labor markets in Eastern European countries, we used panel cointegration techniques, different kinds of panel ARDL models, and a panel Granger Causality tests to investigate the impact of military spending on employment rates during the post-communist period, while controlling for other macroeconomic figures, such as gross domestic product, wages, investments, and government expenditure, in this study. Our findings suggest a strong connection between the variables of interest. The implications of these findings are significant and are discussed below.

We reached two important results regarding the effect of military spending on employment. We first observed the positive effect of military expenditure on employment rates in the short term, which is consistent with the Keynesian theory of employment

arguing that any public expenditure, such as military expenditure, positively influences employment through its positive impacts on overall demand and labor market dynamics. But we found that there was a negative impact caused by military expenditure on employment overall. The difference between short- and long-term findings can be explained through different channels, such as the spin-off effect, resource mobilization effect, and the crowding-out effect emphasized by Lee (2022). Our results imply that spin-off and resource mobilization effects dominate the crowding-out effect in the short run in Eastern European countries during the post-communist period. The spinoff effect, also known as the multiplier effect, is a valuable factor in economic growth. This is because a single investment or economic activity (such as military spending) can ripple throughout different sectors, leading to the creation of jobs and income along with an increased demand for goods and services. This indicates that the initial investment (investment in the defense industry) will have a much broader reach than initially thought, resulting in higher employment. As for the impact of the resource mobilization effect, the ability to efficiently utilize the potential of a country's resources (such as resources for the defense industry), is an important factor for economic growth, as it allows for investments and development of new products, services, and infrastructure, leading to new job opportunities, innovation, and competitiveness. Overall, the findings indicate that the crowding-out effect has more influence on employment dynamics than the spin-off and resource mobilization effects. Over time the crowding-out effect can occur when government expenditure, such as military spending, is increased or funds are borrowed to finance it. This is because when the government borrows, it competes with private businesses and individuals for the same funds, which can lead to higher interest rates and less funds available for new investment opportunities. As a result, private investment and spending can be reduced, potentially leading to slower economic growth and, consequently, less employment overall.

As for the impact of other economic indicators on employment, we found that gross domestic product and investment had a positive effect on employment overall. This finding confirms Okun's law, which stated that there was a precise, strong, and positive correlation between the gross domestic product (GDP) and employment. Investments are the beginning of a business cycle. When people invest in a business, it stimulates the entire industry, resulting in higher production levels and, consequently, higher GDP. This process creates more work, thus increasing employment rates. This concept is the basis of Okun's law and is consistent with our results. Additionally, the results suggest a negative impact of wages on employment, which is consistent with the classical theory of unemployment. This theory suggests that when real wages rise beyond what is typically offered in the labor market, the number of people employed will drop, and more people will be looking for work. Classical unemployment is a kind of joblessness caused by too high real wages in the economy. When real wages are too high, businesses cannot hire all the available employees, leading to some of

them being out of a job. Our findings support this economic mechanism. Finally, we observed a negative impact from government expenditure on employment, as in the case of military spending. This can lead to the crowding out effect which is the result of military expenditure.

Our findings provide valuable policy implications for increasing employment rates in Eastern European countries. According to the results, even though military expenditures improve employment rates in the short term, they have significantly detrimental effects on employment dynamics in the long term. A similar mechanism works regarding the impact of government expenditure. The adverse impacts of military and government expenditure can be attributed to the crowding-out effect. Increases in the gross domestic product and investment play a crucial role in increasing employment. Therefore, the overall evaluation suggests that policymakers in Eastern European countries should focus their attention on economic growth supported by private investment to boost employment over the long term, rather than concentrating on government and military spending. To reduce the negative effects of crowding out, governments should keep their spending, including military spending and borrowing to finance them, under control, which could have less impact on interest rate dynamics and not harm private investment. Additionally, public-private partnerships (PPPs) should have a strong role in strategic investments, including investments in the defense industry. Furthermore, alternative financial instruments that do not interfere with the economic mechanism behind private-sector borrowing should be developed to finance government and military expenditures.

The limitation of our paper is that we focused on a chosen set of Eastern European countries based on available data. Further investigations could broaden the discussion on the impact of military spending on employment by using other sets of countries, such as BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) or MENA (Middle East/North Africa) countries (Algeria, Bahrain, Egypt, Iran, Iraq, Israel, Jordan, Kuwait, Lebanon, Libya, Morocco, Oman, Qatar, Saudi Arabia, Syria, Tunisia, United Arab Emirates, and Yemen). Additionally, using disaggregated military expenditure data could prove beneficial in better explaining the relationship between military spending and employment.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: A.S., B.K.; Data Acquisition: A.S., B.K.; Data Analysis/Interpretation: A.S., B.K.; Drafting Manuscript: A.S., B.K.; Critical Revision of Manuscript: A.S., B.K.; Final Approval and Accountability: A.S., B.K.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Baran, P., & Sweezy, P. (1966). *Monopoly capital*. Monthly Review Press.
- Barker, T., Dunne, P., & Smith, R. (1991). Measuring the peace dividend in the United Kingdom. *Journal of Peace Research*, 28(4), 345–358. <http://www.jstor.org/stable/42412>
- Barro, R. J. (1997). *Macroeconomics*. MIT Press.
- Benoit, E. (1978). Growth and defense in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271–280. <https://doi.org/10.1086/451015>
- Breitung, J., & Pesaran, M. H. (2008). *Unit roots and cointegration in panels*. Springer Berlin Heidelberg.
- Breitung, J., & Pesaran, M. H. (2008). Unit roots and cointegration in panels. In L. Mátyás & P. Sevestre (Eds.), *The econometrics of panel data* (pp. 279–322). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-75892-1_9
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249–272. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00048-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00048-6)
- Delteil, V., & Kirov, V. (Eds.). (2020). *Labour and social transformation in Central and Eastern Europe: Europeanization and beyond*. Routledge.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Startz, R. (2011). *Macroeconomics* (11th ed). McGraw-Hill/Irwin
- Dunne, P., & Watson, D. (2000). Military expenditure and employment in South Africa. *Defence and Peace Economics*, 11(4), 587–596. <https://doi.org/10.1080/10430710008404968>
- Eltis, W. (2000). *The classical theory of economic growth*. Palgrave.
- Favara, M. G. (2003). *An empirical reassessment of the relationship between finance and growth*. International Monetary Fund.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 46(6), 1251–1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Hooker, M. A., & Knetter, M. M. (1997). The effects of military spending on economic activity: Evidence from state procurement spending. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 29(3) 400–421.
- Huang, J. T., & Kao, A. P. (2005). Does defence spending matter to employment in Taiwan? *Defence and Peace Economics*, 16(2), 101–115.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*. OUP Oxford.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1–44.
- Keynes, J. M. (1937). The general theory of employment. *The Quarterly Journal of Economics* 51(2), 209–223.
- Kurihara, K. K. (1959). *The Keynesian theory of economic development*. Columbia University Press.
- Lee, C. T. (2022). Military spending and employment. *Defence and Peace Economics*, 33(4), 501–510.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1–24.

- Li, Q., & Junhua, H. (2015). Military expenditure and unemployment in China. *Procedia Economics and Finance*, 30, 498–504.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631–652.
- Magdoff, H. (1967). Review of monopoly capital [Review of Monopoly Capital, by P. A. Baran & P. M. Sweezy]. *Economic Development and Cultural Change*, 16(1), 145–150. <http://www.jstor.org/stable/1152516>
- Malizard, J. (2014). Defense spending and unemployment in France. *Defence and Peace Economics*, 25(6), 635–642.
- Payne, J. E., & Ross, K. L. (1992). Defense spending and the macroeconomy. *Defence and Peace Economics*, 3(2), 161–168.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967–1012.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371–413.
- Pesaran, M. H., & Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79–113.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621–634.
- Pigou, A. C. (1936). Mr. JM Keynes' General theory of employment, interest and money. *Economica*, 3(10), 115–132.
- Piva, M., & Vivarelli, M. (2017). *Technological change and employment: Were Ricardo and Marx right?* <https://ssrn.com/abstract=2903093>
- Romer, D. (2012). *Advanced macroeconomics*. McGraw Hill.
- Smith, R. (1978). Military expenditure and capitalism: A reply. *Cambridge Journal of Economics*, 2(3), 299–304.
- Smith, R. P. (1977). Military expenditure and capitalism. *Cambridge Journal of Economics*, 1(1), 61–76.
- Smith, R., & Georgiou, G. (1983). Assessing the effect of military expenditure on OECD economies: A survey. *Contemporary Security Policy*, 4(1), 3–15.
- Szymanski, A. (1973). Military spending and economic stagnation. *American Journal of Sociology*, 79(1), 1–14.
- Tang, J. H., Lai, C. C., & Eric, S. L. (2009). Military expenditure and unemployment rates: Granger causality tests using global panel data. *Defence and Peace Economics*, 20(4), 253–267.
- Wing, M. M. (1991). Defence spending and employment in Indonesia. *Defence and Peace Economics*, 3(1), 83–92.
- Yildirim, J., & Sezgin, S. (2003). Military expenditure and employment in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 14(2), 129–139.

Tekniğe Dair Yaklaşımların Savaş ve Askerlik Mesleği Bağlamında Değerlendirilmesi

Niyazi Kayahan Boyacı¹

Öz

Tekniğe dair yaklaşımları teknik ve politik felsefenin kavram setleriyle tartışıp bu yaklaşımları savaş ve askerlik mesleğiyle birlikte değerlendirmek bu çalışmanın amacıdır. Tekniğin kimin tarafından nasıl ele alındığına ve teknikle oluşturulan dünyaların özneyi tekniğe ne kadar bağımlı kıldığına dair sorgulamalar yapılmadan savaş adına doğru politik amaç ve araçlara sahip bir stratejinin kurulamayacağı bir argüman olarak sunulmuştur. İnsanın kendi yarattığı, varlığa getirdiği nesnelere önceden var olan toplumsal ilişkileri değiştirebileceği, herhangi bir tekniğin faydalı olduğu kadar bozucu etkilerinin de olabileceği “farmakon” metaforu üzerinden aktarılmış ve kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiştir. İnsanın ne olduğunu teknik yaratım üzerinden yeniden tartışan transhümanizm akımının teknik ile tahakkümü meşru kılacak bir ideolojiye dönüşmesi eleştirilmiş ve güncel savaşların amaçları bu bağlamda değerlendirilmiştir. Her yeni tekniğin savaşın karakterini sürekli değiştirmesinin yanı sıra otomasyon ve yapay zekâ gibi yeni tekniklerin savaşın özneyi de kendisine bağımlı hale getirerek onun bir özne oluşunu tehlikeye atması, politik karar alıcıyla ve askerlik mesleğiyle ilişkilendirilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Farmakon • Transhümanizm • Teknik • Askerlik mesleği • Otomasyon • Savaş • Strateji

Evaluation of Approaches to Technique in the Context of War and Military Profession

Abstract

This study aims to discuss various approaches to technique using technical and political philosophy concepts, and to evaluate these approaches concerning war and the military profession. It is argued that establishing a strategy with the appropriate political goals and war tools cannot be established without first asking how and by whom technique is used, and how the worlds created by technique make the subject dependent on technique. The “pharmakon” metaphor was used to suggest that the objects humans create and bring into being can change pre-existing social relations and that any technique can have beneficial and destructive effects. The transformation of transhumanism, which re-discusses what it means to be human through technological creation, into an ideology that legitimizes domination through technique has been criticized. Moreover, the goals of current wars have been assessed in this context. Aside from the fact that each new technique changes the character of war, it has been attempted to convey that new techniques such as automation and artificial intelligence make the fighting subject dependent on itself and endanger its subjectivity by associating it with political decision-makers and the military profession.

Keywords: Pharmakon • Transhumanism • Technic • Military profession • Automation • War • Strategy

1 Niyazi Kayahan Boyacı (Doktora Öğrencisi), Milli Savunma Üniversitesi, ATASEREN, Askeri Sosyoloji Doktora Programı, Konaklar, Yenilevent, Org. İzzettin Aksalur Cd., 34334 Beşiktaş, İstanbul Türkiye. Eposta: kayahanboyaci@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4750-9424

Atıf: Boyacı, N. K. (2023). Tekniğe dair yaklaşımların savaş ve askerlik mesleği bağlamında değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 275-294. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0046>

Extended Summary

Every technique attempts to create a world that serves the creator's purpose. This Heidegger viewpoint on what technique is a fact that should be considered by those who wage war in terms of the technique required for the conduct of war. Based on this premise, this study aims

Questioning the purposes of today's various techniques, which can be seen to determine not only the current world system, but also what a human being is, is a complex process. Instead of conducting this investigation one by one, the metaphor of "pharmakon" aids in understanding how technique determines humanity. In its most basic form, pharmakon refers to both medicine and poison. A philosophical discussion of technique is made through the antagonism of something being both medicine and poison. This study used the concept in question to reveal approaches to technique and spark discussion.

Another technique-related concept discussed in the study is "transhumanism." As in classical humanism, the first uses of this concept show that technical developments that could affect human biology were discussed to re-express what a human being is. Transhumanism is explained as a philosophical movement in this study, but the political aspect is determined by how this philosophy's ideals are applied.

The concept of transhumanism was chosen for two reasons. The first is to reveal the ideological meanings of this concept today and to discuss the goals of today's wars using political philosophy concepts. The second reason for selecting it is to highlight the harmful, disruptive, or ambiguous effects of automation and artificial intelligence, which are aspects of transhumanism and have become decisive in today's wars, on political decision-makers and military personnel.

The goal of the first section was to establish a theoretical framework by explaining the concept of pharmakon. Meanwhile, the second section, which discusses transhumanism, discusses the approaches to technique using the concept of pharmakon and some other concepts offered by political philosophy, and an attempt is made to determine some of the purposes of today's wars, based on the use of technique as a tool of dominance over the other subject. The use of technique as a tool in war is touched on in the final two chapters, focusing on how technique-intensive tools of war change relationships in the context of strategy, war, and society.

According to the purpose and conceptual framework of the study, the following two research questions; "If all techniques are pharmakology, what are the pharmakological effects of the technologies developed in the name of war?" How do all techniques, particularly those developed for warfare, poison the relationship between war and society?

In wars, actors develop tools to achieve their political goals. This effort transforms war into a dynamic, ever-changing phenomenon. In this case, the warring actor must constantly develop tools for its own political purposes, determine the other's political purposes and the context of the technical war tools created in response, and use this determination in the name of strategy. The study argues that a strategy with the right political goals and tools for war cannot be established without asking who handles the technique and how the worlds created make the subject dependent on the technique.

The main claim of transhumanist philosophy is that all human struggles can be evaluated technically, and that solutions will come with technique, so that there will be no struggle that humans cannot overcome. In line with this materialist viewpoint, transhumanism accepts that the technically "enhanced" human species is both useful and inevitable. Its origins can be traced back to classical humanism and Enlightenment thought, which argued that rational humans can transcend the fundamental and insurmountable limits of creation. Transhumanism is the concept of "faith in rationality" in Enlightenment thought, which can also be seen as the current thought system and political movement.

The goal of war is political, and since today's authority uses technique as a tool of dominance and creates a political economy, the goal of war through technique is debatable. The study discusses the transformation of the idea of transhumanism, which re-discusses what a human being is through technological creation, into an ideology that legitimizes domination through technology, and shows that inequality between world societies is one of the causes of today's wars.

Because a system of dominance through technique has been created today, the purpose of war can be thought of in terms of technique. This situation can be viewed as a historical and dynamic process. After all, historical political orders were not as technically sophisticated as modern ones. However, the weapon of war has always been about technique. In this context, if one considers the pharmacological effects of each new technique, new techniques such as automation and artificial intelligence not only constantly change the character of war, but also endanger the status of the warring subject as a subject by making it dependent on itself. The study attempted to convey this situation by associating it with political decision-makers and the military profession, and it was demonstrated with historical examples how techniques such as automation and artificial intelligence made the subject of war dependent on itself.

It is argued that a strategy in the name of war cannot be established without first asking how the technique is handled by whom, and how the worlds created with the technique make the subject dependent on the technology. In today's world, as

demonstrated in the section of the study on transhumanism, the purpose of wars appears to be to oppose the inequality created by an authority that provides domination through technique, and thus the warring subject must develop its own technical tools to that end. Indeed, the opposite is true for the authority that achieves dominance through technique; strategy is a phenomenon developed on the other party's behalf.

Tekniğe Dair Yaklaşımların Savaş ve Askerlik Mesleği Bağlamında Değerlendirilmesi

Her teknik onu meydana getiren insanın amacına göre oluşturduğu bir dünya yaratma, varlığa getirmedir. Tekniğin ne olduğuna dair Heidegger'in bu görüşü (1998, s. 17), savaşın icrası için de gerekli olan tekniğe dair, savaşta icra edenlerce göz önünde bulundurulması gereken bir olgudur. Bu düşünceden hareketle tekniğe dair farklı yaklaşımları teknik ve politik felsefenin kavram setleriyle tartışıp bu yaklaşımları savaş ve askerlik mesleğiyle birlikte değerlendirmek bu çalışmanın amacıdır.

Sadece mevcut dünya sistemini değil insanın ne olduğunu belirlemeye yönelik görülebilecek günümüzün farklı tekniklerinin amaçlarını sorgulamak karmaşık bir süreçtir. Bu yüzden bu sorguyu tek tek yapmaktansa tekniğin insanı nasıl belirlediğini anlamak adına “*farmakon*” metaforu yardımcı olmaktadır. En basit tabiriyle farmakon, hem ilaç hem de zehir olan anlamına gelir. Bir şeyin hem ilaç hem de zehir olması arasındaki antagonizm üzerinden teknik üzerine felsefi bir tartışma yapılmaktadır. Mevzu bahis kavram bu çalışmada tekniğe dair yaklaşımları ortaya koymak ve tartışma yaratabilmek amacıyla kullanılmıştır. Farmakon kavramını gündeme alan ve felsefi açıdan tartışan isim Jacques Derrida olmuştur. Platon'un “*phaedrus*” metnini farmakon kavramı bağlamında tekrar yorumlayıp yapısal olarak inceleyen Derrida “*Platon'un Eczanesi*” kitap bölümünde tekniğin faydaları ve zararları üzerine modern zamanın teknik ve rasyonaliteye boğulmuş “*ethos*”una eleştirel bir bakış açısı getirmiştir (Derrida, 2012). Derrida'nın farklı okumasıyla teknik üzerine gelişen bu eleştirel bakış Bernard Stiegler tarafından sahiplenilmiştir. Sitegler'in “*What Makes Life Worth Living on Pharmacology*” (Stiegler, 2014) ve üç ciltten oluşan “*Technics and Time*” (Stiegler, 1998) çalışmaları, modern dönem teknik yoğunluğunun; antropolojik, iletişimsel, sanatsala ve politik açıdan insan yaşamına etkilerini farmakon kavramı alt metni üzerinden tartışmak üzerine kuruludur. Çalışmanın ilk bölümünde farmakon kavramı açıklanacaktır. Buradaki amaç tekniğin zararlı olarak da görülebilecek bir olgu olarak savaş ve toplum bağlamındaki etkisini aktarabilmek adına kavramsal bir çerçeveye oluşturmaktır.

Çalışmada teknikle bağlantılı olarak ele alınan diğer bir kavram ise “*transhümanizm*”dir. Bu kavramın ilk kullanımlarında, insan biyolojisine etki edebilecek teknik gelişmelerin tıpkı klasik hümanizmdeki gibi insanın ne olduğunu tekrar ifade etme amacı içerisinde ele alındığı görülür. (Bostrom, 2005) Bu çalışmada transhümanizm bir felsefi akım olarak açıklanacak ancak daha çok bu düşünce akımına ait ideallerin uygulanışına bakılarak politik olan tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda Habermas'ın *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim* (2019) ve Wallerstein'ın *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* (2021) adlı çalışmalarının teması üzerinden ilerleyerek transhümanizm gibi tekniği önceleyen bir felsefi akımın politik olana etkileri tartışılacaktır. Teknik bir gelişmenin ideolojik anlamlar kazanıyor olması aslında

farmakon tartışmasının devamı niteliğindedir. Transhümanizm kavramının seçilmesinin iki nedeni vardır. İlki bu kavramın bugün ifade ettiği ideolojik anlamları ortaya çıkararak günümüz savaşlarının amaçlarını politik felsefenin kavramlarıyla tartışmaktır. İkinci seçilme nedeni ise transhümanizmin veçhelerinden biri olan ve bugünün savaşlarında belirleyici olmaya başlayan otomasyon ve yapay zekanın politik karar alıcılar ile askerlik mesleğini icra edenlere yönelik zararlı, bozucu veya müphem diyebileceğimiz etkilerini tespit edebilmektir.

İlk bölümde farmakon kavramı açıklanarak teorik bir çerçeve oluşturulmak istenmiştir. Transhümanizmin ele alındığı ikinci bölümde ise tekniğe dair yaklaşımlar farmakon kavramı ve politik felsefenin sunduğu diğer bazı kavramlar kullanılarak tartışılmış ve tekniğin diğer özneye karşı bir tahakküm aracı olarak kullanılıyor olması üzerinden günümüzün savaşlarının amaçlarından bazıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Son iki bölümde ise tekniğin bir araç olarak savaştaki kullanımına değinilmiş ve teknik-yoğun savaş araçlarının strateji, savaş ve toplum bağlamındaki ilişkileri nasıl değiştirdiğine odaklanılmıştır.

Çalışmanın amacı ve kavramsal çerçevesine göre şu iki soru araştırma soruları olarak belirir: *“Tekniklerin hepsi bir farmakon ise savaş adına geliştirilen teknolojilerin farmakolojik etkileri nelerdir? Tüm teknikler ve özelde savaş için geliştirilmiş teknolojiler faydasının yanı sıra savaş ve toplum bağlamındaki ilişkiyi zehirleyici manada nasıl değiştirmektedir?”* Tekniğe dair farklı yaklaşımlar ekseninde devam eden bu tartışmanın, savaşı belli teknik araçlarla icra eden asker ve karar alıcılar ekseninde ele alınması, felsefe alanında yapılan bu tartışmayı askerî sosyoloji kavramlarıyla birlikte düşünmemizi sağlayarak literatüre katkı sağlayacaktır.

Savaşlarda aktörler kendi politik amaçlarına uygun araçlar geliştirirler. Bu uğraş, savaşın karakterini değiştirebilen dinamik bir olgu kılar. Bu durumda, savaşan aktör devamlı olarak kendi siyasi amacına yönelik araçlar geliştirmek zorunda olduğu gibi diğerinin politik amaçlarını ve buna bağlı oluşturulan teknik savaş araçlarının bağlamını da tespit etmek ve bu tespiti strateji adına kullanmak zorundadır. Bu çalışmanın argümanı, tekniğin kimin tarafından nasıl ele alındığına ve teknikle oluşturulan dünyaların özneyi tekniğe ne kadar bağımlı kıldığına dair sorgulamalar yapılmadan savaş adına doğru politik amaç ve araçlara sahip bir stratejinin kurulamayacağıdır.

Farmakon Kavramı ve Mitolojik Kökenler

Farmakon kavramı Derrida, Stiegler ve Ertuğrul’un çalışmalarında Platon’un *“Protogoras”* ve *“Phaedrus”* diyaloglarında geçen mitolojik anlatı üzerinden açıklanmıştır. İlk olarak Tacettin Ertuğrul’un; *“tüm teknikler bir farmakondur”* önermesi ve politikanın da insanların bir arada doğaya karşı mücadele etme tekniği olarak sunumundan yola çıkarak ve politikanın farmakolojik etkilerini tartıştığı çalışmasından çıkarımlar yaparak kavramın çerçevesi oluşturulabilir (Ertuğrul, 2019, s. 119).

Politika bir farmakon yani hem ilaç hem de zehir olarak sunulur. Özünde insanın uyguladığı her türlü tekniğin aslında bir farmakon olduğunu söyleyen bu kitap bölümünde (Ertuğrul, 2019), Yunan mitolojisi ve felsefesinde insanın teknik bilgi ile donatılışı ve bu edininin ardından yaşadığı süreç aktarılır. Yunan mitolojisinde tanrı Epimetheus tüm canlıları türlerini koruyabilmeleri için farklı özelliklerle donatır. Ancak insanı çıplak şekilde unuttur. Bu unutulmuş anlatılmak istenen şey açısından önemlidir. Çünkü buna göre insan yaratılışı dolayısıyla yaşamda kalabilme kapasitesinden mahrumdur. Mite göre bu eksiklik insanın aynı zamanda avantajı olacaktır. Çünkü bu eksikliğin telafisi için gönderilecek olan teknik insanın bu zayıflığını bir avantaja çevirme imkânı sağlayacaktır (Ertuğrul, 2019, s. 114). Prometheus, kardeşi Epimetheus'un unutkanlığından doğan yanlışlığı düzeltmek adına insana bir teknik olarak ateşi getirerek onu yok oluştan kurtarır. Ancak insanlar hala hayvanlara karşı zayıftır. Bireysel olarak veya küçük gruplar olarak ateşi, konuşmayı, giysi yapmayı kullanabilseler de büyük gruplar halinde bir araya gelememektedirler. İnsanlar bir araya gelseler dahi sonrasında birbirleriyle çatışmakta ve dağılmaktadırlar. Bir araya geliş için “*politik tekhnē*” gereklidir. Yazar burada insanların bir araya geldikleri an çatışmaya başlamalarının Hobbes'un doğa durumundaki insan tabirine ve Leviathan'ın onları bir araya getirecek “*Homo Artificialis*” tanımlamasına benzediği konusunda bir uyarıda bulunur. İnsanların bir arada oluşunu sağlayacak politik tekne Zeus tarafından sağlanır. Ancak burada politik teknenin sağlanış biçimi önemlidir. Zeus politik tekneyi Hermes'in utanma ve adalet kavramları ile gönderir. Yani bir arada kalış utanma ve adalet ile sağlanabilecektir (Ertuğrul, 2019, s. 116).

Kavramı aktarmak amacıyla başka bir efsaneye daha yer verilir. İlki gibi yine Platon'un yorumuyla aktarılan bu efsane antik Mısır'a aittir. Efsaneye göre tanrı Thot icadı olan yazıyı tanrı-kral Thamus'a takdim eder. Yazıyı takdim ederken ona “farmakon” der, ancak burada yazıyı sadece bir ilaç olarak sunar, belleğin ve öğretimin ilacı. Ancak Thamus buna karşı çıkar. Bir tekniği bulan kişinin başka, o tekniğin yarar ve zararlarını değerlendirecek olanın başka olduğunu söyler. Yazının yıkıcı olabilecek tarafları onun mucidi tarafından anlaşılmalıdır. Thamus'a göre yazı kişilerin kendi belleğini kullanmasını engelleyecek onları unutkan hale getirecektir. Bu ilaç bellek için değil ancak hatırlamak içindir. Yazı hakikatin değil ancak ona benzer şeylerin öğretilmesine yol açacaktır. Böylece aslında eğitimsiz kaldıkları halde bilgiye boğulmuş insanlar her şey hakkında hüküm verebileceklerini sanacak ve gerçekten bilgili kişiler değil ama bilgili kişilerin benzerleri, sahteleri olacaklardır (Ertuğrul, 2019, s. 117).

Aslında yukarıdaki tanrı Thot ve tanrı-kral Thamus arasında geçen diyalog Derrida'nın farmakonun sadece bir ilaç olmadığı, fazla ilacın aynı zamanda zehir olabileceği çıkarımı üzerinden şekil almaktadır. “*Platon'un Eczanesi*” çalışmasında Derrida “*tekhne*” olarak yazı adına görünmeyeni ortaya koymaya çalışır. Bilindiği üzere Derrida'nın oluşturduğu ve bugün “*yapısöküm*” olarak anılan eleştirel yöntem

aslında Platon'da geçen farmakon kavramının sadece bir ilaç olarak değil aynı zamanda bir zehir olarak anlamamızı sağlayacak yolu açmıştır. Yapısökümde amaç metinde geçen anlatının tam zıttı olan ve metinde hiç değinilmeyen anlamı ortaya çıkarmak, ortaya çıkan zıtlık üzerinden anlatıyı tartışmaya açmaktır (Rutli, 2016, s. 20). Aşağıda Derrida'nın "*Platon'un Eczanesi*" çalışmasından alıntılanan, Platon'un metnini yapısöküme uğrattığı kısım da aslında Derrida'nın farmakon kavramını zehir olarak da görebilmeyi sağlayacak görüşü sağlamaktadır:

"Farmakonun genel olarak deva -şifalı ilaç (drogue)- olarak çevrilmesi elbette yanlış değildir. Farmakon gerçekten de deva anlamına gelir ve bu yüzden, işleyişinin belli bir yüzeyindeki muğlaklığı silerek gözden geçirir... Bu ilaç (medecine) faydalıdır; üretir ve onarır, toplar ve deva olur, bilgiyi artırır ve unutkanlığı azaltır. Bununla birlikte sözcüğün "deva" sözcüğü ile çevrilmesi, Yunan dilinin dışına çıkılmak suretiyle, farmakon sözcüğü içinde bir yeri olan öteki kutbu siler. Çift anlamlılığın kaynağını iptal eder ve bağlamın anlaşılmasını daha da zorlaştırır, hatta imkânsız hale getirebilir." (Derrida 2012, s. 49).

Bu okumaya göre farmakon doğal olana zararlıdır. Yazı bir farmakon olarak düşünülürse kendiliğinden doğallık içinde bilge olanın bilgisi yazı ile bozulacaktır. Hikâyede kralın yazıya karşı çıkış sebebi budur, yazı belleğe katkıda bulunmak bahanesiyle insanı daha da unutkan kılar, bilgiyi artırmak yerine azaltır çünkü yazıdan önce bilginin saf hali ancak bellekte var olan halidir ve bilge onu kendi belleğinden üreten ve çağırandır. Farmakon, öyle bir yere koyulmuştur ki, hep bir daire çizip durur: yazı bellek için yalnızca görünüşte iyidir, hareketi sayesinde, belleğin doğru olanı bilmesinde, ona içeriden yardım etmeye muktedirmiş gibi görünür. Fakat yazı özsel olarak kötüdür, belleğe göre dışsaldır, bilim değil, görünüşle ilgili kanaatleridir (Derrida, 2012, s. 52). Derrida'nın okumasına göre farmakolojik bir etkiye sahip bir "*tekhne*" olarak yazının kullanılmaya başlanması "*malumatfuruşluğu*" yaygın kılmış, Sokrates'in yine aynı metindeki konuşmasında geçen "*belleği eğitme sanatı*" yazının ortaya çıkmasından sonra daha az icra eden bir sanat olmuştur (Derrida, 2012, s. 61).

Derrida'nın farmakon kavramı üzerine yaptığı çıkarım ve tekniğin zehirli etkileri olabileceğine yönelik eleştirisi mitolojideki yazı tekniği üzerinden aktarılmış olsa da aslında metafizikten kopuk teknik-yoğun batı rasyonalizminin bir eleştirisi olarak görülebilir. Bu eleştirel bakış açısı kitaplarından birini Jacques Derrida'ya ithaf eden Bernard Stiegler tarafından sahiplenilmiştir. Tıpkı Tacettin Ertuğrul'un çalışmasındaki "*tüm teknikler farmakondur*" önermesinde olduğu gibi Bernard Stiegler tekniğin insan yaşamındaki bozucu etkisini konu almıştır. Modern dönemde, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisayar ve otomasyon tekniklerinin ortaya çıkışından itibaren insana dair tüm davranışları kapsamaya başlayan tüm tekniklerin farmakolojik etkisi Stiegler'in konu yelpazesi dahilindedir. Stiegler'in teknik üzerine geliştirdiği yaklaşım, farmakon kavramı ile bir bütünsellik içerisindedir, keza belirttiği üzere

Prometheus ve Epimetheus üzerinden anlatılan mitolojik hikâye yani tekniğin farmakon oluşu “*Technics and Time*” çalışmasının “*leitmotif*”idir (Stiegler, 1998, s. 16).

Derrida'nın yazı tekniğinin farmakon etkisi üzerine aktardıklarına benzer çıkarımlarda bulunan Stiegler'in metinlerinde rasyonalizm eleştirisi net bir şekilde bellidir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde, Stiegler'in modern dönem tekniği eleştirisi üzerinden teknik-yoğun çağın politik-askeri karar alıcı ve savaş açısından farmakolojik etkileri tartışmaya açılacaktır. Stiegler'e göre endüstriyelleşme, dönemin bilgi üretme düzenini ve sosyal organizasyonunu yerle bir ederken, endüstriyelleşme ile gelen teknikler felsefi bir sorgulamaya tabi tutulmuştur. Bilimin teknikleşme süreci, bilgiyi hafızadan çağırma ve yorumlama metodunu yok etmiş ve belleği kurumsallaştırmıştır (Stiegler, 1998, s. 3). Burada söz ettiği hafızadan çağırma ve yorumlamanın yok oluşu bir farmakon olarak yazıdan ziyade artık dijital olarak kaydedilen bilginin farmakon etkisine bir göndermedir. Yapay hafıza, bilgiyi teknik üzerinden çağırma sürecini doğurmuştur. Bu durum belli bir yaşam deneyimi ve gözleminin ardından doğal olarak oluşmuştur ve hafızadan çağrılan bilgiyi tehdit etmekte hatta yok etmektedir. Modernitenin özünü belirleyecek olan hesaplamanın ortaya çıkışı ile birlikte, anlamın üzerine kurulu orijinal sezgilerin hafızası kaybolmuştur. Hesaplama üzerinden teknikleşme batı bilgisinin orijinalliğini ve hakikatini unutma yoluna sokmuştur (Stiegler, 1998, s. 3). Görüleceği üzere Stiegler aslında moderniteyle birlikte epistemolojide yaşanan paradigma kaymasına işaret etmiştir. “*Episteme*” ve “*ethos*”ta yaşanan değişim teknik yoğunlaşma ile ilişkilendirilir. Tekniği bir farmakon olarak tanımladıktan ve genel bir çerçeve çizdikten sonra Stiegler, farmakolojik etkileri üç ciltlik eseri boyunca ayrıntılandırmaya, farklı konular üzerinden işlemeye devam eder.

Transhümanizm Akımı ve Teknik Tahakküm

Transhümanizm ilgili dikkat çekmek istediğim ilk nokta bu kelimenin ifade ettiği anlamın aslında hümanizm ile ifade edilenle benzerlik taşıması, bu kavramın felsefenin bir akımı veya ürünü olduğudur (Cordeiro, 2022). Ancak insanın kendinin ne olduğunu anlamlandırma çabasında insan ilk kez bir teknik ve maddi bir şeyle kendini özdeşleştirerek bir anlam aramaktadır (Dağ, 2022, s. 13). Klasik hümanizmin insanın evrensel durumuyla ilgili ideallerinin bugünün politik alanında temsil edilmiyor oluşunun eleştirisini yapan Frankfurt Okulu'nun yaptığı gibi bugün transhümanizm akımı ile üretilen ideallerin tekrar teknik ile tahakkümü meşru kılacak bir ideolojiye dönüşmesini eleştirebiliriz. Yani buradaki eleştiri transhümanizmin felsefi bir düşünce olarak ifade ettikleri değil, bugün politik olanın içerisindeki uygulamaya nasıl yansdığıdır. Teknik üzerine kurulan bir dünya tasavvurundaki ideallerin politik alana farklı şekilde tezahür ediyor oluşu ve yeni bir teknolojiyle insanın maddeyi şekillendiren özne olma durumunu kaybetmesi tehlikesi aslında tekniğin bozucu etkisi olarak görülebilir. Dolayısıyla bu bölüm farmakon kavramıyla oluşturulan tartışmanın bir

devamı niteliğindedir. Transhümanizm akımının politik alana yansımaları tartışılarak bugünün çatışma ve savaşlarının amaçlarına dair çıkarımlar yapmak amaçlanmıştır.

Transhümanizm insanın biyolojik sınırlarını aşacak şekilde dönüşebileceğini savunan bir düşünce akımıdır. Bu doğrultuda muhafazakâr dini etiği veya seküler bir açıklamayla “ilerlemeye olan inancı” tartışmaya alan bir yapı oluşmuştur. Kavrama Türkçe bir karşılık bulunmaya çalışılırsa yine İngilizce literatürde karşılaşılan “*enhanced human*” tamlamasının karşılığı olarak “*gelişmiş insan*” denilebilir. Gelişmiş insan tartışmasının kökleri çalışmanın başında aktarıldığı gibi “*farmakon*” kavramının tanrısal motiflerle sunulan felsefi anlatısında görülebilir. Dini motifli tartışmada transhümanizm kavramıyla çelişen nokta tekniğin yaratılışla gelen bir şey olmadığı dolayısıyla insana faydalı olsa da tekniğin insan yaratılışına, özüne zararlı olacağıdır. Dolayısıyla transhümanizm yaratılışla (seküler ifade ediliş şekliyle doğa ile) gelen değişmezlere meydan okuyan ve sonsuz bir “*optimizm*” ile insanın kendi biyolojik sınırlarını aşacağını ön gören bir görüştür. Keza transhümanist bir akım olan “*Promethanism*”, ateşi insana getirerek teknikle insanın yaratılışını değiştiren Prometheus’a gönderme yapar. (Ross, 2020, s. 14). Tekniği bir farmakon olarak değerlendirdiğimizde Stiegler’in de katılabileceği ve transhümanizmin zıttı bir düşünce şeklinde İngilizce literatürde “*bioconservatizm*” olarak geçen taraf tekniğin zararlı yanlarına açıklamalar getirirken (Ferry, 2023, s. 35), Transhümanizm, optimist bir yaklaşımla tekniğin faydalarını araştırır, geleceği hayal eder ve insanı varoluşundan öteye götürmeye çalışır.

Benjamin Ross, “*The Philosophy of Transhumanism*” çalışmasında bu kavram üzerinden biyolojik sınırlarını aşmış insanın varoluşu ile doğabilecek tartışmaları aktarır. Ross’a göre transhümanizm akımının ortaya attığı temel iddia, insanın karşılaştığı tüm sorunların teknik olarak değerlendirilebileceği ve çözümlerin de teknikle geleceği, dolayısıyla insanın aşamayacağı hiçbir sorun olmadığı iddiasıdır. Bu materyalist görüş doğrultusunda transhümanizm teknikle “*geliştirilmiş*” insan türünün faydalı ve kaçınılmaz olduğunu kabul eder (Ross, 2020, s. 3). Düşüncenin kökleri insanın rasyonel akılla, yaratılışla temel ve aşılamaz olarak belirlenmiş sınırları aşabileceğini öne süren klasik hümanizm ve aydınlanma düşüncesinde bulunur. Aydınlanma fikrinde rasyonel olana karşı güdülen “*inancın*” son dönemdeki tezahürü, düşünce sistemi ve politik hareketi (Benedikter ve Siepmann 2022) olarak da görülebilecek kavram transhümanizmdir. Benjamin Ross’un transhümanist akıma dair temelleri oluşturan Nick Bostrom’dan aktardığı şekliyle kavramın kökleri ve ne olduğu özetlenir:

“Transhümanizm aydınlanmadan ve seküler hümanizmden yeşermiştir. Transhümanizm, uygulamalı bilim ve diğer rasyonel yöntemlerin kullanılması yoluyla insan sağlığının süresini artırmayı, entelektüel ve fiziksel kapasitemizi genişletmeyi ve bize kendi zihinsel durumlarımız ve ruh halimiz üzerinde daha fazla kontrol sağlamayı amaçlar.” (Ross 2020, s. 5).

Tartışmanın diğer tarafına ise “*bioconservatives*” olarak tanımlanan grup konulabilir. Çalışmanın bağlamında değerlendirirsek bu görüşe sahip taraf aslında tekniği farmakon olarak tanımlar ve transhümanist düşünceyle gelecek sosyo-politik ve metafizik (insanın kimliği ve varlığının anlamı gibi) sorgulamalara odaklanır. Klasik hümanizme bağlı kalan Fukuyama, teknoloji sayesinde biyolojisini değiştirebilen insanların eşitsizliği artıracakları argümanı (Fukuyama 2009), Transhümanizm akımı hakkında “*Dünya üzerindeki en tehlikeli düşünce*” demiştir. Bu görüşün dayandığı iki temel argüman vardır; ilki gelişecek yeni tip insan sonrasında “*doğal*” insanın haysiyetini kaybedeceğidir. Diğerisi ise doğal olmayan bir insanın başlı başına aşağılayıcı bir özellik taşıyacağına yöneliktir (Ross, 2020, s. 18).

Farklı kültürlerin insanın varlığının anlamına dair verdiği cevaplarda insanın maddi dünyayı düzenleyen bir özne olarak ele alınışı da farklılık gösterir. Temelde yer alan bu farklılıklar yine farklı tarihsel ve sosyolojik kurguları doğurur. Burada konuyu uzatmak pahasına da olsa tekniğe ve maddenin işlenmesinden doğan bilgiye dair farklı yaklaşımlara sahip iki farklı tarih ve toplum kurgusunu karşılaştırmak ve güncel savaşların amaçlarına dair çıkarımlar yapmak niyetindeyim. Bu bağlamda Harari ve Wallerstein’in tarih kurguları karşılaştırılabilir. Özü itibarıyla transhümanist akım geçmişe karşı bir meydan okuma içerir. Bu felsefi tartışmadaki “*geçmiş mevhumu*” dini motifle aktarıldığında “*yaratılış*”, seküler motifle aktarıldığında ise “*doğa*” kelimeleri ile ifade edilebilir. Tarihi ve kronolojiyi, yaratılış veya doğa ile açıklamaya çalıştığımız bilinmeyenden başlatmak, transhümanist düşünceyi savunanların önceliğe aldığı “*geleceğe*” dair projeksiyonu artıracaktır. Kavramlar arasındaki bu tartışmaları yaparken tarihi başlangıcından itibaren düşünmek transhümanizmdeki gibi insanın kendini ve çevresini değiştirmesine dair tarihsel ve felsefi açıklamalar yapmayı mümkün kılar. Yuval Noah Harari’nin *Homo Sapiens* ve *Homo Deus* çalışmaları bir bütün halinde değerlendirildiğinde görülür ki Homo Deus’ta transhümanizmi kapsayacak şekilde geleceğe dair yapılan projeksiyon için, tarih *yaratılış* veya *doğadan* başlatılmış ve insanın tekniği kullanarak ürettiği ile kendisinin tanrı (*Deus*) oluşu tarihsellikte açıklanmıştır.

Harari’nin metni incelendiğinde politik teoriyi dışlayan motifleri görülebilir. Metnin içinde saklı olan tez tarihin başından bu yana insanın yaşadığı kıtlık ve savaş gibi zorlukların teknik alandaki ilerleme ile azaldığı ve geleceğe iyimserlikle bakılabileceği üzerinedir. İnsanın yaşamına ve hayatta kalmasına dair bugün görülen sorunlar Harari’nin tezinde siyasetin var olması ile açıklanır. Durum metinde geçen şu bölümle aktarılıp tartışılabilir:

“Geçtiğimiz yüzyıldaki teknolojik, ekonomik ve siyasi gelişmeler, giderek güçlenen bir güvenlik ağı yaratmayı başarmış ve insan evladını biyolojik yoksulluk sınırı altında yaşamaktan kurtarmıştır. Çeşitli bölgelerde zaman zaman kitlesel kıtlıklar yaşansa da bunlar istisna olarak kalmakta ve doğal afetlerden çok siyasetin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada artık doğal

kıtlıklar kalmadı, sadece siyasi kıtlıklar var. Eğer Suriye, Sudan ya da Somali’de insanlar açlıktan ölüyorsa, bu bazı siyasetçiler böyle istediği için oluyor” (Harari, 2016, s. 16).

Bu argümana karşı insanın neden siyaset yaptığı sorusu sorulabilir? Eğer dünyanın bir yerinde insanlar kıtlıktan ölüyorsa veya yaşıyorsa dahi dünyanın geri kalanından daha kötü bir durumdaysa “*gelişmiş insan*” ile kendini tanı olarak ifade etmeye başlayan bilinç, ileride gelişmiş insanlar ve normal insanlar ayırımı yaratmayacak mıdır? Bu ayırımı normal insan-gelişmiş insan ayırımıyla yaratılacak büyük eşitsizlik içerisinde çoğunluk siyaset yaparak diğerine karşı mücadele etmeyecek midir? Bu sorular politik olanın varlığını denklemden çıkarıp geleceğe, tarihe meydan okurcasına veya bir tarih kurgulanmışsa da aslında o tarihin artık önemli olmadığını savunarak bakan bir görüşün “*teknik ile çözülebilir*” diyerek cevaplamaya çalıştığı sorulardır.

Harari’nin bakış açısında, siyasetin Avrupamerkezci tarihsel sistemde bilim ile olan evliliğinin yadsındığını görürüz. Eğer transhümanizm tartışmasını sosyal ve politik teoriyle birlikte düşünmek gerekirse Wallerstein’in kapital modern dünyayı yaratan tarihsel sistem analizine göre ilerlenebilir. Kapital sistemin transhümanizm akımıyla temelden bağı vardır. Çünkü sistemin devamlılığını sağlayan ve sistemin politik sırrı olan “*ilerleme*” ön kabulü veya inancı (Samuelson, 2022) ile transhümanizmdeki gelecek kurgusu birbiriyle örtüşür. Zaten Benjamin Ross’un transhümanizm tartışmasını ele aldığı çalışmada bu düşünce “*hızlandırılmış kapitalizm*” ismi altında da tartışılmıştır (Ross, 2020, s. 28). Kapitalizm hegemonik bir sistem olarak ele alındığında onun alametifarikalarından biri olan teknik gelişim de aslında içinde hegemonik bir çekirdek barındırır. “*Critical Theory of Technology*” adlı çalışmada Andrew Feenberg, teknolojinin tarafsızlığını sorgulayacağını söyleyerek başlar. Tarafsızlık sorgulanır çünkü teknoloji endüstriyel medeniyetin elitlerinin üzerinde ustalık ve hakimiyet iddia ettiği bir olgudur (Feenberg, 1991, s. 14). Bu sorgulama yapılır çünkü endüstriyel medeniyetin (tüm dünya artık içindedir) farklı değerleri temel alan kültürleri de artık kapsadığı ve bundan dolayı üzerinde hegemonya iddia etmenin zorlaştığı görülmüştür. Bu noktada Wallerstein’in “*Bildiğimiz Dünyanın Sonu*” çalışmasına bakılırsa tekniğin özünde hangi değerlere göre varsayımlar barındırdığını ve artık tekniğin farklı kültürler tarafından değerlendirilerek üzerinde farklı hegemonyalar kurabileceği transhümanizm kavramıyla birlikte tartışılabilir.

İktidar ilişkilerini analiz etme işini kendi görev tanımlamasında tutan sosyolojik analiz bunu özelde sosyal bilimin genelde ise topyekün bilimin ve bilme işleminin içerisinde saklı iktidar ilişkilerini tespit etmek için de uygulamaktadır. Wallerstein dünya sistemleri analizinde tarihsel sürece bakarak kapital dünya sisteminin gelişim aşamasında bilimin kapital sistemin hegemonları ile nasıl iş birliği içine girdiğini anlatır. Başta Newton’cu kartezyen bilimin doğanın kurallarını açıklayıcı yaklaşımı zamanla beşerî bilimlere sirayet etmiş ve insanla ilgili süreçleri açıklamak için de gözlemler yapılarak rasyonel olan izlekler bulunmaya çalışılmıştır. İnsan hareketlerinde

Avrupamerkezci rasyonalite ön kabulünden hareketle Dünya'nın farklı kültürleri içerisinde insan hareketlerine rasyonalite addetme çabası kapitalist bir sistemin iktidar sağlamasına yardımcı olmuştur. Çünkü üretim ve tüketimin birikimi ancak Avrupa'nın rasyonel olarak tabir ettiği davranış şekli ile mümkün olmaktadır (Wallerstein, 2021, s. 160). Bu bağlamda teknik ve onu geliştirenler bilim ve doğaya hükmetme amacıyla yaparken bir yandan sistemin devamlılığına da hizmet etmiştir. Freenberg'in teknolojiye eleştirel bir kuram getirirken tam da buradan başladığı gösterilmiştir. Baştaki ideallerinden sıyrılıp hızlandırılmış kapitalizm haline geldiği söylenen transhümanizm, bu anlamda kapital bir sistemin devamlılığını sağlamak adına teknik üzerine kurulu bir ideoloji görünümü kazanmıştır. Harari, transhümanist bir felsefe ile kurguladığı tarihle ileride insanın teknik ile bütünleşeceğini söylerken insan kültürlerini ve insanın tekniği ele alış şeklindeki farklılıklarını göz önünde bulundurarak öngöründe bulunan Wallerstein, Avrupamerkezli sistem ve bilim anlayışının değişim geçirmek zorunluluğunu söyler ve aslında teknik gelişmenin Avrupamerkezli olmayan bir sisteme göre tekrar değerlendirilebileceğini ima eder.

Bu tartışmayı getirmek istediğim noktanın transhümanist akımdaki ilkeleri eleştirmek değil bu düşüncenin uygulanış şeklinde politik olanı ortaya çıkarmak ve ona karşı bir eleştiri yapmak olduğunu belirtmişim. Transhümanist akımın en önemli düşünürlerinden olan Ray Kurzweil'in "*The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology*" kitabında aktardıklarından birkaç örnek verdikten sonra onun düşüncelerinin uygulamasındaki "politik olan" daha rahat ortaya çıkartılabilir. Kurzweil iddia ettiği şeyi başta net bir biçimde ifade eder: "*Bu kitapta birkaç on yıl içinde insanın problem çözme becerileri ile ahlaki ve duygusal zekasının bilgi tabanlı teknolojilerin güdümünde ilerleyeceğini ileri sürülmektedir.*" (2005, s. 25). Kurzweil çalışmasında argümanını destekleyen kanıtlar ileri sürdükten sonra bu argümana karşı yöneltilmiş eleştirilere cevap verir. Bu eleştiriler genelde teknik bir tasarımın yine teknik imkansızlıklar öne sürülerek yapılmış eleştirilerdir. Ancak bir tanesi toplumsal eşitsizlikle ilgilidir. Kurzweil'e: "*Dünya nüfusunun bir kısmının bu teknolojilere ulaşırken diğerinin buna ulaşamayacak olması muhtemel midir?*" sorusu sorulmuştur (Kurzweil, 2005, s. 289). Bu soruya verilen cevapta ekonomik büyüme sayesinde daha ucuza daha iyi performanslı teknik ürünlere sahip olunabileceğini söylenir. Politik olan tam da bu cevapta gizlidir. Çünkü sorulmayan soru kimin emeği ve kaynağı ile ekonomik büyüme sağlanacağı ve ürünün eşit dağılıp dağılmayacağıdır. Bugünün devletler sistemi ve dünya toplumlarının eşitsizlikleri düşünüldüğünde Kurzweil'in 2005 yılında kurduğu düşünceden farklı bir manzara ortaya çıkmaktadır. Politik olana dair bu tespit yapıldığında bugünün belirsiz çatışmalarının ve savaşlarının amacı net bir şekilde belirlemektedir.

Tıpkı Zygmunt Bauman'ın hümanist düşüncedeki değerlerin bugün temsil edilmesi adına "*artık üzerlerinde bir fiyat etiketi var*" demesi gibi (Bauman, 2005, s. 60) bugün

Kurzweil'in "gelişmiş insanı" için de aynı şey geçerlidir. Bireyin sorunlarına karşı kolektif çözümler üretmeyen ve bireyin kendi başına çözüm üretmesini bekleyen bir sistemde (Bauman, 2005, s. 197), savaşlar kolektif çözüm arayışlarını temsil eder haldedir ancak savaş doğası gereği şiddeti de barındırır. Bu açıdan bakıldığında bir taraf için savaşın amacı tekniğin tahakküm aracı olarak kullanılmasının ürettiği eşitsizliğe karşı çıkmak olarak belirir. Savaşı bu amaçlara göre kurgulayan tarafın kendi teknolojik savaş araçları farklı olacaktır. Dahası çalışmanın argümanında da belirtildiği gibi doğru bir strateji için diğerinin tekniğe ve onun savaştaki kullanımına nasıl yaklaştığını analiz etmek gerekecektir.

Tekniğin Savaş Bağlamında Farmakolojik Etkisi

İlk iki bölümde tekniğe dair yaklaşımlar tartışılmış ve bugünün savaşlarının amaçlarına dair bazı çıkarımlar elde edilmiştir. Bu bölümde ise farmakon metaforunu kullanmaya devam ederek savaşın aracı olan tekniğin politik karar alıcıyı ve savaşan özneyi nasıl kendine bağımlı hale getirdiği tartışılacaktır.

Teknik güç, bir zamanlar insanın doğa ile olan ilişkisini belirleyen başlıca faktör iken modern dönemle birlikte politik hakimiyet sağlayan bir araca dönüşmüştür. Weber'in rasyonalizasyon olarak tarif ettiği şey tekniğin tahakküm sistemi olarak da görülebilir (Stiegler, 1998, s. 11). Burada Weber'in çağında tekniğin tahakküm sisteminden kastedilen şey, tekniğe hâkim özne olan insanın bu araç sayesinde diğerine tahakküm sağlamasıdır (Habermas, 2019). Ancak çağımızda tahakküm aracını kullanan yani özne olan insanın teknik yoğunluğun içerisinde özneliğini kaybettiği söylenebilir. Günümüz savaş tekniğinde görülen farmakonları incelemek için odaklanacağım kavram otomasyondur. Otomasyon bir işin insan ile makine arasında paylaşılmasıdır. Ancak paylaşım düzeyinde ne kadar insan ne kadar makine kullanıldığı tam otomasyona varacak seviyeyi belirler. Her ne kadar insandan bağımsız hür iradeli bir makine yani gerçek-yapay zekâ yaratma uğraşında olursa ve böyle bir şeyin mümkün olup olmadığı tartışılrsa da henüz insanlık otomasyon seviyesindedir. Bu durumda makine de hala insana bağımlıdır. İnsanın bir teknik olarak otomasyonla ilişkisi üç farklı boyutu içermektedir, bunlar; makinenin yerine getirdiği görev, makinenin bu görevi yerine getirirken insanla olan ilişkisi ve makinenin görevi yerine getirirken karar alma sisteminin kapsamı olarak sıralanabilir (Scharre, 2020, s. 56).

Burada politikayla ilgili olarak yapılacak iş, egemenin karar alması olarak tanımlanırsa, bulunduğumuz çağda bir egemenin otomasyon içerisinde ne kadar karar alıcı olup olmadığı tartışmaya açılacaktır. Egemenin karar almadaki makine bağımlılığı tekniğin politik boyuttaki farmakolojik etkisini gösterir. Bu bağımlılık siyasi karar alıcının kendi egemenlik alanında alacağı kararlarda görüldüğü gibi egemenlik üstü alanda iki siyasi karar alıcı arasında da görülür ki bu konu bizi savaş bağlamında tekniğin farmakolojik etkisini tespit etmeye daha da yaklaştırır.

Tartışmayı örnekler üzerinden hareketle açabiliriz. İlk olarak bir siyasi karar alıcının kendi egemenlik sahasındaki bağımlılığı üzerinde durmak gerekirse, Stieglers'in politikacıların karar alıcıdan ziyade kanaat önderi haline gelmeye başlaması ile ilgili söyledikleri gösterilebilir. Politikacıların kanaat önderine dönüşme süreci, teknik-yoğun dönemde iletişimin sürekli ve gerçek zamanlı hale gelmesi ile ilişkili farmakolojik bir etkidir. Kamusal alanda etkili olmayı hedefleyen bir politikacı bu amacına yönelik bir program belirlemiş olsa da politikanın uygulamaya geçtiği ve devam ettiği süre zarfında iletişimin hızı ile aynı hızda değişen fikirler uygulanacak politikayı boşa çıkartmaktadır. Bu zincirin içinde yer alan bir politikacı, politika belirleyip uygulamaktan ziyade sürekli olarak kamunun nabzını ölçmek durumunda kalmaktadır. Politikacılar artık bir karar alıp uygulamak yerine, sürekli bir şekilde kamuoyunu ölçmek ve hızlı değişen fikirlere karşı kendisi pozisyon almak zorundadır.

Tekniğe olan bağımlılık iki egemen karar alıcı arasında daha çarpıcı bir hal almaktadır. Paul Virilio'nun "*Hız ve Politika*"sında Küba nükleer krizi bu bağlamda incelenmiştir. İki süper gücün birbirine savaş ilan etme (nükleer alarmın verilmesi) süresindeki gecikme o dönem on beş dakika idi. Ancak Rusya'nın Küba'da konuşlandığı füzeler bu süreyi otuz saniyeye indirmişti ve kabul edilemezdi. On yıl sonra 1972'de bir nükleer füze fırlatıldığında diğer tarafın alarma geçişindeki gecikme süresi ise birkaç dakikayı (balistik füzeler için on dakika, uydu üzerinden atılanlar için iki dakika) bulmaktaydı. Bu tarihte Brezhnev ve Nixon nükleer silahları sınırlandırma kararı aldığı Virilio'ya göre aslında bu karar nükleer tehlike adına siyasi-askerî karar alıcıların kendi inisiyatifiyle aldıkları son karardı. Bundan sonraki süreçte, sinyal alma ve gönderme üzerine kurulu, nükleer tehlikeyi belirlemeye ve buna tepki verme yetileri ile mütecehhez otomasyon, siyasi-askerî karar alıcıların alanını sınırlamıştır (Virilio, 1998, s. 133). Virilio'nun aktardığı bu örnek ve çalışmasındaki tema da aslında tekniğin strateji üzerindeki farmakolojik etkisi üzerinden değerlendirilebilir. Virilio'nun çalışması kendisinin de ifade ettiği üzere bir "*dromoloji*" (hız bilim olarak çevrilebilir) denemesidir. Stratejinin temellerinden biri olarak; hareket etme, fiziki ilerleme ve amaç edinilen noktaya varma durumu, coğrafyanın mekansallığı içerisinde tarihsel olarak tartışılmıştır. Bu bağlamda, strateji adına tekniğin kullanımına, yani teçhizata tarihsel olarak bakıldığında, hedefe varma (platformlar) veya bir aracı (mühimmat) hedefine ulaştırma olarak tasarlandığını görürüz. Ancak nükleer silahlar ve karşılıklı yok olma ihtimali bu hareket ilkesini değiştirmiştir. Bulunulan mekândan hedefe bu kadar hızlı bir şekilde ulaşıyor olması, müstahkem mevki ve bunların arasındaki ulaşım kavramlarını âtıl bırakmıştır. Balistik nükleer füze teknolojisiyle ulaşılan hız, paradoksal bir şekilde stratejiye durağanlığı ve atıllığı getirmiştir.

İnsanın tekniğe bağımlılığı konusunu somutlaştıran, yine nükleer silahların otomasyon sistemler üzerinden işletilmeleri ile ilgili bir diğer tarihi örnek 1983'te yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyet ordusunda görev yapan Stanislav Petrov

çalıştığı nükleer erken uyarı merkezinde, bilgisayarların hatalı bir şekilde ABD'den füze atıldığını gösterdiği sırada görev başındaydı. Yarbay Petrov kendi inisiyatifiyle, bilgisayarların hata yaptığını karar verdi ve üstlerini uyardı. Aldığı eğitim, Sovyet ordusunu doğrudan araması gerektiğini öngörse de Petrov bunun yerine karargâhtaki nöbetçi subayı aradı ve sistemde bir arıza olduğunu söyledi. Aslında yaşanan durum, Sovyet uydularının bulutlardan yansıyan güneş ışınlarını kıtalararası füzelerin motorlarıyla birbirine karıştırmaları ve otomasyon sistemin uyarı vermesinden ibaretti. Yaşanan bu olayda otomasyonla ilgili belirtilen üç boyuttan ikincisi yani makinenin bir görevi yerine getirirken insanla olan ilişkisi söz konusuydu. Bu ilişkide insan da makine de yarı bağımlı haldedir. Tekniği tahakküm aracı olarak kullanan insan artık tekniğe karşı yarı özne yani yarı bağımlı hale gelmiştir.

Stiegler farmakon kavramını askeri-teknik gelişmeler hakkında yorumlarken nükleer oto-kıyamet ihtimalini “*mutlak farmakon*” olarak tanımlar. Bir teknik gelişme olarak nükleer silahların varlığı, aktif olarak kullanılmasa dahi farmakolojik bir etki ile politik yapıyı zehirlemiştir. Nükleer gücü göstermeye kendini adanmış askeri altyapı, internet ağına bağlı tüm radar, gözlem aracı, hesaplama sistemleri ve atış rampaları ile tüm sistem artık bir otomattır, otomat bir farmakon. Bu otomasyonun içinde artık askeri-politik karar alıcılar ve onların politik çevreleri proleterleşmiş, politik yapı sivilleşmiştir (Stiegler, 2014, s. 37). Burada proleter kelimesini açmak gerekir. Proleter tabiri Marx'ın yabancılaşma kavramı üzerinden açıklanabilir. İşçiyi proleterden ayıran şey proleterin yaptığı işe yabancılaşması, sistemin içinde kendi özgünlüğünü kaybetmiş mekanik bir parça olmasıdır. Nükleer otonomi karar alıcıları proleterleştirdiyse eğer, tüm silahların bir mutlak otonomiye girmesi belki askerliğin profesyonel bir meslek olmaktan çıkmasına değil ama askerin proleterleşmesine sebep olabilir. Buradaki bilinmez, yeni otonom silahların insan etkileşimine ihtiyaç duyan halde tasarlanıp tasarlanmayacağıdır.

Bugün için asker hala otomasyon sistemi içerisinde yarı kontrolü elinde tutan bir özne durumundaysa bile askerin yaptığı işe, profesyonel şiddet uygulama ve yönetimine yabancılaşması, aslında dron kullanımıyla birlikte yaşanmakta olan bir olgudur. Dron teknolojisiyle ortaya çıkan uzak mesafeden öldürme -ki bu mesafe yerküredeki herhangi iki nokta arasında olabilir- şiddet uygulama eyleminin karakterini değiştirmiştir. Askerle hedefi arasında mesafe olduğunda ve asker hedefini kendi organları yerine bir medyum aracılığı ile algıladığında aslında bir insanı öldürmüyormuş gibi hareket edebilir (Chamayou, 2014, s. 115). Şiddet eyleminin yaşandığı yerden çok uzakta, evinden ofise gelip görevini sadece bir tuşa basarak veya komut vererek icra eden bir asker için yaptığı işe yabancılaşması dron teknolojisinin farmakolojik etkisidir.

Chamayou'nun dikkat çektiği üzere, dron teknolojisiyle birlikte devlet ve öznesi arasındaki ilişkinin değişmesi olasılığı bir farmakon olarak görülebilir. Chamayou, Hobbes'un felsefesinden yola çıkarak bazı örnekler verir. Hobbes'a göre devlet öznesini

koruduğu için öznesi ona itaat etmelidir ki benzer bir söylem Carl Schmitt'te de görülür: “*Ben (devlet) koruyorsam ben zorlarım*” (Schmitt, 2008, s. 52). Yine Hobbes'un egemenlik anlayışına göre barış zamanı öznesini koruyan devlet iken savaş zamanı ise özne devletini korumaktadır (Chamayou, 2015, s. 183). Burada dron (veya otomat herhangi bir silah) önemli bir fark yaratır. Artık hükmeden devlet, savaş zamanında öznesinin can fedası ile ayakta kalmaktansa, öznesi canını feda etmeden uzaktan kontrollü bir makine sayesinde devlet kendini korumaya devam edebilir. Bu durumda öznenin devlete karşı görevi sadece üretmekten ibaret olacaktır.

Yapay Zekâ ve Şiddet Eylemi

Çalışmanın amacı doğrultusunda burada incelenecek kısım ise transhümanist görüşte üzerinde fazlaca durulan yapay zekanın askerlik işini etkileyen veya etkilemesi öngörülen öğeleridir. Tartışma otomasyon sistemli silahların varlığı dolayısıyla somut materyaller üzerinden yapılabileceği gibi yine geleceksel bir öngörüyle ortaya koyulan makineyle bütünleşmiş insanın veya yapay zekanın şiddet kullanımı üzerinden yürütülebilir. “*Teknolojinin faydalarına odaklanan transhümanist felsefe, otomasyon ve yapay zekanın, şiddet tekeli ve profesyonel şiddet kullanımı kavramları adına düşünüldüğünde ortaya çıkarabileceği sorunları öngörmekte midir?*”

Bu konuyu tartışmaya, transhümanizm kavramı ortaya çıkmadan önce teknolojik gelişmenin neler getirebileceğini hayal eden ve oluşturduğu külliyatıyla robot ve yapay zekâ üzerine ilk düşüncelerimizi şekillendiren Isaac Asimov'a değinerek başlanabilir. Asimov “*Ben, Robot*” romanının bir bölümünde (Asimov, 2016, s. 50) uzayda araştırma yapan bilim insanlarının robotlarla etkileşimini anlatır ve bu anlatım sırasında yapay zekâyâ sahip robotlarla ilgili meşhur üç yasaını açıklar. Buna göre: (i) Robotlar insanlara zarar veremez ya da eylemsiz kalarak onlara zarar gelmesine göz yumamaz. (ii) Robotlar, birinci yasayla çakışmadığı sürece insanlar tarafından verilen emirlere itaat etmek zorundadır. (iii) Robotlar, birinci ya da ikinci yasayla çakışmadığı sürece kendi varlıklarını korumak zorundadır. Ancak burada robotlar bireysel veya kolektif şiddetin yer almadığı bir “*optimizm*” içerisinde tasarlanmışlardır. Tıpkı erken modern dönemdeki aydınlanma düşüncesi ve modern dönemi başlatan pozitivist düşüncenin içeriğinde yer aldığı gibi teknik gelişme ile şiddetin ve savaşın sonlanacağı argümanı Asimov'un “*üç robot kanunu*”nda gömülü halde görülebilir. Transhümanist düşüncenin öngördüğü şekilde oluşacak yapay zekâ insan emretse dahi asla insana zarar vermeyecektir. Tam da burada “*farmakolojik etkileri*” düşünüp bir yapay zekanın barışçıl biçimde değil de profesyonel şiddet kullanımı için tasarlandığını düşünürsek Asimov'un ilk yasaının öngördüğü şekilde robotların insanlara zarar vermeyeceği tartışmaya açılır. Varsayalım ki askerî amaçlar için tasarlanmış bir yapay zekâ “*düşman*” olarak tanımlanan nesne veya özneler dışında şiddet eyleminde bulunmamaya göre programlandı. Bu kez Chimayou ve Scharre'in çalışmalarında tartışılan bir etkenle

karşılaşılr; “*savaş alanında düşmanın belirsiz olduğu ortamlar*”. Belirsizlik durumunda yapay zekayı tam otomasyonla tasarlamış olursak, belirsiz düşmanlık durumunda ya tepki vermeyecek veya tekrar insan ögesine başvurarak yarı-otomasyon şeklinde davranacaktır. Burada ortaya çıkan şey yapay zekanın belirsizlikler durumunda karar vermesi yani hür iradesi olup olmaması sorunudur. Transhümanizmde sorunların ve belirsizliklerin aşılabilecek teknik meseleler olduğu görüşü içkinen, muhafazakâr yaklaşım tam da insanın biricikliğine vurgu yaparak savaş örneğindeki gibi karşılaşılabilecek belirsizliklerin ancak insanın özgür iradesiyle aşılabileceğini söyler. Ancak tartışma burada bitmez çünkü transhümanizm “*yarı-dini*” (*quasi-religious*) yaklaşımı ve iyimserliği ile özgür iradeye sahip gerçek yapay zekayı yani insan üstü varlığı bulmaya çalışır. Peki şu an tam otomasyonla ve ileride öngörüldüğü şekliyle yapay zekâ ile hareket eden silahlar modern devletin özelliklerinden biri kabul edilen şiddet tekeline sahip olmasına nasıl etki edecek? Soruyu insanın doğal haline indirgersek şiddet eylemine başvurma kararı insanın elinden alınacak mı veya insan bu konudaki iradesini kendi eliyle makinalara mı verecek? Şiddet tekeli ve tekniğin doğayla birlikte insana karşı da bir tahakküm aracı olarak kullanılması (Kardeş, 2023) üzerindeki bu tartışma çerçevesinde, modern devlete ait başka diğer özellikler üzerinden teknolojinin politik karar alma ve askerlik işi üzerindeki bozucu etkisi tartışılmaya devam edilebilir.

Savaşçı ve asker arasında kavramsal olarak var olan fark üzerinden yapılacak bir tartışma ile şiddet eylemine insanın dışında karar veren bir makinenin olası sonuçlarıyla ilgili çıkarımlar yapmak mümkündür. Savaşçı ile asker arasındaki en temel fark, savaşçının şiddet eylemini kendi çıkarı adına icra etmesi, askerın ise şiddet eylemini bir profesyonellik tanımı içerisinde ait olduğu toplumdaki doğan değer ve nedenlerle icra etmesidir. Savaşçının eylemleri belli bir kontrol mekanizmasına tam olarak dahil değilken, askerın eylemleri bir kurumsallık içerisinde kurallar dahilinde ilerler. Peki şiddet eylemi amacıyla tasarlanan (özgür iradeli!) bir araç bu ayrımın neresindedir? Bu aracın bir toplumsallığı ve bu toplumsallıktan doğan şiddet eylemi sebepleri olacak mıdır? Transhümanist akımdan doğan uygulamalara bakıldığında bu soruya bir cevap vermediğini hatta bu sorunun sorulmadığını görürüz. Bunun sebebi transhümanist akımın liberal dünya görüşü köklerine sahip olmasıdır. Sinisa Maleseviç’in “*Savaşın ve Şiddetin Sosyolojisi*” adlı çalışmasında belirttiği gibi savaş ve şiddetin toplumsallığı, ikinci dünya savaşı sonrası oluşan toplum kuramlarında yer almamış ve klasik sosyolojik kuramdan, özellikle Weber’in şiddet eylemine getirdiği açıklamalardan bir kopuş yaşanmıştır (Malesevic, 2018, s. 85). Burada liberal dünya görüşü ve transhümanist felsefe veya hareketi bu açıdan eleştirmektedirim çünkü savaşın toplumsal oluşu bu düşüncelerde baştan yok sayılmaktadır. Bu yok sayma durumu daha önce belirtildiği gibi tekniğe bakış açısıyla veya tekniğin savaş sorununu çözeceği inancıyla yakından alakalıdır. Teknikle sağlanacak ilerlemenin, sorunları ve savaşları ortadan kaldıracığını iddia ederken bir yapay zekanın şiddet eylemiyle alakalı doğuracağı sorulara cevap veremiyor olmak bir çelişki yaratmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak bu yazı içerisinde savaş stratejisi oluşturma adına klasikleşmiş kullanım olan amaç ve araç ilişkisi insanın maddeyi biçimlendirerek dünyalar yaratan bir özne oluşu üzerinden tekrar değerlendirilmiştir.

Öncelikle, insanın kendi yarattığı, varlığa getirdiği nesnelere önceden var olan toplumsal ilişkileri değiştirebileceği, herhangi bir tekniğin faydalı olduğu kadar bozucu etkilerinin de olabileceği “farmakon” kavramı üzerinden aktarılmıştır ve metin boyunca savaş ve toplum ilişkisi ile askerlik mesleği adına yapılan açıklamalar bu kavram ile ilişkilendirilmiştir.

Savaşın amacı politik olanla ilişkilidir ve bugünün otoritesi tekniği bir tahakküm aracı olarak kullanıp bir ekonomi-politik oluşturduğu için savaşın amacı teknik üzerinden tartışılabilir haldedir. Çalışmada insanın ne olduğunu teknik yaratım üzerinden yeniden tartışan transhümanizm akımının teknik ile tahakkümü meşru kılacak bir ideolojiye dönüşmesi ele alınmış ve bugünün savaşlarının ardında yatan sebeplerden birinin dünya toplumları arasındaki eşitsizlik olduğu gösterilmiştir.

Bugün teknik üzerinden bir tahakküm sistemi oluşturulduğu için savaşın amacını teknik ile düşünmek mümkündür. Bu durum tarihsel ve değişebilir bir süreç olarak algılanabilir. Sonuçta tarihteki politik düzenler modern dönemdeki kadar teknik-yoğun değildir. Ancak savaşın aracı her zaman teknikle ilgili olmuştur. Bu bağlamda her yeni teknik farmakolojik etkileriyle düşünüldüğünde savaşın karakterini sürekli değiştirmesinin yanı sıra otomasyon ve yapay zekâ gibi yeni teknikler savaşın özneyi de kendisine bağımlı hale getirerek onun bir özne oluşunu tehlikeye atmaktadır. Bu durum çalışmada politik karar alıcı ve askerlik mesleğiyle ilişkilendirilerek aktarılmaya çalışılmış, otomasyon ve yapay zekâ gibi tekniklerin savaşın öznesini nasıl kendine bağımlı hale getirdiği tarihsel bazı örneklerle gösterilmiştir.

Yazının başında tekniğin kimin tarafından nasıl ele alındığına ve teknikle oluşturulan dünyaların özneyi tekniğe ne kadar bağımlı hale kıldığına dair sorgulamalar yapılmadan savaş adına doğru politik amaç ve araçlara sahip bir stratejinin kurulamayacağı argüman olarak sunulmuştur. Bugünün dünyası düşünüldüğünde -çalışmanın transhümanizmi konu alan bölümünde gösterildiği gibi -savaşların amacı teknikle tahakküm sağlayan bir otoritenin yarattığı eşitsizliğe karşı geliş olarak belirir ve dolayısıyla savaşın özne kendi teknik araçlarını bu amaca göre geliştirmelidir. Tabi ki bu durumun aksi ise teknikle tahakküm sağlayan otorite için geçerlidir, sonuçta strateji karşıdaki adına düşünülerek geliştirilen bir olgudur.

Tekniğe dair farklı yaklaşımların bir meslek olarak askerlik ile savaş ve toplum bağlamında askerî sosyoloji alanının içinde sayılabilecek kavramlarla değerlendirildiği çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Asimov, I. (2016). *Ben, robot. İthaki*.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. Ayrıntı Yayınları.
- Benedikter, R., & Siepmann, K. (2022). “‘Transhümanizm:’ Yeni bir küresel siyasi akım mı?” *Pasajlar, 11*, 121–136.
- Bostrom, N. (2005). A history of transhumanist thought. *Journal of Evolution and Technology, 14*(1). <https://nickbostrom.com/papers/history.pdf>
- Chamayou, G. (2015). *Drone theory*. The New Press.
- Cordeiro, J. (2022). İnsanın sınırları: Hümanizmden transhümanizme. *Pasajlar, 4*(11), 85–101.
- Dağ, A. (2022). Hiper-modern ve tekno-felsefe olarak transhümanizm. *Pasajlar, 4*(11), 11–14.
- Derrida, J. (2012). *Platon'un eczanesi*. Pinhan Yayıncılık.
- Ertuğrul, T. (2019). Politik felsefe ve teknik. M. E. Kardeş (Ed.), *Politik felsefe nedir?* Tekin Yayınevi.
- Feenberg, A. (1991). *Critical theory of technology*. Oxford University Press.
- Ferry, L. (2023). *Transhümanist devrim - tekno-tıp ve dünyanın üzerlerşmesi hayatlarımızı nasıl altüst edecek?* İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2009). Transhumanism. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2009/10/23/transhumanism/>
- Habermas, J. (2019). *İdeoloji olarak teknik ve bilim* (10. basım). Yapı Kredi Yayınları.
- Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus* (3. basım). Kolektif Kitap.
- Heidegger, M. (1998). *Teknik ve dönüş*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kardeş, M. E. (2023). Walter Benjamin düşüncesinde teknik. *Çağdaş felsefe ve teknik içinde* (s. 63–88). Pinhan Yayıncılık.
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near: When humans transcend biology*. Viking.
- Malesevic, S. (2018). *Savaşın ve şiddetin sosyolojisi*. Hece Yayınları.
- Ross, B. (2020). *The philosophy of transhumanism: a critical analysis*. Emerald Publishing Limited.
- Rutli, E. E. (2016). Derrida'nın Yapısökümü. *Temâşâ, 5*(20).
- Samuelson, H-T. (2022). Sekülerist bir inanç olarak transhümanizm. *Pasajlar, 11*, 55–84.
- Scharre, P. (2020). *İnsansız ordular*. Kronik Kitap.
- Schmitt, C. (2008). *The concept of the political*. University of Chicago Press.
- Stiegler, B. (1998). *Technics and time*. Stanford University Press.
- Stiegler, B. (2014). *What makes life worth living on pharmacology*. Wiley.
- Virilio, P. (1998). *Hız ve politika: Dromoloji üzerine bir deneme*. Metis.
- Wallerstein, I. (2021). *Bildiğimiz dünyanın sonu* (7. basım). Metis.

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Ulus Devlete Yönelik Tehdit Algısının ve Askerî Organizasyonun Değişen Yapısı

Atilla Öztekin¹ , Temmuz Gönc Şavran²

Öz

Bu çalışma, askerî sosyoloji tartışmaları çerçevesinde yapılan bir literatür taramasına dayanarak Türkiye Cumhuriyet tarihinin üç dönemi üzerinden ulus devlete karşı algılanan tehdidin ve askeri kurumların organizasyon yapısının dönüşümünü betimleyip değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Devletin doğrudan ya da dolaylı dâhil olduğu kolektif tehdit biçimleri dönüşürken algılanan tehdit biçimine göre askerî organizasyon da değişmektedir. Kurtuluş Savaşı’nda kitlesel koordine yıkım olan tehdit biçimi günümüzde esnek şiddet ağı örüntüleri biçimindeki ulus altı tehditlere dönüşmüştür. Merkezi devlet otoritesi altında zorunlu askerlik uygulamasına dayalı olan ordu kurumu organizasyonel bağlamda esnekleşme ve profesyonelleşme sürecini devam ettirmektedir. Bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri yarı profesyonel askeri organizasyon olarak nitelendirilebilir. Bölgesel savunma anlayışı ve kurumsal profesyonelleşme çabalarıyla bünyesindeki profesyonel asker sayısı zorunlu hizmetini yerine getiren asker sayısının üzerine çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askerî sosyoloji • Askerî organizasyon • Kolektif şiddet • Ulus-Devlet • Türk Silahlı Kuvvetleri

The Changing Perception of Threats to the Nation-State and the Changing Structure of Military Organization in Türkiye from the Republic to the Present Day

Abstract

This study aims to describe and assess the evolution of perceived threats to the nation-state and the structural changes within military institutions across three distinct periods in the history of the Turkish Republic. This analysis is conducted through a literature review framed within the context of the discussions on military sociology. Military organizations change according to the types of perceived threats, with the forms of collective threats with which the state is directly or indirectly involved transform. The types of threats had been mass coordinated destruction during the War of Independence and today has turned into subnational threats in the pattern of a flexible network of violence. Türkiye’s military institution is historically based on compulsory military service under a central state authority and continues to undergo a process of increased flexibility and professionalization within its organizational framework. Consequently, the Turkish Armed Forces can be characterized as a semi-professional military organization. Its emphasis on regional defense and institutional professionalization initiatives have led to an increase in the number of professional soldiers within its ranks, surpassing the number of individuals who fulfill compulsory service obligations.

Keywords: Military sociology • Military organization • Collective violence • Nation-state • Turkish Armed Forces

1 **Sorumlu Yazar:** Atilla Öztekin (Öğr. Gör.), Milli Savunma Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Ankara, Türkiye. Eposta: aoztekin@kko.msu.edu.tr ORCID: 0000-0002-3380-4297

2 Temmuz Gönc Şavran (Doç. Dr.), Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye. Eposta: tgonc@anadolu.edu.tr ORCID: 0000-0003-0561-4661

Atıf: Öztekin, A., & Gönc Şavran, T. (2023). Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de ulus devlete yönelik tehdit algısının ve askerî organizasyonun değişen yapısı. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 295-322. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0047>

Extended Summary

The aim of this study is to describe the perceived threats to the nation-state and the transformations of the organizational structure in military organizations over three periods of the history of the Republic of Türkiye (1919-1945, 1945-1990, 1990-2023). The study also aims to evaluate these within the framework of the discussions on military sociology. The main limitation of the study is that it only provides a broad overview of each period without delving into the details of the military institution's transformation. While this approach is suitable for the purpose of the study, it may not provide a comprehensive understanding of the changes that have occurred during each period. The study is a literature review that focuses solely on Türkiye post-Republic. The scope of the study excludes sociological discussions related to the transition from traditional society to modern society, as well as civil-military relations. The study's scope being limited and the study not providing a comprehensive understanding of the broader sociological context in which the military operates are important to note. However, the study's focus on post-Republic Türkiye provides valuable insights into the military's organizational structure and perceived threats during these periods.

Military organizations and security practices also transform in line with changes in the perceived threats and types of collective violence against the modern state change. When examining the historical context, threats to states starting at the beginning of the 20th century to the pre-Cold War period involved all-out wars that aimed at destroying national unity, as well as spatially concentrated wars that resulted in mass deaths. The perceived threats in these periods have been enemy invasion, with the force structure being a massive army and the military mission being national defense. For the Republic of Türkiye, this first period involves World War I, the War of Independence, and World War II, in which it had participated briefly but experienced its effects intensely. As war industrialized, industrial production methods and bureaucratic organization became integrated into the production of military equipment and the conduct of war. The societal values of the military organization were embraced by the population, and the institutional blueprint of the military expanded across nearly all segments of society, guided by the overarching concept of national service.

After World War II, the threat shifted to nuclear attacks, which posed regional-level risks. During this era, the perceived threat revolved around the possibility of nuclear warfare, with a professional army characterized by the composition of a diverse force, with the primary military objective being support for alliances. The advent of the nuclear threat eroded the traditional temporal and spatial confines of warfare. Nations possessing nuclear capabilities maintained a state of readiness among their populations through the deterrence of these weapons. This context, characterized by an ever-present risk and the need for constant vigilance in the space between war and peace, reshaped the global security landscape and exerted a significant influence on the bipolar world structure

dominated by NATO and the Warsaw Pact. Efforts to mitigate nuclear risks prompted NATO to provide military equipment and technology support to its member countries, including Türkiye. The acquisition of new weapons and equipment within this framework necessitated the utilization, safeguarding, and maintenance of these assets, leading the Turkish Armed Forces to enlist individuals from new professions and sectors. This heightened bureaucratization resulted in a greater degree of structural differentiation and hierarchical stratification within the military. Additionally, the traditional vertical pyramid-shape of the organizational base that had been found in classical armies began to broaden as a consequence of this process. As this bureaucratization unfolded, the military organization underwent a transformation into an expanded professional army. Within this evolving structure, the ranks of professionals within the army diversified and expanded, giving rise to a layered hierarchy of talent, distinct from the citizen-based mass conscript armies of the past.

In the post-Cold War era, the central challenge has lain in confronting decentralized and widely spread network warfare scenarios that encompass local elements, such as terrorism and ethnic conflicts, and that are characterized by uncertainties regarding time and space. During this period, the primary perceived threat has consisted of localized violence necessitating the presence of a smaller professional military force that is primarily engaged in new missions such as peacekeeping operations. The prevailing types of threats in this era have been local and subnational, typified by low-intensity violence with little temporal and spatial predictability and deliberately targeting civilian populations. The key attributes that enable the military organization to counter such threats include speed, creativity, effective communication, self-organization, and adaptability. This adaptability extends to equipment, military leadership (both at the soldier and managerial levels), and organizational structure. In alignment with the theoretical underpinnings of these developments, the Turkish Armed Forces has responded by reducing the duration of compulsory military service and downsizing its personnel numbers, concurrently increasing the proportion of civilian and professional military staff within the institution. Despite this downsizing and increased flexibility, the Turkish Armed Forces has persisted in its military transformation, embracing the concept of an expanded professional army. It has restructured itself with a focus on regional defense, expanded its armored and heavy weaponry capabilities, and in addition to combating local terror threats, has engaged in peacekeeping and maintenance operations like Operation Claw and Operation Peace Spring.

When delving into the sociological analysis of the transformation within the Turkish Armed Forces, similar to many other societal institutions, the fact that the military establishment has experienced profound changes in response to the sweeping global shifts that have characterized recent history becomes increasingly apparent. These shifts have ushered in a new era where fundamental concepts such as industrialization, the

evolving nature of labor processes, and the imperative of adaptability have played pivotal roles in reshaping the military landscape. To truly comprehend the intricacies of this transformation, a more exhaustive exploration is imperative. This requires a thorough investigation that delves into the nuanced details of each distinct historical period, as delineated in the core themes of this study. By undertaking such a comprehensive analysis, a richer understanding can be gained of how the Turkish Armed Forces has adapted and evolved over time as a microcosm of broader societal changes.

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Ulus Devlete Yönelik Tehdit Algısının ve Askerî Organizasyonun Değişen Yapısı

Ulus devletleşme süreci, algılanan tehdit türleri ve askerî organizasyon yapıları arasındaki ilişki sosyoloji literatüründe ilgi çekici akademik tartışmalar arasında yer almaktadır (Malesevic, 2018; Mann, 2011; Paparone, 2014). Modern ulus devlet, sınırları politik olarak çizilmiş alanda mutlak egemenlik ve otorite ilişkileri geliştirmek için idarî aygıtlar kurarak meşrulaştırılmış fiziksel şiddeti tekelleştiren yapıdır (Weber, 2017). Egemenlik ve otorite ilişkileri sosyal bir süreç olan savaş olgusu ile şekillenirken, bu süreç devletlerin denetimi altında kurumsal ve daimi yapıya sahip askerî organizasyonlar üzerinden süreklilik kazanmaktadır. Yirminci yüzyıl, askerî iktidarın savaş hazırlıklarının ve savaşın kendisinin hem ulus devletlerin varlıklarını sürdürmeleri hem de vatandaşların sosyal yaşamı üzerinde oldukça önemli olan bir dönemdir (Giddens, 2008, s. 36). Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti’nin son yüzyıllık dönemi kapsamında modern devlete karşı algılanan tehdidin değişmesine paralel olarak kurumsal askerî organizasyonun yapısındaki yaşanan değişimi betimlemeyi amaçlayan bir literatür taramasıdır.

Modern devlet aygıtında askerî organizasyonlar ve güvenlik pratikleri, karşılaşılan tehdit biçimlerine göre farklılık göstermektedir. Tarihsel dönüşüm incelendiğinde devlete yönelik tehditlerin yirminci yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadarki sürede öldürücü çekişmelere, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise terörizm, etnik şiddet gibi komplocu teröre dayandığı (Tilly, 2009, s. 166) söylenebilir. Askerî organizasyonlar da genel hatlarıyla yüzyıl başından İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar kitlesel ordular, Soğuk Savaş döneminde geniş profesyonel ordular, son otuz yıllık zaman diliminde ise küçük profesyonel ordular şeklinde örgütlenmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet tarihinin üç dönemi (1919-1945, 1945-1990, 1990-2023) üzerinden ulus devlete karşı algılanan tehdidin ve askerî kurumlardaki organizasyonel yapının dönüşümlerinin betimlenmesi ve askerî sosyoloji tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu amaca yönelik olarak her dönemle ilgili küresel ve ulusal düzeyde değerlendirmeler yapıldığı için dönemler ana hatları üzerinden ele alınmıştır. Ordu kurumunun dönüşümü açısından her biri son derece önemli olan bu dönemlerin derinlikli olarak değil, ana hatları üzerinden ele alınması çalışmanın amacına uygun olmakla birlikte en önemli sınırlılığını da oluşturmaktadır. Çalışma ayrıca Cumhuriyet sonrası Türkiye Cumhuriyeti Kara Kuvvetleri Komutanlığı ile sınırlıdır. Bu çerçevede geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş ile ilgili sosyolojik tartışmalar ile Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları ve sivil-asker ilişkileri kapsam dışı bırakılmıştır.

Teorik Arka Plan: Kolektif Şiddet, Orduların Tarihsel Dönüşümü, Biyo-Politika

En genel anlamda geniş topluluklar tarafından uygulanan şiddeti ifade eden kolektif şiddet, Tilly’ye (2009, s. 27) göre toplumsal eşitsizliklerin etkisiyle oluşan politik

gerginliklerin şiddete dönüşmesiyle meydana gelen eylemleri ifade eder. Toplumsal yaşamda devletlerin doğrudan ya da dolaylı müdahil oldukları çıkar çatışmalarına dayanan kolektif şiddet türleri bulunmaktadır (Tilly, 2009, s. 50). Bununla birlikte gruplar arasındaki eşitsiz ve dengesiz ilişkilerden kaynaklanan fanatizm, çete savaşları, bireysel ve dağılmış saldırılar gibi kısa sürede zararın çarpıcı boyutlara ulaştığı kolektif şiddet türleri de bulunmaktadır (Tilly, 2009). Savaş, terör, soykırım gibi toplumsal eylemler, askerî araçların kullanımı üzerinde uzmanlık gerektiren, tahrip gücü ve koordinasyonu yüksek olan koordine yıkım (Tilly, 2009, s. 165) kapsamına girer. Koordine yıkım süreçlerinde ulus devletler muharebe sahalarında insanların organizasyonunu ve toplumsal örgütlenmeyi sağlayan örgütlenmiş iktidar ağlarına sahiptir (Mann, 2011). Modern toplumlarda bu örgütlenme ve yönlendirme potansiyeli, disipline, kurumsallaşmaya, profesyonelleşmeye, ulusal vatandaşlık anlayışına dayanan zorlayıcı güç kullanımına sahip olması bakımından askerî organizasyonda (Mann, 2012, s. 415) toplandığı için askerî organizasyonlar da bu iktidar ağlarının içinde yer alır.

Ulus devletlerde ulusal zorunlu askerlik anlayışıyla birlikte askerî iktidar hem askerlik hizmetini yapan bireyler üzerinde hem de ulus üzerinde topyekûn denetim imkânına sahiptir. Askerlik hizmetini gerçekleştirmek için kışlaya gelen askerler ulusun tamamından belli bir süre yalıtılarak ulusun milli çıkarları doğrultusunda oluşturulmuş yaşam döngüsüne dâhil edilirler. Bu yaşam döngüsünde bireyler arasındaki sosyal statü farklılıkları sıfırlanır, sabit ve gayri şahsi işlemlerle disipline edilmeye çalışılır (Goffman, 2015). Bu süreçte amaçlanan, ulusal çıkarlara uygun kolektif kimliğin inşa edilmesidir. İnsanların hayatlarının ve bedenlerinin en küçük parçalarının denetlenmesi yoluyla askerlere dönüştürülmeleri, kişilerin ekonomik ya da teknik rasyonaliteye tabi kılındığı disiplinler modeli üretmektedir (Reid, 2008, s. 16). Bir yandan kışlada öznelerin ‘disiplinli ve otoriteye tabi itaatkâr asker bedenine’ (Foucault, 1992, s. 169) sahip olması amaçlanırken diğer yandan askerî organizasyonlar ve kolektif şiddet türleri gündelik yaşamın parçası haline gelerek nüfus üzerinde güvenlik mekanizmaları ve geliştirici güç ilişkileri üreten yaşam biçimleri oluşturur. Böylece askerî organizasyonda beden üzerinde disiplinler iktidar denetimi ve nüfus üzerinde geliştirici biyopolitik iktidar denetimi birbirini tamamlar. Bu yüzden askerî iktidarın ulusallaştırılmış denetim tekniklerine sahip olduğu söylenebilir.

Savaş örgütlü toplumsal eylem, sistematik silah kullanımı, belirli bir hedef doğrultusunda kolektif niyetlilik ve hiyerarşik düzen içinde koordinasyon gerektiren bir sosyal süreçtir (Malesevic, 2018, s. 16). Parçalanmış merkezi otoritelerdeki örneklerinin aksine ulus devletleşme süreciyle birlikte savaşlar önemli oranda sistematik, rasyonel ve kitlesel yıkımlar haline dönüşmüştür. Yirminci yüzyılda dünya tarihinin en yıkıcı iki savaşın kısa zaman aralıklarıyla yaşanması bu durumu doğrular niteliktedir. Kitlesel koordine yıkımların gerçekleştiği savaşlar boyunca devletler askerî organizasyonları kurumsallaştırır, standartlaştırır, süreci yönetme becerilerini geliştirir ve kişisizleştirir.

Devletlerin kontrol ve koordinasyonunda askerî kurumsallaşma ile modern devletin bürokratik örgütlenmesi paralel süreçler olduğu için (Finer, 1962) savaşın yıkıcılığı, askerî organizasyonun yayılması ve ulus-devletleşme süreci eş zamanlı olarak ilerler.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında algılanan askerî tehdit bir koordine yıkım türü olan düşman istilasına, askerî kurumların yapısı da zorunlu askerliğe dayalı kitlesel ordulardır. Kitlesel zorunlu ordular vatandaşlık temelinde sosyopolitik bağlamda kurulan ve temel görevleri ulus-devleti korumak (Moskos, 2012, s. 52) olan kurumlardır. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri de Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren güçlü seküler ideoloji ve kurumsal hiyerarşi temelli ulusal zorunlu askerlik sistemine dayanmaktadır (Çatalbaş, 2022, s. 71). Zorunlu ordularla gerçekleştirilen kitlesel koordine yıkımlar topyekûn askerî faaliyetler barındırmaktadır. Ulrich Bröckling (2020, s. 318–319) topyekûn savaşların toplumsal etkisini şu şekilde belirtmektedir:

Sanayiye dayalı savaşın mantığı, toplumun büyük, tek bir silahlanma fabrikasına ve kışlaya dönüştürülmesi mecburiyetini içermektedir. ... Halk sadece acemi asker ve silahlanma hizmetinde çalışanlar olarak savaşa katılmamakta, bir yandan da savaş eylemine doğrudan hedef olarak terk edilmektedir. ... Savaşın fiilen çatışma düzleminde katılan ‘savaşçılar’ ve ‘savaşçı olmayanlar’ ayrımı da ortadan kalkmaktadır.

Zorunlu askere alma süreciyle ordu oluşturulması ulus devletin toprak bütünlüğünü koruma ve merkezi otoritesini sağlamlaştırma adına silah taşıma ve kullanma hakkına sahip olmak anlamına gelir. Ulus-devleti korumak adına uygulanan topyekûn seferberlik, nüfusun büyük bir kesiminin savaşın parçası haline gelmesine neden olduğu için klasik konvansiyonel savaşlarda askerî güçler ve sivil-toplum arasındaki mesafe daralır. Özneler askeri organizasyonun değerlerini benimsemiş, kişisel özelliklerinden sıyrılıp kolektif bedeninin küçük bir parçası haline gelmiş, gündelik toplumsal yaşam savaş araç gereçleri üreten bir fabrikaya, cephe gerisindekiler de savaşta ulusal ve askeri çıkarlar için çalışan verimli, disiplinli, itaatkâr muharebe hizmet destek sınıfı mensuplarına dönüşmüştür. Muharebe hizmet destek sınıfı ulaştırma, ikmal, bakım, mühimmat, personel, veteriner, maliye, bando, harita teknisyeni ve sağlık sınıflarını kapsayan bir askeri sınıf kategorisidir. Bu sınıfların mensupları doğrudan muharebe sahasında savaşmasalar da cephedeki koordinasyonun sağlanması ve savaşın başarılı sonlanması için önemli olan çeşitli görevleri yerine getirmektedirler. Toplumun asker olmayan üyelerinin gündelik yaşamda üretimi savaşın gereklilikleri doğrultusunda örgütlemeleri ve ordunun amaçlarını benimseyerek yüksek verimlilikle çalışmaları, biyopolitik perspektifle onları bu sınıf mensuplarıyla benzeştirmektedir. Bu olgu seferberliğin önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır, nitekim bu süreçte temel amaç savaşın örgütsel verimliliğini topyekûnleştirmektir:

Buranın nasıl bir yer olduğunu hayal bile edemezsiniz. Zeplin korkusu, sanki her yer deprem korkusu içindeymiş gibi. Geceleri tüm Londra mutlak karanlıkta... Tüm oyunlar ve müzeler kapalı. Hiçbir şey yok, fakat savaş için çalışma her yerde... Gemilerde, caddelerde, hiçbir yerde

savaşla ilgili olmayan hiçbir şey devam etmiyor. Her yerde sıkıyönetim var. Özel motorlara izin yok, eğlence yok, yarış yok... Okuduğum hiçbir şey bana savaşın tüm ulusu nasıl etkisi altına aldığına, her erkeğin, kadının ve çocuğun tek bir amaca, savaşta her türlü faaliyetle sürdürmeye nasıl odaklandığına dair bilgi vermiyor (Black, 2006, s. 83).

Yukarıdaki alıntıda bahsedilen, topyekûn savaşta cephe ve gündelik akışın sağlandığı kentsel mekanlar, asker ve sivil nüfus arasındaki ayrımların kalkmasıdır, ancak tek koordine yıkım türü bu değildir. Koordine yıkım türleri kendi içinde farklılaşmaktadır ve bu farklılıklar son yüzyıllık zaman diliminde oldukça belirginleşmiştir. 1945-1990 dönemi, Vietnam ve Kore savaşları dışında sıcak savaş içermemesine rağmen iki kutuplu dünyanın birbirine karşı çeşitli rekabet alanları yaratmasından dolayı ‘Soğuk Savaş’ dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem, özellikle 1970’lerden itibaren devletlerin bir yandan neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde küçüldüğü, diğer yandan yeni silah teknolojileri geliştirmek için özel sektörle iş birliği içinde çalışmaya başladığı, dolayısıyla askeri-endüstriyel komplekslerin artmaya başladığı bir dönemdir (Converse, 2012). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte algılanan temel tehdit biçimi nükleer tehdit olmuş, askeri kurumlar profesyonelleşmeye başlamış ama kitlesel niteliklerini de sürdürmüşlerdir. Giddens’in (1991, s. 70–78) küreselleşmenin boyutlarından biri olarak nitelendirdiği ‘dünya askeri düzeni’, yani nükleer silahlar ve kitle imha silahları dâhil olmak üzere çeşitli iktidar araçları üzerinden askeri gücün dünya çapında yayılması ve yoğunlaşması askeri ittifakların da küreselleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu dönemde ulusal ordular hem kendi ulus-devletlerinin toprak bütünlüğünü korumaya devam etmekte hem de NATO ve Varşova Paktı gibi küresel/bölgesel askeri ittifaklara destek sağlamaktadır.

Savran (2008, s. 137) güvenlik tehditlerinin küreselleşmesinin sonucu olarak ulus-devletlerin sonunun geldiği tartışmalarından ziyade ulus-devletlerin genişleyen ölçekte yeniden üretimine ve küresel askeri yapıların bu süreçteki yürütücü işlevlerine dikkat etmemiz gerektiğini vurgular. NATO’nun bu dönemde Sovyetler Birliği’ne karşı tampon bölge olarak faydalanmak istediği ülkelerin ordularına yaptıkları ekonomik ve teknik yardımlar orduların dönüşümünde rol oynamıştır (Celep, 2020). Tampon bölge olarak değerlendirilen ülkelerden biri de Türkiye’dir ve ordunun Sovyet tehdidine karşı başarılı olabilmesi için verilen destekler Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kuvvet yapısının dönüşümünü ve genişletilmiş yarı-profesyonel ordu anlayışına geçişini hızlandırmıştır.

1990 sonrası dönemde pek çok ülke jeopolitik değişimler, teknolojik gelişmeler ve yeni güvenlik tehditleri gibi çeşitli faktörlerin şekillendirdiği askeri dönüşümler yaşamıştır. Özellikle 9/11 terör saldırısı sonrası dönemde şiddet yanlısı örgütlerin sivilleri hedef aldığı saldırılar (2003’te İstanbul’da, 2004’te Madrid’de, 2005’te Londra’da yaşanan bombalı saldırılar) arttıkça algılanan tehdit biçimindeki dönüşüm süreklilik kazanmıştır (NATO, 2022). Aynı zamanda hassas güdümlü mühimmatların

ve insansız hava araçlarının kullanımının arttığı, siber savaşlar gibi yeni savaş biçimleri yaygınlaşmaya başladığı (Chin, 2019) bu dönemde algılanan tehdit unsuru ulus altı tehditler olarak tanımlanabilecek terör, etnik şiddet gibi kolektif şiddet biçimleri olmuş ve devlet fiziksel şiddet tekelini kaybetme tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Kaldor, 2023; Tilly, 2009). Klasik savaş anlayışı belirli bir zaman ve mekân aralığında istikrarlı, sert, yoğun ve durağan biçimde gerçekleşirken algılanan yeni tehdit biçimi hızlı, esnek, hareketli, enformasyona ve kendi içinde kesintili sürekliliğe sahip olan asimetrik bir tehdittir. Tehdidin ve savaşın karakterindeki bu dönüşüm nedeniyle askerî organizasyonlar da yenilenmekte ve esnekleşmektedir (Hardt ve Negri, 2020; Virilio, 1998). Askerî organizasyondaki dönüşümün özeti, Tablo 1’de görülebilir.

Tablo 1
1900 ve Sonrası Dönemde Askerî Kuvvetler (Moscos, 2012, s. 52)

Kuvvet Değişkeni	Modern Dönem (Soğuk Savaş Öncesi) 1900-1945	Geç Modern Dönem (Soğuk Savaş) 1945-1990	Post-Modern Dönem (Soğuk Savaş Sonrası) 1990 Sonrası
Algılanan Tehdit	Düşman İstilasası	Nükleer Savaş	Yerel Tehditler (Terörizm, Etnik Şiddet vb.)
Kuvvet/Organizasyon Yapısı	Kitlesele Ordu	Geniş Profesyonel Ordu	Küçük Profesyonel Ordu
Askerî Misyon	Ulusal Savunma	İttifak Desteği	Yeni Misyonlar (Barışı Sürdürme Harekâtları vb.)
Askerî Profesyonel Tipi	Savaşçı Lider	Yönetici ya da Teknik Lider	Asker-Devlet Adamı Asker-Akademisyen

Günümüz tehdit algısının öngörülemeyen, denetlenemeyen, devlet denetimi dışında özelleşmiş unsurlar içermesi silahlı kuvvetleri kitlesellikten uzaklaşp küçülmesinin, özelleşmiş profesyonel organizasyonlar haline gelmesinin ve askerî harcamaların artmasının nedenleri arasında değerlendirilebilir. Nitekim son otuz yılda dünya genelinde yapılan askerî harcamalar -büyük kısmından az sayıda ülke sorumlu olmakla beraber- üç katına çıkmıştır (SIPRI, 2023a) Bu dönemde askerî harcamaların gerekçeleri küresel kapitalist ekonomik sistemi çeşitli terör faaliyetlerinden korumak, askerî güç üzerinden merkez-çevre hegemonik ilişkileri sürdürmek, merkez ülkeler arasındaki rekabeti devam ettirmek, sosyal düzeni ve fiziksel şiddet tekelini korumak adına ulus-altı tehditleri engellemektir (Elveren, 2019, s. 6). Hannah Arendt (1997, s. 15–16) askerî üretim ve sermaye aktarımı hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gelişen barış değil, Soğuk Savaş ve askerî-sınai-emek kompleksi oldu. “Toplumdaki asli yapısal gücün savaş yapma potansiyelinin önceliği olduğundan söz etmek iktisadi sistemlerin, siyasal felsefelerin, yargı organlarının savaş yapma sistemine hizmet ettiğini ve bu sistemi yaygınlaştırdığını, tersinin geçerli olmadığını ileri sürmek bizzatıhi savaşın temel toplumsal sistem olduğunu ... savunmak ... 19. yüzyıl formüllerinden daha ikna edici geliyor kulağa.

Ulus devletler ulusal güvenliği sağlamak ve devlet otoritesini geliştirmek adına savunma endüstrilerine sermaye yatırımları gerçekleştirir ve bu yatırımların önemli bir kısmı silah sistemlerinin teknik kapasitesini artırma hedefine yöneliktir (MSB Faaliyet Raporu, 2022). Tehdit biçimlerinin esnekleşmesi, ordulara yönlendirilen sermaye akışı ile askerî teknolojinin imkân ve kabiliyetlerinin artması gibi nedenlerden dolayı dünya genelinde askerî kurumların teknik yönleri öne çıkmaya, vatandaşlık temelli zorunlu askerlik anlayışı ortadan kalkmaya, ulusal askerî güçler küçük profesyonel ordulara dönüşmeye başlamıştır (Moscós, 2012). Bu gelişmeler, Charles Moscós'un (1998) kavramlarıyla askerî organizasyonlarda kurum modelinden meslek modeline dönüşümü ifade etmektedir. Toplumsal itibarı esas alan hizmet anlayışına ve genel askerî kültüre dayanan, rütbe ve kıdem esaslı dikey ve hiyerarşik düzene sahip olan kurumsal model, yerini bürokratik rasyonel ilkeler temelinde liberal pazar ekonomisine dayalı olan meslek modeline bırakmaktadır. Meslek modeli genel bir askerî kültür ve dikey organizasyon anlayışından ziyade belirli bir askerî görev üzerinde uzmanlaşmaya, teknik beceri düzeylerine göre tazmin edilmeye ve ordu dışındaki diğer mesleklerle düzlemsel organizasyon anlayışına dayanmaktadır (Moscós, 1998, s. 20–23).

1919-1945 Arası Dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Tehdit Algısı ve Askerî Organizasyon

1919 ile 1945 arasındaki döneme genel olarak bakıldığında algılanan tehdit ulusal bütünlüğü tehdit eden koordine yıkımdır. Ulusun geneline yönelik tehdit algısı toplumsal örgütlenmeyi topyekûnleştirmiştir. Bu dönemde askerî faaliyetler devlet otoritesi altında toplanarak kurumsal değerlere sahip milli ordular oluşturulmuştur. Hâkim asker profili ise karizmatik niteliklere sahip lider asker tipidir.

Avrupa ulus-devletleşme süreci üzerinden okunduğunda Osmanlı Devleti şehir-sermaye hareketliliği düşük, kırsal nüfusu yüksek ve temel olarak tarımsal üretime dayalı olan bir toplumsal örgütlenme yapısına sahiptir, merkezi aygıtları parçalanmıştır ve savaş faaliyetleri için gerekli kaynaklar devletin görevlendirdiği yetkililer tarafından doğrudan el koyma ile elde edilmektedir. Bu nedenle Tilly'nin sınıflandırmasına göre Prusya gibi Osmanlı da sermaye-yoğun bölge olarak değil, “zor-yoğun bölge” olarak tanımlanır (Tilly, 2001). Sınıflandırmanın diğer ucunda şehir-sermaye hareketliliğinin yüksek olduğu, kentlerde ticari faaliyetlerin temel toplumsal örgütlenmeyi sağladığı, savaş faaliyetleri için gerekli kaynakları sermaye birikimi sayesinde kiralayarak elde eden, Hollanda, Belçika gibi “sermaye-yoğun bölgeler” yer alır. Ne var ki ulus-devlet formunu en iyi tanımlayan, bu ikisinin sentezi olan “sermayeleşmiş zor” bölgeler, yani kapitalist ekonomiyi ve sermaye hareketliliğini devletin yapılanmasına dâhil eden ve sanayileşmenin başladığı bölgelerdir (Tilly, 2001, s. 66). Bu bölgeler arasında Fransa ve İngiltere ön planda yer almaktadır. Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş

Savaşı zor-yoğun model ile sermayeleşmiş-zor model arasında gerçekleşen bir kitlesel koordine yıkımdır. Dönemsel olarak ele alındığında (Tilly, 2001, s. 63–64) her iki savaş da kitlesel ulusal orduları devletin idari ve mali denetimi altında silahlandıran *ulusallaşma* döneminin sonunu ve örgütlü şiddeti yönetme becerisini geliştirmiş, görev tanımı ve alanı tamamen netleşmiş askerî yapıları bünyesinde bulunduran *uzmanlaşma* döneminin başını kapsamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’nın mağlubiyetle sonuçlanmasının hemen ardından “Milli hâkimiyete dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti tesis etme” (Atatürk, 2015, s. 31) anlayışına dayanan Mili Mücadele Dönemi başlamıştır. Resmi anlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yılı 1923 olmasına rağmen ulus-devletin kuruluş süreci topyekûn savaş olan Kurtuluş Savaşı ile başlatılabilir. Topyekûn savaş, nüfusun tamamını muharebe sahasında ya da gerisinde silahlı kuvvetlerin parçası olarak gören ve tebaasına hiçbir özel alan bırakmayan devletlerarası savaştır (Mises, 1969, s. 102–103). Toplumunu askerî bir merkeze dönüştürmeyi amaçlayan topyekûn savaş sadece cephedekileri değil, toplumsal güç ilişkileri çerçevesinde tüm nüfusu kapsayan denetim mekanizmaları yaratmaktadır. Muharebe sahasının toplumsal yaşamın tamamını kapsamaması cephe ve memleket ayırımı geçersiz kıldığı gibi savaşanlar ve savaşmayanlar arasındaki ayrımı da kırmaktadır (Bröckling, 2020, s. 319). Toplumun üyeleri bu süreçte ya cepheye ölmeyi ve öldürmeyi göze almıştır ya da cephe gerisinde savaş endüstrisinin üretken emekçisi olarak orduyu desteklemek için aktif iş gücü olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir’in (2018, s. 78) *Suyu Arayan Adam* (2018) isimli romanında ulus-devlet ideali için ölümün nasıl normalleştirildiğine dair şu ifade önemlidir:

Talimlerimiz bitince bizi bir gün İç Erenköy tarafında bir düzlükte topladılar. ... Meydana önce talimgâhın kumandanı geldi. Biraz sonra etrafında maiyeti ile genç bir paşa göründü. ... Gergin ve donuk yüzünün hiçbir ifadesi yoktu. Galiba bir şeyler söylemek istiyordu. Nihayet söyledi.

- Hepiniz öleceksiniz!

- Hepimiz öleceğiz!

- Vatan kurtulacaktır!

Kurtuluş Savaşı’nda ülkenin ulus-devletleşme sürecini yönlendiren asker kadronun önemli kısmı hem sürecin sürdürülmesinde hem de toplumun savaş etrafında birleştirilmesinde görevler almıştır. Bu görevler yerel direniş düzeyinde silah depolarının oluşturulmasını, karakol örgütlerinin kurulmasını, Kuvâ-yi Milliye direniş örgütlerini kontrol etmeye çalışmasını içerirken ulusal direniş düzeyinde ise milli kongreleri toplamayı ve kitlesel hareketi oluşturmak için miting faaliyetlerini içermektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen faaliyetlerin temel amacı bütün halkın savaş için mobilize edilmesini sağlamak, yani topyekûn seferberlik kurmaktır (akt. Çelik, 2018, s. 82). Topyekûn savaşlar toplumun yaşama isteği ve iradesinin

dışavurumunun zirvesi (Bröckling, 2020, s. 329) olması bakımından topyekûn seferberlikler içerir. Kurtuluş Savaşı'nda bu amaca yönelik Kuvâ-yi Milliye birliklerinin merkez ordu altında örgütlendirilmesi ve milli kongrelerin gerçekleştirilmesi gibi girişimler bulunmaktadır. Amasya Genelgesi'nde 'Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir', 'Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır', Sivas Kongresi'nde 'Milli sınırları içerisinde vatan bir bütündür, parçalanamaz' kararları Kurtuluş Savaşı'nın ulusal ordulara dayanan topyekûn mücadele olarak planlandığını göstermektedir. Kongrelerde devletin en önemli askeri faaliyetleri olarak *devlet-yapma* ve ulusal bağımsızlık kazanma hedefleri sayesinde vatanın savunulması toplumsal normu oluştururken, bunun dışındaki tüm fikirler ise norm dışı olarak kabul edilmiştir. Bu normun oluşturulması ulusal mücadeleyi sürdürmek adına ölmeyi, öldürmeyi, seferberliği ve kitlesel yıkımı kitleler için meşrulaştırmıştır.

Topyekûn savaşlar kitlesel seferberlik gerektirdiği için disiplin anlayışı ve motivasyonu güçlü olan ulusal orduyu ve organize şiddeti yönetme becerisine sahip (Huntington, 2006) profesyonel muharip askerî lidere ihtiyaç duymaktadır. Orduların tarihsel ve genetik benlik imajını savaşa hazır şiddet yönetiminde uzman asker kişi sergilemektedir (Moscos, 2012, s. 56). Bu nedenle topyekûn savaşlarda savaş ve komuta konularında kurumsal değerlere hâkim savaşçı lider asker tip ön plana çıkmaktadır. Bu lider tip; hiyerarşik ordu yapılanmasında astlarının itaatini elde etmek için cesaret, bilgi, tecrübe gibi nitelikleri barındıran (Ateş, 2022, s. 85) karizmatik otorite sergilemektedir. Kitlelerin ihtiyaç duyduğu koşul ve zamanlarda *kurtarıcı* misyonuyla içinde bulunduğu gruba yeni bir kader tayin eden otorite biçimi karizmatik otoritedir. Karizmatik lider, karizmatik otoritesini kullanarak ortak amaç etrafında bütünleştirdiği kitlelerin bu amacın gerçekleşeceğine inanmasını sağlar (Weber, 2005, s. 79). Karizmatik otorite ile kurumsal değerlere sahip lider asker tip arasındaki ilişkiyi Atatürk (akt., İnan, 2010, s. 288), *Medeni Bilgiler* kitabında şu şekilde tanımlamıştır:

Kumandan olan kişi tehlike zamanlarında askerleri kendi iradesine uygun şekilde yönetmek zorundadır; bu bakımdan insanlara beğenilmekten çok onlara emir ve hükmetmeye eğilimli bir yaratılış ve karaktere sahiptir... İnsanlar arkasından gidecekleri adamın gerçekten kendilerine amir olmasını isterler; ancak böyle olunca kendi selametleri için güven duyarlar.

Karizmatik otorite sayesinde elde edilen meşruiyet rasyonel otoriteye sahip olmayı sağlayabilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milli mücadelenin devamına dair olumsuz bir hava oluştuğunda mecliste ordunun başına geçmesi istenen Mustafa Kemal bu teklifi 5 Ağustos 1921 tarihinde tam teşekküllü haliyle Başkomutanlık unvanını alarak kabul ederek karizmatik otoritesi ülkenin en yetkili mercii tarafından tanınıp onaylanmış (Lindholm, 2002, s. 29–30), böylece kurumsal karizmaya ve rasyonel otoriteye sahip olmuştur. Topyekûn mücadelenin önemli göstergesi olan Tekâlif-i Milliye kararlarının uygulanmasında meşruiyeti hem karizmatik otorite hem de rasyonel otorite sağlamıştır.

Topyekûn savaşları ayırt eden önemli unsurlardan biri savaş için gerekli teçhizatın fabrikalarda seri üretimle üretilmesi olduğu için (Black, 2006) bu tip savaşlar endüstriyelleşmiş savaşlardır. Savaşın endüstriyelleşmesi, endüstriyel üretim yöntemlerinin, bürokratik örgütlenmenin, süreç ve teknolojilerin askerî teçhizat üretimine ve savaşın yürütülmesine entegre edilmesini ifade eder (McNeill, 1982). Savaşın endüstriyelleşmesi, kitleselleşmesi (ulusal vatandaşlığa dayalı zorunlu askerlik görevi) ve baskı aygıtlarını tekelleştiren ulus devletlerin taraf olması sonucunda Kurtuluş Savaşı’nda önemli miktarda can ve mal kayıpları yaşanmış, şehit, yaralı ve tutsak asker sayısı ortalama 42.000 olmuştur (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1975, s. 559). Bu sayı nüfusun 80 milyonu aştığı günümüz Türkiye’si bağlamında az gibi görünse de Birinci Dünya Savaşı sonrasında azalan nüfus, özellikle savaşabilecek nitelikte olanların sayısının azlığı düşünüldüğünde önemli bir sayıdır. Kısacası 1919-1945 arası dönemde, ulusal bütünlüğe yönelik koordine yıkım tehdidine karşı askerî faaliyetler devlet otoritesi altında toplanmış, kurumsal değerleri benimsemiş milli ordular oluşturulmuş ve bu ordular daha sonra rasyonel otoriteye dönüşecek olan karizmatik otoriteye sahip liderler tarafından yönetilmiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında ordunun kurumsallaşması ve modern bir askerî organizasyon haline bürünmesi için ‘Birinci İkmal Planı’ hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda silah ve cephane üreten fabrikaların kurulması, askerî eğitim amacıyla yurt dışına giden öğrencilerin sayısının artırılması, teknik eğitim okullarının kurulması, tersanelerin temelinin atılması gibi çeşitli girişimler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen askerî atılımlarla ulusal savunma sanayii oluşturulması arzulanarak Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kurumsal bir kimlik kazanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda askerî araç gereç üretiminin sistematik hale getirilerek modern bir askerî organizasyonun kurulması hedeflenmiştir. 1924 yılında 80.000 olan askerî personel sayısı bu hedef doğrultusunda 1936 yılında sadece kara kuvvetlerinde 120.000’ne yükseltilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’na kadar ordunun muharebe koşullarına hazır ve kendine yeterli bir duruma gelmesi doğrultusunda dört adet ikmal planı oluşturulmuş ve topyekûn endüstriyel savaş ortamına hazır olmak adına askerî modernizasyon hamleleri gerçekleştirilmiştir¹ (Tekeli ve İlkin, 2018, s. 76–116). Bu dönemde koordine yıkım çerçevesinde ulus devletin gücünü ve otoritesini azaltmak adına geçici feodal askerî topluluklar, eşkıyalar gibi daimî olmayan kuvvetler merkezi otoriteye karşı tehditler

1 1919-1945 döneminde hem askerî modernleşmenin amaçlanması hem de topyekûn tehdit olarak İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı güvensiz ortam nedeniyle dört adet ikmal planı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öne çıkan bazı gelişmeler şu şekilde açıklanabilir: İlk olarak 1923 yılında Harbiye Mektepleri yeniden açılmış, teknik sınıfların eğitiminin sağlanması adına İstanbul’da Piyade Mektebi, Topçu Atış Mektebi kurulmuştur. Akabinde ise 1926 yılında Konya’da Şoför ve Nakliye Mektebi, 1927 yılında Isparta Eğirdir’de günümüz adıyla Dağ Komando Okulu kurulmuştur. Bununla birlikte silah ve cephane üretimi için 1923 yılında Ankara Silah Fabrikası, 1924 yılında ise Ankara Fişek Fabrikası kurulmuştur. 1928 yılında ise Kırıkkale Fabrikası kurulmuştur. Deniz Kuvvetlerini güçlendirme kapsamında 1926 yılında Gölcük Tersanesi, 1935 yılında ise Denizaltı Filo Komutanlığı kurulmuştur. Hava Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla 1935 yılında Kayseri Uçak Fabrikasının ve 1936 yılında Hava Harp Akademisinin kurulması önemli gelişmeler arasında yer almaktadır (Tekeli ve İlkin, 2018, s. 77–99).

yaratmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemindeki Nasturi, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanları ulus devletin merkezi otoritesini etkisizleştirme çabaları çerçevesinde oportünist şiddeti açığa çıkarmaktadır. Bu tehditlerin ordu tarafından bastırılması ulus devlet anlayışını ve ordunun merkezi koordinasyonunu kuvvetlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda taraf olan Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı süresince savaş dışı kalma çabasını sürdürmesine karşın savaşın topyekûn etkilerini yakından hissetmesinden dolayı askerî modernleşme hamlelerini gerçekleştirmiştir.

1945-1990 Arası Dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Tehdit Algısı ve Askerî Organizasyon

Bu dönemde tehdit, Sovyetler Birliği'nin ilk nükleer silah testini gerçekleştirdiği 1949 yılından itibaren (Sahharov ve ark., 2014) nükleer tehdide dönüşmüş ve Türkiye, coğrafi konumundan ötürü bu bölgesel tehdidi yakından hissetmiştir. Bu tehdit karşısında ordunun ihtiyaç duyduğu teknik malzemeler ve personel ihtiyacı ABD resmi askeri yardım kurumları desteği ile karşılanmıştır. Ordunun çevre kadroları genişlemiş, yönetsel kontrol güçlendirilmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri geniş yarı-profesyonel ordu anlayışına doğru yönelmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve SSCB'nin bölgesel yıkımlara neden olabilecek nükleer silahlara sahip olmalarıyla birlikte ulusal savunmaya yönelik tehdit algısı yerini nükleer saldırı tehdidinde bırakmıştır (Moscos, 2012, s. 52). Nükleer tehdit ile birlikte savaşın zamansal ve mekânsal sınırlılığı ortadan kalkmış ve kitlelerin savaşa karşı sürekli hazır tutulması gerekmiş, ayrıca tehdidin boyutu bölgesel ölçekte olduğu için bölgesel ittifaklar ve yüksek teknoloji silahlanma yarışı başlamıştır (Paker, 2012, s. 30–31). Nükleer cephaneliklerin varlığı, topyekûn veya modern savaşı geçersiz kılmıştır. Artık devletlerin diğer devletlerden gelen tehditlere karşı bir ölüm kalım mücadelesi vermeleri ve bunun için tüm nüfusu ve ekonomik kaynakları seferber etmesine gerek kalmamış, askerî mücadelenin odak noktası caydırıcı güç kullanmak veya düşmanın fiziksel gücünden çok manevi gücüne saldırmak için yeni araçlar tasarlamak olmuştur (Chin, 2019, s. 780). Nükleer olarak silahlanmış devletler askerî olan ve olmayan araçları kullanarak savaş ve barış arasındaki boşlukta birbirleriyle mücadeleye devam etmelerini sağlamış (Chin, 2019, s. 780), nükleer silahların caydırıcılığı kitleleri sürekli savaşa hazır halde tutmuş ve böylece soğuk savaş olarak adlandırılan döneme girilmiştir.

Küresel güvenlik algısının dönüşüme uğradığı Soğuk Savaş Dönemi, ABD önderliğinde NATO ve Sovyetler Birliği liderliğinde Varşova Paktı'nın hâkim olduğu iki kutuplu bir dünyadır. ABD bu dönemde NATO'nun kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Giddens'in (1991) askeri dünya düzeni olarak adlandırdığı olgunun önemli parçalarından biri olan NATO, daha sonraki dönemlerde dönüşerek varlığını sürdürmüştür.

olsa da (Coker, 2002) başlangıçta soğuk savaş dönemi tehdidine yönelik olarak kurulmuştur. Soğuk Savaş döneminde NATO “temel hedefi nüfus, temel mekanizması güvenlik olan” (Foucault, 2013, s. 97) bir yönetsel idare şeklidir. Bu bakımdan bireyi hedefleyen disiplin mekanizmaları yerine nüfusun tümünü hedefleyen güvenlik mekanizmalarını kullanan NATO’dan beklenenler şu şekilde özetlenebilir (Foucault, 2013, s. 22–44):

Dönülebilir ve çok işlevli çerçevede düzenlemeleri gereken olası ögeler ve olaylar dizisinden hareketle bir ortamı oluşturmayı çalışma. ... Meydana geldiği yerde tehdidi durdurmaya, yalnızca onu yok etmeye değil, tam olarak onu önlemeye, onu hiçbir şekilde meydana gelmemesini sağlamaya yönelik sistem olma. ... Sürekli genişleme eğiliminde olma...

NATO’nun Soğuk Savaş dönemi bittikten sonra dağılmamasının amacı nükleer tehdit gibi küresel bir riski bir kez daha ortaya çıkmadan önlemektir. Bu çerçevede NATO’nun Soğuk Savaş Dönemi’nde Sovyetler Birliği’ne karşı uygulamaya koyduğu İleri Doğru Stratejisi de tehdidin merkeze gelmeden en uzak bölgede bitirilmesi anlayışına dayanmaktadır ve bu dönemde NATO için Türkiye, bu anlayışla desteklenmesi gereken “ileri kalekol” konumundadır (akt., Çıfci 2022, s. 412). Bu konum, NATO üyesi ABD’nin Askerî Yardım Kurulu olan JAMMAT’ın 1947 yılından başlayarak Türk Silahlı Kuvvetlerine maddi destek ve teçhizat yardımı, personel eğitimi gibi konularda destekte bulunmasına neden olmuş², ayrıca bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin genel bütçesinin yaklaşık üçte biri de Türk Silahlı Kuvvetleri’ne yönelik askerî harcamalara ayrılmıştır (Celep, 2020, s. 28). Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri’nde askerî profesyonelleşme bağlamında teçhizat ve personel artışı yaşanmıştır. Bu çerçevede edinilen yeni silah ve araç gereçlerin kullanılması, korunması ve bakımının yapılması, askeri profesyonelleşme tartışmaları çerçevesinde Huntington’ın (2006) deyişiyle şiddet yönetiminde uzmanlaşmaya, yeni meslek ve iş alanlarının oluşmasına, askeri-teknik işgücüne ve meslekî eğitimlere duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur.

Bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak 1954 yılında Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu kabul edilmiş ve tank şoförü, telsiz, radar ve iş makineleri operatörü, eğitim merkezlerinde öğretmen yardımcısı gibi görevleri yerine getirmek için uzman çavuşlar istihdam edilmeye başlanmıştır (Özgen, 2011, s. 199). Hem askeri araç gereçleri kullanmak hem de envanterdeki malzemeleri erlere öğretmek amacıyla astsubay rütbesindeki personel artırılmış ve sanat enstitülerinden mezun olanlar da yedek subay olarak orduda görev yapmaya başlamıştır (Celep, 2020, s. 106–107). Edinilen yeni teçhizatın verimli şekilde kullanılması ve bakımının sağlanması amacıyla ordu donatım ve levazım sınıfları da kurulmuştur. Askerî malzemelerin denetim ve kontrolünü

2 JAMMAT’ın 1948-1953 yılları arası kara kuvvetlerine yaptığı yardımlar arasında şunlar sayılmaktadır (gönderilmesi planlanan/gönderilen yüzde): 105 mm obüs (352/89); köprü seti (52/65); Kepçe (90/79); Greyder (64/72); 37 Koltuklu Otobüs (27/100); ¼ Ton Römork (3047/42); 1 Ton Römork (3093/61); Kamyon (7551/92); Radyo (15998/57); Telefon (13799/64); Kablo (35900 mil/64). (akt., Sağlam, 2021).

sağlayacak yeni bir sınıf sisteminin kurulması, kurumda bürokratikleşme sürecinin güçlendiğinin bir göstergesidir. Bürokratikleşmenin artmasıyla birlikte ordu içinde yapısal farklılaşma ve hiyerarşik katmanlaşma artmış, buna ek olarak klasik ordulardaki dikey piramit örgütlenmesinin tabanı da genişlemeye başlamıştır. Bu bürokratikleşme süreci, vatandaş temelli kitlesel zorunlu ordulardan farklı olarak ordu içinde profesyonellerin çeşitlendiği, sayıca arttığı (Moscos, 2012) ve yetenek hiyerarşisine dayanan katmanlaşmış askerî organizasyonu oluşturarak profesyonelleşme sürecinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde askerî iş gücü merkezde şiddet sürecini yönetecek profesyonel subay kadrolardan oluşurken çevre işgücü ise şiddet yönetimi sürecinde verilecek emir ve görevleri yerine getirecek astsubay, yedek subay ve uzman çavuşlardan, sözleşmeli er ve erbaşlardan oluşmuştur. Bu nedenle ordulardaki bilimsel-teknik gelişmelerle bütünleşmiş askerî organizasyon, yönetsel kontrolü, kurumsal hiyerarşiyi ve ast-üst denetimini kuvvetlendirmiştir. Çalışma hayatında genel bir strateji olarak yönetsel kontrol anlayışı (Thompson, 1983, s. 89) Türk Silahlı Kuvvetleri'nde emir komuta sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Geniş yarı-profesyonel ordulara dönüşme sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki genişlemeyi teknik işleri yerine getirecek çevre pozisyonunda, yani alınacak kararları uygulayacak asker kadrolar üzerinden sağlamaya çalışarak yönetsel kontrolü geliştirmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki asker kişilerin 'sınıf ve kadro görevindeki beceri düzeyleri' kurumun profesyonelleşme sürecinde önemli hale gelmiştir (Ateş, 2022, s. 34). Yabancı askeri yardımlar, personelin genişletilmesi, rollerin çeşitlendirilmesi ve yeni askeri tesislerin kurulması, daha etkili ve profesyonel askeri operasyonlar için becerilerin, bilgilerin ve genel yeteneklerin toplu olarak geliştirilmesini sağlayarak ordunun profesyonelleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu dönemi özetlemek gerekirse küresel olarak hissedilen nükleer tehdit ile birlikte dünya iki kutuplu bir yapıya sahip olmuş, karşıt kutuplarda bulunan ülkeler uluslararası paktlar kurarak, yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde iş birliği içinde oldukları ülkelere askerî yardımlarda bulunmuşlardır. Türkiye örneğinde hem bu askerî yardımlarla sağlanan yeni cihazların kullanım, bakım ve onarımı, hem de savaşı zamandan ve mekândan kısmen soyutlayan nükleer tehdit nedeniyle sürekli teyakkuz halinde bulunması gereken bir orduya duyulan ihtiyaç, orduda yeni sınıfların kurulmasına, bürokratikleşmenin ve yönetsel kontrolün artmasına yol açarak orduyu geniş yarı-profesyonel ordu anlayışına doğru yöneltmiştir.

1990-2023 Arası Dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Tehdit Algısı ve Askerî Organizasyon

Yüzyılın ilk otuz yıllık sürecinde küresel topyekûn tehditler, ikinci otuz yıllık döneminde bölgesel tehditler ön plandayken son dönemde orduların karşılaştığı temel problem ulus

altı ve yerel tehditler olmuştur. Bu dönemin başlamasında Sovyetler Birliği’nin dağılması başat etken olmuş, bu gelişmeyle birlikte ABD-SSCB arasındaki simetrik tehdit ortadan kalkmış, ama terörizm ve etnik çatışmalar gibi yeni ve asimetrik güvenlik tehditleri artmaya başlamıştır. Hem Sovyetler Birliği’nin dağılması hem de ABD’ye yönelik 11 Eylül saldırıları tehdit algısının ve güvenlik parametresinin değişmesinde etkili olmuş, iki kutuplu dünya anlayışı yerini çok kutuplu, belirsizliğin ve riskin karakterize ettiği bir dünyaya bırakmıştır. Akışkan modernitenin yarattığı yeni güvensizlik ve korku biçimleri ulus devletler düzeyinde sınırlandırılmayan ve çözümlenemeyen niteliktedir. Soğuk Savaş dönemindeki gibi kıtasal merkeziyete yönelik tehditlerden çok farklı olarak bu dönemde terör, etnik şiddet, organize suçlar gibi yerel tehditler ön plana çıkmaktadır. Bu şiddet biçimlerinin genel özelliği modern savaşlardaki merkezi bir yapıya sahip olmadan birbiriyle ilişkili dağınık ağ savaş olma eğilimi taşımalarıdır (Hardt ve Negri 2004, s. 75). Klasik savaşlar egemen eşitlik ilkesi çerçevesinde politik denklemler arasında güç kullanımını ifade ederken savaş asimetrisine dayanan günümüz savaşları birbirinden bağımsızmış gibi görünen fakat bu bağımsız eylemlerin yaygın ve geniş bir ağ oluşturduğu örgütlü şiddet biçimleridir. 17 Şubat 2016 tarihinde Ankara’da gerçekleşen Merasim Sokak Saldırısı, 13 Kasım 2022 tarihinde gerçekleşen İstanbul Taksim patlaması kitlesel güveni sarsan kamusal alana yönelik ağ saldırılarından bazılarıdır. Bu saldırılarla amaçlanan sosyal geçeklik olarak güvensiz yaşamın toplumsal norm haline gelmesi ve bu normun ‘ideal ortalama yaşam biçimini’ ifade etmesidir (Lemke, 2016, s. 270). Ulus-altı tehdit, zamansal ve mekânsal tahmin edilebilirliği düşük olan, bilinçli olarak sivil yaşama yönelik düşük yoğunluklu fakat toplumsal anlamda yıkıcı etkisi olan şiddet biçimidir. Klasik savaş anlayışından farklılaşan savaşın yeni hali, şiddetin merkezinin olmaması ve süreklileşmesiyle birlikte nüfus güvenliğine yönelik ulus altı tehditler barındırmaktadır. Bu nedenden dolayı günümüzde karşılaştığımız şiddet biçimleri *kalıcı toplumsal ilişkiler yaratma* eğilimindedir (Hardt ve Negri, 2004, s. 29).

Savaşın karakterindeki dönüşümü emek sürecinin örgütlenmesindeki dönüşüm üzerinden okuyan yaklaşımlar, askerî yapılanmayı da aynı mantıkla değerlendirmektedir. Klasik konvansiyonel ordular herhangi bir askerî tehdidin olmadığı barış dönemlerinde evrensel zorunlu askerlik uygulaması ile örgütlenirken, savaş zamanlarında ise cephe ve cephe gerisinde ulusal seferberlik anlayışına göre şekillenirler. Topyekûn savaşlarda toplum Fordist-Taylorist mantıktaki gibi savaş fabrikasına dönüştürülürken sabit şekilde üretilen ürünler basit teknolojiye kitlesel savaş araçlarıdır. Böylece savaşa yönelik toplumun tamamının örgütsel verimliliği arttırılmaya çalışılır. Günümüzdeki tehdit algısı ise belli bir zaman aralığında sabit ve yoğun şiddet biçiminden kaynaklanmamakta, daha esnek, zamansal ve mekânsal aralığı belli olmayan, her an her yerde karşılaşılabilecek düşük yoğunluklu tehditler içermektedir.

Terör eylemleri zamansal ve mekânsal sınırı olmayan düşük yoğunluklu tehditler arasında yer almaktadır. Türkiye’de terör faaliyetleri güncel teknolojiler tarafından

mümkün kılınan esnek ağa bağlı zayıf hiyerarşik organizasyon yapısı içinde gerçekleşir. Çoğunlukla yüksek teknolojik hafif silahlar kullanılarak savaş asimetrisi yaratılma çabası bulunmaktadır. Bu nedenle, Braverman'ın (2008) "vasıfsızlaşma teorisi" üzerinden bilimsel teknolojik gelişmelerin çalışma hayatını parçalaması ve vasıfsız grup yaratarak üretimin verimini arttırdığı gibi, yüksek teknolojik silah araç gereçler herhangi bir askerî talime gerek kalmadan vasıfsız bir terörist grubun ya da bireysel eylemcinin yıkıcı eylemler gerçekleştirmesini sağlayabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde terörist grupların rasyonel disiplin anlayışı çerçevesinde uzun süre eğitim alarak silahı ile bütünleşen kahraman asker tipi gibi vasıflı olmadığı söylenebilir.

Askerî silah ve araçların, yapay zekâ uygulamalarını da içeren yüksek teknolojiler içermesi, kütlesi yüksek araçlardan ziyade hız, esnekliğe dayanarak hareket kabiliyetinin genişlemesi, mesafe engeline takılmayan silah teknolojilerinin geliştirilmesi, muharebe sahasında insan unsurunun mümkün olduğunca azaltılması gibi revizyonlar mevcut tehdit biçimlerine karşı girişimlerdir. Bu nedenle son dönemde askerî organizasyonların ağ tehditlere karşı koyma potansiyelini artıracak önemli faktörler; hız, yaratıcılık, iletişim, öz-örgütlülük ve esnekliktir (Hardt ve Negri, 2020; Virilio, 1998). Esneklik ve çok işlevsellik muharebe sahasında silah kullanımı ve hareketlilik kadar önemli faktörler haline gelmiştir (Bredow, 2007, s. 175). Esnekliğin askerî organizasyon için önemi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Esneklik Kavramına Dair Yaklaşımların Askerî Kurumlarda Karşılığı (Ward ve Soeters, 2007, s. 184'te yer alan bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Genel Yaklaşım

Esneklik askerî organizasyonları gerçekleştirecek kolektif şiddet biçimlerine karşı hızlı biçimde adapte edilebilir yeteneğidir. Bu nedenle tehdit anında hızlı karar alabilen ve hareket edebilen askerî organizasyon esnekliktir. Böylece esneklik organize şiddeti yönetebilme becerisi ile eş anlamlı hale gelmektedir.

Fonksiyonel Yaklaşım

Teknolojik seviyesi yüksek askerî araç gereçlerin sunduğu hız ve esneklik doğru şekilde uygulandığında hem kurumların imkân ve kabiliyetlerini artırır hem de askerî-endüstriyel kompleks için yeni talepler oluşturur. Bununla birlikte askerî personel kaynaklarının çeşitlenmesi kurumsal esnekliği ve istikrarı geliştirir.

Aktör Yaklaşımı

Öngörülemez ve tahmin edilemeyen tehditlerin bulunduğu askerî ortamlarda askerî liderliği belirleyen temel husus belirli bir dizi seçim yapma yetkinliğidir. Bu yetkinlik ise hem savaşçı asker tip hem de yönetici asker tip bileşimi ile ortaya çıkmakta ve esnekliğe dayanmaktadır.

Bu perspektiften personel kaynakları ve görev tanımı genişlemiş yaratıcı, teknolojik, iletişim kabiliyeti yüksek küçük profesyonel ordular ile kurumsal esneklik ve askerî verimlilik artacaktır. Bu nedenle askerî kurumların geleceği organizasyonel istikrar ile kurumsal esnekliğin eş zamanlı gelişimine dayanmaktadır. Bu gelişimin

sağlanmasıyla birlikte askerî kurumlar sürekli olarak harekete geçmeye hazır olduğunda, asgari güç kullanımına bağlı kaldığında ve koruyucu bir askerî duruşa sahip olduğunda sürdürülebilir bir güvenlik mekanizması haline gelirler.

Şiddet biçiminin dönüşümüyle beraber askerî görevler de dönüşmeye başlamıştır. Orduların merkezi görevlerinin dönüşümünde dört önemli nokta söz konusudur (Edmunds, 2006, s. 1059). Bunlardan ilki, karşılaşılan organize şiddet biçimlerinin dönüşmesi nedeniyle topyekûn savaşlardaki gibi ulusal bütünlüğü korumaya yönelik önemin azalmasıdır. İkinci olarak terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi çeşitli tehditlere karşı ulusal güvenliği koruma anlayışı ortaya çıkmıştır. Üçüncü olarak orduların daha geniş toplumsal rol oynayarak insani destekleri sürekli hale getirmesidir. Son olarak ise düşük yoğunluklu şiddet ağlarına karşı savaşmak ve barışı sürdürmek adına küçültülmüş, yetenek düzeyi artırılmış, esnek askerî kuvvet yapısı ortaya çıkmıştır. Nitekim Türkiye’de 2003 yılında zorunlu askerlik hizmet süresi kısaltılması, er ve erbaşların ve yedek subayların sayısının azaltılması (akt., Özgen, 2011) ve 2004 yılında dört tugayın lağvedilmesi (akt., Özgen, 2011) bu kapsamda değerlendirilebilir. Türk Silahlı Kuvvetleri personel sayısı 2020 yılında 494.550 iken 2021 yılı itibarıyla toplam 430.577 kişidir. Bu sayının içinde askeri personel toplam sayısı 2020 yılında 456.064 iken 2021 yılında 390.960’a düşmüştür, bunun içinde profesyonel personel (general, amiral, subay, astsubay, uzman, erbaş, sözleşmeli erbaş, sözleşmeli er) toplamı 2020 yılında 198.626, 2021 yılında ise 216.044, yükümlü personel (yedek subay, yedek astsubay, erbaş, er) toplamı 2020 yılında 257.438, 2021 yılında ise 174.916 olmuştur. TSK’da çalışan sivil personel (devlet memurları ve işçiler) sayısı ise 2020 yılında 38.486 iken 2021 yılında 39.617 olmuştur. Bu rakamlar incelendiğinde TSK mensubu profesyonel askerî personelin ortalama %10, sivil personelin ortalama %3 artması, kurumun esnekleşmeye devam ettiğini göstermektedir (MSB Faaliyet Raporu, 2021).

Kitlesel yıkımlar yaratan Dünya Savaşları’nda seferber edilen kitlesel ordular formatı günümüzde büyük oranda terk edilmiştir. Bunun yerine sınırlı bölgesel çatışmalarla mücadele etmek, terör eylemlerine karşı koymak gibi süresizleşen tehdit algılarına karşı sürekli seferber edilen ve polislik niteliklerini de kendi yapısına dâhil eden profesyonel güç kullanımına dayanan askerî yapıları tanımlamak için Morris Janowitz Jandarmavari askerî örgütlenme modelini (Constabulary Forces) ortaya koymuştur. Bu model algılanan tehditler karşısında askerî kurumların genişleyen görev tanımlarını ve teşkilat yapısını açıklama imkânı vermektedir. Son yıllarda askerî kurumların üstlendiği yeni görevlerin mantığına baktığımızda orduların hem askerî niteliklerin hem de polis niteliklerinin kesiştiği bir noktada konumlandığı görülebilir. Şiddet eylemlerinin gerçekleştiği bölgelerdeki şiddet örüntülerini engellemek klasik askerî görevlere işaret ederken, alandaki kişisel güvenliğin sürdürülmesini sağlamak ise kolluk görevi olarak yenidir (Kaldor, 2023, s. 185–186). Bu kapsamda askerî kurumlar ulusal tehditler karşısında zafer kazanmak anlayışından ziyade yerel ve bölgesel

tehditler karşısında kapsamlı ve istikrarlı barış ortamları yaratmak adına uygun koşulları oluşturmak ve sürdürmek hedefiyle teşkilatlanmaktadır.

Günümüzde algılanan tehdidin üst katmanlarında kitle imha silahları vb. bulunurken alt katmanlarında ise para-militer operasyonlar, terör faaliyetleri, bireysel saldırılar gibi esnek ve uzmanlaşmış şiddet kapasitesine sahip kişi ya da gruplar bulunmaktadır. Algılanan tehdit süreksizleşen bir karaktere sahip olduğu için zamansal ve mekânsal sınırlama yapılamamakta, barış durumu ile savaş durumu arasında mutlak ayırım mümkün olmamaktadır. Jandarmavari askerî örgütlenme barış ve savaş süreçlerinde askerî teşkilatlanma arasındaki mutlak ayrımı kaldırmasından dolayı polis konseptini de içinde barındırmaktadır. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri savaş ve barışın mutlak olarak ayrıldığı ve bu nedenle çelişkili durumların olduğu ortamlarda da görev yapmaktadır. Bu ortamlarda orta ve uzun vadede sürdürülebilir barışı sağlamaya odaklanmaktadır. Bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri savaş ve barış ortamlarının harmonisinden kaynaklanan çelişkili görev tanımlarını yerine getirmek için çok yönlü organizasyon yapıları kurmayı hedeflemektedir. Bu çok yönlülük, algılanan tehdit karşısında savaşın ve şiddetin olmadığı negatif barış ortamı sağlamayı, barışı koruma, sivil-asker iş birliği, insani yardımlar gibi uzun süreli ve sürekli faaliyetleri içeren pozitif barış ortamlarına geçişi sağlamak için gerekliliklerden birisidir (akt. Shields ve Travis, 2021, s. 7). Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetleri mahalli yönetimlerle iş birliği, afet ve güvenlik yardımı, uyuşturucu ticaretini önleme, sivil-asker ilişkilerini geliştirmeye yönelik kurumsal diyalogu sağlama vb. sosyal süreçlere dâhil olarak kurumsal çok yönlülüğü geliştirme çabasıdır. Bu çerçevede Morris Janowitz'ın ortaya koyduğu jandarmavari askerî teşkilatlanma anlayışı dönüşen tehdit algısına karşı çok yönlülüğü vurgulayan pragmatik bir hamledir (Burk, 2005, s. 155). Böylece askerî güç ve örgütlenme katmanların tamamına yayılmaktadır (Janowitz, 1988, s. 418–419). Türk Silahlı Kuvvetleri savaş ve barış ortamlarında gerçekleştirdiği çok yönlü faaliyetlerle organizasyon yapısını ve askerî gücünü genişletmektedir.

Yeni tehdit biçimleri karşısında askerî kurumların profesyonellik anlayışı da genişletilmiştir. Askerî profesyonelleşmede dört merkezi konum bulunmaktadır (Forster, 2006, s. 43–44). Bunlardan ilki merkezi devlet otoritesi tarafından net biçimde tanımlanan ve yaygın biçimde kabul edilen askerî görevlerdir. İkincisi belirlenen görevleri yeterli ve etkin şekilde sağlayacak uzmanlığın geliştirilmesidir. Üçüncüsü kurum olarak ordunun ve birey olarak askerin görev ve sorumluluklarını belirleyecek kuralların oluşturulması ve sonucusu da liyakat anlayışının tesis edilmesidir. Bu nedenle profesyonelleşme, algılanan tehdit biçimlerine göre rollerin ve görevlerin yeniden tanımlandığı, kuvvet yapılarının belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlayacak politika uyarlama biçimidir (Forster, 2006, s. 43–44).

Günümüzde Bölgesel Savunma, Geç Modern, Seferi Savaş ve Post-Nötr³ olmak üzere askerî kurumları tanımlayan dört temel kuvvet yapılanması bulunmaktadır (Forster, 2006). Bu kuvvet yapılanma türleri askerî kurumların profesyonelliğini tanımlayan dört unsur üzerinden karşılaştırılabilir ve günümüz orduların hangi kuvvet yapılanmasına ya da yapılanmalarına yakın oldukları anlaşılabilir. Geç modern kuvvet yapılanmasında ulusal savunmaya yönelik ikili bir bağlılık söz konusudur. Bunlardan ilki zorunlu askerlik, ikincisi ise savaş zamanında yedek kuvvetlerin seferberliğidir. Bu kuvvet yapılanması uluslararası güvenlik rolü açısından Barışı Sürdürme Harekâtları kapsamında çok uluslu bir muharebe sahasında kozmopolit görevler içeren müşterek savaş anlayışını içermektedir. Bu tarz ordular sahip olduğu askerî yapıyı, teçhizatı ve organizasyon gücünü ulus ötesi topraklara yansıtabilmektedir. (Forster, 2006, s. 46–47). TSK'nın 2016 yılında Somali'de savunma iş birliği kapsamındaki en büyük yurt dışı askeri üssü⁴ kurması ve çok sayıda ülkede uluslararası barış gücü çerçevesinde görev yapması bu dönüşüme örnek gösterilebilir. Bununla birlikte kuvvetlerin uluslararası misyonlarda konuşlandırılma ve sürdürülme maliyetinin mevcut savunma bütçesinden gelmesi nedeniyle savunma bütçesinin daralması söz konusudur. Nitekim savunma harcamalarının NATO ortalamasının altında olması, geç modern askerî kurumların bir diğer özelliği olarak belirtilmektedir (Forster, 2006, s. 64). Türkiye'nin 2022 yılında yaptığı savunma harcamalarının GSYH'nin %1,2'sini oluşturması (SIPRI, 2023b, s. 2) ve NATO'nun GSYH'nin en az %2'sinin savunma harcamalarına ayrılması hedefine (NATO, 2023) ulaşamamış olması TSK'nın bu kategoriye uyduğu kanaatini pekiştirmektedir.

Bölgesel savunma yapılanmasında genel olarak geniş silahlı kuvvetlerin ana hedefi ulusal savunmadır. Bu modeldeki silahlı kuvvetler kuvvet, teçhizat ve organizasyon yapısını kara ve hava muharebelerine yönelik gerçekleştiren hafif silah sistemlerine sahip müşterek kuvvetler yerine ağır zırhlı, büyük silah sistemlerine sahiptir. Bu kuvvetlerin askerî modernleşme girişimleri düşük yoğunluklu savaşlara da katılabilecek şekilde silah envanterini genişletmeye yöneliktir. Bu çerçevede artık yarı-profesyonel askerî yapıya sahip olan Türk Silahlı Kuvvetleri askerî yatırımlar gerçekleştirerek hem ağır hem de hafif silah envanterlerini güncel savaş ortamlarına hazırlamak için girişimler sergilemektedir. Ayrıca tehdidin zamansal ve mekânsal sıkışmasından dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri komuta-kontrol unsurlarını ve hassa güdümlü mühimmatları

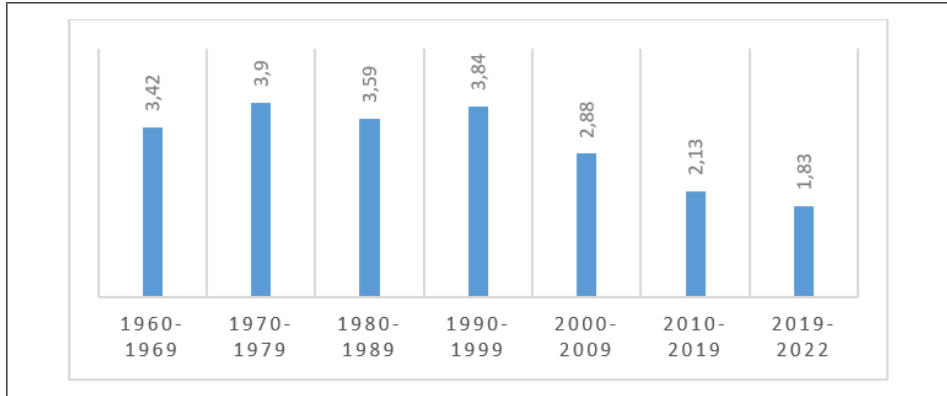
3 Post-Nötr kuvvet yapılanmasında silahlı kuvvetler ulusal savunmaya yönelik olmasına rağmen geç modern modelin aksine, uluslararası barışı koruma veya ulusal toprakların ötesindeki müdahale operasyonlarına katkıda bulunmazlar. Aynı zamanda bölgesel savunma kuvvet yapılanmasında ağır silah sistemleri hakimken Post-Nötr kuvvet yapılanması hafif silah sistemlerine sahiptir. Seferi Savaş kuvvet yapılanmasında öncelikli amaç mevcut askeri gücü ulus ötesi bölgelerde hızlıca konuşlandırarak yüksek yoğunluklu askeri müdahaleler sergilemektir (Forster, 2006, s. 47). Bölgesel Savunma anlayışında ise ulusal bölgenin korunması öncelikli askeri görevdir. Bu bağlamdan değerlendirildiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerini tanımlamada Seferi Savaş ve Post-Nötr kuvvet yapılanmaları açıklayıcı değildir.

4 Askeri üsler kuruluş amacına göre beş sınıfa ayrılır, Somali'de kurulan askeri üs Türkiye tarafından savunma iş birliği sınıfında kurulan en büyük askeri üstür (Özgen, 2019, s. 395).

içeren hassas hedeflemeye dayalı silah sistemlerine yönelik yatırımlarını artırmıştır. Bu kapsamda askeri modernizasyon projeleri (insansız hava araçları, ağır zırhlı manevra kabiliyeti yüksek tanklar) oldukça önemlidir. Askeri araç gereçlere yapılan yatırımların yanı sıra terörle mücadele kapsamında görev alan özel birliklerin profesyonel kadrolarla kurulmasına önem gösterilmiştir (Ökten, 2018). Böylece ordular savaş asimetrisine karşı esneklik kazanma imkânı da yaratmaktadır. Aynı zamanda yüksek askerî harcamalarda bulunmakta ve savunma sanayii yatırımları önemli seviyededir (Forster, 2006, s. 45). TSK'nın Kuzey Irak'ta yürüttüğü Pençe ve Suriye'de yürüttüğü Barış Pınarı operasyonları ile askerî teknolojiyi geliştirmeye yönelik yaptığı girişimler bölgesel savunma konusuna verdiği önemi göstermektedir. Bu çerçevede askeri stratejinin temel amacı bölgede düşman unsurlarının gerçekleştirmeyi hedeflediği istilayı zor ve maliyetli hale getirmektir. Aynı zamanda savunmanın gerçekleştiği bölgenin aktörü olmayı sürdürmektedir.

Tablo 3

Türkiye'de Onar Yıllık Periyodlar Halinde Savunma Sanayiine yapılan yatırımların GSMH içindeki Yüzdelik Dilimi (mlex.sipri.org/spri'deki verilere dayanılarak hazırlanmıştır.)

Türk Silahlı Kuvvetleri bölgesel savunma anlayışı üzerinden organize olduğu için askerî yapılanması geniş yarı-profesyonel ordu anlayışı şeklindedir. Askeri personel sayısındaki artışa rağmen Türkiye'de askeri harcamaların GSYH içindeki payının giderek azaldığı (bk. Tablo 3), 2000 yılında %3,7 iken 2022 yılında %1,9'a gerilediği görülmektedir (SIPRI, 2023b, s. 2). Buna ek olarak askeri harcamalarda 2020 yılından itibaren düzenli bir azalma eğilimi gözlenmekte, 2022 yılında bir önceki yıla oranla %26 daha az askeri harcama yapıldığı görülmektedir (SIPRI, 2023b, s. 2). Askeri harcamalardaki bu azalmanın nedenlerinden birinin savunma sanayiinde yerli üretime öncelik verilmesi ve "kendi kendine yetme anlayışına dayanan daha gerçekçi" bir savunma politikası yaklaşımının benimsenmesi olduğu ileri sürülmektedir (Seren, 2020, s. 210). Diğer taraftan ekonomik istikrarsızlık, büyük finansal darboğazlar ve küresel veya bölgesel politik krizler gibi faktörlerin askeri harcamalarda dalgalanmalara neden olduğu bilinmektedir (Yılmaz ve ark., 2022). Son birkaç yıllık dönemde

Türkiye’de askeri harcamaların azalmasında döviz kurundaki değişimin etkili olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim hesaplamalar 2022 yılında Türkiye’nin askeri harcamalarının nominal koşullarda %28 arttığını, ancak yüksek enflasyon etkisiyle reel olarak %26’lık bir düşüşün gerçekleştiğini göstermektedir (SIPRI, 2023b, s. 11).

Bu dönem genel olarak değerlendirildiğinde risklerin ve belirsizliğin arttığı çağdaş dünyada ulus devlete yönelik tehdidin dağıntık ağlar üzerinden işleyen, merkezsiz şiddet biçimleri olduğu söylenebilir. Bu tehdit türü, doğrudan sivil yaşamı hedef alması/ alabilmesi bakımından ilk dönemin baskın tehdidi olan kitlesel savaştan, caydırıcı bir güç olmaktan çok uygulanma sıklığı yüksek olan ve toplumda güvensizlik ve kaos hissi oluşturması bakımından da ikinci dönemin baskın tehdidi olan nükleer savaştan ayrılmaktadır. Belirsizliğin merkezi olduğu bu yeni tehdit biçimine karşı askeri organizasyonda yaşanan dönüşüm, işgücü piyasalarından eğitime dek tüm diğer toplumsal kurumlarda olduğu gibi esnekleşme eğilimi çerçevesine oturmaktadır. Türkiye’nin de bu dönemde karşı karşıya kaldığı güvenlik risklerinin başında terör tehdidinin yer alması, askeri organizasyonun daha hızlı ve daha esnek hareket edebilen, çabuk iletişim kurabilen ve kendi kendini örgütleyen yeni birimleri ve bu birimlerin içinde yeni model ve rolleri içerecek şekilde dönüşmesine neden olmaktadır. Bir önceki dönemde güçlenen bürokratikleşme ve profesyonelleşme süreciyle beraber ordu kapsamındaki rol ve görevler sayıca çeşitlenmiş, uzmanlaşma artmış ve Fonksiyonel Yaklaşım’da vurgulanan kurumsal esneklik gözlenmiştir. Son dönemde asimetrik hale gelen tehdide karşı askeri organizasyonda yaşanan dönüşümle birlikte ise askeri işgücünde işlevsel esnekliğin ön plana çıktığı, Aktör Yaklaşımı’nda vurgulandığı şekilde seçim yapma ve inisiyatif alma süreçlerinin öneminin arttığı ve askerlerin savaşıklık ve yöneticilik vasıflarının iç içe geçmeye başladığı söylenebilir.

Sonuç

Modern devlete karşı algılanan tehdit ve karşılaşılan kolektif şiddet biçimi değiştikçe bu tehdide yönelik askeri organizasyonlar ve güvenlik pratikleri de dönüşmektedir. Yirminci yüzyılın başından Soğuk Savaş öncesi döneme kadar devletlere yönelik tehditler ulusal bütünlüğü ortadan kaldırmaya yönelik topyekûn savaşlar ve kitlesel ölümlerle sonuçlanan mekânsal açıdan yoğunlaşmış savaşlardır. Bu dönemde algılanan tehdit düşman istilası, kuvvet yapısı kitlesel ordu, askeri misyon da ulusal savunmadır. Bu dönemin tehdit unsuru olan topyekûn savaş, toplumu askeri bir merkeze dönüştüren, sadece cephedekileri değil, toplumsal güç ilişkileri çerçevesinde tüm nüfusu kapsayan denetim mekanizmaları yaratır ve hem beşerî hem de ekonomik kaynakların tümünün kullanımına yönelik kapsayıcı seferberlikler gerektirir. Bu seferberlik, bunun için gerekli olan fedakârlık ve topyekûn savaşta yaşanan can kayıpları, ulusal bağımsızlığı kazanma/koruma normunun gücü sayesinde tüm nüfus için meşrulaştırılır. Türkiye Cumhuriyeti için bu dönem, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve çok kısa süreli katıldığı ama

etkilerini yoğun olarak deneyimlediği İkinci Dünya Savaşı dönemidir. Bu süreçte basit teknoloji kitlesele araçların üretiminde toplumun tamamı Fordist-Taylorist üretim/ yönetim anlayışında olduğu gibi seri üretimi ve verimliliği hedefleyen bir savaş fabrikasına dönüşmüştür. Savaş endüstrielleştikçe endüstriyel üretim yöntemleri ve bürokratik örgütlenme, askerî teçhizat üretimine ve savaşın yürütülmesine entegre edilmiştir. Tüm nüfusa yönelik işleyen biyo-politik mekanizmalarla nüfusun savaşabilen kısmı cephe askerlik hizmeti yapmış, geri kalanı da yine ulusal ve askeri çıkarlar için cephe gerisinde çalışan verimli, disiplinli, itaatkâr muharebe hizmet destek sınıfı mensuplarına dönüşmüştür. Nüfus, askerî örgütün değerlerini benimsemiş ve askerî organizasyonun kurum modeli, ulusal hizmet ideali çerçevesinde neredeyse tüm topluma yayılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tehdit bölgesel düzeyde risk oluşturan nükleer saldırılar haline gelmiştir. Bu dönemde algılanan tehdit nükleer savaş, kuvvet yapısı geniş profesyonel ordu ve askerî misyon da ittifak desteğidir. Nükleer tehdit ile birlikte savaşın zamansal ve mekânsal sınırlılığı ortadan kalkmış ve tüm beşeri ve ekonomik kaynakların seferber edilmesine gerek kalmamıştır. Nükleer tehdit, seferberlikle desteklenen topyekûn savaşla bertaraf edilebilecek bir tehdit olmadığı için askerî organizasyonların temel amacı caydırıcı güç kullanabilecek potansiyele sahip olmak veya düşmanın fiziksel gücünden çok manevî gücüne saldırmak için yeni araçlar tasarlamak olmuştur. Savaş ve barış arasındaki boşlukta riske ve sürekli teyakkuz halinde olmaya dayalı bu bağlam küresel güvenlik algısını da değiştirmiş ve dünyanın iki kutuplu bir yapıya sahip olmasında etkili olmuştur. Soğuk savaş dönemi tehdidine yönelik olarak kurulan NATO, Foucault'cu açıdan temel hedefi nüfus, temel mekanizması güvenlik olan bir yönetsel idare şeklidir ve tehdidi durdurmak ve yok etmek kadar, bir daha meydana gelmesini önlemeye yönelik olan ve riskler sürekli arttığı için sürekli genişleme eğiliminde olan bir kurum olarak okunabilir. Bu önleme amacı NATO'nun, üyesi olan ülkeleri askerî teçhizat ve teknoloji açısından desteklemesine neden olmuş, bu desteklerin kullanılması TSK'nın profesyonelleşme ve bürokratikleşme sürecini hızlandırmış, ordu içinde yapısal farklılaşma ve hiyerarşik katmanlaşma artmış, buna ek olarak klasik ordulardaki dikey piramit örgütlenmesinin tabanı da genişlemeye başlamıştır. Bu bürokratikleşme süreci ile askerî organizasyon, vatandaş temelli kitlesele zorunlu ordulardan farklı olarak ordu içinde profesyonellerin çeşitlendiği ve sayıca arttığı genişletilmiş yarı-profesyonel orduya ve yetenek hiyerarşisini oluşturan katmanlı bir yapıya sahip olmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin hem NATO'ya Kore Savaşı çerçevesinde verdiği destek, hem de ileri kalekol olarak işlev görmesi, dönemin askerî misyonunun ittifak desteği olduğunu belirten kuramsal açıklamalarla uyumludur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde temel problem terörizm, etnik şiddet gibi yerel ögeler içeren, mekân ve zaman açısından belirsizlikler içeren, merkezsiz ve dağınık ağ savaşlarıdır. Bu dönemde algılanan tehdit yerel tehditler, kuvvet yapısı küçük profesyonel ordu ve askerî misyon da terörizme karşı koyma, terörle mücadele ve barışı sürdürme

harekatları gibi yeni misyonlardır. Bu dönemde baskın tehdit biçimi olan yerel ve ulus-altı tehdit, zamansal ve mekânsal tahmin edilebilirliği düşük olan, bilinçli olarak sivil yaşama yönelik düşük yoğunluklu bir şiddet biçimidir. Düşük yoğunluklu olmasına rağmen, şiddetin merkezsizliği ve süreklileşmesi nüfus güvenliğine yönelik ciddi bir risk oluşturduğu için yerel toplumsal anlamda yıkıcı etkisi olan şiddet biçimidir. Askeri organizasyonun yerel şiddet tehdidine karşı koymasını sağlayabilecek unsurlar hız, yaratıcılık, iletişim, öz-örgütlülük ve esnekliktir. Bu esnekliğe hem araç gereçlerde hem askerî liderlik tipinde (hem asker hem yönetici) hem de organizasyon yapısında ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaca bağlı olarak askerî görevler de dönüşmüş, topyekûn savaşlardaki gibi ulusal bütünlüğü korumaya yönelik önem azalmış, terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi çeşitli tehditlere karşı ulusal güvenliği koruma anlayışı gelişmiş, ordular insani destek hizmetlerini sürekli hale getirmede daha fazla rol almaya başlamış, sayısal olarak küçülmüş, yetenek düzeyini artırmış, böylece esnek askerî kuvvet yapısı ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki gelişmelerin teorik açıklamalarıyla uyumlu olarak TSK bünyesinde zorunlu askerlik hizmet süresi kısaltılmış ve kurum personel sayısı görece azalmış, bununla beraber kurumda görev yapan sivil personelin ve profesyonel askerî personelin oranı artmıştır. Bu küçülme ve esnekleşmeye rağmen TSK kendisini bölgesel savunma anlayışı üzerinden organize ettiği için askeri yapılanması bu süreçte genişletilmiş yarı-profesyonel ordu anlayışıyla devam etmiş, zırhlı ve büyük silah sistemlerini genişleterek Pençe ve Barış Pınarı operasyonları gibi barışı sağlama ve sürdürme harekatları gerçekleştirmiştir.

TSK’daki dönüşümün sosyolojik perspektifle incelenmesi söz konusu olduğunda tüm diğer toplumsal kurumlar gibi ordu kurumunun da küresel ölçekte yaşanan sosyal değişimlerden etkilenecek dönüştüğü ve bu dönüşümde öne çıkan kavramların endüstriyelleşme, emek süreci ve esneklik olduğu görülmektedir. Bu dönüşümün daha derinlikli bir şekilde incelenebilmesi için bu çalışmada ana hatları üzerinden okunan dönemlerin her birinin ayrı olarak ele alındığı daha ayrıntılı değerlendirmelere ihtiyaç olduğu açıktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Author Contributions: Conception/Design of study: A.Ö., T.G.Ş.; Data Acquisition: A.Ö., T.G.Ş.; Data Analysis/Interpretation: A.Ö., T.G.Ş.; Drafting Manuscript: A.Ö., T.G.Ş.; Critical Revision of Manuscript: A.Ö., T.G.Ş.; Final Approval and Accountability: A.Ö., T.G.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: A.Ö., T.G.Ş.; Veri Toplama: A.Ö., T.G.Ş.; Veri Analizi /Yorumlama: A.Ö., T.G.Ş.; Yazı Taslağı: A.Ö., T.G.Ş.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: A.Ö., T.G.Ş.; Son Onay ve Sorumluluk: A.Ö., T.G.Ş.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Arendt, H. (1997). *Şiddet üzerine* (B. Peker, çev.). İletişim.
- Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı. *Türk İstiklal Harbi idari faaliyetler raporu*.
- Ateş, B. (2022). Türkiye’de profesyonel askerliğin sosyolojik bir incelemesi: meslek, görev ya da yaşam tarzı? *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42(1), 21–44.
- Aydemir, Ş. S. (2018). *Suyu arayan adam* (4. basım). Remzi Kitabevi.
- Beckett, I. (1994). *Total war*. In L. Freedman (Ed.), *War* (pp. 254–259). Oxford University Press.
- Black, J. (2006). *The age of total war, 1860-1945*. Praeger Security International.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve tekeller sermaye* (Ç. Çıdanlı, çev.). Kalkedon Kitabevi.
- Bredow, W. V. (2007). Conceptual insecurity: New wars, MOOTW, CRO, terrorism, and the military. In G. Caforio (Ed.), *Social sciences and military* (pp. 163–180). Routledge.
- Brockling, U. (2020). *Disiplin: askerî itaat üretiminin sosyolojisi ve tarihi* (3. basım, V. Atayman, çev.). Ayrıntı.
- Burk, J. (2005). Strategic assumptions and moral implications of the constabulary force. *Journal of Military Ethics*, 4(3), 155–166.
- Bütçe ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü. (2022). *Millî Savunma Bakanlığı 2021 yılı faaliyet raporu*. <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2021.pdf>
- Bütçe ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü. (2023) *Millî Savunma Bakanlığı 2022 yılı faaliyet raporu* [https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu\(2\).pdf](https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu(2).pdf)
- Celep, B. (2020). *Türkiye’de Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye’deki faaliyetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Chin, W. (2019). Technology, war and the state: past, present and future. *International Affairs*, 95(4), 765–783. <https://doi.org/10.1093/ia/iiz106>
- Coker, C. (2002). Globalisation and insecurity in the twenty-first century: NATO and the management of risk. *The Adelphi Papers*, 42(345), 65–89.
- Çifci, E. (2022). *Prusya’dan NATO’ya Türk ordusunda batı etkisi*. Kronik.
- Edmunds, T. (2006). What are armed forces for? the changing nature of military roles in Europe. *International Affairs*, 82(6), 1059–1075.
- Elveren, A. Y. (2019). *The economics of military spending: A Marxist perspective*. Routledge.
- Finer, S. E. (1962). *The man on horseback: the role of the military in politics*. Transaction Publishers.
- Forster, A. (2006). *Armed forces and society in Europe*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (1992). *Hapishaneni doğuşu* (M. A. Kılıçbay, çev.). İmge.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus* (F. Yaylan, çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1975). *Türk İstiklal Harbi* (7. Cilt). Genelkurmay Basımevi.
- Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Polity Press.
- Giddens, A. (2008). *Ulus devlet ve şiddet* (2. basım, C. Atay, çev.). Kalkedon.
- Goffman, E. (2015). *Tımarhaneler* (E. Arıcan, çev.). Heretik.
- Hardt, M., & Negri, A. (2020). *Çokluk: imparatorluk çağında savaş ve demokrasi* (3. basım, B. Yıldırım, çev.). Ayrıntı Yayınları.

- Huntington, S. (2006). *Asker ve devlet: sivil-asker ilişkilerinin kuram ve siyasası* (K. U. Kızılaslan, çev.). Salyangoz Yayınları.
- İnan, A. (2010). *Medeni bilgiler*. Göl Kitap.
- Janowitz, M. (1988). *The professional soldier: a social and political portrait*. Macmillan Press.
- Kaldor, M. (2023). *Yeni ve eski savaşlar: küresel çağda örgütlü şiddet* (S. E. Türközü, çev.). Fol Yayınları.
- Lemke, T. (2016). *Politik aklın eleştirisi: Foucault’un modern yönetsellik eleştirisi* (Ö. Karlık, çev.). Phoenix.
- Malesevic, S. (2018). *Savaşın ve şiddetin sosyolojisi* (S. Sarı, çev.). Hece Yayınları.
- Mann, M. (2011). *Devletler, savaş ve kapitalizm: politik sosyoloji incelemeleri* (S. Türkoğlu, çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mises, L. V. (1969). *Omnipotent government: the rise of the total state and total war*. Yale University Press.
- Moskos, C. (1988). Institutional and occupational trends in armed forces. In C. Moscos & F. Wood (Eds.), *The military: more than just a job?* (pp. 15–26). Pergamon-Brassey’s International Defense Publishers.
- Moskos, C. (2012). Toward a postmodern military: the United States as a paradigm. In D. R. Segal & J. Burk (Eds.), *Military sociology II* (pp. 51–68). Sage.
- NATO. (2022). *A short history of NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm
- NATO. (2023). *Funding NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67655.htm
- Ökten, T. (2018). *Askeri alanda devrim’in Türk Silahlı Kuvvetleri’nin PKK terörizmi ile mücadelesine etkisinin analizi* (Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özgen, C. (2011). Türk Silahlı Kuvvetleri’nde profesyonelleşme çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 192–208.
- Özgen, C. (2019). Türkiye’nin denizasıırı askeri üs kurma girişimleri: tespitler ve geleceğe yönelik öneriler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 381–408.
- Paker, E. (2012). *Küresel güvenlik kompleksi*. İletişim Yayınları.
- Paparone, C. (2014). The sociology of the military: a multi-paradigmatic review. *Contemporary Sociology*, 43(3), 304–311.
- Reid, J. (2008). Life struggles: war, discipline, biopolitics in the thought of Michael Foucault. In S. Morton & S. Bygrave (Eds.), *Foucault in an age of terror* (s. 14–42). Palgrave Macmillan.
- Sağlam, C. (2021). *İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk Ordusunda mekanizasyon ve ordu-toplum ilişkilerinde modernleştirme misyonu* (Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sakharov, A. D., Khariton, Y. B., Beria, L.P., Kurchatov, I., & Fuchs, Klaus (2014). *Soviet Atomic Program – 1946*. Atomic Heritage Foundation. <https://ahf.nuclearmuseum.org/ahf/history/soviet-atomic-program-1946/>
- Savran, S. (2008). *Kod adı küreselleşme: 21. yüzyılda emperyalizm* (2. basım). Yordam.
- Seren, M. (2020) Turkey’s military spending trends: a reflection of changes in defense policy. *Insight Turkey*, 22(3), 183–214.

- Shields, P., & Travis, D. (2021). Resolving contradictions in military operations via ambidexterity. In J. Heeren-Bogers, R. Moelker, E. Kleinreesink, J. Van der Meulen, J. Soeters, & R. Beeres (Eds.), *The Yin-Yang military: ambidextrous perspectives on change in military organization* (s. 3–18). Springer.
- Stockholm International Peace Research Institute (2023b). *Trends in World Military Expenditure, 2022*. https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-04/2304_fs_milex_2022.pdf
- Stockholm International Peace Research Institute. (2023a). *World Military Expenditure Reaches New Record High as European Spending Surges*. <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2018). *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi Cilt: 1* (3. basım). İletişim.
- Thompson, P. (1983). *The nature of work*. The Macmillan Press.
- Tilly, C. (2009). *Kolektif şiddet siyaseti* (S. Özel, çev.). Phoenix.
- Virilio, P. (1998). *Hız ve politika* (M. Cansever, çev.). Metis Yayınları.
- Ward, E., & Soeters, J. (2007). How the military can profit from management and organization science. In G. Caforio (Ed.), *Social sciences and military* (pp. 181–196). Routledge.
- Weber, M. (2017). *Meslek olarak siyaset* (L. Özşar, çev.). Biblos Yayınevi.
- Yılmaz, B., Atik, M., & Melekoğlu, G. (2022). Savunma harcamalarının ekonomiye etkisi ve harcama kalemlerinin ağırlıklarının belirlenmesi. *SAV/SAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 273–304.

Yabancı Askerî Üslerin İkili İlişkiler Üzerine Etkisi: Kurumlar, Strateji, Kültür

Ali Gök¹ , Tolga Sakman²

Öz

Yabancı askerî üsler, siyasi çıkarlara hizmet etmekle birlikte, siyasi gücü kullanmanın temel araçlarından biri olarak görülmekte, ulusal veya daha geniş kapsamlı bakış açısıyla güvenlik temelli politikaların uygulanmasında yer almaktadır. Ancak siyasi güç olarak algılanan üslerin hem üs sahibi hem de ev sahibi devlet açısından bir takım siyasi, askerî, ekonomik ve sosyokültürel etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada kurumsal olarak yabancı askerî üslerin ikili ilişkilerde önemli bir yer alan strateji geliştirme ve toplumsal kabulü sağlayan kültürel etkileşim üzerinden ele alınması planlanmıştır. Çalışmanın temel hedefi ise yurtdışında üs sahibi olan devletlerin, bu üsler aracılığıyla ve ikili ilişkiler üzerinden yerel toplum ve siyasi yapı ile devlet ve bölge güvenliğine etkilerinin incelenmesidir. Çalışmada yabancı askerî üslerin etkileri tarihsel çerçevede ele alınmış olup, üslerin işlevselliği hakkında bir çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır. Üslerin resmi varlık şekil ve nedenlerinden çok öte imkânlar tanıdığı, böylece ev sahibi ülkede kamusal ve toplumsal etkilerini kullanarak başta varlıklarını başarılı şekilde sürdürmeleri ve daha da önemlisi üsün asıl kuruluş amaçlarına uygun şekilde siyasi ve toplumsal etkilerini hayata geçirmeleri için alan açtığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı askerî üs • Yurtdışı askerî üs • İkili ilişkiler • Üs politikası • Küresel güvenlik

Influence of Foreign Military Bases on Bilateral Relations: Institutional, Strategic and Cultural Impacts

Abstract

Foreign military bases, while serving political interests, are viewed as a primary tool for exerting political power and are integral to the implementation of security-based policies at both national and international levels. However, these bases, perceived as instruments of political power, have multifaceted effects on political, military, economic, and socio-cultural aspects for both the base owner and the host state. This study aims to comprehensively examine foreign military bases, emphasizing their institutional role in cultural interaction, which, in turn, shapes strategy development and societal acceptance. This cultural dimension is a crucial component of bilateral relations. The main objective of the study is to examine the impact of foreign military bases on local society, political structure, and state and regional security, analyze within a historical framework, and draw inferences regarding their operational functionality. It is evident that military bases offer opportunities that extend beyond their official mandates, allowing them to thrive in the host country by leveraging their public and social influence. More importantly, they play a significant role in shaping political and social influence following the original establishment purposes of the base.

Keywords: Foreign military base • Overseas military base • Bilateral relations • Base policy • Global security

1 Sorumlu Yazar: Ali Gök (Doç. Dr.), Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep, Türkiye. Eposta: aligok86@gmail.com ORCID: 0000-0002-0734-459X

2 Tolga Sakman (Dr.), Diplomatik İlişkiler ve Politik Araştırmalar Merkezi (DİPAM) Başkanı, İstanbul, Türkiye.
Eposta: tolga.sakman@dipam.org ORCID: 0000-0002-2659-9694

Atıf: Gök, A., & Sakman, T. (2023). Yabancı askerî üslerin ikili ilişkiler üzerine etkisi: kurumlar, strateji, kültür. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 323-349. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0045>

Extended Summary

Throughout history, states aspiring to establish dominance have strategically established foreign military bases in regions where they aim to establish hegemony through indirect control or in geographically proximate areas. Foreign military bases, in this context, serve as primary tools for advancing political interests and asserting political power.

These bases hold immense strategic value, primarily serving as facilities for armed forces to conduct battle, defense, and training operations. From a traditional geopolitical perspective, it is widely acknowledged that the path to achieving genuine global political power, capable of exerting meaningful worldwide strategic influence and protecting its interests abroad always begins with building military bases abroad (Guifang and Jie, 2019, p. 503).

There are three primary strategic reasons for the establishment of foreign military bases. Despite the evolving content of these reasons in response to shifting global dynamics and power balances, these fundamental drivers have consistently persisted:

Strategic Interest: Generally, when there is a need to counter a specific threat, the proximity of a base to the source of the threat is crucial for ensuring security. For major powers, this proximity can be a decisive factor in establishing a foreign base. These bases can be located in the territory of friendly states or even in the territory of adversaries. Their roles encompass deterring threats, engaging in conflicts and wars, gathering intelligence, conducting military exercises, ensuring the security of transition, and directing states to establish bases abroad on their own. In such situations, a state that maintains a base abroad is inclined to employ force, especially in the early years, to secure and protect this base.

Joint Strategic Interest: Establishing a foreign military base is often considered a special method for the two states to cooperate and unite against a common threat. It provides host countries with the opportunity to harness the military presence of major powers to support the defense of their territories. On the other hand, the warning of shared strategic interests can undermine the rationale for base construction.

Technological Advancements: Technological progress constitutes the impetus for the establishment of foreign military bases. Historically, the need for coal stations for naval vessels has driven the creation of bases in foreign countries. Similarly, advancement in aviation technology has required the presence of airports in various regions across the world (Converse, 1984). Moreover, progress in intelligence technologies has also required the establishment of bases worldwide. Some bases have been equipped with intelligence facilities to monitor regional communications. Notably, technologies such as nuclear capabilities, especially for their control and limitation,

have emerged as pivotal reasons for establishing a foreign military base. Emerging technologies may also be a reason for establishing such bases.

Today, the traditional roles of foreign military bases (defense of an ally or allies, functions of deterrence and counterbalancing, homeland defense, and intelligence gathering) still hold relevance but have diminished in priority compared to the past. However, counter-terrorism and reconnaissance missions have gained increased significance (Lachowski, 2007, p. 3).

According to Glaser (2017, p. 5), three important reasons underscore the contemporary necessity of military bases. (1) deter potential offensives, (2) reassure friends and allies, and (3) provide a swift military response to any operational contingency. This underlines the significance of forces at these bases for counter-terrorism and reconnaissance missions and underscores the assumption that foreign military bases are essential for rapid deployment in military interventions.

Common strategic interests often play a pivotal role in the establishment of foreign military bases on the territory of countries with which they maintain formal alliance ties. Although allied states may not always fulfill their security commitments, ordinarily with national strategic interests at the forefront, having formal ties based on a military base agreement signifies the commitment of the parties to uphold the agreement. Notable examples, such as Japan, Germany, and South Korea, hosting US military bases as a part of security agreements with the US, exemplify this situation (Ohtomo, 2012, p.18).

The main reason for host countries to allow foreign military bases on their sovereign territory is the prospect of gaining economic and security advantages in return. As such, the decision of host countries on whether to allow foreign bases revolves around the balancing between economic and security benefits and political costs. It is an intuitive choice for a host country to permit foreign military bases, primarily for financial reasons (Brown, 2020, p. 13, 16). Foreign military bases, which are a powerful means for the security needs of the host country, also provide the creation of capital and a large market for goods and services in the host nation.

Foreign military bases offer host countries to influence the resolution of local or regional conflicts. Simultaneously, they allow the base-owner country to address security needs and establish a network within the region. From a positive perspective, these bases serve as a valuable asset, providing both defense capabilities and resources where they are established. For example, as noted by Ryen Henry (2006, p. 48), the extensive network of US military bases abroad “reflects the American commitment to a global insurance policy for an evolving security environment”.

However, this argument of support and altruism is inconsistent with the predominant nature of US strategic thinking regarding overseas bases, which often focuses on

planning and equipping bases for attack rather than local conflict resolution or defense. Notable instances include the use of US bases in the Philippines for military operations in Vietnam, and the use of US bases in Germany for logistical support for the war in Iraq. The benefits of hosting foreign military bases may be substantial for local economies and governments. Still, they also include a host of other economic costs, including pollution, noise, and disturbance of peace, which cannot be fully offset by local spending by military personnel or hiring local people. Furthermore, US bases used in this manner may inadvertently make countries allied with the US more vulnerable to attacks, rather than providing adequate protection for the host countries (Lutz, 2009, p. 27).

Some advocate an ideology that supports foreign military bases, arguing that the world is a dangerous place and naturally needs the control of the armies. They posit that foreign military bases are a normal and essential component of the global security framework, valued by the governments and the populations of the host countries (Johnson 2004). These bases are often presented as essential security means against objective risks. Stephen Van Evera (2001), however, suggests that foreign military bases can also be seen as symptoms or causes of irrational or limitless fears, bordering on paranoia, as they are constructed to regulate a world perceived as chaotic.

Foreign military bases stand as prominent symbols and underpin the attitudes and approaches of base-owner states toward foreign and defense policy. However, their primary political purpose is not to increase stability, but to use the military presence of the base state as a tool for political change (Campbell and Ward, 2003, p. 100). In this context, the presence of a foreign military base can introduce political instability to the region in question. Agreements such as the Status of Force Agreement (SOFA), negotiated with unpopular local governments, may lead local populations and other nations to view these foreign military presences as authoritarian (Peterson, 2012, p. 194).

There is a perspective suggesting that foreign military bases may not only contribute to the authoritarianism of the host country's administration but also create security vulnerabilities. Over time, a military infrastructure can pose a threat to the host country, disrupt regional security, and potentially become a target or vulnerable to foreign attack (Zeijden 2009). Particularly, military bases established in proximity to conflict zones and neighboring hostile countries can pose various to the host country. The inability to take precautionary measures against threats, influenced by the terms of agreements between the host and the base-owner states or merely their existence, can lead to discussions that extend to questions of sovereignty.

Yabancı Askerî Üslerin İkili İlişkiler Üzerine Etkisi: Kurumlar, Strateji, Kültür

Askerî üsler “askerî güçler tarafından rutin olarak kullanılan tesislerdir” (Blaker, 1990, s. 4). Emek (askerler, paramiliter işçiler ve siviller), toprak ve sermayenin sabit tesisler, erzak ve teçhizat biçimindeki birleşimini temsil etmektedirler.

Savaş tarihi boyunca yayılcı devletler, kendi toprakları dışında askerî üsler kurmuşlardır. Bu dönemde bir devletin emperyal emelleri olduğu, bir başka ifadeyle ya doğrudan toprak kontrolü yoluyla ya da bazı ulusların politik ekonomisi, yasaları ve dış politikası üzerinde dolaylı kontrol yoluyla bir imparatorluk olmayı arzuladığı yerlerde çoğalmışlardır. Tarih zaten, askerî olarak “küreselleşme” stratejisinin, ada üsleri ve hayati boğazlar üzerinde sıkı kontrol olmaksızın çok az başarı sağlayacağını göstermiştir (Guifang & Jie, 2019, s. 503). Bu üslerde faaliyet gösteren askerî personel yanında misyonerler, ajanlar ve aralarında yardım çalışanları da bulunmuştur. Fakat modern dönemde yabancı askerî üsler birçok nedenle başvuru ve amaçlar doğrultusunda farklı paydaşlara fayda sağlayan yapılar haline gelmiştir.

Bugün yabancı askerî üsler, üs sahibi ve ev sahibi ülkeler yanında belirli coğrafyalardaki farklı düzeydeki güvenlik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda ulusların güç, refah ve huzuru için de faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Amaçları yanında kuruluş şekillerinde de değişiklikler görülen yabancı askerî üslerin gündemde daha fazla yer bulmasının nedenlerinin başında faaliyet alanlarının genişlemesi nedeniyle daha fazla alana müdahil olan yapıların sahip oldukları sorumluluklar ve verdiği endişeler söz konusudur.

Askerî, siyasi, ekonomik, diplomatik ve hatta psikolojik etkileri ile bu üs sisteminin güçlü devletler nezdinde kurgulandığı ve onların çıkarlarının öncelendiği görülebilmektedir. Kolonyal dönemin getirdiği alışkanlıklar, Soğuk Savaş döneminin sağladığı kapasite gibi etmenler bu sistem klasik yapılanmasında temel teşkil etmektedir. Ancak modern dönem ve daha da vurgulu olarak son dönemde güç unsurunun da dönüşümü ile yeni aktörler benzer amaçlar doğrultusunda sisteme girmektedir. İç içe geçmiş çıkarların sofistike dış politika çıkarları, yeni tehditler ve hedefleri ile küreselleşen ekonomi gibi gelişmeler bu dönüşümde etkilidir.

Söz konusu dönüşüm başta büyük güçler ama bununla birlikte küresel iddiaları olan yeni devletler için de araştırılması gerekmektedir. Zira yabancı askerî üsler, üs sahibi ve ev sahibi ülkelerin dönüşen stratejik öncelikleriyle güncellenen roller ve kapasitelerde varlıklarını sürdürmektedir. Bu önem ve önceliğe karşın konunun teorik tartışmalarına girmekten kaçınılmış ve yurtdışı askerî üs sayısı özellikle fazla olan örnek devletler üzerinden analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Literatür incelendiğinde yabancı askerî üslerin güvenliğin temin ve tesisi noktasındaki etkileri ve öneminin ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmalar özellikle üs sahibi

devletlerin ulusal veya daha geniş çaptaki güvenlik vizyonları doğrultusunda, tek taraflı olarak ele alınmıştır. Konunun strateji ve kültür odaklı yaklaşımı ise en az çalışılan bakış açılarıdır. Oysa yabancı askerî üslerin işlerlik ve başarısı, temel prensipler ve içinde yer aldığı toplumla olan ilişkisi ile oldukça ilintilidir. Bununla birlikte yurtdışındaki askerî üslerde bulunan personel ve aileleri gibi kendi içinde bir toplumsal çalışma gerektiren toplulukla yerel halk arasındaki ilişki de devlet politikalarının uygulanmasından fazlasını içeren karşılıklı etkileşimleri barındırır. Bu askerî üslerin lehinde olduğu kadar aleyhindeki görüş, tutum ve davranışlarda da oldukça karmaşık ama üssün stratejik öncelikleri yanında üste konuşlu askerlerin bizatihi kendileriyle de ilişkili olan nedenler de önem taşımaktadır.

Tüm bu amaç, kapasite, izlenen yol ve etkileri değerlendirildiğinde yabancı askerî üslerin ikili ilişkileri de benzer şekilde farklı şekil ve derecelerde etkilediği görülmektedir. Ev sahibi ve üs sahibi ülkelerin farklı siyasi ve ekonomik şartları, askerî üsten beklentileri, siyasetçileri ve kamuoyunun yapısı ile tarihi arka planları gibi birçok etken bu ilişkileri rol oynamaktadır. Bu sebeple oldukça girift hale gelmiş olan askerî üslerin ikili ilişkilere etkinin incelenmesi için benzer şekilde farklı katmanlarda değerlendirme yapılması gerekmektedir. Böylece üs sahibi ve ev sahibi ülkeler arasındaki ilişkilerde askerî üslerin kurumsal temelde yerleri strateji geliştirme aşamasından ele alınacak ve toplumsal kabul görünürlüğünü araştırmak için de kültürel etkileri incelenecektir. Askerî üslerin söz konusu girift yapısı nedeniyle bu incelemede farklı alt disiplinlerden yaklaşımlara değerlendirmede yer verilecektir.

Yabancı Askerî Üslerin Tarihi ve Yaygınlığı

Yabancı askerî üsler genellikle hava meydanlarını, limanları, radar tesislerini, eğitim alanlarını depoları, kışlaları, okulları ve hastaneleri kapsamaktadır. Ancak ilgili literatürde bu tesislerden hangisinin askerî üs olarak tanınması gerektiği konusunda net bir fikir birliği bulunmamaktadır (Kawana & Takahashi, 2021).

Yabancı askerî üsler, gücü kullanmanın temel araçları olarak etki alanları sorunsalıyla açıkça bağlantılıdır. Küresel düzeyde siyasi güç genellikle ordular tarafından veya en azından bir miktar askerî destekle kullanılmıştır. Bu noktada yabancı askerî üsler siyasi amaçlara hizmet etmektedirler (Klin, 2020, s. 120–121). Bu bakımdan da Kramer ve Nelson (2005) yabancı askerî üslerin birimler, yerler veya tesislerden ziyade bir siyasi ilişkiler ağının ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Lachowski'ye (2007, s. 2) göre de yabancı askerî üsler, devletlerin geniş yelpazedeki siyasi, askerî, ekonomik ve diğer çıkarlarına hitap eden yerleşik bir güç projeksiyonu aracıdır.

Yabancı askerî üsler savaş zamanlarında askerî gücü yansıtırlar ve barış zamanlarında genel ve potansiyel tehditlerin ortaya çıkmasını caydırmaya hizmet ederler. Ayrıca, petrol ve doğal gaz gibi kaynaklara erişimi güvence altına almak ve küçük ve orta

ölçekli ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak kontrol etmenin bir aracı olarak kullanılırlar (Kawana & Takahashi, 2021).

Ekonomik saikler değerlendirildiğinde, Neo-Marksist argümanlar, askerî üs genişlemesini sıklıkla altta yatan ekonomik teşviklere bağlamaktadır. Bu yaklaşıma göre yabancı askerî üsler, siyasi elitlerin ve kurumsal aktörlerin çıkarları tarafından yönlendirilen zenginliği ve kârı artırmanın bir aracı olarak görülmektedir (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 20).

Başka bir argümana göre de askerî üslerin ekonomik getirisinden çok muhtemel zararları bulunmaktadır. Bazı ev sahibi ülkeler, askerî üslerinin inşası ve bakımı için fon sağlasa da maliyetlerin büyük bölümünü birliklerini gönderen devlet karşılar. Bu noktada üssün kapatılması durumunda batık maliyetler ortaya çıkabilmektedir (Lostumbo ve ark., 2013, s. 104–105).

Hangi süreçle olursa olsun başat güç olma iddiasında olan devletler tarih boyunca kendi coğrafyalarından uzakta yabancı askerî üsler kurmuşlardır. Özellikle de bir devletin emperyal emellerinin olduğu, yani ya doğrudan toprak kontrolü yoluyla ya da diğer yerlerin politik ekonomisi, yasaları ve dış politikası üzerinde dolaylı kontrol yoluyla bir hegemonya kurmayı arzuladığı yerlerde kurulmuşlardır (Lutz 2009, s. 7). Bugün ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi aktörlerin bu amaçlar doğrultusunda çeşitli bölge ve ülkelerde yabancı askerî üsleri bulunmaktadır. Bu devletlerin dışında Almanya, Avustralya, Çin, Güney Kore, Hindistan, İsrail, İtalya, Japonya, Hollanda, Pakistan, Türkiye ve Yunanistan'ın da olduğu birçok devletin de yurtdışında askerî üsleri bulunmaktadır (Özgen, 2019, s. 387). Ancak en yaygın yabancı askerî üsse sahip ülke ABD'dir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, ABD dünya çapında geniş bir askerî üs ağı kurmuştur.

Yabancı askerî üslerin tarih içerisindeki yaygınlığına bakıldığında 19. yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başları ile II. Dünya Savaşı'na giden yıllar, Soğuk Savaş ve 11 Eylül sonrası dönemler ön plana çıkmaktadır.

15. yüzyılda Portekiz ve İspanya ile başlayan ve 20. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Almanya ile süregelen Avrupa merkezli güç mücadelesinde söz konusu devletler, genellikle ticaret fırsatlarını değerlendirmek ve sömürgeleştirmenin bir yolu olarak Asya, Afrika ve Amerika'daki askerî üsleri kullandılar. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında buharlı gemilerle deniz yolculuğu yaygınlaştıkça, askerî üsler ticaret yollarında ve askerî görevlerde gemilere yakıt ikmali yapmak için lojistik gereksinimlere hizmet etmişlerdir (Glaser, 2017, s. 4).

Calder (2007, s. 7–10), Sanayi Devrimi ile başlayan bu süreci “ulusötesi üs ağları çağı” olarak ifade etmektedir. Özellikle İngiltere, “Pax Britannica'nın” temel unsuru olarak denizaşırı askerî üslere özel öncelik vermiştir. Bu sayede İngiltere, Napolyon

Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar tam bir yüzyıl boyunca denizlerde hakimiyet kurabilmiş ve yabancı askerî üsleri ile güvence altına alınan geniş bir sömürge imparatorluğu olabilmıştır (Calder, 2007, s. 7–10).

19. yüzyılda ABD'nin ise yabancı askerî üs yapısı zayıf konumdadır. Çünkü Kuzey Amerika'daki kaynak zenginliği, ABD'nin ekonomisi açısından yeterince verimli bir alanı temsil etmiştir. Ayrıca, Avrupa devletlerinin 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarındaki sömürge bakımından genişlemesi, dünyanın büyük bölümünü ABD ordusuna fiilen kapatmıştır (Lutz, 2009, s. 10–11). ABD ancak 1898'deki İspanyol-Amerikan Savaşı'nda Filipinler, Guam ve Porto Riko dahil olmak üzere İspanyol kolonilerine saldırmış ve savaştan sonra bu bölgede üsler inşa edebilmiştir (Ohtomo, 2012, s. 21; Vine, 2019, s. 162).

20 yüzyılın başlarında ise ABD, Japonya ve Almanya da dahil olmak üzere başat aktör olabilme amacı taşıyan devletler, büyük bir donanma denizaşırı askerî üsler inşa etmenin gerekliliğinin farkına varmıştır. ABD başlangıçta Pasifik, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'daki İspanyol donanma varlıklarından geriye kalanları ele geçirerek, donanması için kömür ve tedarik istasyonlarının mevcut olmasını sağlamak için çok çaba harcamıştır (Lutz, 2009, s. 10–11). Franklin D. Roosevelt ve stratejik danışmanlarının fark ettiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sırasında üs kurabilmek hava savaşlarının başlamasıyla daha da hayati hale gelmiştir (Calder, 2007, s. 14).

Kıyanç'ın (2020, s. 209) ifadesine göre “ABD İkinci Dünya Savaşı'na katıldığında yaklaşık yüz adet üsse sahip iken, savaş sona erdiğinde Atlantik'ten Pasifik'e yaklaşık yüz ülkeye dağılmış iki binden fazla üs ve otuz binden fazla askerî tesis elde etmiştir.” Bu noktada savaş sonrasında yabancı askerî üsler, ABD'nin nükleer ve konvansiyonel caydırıcılığının ve askerî güç tasarlama ve siyasi nüfuz uygulama becerisinin temeli olmuştur (Stevenson, 2020). Bu değişikliklerin en önemli sebebi, ABD'nin yabancı topraklarda (denizaşırı) varlığının faydasını keşfetmesidir (George, 2017).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD, Avrasya'nın çevresi boyunca ABD hava kuvvetlerinin gücünü küresel olarak yansıtmasını sağlayacak ve başta Sovyetleri Birliği olmak üzere herhangi bir devletin Avrasya kıtasına hâkim olmasını engelleyecek geniş bir hava üssü ağı kurmaya çalışmıştır. Ancak bu strateji büyük ve kalıcı üslerin kurulmasını gerektirmemiş, bunun yerine beklenmedik durumlarda üslerin kullanımı için erişim haklarının elde edilmesine odaklanılmıştır. Bu nedenle ABD, kullanmak istediği üsleri doğrudan ele geçirmek yerine ev sahibi ülkelerle müzakereler yapmaya çalışmıştır (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 25). Bu çerçevede, Soğuk Savaş dönemi ortaya çıkan ABD üslerinin çokluğu, Amerikan gücünün doğasında niceliksel ve niteliksel bir değişimi temsil ederek, ülkenin dünyanın geri kalanıyla ilişkisini de dönüştürmüştür (Vine, 2015, s. 26).

Bu dönemde devletler bloklaşma ve örgütlenmeler ile bir araya gelirken, Bölme'nin (2012, s. 53) ifadesine göre "ABD, elindeki tüm güce karşın kendini 'eşit' bir ortak olarak konumlandırmıştır." Bu noktada liberal ekonomi, demokrasi ve özgürlük söylemleri nedeniyle rıza gösteren diğer devletler ile ABD arasında güçlü bir ideolojik taban kurulmuştur. Bu durumun sonucu olarak da askerî üsler, Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidi nedeniyle de bazı ülkelerde kolay bir şekilde kurulmuştur (Bölme, 2012, s. 53). Bu üsler ABD'ye ve müttefiklerine yönelik Doğu Bloğundan gelebilecek tehditleri caydırırken, ABD'nin müttefiklerine güven vermiş ve aynı zamanda ittifaktan ayrılmanın maliyetini de algı boyutunda arttırmıştır (Calder, 2007, s. 18). Japonya ve Almanya bu duruma örnektir. Birkaç yıllık işgalden sonra ABD, olası bir Sovyetler Birliği işgalini caydırmak için bu ülkelerde kalmayı ve askerî üsler elde etmeyi tercih etmiştir (Ohtomo, 2012, s. 21). Örneğin Japonya, işgal altında ve silahsızlandırılan bir devletken, Uzakdoğu'da Kore Savaşı'nın ve Çin'de komünist yönetiminin kurulmasının yarattığı endişenin etkisiyle, ABD açısından önemli rol oynayabilecek bir müttefik konumuna gelmiştir (Sander, 2005, s. 364). Japonya ve Almanya'nın da güvenliklerini sağlamak için ABD'nin varlığını gerekli gördükleri söylenebilir (Ohtomo, 2012, s. 21). Özellikle Almanya, Avrupa'da çıkabilecek bir çatışmanın kısa bir zamanda topyekûn bir savaşa dönüşebileceği düşüncesi ve Sovyetlerin 1948 yılındaki Berlin ablukasının yarattığı endişe sebebiyle, ABD'nin kendi topraklarındaki hem askerî varlığına hem de nükleer caydırıcılığına ihtiyaç duymuştur (Akad, 2013, s. 246). Kapitalist ve Batılı bir model içerisine oturtulmaya çalışılan tek doğu ülkesi olan Japonya'nın ise güvenlik endişelerinin yanında daha çok ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Japon ekonomisi için elektronik ve endüstri ürünleri bakımından ABD'nin önemli bir pazar alanı sağladığını söylemek mümkündür (Sander, 2005, s. 365).

Sonuç olarak ABD, bir dizi üs zincirini doğrudan yönetmeyi amaçlamış, ancak üslerinin çoğu müttefiklerinin topraklarında veya kontrolünde bulunması sebebiyle farklı stratejiler geliştirmek durumunda kalmıştır (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 26). Öncelikle söz konusu üslere askerî erişim hakları yasal zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Avrupa (NATO), Orta Doğu ve Güney Asya (CENTO) ve Güneydoğu Asya (SEATO) içindeki birçok devletle güvenlik ittifakları kurulmuş ve başta Almanya, Japonya, Tayvan, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda ile ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu ittifaklar ve anlaşmalar ABD ve diğer ülkeler arasında ortak güvenlik çıkarlarını ortaya koymuş ve ABD üslerinin kurulması için tüzük niteliğinde olmuştur. Ordunun yetki sınırlarını belirlemek için de her ülke ile Kuvvetler Statüsü Anlaşmaları (Askerî Kuvvetlerin Yabancı Ülkelerdeki Durumuna Dair Anlaşmalar) hazırlanmıştır (Lutz, 2009, s. 13). Bu noktada Sovyetler Birliği'nin bölgesel ilerlemelerini veya saldırılarını engellemek için çok sayıda kara, hava ve deniz kuvvetleri Avrupa'da ve Asya kıyılarında çeşitli üslere yerleştirilmiştir. Özetle üsler Sovyetleri kontrol altına alacak ve genişletilmiş caydırıcılık yoluyla savaşın patlak vermesini engelleyecektir (Glaser, 2017, s. 4).

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri ise, bölgenin dışında yalnızca birkaç müttefikle (örneğin Küba) Soğuk Savaş'ın ilk yılları Avrasya'nın merkezinde deyim yerindeyse kilitli kalmışlardır. 1970'lerde Sovyetler Birliği, Afrika, Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu'daki çeşitli ülkelerde askerî tesisler satın alarak çevrelemeyi aşmaya çalışmıştır. Sonuç olarak hem ABD hem de Sovyetler Birliği, diğer rakip bloğu kuşatmayı veya caydırmayı amaçlayan stratejilerin bir parçası olarak dost ve bağımlı ülkelerde askerî üsler elde etmişlerdir (Lachowski, 2007, s. 3–4).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, başta ABD'nin yabancı askerî üslerinin boyutunda, kapsamında ve coğrafi yöneliminde önemli bir değişimi başlatmıştır. ABD, özellikle Avrupa'daki kuvvet seviyelerini ve deniz aşırı üslerin sayısını önemli ölçüde azaltırken, aynı zamanda Irak'ta Saddam Hüseyin iktidarının bölgesel istikrar için bir tehdit olarak belirttiği düşüncesiyle Orta Doğu'daki askerî varlığını genişletmiştir (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 29).

11 Eylül sonrası ise ABD'nin askerî üs stratejisi El Kaide gibi küresel terör örgütlerine karşı mücadele ekseninde şekillenmiştir. ABD'nin “terörizme karşı savaşı”, Asya'nın ve Orta Doğu'nun krize eğilimli bölgelerindeki istikrarsızlıklara ve enerji kaynaklarının güvenliğine odaklanmıştır. Bunun sonucunda da ABD'nin yeni güvenlik ve askerî üs kurma politikaları özellikle başarısız devletler ve bölgesel çatışmalar ile ilgili tehditler ışığında oluşturulmuştur (Lachowski, 2007, s. 2). Bu noktada ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalelerinin başlamasından sonra, Orta Doğu'daki üs varlığı giderek daha fazla genişlemiştir (Vine, 2019, s. 162).

Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın yabancı askerî üs politikasına bakıldığında 1990'lar boyunca Rusya, birliklerinin sayısını azaltmaya başlamış ve artık maliyetlerini karşılayamayacağı üslerden çekilmiştir. Soğuk Savaş gerçeği, Sovyetlerin, öncelikle kendi etki alanlarında sınırsız bir askerî varlığa sahip olmasına izin verirken, 1991'den sonra Rusya, Küba'dan Vietnam'a kadar dünyanın çeşitli yerlerinde üsleri ve stratejik tesisleri terk etmek zorunda kalmıştır (Rogozińska & Olech, 2020, s. 3). Ancak 2000'li yıllarda Rusya, Sovyetler Birliği'nin eski nüfuz alanının hem içinde hem de dışında etkinliğini sürdürebilmek adına üs sayıları azalsa da bazı üsleri elinde tutmuştur. İlerleyen süreçte de Rusya, NATO ve ABD'den algıladığı tehditleri karşılamak için topraklarına Avrupa ve Asya gibi bitişik bölgelerde ve de Orta doğu ile Afrika gibi uzak bölgelerde yeniden nüfuzunu sağlamak için üs kurma adımları atmıştır (Lachowski, 2007, s. 2).

Günümüzdeki yabancı askerî üslerin dağılımına bakıldığında; ABD'nin diğer ülkelere göre üs sayısının fazla olduğu görülmektedir. Vine (2015), ABD'nin dünyadaki yabancı üslerin yaklaşık %90-95'ine sahip olduğunu ifade etmektedir. ABD'nin ve NATO'nun, Avrupa'da Almanya, Türkiye, Yunanistan, Grönland, Bosna Hersek, Kosova, Bulgaristan, Romanya, İtalya, İspanya ve İngiltere'de, Asya'da ise Afganistan,

Irak, Hint Okyanusu, Japonya ve Güney Kore’de yoğun olarak üsleri bulunmaktadır (Lachowski, 2007). ABD kadar yoğun bir üs dağılımı olan bir diğer devlet de İngiltere’dir. İngiltere’nin, Avusturalya, Brunei, Bahrein, Belize, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs, Afganistan, Nepal, Kenya, Singapur, Norveç, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Umman, Ürdün, Kuveyt, Katar, Somali ve Nijerya’da üsleri bulunmaktadır (Miller, 2020). Rusya’nın ise, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan ve Suriye’de üslerinin bulunduğu bilinmektedir (Olech, 2022). Fransa’nın da Cibuti, Senegal, Fildişi Sahilleri ve Gabon’da üsleri bulunmaktadır (Le ministère des Armées, 2023).

Üs Sahibi Devletlerin Askerî Varlıklarını Yayma Nedenleri ve Özellikleri

Yabancı askerî üsler, öncelikle silahlı kuvvetlerin muharebe, savunma ve eğitim operasyonlarını gerçekleştirebildikleri tesisler oldukları için yüksek stratejik değere sahiptir. Geleneksel bir jeopolitik perspektiften bakıldığında, dünya çapında anlamlı bir stratejik etki gösterme ve yurtdışındaki çıkarlarını koruma yeteneğine sahip gerçek bir büyük güce giden yolun, her zaman yurtdışında askerî üsler inşa etmekten başladığına (Guifang & Jie, 2019, s. 503) dair genel kabul görmüş bir görüş mevcuttur.

Temel olarak bakıldığında yabancı askerî üslerin kurulmasında üç temel stratejik neden bulunmaktadır. Bu nedenlerin değişen küresel gerçeklikler ve dengeler doğrultusunda içeriklerindeki değişime rağmen bahsedilen temellerin yerini koruduğu görülmektedir. Bu nedenler:

Stratejik Çıkar: Genel olarak, belirli bir tehdide karşı koyma ihtiyacı varsa ve tehdidin kaynağına yakın bir üsse sahip olmak güvenliğin sağlanmasına destek oluyorsa özellikle büyük güçlerin üs kurması için belirleyici olacaktır. Üsler dost devletlerin topraklarında olduğu gibi düşman devletlerde de bulunabilir. Tehditleri caydırmak, çatışma ve savaflara müdahil olmak, istihbarat toplamak, tatbikatlar ve geçiş güvenliği gibi rolleri ile bu üsler, devletleri tek başlarına başka bir ülkede üs kurma eğilimine yönlendirmektedir. Bu şartlarda üs sahibi devletin, özellikle ilk yıllarında üssü güvence altına almak için zora başvurma eğilimi de vardır.

Ortak Stratejik Çıkar: İki devletin ortak bir tehdide karşı iş birliği yapma, güçlerini birleştirme için özel bir yöntem olarak üs kurma seçeneği düşünülmektedir. Özellikle ev sahibi ülkelerin topraklarının korunmasına destek olması için büyük güçlerin askerî varlığından fayda umduğu bir yöntemdir. Öte yandan, genel olarak, ortak stratejik çıkarların ortadan kalkması, üs kurma mantığını zayıflatan olumsuz bir faktör olacaktır.

Teknolojik İlerleme: Teknolojik ilerleme, üs kurmanın başka bir nedeni olmaktadır. Önceki bölümde de bahsedildiği gibi, donanma gemileri için kömür istasyonlarına duyulan ihtiyaç, başka ülkelere üsler kurmanın ilk gerekçelerinden biridir. Benzer

şekilde hava aracı teknolojisindeki ilerleme de dünyanın çeşitli yerlerinde hava alanlarını gerektirmiştir. (Converse, 1984). Bununla birlikte istihbarat teknolojilerindeki ilerleme, dünya çapında üslerin kurulmasını da gerektirmiştir. Bölgesel haberleşmeyi izlemek için bazı üslerde istihbarat tesisleri inşa edilmiştir. Nükleer gibi teknolojilerin de (özellikle denetlenmesi ve sınırlanması için) üs kurmada temel nedenlerin arasında olduğu, yeni gelişen teknolojilerin de bunun gibi yabancı askerî üslerin kurulmasında neden teşkil edebileceği görülmüştür.

Yabancı askerî üs kurma kararı siyasi amaçlar doğrultusunda stratejik ve emperyal yorumlar barındırır da genellikle güvenlik ve ekonomik saiklerle ilişkilendirilir (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 20). Acil durumlarda hızlı müdahale kabiliyetinin sağlanması ile düşman devletlerin caydırılması ve müttefiklere güven verilmesinin yanında doğal kaynakların elde edilmesini içeren, kelimenin geniş anlamıyla ulusal çıkarların genişletilmesi söz konusudur. Bunların ittifak kurma, silah transferi, askerî eğitim, ekonomik yardım vb. politikalarla bağlantılı olarak gerçekleştiği bilinmektedir (Harkavy, 1975). Bu noktada üsler her şeyden önce rasyonel, stratejik amaçlara sahipmiş gibi sunulmakta ve ülke için ileri savunma sağladıkları, ticaret ve kaynakların kontrolünü kolaylaştırdıkları ifade edilmektedir (Lutz 2009, s. 8). Kısaca, petrol ve doğal gaz gibi kaynaklara erişimi güvence altına almak ve küçük ve orta ölçekli ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak kontrol etmenin bir aracı olarak da kullanılmaktadırlar (Kawana & Takahashi, 2021).

Üsler, saldırı başlatmak, operasyonlar sırasında lojistik destek sağlamak, istihbarat toplamak, güç tasarlamak, müttefiklere güven vermek ve düşmanları caydırmak için kullanılır (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 20). Brown, (2020, s. 26) yabancı bir askerî üssü, birliklerini gönderen devletin çıkarları doğrultusunda askerî operasyonlar yürütülmesini sağlayan bir yer olarak tanımlamaktadır. Harkavy (2005, s. 19–25), yabancı askerî üslerin genel güvenlik şartları (geleneksel, düzensiz, kitlesel yıkıcı, hibrit); özel güvenlik şartları (Soğuk Savaş konuşlandırması, mevcut siyasi hassasiyetler temelli); çatışma bölgelerine askerî mühimmat tedariki problemlerinin çözülmesi; zorlayıcı diplomasi; bayrak göstermek; barışı korumak nedenleri ile kurulduğunu belirtmektedir. Bu temelde, ona göre yabancı askerî varlığın misyonuna dayalı olarak 10 tür yabancı askerî üssün bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar:

1. Havaalanı veya askerî amaçlarla hava taşıtlarının işletilmesi ile ilgili herhangi bir saha;
2. Deniz limanları veya onarım tersaneleri, okyanus ortası bağlama şamandıraları gibi askerî amaçlarla gemilerin işletilmesiyle ilgili diğer herhangi bir yer;
3. Kara kuvvetleri-ordu kışlaları, tatbikat alanları, tahkimatlar, sabit toplar gibi kara savaşının yürütülmesiyle ilgili herhangi bir bölge;

4. Öncelikle füzelerin bakımı ve fırlatılmasıyla ilgili füze mevkileri, sabit topçu mevkileri, vb.
5. Askerî uyduların işletilmesi veya izlenmesi ile ilgili sahalar;
6. Askerî iletişim veya askerî sistemlerin kontrolü ile ilgili iletişim ve kontrol yerleri;
7. Uydu dışı yollarla istihbarat toplanmasıyla ilgili istihbarat ve komuta yerleri
8. Askerî meteoroloji istasyonları gibi askerî öneme sahip çevresel faktörlerin izlenmesini gerçekleştiren çevresel izleme alanları;
9. Askerî araştırmalar ve askerî sistemlerin geliştirme testleri ile ilgili araştırma ve test alanları;
10. Askerî malzemenin üretimi, depolanması ve nakliyesi, askerî kuvvetlerin idaresi ve askerî personelin barınması, tıbbi tedavisi vb. ile ilgili lojistik alanlar (Harkavy, 1989, s. 17).

Yabancı askerî üsler, bir ülkenin güç kullanma yeteneğini büyük ölçüde artırır (Brown, 2020, s. 7). Dayanak kararları üzerindeki en önemli stratejik etkilerden biri, belirli bir tesisin mevcut güvenlik sorunlarına karşı koyma konusundaki önemidir. Örneğin, bir uçağın sınırlı uçuş yarıçapı göz önüne alındığında, bir hava üssünün konumu belirlenirken, öngörülen operasyon alanına yakınlık özellikle önemli olmuştur (Yeo & Pettyjohn, 2021, s. 21).

Modern ulaşım sistemlerinde bile çok sayıda askerî, ekipmanın ve ikmal malzemesinin kısa zamanda uzun mesafelere taşınması zordur. Bu nedenle, küresel çıkarları olan devletler, potansiyel çatışma alanlarının yakınına askerî güç konuşlandırmayı yararlı bulmaktadır. Çünkü, askerî operasyonları planlamanın en zor kısmı, lojistik gereksinimlerin karşılanmasını sağlamaktır. Yabancı askerî üslerde önceden konumlandırılan ekipman ve malzemeler, bu lojistik zorlukları büyük ölçüde basitleştirir (Brown, 2020, s. 7-8).

Günümüzde yabancı askerî üslerin geleneksel rolleri (bir müttefikin veya müttefiklerin savunması, caydırıcılık ve karşı dengeleme) işlevleri, ana vatanın savunması ve istihbarat toplama) geçerliliğini koruyor ancak geçmişte olduğu kadar yüksek öncelikli değil. Buna karşılık, terörle mücadele ve keşif misyonları önem kazanmıştır (Lachowski, 2007, s. 3).

Glaser'e (2017, s. 5) göre ise üç önemli gerekçe günümüzde askerî üslerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. (1) potansiyel saldırganları caydırmak, (2) dostlara ve müttefiklere güven vermek ve (3) herhangi bir operasyonel beklenmedik duruma hızlı bir askerî müdahale sağlamak (Glaser, 2017, s. 5). Üçüncü gerekçe terörle mücadele ve keşif misyonları açısından askerî üslerdeki kuvvetlerin önemine işaret

etmektedir ve askerî müdahalelerde hızlı konuşlanma için üslerde bulunmanın gerekli olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Klasik anlamdaki güvenliğin temin ve tesisi öncelikli hedefler olsa da güvenliğin tanım ve kapsamındaki dönüşümlerin etkisi ile karşı durulmaya çalışılan tehditlerin şekil ve kapsamı da değişiklik gösterebilmektedir. Zira ABD Kongresi tarafından yetkilendirilmiş Denizaşırı Askerî Tesis Yapısının İncelenmesine İlişkin Komisyon, 2005 yılında yayınladığı raporda tehdidin yalnızca askerî değil, pek çok şekilde olabileceğini vurgulamıştır. Enerji kaynaklarına erişime, serbest ticaret ve küresel ticaret yollarına kısıtlamasız erişim kadar önem verilen raporda “İnsan hakları ihlalleri, doğal afet, salgın hastalıklar ve ulusal ve uluslararası düzenin bozulması, ABD’nin yetenekleri dahilinde hareket etmesini gerektirebilecek akla yatkın ihtimallerdir. Neredeyse her durumda, üs yapımız bu yeteneklerin önemli bir parçası olacaktır” (Overseas Basing Commission, 2005, s. 8) öngörüsü ile başka ülke topraklarına askerî üs kurma eğilimlerinin kendilerine has bakış ve tavırla ne kadar genişleyebileceğini vurgulamıştır. Yabancı askerî üsler savaş zamanlarında askerî gücü yansıtırlar ve barış zamanlarında genel ve potansiyel tehditlerin ortaya çıkmasını caydırmaya hizmet ederler.

Yabancı askerî üsler, yalnızca tehditlere karşı bir savunma mekanizması olarak değil, aynı zamanda diplomatik bir araç olarak ekonomik ve siyasi eylemleri de destekleyen bir ulusal gücün parçasıdır. “Orada olmak”, başka türlü elde edilemeyecek bazı faydalar sunar. Diplomatik, enformasyonel ve ekonomik cephelerde, “orada olmak” aynı zamanda bir ülkenin hedeflerine ulaşmak için diğer çabalarla birleşen bir faktördür (Kramer & Nelson, 2005). Geçmişte esas olarak savaş için kullanılan askerî üsler, artık kamu diplomasisi, bilgi toplama, yurtdışındaki vatandaşların korunması, sosyal yönetim ve bilimsel araştırma gibi başka amaçlara hizmet etmek için konuşlandırılmaktadır (Guifang & Jie, 2019, s. 504).

Yabancı askerî üslerin kurulma amaçları olan stratejik çıkarlardan biri de ekonomiktir. Söz konusu üsler, üs sahibi devletlerin öncelikle buldukları ülkelerin ve ardından nüfuz edebileceği tüm coğrafyanın iç ve dış politikası üzerinde etkiyi sürdürerek verimli pazarlara ve mallara erişimi sağlar. Bu şartların öncelikle küresel ekonominin başat aktörü olarak ABD tarafından kullanılması yadırganamaz. Amerikan yaşam standardını ve küresel ekonomik sistemin güvenliği için hayati olan bu ticari süreçlerin devamlılığı Amerikan üsleri tarafından desteklenmelidir. Fakat mevcut bu ekonomik düzen Çin tarafından zorlanmaktadır.

Çin’in kalıcı ekonomik büyümesi, yabancı doğal kaynaklara ve pazarlara güvenli ve sürekli erişime bağlıdır ve ABD gibi Çin de bu süreci askerî güç ile koruma eğilimindedir. Bu nedenle askerî güç, tüm bu denizaşırı çıkarların nihai koruyucusudur. Ancak gerçek şu ki, Çin’in siyasi gücü, ekonomik etkisi, diplomatik esnekliği ve

özellikle askerî yetenekleri, yurtdışındaki çıkarlarını korumaya yönelik artan ihtiyaç karşısında yetersiz kalmıştır. Çin'in tarihsel deneyimi ve dış politika geleneği, Pekin'in askerî gücünü yüksek profilli bir şekilde sergileme konusundaki çekincelerini desteklemiştir. Yabancı topraklardaki ticari limanlar, ne kadar gelişmiş olursa olsun, Çin'in askerî operasyonları için güvenilir ve etkili hazırlık noktaları değildir. Zaten bir ticari limandaki kapasite sadece ticari çıkarlara hizmet etmektedir ve diğer işlevleri ekonomik kaygıların önüne koyamaz. Açıktır ki, tam teşekküllü denizaşırı üsler olmadan, güç projeksiyonu, lojistik destek ve stratejik uyarı söz konusu olduğunda Çin askerî yetenekleri kısıtlanacaktır (Guifang & Jie, 2019, s. 495, 497).

Yabancı askerî üslerin askerî, siyasi, ekonomik ve hatta diplomatik diğer tüm amaç ve kabiliyetlerinin yanı sıra sembolik ve psikolojik boyutları da vardır. Bir ulusun statüsü ve güç iradesinin ifadeleri olarak görülebilirler. Stratejik seçkinler, anıtlar, şehirler ve savaş gemileri inşa ettikleri gibi uluslarının durumunun görünür bir işareti olarak üsler inşa etmeyi de öngörmüşlerdir. Örneğin, bu durumu en iyi şekilde gördüğümüz ABD'de politikacılar ve kamuoyu, üslerinin sayısını ülkelerinin öncü durumunun ve süper gücünün göstergesi olarak değerlendirmektedirler (Van Evera, 2001).

Yabancı askerî üslerin kurulma nedenlerine ve etkilerine ek olarak, üslerin kurulma süreçleri de önemlidir. Bazı ülkeler ya anayasalarında yabancı askerî mevcudiyeti barındırmanın şartlarını, statüsünü ve amaçlarını ortaya koymakta ya da yabancı birliklerin muhafaza edilme ve yönetilme biçimlerini detaylandıran özel kanunlar çıkartmaktadırlar (Guifang & Jie, 2019, s. 499). Bununla birlikte, ilgili devletler arasında yasalar çerçevesinde bir anlaşma sağlanması askerî üslerin kurulma sürecini başlatmanın tek yolu değildir (Ohtomo, 2012, s. 20). Bu doğrultuda, farklı üs sahibi ve ev sahibi ülkeler üzerinden, barışçıl veya çatışma temelli farklı şekillerde yabancı askerî üslerin kurulduğu görülmektedir:

Doğrudan Fetih: Güçlü bir ülke, daha zayıf bir ülkenin topraklarını zorla işgal edebilir ve üsler kurabilir. Büyük güçler için, doğrudan fetih, yabancı ülke topraklarında üsler elde etmenin belki de en doğrudan yoludur, ancak fetih amacı genellikle üs kurmanın ötesine geçmektedir. "Hedef" ülkeler (yani "ev sahibi" ülkeler), stratejik değerlerinden veya yalnızca zayıflıklarından veya her ikisinden dolayı büyük güçlerin hedefi haline gelmektedir. Bu sürecin önemli noktası fethedilen ülkelerin üs sahibi ülkelere savaş ilan etmemiş olmaları ve ciddi güvenlik tehditleri oluşturmamış olmalarıdır (Harkavy, 2007, s. 17).

Yenilgiye Uğratma ve İşgal Etme: Büyük bir güç ile onun düşmanı arasında bir savaş yapıldığında ve düşmanın yenilgisinden sonra galip gelen (büyük güç) düşman toprağını işgal edip üsler kurabilmektedir.

Teslim Alma: Yurtdışında askerî üsleri bulunan bazı devletler bu üslenme sistemini artık sürdürmeyecek durumda olabilir. Bu durumda gerileyen büyük güç ya ev sahibi ülkeyi terk etmekte ya da üslerini başka bir ülkeye devretmektedir. Yeni güçlü ülke onları miras almakta ve üsleri kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaktadır. Üssün yeni sahibi ülke için, bir mevcudiyet başlatmanın daha ucuz bir yoldur, çünkü ilk çalıştırma masrafları üssün eski sahibi tarafından karşılanmıştır.

Asıl Sakinleri Zorla Uzaklaştırma: Yurtdışında askerî üs kurmanın, doğrudan askerî güç kullanmadan ama zayıf bir ulusun yerel halkına karşı zorlayıcı önlemler kullanarak bir üs bölgesinin güvenliğini sağlamayı içeren başka bir örneği de mevcuttur. Bu, özellikle sakinlerin sayısının çok fazla olmadığı küçük adalarda ve yeniden yerleştirmeden sonra yaşayabilecekleri alternatif arazi mevcut olduğunda mümkündür.

Ödeme (Ekonomik ve Askerî): Ev sahibi ülke üs sahibi ülke ile ödenecek tazminat/ kira koşulları üzerinde anlaştıklarında büyük güç varlığına izin verilebilir. Bu şartlarda ev sahibi ülke, üs sahibi ile ortak stratejik çıkarları paylaşmayabilir ancak yine de ekonomik ve askerî yardımdan elde ettiği fayda nedeniyle üs bölgeleri vermeyi kabul edebilir (Clarke ve ark., 1997, s. 149–168). Bunun yanında ev sahibi ülkenin üs sahibi devletin askerî korumasına girmeyi istediği için topraklarında bir yabancı askerî üssün kurulmasını teşvik ettiği durumlar da söz konusu olabilmektedir.

Rejim Değişikliği: Ev sahibi ülkede, topraklarında yabancı askerî üs bulunmasına izin vermeyen bir yönetim varken, farklı şekillerde gerçekleştirilecek bir hükümet değişikliği olduğunda, bu askerî üsler kurulabilir. Bu durum var olan yabancı askerî üsleri kapatan hükümetin devrilmesi sonucu üs sahibi devletlerin geri dönmesi veya yeni hükümetin yurtdışı askerî üslenme sistemi olan bir devletle yeni bir iş birliğinde gerçekleştirilebilmektedir.

Askerî Üslerin Yerel Toplum ve Siyasi Yapı Üzerindeki Etkileri

Ev sahibi ülkelerin egemenlik bölgelerinde yabancı askerî üslere izin vermelerinin temel sebebi bunun karşılığında ekonomik ve güvenlik avantajları elde etmeleridir. Bu nedenle, ev sahibi ülkelerin yabancı üsse izin verip vermeme kararı, ekonomik ve güvenlik faydaları ile siyasi maliyetler arasında seçim yapmakla ilgilidir. Bir ev sahibi ülkenin mali nedenlerle yabancı askerî üslere izin vermesi sezgiseldir (Brown, 2020, s. 13, 16). Çünkü ev sahibi ülkenin güvenlik ihtiyaçları açısından güçlü bir vasıta olan yabancı askerî üsler, aynı zamanda buldukları ülkelerde sermaye, mallar ve hizmetler için büyük bir pazar yaratılmasını da sağlamaktadırlar.

İster aktif bir uçuş hattına sahip operasyonel bir hava üssü, bir lojistik depo, bir araştırma kompleksi veya bir tesis olsun, bu üslerde çok sayıda askerî ve sivil personel istihdam etmekte ve satın almalar, mal ve hizmetler yoluyla yerel ekonomiye destek

olmaktadırlar. Hatta yerel halkın büyük bölümü bu üslerden önemli ölçüde geçim sağlayabilmektedir (Shaw, 2004). Bu üsler aynı zamanda ticareti teşvik edebilmekte ve bazı bölgelerde ev sahibi ülkeler açısından yeni imkânlar yaratabilmektedir. Bu bakımdan özellikle teknolojinin gelişmesi yabancı üslerinin kurulmasında kritik bir faktördür. Ev sahibi ülkeler, bu üslerin bulunduğu ülkelerde askerî refahı artırmak için mühendislik, bilim ve bilgi teknolojisi sistemleri konusunda eğitim almaktadır. Bu üsler için ödenen kiralar da buldukları bölgelerin yerel ekonomisini büyütebilmektedir. Ayrıca yabancı askerî üsler genellikle savaş veya işgal tehditleri nedeniyle ekonomik yapıları büyük zarar görmüş bölgelerde inşa edildiğinden, yabancı bir askerî üssün kurulması ve sürdürülmesi genellikle bu ülkelerde ekonomik canlanmayı arttırmakta ve böylece ekonomik faaliyetleri canlandırabilmektedir (Duman & Ferlengez, 2018, s. 113). Örneğin Filipinler'deki ABD askerî üsleri Filipin ekonomisine katkıda bulunmuş, istihdam fırsatları, temel mal ve hizmetlerin yerel tedariki ve üslere atanan Amerikalıların kişisel harcamaları yerel halka önemli ekonomik avantajlar sağlamıştır. Ayrıca, müteahhitlik hizmetleri, uluslararası krediler için ve yabancı yatırım için ABD desteği de üslerin varlığıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili ekonomik etkilerden bazılarıdır (Berry, 1990).

Toplumsal destekten ziyade devletlerarası ekonomik faaliyet ve yardımlaşma için önemli bir örnek ise Cibuti'de askerî üslerin etkisidir. Cibuti'nin jeopolitik önemi, 2000'li yılların sonlarında Somali kıyılarında korsanlığın yayılmasıyla artmıştır. Yeterli kaynağı olmayan bir ülke için jeopolitik değer artması büyük bir fırsat teşkil etmiş, bu durumdan ekonomik kalkınma için faydalanan Cibuti politik iradesi, ABD, Japonya, İtalya ve Çin'e korsanlıkla mücadele etmeleri için askerî üs kurlmalarına izin verilmiştir. Cibuti politik iradesi bunu büyük güçlerle müzakere etme ve istikrarlı bir gelir elde etme fırsatı olarak görmekle birlikte, yabancı askerî üslerden elde edilen gelirleri ve ilgili bağışları kullanarak mevcut rejime yönelik iç tepkiyi de kontrol altına almıştır (Masuda, 2023, s. 2, 25).

Yabancı askerî üslerin yerel halka bir diğer etkisi de kültürelidir. Moon (2016, s. 32), yabancı askerlerin, askerî üslerinin yakınında yaşayanların ötesinde çok sayıda insanın sosyal hayatını etkilediğini ifade etmektedir. Bu etki yemek, moda, ulaşım ve eğlence alışkanlıklarının yanında politik kültürü ve bir algılama biçimini de kapsayan bir yaşam biçimi şeklinde olabilmektedir.

Bunun yanında üste bulunan askerler ve ailelerinin ekonomik ve sosyal yardımlar vasıtasıyla yerel halka etki ettiği de görülmektedir. Üsteki askerî ve sivil personelin aralarında düzenledikleri bazı kampanyalardan topladıkları paralarla özel olarak planladıkları yardımları yaptıklarını, Noel hediyesi, erzak çantası gibi aynı desteklerde bulduklarını, ailelerin ise dil dersi verme, yetimhane gönüllüsü olma, az bulunan ilaçları temin etme gibi yollarda destekleri çeşitlendirdikleri bilinmektedir (Fitz-Henry,

2015, s. 122–125). Bu yardım ve destekler üs sahibi devletin imajı için olumlu etki yaptığı gibi yerel halkın kültürüne de etki etmektedir. Beysbol dersleri vermek, ekipmanları sağlamak, müsabakalar tertip ederek ödüller dağıtmak, bu spor dalıyla hiç ilgili olmayan bir coğrafyada algıları değiştirebilecektir.

Yabancı askerlerle birlikte ve aktif bir askerî tesisin etki alanında yaşamının getirdiği etkilerin şekli ve yönü çeşitlidir. Üsün bulunduğu bölge, özellikle küçük bir yerleşime yakınsa, hızlı şekilde üs personelinin talepleri doğrultusunda ticari faaliyetlerini, eğlence ve kültürel aktivitelerini dönüştürmektedir. Ayrıca yerleşim yerindeki yerel halk askerî üsteki düzen ve talim seslerine, intikal ve devriye hareketlerine alışmaya zorlanmaktadır. Gerson'un deneyimleri doğrultusunda belirttiği gibi (2009, s. 49) öğrenciler okuldaki antrenmanda becerilerini ve güçlerini geliştirmeye çalışırken, yamaçlar savaş eğitimi yapan deniz piyadelerinin silah sesleriyle yankılanmakta ve çocuklar ile antrenörler sanki olağandışı ya da tehlikeli bir şey olmuyormuş gibi davranmaktadır ki bu gündelik yaşamın nasıl şekillendiğiyle ilgili somut bir örnektir.

Bu etki bazı zamanlarda ve bölgelerde kültürel yakınlaşmayı sağlayabilirken, husumet ve iticiliğe de sebep olabilmektedir (Moon, 2016, s. 32). Bu durum ilgili personel ile askerî üslerin yakınındaki yerel topluluklarda yaşayan insanlar arasında evlilik ya da arkadaşlık kurmak gibi doğrudan ya da aynı sosyal ortamı paylaşmak gibi dolaylı kişilerarası sosyal etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Hikotani ve ark., 2023). Yumuşak sömürgecilik olarak eleştirilen (Gerson, 2009, s. 50) bu kültürel etkileşim ev sahibi ülkedeki kültürü kalıcı şekilde dönüştürdüğü görülmektedir. Örneğin Japonya'da bulunan ABD birliklerinin dörtte üçüne ev sahipliği yapan Okinawa'da Japonya'nın diğer şehirlerine kıyasla yüzde 46 daha fazla, salataya yüzde 49 ve suşiye yüzde 71 daha az harcama yapılmaktadır. Böylece Okinawalılar, daha önce Japonlar arasında en uzun yaşam beklentisine sahipken, bugün Japonya'nın 47 vilayeti (prefektör) arasında 26. sıraya düşmüştür.

Sonuç olarak askerî üsler bazı bölgelerde güvenli bir ekonomik geçim kaynağı olarak görülürken; bazı bölgelerde ekonomik kaynaklar için bir rakip, hatta bir sömürge aracı olarak potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak algılanır (Shaw, 2004). Kent Calder (2007, s. 75–76), özellikle ABD üsleri için yazmış olsa da genel olarak yabancı askerî üsler için de geçerli olan karşı hareketleri beş hipotezle anlatmıştır: temas hipotezi, sömürgeleştirme hipotezi, işgal hipotezi, rejim değişimi hipotezi, diktatörlük hipotezi. Temas hipotezi yerel halk ile üste görevli insanların ne kadar çok temas ederse karşıtlığın artacağını öngörmektedir. Buna göre yüksek nüfus yoğunluğu olan bölgelerde yabancı askerî üslerin varlığını devam ettirmesi güçtür. Diğer hipotezler ise üs sahibi devletin niyetinin olumsuz şekilde değerlendirilmesini vurgulamaktadır. Ev sahibi ülkedeki toplum tarafından, üs sahibi devletin yurtdışındaki askerî üsleri vasıtasıyla ev sahibi ülkenin siyasetini yönlendirme hatta egemenliğini etkileme niyet ve gayreti olduğuna inanılması, sıklıkla bu üslere karşı hareketleri şekillendirmiştir.

Örneğin Filipinler, İspanya veya Japonya gibi yerlerde, ev sahibi ülkeler ABD'ye başlangıçta üsler üzerinde geniş bir kontrol yetkisi vermiştir. Ancak sonraki süreçlerde yerel halk tarafından ABD "eşitsiz" veya "sömürgeci" olmakla eleştirilmiştir. Hatta, üslerin kullanımına ilişkin daha fazla kısıtlama için baskı oluşturulmuştur (Yeo, 2014, s. 48). En önemli baskı Filipinler'de olmuş, Filipin milliyetçiliği, tehdit algısındaki değişiklikler ve her ülkedeki diğer siyasi ve ekonomik faktörler, Filipinler'deki ABD askerî tesislerinin geleceğinin sorgulanmasına neden olmuştur (Berry, 1990). Bu durumun sonucu olarak da 1991 ve 1992'de Filipinler halkı, ABD'yi üslerinden çıkmaya zorlamıştır (Vine, 2019, s. 158).

Bazı durumlarda askerî üslerinin varlığına tepkiler toplumsal hareketleri ya da çatışmaları tetikleyebilir. Üslere karşı, gösteriler veya protesto eylemleri ile sıklıkla karşılaşılırken, bu eylemler zaman zaman şiddete de dönüşmüştür.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın askerî üslerine karşı belirli bölgelerde ve dönemlerde tepkiler oluşurken, ABD askerî üslerinin çok daha fazla sayıda olması, ABD'nin üslerini toplumsal hareketlerin odak noktası haline getirmiştir. Bu tepkilerin altında yatan temel neden askerî üslerin ev sahibi ülkenin egemenliğine yönelik bir tehdit olarak görülmesidir. Zira topraklarında yabancı askerî üs barındıran ev sahibi ülke olmak, kendi topraklarının bir kısmı üzerindeki egemenliği başka bir devlete kaptırması anlamına gelmektedir (Peterson, 2012, s.195). Bir diğer neden de üslerin hizmet ettiği amaçlara, özellikle savaşa ve şiddete yönelik itirazlardır. Toplumsal hareketlerin çoğu, üslerin faaliyetlerinin ve operasyonlarının zararlı etkilerine de odaklanır. Askerî jet gürtütüsü ve üssün neden olduğu hava ve su kirliliğinin sağlık üzerindeki etkileri, asker suçlarını, özellikle tecavüzleri, diğer saldırıları, cinayetleri ve araba kazaları bunlardan bazılarıdır (Lutz, 2009, s. 30–31).

ABD'nin ev sahibi ülkelerdeki askerî varlığından kaynaklanan egemenlik sorunları, adalet sorunlarıyla yakından bağlantılıdır. Devlet egemenliğine karşı ihlalin kendisi bir adaletsizlik eylemi olarak görülebilir. Ancak egemenliğin kapsam koşulları adaletinkinden daha kısıtlayıcıdır. Egemenlik ihlalleri öncelikle devletlere yönelikken, adaletsizlik devletler, gruplar veya bireyler dahil olmak üzere çok daha geniş bir aktörler yelpazesi tarafından yönlendirilebilir veya bunlar tarafından algılanabilir. Daha önce belirtilen egemenlik haklarına doğrudan etkileyecek politik adımların yanında yabancı askerî üslere yol açmak için yerel halkın topraklarına el konulması ve inşa edilen bu geniş üslerin bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını engellemesi gibi ikincil yollar da ev sahibi devlet egemenliğini zayıflatan etmenlerdir. Bununla birlikte, sivil kayıplar, kişisel mülke zarar verme veya tecavüz gibi adaletsiz eylemler bireyler tarafından işlendiğinde, bu eylemler daha sonra daha geniş bir ulusal egemenlik sorunu olarak çerçevelenebilir (Yeo, 2014, s. 53). Zira bireylerin benzer eylemleri yaygın şekilde gerçekleştirmesinde üs sahibi devletin ve/veya üs yönetiminin yaklaşımı belirleyici özellik taşımaktadır.

Özellikle tecavüz olaylarında ağırlıklı olarak erkeklerden oluşan bir askerî ortamın, yabancı askerî üssün bulunduğu bölgedeki kadınların görünür varlığının ezici bir çoğunlukla tek bir role indirgenmesinde üs yönetiminin yönlendirmesinden bahsedilebilmektedir (Vine, 2015, s. 182). Üste görevli personelin neden olduğu kazalar veya kasıtlı/kasıtsız cinayetlerin soruşturulmasında anlaşmalara dayalı resmi veya üs sahibi ile ev sahibi devletlerin ilişkilerinin yapısına dayanan siyasi nedenlerle engellerin olması, bazı fikirlerin oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin Afganistan’da sivil ölümleri, önemli bir siyasi mesele haline gelmiş ve her ölüm, kamuoyunda ABD askerî varlığına karşı bir tepki uyandırabilmiştir (Yeo, 2014, s. 53–54).

Başka bir örnek de 2008 yılında Çek Cumhuriyeti’nde barış aktivistlerinin, kendi topraklarında bir ABD füze savunma ve radar üssü inşa etme planını engelleme amacıyla ulusal bir referandum talep etmeleridir. Benzer şekilde Ekvador’da da üs karşıtı aktivistler, Başkan Rafael Correa’nın topraklarında ABD’nin hava üssüne erişimini reddederek üs anlaşmasını yenilememe taahhüdünü desteklemişlerdir (Yeo, 2011, s. 5–6).

Ayrıca ABD üslerine ev sahipliği yapan ve uzun süredir müttefik olan ülkelerde de üs karşıtı hareketler ortaya çıkmıştır. Örneğin Japonya ve Güney Kore, ABD askerî varlığından kaynaklanan kazalar, suçlar veya anlaşmazlıklar nedeniyle üs karşıtı protesto dalgaları yaşanan iki ülkedir. Soğuk Savaş dönemlerinde de bu ülkelerde ABD askerî varlığına karşı protestolar ortaya çıkmış, ancak Soğuk Savaş döneminde protestoların sıklığı ve yoğunluğu günümüze kıyasla genellikle daha az ve etkisiz olmuştur. Bunun temel sebebi ilgili ülkelerde demokratikleşmenin hızlanması ve sivil toplumun büyümesidir. Ayrıca, medya ve internet yoluyla bilginin geniş bir şekilde yayılması, protestoların daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır (Yeo, 2014, s. 57).

Yabancı askerî üslerin varlığı aynı zamanda dolaylı olarak radikalizmi de besleyebilmekte ve aşırılık yanlıları için propaganda fırsatları sunabilmektedir. Örneğin Suudi Arabistan’da 1996 yılında ABD üssü Khobar Kuleleri’ne düzenlenen terör saldırısı, aşırılık yanlılarını ABD’nin bölgeden tamamen çekilmesi çağrısında bulunmaya teşvik etmiştir (Cooley, 2005, s. 82).

Askerî üslerin kullanım haklarına sahip ülke açısından da birtakım siyasi etkileri bulunmaktadır. Hukukun üstünlüğüyle bağlı olmayan veya bir denetim ve denge sistemi tarafından kısıtlanmayan otoriter liderler, üs sahibi ülkenin erişimini kolayca feshedebilmekte veya anlaşmaların yeniden müzakere edilmesini talep edebilmektedirler (Lostumbo ve ark., 2013, s. 105–106). Otoriter bir liderle yapılan anlaşmalar, ancak iktidardaki politik irade devam ettiği sürece sürebilmekte, çünkü bu tür anlaşmaların statüsü, kalıcı bir kurumsal çerçeveden çok politik iradenin devamlılığına bağlıdır. Örneğin ABD, 1969’da Albay Muammer el-Kaddafi iktidara geldiğinde Libya’daki Wheelus Hava Üssü’nden, 1979’da Muhammed Rıza Pehlevi devrildiğinde İran’daki elektronik dinleme üslerinden çekilmek zorunda kalmıştır (Cooley, 2005, s. 83).

Tüm bunlarla birlikte yabancı askerî üsler ev sahibi ülkenin siyasi yapısını etkileyebilmektedir. Yabancı askerî üslerin ev sahibi ülke yöneticilerinin politikalar geliştirmesinde etkileyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Cooley'e göre (2008, s. 10–12) yabancı askerî üsler ev sahibi ülke hükümetini iç politikaya dair iki farklı doğrultuda etkilemektedir. Birincisi, iktidardakilerin amacının siyasi güçlerinin temellerini güçlendirmek ve iç siyasi sistemde hayatta kalma olasılıklarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla üslerden faydalandığı görüşüdür. İkincisi ise, üs sahibi devlet ile yapılan müzakerelerin diğer paydaşlarla yapılan müzakerelerde kullanılacak argümanlar ürettiğine dair görüştür. Diğer bir deyişle, ev sahibi ülkeyi yönetenler, askerî üs konusunda müzakerelerde bulunan rasyonel aktörler olarak, üssü kullanan ülke temsilcileri ve farklı bir düzlemde iç siyasette işbirlikçi ve rakiplerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple ev sahibi ülkedeki rejimin yapısı üssün varlığının devamlılığı ve amacına ulaşması için önemli görülmektedir.

Cooley'e göre (2008, s. 13–18), üssün amacına uygun şekilde devamlılığını vurgulayan 'sözleşme istikrarı'¹ olgun demokrasilerde en yüksektir. Bu düşüncenin arkasındaki sebep, bu tür ülkelerde devletler arasındaki anlaşmalara uyulma eğiliminde olması ve sözleşmelerin uygulanmasından kaynaklanan sorunların normalde ilgili bürokratik kurumlar tarafından neredeyse otomatik olarak ele alınmasıdır. Sözleşmenin istikrarı, otoriter devletlerde en yüksek ikinci sıradadır. Bu tür ülkelerde kamuoyunun etkisi azdır ve askerî üsler, liderin ve siyasi seçkinlerin iktidarını sürdürmenin bir aracı olarak işlev gördüğü sürece sözleşme korunmaktadır. Ancak, siyasi gidişat değişirse bir askerî üs sözleşmesi kolayca feshedilebilmektedir. Otoriter ülkelerde demokrasiye geçiş başladığında ise eski sistemle yapılan yabancı askerî üs sözleşmelerinin meşruiyeti konusunda ciddi şüpheler doğduğundan ve önceki rejimin olumsuz bir mirası olarak görüldüğünden kamuoyu baskısı ile üslerin kapatılması istenmektedir. Bu nedenle, askerî üs sözleşmeleri, otoriter bir siyasi sistemden geçiş aşamasında olan demokrasilerde en az istikrarlıdır.

Askerî üslerin yerel toplum üzerine etkileri olduğu gibi, üs personeline ve ailelerine de çeşitli etkileri bulunmaktadır. Söz konusu üslerde personel ve aileleri için temel kaynak tahsisi ile sağlık ve refahın geliştirilmesi ana hedeflerdir. Bu amaçla üs içerisinde barınmanın yanında, okul, hastane, mağaza, market, restoran, kuaför, kafe ve ibadethane gibi her türlü ihtiyaçlarını temin edebilecekleri yerlere erişim imkanına sahip olurlar. Bazı personeller için hayatı üs içerisinde yaşamak ve yerel toplum ile asla etkileşime girmemek mümkündür. Bu durum aileler için de geçerlidir ve bu durumda aileler genellikle birbirine bağlı kalır ve ortak deneyimler ile yaşam tarzlarını benimserler (Halvorson, 2010, s. 3).

1 Bir yabancı askerî üs sözleşmesinin istikrarından kastedilen, askerî üssün siyasi bir meseleye dönüşmemesi, kullanımının engellenmemesi ve akdedilen sözleşmenin üs sahibi aleyhine bir revizyondan geçmemesi veya kadük hale gelmemesi.

Askerî Üslerin Üssün Bulunduğu Devlet ve Bölge Güvenliğine Etkileri

Yabancı askerî üslerin temel kuruluş nedenlerinin güvenlik ve güvenlikle ilişkilendirilen konular olduğunu önceki bölümlerde detaylı şekilde anlatılmıştır. Tarih boyunca bu askerî üslerin artarak varlıklarını sürdürmesi ile bu temel görevlerini kabul edilir şekilde gerçekleştirdikleri gözlemlenebilmektedir.

Yabancı askerî üslerin sıklıkla resmi ittifak bağları olan ülkelerin topraklarına kurulmasında ortak stratejik çıkarlar rol oynamaktadır. Müttefik devletler, çoğunlukla ulusal stratejik çıkarların ön plana çıkmasıyla, her zaman güvenlik taahhütlerini yerine getirmeseler de bir askerî üs anlaşması temelindeki resmi bağlara sahip olmak genellikle tarafların anlaşmayı desteklemeye istekli olduklarını göstermektedir. Japonya, Almanya ve Güney Kore gibi devletlerin ABD ile imzaladıkları güvenlik anlaşmaları çerçevesinde topraklarında ABD askerî üsleri bulundurması örnekleri bu durumu açıklamaktadır (Ohtomo, 2012, s. 18).

Üsler, ev sahibi ülkeye yerel veya bölgesel çatışmaların çözümünde söz sahibi olma şansı ve üs sahibi ülkeye de bölgedeki güvenlik ihtiyaç ve networküne angaje olma şansı vermektedir. Olumlu bakış açısına göre bu üsler, kuruldukları yerlerde hem savunma hem de kaynak sağlayan birer lütuftur. Örneğin Henry'ye göre (2006, s. 48) ABD'nin yurtdışındaki askerî üsler ağı "gelişmekte olan bir güvenlik ortamı için küresel bir sigorta poliçesine yönelik Amerikan taahhüdünü yansıtmaktadır."

Fakat bu destek ve fedakârlık argümanı, genellikle yerel çatışma veya savunmadan ziyade saldırı için üsleri planlamaya ve donatmaya odaklanan ABD'nin üsler hakkındaki stratejik düşüncesinin doğası ile uyuşmamaktadır. Sadece iki örnek verecek olursak, Filipinler'deki ABD üsleri Vietnam'a savaş açmak için, Almanya'daki ABD üsleri ise Irak'taki savaşa malzeme taşımak için kullanılmıştır. Askerî üslere ev sahipliği yapmanın yerel ekonomiler ve yönetimler için faydası önemli olabilir, ancak kirlilik, gürültü ve asayişin bozulması gibi askerlerin yerel harcamaları veya yerel halkın istihdamı ile dengelenemeyen bir dizi başka ekonomik maliyeti içerir. Dahası, bu şekilde kullanılan ABD üslerinin, ülkeleri korumaktan çok, ABD ile ittifak kuran ülkeleri saldırıların hedefi haline getirme olasılığı belki de daha yüksektir (Lutz, 2009, s. 27).

Yabancı askerî üslerin küresel güvenlik vizyonu içerisinde ve ev sahibi ülkelerin yönetimleri ve halkları nezdinde bu denli normal karşılanması ve talep edilmesinin temelinde, dünyanın tehlikeli bir yer olduğundan doğal olarak orduların denetimine ihtiyaç duyduğunu öne sürerek bu tür politikaları destekleyen bir ideoloji mevcuttur (Johnson 2004). O halde üsler, nesnel risklere karşı basit güvenlik araçları olarak sunulmaktadır. Evera'ya göre (2001) yabancı askerî üsler, kontrolden çıktığına inanılan bir dünyayı ehliştirmek amacıyla inşa edildiklerinden, irrasyonel veya sınırsız korkuların, hatta paranoyanın belirtileri veya nedenleri olarak da görülebilmektedir.

Yabancı askerî üsler, üs sahibi devletlerin dış ve savunma politikasına yönelik tutum ve yaklaşımlarının zorlayıcı bir sembolü ve bel kemiğidir. Bununla birlikte üslerin siyasi amacı istikrarı artırmak değil, üs sahibi devletin askerî varlığını siyasi değişimin bir aracı olarak kullanmaktır (Campbell & Ward, 2003 s. 100). Bu bağlamda yabancı askerî üs varlığı, kurulması söz konusu olan bölgeye siyasi istikrarsızlık da getirebilmektedir. Güç Konumlandırma Anlaşması (SOFA) gibi anlaşmalar popüler olmayan yerel yönetimlerle müzakere edilirse, bu yabancı askerî varlıklar yerel halk ve diğer devletler tarafından bir otoriterleşme politikası olarak görülebilmektedir (Peterson, 2012, s. 194).

Yabancı askerî üslerin ev sahibi ülke yönetiminin otoriterleşmesine olası katkı sunmanın yanında bazı güvenlik açıkları da oluşturabileceği kanaati mevcuttur. Zamanla askerî bir altyapı, ev sahibi ülke için bir tehdit oluşturabilmekte, bölgesel güvenliği baltalayabilmekte ve yabancı saldırılara karşı hedef olabilmekte veya saldırılar karşısında savunmasız bırakılabilmektedir (Zeijden, 2009). Özellikle çatışma bölgelerine yakın ve hasım ülkelere komşu topraklarda kurulacak olan askerî üsler ev sahibi ülke için farklı şekillerde riskler barındırmaktadır. Ev sahibi ile üs sahibi devletler arasındaki anlaşmanın içeriği veya sadece anlaşmanın varlığı nedeniyle tehditlere karşı önlem alamaması da egemenlik konusuna kadar ilerleyen tartışmalara neden olmaktadır.

Sonuç

Yabancı askerî üsler tarihteki stratejik yerleriyle, bugün de stratejik çıkarların korunması temelinde devletlere güç verdiğinden başvuru unsurların başında gelmeye devam etmektedir. Ulusların güvenliği ve küresel barışı korumanın sağlanması yanında iyi dış ilişkilerin geliştirilmesi ve üs sahibi- ev sahibi devletlerin öncelikleri doğrultusunda politikaların uygulanması için de çok önemlidir.

Klasik anlamdaki güvenlik temelli bir iş birliği veya himaye benzeri bir destek yanında üsler devletlerin ekonomileri için istikrarlı bir yol, siyasi liderlerin ve toplumun beklentilerini karşılamak için de tartışmalı bir mecradır. Yeniden yükselen jeopolitik önceliklerin alan çalışmalarında bir süre kaybettiği öneme rağmen üs kurma politikalarında bu öncelik kendini göstermeye devam etmiştir. Bu öncelikler çerçevesinde üs sahibi devletler dünyanın güvenli olmayan haline odaklanmış, ikili ilişkileri de bu odaktan değerlendirmiştir. Bu durum ilişkilerin doğasını tartışmalı ama tanıdık bir düzlemde tutmaya yardım etmiştir. Yabancı askerî üsler, üs sahibi ülkenin müttefiklerinin yeteneğini artırarak uluslararası terörizmle mücadelede gibi iş birliğinin önem kazandığı alanlarda müttefiklerin birbirlerini destekleyebilmelerini ve böylece de üs sahibi ulusun nüfuzunu diğer uluslara yayabilmesini sağlamıştır.

İkincil güvenlik alanları olarak değerlendirilen ancak bugün klasik anlamdaki güvenlik vizyonuna kalıcı bir düzenleme olarak yerini alan ekonomi, çevre ve toplum

gibi açılar da dahil edildiğinde ikili ilişkilerde bahse konu her alan için etki sunduğu değerlendirilmektedir. Bu alanlarda yapılan değerlendirmeler üslerin etkilerinin olumlu veya olumsuz olabileceği yönündedir. Bunu belirleyen de üsün kuruluş şekli itibaren atılan her adımda yapılan tercihlerdir. Genel olarak gözlemlenen üs sahibi devletin ev sahibi devlete nüfuz etmesi ev sahibi ülkedeki siyaset toplumun yaklaşımına göre değişiklik göstermektedir. Özellikle siyaseti tasarlama girişimlerine sıklıkla rastlanılmasına karşın bu durum nadiren ikili ilişkileri olumsuz etkilediği görülmektedir. Toplumlar ise üslerden beklentilerini karşılamaması durumunda yabancı askerî üs sözleşmesinin istikrarından bahsetmek mümkün olamamaktadır.

Tarihsel açıdan bugüne kadar belirli bir grup devletin yabancı topraklarda üs sahibi olmasına karşın bugün bu durumun da değişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Güvenlik sektörlerindeki dönüşüm ile üs kurma stratejilerinde yeni bakış açıları ve beklentiler son dönemde farklı ülkelerde de kendi toprakları dışında üs kurma politikalarını canlandırmaktadır. Bu durum mevcut üs sahipleri ve ev sahipleri arasındaki ilişkileri etkileyebileceği gibi yeni ittifakların da hayata geçmesine alan açtığı görülecektir.

Yabancı askerî üslere ev sahipliği yapan toplumların maruz kaldığı kamusal ve politik etkiler, ekonominin yanında üs sahibi devlet ve hatta kendi devletleri ile ilişkilerini de şekillendirecek potansiyele sahiptir. Kültürel olarak dönüşmüş, ekonomik olarak bağlanmış, politik olarak ilişkilendirilmiş olabilecek yerel halk adalet ve egemenlik temelinde bir ilişkiyi devam ettirme konusunda hassastır. Üs sahibi devletlerin yanında bu üslerin yöneticileri ile üslerde yaşayan personel ve aileleri ilişkilerin çift yönlü olarak etkileşime açık kalmasında önemli etmenlerdir. Yabancı askerî üslerin ev sahibi ülkelerdeki iktidarlara ve siyasi elitlere iç politikada, devletlere de uluslararası sistemde sağladığı kapasite ise varlığını azalarak da olsa devam ettirmektedir. Kapasitenin azalmasında temel gelişme, mevcut üs sahibi ülkelerin tartışmasız sınırsız güç projeksiyonlarının geride kalmış olmasıdır.

Her şey göz önüne alındığında, yabancı askerî üslerin kuruluş amaçlarını hala gerçekleştirebildikleri, bunun da ikili ilişkileri derinleştirdiği, bununla birlikte önceki dönemlerden kalma şartlar değerlendirildiğinde genel olarak üs sahibi ve ev sahibi devletlerin bugün daha denklemler arasında bir ilişki kurdukları ve üslerin amaçlarının ötesine geçme ihtimallerinin de daha kısıtlı kaldığı görülmektedir. İstisnai durumlar haricinde, üslerin ikili ilişkilere sunmaya devam edeceği katkıların da güvenlik temelli ve odaklı şekilde, dağılmayan odak neticesinde de daha verimli ve olumlu çerçevede olacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: A.G., T.S.; Veri Toplama: A.G., T.S.; Veri Analizi /Yorumlama: A.G., T.S.; Yazı Taslağı: A.G., T.S.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: A.G., T.S.; Son Onay ve Sorumluluk: A.G., T.S.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: A.G., T.S.; Data Acquisition: A.G., T.S.; Data Analysis/Interpretation: A.G., T.S.; Drafting Manuscript: A.G., T.S.; Critical Revision of Manuscript: A.G., T.S.; Final Approval and Accountability: A.G., T.S.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Akad, M. T. (2013). *Askerî tarihte stratejik düşünce*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berry, W. E. (1990). The effects of the U.S. military bases on the Philippine economy. *Contemporary Southeast Asia*, 11(4), 306–333. <https://www.jstor.org/stable/25798077>
- Blaker, J. R. (1990). *United States overseas basing: An anatomy of the dilemma*. Praeger.
- Bölme, S. M. (2012). Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye üçgeninde askerî üsler: Süreklilik ve değişim. *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 51–71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39282/462596>
- Brown, J. W. (2020). *The politics of foreign military bases* (Doctoral dissertation, Duke University). <https://dukespace.lib.duke.edu/dspace/handle/10161/20927>
- Calder, K. E. (2007). *Embattled garrisons comparative base politics and American globalism*. Princeton University Press.
- Campbell, K. M., & Ward, C. J. (2003). New battle stations? *Foreign Affairs*, 82(5), 95–103.
- Clarke, D., O'Connor, D. B., & Ellis, J. D. (1997). *Send guns and money: Security assistance and U.S. foreign policy*. Praeger.
- Converse, III. E. (1984). *United States plans for a postwar overseas military bases system, 1942-48* (Doctoral dissertation, Princeton University).
- Cooley, A. (2005). Base politics. *Foreign Affairs*, 84(6), 79–92. <https://www.jstor.org/stable/20031778>
- Cooley, A. (2008). *Base politics: Democratic change and the U.S. military overseas*. Cornell University Press.
- Duman, G., & Ferlengöz, V. (2018). Setting up overseas military bases in line with international security. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(3), 95–120. <https://doi.org/10.17932/IAU.IAU.D.m.13091352.2018.3/39.95-120>
- Fitz-Henry, E. (2015). *US military bases and anti-military organizing*. Palgrave Macmillan
- George, A. Q. (2017). *US military overseas bases- how they began and the enduring need for forward based United States' troops*. Air War College. <https://apps.dtic.mil/sti/citations/AD1038289>
- Gerson, J. (2009). U. S. foreign military bases and military colonialism: Personal and analytical perspectives. In C. Lutz (Ed.), *The bases of empire the global struggle against U.S. Military posts* (pp. 47–71). Pluto Press.
- Glaser, J. (2017). *Withdrawing from overseas bases: Why a forward-deployed military posture is unnecessary, outdated, and dangerous* (Policy Analysis, No: 816). CATO Institute. <https://www.cato.org/policy-analysis/withdrawing-overseas-bases-why-forward-deployed-military-posture-unnecessary>

- Guifang, X., & Jie, Z. (2019). China's building of overseas military bases: Rationale and challenges. *China quarterly of International Strategic Studies*, 5(4), 493–510.
- Halvorson, A. (2010). *Understanding the military: The institution, the culture, and the people*. https://www.samhsa.gov/sites/default/files/military_white_paper_final.pdf
- Harkavy, R. E. (1989). *Bases abroad: The global foreign military presence*. Oxford University Press.
- Harkavy, R. E. (2005). Thinking about basing. *Naval War College Review*, 58(3), Article 2.
- Harkavy, R. E. (2007). *Strategic basing and the great powers, 1200-2000*. Routledge.
- Henry, R. (2006). Transforming the U.S. global defense posture. In C. Lord (Ed.), *Reposturing the force: U.S. overseas presence in the twenty-first century* (pp. 33–48). Naval War College. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA459914.pdf>
- Hikotani, T., Horiuchi, Y., & Tago, A. (2023). Revisiting negative externalities of US military bases: The case of Okinawa. *International Relations of the Asia-Pacific*, 23(2), 325–349. <https://doi.org/10.1093/irap/lcac002>
- Johnson, C. (2004). *The sorrows of empire: Militarism, secrecy, and the end of the republic*. Metropolitan.
- Kawana, S., & Takahashi, M. (2021). *Exploring base politics how host countries shape the network of U.S. overseas bases*. Routledge.
- Kıyanç, S. (2020). Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36, 203–252. <https://doi.org/10.33419/aamd.732778>
- Klin, T. (2020). The significance of foreign military bases as instruments of spheres of influence. *Croatian International Relations Review*, XXVI(87), 120–144. <https://doi.org/10.37173/cirr.26.87.5>
- Kramer, F. D., & C. Nelson, C. R. (2005). *Global futures and implications for U.S. basing*. Atlantic Council. https://www.files.ethz.ch/isn/10761/doc_10792_290_en.pdf
- Lachowski, Z. (2007). *Foreign military bases in Eurasia* (SIPRI Policy Paper No. 18). <https://www.sipri.org/publications/2007/sipri-policy-papers/foreign-military-bases-eurasia>
- Le ministère des Armées. (2023). *Forces de presence*. <https://www.defense.gouv.fr/operations/forces-prepositionnees/forces-presence>
- Lostumbo, M. J., Mc Nerney, M. J., Peltz, E., Eaton, D., & Pettyjohn, S. L. (2013). *Overseas basing of U.S. military forces an assessment of relative costs and strategic benefits*. RAND Corporation.
- Lutz, C. (2009). Introduction: Bases, empire, and global response. In C. Lutz (Ed.), *The bases of empire the global struggle against U.S. Military posts* (pp. 1–47). Pluto Press.
- Masuda, K. (2023). *Competition of foreign military bases and the survival strategies of Djibouti* (JICA Ogata Sadako Research Institute for Peace and Development No. 8). https://www.jica.go.jp/english/jica_ri/publication/knowledge/1515389_24207.html
- Miller, P. (2020). *Revealed: The Uk Military's overseas base network involves 145 sites in 42 countries, declassified UK*. <https://declassifieduk.org/revealed-the-uk-militarys-overseas-base-network-involves-145-sites-in-42-countries/#:~:text=Europe%7C-,REVEALED%3A%20The%20UK%20military's%20overseas%20base%20network%20involves%20145%20sites,by%20the%20Ministry%20of%20Defence>
- Moon, S. (2016). Introduction to culture around the bases: A forum on the U.S. military presence in Northeast Asia. *The Journal of Asian Studies*, 75(1), 31–39. <https://doi.org/10.1017/S0021911815001588>

- Ohtomo, T. (2012). Understanding U.S. overseas military presence after World War II. *Journal of International and Advanced Japanese Studies*, 4, 17–29. <https://tsukuba.repo.nii.ac.jp/record/27094/files/3.pdf>
- Olech, A. (2022). Russian overseas military bases. *Defence24*. <https://defence24.com/geopolitics/russian-overseas-military-bases>
- Overseas Basing Commission (2005). *Commission on review of the overseas military facility structure of the United States* (Report to the President and to Congress, August 15).
- Özgen, C. (2019). Türkiye'nin denizaşırı askerî üs kurma girişimleri: tespitler ve geleceğe yönelik öneriler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 381–408. <https://doi.org/10.28956/gbd.646388>
- Peterson, J. E. (2008). *Foreign military presence and its role in reinforcing regional ssecurity: A double-edged sword*. http://www.jepeterson.net/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/foreign_military_presence_in_the_gulf.pdf
- Rogozńska, A., & Olech, A. K. (2020). *The Russian Federation's military bases abroad* (Institute of New Europe). <https://ine.org.pl/wp-content/uploads/2020/12/THE-RUSSIAN-FEDERATIONS-MILITARY-BASES-ABROAD-1.pdf>
- Sander, O. (2005). *Siyasi tarih* (Cilt II). İmge Kitabevi Yayınları.
- Shaw, F. (2004). *Locating air force base sites history's legacy*. Air Force History and Museums Program United States Air Force. <https://www.amc.af.mil/Portals/12/documents/AFD-131018-055.pdf>
- Stevenson, J. (2020). Optimising US regional footprints: The Middle East. *Adelphi Series*, 60, 53–70. <https://doi.org/10.1080/19445571.2020.2092289>
- Van Evera, S. (2001). *Militarism*. MIT. <http://web.mit.edu/polisci/research/vanevera/militarism.pdf>
- Vine, D. (2015). *Base nation: How U.S. military bases abroad harm America and the world*. Metropolitan Books.
- Vine, D. (2019). No bases? Assessing the impact of social movements challenging US foreign military bases. *Current Anthropology*, 60(19), 158–172. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/701042>
- Yeo, A. (2011). *Activists, alliances, and anti-U.S. base protests*. Cambridge University Press.
- Yeo, A. I. (2014). Security, sovereignty and justice in U.S. overseas military presence. *International Journal of Peace Studies*, 19(2), 43–67. https://www3.gmu.edu/programs/icar/ijps/Vol19_1/Andrew%20Yeo.pdf
- Yeo, A., & Pettyjohn, S. (2021). Bases of empire? The logic of overseas U.S. military base expansion 1870–2016. *Comparative Strategy*, 40(1), 18–35. <https://doi.org/10.1080/01495933.2021.1853433>
- Zeijden, W. (2009). *Foreign military bases and the global campaign to close them*. Transnational Institute. <http://www.tni.org/primer/foreign-military-bases-and-global-campaign-close-them>

Harp Okullarında Eğitim Gören Misafir Askeri Öğrencilerin Türkiye Algısı

Selçuk Cantürk¹

Öz

Bu çalışma uluslararası askerî öğrencilerin Türkiye algılarına odaklanmaktadır. Türkçede uluslararası askerî öğrencileri ve işleyiş ele alan literatür çok sınırlıdır. Çalışmanın amacı "Hava Harp Okulu", "Deniz Harp Okulu" ve "Sağlık Bilimleri Üniversitesi"nde eğitim gören misafir askerî öğrencilerin, Türkiye'ye gelmeden önceki algılarını değerlendirmektir. Bununla beraber uluslararası askerî eğitimin stratejik önemi ve hedefleri çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu kapsamda nitel araştırma yönteminin olgu bilim deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunun tespitinde amaçlı örnekleme parçası olan maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilmiştir. Veriler; Deniz Harp Okulunda eğitim gören 8, Hava Harp Okulunda eğitim gören 14, Sağlık Bilimleri Üniversitesi'nde eğitim gören 10 misafir askerî öğrenciyle yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Veriler oluşturulan "Misafir Askerî Personel Kültürel Etkileşim ve Uyum Değerlendirme Formu" ile toplanmıştır. Görüşmeler ortalama 30-35 dakika sürmüş ve ses kaydı vasıtasıyla çözümlenmiştir. Çözümlemeler araştırmacı ve danışmanı tarafından bağımsız olarak Maxqda nitel veri analizi programıyla kodlanarak sınıflandırılmıştır. Analizler sonucunda geleceğin potansiyel askerî liderlerinin tercihlerinin şekillenmesinde Türkiye'nin yumuşak gücünün sınırlı olduğu görülmüştür. Belirtilen bölgelerdeki yumuşak gücünün artırılması ve programın daha profesyonel bir işleyişe sahip olması gerekliliği tespit edilmiştir. Öğrencilerin Türkiye hakkında bilgilerinin çok sınırlı olduğu belirlenmiştir. Kısıtlı bilgilerinin ise sırayla dini, turizm, spor faaliyetleri, film ve dizi sektöründen kaynaklı olduğu değerlendirilmiştir. Programın emsal örnekleri gibi daha profesyonel ve çok boyutlu çerçevede ele alınarak geliştirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askerî sosyoloji • Askerî diploması • Kamu diplomasisi • Güvenlik diplomasisi • Uluslararası askerî öğrenci • Misafir askerî personel

War College Guest Military Students' Perceptions of Türkiye

Abstract

This research focuses on international military students' perceptions of Türkiye. Very few studies in the literature in Türkiye are found to have dealt with international military education and students. The purpose of this study is to evaluate the perception of foreign military students studying at the Air Academy, Naval Academy, and Health Sciences University prior to arriving in Türkiye. In addition, the study deals with the strategic importance and purpose of international military education. In this context, the study uses the phenomenological design, a qualitative research method. Maximum variation sampling, a purposive sampling method, was used to determine the study group. The study used in-depth interviews applying the Foreign Military Personnel Cultural Interaction and Integration Evaluation Form to collect data from eight foreign military personnel studying at the Naval War College, 14 foreign military personnel studying at the Air Force Academy, and 10 foreign military personnel studying at the University of Health Sciences. The interviews lasted an average of 30-35 minutes, after which the audio recordings were analyzed. The researcher and advisor separately coded and classified the data using the qualitative data analysis program MAXQDA. As a result of the analysis, the exchange program was concluded to have a more strategic structure than the general international student exchange program and the student to have very minimal knowledge about Türkiye. This study evaluated that their existing knowledge to be based on religion, tourism, sports activities, films, and TV series. The study has determined the exchange program to need to be handled and developed more professionally and multidimensionally in a way similar to its counterparts.

Keywords: Military sociology • Military diplomacy • Public diplomacy • Security diplomacy • International military students • Visiting military personnel

1 Selçuk Cantürk (Doktora Öğrencisi), Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Askerî Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. Eposta: selcukcanturk1@gmail.com ORCID: 0000-0003-4903-5389

Atfı: Cantürk, S. (2023). Harp okullarında eğitim gören misafir askerî öğrencilerin Türkiye algısı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 351-371. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0098>

Extended Summary

This research aims to determine foreign military students' perceptions of Türkiye and also discusses the importance of foreign military education in global strategy. Being different from normal student exchange programs, the study evaluated the strategic importance the foreign military exchange student program has for countries. The interviews were conducted with the guest military personnel (GMPs), who are formed of students from the Turkish Air Force Academy, Turkish Naval Academy, and Turkish Health Sciences University.

The United States of America (USA) is an important country in terms of developing an understanding of international military education. International military programs are generally related to public, military, and security diplomacy. After World War II, the USA aimed to support and spread American culture and educational understanding. The Fulbright Act (US Congress, 1946) and Smith-Mundt Act (US Congress, 1948) were enacted for this purpose. This process also changed the understanding of foreign military education. Soft power theory has special significance within the framework of countries' goals and policies and gained an important position in the period that followed. The United States believes foreign military education programs to increase cooperation and reduce conflict (US Mutual Educational and Cultural Exchange Act [USMECA], 1961, p. 2451). For this reason, identifying the military leaders of the future has been considered important (United States Foreign Assistance Act, 1961, p. 719). International military education is an important policy of the USA and is considered a tool for increasing its effectiveness in the global struggle. The prevention of wars and conflicts by increasing cooperation, improving conflict resolution, and increasing the number of allies was established as some of the general objectives of international military education (USMECA, 1961, p. 2451). The exchange program is very important with regard to countries' strategic aims. Foreign military students' desire to receive voluntary education in a foreign country is strategically important, and the effect of soft power is considered as the assumption that countries can influence the potential choices of young people. Determining Türkiye's soft power in the region is important, and foreign military students' perceptions of Türkiye should be determined in accordance with the stated objectives. This study is thus an attempt to determine their perceptions.

Method

This section includes information about the study design, study group, data collection instrument, and data collection and analysis processes.

Research Design

The study considers the phenomenological design, a qualitative research method, to be appropriate within its scope and has preferred this method for its ability to reveal students' perceptions of Türkiye (Yıldırım & Şimşek, 2018, p. 72).

Study Group

Maximum variation sampling, a type of purposive sampling, was used to determine the study group. The study includes students from each different country and region.

Table 1
Regional Distribution of Military Students

Africa						Europe		Mediterranean	
West Africa	n	East Africa	n	Kuzey Afrika	n	Eastern Europe	n	North Cyprus	n
Gambia	1	Somalia	3	Libya	1	Albania	3	KKTC	2
Mauritania	1	-	-	-	-	Bosnia-Herzegovina	1	-	-
Senegalese	2	-	-	-	-	Kosova	1	-	-
-		-	-	-	-			-	-
Total	4	Total	3	Total	1	Total	5	Total	2
Overall Total	8 people					Overall Total	5	Overall Total	2
Asia						Middle East		Caucasian	
Middle Asia	n	North Asia	n	South Asia	n	Middle East	n	South Caucasus	n
Afghanistan	2	Mongolia	1	South Korea	2	Jordan	2	Azerbaijan	3
Kazakhstan	3	-	-	-	-	-	-	Georgia	1
Kyrgyzstan	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Turkmenistan	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Total	8	Total	1	Total	2	Total	2	Total	4
Overall Total	11					Overall Total	2	Overall Total	4

Data Collection Tools

The interviews were collected using a questionnaire the researcher (Cantürk, 2021) has designed. The semi-structured interview form is called the Cultural Interaction and Adaptation Assessment Form for Guest Military Personnel and was designed to determine MAPs' opinions before and after their arrival in Türkiye. The interview form consists of four sections on the GMPs': (a) demographic information, (b) process of applying for education in Türkiye, (c) educational experiences, and (d) future plans. The semi-structured interview form includes six open-ended questions. Due to the aforementioned topics having been previously addressed from a broad perspective in the master's thesis study, this time the study aims to focus on section b of the form and analyze it in greater depth. The validity and reliability tests of the developed interview form were completed with the feedback of three experts on research methods.

Data Analysis

The interviews lasted approximately 30-35 minutes. Audio recordings were made during the interviews. After the interviews were completed, the audio recordings were coded and converted into written documents. The study was coded and classified using the program MAXQDA 2018.1 program.

Findings

The students in the study are from Africa, Asia, the Mediterranean, Europe, and the Caucasus. In general, military students from different countries lacked sufficient information about Türkiye. When considering their limited information, GMPs were seen to define Türkiye as a country with a Muslim population. Other information included some aspects of tourism, movies, TV series, and sports activities.

Results

Among the limited information available to the foreign military exchange students when asked to define Türkiye, the first definition that came to their minds related to the country having a majority Muslim population in terms of religious affiliation. In addition to religion, the participants' most important determinants in their perceptions involved tourism, Turkish television series, and sports activities. The students who stated knowing about Türkiye through tourism and vacation regions were found to generally be from Central Asian and Middle Eastern countries.

The students who stated having information about Türkiye through Turkish TV series were observed to generally be from Central Asian countries. Meanwhile, the students from West Africa, Central Asia, and North Asia were found to have obtained information about Türkiye as a result of sports activities. Some students from the African continent stated knowing Türkiye as a state with an Arab population.

As a result, existing plans should be updated by taking into account the strategic benefits of this field in order to be more successful with regard to international military education. The fact that students in the mentioned regions had very limited knowledge about Türkiye can be evaluated as a limited dimension of soft power in the region. In this context, military attachés, especially foreign missions, can be seen to need to implement various measures to increase soft power. However, the need for a professional structure to maintain the vitality of existing warm relations appears essential in terms of students' selection and promotion activities prior to coming to Türkiye, their cultural interaction and adjustment after arriving, their satisfaction criteria, their expectations, and their alumni network after their education and return to their countries. Without the establishment of this structure and the support of effective activities, Türkiye appears unlikely to be an effective actor regarding international competition in the field of international military education.

Harp Okullarında Eğitim Gören Misafir Askeri Öğrencilerin Türkiye Algısı

Silahlı kuvvetler; bir ülkenin korunmasının yanında bölgesel ve küresel çapta gücünün pekiştirilmesi açısından önemli bir role sahiptir. Bu rol bazı ülkelerin sivil-asker ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde askeri elitin etkinliğini arttırdığı görülmektedir. Genel olarak bölge ve ülke bazlı istikrarsızlığın yaşandığı bu yerlerde ülkeler arası etkileşimin sağlanması noktasında uluslararası askeri eğitim önemli bir araç olarak görülmektedir. Uluslararası askeri eğitimin fikirsel gelişimi noktasında ABD önemli bir ülkedir. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan kültürünün, eğitim anlayışının desteklenmesi ve yayılması amacıyla 1946 yılında Fulbright ve 1948 yılında Smith-Mundt Yasalarını çıkarılmıştır. Bu yasalar ABD'nin eğitim değişim programlarıyla yumuşak gücünü artırarak gönüllü tanıtım ve içselleştirme yoluyla uluslararası gücünü arttıracak bir fikir olarak görülmüştür (Bu, 1999, s. 393-408). Geçmişte bu politikadan etkilenen birçok ülke ve birlik günümüzde yaygın bir şekilde uluslararası öğrencileri kendi üniversiteleri bünyesine dahil etmek için politikalar geliştirmektedir. Bu süreçte ABD vasıtasıyla uluslararası askeri eğitim farklı bir misyon ile yeniden tasarlanarak ülkeler arası etkili iletişimi sağlayan bir yol olma özelliğini taşımaya başlamıştır. Günümüzde küresel ve bölgesel aktörler açısından etkin bir yol olarak kullanılmaktadır. ABD'nin önemli politikalarından olan uluslararası askeri eğitim küresel mücadelede etkinliğin artırılması açısından bir araç olarak görülmektedir. Buradan hareketle iş birliklerinin artırılarak savaşların ve çatışmaların önüne geçilmesi, çatışma çözümü ve müttefiklerin artırılması genel hedef olarak belirlenmiştir (United States Mutual Educational and Cultural Exchange Act of 1961, s. 2451). Kuramsal çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde kamu diplomasisi bağlamında yumuşak güç kavramı merkeze alınmıştır. Böylece ABD yönetim anlayışının dünyaya tanıtılması ve bölgelerde uygulanması hedeflenmiştir. Ayrıca geleceğin liderlerinin tespit edilmesi, dost ve müttefik ülkelerin artırılması, silah sistemlerinin satışının genişlemesi vb. birçok amacı içerisinde barındırmaktadır (United States Foreign Assistance Act of 1961, s. 719). Terörizmin küresel bir boyutta etkinliğini arttırdığı günümüzde farklı ülkelerin ortak bölgesel operasyonların şekillenmesinde uluslararası askeri eğitimin programlarının verimliliği arttıracak görüşü aktif bir politikayı oluşturmaktadır (U.S. Joint Chiefs of Staff 3-22, s. I-2). Küresel boyutta epistemik bir topluluk oluşturmak düşüncesi de amaçlar arasında yer almaktadır (McGee, 2011, s. 200).

Uluslararası askeri eğitimin önemi ve bulunduğu konumun tespiti, okuyucuların konunun hangi alanlar kapsamında değerlendirildiğini anlamasına yardımcı olacaktır. Uluslararası askeri eğitim, süreç ve çıktıları açısından çok boyutlu bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu çok boyutlu karmaşık bağlantılar ağı uluslararası askeri eğitimin sadece bir değişim programı gibi algılanmasından çok daha büyük bir amaca hizmet etmektedir. Uluslararası askeri eğitim anlayışının küresel olarak bulunduğu konum değerlendirildiğinde yumuşak güç, kamu diplomasisi, askeri diplomasi ve güvenlik

diplomasisi kavramları genel çerçeveyi oluşturmaktadır. Moskova'nın *International Military Education; and Multinational Military Cooperation* adlı eseri bu bağlamda önemli bir örnek niteliği taşımaktadır (Moscos, 2004, s. 1–20).

Edmund A. Gullion'un 1965 yılında akademiye kazandırdığı *Kamu Diplomasisi* kavramı değişen dünya gerçekliği sebebiyle dönüşüme uğramıştır. Çağımızda devletlerin kendi ülke tasarımları, ekonomileri, demokratik, sosyal, askerî, siyasi, kurumsal yapı ve politik çizgilerinin kabulüyle küresel amaçları doğrultusunda yabancı ülke kamuoyları ile gerçekleştirdiği iletişim süreci olarak tanımlanmaktadır (Keskin, 2014, s. 126). Nicholas J. Cull'un İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Milletler Topluluğu Ofisi raporundan yola çıkarak oluşturduğu kamu diplomasi birleşenleri olarak tanımladığı başlıklar arasında *Kültürel Diplomasi* ve *Değişim Diplomasi* kavramları uluslararası askerî eğitim yaklaşımını da kapsamaktadır. Bu bağlamda “*Kültürel Diplomasi*, bir aktörün kültürel kaynaklarını ve yurt dışında bilinen başarılarını kullanarak ve/veya yurtdışındaki kültürel aktarımı kolaylaştırarak uluslararası çevreyi yönetme çabasıdır. *Değişim Diplomasisi* ise bir aktörün bir çalışma ve/veya eğitim süreci boyunca vatandaşlarını yurtdışına göndererek ve farklı ülke vatandaşlarını kendi ülkesine kabul ederek uluslararası ortamı yönetme çabasını ifade eder” (Cull, 2008, s. 31). Andrew Cottey ve Anthony Forster tarafından çerçevesi çizilen *Savunma Diplomasisi* kavramında genel olarak ülkeler arasındaki askerî etkileşimin artmasına yönelik konular şu şekilde sıralanmaktadır (Cottey & Forster, 2004, s. 7):

- (i) Üst düzey askerî ve sivil savunma yetkilileri arasındaki ikili ve çok taraflı temaslar. Yabancı ülkelere savunma ataşe atamaları.
- (ii) İkili savunma iş birliği anlaşmaları.
- (iii) Uluslararası askerî ve sivil savunma personelinin eğitimi.
- (iv) Silahlı kuvvetlerin, savunma yönetiminin ve askerî teknik alanların demokratik kontrolü konusunda uzmanlık ve tavsiye sağlanması.
- (v) Askerî personel ve birimler arasındaki temaslar ve mübadeleler ile gemi ziyaretleri.
- (vi) Askerî veya sivil personelin ortak ülkelerin bakanlıklarına veya silahlı kuvvetlerine yerleştirilmesi.
- (vii) Eğitim ekiplerinin yerleştirilmesi.
- (viii) Askerî teçhizat ve diğer maddi yardımların sağlanması.
- (ix) Eğitim amaçlı ikili veya çok taraflı askerî tatbikatlar.

Görüldüğü üzere karşılıklı etkileşim süreçlerinin arttırılması noktasında uluslararası askerî eğitimin önemi savunma diplomasisinin vazgeçilmez bir yapı taşı olarak da ortaya çıkmaktadır.

ABD uluslararası askerî eğitim programlarında biri olan *International Military Education and Training (İMET)* programı için 2022 yılı bütçesini 112,9 milyon dolar olarak belirlemiştir (Congressional Budget Justification, 2022). Sadece programlardan birine ayrılan bu bütçe programın stratejik önemde desteklendiğini göstermektedir. Çin başta olmak üzere İngiltere, Rusya ve Türkiye’de kendi kültürel kodlarının eklemlendiği programları oluşturmuştur. Çin uluslararası alandaki olumsuz olarak algılanan imajını olumlu yönde değiştirmek için programdan yoğun şekilde yararlanmaktadır. (Allen, 2001, s. 645–646).

Kamuoyunda yabancı askerî eğitim programı bir öğrenci değişim programı gibi algılanıyor olsa da ülke çıkarlarının gerçekleştirilmesi bakımından daha etkili ve sonuç odaklı stratejik bir konumda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin; İngiltere Kraliyet Harp Akademisi olan Sandhurst’da Ürdün Kralı Abdullah, Bahreyn Kralı Hamad, Katar Emiri Şeyh Tamim eğitim almıştır. Geçmiş liderler arasında Kuveyt Emiri Şeyh Saad ve Katar Emiri Şeyh Hamad’da yer almaktadır (BBC News, 2014). ABD’nin uluslararası askerî eğitim programı olan İMET’e katılan birçok ülke öğrencisi vardır. Fakat program kapsamında bazı eleştirilerde mevcuttur. Bu eleştirinin sebebi 2009 Honduras, 2012 Amadou Sanago liderliğinde gerçekleştirilen ve 2013 yılında Mısır’da gerçekleştirilen darbelerdeki ortak özellik olarak süreçte etkin kişilerin İMET programlarında eğitim almış olmalarıdır (Savage & Caverley, 2017, s. 1). Fakat bu ortak özelliğin eğitim programından kaynaklı olmayabileceğini ülkelerin siyasal yapısı ve kültürünün süreçte daha etkin olduğunu savunan görüşlerde mevcuttur (Bainess, 1972, s. 479).

Programlar karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi özelinde iki ülkenin karşılıklı askerî öğrencilerini eğitmesi gibi ilk etapta algılansa da güç dengesi göz önünde bulundurularak güçlü ülke lehine gerçekleşmektedir. Özellikle ülkelerinde önemli konuma gelmesi beklenen geleceğin askerî liderlerinin tespit edilerek bir nevi yatırım yapılmak istenmesi programların stratejik açısından önemli olduğunu göstermektedir (Taw, 2014, s. ii).

Türkiye 1935 yılından itibaren farklı bölgelerdeki ülkelere gelen çok sayıda uluslararası askerî öğrenciye harp okulları başta olmak üzere farklı uzmanlık alanlarında eğitim vermektedir. Programın amaçları doğrultusunda Savunma Bakanı Hulusi Akar’ın 2019 yılı Müşterek Harp Enstitüsü ile Harp Enstitüleri Komuta ve Kurmay Eğitimi mezuniyet töreninde Misafir Askerî Personel hakkında *Türkiye’nin birer fahri elçisi olarak değerlendirdiğim misafir kardeşlerimizin burada kurdukları gönül bağlarının, dostluk ve arkadaşlığın ülkelerimiz arasındaki iş birliği ve dayanışmanın en önemli güvencesi olduğunu düşünüyorum* şeklinde yapmış olduğu açıklama programın stratejik amacını göstermesi sebebiyle kayda değer görülebilir (Bakan Akar MSÜ’deki Mezuniyet Töreni’nde Konuştu, 2019). Bu kapsamda çalışma yukarıda belirtilen benzer amaçlar ve stratejiler doğrultusunda Millî Savunma Üniversitesi bünyesinde harp okullarında Harbiyelilerle birlikte eğitim alan uluslararası askerî öğrencileri odağına almıştır. Genel kapsamda Misafir Askerî Personel (MAP) olarak tanımlanan kişiler harp okullarında Misafir Askerî Öğrenci olarak adlandırılmaktadır (Türk Silahlı Kuvvetleri Sınıf Okulları/Eğitim Merkezi Komutanlıkları Yönetmeliği, Md. 14, 2007).

Uluslararası askerî eğitimin gerçekleştirilmesinde ülkeler arasındaki ilişkilerin mahiyetinin etkili olması hayatın doğal akışına uygun görülebilir. Fakat farklı bir ülkede eğitim almak isteyen potansiyeli yüksek gençlerin seçenekler arasında yapacağı

tercih o ülke için geleceğe atılmış önemli bir tohum olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan öğrencilerin hiç yaşamadığı bir ülkeye karşı algıları karar verme süreçlerinde negatif veya pozitif bir etkiye sahip olabilir. Bu gençlerin seçenekler arasındaki ülkelere karşı algılarının tespit edilmesi ve bu tespit sonucunda Çin'in yapmaya çalıştığı gibi algı yönetimi ve dezenformasyonun engellenmesi noktasında stratejiler geliştirilmesi ülkelerin amaçlarına ulaşması noktasında başarı şansını arttırabilir.

Yukarıda belirtilen birçok amacın gerçekleşmesini sağlayacak en önemli kavram *Yumuşak Güç* kavramıdır. Yumuşak güç temelde ülkeler arası amaçların gerçekleştirilmesi noktasında değerlendirildiğinde ülke vatandaşlarının kendi rızası doğrultusunda başka bir ülkenin kültürü, değerleri, sistemi, ekonomisi, gelişmişlik düzeyi vb. konulardaki cazibesinden etkilenerek yakınlaşması şeklinde ele alınabilir. Bu istek kendi ülkesine bu değerleri getirmek ve yaşamak isteyerek hareket etme gücünü de ifade etmektedir (Nye, 2017, s. 20–30). Devletler açısından ele alındığında bu cazibeye sahip olmayan bir devletin sahip olan devlete zorlama olmadan benzeme tercihi şeklinde tanımlanabilir. Uluslararası askerî öğrenciler açısından ise kendisini cezbeden ülkeyi tercih etmesi gerçekçi bir varsayımı oluşturmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkarak çalışma uluslararası askerî öğrencilerin Türkiye'ye karşı algısının tanımlanması, bölgelerde Türkiye'nin yumuşak gücünü gösterebilir. Var olan durumun tespiti noktasında öğrencilerin olumlu ve/veya olumsuz düşünceleri ülkenin yumuşak gücünün etkilenmesini sağlayan durumların tespiti noktasında da önemlidir. Çalışma ayrıca Türkiye'de uluslararası askerî eğitim programının geliştirilmesi ve bölgelere yönelik amaçların gerçekleşmesi noktasında güncel durumun belirlenmesine yardımcı olabilir. Bu strateji doğrultusunda bu çalışma misafir askerî öğrencilerin Türkiye'ye karşı algılarını tespit etmeyi hedeflemektedir.

Çalışmada ayrıca sürekli kullanılan *Yabancı Öğrenci* ve *Yabancı Askerî Öğrenci* kelimeleri yerine sivil üniversitelerin kullandığı *Uluslararası Öğrenci* kelimesi kullanılacaktır (Özkan & Acar, 2015, s. 176–177). Dışlayıcı, öteki anlamında bir yapının programların strateji açısından zarar verdiği inandırılmaktadır. Bu dışlayıcı yaklaşımın önüne geçilmesi sebebiyle Millî Savunma Üniversitesi *Yabancı* kelimesi yerine *Misafir* kelimesini kullanmıştır. Bu sebeple çalışmada *Misafir* kelimesi de tercih edilecektir.

Yöntem

Bu bölümde çalışmanın deseni, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analiz edilmesinin nasıl gerçekleştirildiği anlatılmaktadır.

Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olgubilim deseni çalışmanın konusu kapsamında uygun görülmüştür. Nitel araştırma yöntemi genel olarak bireylerin kişisel

veya toplumsal düzen içerisinde yaşamış oldukları olumlu ve/veya olumsuz tecrübeleri noktasında mülakat, gözlem vb. tekniklerden faydalanarak kişilerden alınan bilgileri derinlemesine analiz ederek genel görüşlere ulaşabilme imkânı sağlayan bir yöntemdir (Neuman, 2007, s. 634). Olgubilim ise kişilerin var olan bir durumu nasıl algıladıkları, tanımladıkları, hissettikleri ve ifade ettiklerine odaklanmaktadır (Patton, 2014, s. 104). Ayrıca farkında olunan fakat bir anlayışa sahip olunamayan olgulara da odaklanmaktadır. Misafir askerî öğrencilerin var olmuş algılarının tespiti noktasında sosyolojik perspektifte ülkelerinde var olmuş/olan olguların tespitinde faydalı olacağı görüşünden yola çıkılarak bu yöntem tercih edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 72).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunun oluşturulmasında *amaçlı örnekleme* içerisinde yer alan *maksimum çeşitlilik örnekleme* kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırılan konunun daha iyi analiz edilmesi için kişilerin bilinçli seçilmesidir (Creswell, 2017, s. 267). Maksimum çeşitlilik örneklemesinin tercih edilme sebebi yaşam içerisinde farklı etkilerin söz konusu olmasından dolayı farklı gruplardan kişilere ulaşabilmek ve farklı görüşe ulaşabilmek amacıyla kullanılmıştır (Creswell, 2017, s. 268). Bu kapsamda harp okulunda eğitim gören misafir askerî öğrencilerin buldukları sınıflar ve geldikleri ülkeler göz önüne alınarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca aynı coğrafi bölgelerden gelen öğrenciler bu çerçevede farklı gruplandırılarak ele alınmıştır. Böylelikle maksimum çeşitliliğe ulaşılmıştır. Eğitime hazırlık sınıfında ve 1. Sınıftan başlayan MAP'lar Türkçe dil seviyelerindeki yetersizlik sebebiyle çalışmaya dahil edilmemiştir. Hava Harp Okulunda 14, Deniz Harp Okulunda 8, Sağlık Bilimleri Üniversitesinde 10 MAP çalışmada yer almıştır. Toplamda 32 MAP çalışmaya katkıda bulunmuştur. Çalışma verileri 2019-2020 eğitim öğretim yılında toplanmıştır.

Tablo 1
Görüşme Gerçekleştirilen MAP'ın Ülkelerine ve Sınıflarına Göre Dağılımı

Ülke	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf
Afganistan	SBÜ, HHO				
Arnavutluk	SBÜ, DHO, HHO				
Azerbaycan		SBÜ, DHO, HHO			
Bosna Hersek	HHO				
Gambiya			DHO		
Gürcistan		HHO			
Güney Kore		HHO, DHO			
Kazakistan			DHO, HHO	SBÜ	
Kırgızistan		SBÜ, HHO			
Kosova			SBÜ		
KKTC	DHO				SBÜ
Libya			SBÜ		

Moğolistan			HHO		
Moritanya			HHO		
Somali	HHO		DHO		SBÜ
Ürdün		HHO		SBÜ	
Senegal	DHO		HHO		
Türkmenistan			HHO		

Tablo 2
Görüşme Gerçekleştirilen MAP'ın Bölgelere Göre Dağılımı

Afrika						Avrupa		Akdeniz	
Batı Afrika	Sayı	Doğu Afrika	Sayı	Kuzey Afrika	Sayı	Doğu Avrupa	Sayı	Kuzey Kıbrıs	Sayı
Gambiya	1	Somali	3	Libya	1	Arnavutluk	3	KKTC	2
Moritanya	1	-	-	-	-	Bosna Hersek	1	-	-
Senegal	2	-	-	-	-	Kosova	1	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	Toplam	3	Toplam	1	Toplam	5	Toplam	2
Genel Toplam	8 kişi					Genel Toplam	5	Genel Toplam	2
Asya						Orta Doğu		Kafkasya	
Orta Asya	Sayı	Kuzey Asya	Sayı	Güney Asya	Sayı	Orta Doğu	Sayı	Güney Kafkasya	Sayı
Afganistan	2	Moğolistan	1	Güney Kore	2	Ürdün	2	Azerbaycan	3
Kazakistan	3	-	-	-	-	-	-	Gürcistan	1
Kırgızistan	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkmenistan	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	Toplam	1	Toplam	2	Toplam	2	Toplam	4
Genel Toplam	11					Genel Toplam	2	Genel Toplam	4

Veri Toplama Aracı ve Çözümlemesi

Görüşmeler araştırmacı tarafından oluşturulan soru formuyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış şekilde oluşturulan görüşme formunda Türkiye'ye gelmeden önceki ve geldikten sonraki görüşlerinin tespitini amaçlayarak tasarlanmıştır. "Misafir Askerî Personel Kültürel Etkileşim ve Uyum Değerlendirme Formu" olarak isimlendirilen görüşme formu MAP'ın (a) demografik bilgilerini, (b) Türkiye'de eğitime başvuru süreçlerini, (c) eğitim tecrübelerini ve (d) gelecek planlamalarını içeren dört bölümden oluşmuştur. Yarı yapılan görüşme formu altı açık uçlu soruya yer verilmiştir. Yüksek lisans tez çalışması kapsamında bahsi geçen başlıklar geniş perspektiften ele alınmış

olması sebebiyle bu çalışma b maddesine odaklanarak daha derinlemesine analiz etmeyi hedeflemiştir. Geliştirilen görüşme formunun geçerlilik güvenilirlik testleri, araştırma yöntemleri uzmanı üç kişinin görüşlerine başvurularak geri bildirimlerden yararlanarak son halini almıştır.

Bu çalışmanın etik kurul izni Kırklareli Üniversitesi Etik Kurulundan alınmış olup (Tarih: 11.01.2022 No: E-88720503- 605.99-36627). çalışma öncesinde tüm katılımcılardan sözlü bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Verilerin Analizi

Misafir askerî öğrencilerle yapılan bir görüşme ortalama 30-35 dakika arası sürmüş ve ses kayıt cihazı aracılığıyla kaydedilmiştir. Planlanan görüşmelerin gerçekleşmesiyle birlikte ses kayıtları deşifre edilerek yazılı bir belge haline gelmiştir. Çalışmada farklı bilgilerin kodlanması, kategorilerin oluşturulması ve elde edilen verilerin değerlendirilmesine olanak sağlamasından ötürü içerik analizi tercih edilmiştir (Yüksel ve ark., 2007, s. 54). İçerik analizinin pratik bir şekilde uygulanması için MAXQDA 2018 programı kullanılmıştır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik İşlemleri

Görüşme formunun oluşturulması aşamasında konu ile ilgili alan yazın taranarak kavramsal ve kuramsal çerçeve belirlenmiş olup çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması üzerine çalışılmıştır. Hazırlanan görüşme formları nitel araştırma yöntemleri alanında uzman deneyimli üç öğretim üyesinin değerlendirilmesine sunulmuştur. Elde edilen geri bildirimler sonrası son halini alan görüşme formu pilot olarak iki misafir askerî öğrenciye uygulanmıştır. Soruların görüşmeciler tarafından anlaşılabilirlik, açıklık ve teknik olarak doğru kelimelerin kullanılması vb. diğer konularla ilgili görüşleri alınarak görüşme formları son halini almıştır. Görüşmeler Millî Savunma Üniversitesinin onayıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen yerlerin uygun fiziksel durumu taşınması (konfor, gizlilik, sessizlik vb.), öğrencilerin çalışmaya gönüllü katılımı, görüşme öncesi çalışmanın amacı ve kapsamı noktasında bilgilendirme, gizliliğe ve güvenliklerin sağlanması noktasına önem verilmiştir. Maxqda programı tarafından gerçekleştirilen kodlamalarda tabakalama ve seçkisiz stratejilerinden yararlanılarak kullanılan görüşme verileri araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanarak detaylı bir şekilde karşılaştırılmış ve sonuçların büyük oranda benzerlik taşıdığı görülmüştür. Çalışmanın teyit edilmesi ve aktarılabilir olanağının oluşturulması noktasında çalışma kapsamında yaşanan süreç detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında oluşan ham veriler, kodlamalar, rapora temel oluşturacak notlar, veri toplama araçları araştırmacı tarafından saklanmaktadır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın tasarlanması aşamasında karma yöntem kullanılması planlanmış bu çerçevede Cong'un (2017) Eğitim Memnuniyeti Ölçeği'nin uygulanması amaçlanmıştır. Ancak COVID19 pandemisi sebebiyle Kara Harp Okulunun yabancı girişine kapatılması sebebiyle nitel ve nicel çalışma yürütülememiştir. Bu sebepten ötürü yeterli örnekleme ulaşılamamış çalışma sadece nitel yöntem kullanılmak zorunda kalarak Kara Harp Okulu dışında olan harp okullarıyla sınırlı kalmıştır.

Bulgular

Bu bölümde çalışmada tespit edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulgular öğrencilerin tablo 2'de görüldüğü üzere görüşme gerçekleştirilen MAP'ın bölgelere göre dağılımı çerçevesinde ele alınarak bölgesel temelli öğrencilerin algıları ortaya konulmuştur. Bu şekilde oluşturulmasının sebebi aynı ve/veya farklı bölgelerden gelen öğrencilerin gelmeden önceki Türkiye algılarının benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesine faydalı olacağı yaklaşımıdır. Öğrencilerin var olan algılarının şekillenmesini etkileyen aile faktörünün belirlenmesi noktasında demografik bilgiler ilk etapta tablo 3 olarak belirtilmiştir.

Sıra	Öğrenci Kod	Ülke	Okul	Yaş	Cinsiyet	Sınıf	Aile Mevcudu	Baba Mesleği	Anne Mesleği	Seçilen Bölüm	GNO
1	HBH2	Bosna Hersek	HHO	23	Erkek	2	5	-	-	Elektronik Mühendisliği	2,03
2	HSO2	Somali	HHO	21	Erkek	2	9	Tüccar	Ev Hanımı	Mühendislik	1, 03
3	HAF2	Afganistan	HHO	21	Erkek	2	6	Tüccar	Ev Hanımı	Bilgisayar Mühendisliği	1,56
4	HAR2	Arnavutluk	HHO	20	Kadın	2	4	Subay	Subay	Bilgisayar Mühendisliği	3,05
5	HAZ3	Azerbaycan	HHO	20	Erkek	3	4	İşçi	Ev Hanımı	Endüstri Mühendisliği	2,2
6	HKA4	Kazakistan	HHO	23	Erkek	4	4	İş Adamı	Ev Hanımı	Endüstri Mühendisliği	3,00-3,50
7	HGK3	Güney Kore	HHO	22	Erkek	3	4	Ekspertiz	Ev Hanımı	Mühendislik	3,86
8	HGÜ3	Gürcistan	HHO	23	Erkek	3	3	Mühendis	Ev Hanımı	Havacılık ve Uzay Mühendisliği	-
9	HMOR4	Moritanya	HHO	23	Erkek	4	8	Güvenlik Görevlisi	Öğretmen, Hemşire	Havacılık ve Uzay Mühendisliği	3, 06-3,50
10	HMOG4	Moğolistan	HHO	25	Erkek	4	5	Mühendis	Müdür Yardımcı	Elektronik Mühendisliği	2,9-3,0
11	HTÜ4	Türkmenistan	HHO	26	Erkek	4	5	Doğalgaz Mühendisi	Öğretmen	Elektronik Mühendisliği	3,6-3,7

12	HKI3	Kırgızistan	HHO	22	Erkek	3	8	Spor Eğitimci	Ev Hanımı	-	2,00-2,50
13	HSE4	Senegal	HHO	22	Erkek	4	6	(Emekli) Muhasebeci	Tüccar	Havacılık ve Uzay Mühendisliği	3, 80
14	HÜR3	Ürdün	HHO	21	Erkek	3	13	(Emekli) Hasta Bakıcı	Ev Hanımı	Havacılık ve Uzay Mühendisliği	3,50 üzeri
15	DAZ3	Azerbaycan	DHO	20	Erkek	3	5	Çiftçi	Ev Hanımı	Bilgisayar Mühendisliği	-
16	DGA4	Gambiya	DHO	26	Erkek	4	7	Bakkal	Ev Hanımı	-	3, 09
17	DAR2	Arnavutluk	DHO	20	Erkek	2	5	Subay	Ev Hanımı	-	2, 50
18	DKC3	G. Kore	DHO	22	Erkek	3	4	Bilgisayar Mühendisi	Ev Hanımı	Endüstri Mühendisliği	3,81
19	DKA4	Kazakistan	DHO	23	Erkek	4	5	Demiryolu Mühendisi	Öğretmen	-	3,35
20	DKK3	K. K. T. C.	DHO	21	Erkek	3	4	Devlet Memuru	Devlet Memuru	Gemi İnşaatı ve Mühendisliği	2, 40
21	DSE2	Senegal	DHO	20	Erkek	2	3	Emekli Subay	Tüccar	-	2, 40
22	DSO4	Somali	DHO	23	Erkek	4	6	Subay	Ev Hanımı	-	2, 70
23	SAF2	Afganistan	SBÜ	21	Kadın	2	9	Emekli	Ev Hanımı	Tıp Fakültesi	Orta
24	SAZ3	Azerbaycan	SBÜ	23	Erkek	3	4	Subay	Müzik Öğretmeni	Tıp Fakültesi	2,50 üzeri
25	SKK6	K. K. T. C.	SBÜ	-	Erkek	6	-	Askeriye Şoför	Temizlik Görevlisi	Tıp Fakültesi	70-75
26	SKI3	Kırgızistan	SBÜ	-	Erkek	3	5	İş Adamı	Ev Hanımı	Tıp Fakültesi	88
27	SKO4	Kosova	SBÜ	-	Kadın	4	5	Çiftçi	Ev Hanımı	Tıp Fakültesi	60
28	SSO6	Somali	SBÜ	-	Erkek	6	10	Çiftçi	Çiftçi	Tıp Fakültesi	60 üzeri
29	SAR2	Arnavutluk	SBÜ	-	Kadın	2	4	Fırıncı	Mühendis	Tıp Fakültesi	79
30	SKA5	Kazakistan	SBÜ	-	Erkek	5	4	Avukat	Askeri Hemşire	Tıp Fakültesi	65
31	SLI4	Libya	SBÜ	24	Erkek	4	8	Tüccar	Ev Hanımı	Tıp Fakültesi	-
32	SÜR5	Ürdün	SBÜ	-	Erkek	5	13	Emekli Subay	Ev Hanımı	Tıp Fakültesi	79

Not: GNO= Genel Not Ortalaması, SBÜ=Sağlık Bilimleri Üniversitesi, HHO=Hava Harp Okulu, DHO=Deniz Harp Okulu

Misafir Askerî Öğrencilerin Türkiye Algısı

Misafir askerî öğrencilerin Türkiye algılarının daha iyi ölçülmesi için tablo 2’de yer aldığı sınıflandırma ile ele alınmıştır. Belirtilen bölgeler araştırmaya dahil olan misafir askerî öğrencilerin gelmiş oldukları ülkeler açısından şekillendirilmiştir.

Afrika. Araştırma kapsamında Afrika kıtasından gelen öğrencilerin buldukları ülkeler göz önüne alındığında Batı Afrika ve Doğu Afrika bölgelerinden geldikleri saptanmıştır. İki bölge ayrı olarak ele alınmıştır.

Batı Afrika. Batı Afrika ülkelerinden Gambiya, Senegal, Moritanya’dan gelen misafir askerî öğrencilere Türkiye’ye gelmeden önce Türkiye hakkında bilgi ve düşünceleri sorulduğunda genel olarak çok fazla bilgiye sahip olmadıklarından ve Türkiye hakkında bilgilendirme yapılmadığını vurgulamışlardır. Var olan kısıtlı bilgilerinde ise Türkiye’nin Müslüman nüfusa sahip bir ülke olduğu görüşü ön plana çıkmıştır.

Pek şöyle diyelim ben Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye'yle ilgili çok bilgim yoktu. Müslüman bir ülke olarak tanıyordum. Başka çok şeyim yoktu onun dışında. Almadı maalesef bilgilendirme yapılmadı [HSE4].

Spesifik olarak ise Türkiye'nin Arap ülkesi olduğunu düşünülmesi ve Türk Futbol takımlarının bazılarını tanınması ve almış oldukları tarih eğitimi kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahsedilmiştir.

Ben Türkiye'yi Arap ülke sanıyordum. İşte internette araştırdığı zaman bir gün ya da ikin gün gelmeden önce o zaman fark ettim. Duyduklarım böyle değilmiş. UEFA kupa vardı Galatasaray, Fener. Onlar şampiyonlar liginde oynadığı için tanıyordum biraz. Ben araştırdığımda çok olumlu çıktı internette Türkler kültür olarak yabancıları çok seviyorlar işte bir de yemekleri de güzel yazıyordu. Şimdi şöyle anlatayım kültür olarak çok şeyler öğrendim kültür olarak. Sizin kültür ve bizim kültür çok farklı [DGA4].

Yani Müslüman bir ülke olduğunuz için Abbasiler, Osmanlılar bunu kendi okulumuzda okuyoruz. Türkiye hakkında bildiğim şey Osmanlı tarihi olarak diye biliyorum [HMOR4].

Doğu Afrika. Eğitim almak için Doğu Afrika'dan sadece Somali devleti öğrencileri yer almaktadır. Öğrencilerin genel olarak Türkiye hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları, Müslüman nüfusuna sahip bir devlet olduğu ve Türkiye'nin Somali'ye yaptığı yardımlar dolayısıyla dost ülke olarak tanıdıkları ön plana çıkmıştır.

Türkiye bizim Somali olarak yardım ediyor. Askeri, ekonomik o açıdan o yüzden veya askeri destek oluyordu o yüzden veya askeri destekte oluyordu o yüzden Somali Harp Okulu yeni açıldı. Bunlar bizden sonra açıldı. Eskiden de vardı da kapandıydı. Şimdilerde Türkiye mesela bizim öyle bir subay alımı eğitimde Türkçe öğretip kendisi pilot olabilecek kadar eğitim görecek bir tek dost ülkeydi [HSO2].

Yani aslında Türkiye biraz kültür olarak yakın bize o kadar beklemiyordum. Biraz daha yani o kadar hani çok Müslüman bir ülke o kadar beklemiyordum yani, Pek bir fikrim yoktu gelmeden önce [SLİ4].

Asya. Araştırma kapsamında Asya kıtasından gelen öğrencilerin buldukları ülkeler göz önüne alındığında Orta Asya (Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan), Kuzey Asya (Moğolistan), Güney Asya (Güney Kore) şeklinde sınıflandırılmışlardır.

Orta Asya. Orta Asya ülkelerinden gelen öğrencilerin Türkiye hakkında görüşleri sınıflandırıldığında genel olarak Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin Türk dizileri ve Turizm açısından tanımlamaları ve Afganistan'dan gelen öğrencilerin dini açıdan tanımlaması ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'yi Afganistan'la ilişkiniz çok yakın oluşu için bir daha Müslüman bir ülke olduğu için [HAF2].

Bu ana görüşe ek olarak Türkiye hakkında bilgi olarak Türk dizileri ve Turizm öne çıkan diğer başlıkları oluşturmaktadır.

Gelmeden önce Türkiye’de boğazları gelmeden önce çok güzel bir şehir olduğunu biliyordum. Genelde Kırgızistan’dan çoğu tatil yapmak için geliyordu. Onu biliyordum ve yemekler vardı çok bahsediliyordu. Döner, Türk yemekleri yani. Genelde Türkiye çok bize benzemediğini düşünüyordum. Bakarsan kültür olarak da dil olarak da çok yakın olduğunu düşündüm. İnsanlarda çok fark görmedim bizde dil olarak kültür olarak [HKI3].

İyiymi benim düşüncem. Futbol seviyordum Türkiye takımlarını değil de Türk milli takımını biliyordum. Yani izliyordum maçlarını iyiymi benim düşüncem. Gelmek istiyordum gerçekten. Bizde genelde Türk dizileri çok izlenir erkekler değil de sizdeki gibi kadınlar çok izliyor bizde de dilimiz benzer olduğu için hiç sıkıntı çıkmıyor. O yüzden Türk dizilerini izliyorlar biliyordum onun için kültürümüzde aynı yani [HTÜ4].

Kuzey Asya ve Güney Asya. Kuzey Asya bölümünde var olan tek ülke olan Moğolistan’dan gelen öğrenci genel olarak Türkiye hakkında bir bilgisinin olmadığını sadece spor alanı ve konumundan dolayı güçlü bir ülke öngörüsünde bulunmuştur.

Aslında hiç yoktu. Futbol ve basketbol takımlarının adlarını biliyordum. Ve Avrupa tarafına yakın olduğu için gelişmiş bir ülke olduğunu biliyordum. Başka bir şey yok okul ile ilgili hiçbir bilğim yoktu [HMOG4].

Güney Asya’dan gelen Güney Koreli öğrencilerin Türkiye hakkında düşüncelerini etkileyen başlıca konunun Kore Savaşı’nda yapılan katkı olduğu görülmektedir.

Yani biz kardeş ülke olarak biliyordum. Kore savaşında da yardım ettiğinizi. Böyle şeyler bildiğim için Türkiye’yi çok yakın görüyordum zaten. Bir de Osmanlı imparatorluğunu çok merak etmişim. Orta okuldayken. Öyle şeyler yani çok meraklıyım [HGK3].

Avrupa. Araştırma kapsamında Avrupa’dan gelen öğrencilerin çoğu Doğu Avrupa’dan geldiği görülmektedir. Arnavutluk, Bosna Hersek ve Kosova’dan gelen öğrenciler kültürel yakınlık başlığı ön plana çıkarmıştır.

Türkiye’de daha iyi bir eğitim alabilirim diye düşündüm. Kültürlerimiz aynı kültürel farkımın yok iyi anlaşabilirdim diğer arkadaşlarla çok zorlanmayacaktım diye düşündüm [HAR2].

Spesifik olarak farklı dine mensup olan kişiler Türkiye hakkında daha kapalı ve Avrupa’ya göre gelişmişlik seviyesinin düşük bir ülke olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Türkiye’yi şey gibi düşünüyordum geride kalan bir ülke gibi. Batıya göre ben Yunanistan’da doğdum. Orada yaşadım yani batıya göre daha o taraftayım. Ama geldiğimde çok farklı gördüm Türkiye’yi. Geldiğimde ilk başta şey düşündüm çok kapalı kızlar olacak. Kapalı insanlar herkes öyle olacak ama geldiğimde öyle değildi. Bende Müslüman değilim de o yüzden [SAR2].

Akdeniz. Bu bölüm kapsamında KKTC’den gelen öğrenciler aynı soy ve kültürü paylaştıklarından bahsedilmiştir.

Kıbrıslı olduğumuz için hepimiz Türk'üz. Gelişmiş bir ülke olduğunu biliyordum [SKK6].

Orta Doğu. Bu bölgeden eğitim için gelen sadece Ürdünlü öğrenciler bulunmaktadır. Türkiye hakkında genel olarak belirttikleri hususlar güçlü ve Müslüman nüfusa sahip bir ülke olduğu, Turizm açısından gelişmiş bir ülke olduğu görüşüdür.

Ben buraya gelmeden önce Türkiye'ye geleceğimi bildiğimde herkes bana şey dedi çok şanslısın falan dediler. Çünkü biz Ürdün'de şey Türkiye biliyoruz güçlü bir ülke olduğunu ekonomik açısından ya da yer açısından çok güzel bir ülke özellikle İstanbul, Antalya hem de Müslüman bir ülke olduğunu gördüğüme göre %99 zaten Müslüman. Başka Atatürk hakkında bilgiler duydum nasıl Türkiye nasıl deyim kaderi değiştirdiğini gördüm. Bu kadar ama bakışım iyi Türkiye'ye buraya geldiğimde daha iyi bir şekilde gerçekleşti [HÜR3].

Kafkasya. Kafkasya bölgesinden sadece Güney Kafkasya bölgesinde bulunan ülkelerden gelen öğrenciler bulunmaktadır.

Güney Kafkasya. Azerbaycan ve Gürcistan'dan aynı bölgede bulunan ve Türkiye'nin yakın coğrafyasında yer alan iki ülke ülkedir. Fakat öğrencilerin ortak beyanları bulunmamaktadır. Azerbaycan'dan gelen öğrenciler soy yakınlığına vurgu yapmaktadır.

Türkiye yakın bize gardaşız yani, çok güzel bir şey. Onun için iyi düşünüyorum [SAZ3].

Fakat Gürcistan'dan gelen öğrenci ise Türkiye hakkında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü bildiğini ayrıca çoğunluğu Müslüman nüfusuna sahip olduğu için kapalı bir ülke olacağını düşündüğünü beyan etmiştir.

Bizim komşu ülke olduğuna rağmen Atatürk hakkında bir şeyler biliyordum. Yani tarihten öğrendiğim. Yaşam tarzı biraz daha kapalı düşündüm böyle dine daha çok bağlı bir ülke düşündüm. Yani şu ana kadar öyle değil. Mesela İran gibi şey gibi düşünüyordum Araplar gibi. Kötü bir düşünce yoktu sadece yabancı bir ülkeye gidiyordum. Ashında hiçbir şey bilmiyordum. Burada kimse yoktu bana haber veren hiç kimse yoktu yani böyle bir şeyler var diye. O kadar yani [HGÜ3].

Tartışma ve Sonuç

Ülkelerin uluslararası askerî eğitim programları, sivil öğrenci değişim programlarına benzer şekilde algılanıyor olsa da daha stratejik ve pragmatik amaçları olan bir yapıyı barındırdığı örnekleriyle tespit edilmiştir. Türkiye özelinde küresel etkinin artırılması için öncelikli olarak etkin bir yumuşak güç politikasının yürütülmesine ve küresel boyutta ülke imajının olumlu açıdan daha çok tanıtılmasının gerekliliği saptanmıştır. Uluslararası askerî eğitimin önemini ilgili kurum ve devlet görevlileri tarafından daha fazla farkındalığın oluşması gerekmektedir. Türkiye'deki misafir askerî personele ve öğrencilere verilen eğitim programı daha profesyonel bir şekilde yapılması stratejik açıdan göz ardı edilemez bir gerçeği oluşturmaktadır. ABD'nin program amaçlarında geleceğin liderlerinin tespitinin gerekliliğine yapılan vurgu kritik öneme sahiptir. Bu

noktadan hareketle geleceğin liderleri olacak potansiyelli gençlerin eğitim amacıyla farklı ülke tercihlerini şekillendiren ülkelerin yumuşak gücünün sınırları, imajı ve tanınırlığının etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin misafir askerî öğrencilerinin eğitime başlamadan önce Türkiye hakkındaki görüşlerinin tespiti önemlidir. Ek olarak misafir askerî öğrencilerin kendi ülke gerçekliğini beraber yaşadıkları diğer ülkeleri tercih eden arkadaşlarının görüşlerine benzerlikler barındıracağı varsayımından yola çıkılırsa diğer öğrencilerin tercih gereksinimlerine de ulaşılabilir. Bu sebeple sonuç olarak değerlendirildiğinde çeşitli bölgelerden gelen farklı kültüre ve gerçekliğe sahip öğrencilerin Türkiye'ye gelmeden önceki değerlendirmelerinde öncelikli olarak tespit edilen husus Türkiye hakkında çok kısıtlı bilgiye sahip olduklarıdır. *Yabancı Uyruklu Öğrencilerdeki Türkiye İmajı: Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği* isimli çalışmada ağırlıklı olarak Asyalı olmak üzere Afrika, Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan gelen 169 uluslararası öğrenciyle görüşme gerçekleştirmişlerdir (Bektaş ve ark., 2020, s. 117). Elde edilen veriler ışığında öğrencilerin çoğunun Türkiye hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır (Bektaş ve ark., 2020, s. 119). Bu sonuçlar Türkiye'nin o bölgelerde var olan yumuşak gücünü oluşturan araçlarının yeteri kadar tanıtılmadığı ve etkiye sahip olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin vb. küresel etkiye sahip ülkelerle rekabetin yaşandığı bu alanda geleceğin liderlerinin tespiti ve tespit edilen kişilerin tercihinin Türkiye olarak belirlemesi için bölgelerde daha etkin bir politikanın uygulanmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'yi tanımlama noktasında var olan kısıtlı bilgiler arasında bölgelerdeki öğrencilerin aklına gelen ilk tanımlama Türkiye'nin çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip olduğu görüşüdür. Farklı ülkelerden gelen öğrencilerle yapılan bazı çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. *Kayseri'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kayseri, Türkiye ve İslam Algısı* adlı çalışmaya Afrika, Asya ve Avrupa ülkelerinden gelen 181 öğrencinin kendi ifadeleriyle Türkiye'yi İslam ülkesi olarak tanımlamışlardır (Göver & Yavuzer, 2015, s. 1036–1037). *Uluslararası Öğrenci Hareketliliği ve Türkiye Yükseköğretiminde Afrikalı Öğrenciler* adlı Afganistanlı öğrenciler ile ilgili yapılan çalışmada Etiyopya 18, Gambiya 19, Ruanda 29, Sudan ve Uganda 9 öğrenci ile yapılan çalışmada da dini olarak tanımlama ön plana çıkmıştır (Şimşek, 2022, s. 28). *Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Durum Analizi: Karabük Üniversitesi* adlı çalışmasında yer alan Ürdün, Mısır, Özbekistan, Türkmenistan, Malezya, Bangladeş, Kuzey Afrika, Gürcistan, Pakistan, Güney Afrika, Çad, Zambiya, Rusya, Bulgaristan, Kazakistan, Japonya, Malavi ve Sudan, Azerbaycan, Kırgızistan, S. Arabistan, Suriye, Irak, Kenya, Yemen, BAE, Kuveyt, Fas'tan gelen öğrencilerde benzer şekilde algılarını ve tercih etme sebepleri dini gerekçelerle açıklamışlardır (Yıldıran ve ark., 2016, s. 27).

Türkiye'nin algılanmasında dini sebeplerden sonra gelen başlıklar turizm, spor faaliyetleri, film ve dizi sektöründen oluşmaktadır. Türkiye'nin turizm ve tatil

bölgeleri sebebiyle tanındığı belirten öğrenciler genellikle Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerinden geldiği tespit edilmiştir. Bu sebeple gelişmiş turizm sektörü bu bölgelerde Türkiye'nin yumuşak gücünün bir aracı konumda görülebilir.

Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Gözüyle Türkiye adlı çalışma Orta Asya ülkeleri olan Türkmenistan, Kırgızistan ve Kafkasya ülkesinden olan Azerbaycan'dan gelen öğrencilerin Türkiye tanımlamalarında turistik bir ülke olarak bahsetmeleri elde edilen bulguları destekler niteliktedir (Yıldırım & Köksal, 2017, s. 306).

Türk dizileri kapsamında Türkiye hakkında bilgi sahibi olduklarını söyleyen öğrenciler genellikle Orta Asya ülkelerinden geldiği görülmüştür. Spor faaliyetleri sebebiyle Türkiye hakkında bilgi sahibi olduğunu belirten öğrencilerin Batı Afrika, Orta Asya, Kuzey Asya ülkelerinden gelen öğrenciler olduğu saptanmıştır. *Türkiye'deki Yabancı Uyruklu Üniversite Öğrencilerinin Gözünde Türkiye İmajı* adlı çalışmaya farklı ülkelerden 401 öğrencinin Türkiye hakkında bilgi edinmelerini sağlayan araçların spor etkinlikleri, yerel medya, dizi ve filmler olduğunu sonucuna ulaşılmıştır (Taşoğlu ve ark., 2021, s. 100). Araştırma çalışma kapsamında elde edilen sonuçları destekler nitelikli bir veri olarak değerlendirilebilir.

Spesifik olsa da Afrika kıtasından gelen bazı öğrenciler Türkiye'yi Arapların yaşadığı bir devlet olarak bildiklerini beyan etmişlerdir. Bu yanlış bilginin başka çalışmalarda tespit edildiği görülmektedir. Örneğin daha önce atfı yapılan *Uluslararası Öğrenci Hareketliliği ve Türkiye Yükseköğretiminde Afrikalı Öğrenciler* isimli çalışmada bazı katılımcıların Türkiye'yi Arap olarak nitelediği belirtmiştir (Şimşek, 2022, s. 28).

Sonuç olarak uluslararası askerî eğitim anlayışının başarıya ulaşabilmesi için bu alanın stratejik konumunun daha dikkate alınarak planlamalar yapılması gerekmektedir. Belirtilen bölgelerdeki öğrencilerin Türkiye hakkında bilgilerinin çok sınırlı olması bölgede yumuşak gücün sınırlı boyutta kaldığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu çerçevede dış politika temsilcilikleri başta olmak üzere askerî ateşelerin yumuşak gücü arttırmak amacıyla çeşitli politikaları hayata geçirmesi gerekliliği görülmektedir. Kısıtlı bilgiler değerlendirildiğinde Müslüman nüfusa sahip olduğu, turizm açısından bilindiği, dizi-film ve spor faaliyetleri ile bilgi sahibi olduğu gözlemlenmektedir. Bu bilgiler çok kısıtlı olmakla beraber var olan bilgilerin güçlendirilmesi ve yeni tanıtıcı faktörlerin eklenmesi yumuşak gücün artırılmasında önemli görülmelidir. Özellikle İslam dinine mensup olan ve olmayan farklı ülkelerdeki kişilerin Türkiye'nin diğer Müslüman nüfusa sahip olan ülkelere ve dini inanışla yönetilen devletlerden farkları ve olumlu özellikleri anlatılabilir. Türkiye'nin laik yapıda olması sebebiyle her dine mensup kişilerin özgürce dinlerini yaşadıkları bir yer olduğu gerçeği anlatılabilir. Özellikle yükselen İslami fobinin Müslümanlar ve İslam dini hakkındaki yayılan yanlış argümanları tersine çevirecek faaliyetlerde bulunulması program ve genel süreç için daha etkili sonuçlar doğurabilir. Propaganda ve tanıtım faaliyetlerinde etkin ve dezenformasyonu önleyici politikaların daha kapsamlı uygulanması

öğrencilerin Türkiye’yi daha iyi tanıyarak eğitim tercihini etkileyeme oranını arttırabilir. Özellikle sivil bireylerin dışında askerî ruhun ağır bastığı kişiler için var olan askerî kapasitenin, operasyonel başarının ve savunma sanayi ürünlerinin tanıtılması sert gücü destekler nitelikte algılanmış olsa da bu kişilerde yumuşak gücün pekiştirilmesini beraberinde getirebilir. Bahsedilen öneriler kapsamlı ve farklı kurumların bütünsel stratejik hareketini beraberinde yürütülmesine bağlı görünse de küresel mücadelede etkinlik gösterilmesi arzulanıyorsa faaliyetlerin arttırılması elzem görünmektedir. Ancak öncelikli olarak öğrencilerin gelmeden önceki seçim ve tanıtım faaliyetleri, geldikten sonraki kültürel etkileşim ve uyumu, memnuniyet ölçütleri, beklentileri, eğitim sonrası ülkelerine döndükten sonra mezunlar ağı çerçevesinde var olan sıcak ilişkilerin soğumaya bırakılmadan canlılığının devam ettirilmesi için profesyonel bir yapılanmanın gerekliliğinin zaruryeti elzem görünmektedir. Bu yapı inşasının kurulup etkin faaliyetleri desteği olmadan uluslararası askerî eğitim alanında uluslararası rekabette etkin bir aktör olunma olasılığı düşük görünmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmalarım boyunca desteğini esirgemeyen değerli hocam (danışmanım) Doç. Dr. Adem Başpınar’a teşekkürü borç bilirim.

Etik Onay: Bu çalışmanın etik kurul izni Kırklareli Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır (Tarih: 11.01.2022 No: E-88720503-605.99-36627).

Bilgilendirilmiş Onam: Çalışmadan önce tüm katılımcılardan sözlü bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Not: Bu çalışma, “Türkiye’de Eğitim Gören Misafir Askerî Personelin Kültürel Etkileşimi ve Uyumu” başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında toplanan verilere dayalı olarak hazırlanmıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgments: I would like to express my gratitude to my advisor Adem Başpınar.

Ethical Approval: Ethics committee approval for this study was obtained from Kırklareli University Ethics Committee (Date: 11.01.2022 No: E-88720503-605.99-36627).

Informed Consent: Verbal informed consent was obtained from all participants before the study.

Acknowledgements: This study is based on the data collected as part of the master’s thesis titled “Cultural Interaction and Adaptation of Visiting Military Personnel Training in Turkey”.

Kaynakça/References

- Allen, K. W. (2001). China’s foreign military relations with Asia-Pacific. *Journal of Contemporary China*, 10(29), 645–662. <https://dx.doi.org/10.1080/106.705.60120075046>
- Baines, J. M. (1972). U.S. military assistance to Latin America: An assessment [Special Issue: Military and Reform Governments in Latin America]. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 14(4), 469–486. <https://doi.org/10.2307/174767>
- Beктаş, M. H. M., Bilir, K. B. Ö., & Alan, T. (2020). Yabancı uyruklu öğrencilerdeki Türkiye imajı: Bursa Uludağ Üniversitesi örneği. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 103–133.

- Bu, L. (1999). Educational exchange and cultural diplomacy in the Cold War. *Journal of American Studies*, 33(3), 393–408.
- Congressional Budget Justification, Department of State, Foreign Operations, and Related Programs. (2022) https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/05/FY-2022-State_USAID-Congressional-Budget-Justification.pdf
- Cotter, A., & Forster, A. (2004). *Reshaping defence diplomacy: New roles for military cooperation and assistance*. The Adelphi Papers.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmacının planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, çev. ed.). EDAM Yayınları.
- Cull, N. J. (2008). Public diplomacy: Taxonomies and histories. *The ANNALS of the American Academy of Political & Social Science*, 616, 31–54. <https://doi.org/10.1177/0002716207311952>
- Göver, İ. H., & Yavuzer, H. (2015). Kayseri’de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin Kayseri, Türkiye ve İslam algısı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 1025–1050.
- Keskin, F. (2014). *Politik iletişim sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- McGee, E. A. (2011). *Military soft power is not oxymoron: Using public diplomacy analytic approaches to examine goals and effects of U.S. Military Educational Exchange Programs* (Doctoral thesis, Georgetown University). <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/558111>
- Moskos, C. (2004). International military education and multinational military cooperation. *U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, Army* (Project No. 611102B74F, Virginia, 1–20).
- Neuman, W. L. (2007). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (S. Özge, çev.). Yayınodası Yayıncılık.
- Nye, J. S. (2017). *Yumuşak güç* (R. İnan-Aydın, çev.). BB101 Yayınları.
- Özkan, G., & Acar, G. M. (2015). Uluslararası öğrencilerin yaşam durumları: Kırklareli ve Trakya Üniversiteleri örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 174–190.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, çev.). Pegem Akademi.
- “Sandhurst’s sheikhs: Why do so many Gulf royals receive military training in the UK?”. *BBC News* <https://www.bbc.com/news/magazine-28896860>
- Savage, J. D., & Caverley, J. D. (2017). When human capital threatens the Capitol: Foreign aid in the form of military training and coups. *Journal of Peace Research*, 54(4), 542–557.
- Şimşek, F. (2022). Uluslararası öğrenci hareketliliği ve Türkiye yükseköğretiminde Afrikalı öğrenciler. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 12–36.
- Taşoğlu, N. P., Malkawi, O., & Al-Ameer, A. (2021). Türkiye’deki yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin gözünde türkiye imajı. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9(23), 100–120.
- Taw, J. M. (2014). *The effectiveness of training international military students in internal defense and development* (A RAND NOTE, American National Defense Research Institute). https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2006/MR172.pdf
- T. C. Millî Savunma Bakanlığı. “Bakan Akar MSÜ’deki Mezuniyet Töreni’nde Konuştu”, *YouTube*. (5 Temmuz 2019), 00: 07: 07-00: 08: 00.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Sınıf Okulları/Eğitim Merkezi Komutanlıkları Yönetmeliği. *Resmî Gazete*. 26559, Md. 14 (Haziran, 2007) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070621-4.htm>

- United States Foreign Assistance. (P.L. 87–195) Act of 1961 as amended, Public Law 87–195; Approved September 4, 1961. Chapter 5—International Military Education and Training sec 544, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-75/pdf/STATUTE-75-Pg424-2.pdf#page=1>
- United States Mutual Educational and Cultural Exchange Act of 1961 as amended, public Law 87256, September, 21, 1961. <https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2014-title22/USCODE-2014-title22-chap33-sec2451>
- U.S. Joint Chiefs of Staff, Foreign Internal Defense- Joint Publication 3–22 (United States, 2018), https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_22.pdf?ver=2018-10-10-112450-103
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, E., & Köksal, H. (2017). Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin gözüyle Türkiye. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi KEFAD*, 18(3), 297–323.
- Yıldıran, C., Özkan, D., & Büyükyılmaz, O. (2016). Yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin durum analizi: Karabük Üniversitesi. *Uluslararası bilimsel araştırmalar dergisi*, 1(1), 20–34.
- Yüksel, A., Mil, B., & Bilim, Y. (2007). *Nitel araştırma: Neden, nasıl, niçin?* Detay Yayıncılık.

Sosyolojik İstihbarat Kavramı Üzerine Bir İnceleme

Uğur Berk Kalelioğlu¹

Öz

Sosyoloji genellikle barış bilimi olarak algılanır ve toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve refahın sağlanması gibi hedefleri içerir. Ancak sosyolojinin ideolojik amaçlarla ve istihbarat için kullanılması mümkün müdür? Bu makale, sosyolojinin ideolojik bir amaç doğrultusunda askerce keşfini ve sosyolojik verinin istihbarat amaçlarıyla kullanılmasını konu alan bir çalışmadır. Çalışma, birinci el kaynaklara dayanan araştırma-derleme çalışması olup “sosyolojik istihbarat” kavramının hangi tanım ve bağlamlar ile verildiğini tespit etmeyi hedeflemektedir. Araştırma sonucunda, sosyolojik istihbarat kavramının ilk önce Sovyetler Birliği’nde yapılan etnografik bir çalışmaya isim olarak verildiği, daha sonra ABD ordusu ve istihbarat teşkilatınca kullanıldığı, ilk kullanımlarda kavramın teorik olarak yetersiz olduğu, fakat çeşitli çalışmaların destekleri ile terimin tedricen genişletildiği ve talimnamelerde daha kapsamlı şekilde verildiği görülmüştür. Ayrıca Amerikan Ordusu tarafından hazırlanan 1997 tarihli Stratejik İstihbarat kitapçığı, sosyolojik istihbaratın tanım, amaç ve bileşenleri açıklaması açısından en kapsamlı eser olarak değerlendirilmiş ve kitapçık tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyolojik istihbarat • İstihbarat • Sosyoloji • Mende • Askeri sosyoloji

A Conceptual Examination of Sociological Intelligence

Abstract

Sociology is generally perceived as a discipline associated with the pursuit of peace and encompassing such goals as the elimination of social inequalities and the provision of well-being. But can sociology be used for ideological purposes and intelligence gathering? This article presents a study that focuses on the militaristic exploration of sociology and the use of sociological data for intelligence purposes in line with ideological objectives. This study is an archival research based on primary sources that aims to identify the various definitions and contexts in which the concept of sociological intelligence has been articulated. As a result, this research has determined the term of sociological intelligence to have initially been coined in reference to an ethnographic study conducted in the Soviet Union. It was subsequently adopted by the US military and intelligence community. Its initial use considered the concept to be theoretically inadequate, but it gradually expanded over time with the support of various studies and became more comprehensive and detailed in military field manuals. In addition, this article introduces the US Army’s (1997) *Strategic Intelligence* booklet, which is considered the most comprehensive work in terms of defining, outlining the objectives, and explaining the components of sociological intelligence.

Keywords: Sociological intelligence • Intelligence • Sociology • Mende • Military sociology

1 Uğur Berk Kalelioğlu, Münster Üniversitesi, Sosyoloji Enstitüsü, Münster, Almanya. Eposta: ukalelio@uni-muenster.de
ORCID: 0000-0001-5127-8756

Atıf: Kalelioğlu, U. B. (2023). Sosyolojinin askerce keşfi: Sosyolojik istihbarat üzerine kavramsal bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 373-394. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0043>

Extended Summary

Sociology is generally perceived as a peace-oriented discipline whose goals include the visibility of social inequalities, their elimination, and the achievement of individual and societal well-being. However, the possibility exists of instrumentalizing sociology for ideological purposes and using sociological data for intelligence rather than scientific endeavors. In today's complex and dynamic world, access to information and analytical skills provide a strategic advantage to states, institutions, and individuals (Akman, 2019, p. 40). Information and intelligence play a critical role in policy making, security planning, and even in managing commercial competition. As a result, intelligence disciplines have emerged as important fields that are primarily carried out by military and intelligence agencies (Özdemir & Kahya, 2021, p. 6). While sociology primarily aims to understand and explain complex social realities by focusing on human behavior, social structures, and relationships, the focus of social science information gathering activities is often limited and traditionally excluded from intelligence gathering processes. As a result, the intersections and collaborative potential between the social sciences and intelligence disciplines are often overlooked. This article examines the concept of sociological intelligence, which represents the intersection between sociology as a social science and intelligence studies. Sociological intelligence involves the application of sociological theories, methods, and research in intelligence gathering and analysis with the goal of providing functional information about social structures, societal dynamics, and group behavior.

Despite the dominance of strategic intelligence, military intelligence, and security threats in intelligence disciplines, a lack currently exists in the Turkish literature specifically devoted to sociological intelligence. As a result, a comprehensive assessment of the potential contribution of the social sciences, especially sociology, to the field of intelligence is also conspicuously lacking. This article aims to provide a conceptual examination of sociological intelligence, to identify its initial reception in foreign sources, and to highlight social sciences' potential to contribute to the intelligence disciplines. This study is an archival research study focused on sociological intelligence as a term. The data collection process involves scanning open online archives that encompass a variety of resources such as in the social sciences, intelligence disciplines, and military. The data collection period spanned from January 10 to July 1, 2023 and involved the systematic scanning of online articles, books, academic studies, and official documents. The search was conducted using keywords such as intelligence, sociological intelligence, espionage, and sociological espionage in databases and online search engines. The limitations of the study arise from limited access to open online archives and limited access to military sources and may limit the breadth of the findings. Following the data collection, the research analyzed the obtained information and evaluated the use and evolution of the term of sociological intelligence.

The article begins by highlighting the initial use of sociology for military purposes, particularly by the US military. Subsequent sections explore the basic concepts of sociological intelligence, review the limited work in the field, and finally draw attention to the US Army's (1997) publication *Strategic Intelligence*, which systematically addresses the definition, purpose, and components of sociological intelligence. The study aims to serve as a resource for academics, researchers, and professionals in the fields of sociology and intelligence while also contributing to intelligence collection and analysis. Integrating the social sciences with the information and intelligence disciplines is seen as promoting a more comprehensive and multidimensional understanding, thereby facilitating more effective decision-making in areas such as policy formulation, security planning, and social interaction management.

Sociological intelligence has paramount importance to a nation's foreign services and armed forces. Military scholars and policymakers rely on sociological intelligence to understand the social matrix of potentially adversarial countries. In addition, commanders overseeing operations in foreign territories require sociological intelligence to counter guerrilla and resistance activities, effectively manage local governance during times of conflict, and implement effective psychological programs. The genesis of sociological intelligence as a term can be traced back to an ethnographic study initiated in the Soviet Union and subsequently adopted by the US military and intelligence apparatus. Important figures in the field of sociological intelligence include the Russian researcher Pavel Ivanovich Kushner and the German intelligence specialist Gerhard von Mende. The earliest documented occurrence of the term in the Turkish literature can be traced to its appearance in a 1952 issue of *Ordu Dergisi* [Journal of the Army]. The formal use of the term in English can be traced back to a 1953 report by the US National Security Council, which officially endorsed the collection of political and sociological intelligence by the U.S. military and intelligence agencies. In addition to its military applications, sociological intelligence has the potential to be used in the business world. Companies can use sociological intelligence to gather information about other nations through competitive intelligence, enabling them to assess cultural values, attitudes toward success, and propensities for cooperation. The growing acceptance and use of this concept is evidenced by its inclusion and explanation in encyclopedias and dictionaries. Sociological intelligence is considered an indispensable tool for understanding the dynamics of group relations and social structures within a nation.

In 1968, sociological intelligence first appeared as a term in the *Encyclopedia Britannica* (1968, p. 347), highlighting the lack of adequate sociological intelligence regarding the Soviet Union during the USSR's occupation of Nazi Germany in World War II. In 1976, George H. W. Bush emphasized the importance of sociological intelligence during his tenure as Director of the Central Intelligence Agency (Excerpts of Speech, 1976, p. 5). The 1979 edition of the United States Code (1979, p. 1579)

defined the duties of the Central Intelligence Agency to include the collection of sociological intelligence related to national security. The US Army's (1992, pp. 3–32) *Field Manual 34-52 Intelligence Interrogation* expanded the concept of sociological intelligence to focus on people, traditions, behaviors, and institutions. Richelson (1999, p. 6) defined sociological intelligence as the study of group relations within a country through ethnic, religious, or political groups' influence on stability and foreign policy. Kinniburgh (2004, p. 118) emphasized the importance of sociological intelligence in understanding covert networks, as well as the need for human intelligence in addition to technical intelligence. Over the years, sociological intelligence has appeared as a term in encyclopedias and dictionaries, and its importance has been discussed regarding understanding specific group relationships (*The New Encyclopedia Britannica*, 2003, p. 688; *Encyclopedia Americana*, 2005, p. 246; Burton, 2005, p. 145). Proponents suggest applying sociological intelligence not only to military contexts but also to the business sector, recognizing its role in competitive intelligence efforts (Blenkhorn & Fleisher, 2005, p. 62). They argue that an understanding of sociological, educational, economic, political, and geographic intelligence is critical for decision making in a global business environment (Blenkhorn & Fleisher, 2005, p. 62).

The US Army's (1997) *Strategic Intelligence* handbook provides a comprehensive examination of sociological intelligence. Created for the Military Adaptation Program professional specialization course, this handbook presents a detailed definition of sociological intelligence and elaborates upon its goals and key components. It defines sociological intelligence as the study of human groups, behaviors, and characteristics, and its goal is to determine population size, characteristics, workforce effectiveness, and potential military human resources. Sociological intelligence uses sociological concepts to understand a country's population and its various groups. Factors such as health, wealth, religion, education, and social status provide opportunities for propaganda. Strategic planners rely on population analyses to understand demographic changes while race, ethnicity, and culture contribute to social divisions. Environmental factors such as living standards, housing, health, religion, education, and public opinion shape the morale and attitudes of a nation. Education is critical to workforce effectiveness, and public opinion can influence government decisions. Overall, sociological intelligence provides valuable insights for strategic analysis and decision-making.

Sosyolojik İstihbarat Kavramı Üzerine Bir İnceleme

Sosyal bilimlerin, istihbarat ile ilişkisi sıkça tartışılan konuların başında gelmektedir. Sosyal bilimler ve istihbarat, insan davranışı, kültürel dinamikler, toplumsal faktörler ve diğer sosyal olguların anlaşılması ve analizi açısından yakından ilişkilendirilen iki farklı disiplindir. İstihbarat, bilgi toplama, analiz etme ve sonuç çıkarma süreçlerini içerir ve bu süreçlerde sosyal bilimlerin teorileri, yöntemleri ve bulguları önemli bir rol oynar. Özellikle, istihbarat analistleri, belirli bir bölgedeki toplumsal hareketleri, radikalizasyon süreçlerini, terör örgütlerinin ideolojilerini ve bu tür tehditlerin nedenlerini anlamak için sosyal bilimlerden faydalanır. Örneğin Kent (1949, s. 156), istihbaratı, milli devletin varlığını ve refahını koruyan sosyal bilim olarak olarak tanımlamaktadır. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve sosyoloji, istihbaratçılara toplumların, grupların ve bireylerin davranışlarını ve motivasyonlarını inceleme ve yorumlama konusunda rehberlik eder.

1945 sonrası yıllar, Amerikan entelektüel düşünce ve üniversite yaşamında büyük bir değişikliğe tanıklık etmiş, savaş sırasında entelektüel yetenekleri harekete geçirme çabaları, hükümet ile üniversite arasında yeni bağlantılar kurmuştur. Savaşın ardından, askeri veya *Office of Strategic Studies*'te (Stratejik Çalışmalar Ofisi) çalışmış olan birçok sosyal bilimci, üniversite tabanlı askeri araştırma ve istihbarat kurumlarındaki işlere geçmiş ve bu alanlara büyük miktarda hükümet fonları sağlanmıştı (Chomsky ve ark., 1998). Gibbs (2001), Soğuk Savaş'ın erken döneminde sosyal bilimcilerle CIA'nın yakın iş birliği yaptığını belirtmekte, Jacobsen (2015) ise Amerika'nın gizli askeri araştırma ve geliştirme ajansı olan DARPA'da (Defense Advanced Research Projects Agency) sosyal bilimcilerle askeri uzmanların ortak projelerinden bahsetmektedir. Sosyal bilimler ve istihbarat arasındaki bu ilişki, bilimsel etik açısından birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Örneğin Boas (1998, s. 1), sosyal bilimcilerin, istihbarat faaliyetleri ile meşgul olmaları ile mesleklerinin temel prensiplerini ihlal ettiğini savunmaktadır. Bu durumun, bilimin inandırıcılığını lekelemekte ve uluslararası iş birliğine zarar verdiğini ifade etmektedir.

Sosyoloji genellikle bir barış bilimi olarak algılanmaktadır. Toplumsal eşitsizliklerin gözle görünür hale getirilmesi, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, bireylerin ve toplumun refah içerisinde yaşamasının temin edilmesi gibi çeşitli hedefleri içerisinde barındırmaktadır. Peki sosyolojinin, ideolojik bir hedef doğrultusunda kullanılması ve sosyolojik datanın bilimsel amaçlar yerine istihbarî amaçlarla kullanılması mümkün müdür? Günümüz karmaşık ve dinamik dünyasında, bilgiye erişim ve analiz becerileri, devletler, kurumlar ve bireyler için stratejik bir avantaj oluşturmaktadır (Akman, 2019, s. 40). Bilgi ve istihbarat, politika yapımında, güvenlik tedbirlerinin planlanmasında ve hatta ticari rekabetin yönetilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, istihbarat disiplinleri önemli bir alan olarak ortaya çıkmış ve geleneksel olarak askeri ve istihbarat teşkilatları tarafından yürütülen çalışmalarda kendisini göstermiştir

(Özdemir & Kahya, 2021, s. 6). Sosyal bilimler, insan davranışları, toplumsal yapılar ve ilişkiler üzerine odaklanarak, karmaşık sosyal gerçekliği anlama ve açıklama amacı güder. Ancak, sosyal bilimlerin bilgi toplama faaliyetleri üzerindeki odak noktası genellikle sınırlıdır ve geleneksel olarak istihbarat toplama süreçlerine dahil edilmez. Bu durumda, sosyal bilimler ve istihbarat disiplinlerinin kesişim noktaları ve iş birliği potansiyelleri göz ardı edilmektedir. Bu makale, sosyal bilimlerin bir dalı olarak sosyoloji ile istihbarat çalışmalarının kesiştiği bir noktada bulunan *sosyolojik istihbarat* kavramını incelemektedir. Sosyolojik istihbarat, sosyolojik teoriler, yöntemler ve araştırmaların istihbarat toplama ve analiz süreçlerine uygulanması anlamına gelir. Bu alandaki çalışmalar, sosyal yapıların, toplumsal dinamiklerin ve grup davranışlarının anlaşılması yoluyla istihbarat alanında fonksiyonel bilgiler sağlama amacı güder.

İstihbarat disiplinlerinin odaklandığı stratejik istihbarat, askeri istihbarat ve güvenlik tehditlerine yönelik çalışmalarda ağırlıklı olsa da sosyolojik istihbarat kavramı üzerine Türkçe literatürde yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle, sosyal bilimlerin ve sosyolojinin istihbarat alanındaki potansiyeli hakkında kapsamlı bir değerlendirme eksikliği göze çarpmaktadır. Bu makalenin amacı, sosyolojik istihbaratın kavramsal bir incelemesini sunmak, kavramın yabancı kaynaklarda ilk defa ne şekilde tanımlandığının tespitini yapmak ve sosyal bilimlerin istihbarat disiplinlerine katkı sağlama potansiyelini vurgulamaktır.

Bu çalışma, “sosyolojik istihbarat” terimi üzerine yapılan bir literatür değerlendirmesidir. Veri toplama süreci online açık arşivlerin taranmasıyla gerçekleştirilmiş tarihsel/kuramsal bir çalışmadır. Araştırma, sosyal bilimler, istihbarat disiplinleri ve askeri kaynaklar dahil olmak üzere çeşitli kaynakları kapsamaktadır. Veri toplama süreci, 10.01.2023-01.07.2023 tarihlerini kapsamaktadır ve online erişime açık olan makaleler, kitaplar, akademik çalışmalar ve resmî belgeler gibi çeşitli kaynakların taranmasıyla gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelimeler: “*istihbarat, sosyolojik istihbarat, espionaj, sosyolojik espionaj*” kullanılarak veri tabanlarında ve çevrimiçi arama motorlarında arama yapılmıştır. Sınırlılıklar, yalnızca online açık arşivlere erişimin sağlanabilmesi ve askeri kaynaklara erişim sınırlamalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum, çalışmanın bulgularını sınırlayıcı bir etken oluşturmaktadır. Veri toplama süreci tamamlandıktan sonra elde edilen bilgiler analiz edilmiş ve sosyolojik istihbarat teriminin kullanımı ve gelişimi değerlendirilmiştir. Makale, sosyolojinin askeri amaçlarla ilk defa Amerikan ordusu tarafından kullanılmasına odaklanarak başlamakta, ilerleyen bölümlerde, sosyolojik istihbaratın temel kavramlarına ve bu alanda yapılan az sayıdaki esere ve son olarak Amerikan ordusu tarafından hazırlanan 1997 tarihli -sosyolojik istihbaratın tanım, amaç ve bileşenlerini sistemli bir şekilde ele alması sebebiyle- *Stratejik İstihbarat* kitapçığına dikkat çekmektedir. Çalışma, sosyoloji ve istihbarat alanlarında görev alan akademisyenler, araştırmacılar ve istihbarat toplama ve analiz süreçlerine katkı sağlamak isteyen

profesyoneller için bir kaynak olmayı hedeflemektedir. Sosyal bilimlerin bilgi ve istihbarat disiplinlerine entegrasyonun, daha kapsamlı ve çok boyutlu bir anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunabileceği kıymetlendirilmektedir. Bu da politika yapımı, güvenlik planlaması ve toplumsal etkileşimlerin yönetimi gibi alanlarda daha etkili kararlar alınmasına yardımcı olabilir.

Araçsallaşan Sosyal Bilim: Sosyolojinin Askerce Keşfi

İkinci Dünya Savaşı ile Vietnam Savaşı arasındaki dönemde Amerikan sosyolojisi örneğinde, sosyolojinin barışçıl olmayan bir geleneği olduğunu görmek mümkündür. Bu dönem, sosyolojinin askeri olarak nasıl kullanıldığına dair önemli bilgiler vermektedir. 1947’de Milli Güvenlik Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden sonra, Amerikan Savunma Bakanlığı’nda, çalışma alanı insan ilişkileri ve moral olan bir Araştırma ve Geliştirme Kurulu oluşturulmuştur. Hava Kuvvetleri ise kendi sosyal bilimler araştırma enstitülerini (İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi, İnsan Kaynakları Araştırma Enstitüsü vb.) kurarak ülke genelinden çeşitli sosyologları bu kurumlara yönetici olarak atamıştır (Başpınar, 2012, s. 282–283). Bunun yanı sıra ordu, George Washington Üniversitesi’ndeki İnsan Kaynakları Araştırma Ofisi veya Washington’daki Johns Hopkins Üniversitesi’ndeki Yöneylem Araştırması Ofisi gibi mevcut akademik sosyal bilimler araştırma kurumlarıyla sözleşmeli ilişkiler kurmuştur. Sonuç olarak, sosyal bilim araştırmalarını planlamak, yürütmek ve değerlendirmek için kurumsallaşmış ve merkezileştirilmiş kuruluşlar, 1940’ların sonlarından itibaren silahlı kuvvetlerin kullanımına sunulmuştur. Ahlemeyer (1985, s. 536), sosyolojinin bu kurumlar aracılığıyla orduya sunduğu hizmetleri, askeri mottolara göre iki temel başlık altında toplamaktadır: “Düşmanını tanı” ve “Kendini tanı”.

Sosyoloji, bu dönemde ABD’nin stratejik planlaması için kullanılmış olup sosyologlar, Askeri İstihbarat Teşkilatı’nda önemli roller oynamışlardır. Örneğin Stratejik Bombardıman Anketi olarak bilinen çalışmada sosyologların görevi esas olarak bombardırmannın, Almanya ve Japonya’daki sivil nüfus üzerindeki etkilerini incelemektir (Gentile, 1998). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Doğu ile Batı arasında artan gerilim ve buna eşlik eden sosyalist bloğun izolasyonu ile Amerikalı politikacılar ve askeri yetkililer, potansiyel askeri muhalifler hakkında sahip oldukları büyük bilgi boşluklarının farkına varmıştır. Bu nedenle Sovyet sistemi hakkında bilgi, savaş sonrası dönemde en önemli araştırma önceliklerinden biri haline gelmiştir. 1950’de İnsan Kaynakları Araştırma Enstitüsü, Sovyetler Birliği hakkında, sonraki dört yıl boyunca bir düzineden fazla sosyolog ve sosyoloji mezunu öğrenciyi kapsayan büyük bir araştırma programı başlatmıştır. Bununla birlikte, potansiyel bir düşman olarak, yalnızca Sovyetler Birliği değil, üçüncü dünya ülkelerindeki diğer birçok toplum da araştırmaların konusunu oluşturmuştur. Sömürge faaliyetleri kapsamında üçüncü dünya ülkelerinin çeşitli bölgelerinde bulunan Amerikan ordusu, kendisini giderek artan bir

şekilde karşı-devrimci ve gerilla operasyonlarının arasında bulmuştur. Bu hadiseler, Amerikan ordusunu, bu halkların yaşam biçimleri hakkında sistematik olarak bilgi toplamaya yöneltmiştir. 1950'lerde, adı geçen araştırma kurumları, Amerikan ordusunun, içerisinde faaliyet gösterdiği her bir ülke için müstakil sosyolojik araştırmalar gerçekleştirmiş, bu ülke toplumlarının düşünme ve hareket etme biçimlerinin önemli ayrıntılarını sunan toplam 50'den fazla el kitabı üretmiştir (Ahlemeyer, 1985, s. 536).

Sosyolojinin stratejik planlama içindeki diğer işlevi, nükleer savaş planlaması ve hedef seçimidir. Atom bombası ve nükleer silah kullanımının gündeme gelmesi ve hatta bunu fiilen gerçekleştirme istekliliği ile Amerikan ordusu kendisini yeni meydan okumalarla karşı karşıya bulmuştur. “Düşmanın savaşma iradesini kırmak için ne gereklidir?” sorusu bu dönemde nükleer savaş bağlamında yeniden ele alınmış, bu soruya cevap verebilmek için, bölgelerin yapıları ve işlevleri ile bunların ilişkileri ve bağımlılıkları hakkında bilgiye, yani ekolojik ve sosyal sistemler olarak hedef alınanlar hakkında bilgiye ihtiyaç olduğu fark edilmiştir (Ahlemeyer, 1985, s. 537). Sosyologlara, farklı toplumlardaki ve farklı siyasi eğilimlerdeki bireylerin, meslek gruplarının ve sınıfların farklı iletişim ve eylem biçimlerine nasıl tepki verdiğini değerlendirmek için görev verilmiştir. Savaş sonrası dönemde, örgütsel etkililiği artırmak ve personel yönetimi sorunlarıyla başa çıkmak için sosyolojinin kullanımı, Samuel A. Stouffer'ın yönetiminde, 130'dan fazla sosyoloğun katıldığı “Amerikan Askeri”ni araştırma projesiyle geniş ölçekte başlamış, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin yardımı ile yarım milyondan fazla asker ve subay sosyolojik olarak taranmıştır. Bu çalışmalar daha sonra askeri sosyolojinin, ABD'de müstakil bir disiplin olarak kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır (Ateş, 2020, s. 58). Almanya'da askeri sosyoloji ise, İkinci Dünya Savaşı akabindeki çalışmalarda kendisini göstermiş, Avrupa'nın çoğu ülkesi gibi, Amerikan sosyolojik modelleri erken dönem Alman askeri sosyolojisinin temelini oluşturmuştur. Alman Silahlı Kuvvetleri tarafından finanse edilen araştırma merkezleri, Alman askeri sosyolojisindeki ilerlemeyi sağlamıştır. Bunun yanı sıra genellikle bir Alman siyasi partisiyle iltisaklı olan ve/veya kamu tarafından finanse edilen vakıflar, zaman zaman askeri sosyolojik araştırmalar yürütmüştür. Bu merkezlerde gerçekleştirilen çalışmalar, acil askeri sorunlara yönelik uygulamalı araştırmalarla sınırlı kalmamış, ordu ve toplum arasındaki ilişki hakkında temel, teori odaklı araştırmalar da gerçekleştirilmiştir (Kalelioğlu, 2022, s. 204–205).

Sosyolojik İstihbarat Kavramı: Ortaya Çıkışından Günümüze

Sosyolojik istihbarat, bir ülkenin dış hizmetleri kadar silahlı kuvvetleri için de büyük önem taşımaktadır. Asker bilim insanları, askeri planlamacıların ve politika yapımcılarının potansiyel bir düşman ülkenin sosyal matrisini bilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Ayrıca, yabancı ülkelerde faaliyet gösteren kuvvetlerin komutanları, gerilla ve direniş

faaliyetleriyle etkin bir şekilde mücadele etmek, yerel yönetimi savaş zamanı temelinde tatmin edici bir şekilde yönetmek ve sağlam bir psikolojik program yürütmek için sosyolojik istihbarata ihtiyaç duymaktadır.¹ Sosyolojik istihbarat terimi üzerine yapılan arşiv çalışması neticesinde, terimin ilk önce Sovyetler Birliği'nde yapılan etnografik bir çalışmaya isim olarak verildiği, daha sonra ABD ordusu ve istihbarat teşkilatınca kullanıldığı, ilk kullanımlarda terimin kavramsal açıdan yetersiz olduğu, fakat çeşitli çalışmaların destekleri ile terimin seneler geçtikçe tedricen genişletildiği ve talimnamelerde daha kapsamlı şekilde verildiği görülmüştür.

Rus araştırmacı ve akademisyen Kushner'in (1929) çalışmasının sosyolojik istihbarat açısından ilk örneği teşkil ettiği değerlendirilmektedir. Pavel Ivanovich Kushner, Ocak 1920'de Türkistan Cephesi Siyasi İdaresi Başkanı (ve aynı zamanda Komünist Parti Taşkent Şehir Komitesi Başkanı ve Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi) ve ardından 10. (Kafkasya) Ordusu Devrimci Askeri Komite üyesi olarak görev yapmış, etnografik çalışmaları ile Kızıl Ordu propagandisti olarak tanınmıştır (Krupianskaia ve ark., 1971, s. 291). Kushner, 1925 yılında Kırgızistan'da görevlendirilmiş ve 2 sene boyunca süren yoğun gözleminin ardından etnografik monografisi Горная Киргизия (социологическая разведка) (1929) (*Dağlık Kırgızistan: Sosyolojik İstihbarat (Keşfiyat)*) eserini kaleme almıştır. Kushner, önsöz bölümünde eserin amacını Kırgız sosyal sistemini açıklığa kavuşturmak olarak belirtmekte, Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde kabile geleneklerinin, yaşlıların gücünün ve kabile konseylerinin kamuoyunda büyük bir güce sahip olduğu sonucuna vararak *Manapizm* kavramını ortaya atmaktadır (Kushner, 1929, s. 3–5).

Sosyolojik istihbaratın diğer önemli temsilcisi Gerhard von Mende'dir. Dil konusunda yetenekli, akıcı bir şekilde Rusça, Letonca ve Fransızca konuşan ve rahat iletişim kuracak kadar Türkçe ve Arapça bilgisi olan Mende, akademisyen olmasının yanı sıra sosyolojik istihbaratın Alman kanadındaki dikkate değer bir ismidir. Mende, Nazizm döneminde Kafkasya Halkları Denetleme Departmanı'nın başına geçmek üzere *Ostministerium*'a (İşgal Altındaki Doğu Toprakları İmparatorluk Bakanlığı) atanmıştır. Doçentlik tezini Rusya'da Türk halklarının ulusal hareketleri üzerine tamamlamış olan Prof. Mende, uzun süredir Almanya'da yaşayan farklı milletlerden Sovyet göçmenleri ile 1930'lu yıllardan kalan bağlantısını da kullanarak esirleri milliyetlerine ve görevlendirilecekleri işe uygunluğa göre sınıflayan bir "Savaş Esirleri

1 Sosyolojik istihbaratı, askeri hedeflerin yanında, iş sektörü için önerenler de bulunmaktadır. Blenkhorn ve Fleisher (2005, s. 62) şirketlerin faaliyet gösterdiği farklı karar ortamlarının, beş istihbarat kriterine bağlı olduğunu bildirerek bunları; sosyolojik, eğitimsel, ekonomik, politik ve coğrafi istihbarat olarak sınıflandırmaktadır. Sosyolojik istihbarat, kültürel değerleri kapsar ve hem başarıya hem de otorite ve iş birliğine ilişkin tutumları değerlendirir. Eğitim istihbaratı, yabancı ülkedeki seviye, kapasite, eğitilebilirlik, beceriler, aktarılabirlik ve teknolojiye uyarlabilirliği belirleyerek eğitim standartlarını değerlendirme sürecidir. Ekonomik istihbarat, ekonomik politikaların ve standartların değerlendirilmesini içerir. Siyasi istihbarat, şirketin faaliyet göstermesi gereken siyasi ortamın gözden geçirilmesini kapsar. Coğrafi istihbarat ise rekabete ilgili coğrafi kriterlerin bir değerlendirmesini içerir (Blenkhorn & Fleisher, 2005, s. 62).

Komisyonu” kurmuştur. (Gökpinar, 2017, s. 2132). Mende, Sovyet topraklarında bulunan Tatarlar, Türkler, Gürcüler, Azeriler ve Ermenilerden oluşan azınlıklar hakkında sosyolojik istihbarat toplamış, bu azınlıkları temsil eden ulusal komiteler kurmuştur. *Studien zur Kolonisation in der Sovetunion* (Mende, 1933) (Sovyetler Birliği’nde Kolonizasyon Çalışmaları) ve *Der Nationale Kampf Der Russland Türken* (Mende, 1936) (Rusya Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi) sosyolojik istihbaratın Almanya’daki örneklerindedir. Mende’yi yalnızca sosyolojik istihbarat uzmanı olarak tanımlamak yeterli değildir. Mende, edindiği bilgi dışında Sovyetler’deki azınlıkları beşinci kol olarak mobilize etmiş, Sovyetler’den esir alınan Türk kökenli azınlıkları (takribi 1 milyon) diğer savaş esirlerinden tecrit etmiş, yeniden eğitime tabi tutmuş ve Sovyetlere karşı savaştırma “başarısını” göstermiştir. Bu şekli ile Mende’yi sosyolojik istihbaratçı olduğu kadar icra kuvveti olan ilk sosyolojik savaş² uzmanı olarak da nitelemek mümkündür. Gündoğdu’ya (2022, s. 87) göre Alman istihbaratı, Amerikan istihbaratına göre daha eski ve köklüdür. ABD istihbaratı, yabancı ülkelerin sosyal yapısı ve buradaki halkların mobilize edilmesi konusundaki geniş stratejik çalışmaları, II. Dünya Savaşı sonrası işgal edilen Almanya’dan ve Gerhard von Mende’nin çalışmalarının bulunduğu Ostministerium’dan elde etmiştir.

Türkçe literatürde, sosyolojinin istihbarat açısından verimli olacağını belirtildiği ilk eser 1952 gibi oldukça erken bir tarihte karşımıza çıkmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yılda dört sayı olarak çıkartılan “Ordu Dergisi”nin³ Haziran-1952 tarih ve 162 sayılı nüshasında Kur.Yzb. Hüsamettin Tanyar tarafından *Stratejik İstihbaratta Sosyolojik Unsurlar* (1952) adlı makale yayımlanmıştır. Tanyar, kavram olarak “sosyolojik istihbaratı” kullanmasa da stratejik istihbaratta sosyolojik unsurların önemi üzerinde durmakta; sosyolojinin beşer gruplarının davranışlarını ve toplumsal yapılarını etüt ettiğini, stratejik istihbaratın ise insan gruplarının miktarı, tipleri, faaliyetleri ve karakterleriyle ilgilendiği, dolayısıyla iki disiplinin de yakından ilgili olduğunu ifade etmektedir (1952, s. 23). Tanyar makalesinde, stratejik istihbaratın amaçlarından biri olan halk gruplarının dört temel başlık altında incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu başlıklar halkın refahı, halkın genel düşünceleri, işçi meselesi ve nüfus ve insan gücüdür. Halkın refahı konusunda sağlık durumu, yaşam koşulları,

2 Sosyolojik savaş kavramı çeşitli yazarlar tarafından kullanılmakta olan bir terim olsa da henüz teorik altyapısı olmayan ve üzerinde müşterek bir tanımın bulunmadığı bir terimdir. *War for the Seals: The Canadian Seal Controversy and Sociological Warfare* isimli çalışması ise Brian Lowe sosyolojik savaş konseptini, psikolog Paul Rozin’in moralizasyon teorisini kullanarak açıklamaktadır. Lowe’a (2008, s. 70) göre sosyolojik savaş bir toplumun ahlaki tahayyülünü bir veya birden fazla açıdan değiştirmeyi hedef alan çatışma türüdür. Kültürel unsurların, ikna etme metodlarının, kamu diplomasininin, psikolojik savaşın ve halkla ilişkilerin müşterek kullanımından evrilmiştir. Bunun yanı sıra, Fransız subay ve propagandist David Galula (2008), sosyolojik savaşı meşru hükümete karşı yapılan her türlü ayaklanmayı bastırma girişimi -pasifikasyon (terörden arındırma, gerillanın bastırılması)- olarak tanımlamaktadır.

3 Dergi 1881 yılında Mecmua-i Askeriye (Askeri Mecmua) adı ile yayın hayatına başlamış, 1948 yılı 145. sayıdan itibaren Ordu Dergisi olarak isim değiştirmiştir. Son olarak dergi 1961 yılı 199. sayıdan itibaren Silahlı kuvvetler Dergisi olarak yayınlanmaya devam etmektedir (bkz. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 2023).

eğitim, sosyal güvenlik gibi faktörlerin ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (1952, s. 24). Ayrıca, halkın genel düşüncelerinin istihbarat için önemli olduğu ve politik kararları etkileyebildiğini belirtmektedir. Halkın milli ahlakı, milli gururu, dini inançları ve diğer ortak değerlerinin, propaganda ve siyasi liderlerin fikirlerinin etkilenmesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmekte, işçi meselesinin de stratejik istihbarat açısından önemli olduğu ve işçi politikası, işçi hareketleri ve işçi-işveren ilişkileri gibi faktörlerin gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Son olarak Tanyar, nüfus ve insan gücü konusunun da sosyolojik açıdan incelenmesi gereken önemli bir alan olduğunu ifade etmekte, bir milletin nüfusunun savaş potansiyeli, doğum ve ölüm nispetleri, ekonomik yetenekleri ve endüstri kapasitesi gibi faktörlerle belirlendiğini ifade etmektedir (1952, s. 29–30). Tanyar’ın yanı sıra Türkçe literatürde “Sosyal İstihbarat” kavramının, “Sosyolojik İstihbarat” kavramı yerine kullanıldığı kimi örnekler de mevcuttur.⁴

Sosyolojik istihbarat teriminin İngilizce’de bilinen ilk kullanıldığı yer 1953 yılında Amerikan Milli Güvenlik Kurulu tarafından hazırlanan rapordur. Amerikan Milli Güvenlik Kurulu İstihbarat Protokolü No:3 adlı belgede CIA’nın (Central Intelligence Agency, tr. Merkezi İstihbarat Teşkilatı) bütün ülkeler hakkında siyasi ve sosyolojik istihbarat toplaması gerektiği belirtilmiştir (National Security Council, 1953). 1955 tarihinde Wiliam O. Foss tarafından yayımlanan *Guides for Strategic Planning* (Stratejik Planlama için Kılavuz) adlı yazıda ise istihbaratın devlet güvenliği açısından önemi dile getirilmiş, CIA’nın siyasi istihbaratçıların; bir ülkenin yalnızca yönetimdeki olanları hakkında bilgi edinme gayretini terk ettiği ve sosyolojik istihbaratın önemini anladığı belirtilmiştir. Foss yazısında, sosyolojik istihbaratın toplumların karakteristik özellikleri ve mizacı gibi noktalara temas etmesi gerektiğini bildirerek: “Fransızların huyunu, Almanların disiplin ruhunu, Slavların sabrını ve Anglo-Saksonların pragmatizm ve kararlılığını göz ardı eden istihbaratçıların büyük bir hata yapacağını” belirtmektedir (Foss, 1955, s. 8). 1957 yılında güncellenen 3 No’lu protokolda daha önce “Siyasi, Kültürel, Sosyolojik İstihbarat” olarak tek bir bütün halinde belirlenen bölüm “Siyasi İstihbarat” olarak yeniden adlandırılmış, “Sosyolojik İstihbarat” ise müstakil bir bölüm olarak açılarak kültürel istihbarat, sosyolojik istihbarat içerisine dahil edilmiştir (National Security Council, 1957, s. 9). Sosyolojik savaşın gün geçtikçe öneminin anlaşıldığı ABD’de hükümet, ülke genelindeki sosyologları stratejik bölgelerde istihdam etmeye başlamıştır. William Wendel Cleland, bilinen en iyi örnektir. Cleland,

4 Örneğin Özer, *NATO Harekâtlarında İstihbaratın Yeri: Afganistan’da Kültürel İstihbarat* (2014) başlıklı doktora tezinde sosyolojik istihbaratı, “Sosyal İstihbarat” başlığı altında değerlendirmiş, hedef ülkenin sosyal yapısı ve kültürel alanlarına odaklanma olarak tanımlamıştır. Özdağ’dan (2011) aktaran Özer’e (2014, s. 71-72) göre sosyal istihbaratın amacı, ülkelerin sosyolojik yapılarının çözümlenmesi için ihtiyaç duyulan veri toplama ve analiz sürecini ifade etmektedir. Türkçe literatürdeki “sosyal” ve “sosyolojik” istihbarat kavramları arasındaki kullanım farklılığının teorik bir farklılık olmadığı ve gelişigüzel kullanım dolayısıyla ortaya çıktığı tespit edilmiştir. İngilizce “social intelligence” kavramı sosyal zekâ anlamına gelmektedir ve Psikolog Edward Thorndike (1920), kavramı “kendini ve başkalarını tanıma kapasitesi ve belirli sosyal durumlara yönelik davranış oluşturma becerisi” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla istihbarat bilimleri ile bağı yoktur. İngilizce “intelligence” hem zekâ hem de istihbarat anlamına geldiği için askeri literatürde “social intelligence” kavramı yerine “sociological intelligence” kavramı kullanılmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Kahire’de Amerikan Üniversitesi’nin kurulmasında öncülük eden Amerikalı sosyologdur. Akademik Arapçası ile üniversitede sosyoloji dersleri veren Cleland, 1926-47 yılları arasında Soci t  de Missions d’Egypte (Mısır Araştırma Topluluğu)’nda ve 1940-47 yılları arasında Young Men’s Christian Association (Genç Erkekler Hristiyan Birliği)’nde konsey üyesi olarak görev almış, Soci t  Fouad d’Economic Politique de Statistique et de Legislation (Fouad Ekonomi, Politika, İstatistik ve Mevzuat Derneği)’nde yöneticilik yapmıştır (National Cyclopaedia, 1977, s. 593). 1947’de ABD Dışışleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Yakın Doğu ve Afrika Araştırma Teşkilatı’na 1951’de “Uluslararası Özel Sosyolojik İstihbarat Asistanı” olarak alınmıştır. Mısır’da bulunduğu süre zarfında Cleland, *The Population Problem in Egypt* (1936) (Mısır’da Nüfus Problemi) ve *The Causes of Poverty in Egypt* (Mısır’da Yoksulluğun Sebepleri) isimli iki önemli esere imza atmıştır (“W. W. CLELAND”, t.y.). Merkezi İstihbarat Teşkilatı tarafından istihbarat faaliyetleri için harcanan para miktarlarının sunulduğu 1954 tarihli raporda, İstihbarat Araştırmaları başlığı altında personel giderleri için \$207,000, gezi giderleri için ise \$1686 harcandığı belirtilmektedir (Hearings, 1954, s. 1556). Gezi başlığı altında ise: “...Teşkilat tarafından ihtiyaç duyulan sosyolojik istihbaratın sağlanması adına saha prosedürlerini ve standartlarını iyileştirmek üzere denizasıırı seyahat için fon” bilgisi verilmektedir (Hearings, 1954, s. 1556). Bu miktarın, Mısır’da görevlendirilen sosyolojik istihbaratçı Cleland’ın masrafları olduğu değerlendirilmektedir.

Daha sonra Amerikan ordusu tarafından hazırlanan 1960 tarihli FM 11-40 talimnamesinde “Taktik İstihbarat Resmi” bölümünde sosyolojik istihbarata yer verilmiş ve sosyolojik istihbaratın “şehirler ve ilçeler hakkındaki” bilgiyi kapsadığı belirtilmiştir (FM 11-40, 1960, s. 9). Aynı sene, Amerikan Harp Akademisi’ne teslim ettiği tezinde, papaz ve subay Wallace M. Hale, sosyolojik istihbarat ile dini istihbaratın birleştirilmesi gerektiğini, bunun Amerikan ordusuna büyük yararlar sağlayacağını bildirmiştir (Hale, 1960, s. 39). Yine Amerikan ordusu tarafından hazırlanan 1961 tarihli 30-5 No’lu talimnamede stratejik istihbaratın 8 unsuru sayılmış; bunlar 1. Askeri Coğrafya, 2. Ulaşım ve Telekomünikasyon İstihbaratı, 3. Sosyolojik İstihbarat, 4. Siyasi İstihbarat, 5. Ekonomik İstihbarat, 6. Bilimsel İstihbarat, 7. Silahlı Kuvvetler İstihbaratı ve 8. Biyografik İstihbarat olarak belirtilmiştir (Military Review, 1961, s. 94). 1967 yılında CIA tarafından hazırlanan *Milli Politika İçin İstihbarat* (CIA Office, 1967) kitapçığında sosyolojik istihbarat bahsi şu şekilde verilmektedir:

[İstihbarat] toplumun geneline odaklanmışsa sosyolojik istihbarat olarak tanımlanabilir. Afrika’da ve diğer gelişmekte olan bölgelerde, kabile veya kırsal toplumların parçalanmasına, kentleşme hızına, gençliğin aileden ayrılmasına ve bunun sonucunda ortaya çıkan ve siyasi istikrar için gerekli olan sosyal disiplinlerle son derece bağdaşmayan değerler boşluğuna keskin bir bakış anlamına gelir. Seylan’daki Tamillerin, Güney Vietnam’daki öğrencilerin, Bolivya’daki Hintli kalay madencilerinin, Ürdün’deki Filistinlilerin öfkesi, bu kudurmuş siyasi tutkunun malzemesidir ve bazen bir hükümetin [bu makamlar] üzerindeki kontrolünün en iyi ölçüsüdür (CIA Office, 1967, s. 60).

1968 tarihine gelindiğinde sosyolojik istihbarat teriminin ilk defa bir ansiklopedide yer aldığı görülmektedir. Encyclopaedia Britannica’da, sosyolojik istihbarat “Askeri ve Siyasi İstihbarat” maddesi altında verilmiş olup, 2. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın SSCB tarafından işgalinde, Nazilerin Sovyetler Birliği hakkında yeterli sosyolojik istihbarata sahip olmaması önemli bir faktör olarak belirtilmiştir (Encyclopaedia Britannica, 1968, s. 347). George H. W. Bush, 1976’da Amerikan İstihbarat Teşkilatı Direktörü olduğu dönemde yaptığı konuşmasında sosyolojik istihbaratın önemine dikkat çekmiştir (Excerpts of Speech, 1976, s. 5). Amerika Birleşik Devletleri kanunlarının ve federal tüzüklerin resmi olarak derlendiği ve konuya göre tasnif edildiği 53 ciltten oluşan United States Code’un 1979 yılı basımında Merkezi İstihbarat Teşkilatı’nın görevlerinin tanımlandığı 1-802 No’lu maddede şu bilgi yer almaktadır:

Başkan’ın, Milli Güvenlik Konseyi’nin ve diğer hükümet kuruluşlarının bilgilendirilmesini sağlamak üzere Merkezi İstihbarat Teşkilatı, milli güvenliği ilgilendiren her türlü konuda yabancı siyasi, bilimsel, teknik, askeri, coğrafik ve sosyolojik istihbarat toplar (United States Code, 1979, s. 1579).

Daha sonra 1992’de hazırlanan FM 34-52 (1992) *İstihbarat Sorgusu* adlı talimnameda sosyolojik istihbarat bahsi genişletilerek şu şekilde açıklanmıştır:

Sosyolojik istihbarat, insanlar, gelenekler, davranışlar ve kurumlarla ilgilendirir. Altbileşenleri şunlardır:

1. Nüfus : Nüfus artış ve düşüş oranı, göç istatistikleri
2. Sosyal Karakter : Gelenekler, ahlaki kurallar, değerler
3. İş Gücü : İş gücündeki bölüm ve dağılımlar
4. Refah : Sağlık ve eğitim durumu
5. Halkla İlişkiler : Ülkenin enformasyon sistemleri hakkında bilgi (FM 34-52, 1992, s. 3-32)

1999 yılında Jeffrey Richelson tarafından yazılan *The U.S. Intelligence Community* (Amerikan İstihbarat Topluluğu)’nda sosyolojik istihbarat şu şekilde tanımlanmaktadır:

Sosyolojik istihbarat, bir ülke içerisindeki çeşitli grupların ilişkilerinin incelenmesidir. Etnik, dini veya siyasi olabilen bu gruplar, ülkenin istikrarı ve dış politikası üzerinde önemli etkiye bulunurlar ki geçmiş dönemlerde bunun örnekleri Yugoslavya, Afrika ve Rusya’da görülmüştür (Richelson, 1999, s. 6)

Yukarıda verilen bilgilerin yanı sıra, terimin yıllar geçtikçe ansiklopedi ve sözlüklerde daha fazla yer aldığı görülmektedir. The New Encyclopaedia Britannica’da (2003) sosyolojik istihbarat kavramı “Savaş” maddesi altında kısaca açıklanmış olmakla beraber Amerika’nın devrim sonrası İran karşısındaki etkisiz tutumu, bir sosyolojik istihbarat eksikliği olarak tanımlanmıştır. Buna göre, Amerika, 1979’da Muhammed Rıza

Pehlevi'nin İran'da devrilmesi sonrasında İran ve İslam hakkında çok yüzeysel bilgilere sahip olmuş, uzun bir süre boyunca da bu yüzeysellik devam etmiştir. Özellikle İranlı yöneticiler hakkında bilgi sahibi olamayan Amerika, onları “radikal” veya “ılımlı” şeklinde, sınırları belirli olmayan ve durumu daha da karmaşıklaştıran ifadeler kullanmıştır (The New Encyclopaedia, 2003, s. 688). Terimin, Encyclopedia Americana'nın 2005 tarihli nüshasının İstihbarat bölümü içerisinde de yer aldığı görülmektedir. “*Sosyolojik istihbarat, belirli bir ulus içindeki grup ilişkileriyle ilgilidir. Etnik, dini veya siyasi grupları ilgilendiren bu tür ilişkiler, bir ülkenin dış politikası kadar istikrarı üzerinde de önemli bir etkiye sahip olabilmektedir*” (Encyclopedia Americana, 2005, s. 246). Aynı yıl, Bob Burton tarafından hazırlanan *Top Secret: The Dictionary of Espionage And Intelligence* (Çok Gizli: Espiyonaj ve İstihbarat Sözlüğü)'nde sosyolojik istihbarat maddesi “*demografi, tarih, gelişim, organizasyon ve insan grupları ilişkisi hakkındaki istihbarat*” şeklinde tanımlanmıştır (Burton, 2005, s. 145).

Stratejik İstihbarat Kitapçığı Örneğinde Sosyolojik İstihbaratın Tanım, Amaç ve Bileşenleri

Amerikan Ordusu tarafından hazırlanan 1997 tarihli Stratejik İstihbarat kitapçığı, sosyolojik istihbaratın en geniş şekilde ele alındığı ve stratejik analizde vazgeçilmez bir rol oynadığını vurgulayan önemli bir kaynaktır. Bu kitapçık, sosyolojik istihbaratın, bir ülkenin nüfusunu, toplumsal yapısını, kültürel özelliklerini ve davranış eğilimlerini anlama ve analiz etme konusundaki kritik önemini ayrıntılı bir şekilde açıklamakta ve daha önceki ansiklopedik açıklamalardan daha fazlasını sunmaktadır. Kitapçık, sosyolojik istihbaratın temel kavramlarını ve prensiplerini açıklarken aynı zamanda stratejik analizdeki kritik rolünü ayrıntılı bir şekilde vurgulamaktadır. Bu nedenle, sosyolojik istihbaratı anlama ve uygulama konusunda en kapsamlı kaynaklardan biri olarak kabul edilebilir. Bu bölümde kitapçığın içeriği paylaşarak bu alandaki çalışmalara katkı sunmak hedeflenmektedir.

Askeri Uyum Programı adlı mesleki ihtisas kursu kitapçığı olan Stratejik İstihbarat'da sosyolojik istihbarat terimi detaylıca açıklamış, bu istihbarat türünün amaç ve temel bileşenleri ayrıntıları ile verilmiştir:

Sosyolojik bileşen, adını insan gruplarını ve bireyin grupla ilişkisini inceleyen sosyolojiden almaktadır. Bu bileşen, bir ülkenin nüfusunun bir bütün olarak neye benzediğini, nasıl davranma eğiliminde olduğunu, çeşitli grupların doğasını ve dağılımını anlamak için kullanılır. Sosyolojik istihbaratın temel amacı, [nüfusun] büyüklüğünü, karakteristik özelliklerini, işgücünün etkinliği ve potansiyel askeri-insan gücünü belirlemektir. Sağlık, refah, din, eğitim ve sosyal statüdeki farklılıklar, halka karşı propagandada kullanılmak üzere fırsatlar sunmaktadır (Strategic Intelligence, 1997, s. 1–4).

Sosyoloji, insan grupları, istatistikleri, kültürleri ve ilişkileriyle ilgilenir. İnsanların veya bir ulusun yeteneklerini, hassasiyetlerini ve olası hareket tarzlarını belirlemek için önemli bir araçtır. Nüfus, ırk, etnisite, ulusal ve kültürel özellikler ve bir ülke toplumunu etkileyen önemli faktörlerdir (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–2).

Nüfus

Stratejik planlamacılar için dünya nüfusunun incelenmesi büyük önem taşır. Nüfus tahminlerindeki değişim oranı zamana ve yere göre değişir. İstatistiki bilgiler daha gelişmiş ülkelerden elde edilebilir. Bununla birlikte, birçok ülke nüfus sayımı yapmaz, bu nedenle tahminler belirsizdir. Dünya nüfusunun hızla arttığı bilinen bir gerçektir. 1970 yılında dünya tahmini 3,6 milyar insan iken; 1980’de bu rakam 4 milyarın üzerine çıkmıştır. Eğer sınırlarında bir değişiklik yoksa, bir ülkenin nüfus artışı doğumlar, ölümler ve göçler olmak üzere üç faktörün dengesiyle belirlenir. Belirlenen sınırlar içinde, yalnızca doğumlar ve göçler (gelen) nüfusu artırırken, ölümler ve göçler (giden) nüfusu azaltır. Bu faktörlerle ilgili çalışmalar, bir ülkenin gelecekteki nüfusunun tahmin edilmesine izin verir. Bu tahminlerin doğru olabilmesi için, elde edilen rakamların doğru olması gerekir. Bir ülkenin nüfusunu dikkate alacak olan stratejik analistin başlıca ilgi alanları işgücü ve askeri insan gücüdür. Bir nüfusun toplam sayısına ilişkin yaş ve cinsiyet bilgileri önemli belirleyiciler olduğundan, işgücünün veya askeri insan gücünün doğru bir şekilde tahmin edilmesine izin verir. Stratejik analist, nüfusun yaş-cinsiyet dağılımını, erkek ve kadın sayısını her yıl ve çeşitli yaş grupları için bilmelidir. Bir işgücünün analizi genellikle 15 ila 65 yaş arasındaki nüfusu içerirken, askeri insan gücü analizi genellikle 15 ila 45 yaş arasındaki erkeklerle sınırlıdır ve 18 ila 35 yaş arasındakilere özel önem verilir. Böyle bir analiz, potansiyel işgücünün ve potansiyel askeri insan gücünün bir tahminini verir. Fiili işgücü ve fiili askeri insan gücü, fiziksel engellilik, siyasi güvenilmezlik ve diğer pek çok husus nedeniyle potansiyel tahminden daha azdır. Bir ulusun nüfusunun sadece tüm ülke için değil, aynı zamanda ülke içindeki belirli bölgeler için de mekânsal dağılımı ve yoğunluğu, stratejik analiz için büyük önem taşır. Örneğin, Arjantin nüfusunun altıda biri Buenos Aires’te yaşamaktadır ve bu durum Arjantin’i nükleer saldırılara karşı oldukça savunmasız kılmaktadır. Bir ülkenin nüfusunun yoğunluğu, o ülkenin kendi kendini besleme yeteneği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Toplam arazinin mil karesine düşen kişi oranından daha iyi bir gösterge, ekilebilir arazinin mil karesine düşen kişi oranıdır. Dünyanın bazı bölgelerinde, ekilebilir arazinin mil karesine düşen insan sayısı son derece yüksektir. Örneğin Japonya’da mil kare başına 1.500’den fazla insan düşmektedir. Buna karşılık, ABD’deki oran, ekilebilir arazinin mil karesi başına 250 kişidir. Bir ulusun nüfusunun büyüklüğü, ekonomik ve askeri gücün temel dayanaklarından biri olduğu için, stratejik analistin ilgilendiği ülkenin yayınlanmış istatistiklerine aşına olması ve nüfus analizinin temel terimlerini anlaması esastır. Dünyanın daha gelişmiş ülkeleri ya 5 ila 10 yıllık aralıklarla nüfus sayımı yapmakta ya da sürekli bir nüfus kaydı tutmaktadır (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–2).

İrk, Etnik ve Kültürel Özellikler

Stratejik analist, halk arasındaki anlaşmazlıklara veya iktidardaki hükümete karşı kin beslemeye neden olan nüfus ayrımlarına tamamen aşına olmalıdır. En önemli ve bariz faktörler, irksal, etnik ve kültürel özelliklerle ilişkili olanlardır.

- Irk, birden fazla ırkın olduğu bir ülkede bir sorun ve sosyal huzursuzluk kaynağıdır. Bazen ırk konusunda kafa karışıklığı vardır, çünkü ayırıcı çizgiler mutlak kesinlik ile tanımlanamaz. Belirli grupların, bir ırk olarak sınıflandırılmaya yetecek kadar ortak özelliği vardır. Dünya bilimsel sınıflandırması, üç ana ırk grubunu beyaz (Kafkas), sarı (Moğol) ve siyah (Negroid) olarak listeler. Irklar ve alt ırklar arasındaki fark marjı, dünya açısından bakıldığında çok azdır. İnsanlar dillerine, milliyetlerine ve kültürlerine göre sınıflandırıldığında “ırk” teriminin yanlış kullanımı ortaya çıkar. Örneğin, Anglo-Sakson ırkı, Semitik ırk ve efsanevi Aryan ırkı, “ırk” teriminin yanlış kullanımlarıdır.
- Etnik gruplar soy ile ayırt edilir. Bu gruplar genellikle yaşadıkları ülkenin dili, dini gelenek ve göreneklerini kabul etmek yerine atalarının dilini, dini gelenek ve göreneklerini sürdürürler. Avrupa’daki hemen hemen her ulusun sınırları içinde yabancı dil mirasını koruyan bir grup insan vardır. Örneğin, Belçika’da Flamanlar Hollandaca, Valonlar Fransızca konuşur. Afrika ülkeleri arasında kabile farklılıkları ve dil ve din gibi alanlarda yabancı etkisi nedeniyle ciddi bölünmeler vardır. Bu ulusların çoğu için ulusal birlik hala ulaşılmaması gereken bir hedeftir.
- Kültürel gruplar, düşünce ve davranış biçimlerindeki farklılıklarla birbirinden ayrılır. Bu farklılıklar ırksal ve ulusal farklılıklardan daha uygundur, ancak daha az önemli değildir. Bir ülkenin aristokrasisi, eğitilmiş sınıfı ve iş dünyası, köylülere ve vasıfsız işçilerden amaç ve gelenekler açısından keskin bir şekilde ayrılan bir kültürel grup oluşturur (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–4).

Çevresel Faktörler

Stratejik analist, yabancı ülkelerdeki insanların eylemlerini etkileyen çevresel faktörlerle ilgilenir. Bu faktörler arasında yaşam standartları, barınma, sağlık, din, eğitim ve kamuoyu yer alır. Bu faktörler kapsayıcı olmasa da birbiriyle ilişkilidir ve bir ülkenin moralini ve tutumlarını belirler (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–4).

- Yaşam standartlarını belirlemek kolay değildir. İnsanların kazançları ülkeler arasında farklılık gösterir ve satın alma gücündeki farklılıklar nedeniyle uluslararası ölçekte diğer ülkelerle karşılaştırılmaz. Analist, insanların kazançlarının değerinin ülkeden ülkeye değiştiğini göz önünde bulundurmalıdır. Örneğin, bir ülkede bir işçi, bir ürünü satın almak için 10 saat çalışmak zorundayken, başka bir ülkede sadece 5 saat çalışmak zorunda kalabilir. Ücretler ancak o ülke için satın alma gücü olarak ifade edilebilir. Bir ülkenin sosyo-ekonomik koşulları, o ülkenin insanların yaşam standartlarını doğrudan etkiler ve bu husus başlı başına kapsamlı bir çalışma gerektirir. Sosyoekonomik durum, bir ülkenin aktif iş gücünde artış veya düşüş yaşandığında dalgalanma eğilimi

gösterir. Yüksek istihdam, istikrarın bir işaretidir, öbür yandan yüksek işsizlik düzeyi, hükümet politikalarına karşı bir kızgınlık yaratır. Bir ülkenin barınma koşulları, halkının genel refahının önemli bir göstergesidir. Çalışma koşulları, bol yiyecek kaynakları ve ekonomik malların mevcudiyeti, tatmin edici yaşam koşullarını temsil eden faktörlerdir. Tatmin edici olmayan konut, kötü yönetilen bir ekonomik sistemin bir göstergesidir.

- Sağlık istihbaratı, genel nüfusun sağlığı ve sağlık koşullarının bölgedeki askeri operasyonlar üzerindeki etkisi ile ilgilidir. İş gücünün ve silahlı kuvvetlerin etkinliği ve büyüklüğü, nüfusun sağlığına bağlıdır. Stratejik sağlık istihbaratı, halk sağlığı düzeyini, iklimin sağlık koşulları üzerindeki etkisini, sanitasyonu, bölgedeki yaygın hastalıkları, böcek ve hayvan zararlarını, ilaç ve önleyici tedbirlerin gelişimini ve tıbbi bakım düzeyini içerir (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–4).
- Din, bütün stratejik istihbarat analizlerine dahil edilmelidir, çünkü bir ülkenin insanların davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. İnsanların gelenekleri, dini inançlarıyla bağlantılı olarak yıllar içinde gelişir. Hükümetler tarafından kullanılan modern eğitim ve propaganda tekniklerine rağmen gelenekler güçlü bir şekilde kendini gösterir (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–5).
- Eğitim, hükümet için önemlidir, çünkü birçok hükümet, insanlar üzerindeki kontrolünü eğitim yoluyla sürdürür. Bir ülkenin insan gücünün hem iş gücünde hem de silahlı kuvvetlerde etkinliği, büyük ölçüde nüfusun eğitimine bağlıdır. Okuma yazma bilmeyen insanları, makine çalıştırmak veya sıradan asker performansı göstermek için eğitmek mümkün olsa da öğrenme süreci uzundur, fakat sözlü eğitim, yazılı materyalle desteklenmediği için karmaşık değildir. Bir ülkedeki eğitimin analizi şunları içermelidir:
  - Tüm sınıflardan kişiler için ilk, orta ve yüksek öğretimin mevcudiyeti
  - Okulların sayısı ve kapasitesi
  - Teknik ve ticaret okulları
  - Askeri okullar ve askeri eğitim
  - Müfredatlar, yöntemler ve öğretimin kalitesi
  - Her seviyedeki öğrenci ve mezun sayısı
  - Öğretim üyelerinin sayısı, eğitimi ve mesleki durumu (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–5).

Kamuoyu, hükümet politika yapıcılarının kararlarını büyük ölçüde etkileyebilecek bir faktördür. İstihbarat stratejistlerini ilgilendirir, çünkü herhangi bir konudaki kamuoyu, askeri meseleleri ve uluslararası politikayı etkileyebilir. Kamuoyu, daha fazla destek çekmek amacıyla barışçıl gösteriler şeklinde kendini gösterebilir. Kamuoyu doğası gereği durağan değildir. Günün olaylarına göre değişir. Propagandacıların ustaca uygulamaları, özellikle iletişim araçları üzerinde kontrolleri varsa, kamuoyunu herhangi bir yöne yönlendirebilir. Kamuoyunu oluşturan başlıca medya araçları gazeteler, radyo, televizyon ve sinema filmleridir. Bunların yanı sıra kitaplar, dergiler ve konuşmalar gibi daha pek çok şey vardır. Medyanın göreceli önemi, nüfusun okuryazarlık oranına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişir. Stratejik istihbarat açısından moral, ortak bir hedef için iş birliği ruhu, liderliğe güven, haklı olma ve başarılı olma ruhu olarak tanımlanabilir. Düşmanın moralini bilmek, askeri çabanın başarısını veya başarısızlığını yansıttığı için hayati önem taşır. Moral, kamuoyuyla yakından ilgilidir, çünkü kamuoyu askerin moralini oluşturur (Strategic Intelligence, 1997, s. 3–6).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede sosyolojik istihbarat terimi üzerine yapılan arşiv çalışmasının sonucunda terimin farklı literatürlerde ilk defa ne zaman ve ne şekilde kullanıldığı tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. Terimin Sovyetler Birliği'nde öncelikle etnografik bir çalışmada kullanıldığı ve daha sonra Almanya ve ABD ordusu ve istihbarat teşkilatı tarafından benimsendiği belirtilmiştir. Terimin başlangıçta içeriğinin belirsiz olduğu, ancak zamanla genişletildiği ve talimnamelere daha kapsamlı şekilde dahil edildiği tespit edilmiştir. Makalede, sosyolojik istihbaratın önemli temsilcilerinden Pavel Ivanovich Kushner ve Gerhard von Mende tanıtılmış, Kushner'in Kırgızistan'da yaptığı etnografik çalışmaya ve Mende'nin Sovyet topraklarında bulunan azınlıklarla ilgili topladığı sosyolojik istihbarata değinilmiştir. Mende'nin sadece sosyolojik istihbarat uzmanı olarak değil, aynı zamanda Sovyetlere karşı savaşta icra kuvveti olan ilk sosyolojik savaş uzmanı olarak nitelendirilebileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Kur.Yzb. Hüsamettin Tanyar'ın 1952 tarihli "Ordu Dergisi"nde yayımlanan "Stratejik İstihbaratta Sosyolojik Unsurlar" adlı makalesinde sosyolojik istihbaratın Türkçe literatürde ilk genel ve kapsamlı bir tanımının sunulduğu görülmüş, halkın refahı, genel düşünceleri, işçi meselesi ve nüfus ile insan gücü gibi sosyolojik unsurların incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Makalede, sosyolojik istihbaratın Amerikan istihbaratına olan etkisi de ele alınmıştır. Amerikan Milli Güvenlik Kurulu'nun 1953 tarihli raporunda sosyolojik istihbaratın önemi vurgulanmış ve CIA'nın bu alanda bilgi toplaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, Amerikan ordusu tarafından hazırlanan talimnamelerde sosyolojik istihbarata yer verildiği ve stratejik istihbaratın bir bileşeni olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Makalede ayrıca sosyolojik istihbarat teriminin İngilizce 'de ilk defa 1953 yılında

kullanılmaya başlandığı, yıllar içinde ansiklopedi ve sözlüklerde daha fazla yer aldığı gösterilmiştir. Ayrıca, sosyolojik istihbaratın uluslararası ilişkilerdeki önemine ve Amerika'nın İran ile yaşadığı deneyimlerde sosyolojik istihbarat eksikliğinin etkisine de değinilmiştir. Amerikan ordusu tarafından hazırlanan 1997 tarihli *Stratejik İstihbarat* kitapçı, sosyolojik istihbaratın tanımı, amacı ve bileşenlerini ele alması bakımından ilk sistematik ve toplu çalışmadır. Buna göre, sosyolojik bileşen, insan gruplarını ve bireylerin gruplarla ilişkisini inceleyerek bir ülkenin nüfusunu ve davranış eğilimlerini anlamayı hedeflemektedir. Temel amacı nüfus büyüklüğünü, karakteristik özellikleri, işgücü etkinliğini ve potansiyel askeri-insan gücünü belirlemektir. Sosyolojik istihbarat, ırk, etnik ve kültürel özelliklerle ilişkili farklılıkları da değerlendirmektedir. Çevresel faktörler arasında yaşam standartları, barınma, sağlık, din, eğitim ve kamuoyu yer almaktadır.

Sosyolojik istihbarat, son yıllarda dünya genelinde önemli bir konu haline gelmiş, ancak Türkçe literatürde hala yeterince tanınmayan ve üzerine çalışma yapılmayan bir kavramdır. Bu kavram, istihbarat faaliyetlerinin sadece geleneksel casusluk ve istihbarat toplama yöntemleriyle sınırlı olmadığını vurgulayan bir perspektifi temsil etmektedir. Türkiye'de sosyolojik istihbarat kavramının sınırlı sayıda bulunması ve yeterince bilinmemesi, birçok açıdan eksikliklere neden olmaktadır. Türkiye'deki üniversiteler ve istihbarat eğitimi veren kurumların, "Sosyolojik İstihbarat" konusunu müfredatlarına eklemeleri, sosyolojik istihbaratın öneminin anlaşılabilmesi ve bu alanda yetkinlik kazanılabilmesi için gereklidir. Özellikle sosyolojik istihbarat konusunda hazırlanacak yüksek lisans ve doktora tezleri, sosyolojik istihbaratın Türkiye'deki uygulamalarını inceleyerek Türkçe literatürdeki boşluğu doldurmada büyük katkı sağlayabilir. Aynı zamanda sosyolojik istihbaratın önemi, seminerler ve bilinçlendirme etkinlikleri aracılığıyla kamuoyuna ve ilgili kurumlara aktarılmalıdır. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu karmaşık toplumsal ve siyasi sorunlar, sosyolojik istihbaratın önemini artırmaktadır. Bu nedenle, sosyolojik istihbaratın Türkiye'de daha fazla tanınması ve araştırılması, ülkenin iç ve dış güvenliği için önemli bir adım olacağı değerlendirilmektedir.

Sınırlılıklar

Bu çalışma, sadece açık kaynaklara dayanmaktadır ve askeri kaynaklara erişim sınırlılıklarından dolayı kısıtlıdır. Çalışmanın sınırlı bir veri yelpazesine dayanması, bulguların ve sonuçların yalnızca erişime açık online kaynaklar bağlamında yorumlanmasını beraberinde getirmektedir. Çalışmanın kapsamı, sosyolojik istihbaratın kavramsal bir incelemesine odaklanmakla sınırlıdır ve pratik uygulamaları veya etkileri üzerine ayrıntılı analizlere girilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- “W. W. Cleland, 84, Educator, is Dead”. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/1972/12/04/archives/ww-cleland-84-educator-is-dead-egyptian-specialist-helped-found.html>
- Ahlemeyer, H. W. (1985). *Die militärische Indienstnahme der Soziologie in den USA zwischen dem Zweiten Weltkrieg und dem Vietnamkrieg (1945–1965)*. Paper presented at the 22. Deutscher Soziologentag 1984: Sektions-und Ad-hoc-Gruppen, 536–538.
- Akman, K. (2019). Bilgi sosyolojisi açısından istihbarat kaynaklarının tasnifi ve değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 24–42.
- Ateş, B. (2020). Askeri sosyoloji: Kuruluş, gelişim ve gelecek üzerine bir değerlendirme. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 53–74.
- Başpınar, A. (2012). Sosyolojinin konusu olarak ordu ve asker: Askeri sosyoloji. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(24), 279–314.
- Blenkhorn, D. L., & Fleisher, C. S. (Eds.). (2005). *Competitive intelligence and global business*. Greenwood Publishing Group.
- Burton, B. (2005). *Top secret : The dictionary of espionage and intelligence*. Kensington Pub.
- Chomsky, N., Katznelson, I., Lewontin, R. C., Montgomery, D., Nader, L., Ohmann, R., Siever, R., Wallerstein, I., & Zinn, H. (1997). *The Cold War & the university*. New Press.
- CIA Office of Training. (1967, November 01). *Intelligence for national policy*.
- Cleland, W. W. (1936). *The population problem in Egypt. A study of population trends and conditions in modern Egypt*. Science Press Printing Company
- Encyclopaedia Britannica. (1968). Vol 12. Wiliam Benthon Pub.
- Encyclopedia Americana. (2005). Danbury Conn.: Scholastic Library Pub.
- Excerpts of Speech By George Bush. (1976, September 12). Director of Central Intelligence Before World Affairs Council, Hartford, Conn.
- FM 11-40 Signal Corps Pictorial Operation. (1960). Headquarters, Department Of The Army. <https://ia600505.us.archive.org/33/items/FM11-40SignalCorpsPictorialOperations/FM%2011-40-Signal%20Corps%20Pictorial%20Operations.pdf> (erişim 26.03.2023)
- FM 34-52 Intelligence Interrogation. (1992). Headquarters, Department of Army
- Foss, W. O. (1955, July). Guides for Strategic Planing. *National Republic*. National Republic Publishing Co
- Galula, D. (2008). *Kontrgerilla Savaşı Teori ve Pratik*. (D. Ateşok, Çev.) Kawa Yayınları.
- Gentile, G. P. (1998). *Advocacy or Assessment? The United States Strategic Bombing Survey of Germany and Japan*. Stanford University.

- Gibbs, D. N. (2001, January 28). Academics and spies: The silence that roars. *Los Angeles Times*. <https://irp.fas.org/news/2001/01/lat012801.html>
- Gökpınar, H. (2017). Panturancuların Nazi Almanyası ile ittifak çabaları ve Nazi Almanyası'nın panturancılık politikaları. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 8(30), 2101–2135.
- Gündoğdu, O. (2022). *Siyasal İslamcılık*. Kırmızı Kedi Yayınları
- Hale, M. C. (1960). The collection and evaluation of religious information. US Army War College, Carlisle Barracks, Pennsylvania.
- Hearings. (1954, April 26). Subcommittee of the Committee on Appropriations United States Senate. https://archive.org/details/sim_united-states-congress-hearings-prints-and-reports_1954-04-26
- Jacobsen, A. (2015). *The Pentagon's brain, an uncensored history of DARPA, America's Top-Secret Military Research Agency*. Little, Brown and Company
- Kalelioğlu, U. B. (2022). Alman askerî sosyolojisi: Gelişim, kurumsallaşma ve sınırlılıklar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18(41), 201–224. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1027504>
- Kent, S. (1949). *Strategic intelligence for American world policy*. Princeton University Press.
- Kinniburgh, J. B. (2004). *Who networks? The social psychology of virtual communities*. Naval Postgraduate School. https://www.academia.edu/14635095/Who_Networks_The_Social_Psychology_of_Virtual_Communities
- Kushner, P. I. (1929). *Горная Киргизия (социологическая разведка)*. Москва
- Krupianskaia, V. I., Rabinovich, M. G. Sokolova, V. K., & Tokarev, S. A. (1971). Pavel Ivanovich Kushner (Knyshev) 1889-1968. *Soviet Anthropology and Archeology*, 103, 290–299.
- Lowe, B. (2008). War for the seals: the Canadian seal controversy and sociological warfare. *Taboo: The Journal of Culture and Education*, 12(1).
- Mende, G. V. (1933). *Studien zur Kolonisation in der Sovetunion*. Priebsatsch.
- Mende, G. V. (1936). *Der nationale Kampf der Rußland-Türken*. Berlin.
- National Cyclopaedia of American Biography. (1977). Vol 57. James T. White & Co.
- National Security Council Intelligence Directive No:3. (1953, September 15). Coordination of Intelligence Production.
- National Security Council Intelligence Directive No:3. (1957, June 03). Coordination of Intelligence Production.
- Özdağ, Ü. (2011). *İstihbarat teorisi*. Kripto Kitaplar.
- Özdemir, E., & Kahya, M. (2021). İstihbarat ve güvenlik çalışmalarında sosyal bilimlerin yeri ve önemi [2. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (İstihbarat ve Güvenlik)]. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 1–14, <https://doi.org/10.28956/gbd.1009411>
- Özer, Y. (2014). *NATO Hakrekâtlarında istihbaratın yeri: Afganistan'da kültürel istihbarat* (Doktora tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara).
- Richelson, J. T. (1999). *The US Intelligence Community*. Westview Press
- Sheinin, C. E. (1996). Assessing global competition. *Competitive Intelligence Review*, 7(3), 86–88.
- Simpson, C. (1998). (Ed.), *Universities and empire. money and politics in the social sciences during the cold war*. The New Press.
- Strategic Intelligence. (1997). *US Army Intelligence Center*. Edition B, Subcourse IT 0583.

- Tanyar, H. (1952). Stratejik istihbaratta sosyolojik unsurlar. *Ordu Dergisi, Haziran, 71*(162).
- The New Encyclopaedia Britannica. (2003). Chicago: Encyclopaedia Britannica
- Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its use. *Harper's Magazine, 140*, 227–235.
- Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. (2023). Silahlı Kuvvetler Dergisi. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=579819&materialType=CR&query=Ordu>
- United States Code. (1979). (3)50. Title 50- War and National Defense.

Davranışsal İktisat Perspektifinden Armağan Teorisi Çerçevesinde Ticaret ve Barış

Banu Özüşen¹ , Levent Kösekahyaoglu²

Öz

Ticaret, geçmişten günümüze tüm toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerinin bir sonucudur. Günümüzde, "ticaret barışı teşvik eder" hipotezi çerçevesinde yapılan ekonomik analizlerle, ticaretin barışı geliştirdiği ve sürdürdüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çalışmada hipotezin arkeolojik ve antropolojik verilerle kanıtlanması amaçlanmaktadır. Arkeoloji, ticarete konu olan metalarla ilgili olarak önemli veriler sunarken, antropoloji, mübadeleye dayalı ilişkilerde insan davranışlarının doğasını anlamaya kaynaklık eder. İktisat ise bireylerin seçimlerini ve davranışlarını analiz etmektedir. İnsanın hayatta kalma stratejileri ve karar verme mekanizmalarının işleyişi ile ilgili olarak antropoloji ve iktisat ortak çalışma alanında kesişmektedir. Çalışmada, sosyal antropolojinin önemli eserlerinden olan Marcel Mauss'un "Armağan Üzerine Deneme" perspektifinde, para öncesi toplumların iktisadi, kültürel ve hukuki olgularından hareket edilmiş, ticaretin armağan ve barışçıl ilişkiler üzerine inşa edilmesine odaklanılmıştır. Ticaret ve armağanın çerçevesi "faydacılık, hukuki bağ, ticari ilişki ve barış" olarak çizilmiş, geçmiş toplumlarla günümüz toplumları arasında karşılaştırmalı bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Temeli ahlak felsefesine dayanan faydacılık yaklaşımı, bireyin tüm eylemlerinde mutluluğu amaçladığı üzerine şekillenmesi sebebi ile armağan teorisi içinde ele alınmıştır. Arkeolojik ve antropolojik kaynaklarla birlikte son dönem çalışmalar mübadele, armağan ya da ticaret sistemlerinin temelinde barışçıl ilişkilerin varlığını gözler önüne sermektedir. Çalışma ile ayrıca, ticaret ve barış üzerine yapılacak araştırmalara, iktisat bilimine ve disiplinler arası çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret • Barış • Armağan teorisi • Davranışsal iktisat • Faydacılık

Trade and Peace within the Gift Theory from a Behavioral Economics Perspective

Abstract

Trade has been a fundamental aspect of human societies throughout history, shaping economic, social, and cultural relationships. Economic studies rooted in the "trade promotes peace" premise have shown that trade can both foster and maintain peace. This study substantiates this hypothesis by drawing upon archeological and anthropological evidence. Archeology provides important insights into trade objects, while anthropology is a source of understanding human behavior in exchange-based relationships. Meanwhile, economics analyzes the choices and behaviors of individuals, exploring the mechanisms underpinning human survival strategies and decision-making processes. This study bridges the realms of economics and anthropology by examining the economic, cultural, and legal phenomena of pre-monetary societies from the perspective of Marcel Mauss's seminal work, "The Gift." Specifically, it investigates how the trade built on the foundation of gift-giving can contribute to peaceful relations. The framework for this analysis encompasses utilitarianism, legal bonds, commercial relationships, and peace. Moreover, it offers a comparative perspective between historical and contemporary societies. Gift theory is deeply rooted in utilitarianism, aligning with the moral philosophy that individuals should seek happiness in their pursuits. Importantly, this study is not limited to a specific historical period. Recent research, supported by archeological and anthropological sources, highlights the existence of peaceful relations based on barter, gift exchange, or trade systems. Through this study, we aspire to make a valuable contribution to ongoing research on trade and peace, as well as interdisciplinary investigations rooted in the basis of gift theory.

Keywords: Trade • Peace • Gift theory • Behavioral economics • Utilitarianism

1 Sorumlu Yazar: Banu Özüşen (Öğr. Gör. Dr.), Akdeniz Üniversitesi, Manavgat MYO İşletme Yönetimi Bölümü, Antalya, Türkiye. Eposta: banuozusen@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0001-6150-0234

2 Levent Kösekahyaoglu (Prof. Dr.), Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Isparta, Türkiye. Eposta: leventkosekahyaoglu@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5466-5396

Afif: Özüşen, B. & Kösekahyaoglu, L. (2023). Davranışsal iktisat perspektifinden armağan teorisi çerçevesinde ticaret ve barış. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 395-420. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0048>

Extended Summary

This study, it is aimed to prove the “trade promotes peace” hypothesis with archeological and anthropological data. A comprehensive framework, encompassing utilitarianism, legal bonds, commercial relationships, and peace, is established to examine the intricate interplay between trade and the concept of gift-giving. Moreover, the study endeavors to comparative perspective, drawing parallels between past and present societies.

The study is structured into three distinct sections. In the first section, we conducted a meticulous review of the empirical literature, focusing on modern-day societies. We explore the profound interdependence fostered by trade, which yields increased financial gains and improved overall welfare for countries. Furthermore, we emphasize the significant economic losses incurred by countries in conflicts, underlining the crucial role of trade in promoting peace. A recurring theme in these studies is the unwavering commitment of countries to safeguard their welfare gains from trade, leading to a tangible reduction in the risk of conflicts. Remarkably, the risk of conflict decreases while the rate of trade among countries continues to increase.

Tracing evidence that trade thrived on peaceful social relations in early civilizations has traditionally been the scope of archeology and anthropology. Consequently, in the second section of this study, we delve into archeology research related to trade. This research provides illuminating insights into the historical facets of trade, commodities involved, distribution mechanisms, quantities, and temporal aspects of mutual exchanges. It is well known that early societies engaged in long-distance trade as far back as the Upper Paleolithic, and these exchanges encompassed not only essential goods but also luxury items. Furthermore, it is considered that the exchange of goods was not always barter-based; at times, information or services may have been offered in exchange for goods. Such exchanges necessitate safe routes and interactions, which remain crucial but inadequately explained. This underscores the significance of anthropological and interdisciplinary studies that explore the links between trade and peace, offering a comprehensive perspective.

The third and final section of this study employs the work of Marcel Mauss to determine the traces of peace relations within the realm of trade. We begin with an overview of Mauss’s influential work. The framework for analyzing trade and gifts is delineated as “utilitarianism, legal bond, commercial relationship, and peace.” Subsequently, we strive to establish a comparative perspective that links early societies and their contemporary counterparts. In this context, Marcel Mauss’s great work, “The Gift,” renowned within social anthropology, serves as a central reference point. Mauss’ work explores the profound implications of gift-giving, encompassing fields as diverse as economics, sociology, law, psychology, trade, and international relations. This study attempts to identify areas where Mauss’s work leaves unanswered questions, serving as a guide for further exploration.

Within the gift cycle prevalent in primitive or archaic societies lies the basis of contemporary legal, economic, and social phenomena. Before the written rules, for primitive or prehistoric societies, the gift cycle offers a comparative perspective with today's societies in showing the basis of legal and commercial relationship. The cycle of gifts transcends mere acts of giving, receiving, and reciprocating; it represents a complex web of relationships, seemingly unrequited but with an implicit expectation of reciprocation within a reasonable timeframe, thereby dictating the course of interactions among individuals or societies. Gift-giving paves the way for social interaction based on a peaceful relationship. The seemingly voluntary yet inherently obligatory gift cycle, whether involving two or more parties, imposes certain obligations upon all participants within an acceptable timeframe, establishing a legal framework that the parties willingly uphold.

The utilitarian approach, a moral philosophy rooted in maximizing individual happiness or minimizing suffering through actions, aligns closely with gift-giving. Utilitarianism is generally recognized as the perspective that deems the morally right action to be the one that generates the greatest good or maximum benefits. Gift-giving aligns with the utilitarian principles of classical economics, as it enhances an individual's happiness. The initial giver of a gift takes the first step toward establishing a social and economic relationship based on peace. The sustainability of this relationship hinges upon the response of the other party to the gift. The act of giving a response gift within a reasonable timeframe, offering something of greater value after a delay, or choosing not to reciprocate can alter the course of relations among individuals or societies. In addition, the concept of gift-giving can be assessed from an anti-utilitarian standpoint. If an individual derives happiness from the act of giving gifts, this action closely aligns with utilitarianism. Utility, in this context, functions as an individual's survival strategy, operating through cognitive processes that often operate swiftly.

Gift-giving is regarded as an initial step toward establishing peaceful relations. A gift marks the beginning of a mutual and complex relationship built on trust. The initial giver of the gift makes a choice under the uncertainty surrounding whether the gift will be reciprocated. Perhaps this act is intended to minimize the risk of a potential conflict arising. In summary, the exchange of gifts contributes to the development of social relations between individuals and societies.

Irrespective of the presence or absence of written legal regulations, every society inherently desires to live in social order and economic prosperity. Trade, serving as the determinant of international relations and a fundamental factor of peace within and between societies, has been an enduring factor in social and economic relations across nearly all societies since the last ice age. Trade conducted within the framework of peace not only enhances interdependence and prosperity among countries but also paves the way for the permanent establishment of peace.

Davranışsal İktisat Perspektifinden Armağan Teorisi Çerçevesinde Ticaret ve Barış

İnsanlar binlerce yıldır ticaret yapmışlar, uzmanlar ise insanları ticaret yapmaya iten gücü araştırmaya çalışmışlardır. Tarih öncesi ticaret şekilleri farklı adlandırılrsa da temelde barışçıl ilişkiler üzerine gerçekleşmesi ticaretin önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Hediyeden mübadeleye, potlaçtan karşılıklılık ve ticarete uzanan süreçte ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler karmaşık bir yapıda ticarete kendini göstermiştir.

Yüzyıllardır politikacılar ve düşünürler için ticaretin barışı teşvik edip etmediği önemli bir soru olmuştur (Haar, 2010, s. 132). 1748’de Baron de Montesquieu’nun “Barış, ticaretin doğal sonucudur.” (2019, s. 418) şeklindeki görüşünden sonra bir kısım ekonomist ve siyaset bilimci, uluslararası ticaretin barışa öncülük ettiği fikrini benimsemiştir (Polachek ve Seigle, 2006, s. 1). Ticari ilişkiler uzun süredir barışın ve ikili ilişkilerin kurulmasının bir aracı olarak görülürken (Halle, 2012, s. 193) ticaret ve yardım politikaları, barışın ve kalkınmanın önünü açmada en etkili alanlardan ikisi olarak öne çıkmıştır (Axworthy, 2012, s. xvi).

P. Samuelson “İktisat” adlı kitabında, uluslararası ticaret prensiplerinin iktisatçıların, iktisadi konular arasında en fazla fikir birliğine vardıkları konu olduğunu belirtir (1966, s. 775). Nitekim ticaretin, tarihin her döneminde ekonomik kalkınmayı desteklemede önemli bir rol oynadığı görülür. Dünya ticareti tarihsel süreçte birkaç kez kırılma noktası geçirse de toplumlar binlerce yıldır ticaret yapmayı sürdürmüşlerdir. Büyük depresyon ve İkinci Dünya Savaşı uluslararası ticareti neredeyse durdurma noktasına getirmiş, dünya ticareti 1928’deki seviyeye 1960’larda gelebilmiştir (Begg ve ark., 2010, s. 566). 1990 yıllardan sonra ise demokrasinin yanı sıra karşılıklı bağımlılık ve uluslararası ilişkilerin ülkeler arası çatışmayı azalttığı yönündeki çalışmalar hız kazanmıştır (Hegre ve ark., 2010, s. 763).

Bu çalışmada “ticaret barışı teşvik eder” hipotezin tarihsel kökeni, arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında araştırılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde ekonomik analize yönelik literatür incelenmiştir. Günümüz toplumları ile ilgili bu araştırmalarda, ülkeler arasında yapılan ticaret ile karşılıklı bağımlılıktan elde edilen faydanın, maddi kazanımların ve refahın arttığı, çatışmanın maliyetlerinin ülkelere büyük ekonomik kayıplar getirdiği ve ticaretin önemli oranda barışı teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci bölümde, arkeolojinin ticaret ile ilgili çalışmaları ele alınmıştır. Arkeolojik kaynaklar ticaretin tarihi, ticarete konu olan metaller, dağılım yönleri, miktarları, dağıtım mekanizması ya da karşılıklı temasın önemini aydınlatacak bilgiler vermektedir. Dolayısı ile ticaret ve barış üzerine yapılacak disiplinler arası çalışmalarda, arkeolojik kaynaklar, konuya geniş bir bakış açısı ile yaklaşmaya olanak sağlamaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, ticaret ve armağanın çerçevesi “faydacılık, hukuki bağ, ticari ilişki ve barış” olarak çizilmiş, geçmiş toplumlar ile günümüz toplumları arasında

karşılaştırmalı bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Felsefe ve iktisadi düşüncede, bireyin tüm eylemlerinde mutluluğu amaçladığından hareketle, armağan teorisi ile faydacılık yaklaşımı birlikte değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken faydacılık eleştirisi ile ilgili görüşlere de yer verilmiştir. Sosyal antropolojinin önemli eseri olarak kabul edilen “The Gift” büyük oranda araştırmaya kaynaklık ederken çalışmanın, iradeyi, aklı ve mantığı doğru kullanma kurallarını içeren ahlak felsefesi (Kant, 2022, s. 16) yönü ile de desteklenmesi amaçlanmıştır. Çalışma ile uluslararası ilişkilerin belirleyicisi, toplum içi ve toplumlar arası barışın temel faktörlerinden biri olan armağan ve ticaretin, son buzul çağından itibaren hemen hemen her toplumun sosyal ve ekonomik ilişkilerinin bir unsuru olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Ticaret ve Barış Üzerine Ekonomik Analize Yönelik Çalışmalar

İktisadi düşünce tarihinde uluslararası ticaretin ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın milletler arasındaki çatışmayı azalttığı önermesi uzun bir geleneğe sahiptir. Önerilen argüman ise, ülkelerin ticaret ile elde ettikleri refah kazanımlarını kaybetmek istememeleri şeklindedir (Polachek ve Seigle, 2006, s. 1). Adam Smith, ticaret ve sanayinin şehirlerde artması ile elde edilen zenginliğin ait oldukları ülkelerin imarı ve gelişmesine üç farklı katkısının olduğunu belirtir. Bunlardan birisi, daha önce komşuları ile sürekli savaş halinde olan “kır ahalisine” ticaret ve sanayinin, aşamalı olarak, dirlik ve düzeni, iyi idareyi, kişilere özgürlük ve güveni getirmesidir. Smith ayrıca komşu bir ülkenin zenginliğinin, barış ve ticarete, mevcut ülke için önemli bir pazar ve gelir sağlama unsuru olacağını belirtir (2020, s. 317, 318, 377).

Ticaret ve barış üzerine yapılan ekonomik analizlerden birisi Polachek’in “Conflict and Trade” çalışmasıdır. Bu çalışmada çatışma ile ticaret arasında negatif korelasyon test edilmiş, en yüksek düzeyde ekonomik ticarete sahip olan ülkelerde düşmanlık düzeyinin en düşük olduğu bulunmuştur. Yapılan analiz iki ülke arasındaki ticaretin ikiye katlanmasının, aralarındaki düşmanlığın %20 azalmasına yol açtığını göstermektedir. Çatışmanın varlığı ise mevcut ticaretin kaybı ve potansiyel refah kayıpları anlamına gelmektedir. Ayrıca çalışmada demokratik iki ülkenin demokratik olmayan iki ülkeye oranla daha fazla ticaret ve iş birliği yaptığı, bunun da demokratik barış ile açıklandığını belirtilmiştir (1980, s. 55–56).

Anderton ve Carter “The Impact of War on Trade: An Interrupted Times-Series Study” adlı çalışmalarında, “Ticaret barışı teşvik eder.” hipotezini üç öncül üzerine kurmuşlardır. İlki, toplumlar ticari ilişkilerden önemli kazanımlar elde ederler. İkincisi, toplumlar arasındaki ciddi çatışmalar ticareti bozar ve üçüncüsü, birinci ve ikinci öncüller siyasi karar alıcıların hesaplarına dahil edilir. Üç öncülden herhangi birinin olmaması durumunda ticaret ve barış arasındaki liberal bağlantı kopar. Liberal hipoteze göre savaş, vazgeçilen ticaretin fırsat maliyetini de beraberinde getirir. Dolayısıyla ticaret, savaşın maliyetini yükselterek barışı teşvik eder (2001, s. 445–455).

Glick ve Taylor “Collateral Damage: Trade Disruption and the Economic Impact of War” adlı çalışmalarında savaşın ikili ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. İktisat tarihinde geleneksel görüş, ülkeler arasındaki çatışmanın ekonomik aktiviteyi özellikle uluslararası ticareti bozacağı yönündedir. Çalışmada, ticareti yıkıma uğratan savaşın ekonomik maliyetleri ekonometrik analiz ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Savaşla birlikte ticaret, uzun yıllar savaş öncesi seviyesine dönemez ve bu da toplam maliyetleri artırır. Diğer taraftan savaş alanını etkileyen savaşın doğrudan maliyetleri ile birlikte savaşan taraflar, ticari kayıplar ve diğer tarafsız tarafları da etkiler. II. Dünya savaşı ile ilgili vaka çalışmaları ticari kayıpların ve insan kayıpları ile birlikte olumsuz dışsallıkların oldukça yüksek olduğunu göstermiştir (2005, s. 1–39).

Polachek ve Xiang “How Opportunity Costs Decrease the Probability of War in an Incomplete Information Game” adlı çalışmalarında ticaret ve çatışma arasındaki ters yönlü ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Çalışmada ekonomik karşılıklı bağımlılıktan elde edilen faydanın uluslararası çatışmayı caydırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan sonuç fırsat maliyeti argümanını desteklemekte ve ekonomik etkileşimin nedenini açıklamaktadır (2008, s. 10).

Hegre ve ark. “Trade does promote peace: New simultaneous estimates of the reciprocal effects of trade and conflict” adlı çalışmalarında, ekonomik karşılıklı bağımlılığın barışı teşvik edip etmediğini araştırmışlardır. Gerek ticaret gerekse çatışmanın ulusların büyüklüklerinden ve birbirlerine olan mesafeden etkilendiğini ve bu sebeple modellere dışsal faktörlerin de dahil edilmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir. İster ileriye dönük ister eş zamanlı olsun, şiddetin önemli maliyetleri olması sebebi ile ticaretin barışı teşvik ettiğini açıklamışlardır (2010, s. 763).

Rider “A game-theoretic interpretation of Marcel Mauss” isimli çalışması ile Marcel Mauss’un eserinin oyun teorisi ile bir yorumunun yapılabileceğini önermektedir. Basit bir oyun aracılığıyla, hediye verme biçimindeki mütakabiliyetin, tarihhöncesi halkların çatışmaya dayalı ilişkilerden daha işbirlikçi nitelikteki ilişkilere geçmelerini nasıl mümkün hâle getirdiğini gösterir. Bu çalışmada oyuncular için tanımlanmış birer fayda fonksiyonu bulunmaktadır. Makale, hediye ve genel olarak mütakabiliyetin, hediye iade edilmezse, güvenilir bir çatışmaya dönme tehdidi altında daha işbirlikçi ilişkilerin gelişmesine nasıl izin verebileceğini göstermektedir (1998, s. 209).

Arkeolojide Ticaret ve Toplumlararası Etkileşime Dair Kanıtlar

Montesquieu’ya göre, ticaretin tarihi, insanların iletişiminin tarihi ile eştir ve insanları barışa teşvik eden ticaretin doğal etkisidir. İki ülke karşılıklı ticaret yaptığında birbirlerine bağımlı hale gelirler ve karşılıklı ihtiyaçlar üzerine çıkar ilişkisi kurulmuş olur. Montesquieu ayrıca, bir ülkede eğer ticaret yoksa bu durumun “haydutluğu tetikleyeceği”ni belirtir (2019, s. 418). Bu doğrultuda mübadele ve ticaret insan

toplumlarının gelişiminin temeli olarak görülmekte ve insanın toplumsal evriminde şekillendirici bir faktör olarak yer bulmaktadır (Oka ve Kusimba, 2008, s. 341).

Renfrew, 1970'lere kadar ticaretin tarih öncesi bir insan aktivitesi ve kültürlerarası temasın gerçekleştiğinin göstergesi olmasına rağmen hak ettiğinden daha az ilgi gördüğünü belirtir (1969, s. 151). Smith ise, ampirik ve kavramsal üretkenlik dönemi olan 1980'lerden sonra arkeologların ticaret araştırmalarından uzaklaştığını ve değişim analizlerinin de K. Polonyi'nin, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve değiş tokuş sınıflandırması ile gerçekleştirildiğini açıklar (2004, s. 83–83). Ayrıca Marcel Mauss'un "Armağan Üzerine Deneme" çalışmasından önce ticari olmayan yükümlülükler bilimsel bir araştırma alanı oluşturmamaktadır (Weber, 2018, s. 50).

Tarih öncesi ticareti açıklamada tek bir tanımlama yeterli gelmemektedir (Doğan, 2008, s. 17). Arkeolojide tanımlama, bir materyalin fiziksel ve kimyasal özellikleri teşhis edilerek, belirli bir doğal kaynağa ait olduğunun belirlenmesi sureti ile yapılır. Bir materyalin spesifik kaynağının tanımlanması, bitmiş nesnenin ya da hammaddenin açıkça başka bir bölgeden taşındığını gösteriyorsa bu genellikle ticaret ve dolayısı ile takas anlamına gelmekte, erken seyahatin göstergeleri ve belki de değişim sistemlerinin gelişimine işaret etmektedir (Renfrew, 2005, s. 23).

Ticaret, doğal dağılımı sınırlı olan (tuz, obsidyen vb.) ve üstün teknik bilgi ve diğer ekonomik faktörler ile sınırlı bir alanda en verimli şekilde üretilen ürünler olarak iki çeşittir. Tarihöncesi toplumlarda ise doğal dağılımı sınırlı olan ticaretin şeklinin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ticaret en geniş anlamıyla, barışçıl insan gücü aracılığıyla malların karşılıklı değişimi, takası ya da hareketi olarak tanımlanabilir. Karşılıklılık her zaman kanıtlanamasa da ganimet, haraç veya verginin olası olmadığı durumlarda genellikle bir karşılık vermekten bahsedilebilir. Mallar herhangi bir baskı altında verilmediği sürece karşılığında bir mal alınması da olası gözükmemektedir (Renfrew, 1969, s. 152).

Dağılım haritaları, malların ve materyallerin dağılımındaki kapsamı ve yoğunluğu gösterebilir. Ancak materyallerin takas sonucu seyahat ettiğine karar vermek zordur ve eğer takas ise, takas işleminin diğer bileşenlerinin neler olduğu başka bir zorluğu beraberinde getirmektedir (Renfrew, 2005, s. 24). Diğer taraftan arkeolojik kayıtlarda karşılıklı ticaret oldukça az belgelenebilmektedir. Bir yönden hareket eden nesnelere dağılım modeli oluşturabilse de karşı yönden hareket belirgin olmamaktadır. Karşılıklı iki metanın göreceli değerleri çoğunlukla kavramsal olarak çalışmalarda yer almaktadır (Renfrew, 1969, s. 155).

İnsanlığın tarihsel süreci üzerine uzun yıllardır arkeologlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, tarih öncesi insan etkileşimleri ile ilgili olarak önemli miktarda veriyi barındırmaktadır. Malzeme ve metaların küresel dağılımı ve değişimi büyük veri

setlerinden birisini oluşturmaktadır. Ancak bu etkileşimin doğası ve farklı kültürlerin şekillenmesindeki oynadıkları rol henüz yeterince anlaşılamamıştır (Oka ve Kusimba, 2008, s. 339).

Arkeolojik kaynaklar on binlerce yıl önce, Üst Paleolitik Çağ'da yaşayan toplulukların birbirinden bağımsız olmadıklarını, gruplar arasında ürünlerin değiş tokuş yapıldığını göstermektedir. Alışverişe konu olan nesnelerin ise daha çok lüks olarak değerlendirilebileceği bilinmekte, maddi nesnelerin alışverişinin aynı zamanda fikirlerin birikimine de fırsat hazırladığı belirlenmektedir (Childe, 2009, s. 52–53).

Değişim sistemlerindeki gelişimin karmaşık toplumların gelişiminde önemli bir rol oynadığı (Renfrew, 2005, s. 26) göz önünde bulundurulduğunda, karşılıklılık metalar arasında yapılsa bile, karşılıklılık sırasında yeni fikirlerin teması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim çöküş halindeki toplumlarda ticaretin ve bilginin uzak mesafelerde azaldığı belirlenmiştir (Tainter, 1988, s. 193).

Günümüzden yaklaşık 74 bin yıl önce insan nüfusunun önemli bir dar boğaza girmesine sebep olduğu düşünülen Toba patlaması toplumlar arası en eski sosyal ve ekonomik ilişkinin varlığını gösterebilir. Patlama sonucunda, yaşanan zorlu çevre koşulları süresince, geniş alanlar üzerinde gruplar ve bireyler arasında görülmemiş derecede bilgi alışverişi ve sosyal iş birliğinin varlığı belirlenmektedir. Mikrolit bıçak tabanlı endüstrilerin öncüleri ve taş alet hammaddelerinin uzun mesafelerdeki hareketi (bu hareket bilgi alışverişini yansıtan malzemelerdir) son buz çağının başlangıcı boyunca izlenebilmektedir. Anlık gelişen buzul ve volkanik kışta insanların hayatta kalabilmeleri bilgi paylaşımı ve sosyal yardımlaşma neticesinde mümkün görülmektedir (Ambrose, 2003, s 231–234).

İnsani ihtiyaçlar biyolojik arzularla sınırlı değildir. İnsanlar sürekli olarak toplumdan topluma değişen yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmışlardır. Ancak arkeolojik kayıtlarda, üretilmiş çok sayıda çeşit günümüze kadar ulaşamamıştır. Kemik, fildişi, geyik boynuzu, kabuklar (Childe, 2019, s. 18–47), değerli ve yarı değerli taşlar, kaplar, kil, boya maddeleri, bakır ve diğer madeni cevherler (Runnels, 1989, s. 155), yontma taş endüstri öğelerinin hammaddesi radyolarit, çakmaktaşı, obsidyen ve kaya kristali uzun süre dayanan nesnelere ve günümüze kadar ulaşabilmişlerdir (Kartal, 2009, s. 120). Diğer taraftan tohumlar, tahıl, kuruyemişler, hayvanlar, tuzlanmış balık, dokuma, çanak çömlekler, hayvansal ürünler, bal, bitki ve böceklerden elde edilen boya maddeleri, bilgi, fikirler, teknik bilgi, toplumsal kavramlar ve yağmanın arkeolojik olarak kanıtlanamadığı ancak ticarete konu olduğu tahmin edilmektedir (Doğan, 2008, s. 154–155). Toplumlararası kültürün yayılması bakımından ticaret, tarih öncesi toplumlarda daha güçlü görülmektedir ve insan tecrübesinin birikimini hızlandırmıştır (Childe, 2009, s. 113).

Tarih öncesi toplumların ticaret araştırmalarında ithal edilen malzemelerin nicel çalışması temel bir yaklaşımdır. Obsidyen, çıkış noktalarının genellikle belirlenebilir olması ve istatistiksel araştırma için yeterince parça bulunması sebebi ile ticaretin nicel çalışması için uygun bir malzeme olarak görülmektedir (Renfrew, 1969, s. 156). Obsidyen, arkeolojide ticaret çalışmalarında en önemli ticaret nesnesidir ve toplumlararası temasın göstergesidir (Renfrew ve ark., 1966, s. 50). Tristan Carter “A true gift of mother earth: the use of significance of obsidian at Çatalhöyük” adlı çalışmasında obsidyeni toprak ananın gerçek bir hediyesi olarak nitelendirir (Carter, 2011, s. 1). Obsidyeni önemli yapan öncelikle diğer ticareti yapıldığı düşünölen nesnelere oranla günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Ayrıca oldukça uzak mesafelere büyük miktarlarda taşınan hem hammadde hem de nihai ürün olarak taşınma özelliği gösteren tek malzemedir (Doğan, 2008, s. 158). Renfrew ve ark. “Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East” çalışmalarında Anadolu ve çevresindeki erken neolitik yerleşmelerinin hemen hemen hepsinde obsidyen kullanımının varlığını belirtir. Obsidyenle ilgili nicel bir çalışma ile toplu bir ticareti açıklayabilmek için şüphesiz tüm neolitik yerleşim yerlerinin kazılması ve eksiksiz olarak tüm obsidyenlerin bulunması gerekmektedir. Ancak obsidyen kaynaklarından uzak sitelerde, kaynak sitelere oranla arzın azlığı hem neolitik dönem karşılıklılığı hem de mübadelenin önemli bir metası olduğunu göstermektedir (1966, s. 50). Obsidyenin karşılığında yapılan ödeme ile ilgili olarak ise birçok varsayım bulunmaktadır. Tükenebilir mallar, yeni fikirler, tamirat veya konaklama varsayımlar arasında sayılmaktadır (Doğan, 2008, s. 162). Çatalhöyük’te, Hasan Dağı’ndan çıkarılan obsidyenin Suriye’deki çakmaktaşı ile mübadelesi, karşılıklı ticaretin önemli bir örneğidir (Şenel, 1982, s. 183).

Üst Paleolitik Dönem mağara resim sanatı boya maddelerinin kullanımında zengin örnekler sunmaktadır. Çeşitli boya ve dolgu maddeleri kullanılan bu sanat hem estetik hem de teknik uzmanlık konusunda dikkat çekmektedir. Boya ve dolgu maddelerinin buldukları yerin yakınında bir kaynaktan elde edilmemiş olması uzak mesafelerden getirilmiş olduğunu işaret etmektedir (Doğan, 2008, s. 183).

Toplumlararası ticarete konu olan bakır cevheri ise her yerde bulunmayan ve ithal edilmek zorunda kalınan hammadde niteliği taşımaktadır. Bu madenin sürekli kullanılması devam eden bir ikmal düzeninin örgütlenmesini, yani uygulamada ticareti gerektirmiştir. Lüks mal olmaktan çıkan madenin ihtiyaç maddesi olarak görölmeye başlanması toplumun, ithal edilen mallara bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Childe 2009, s. 95). Şüphesiz bu bağımlılık toplumlararası ekonomik ve sosyal ilişkilerin sürdürölmesine olanak sağlamıştır.

Antropolog Ambrose, tarih öncesi toplumlarının gerçekleştirdiği süs eşyalarının değiş tokuşunun da modern insan davranışı için önemli bir kanıt olduğunu belirtir.

Özellikle boncuk gibi “faydacı olmayan” bir nesnenin bile değiş tokuşu “gecikmeli karşılıklılık sistemi” olarak insanların riskli ortamlarda ayakta kalabilmek için sosyal bir güvenlik sisteminin kurulması anlamına geleceğini ifade eder (1998, s. 388–389).

Arkeolojide ticaretin ancak güvenli yollar aracılığı ile gerçekleştiğine ilişkin veriler de önemlidir. M.Ö. 2000’li yıllarda Anadolu’da yaygın olan Asur ticaret kolonileri barışın, ticaretin gerçekleşmesindeki rolünü göstermektedir. Anadolu’da barış ortamının bulunması Asurlu tüccarların ticaret için bu bölgeyi seçmesindeki önemli etkenler arasında olduğu bilinmektedir. Ticaret kervanlarının Asur’dan Kaniş’e (Kültepe) ulaşmaları ancak altı ay sonra gerçekleşmekteydi. Kervanların güvenliği Anadolu krallar tarafından sağlanmakta ve bunun için yol güzergâhına karakollar kurulmaktaydı (Sever, 1995, s. 3).

Antropolojik Yaklaşımda Armağan, Ticaret ve Barış

Davranışsal İktisat ve Armağan Üzerine Deneme’ye Genel Bakış

İktisat teorileri insan davranışını inceler. Uzun yıllar içinde gelişen ekonomik teoriler önemli bir çeşitlilik ve dinamizm gösterirken davranışsal iktisat bu gelişimin içinde kendini konumlandırmıştır (Egbert, 2018, s. 5) Davranışsal iktisat, iktisadın açıklama gücünü ona daha gerçekçi psikolojik temeller sağlayacak şekilde artırır. Bu durum ise iktisat yaklaşımının reddi anlamına gelmez (Camerer ve ark., 2004). İnsanın bilişsel yeteneği, sosyal etkileşimi ve bu bulguların ekonomik davranış üzerindeki etkilerini araştıran davranışsal iktisat, iktisat biliminin daha çok sosyoloji, antropoloji ve psikoloji ile ilişkilendirilmesidir. (Laibson ve List, 2015, s. 385). Bu bağlamda armağan teorisi, insan davranışlarının psikolojik yönünü antropolojik perspektifte açıklama olanağı sunar.

Ticareti tarihsel perspektifte kavramada arkaik toplumlarda görülen “armağan” konusu çalışmalarda yer bulmakta ve Marcel Mauss’un (2018) ünlü eseri “Armağan Üzerine Deneme” kendisinden sonraki dönemlere önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Hatta M. Sahlins “Taş Devri Ekonomisi” adlı kitabında, bu önemli eserin kendisinin de bir “armağan” olduğunu belirtmektedir (2010, s. 148). Uzun yıllar farklı disiplinler içinde çalışma alanı bulan Mauss’un eseri arkaik¹ toplumlarda değiş tokuşun nedenleri ve biçimi üzerinedir. Mauss çalışmasında, günümüz toplumların hukuk ve iktisadi sistemlerinin ilkel ya da arkaik toplumların sistemlerinden fazla uzak olmadığını açıklamayı amaçlamıştır.

Eserin sunuş bölümünde Florence Weber, Mauss’un eserini “...sosyal antropolojinin en meşhur ama aynı zamanda en karanlık metnidir.” şeklinde yorumlar. Ayrıca Mauss’un

1 Marcel Mauss ilkel yerine arkaik kelimesini kullanmayı tercih etmiştir, Eserinde “ilkel denilen ya da arkaik dediğimiz” şeklinde bir anlatım yolu ile iki kavramı birlikte kullanmıştır s.72-75. Çalışmada bu iki kavram Mauss’un görüşüne uygun olarak kullanılmıştır.

kendisinin de eserin eksik olduğunu kabul ettiğini belirterek, Mauss'un "...daha çok bir sorunu çözmekten ve kesin bir cevap vermekten ziyade önerdiğimiz araştırma konularıdır." şeklindeki ifadesini ekler (2018, s. 11–256). Weber'e göre eser, yeni dünyanın kapılarını açmaktadır. Eseri her okuyan farklı bir yaklaşım bulur. Kimisi basit bir ticari işlem görürken kimisi bir paradigma, kimisi de ticari olmayan yükümlülüklerin formunu görür. Weber de kendi görüşünü "...eserde olgular arasındaki sınırın yeterince çizilmediği..." şeklinde açıklar (2018, s. 11–16). Sahlins de eseri (2010, s. 148), "...sonu gelmez bir şekilde üzerinde kafa yorulacak bir kaynak." olarak tanımlar. Mauss'un çalışmalarının sosyal bilimlerde içinde konumlandırılması güçtür (Tunçbilek, 2020, s. 520). Mauss çalışmasının sınırlarını kesin çizgilerle belirlemez ve araştırmacıya çalışma alanı bırakır. Nitekim eserin hem gizemli yönü hem de araştırmacılara sunulan alan onun disiplinler arası özelliğini beraberinde getirmiştir. Uzun yıllardır araştırma alanlarına dahil edilmesi de bu özelliğinin bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır. Weber, Mauss ile ilgili olarak "...hukuk ve menfaat kurallarını bir araya getirerek iktisat bilimi ile teorik bir tartışmaya dahil olur." şeklinde tespit ederken (2018, s. 35), Mauss'un eserinde, ilkel ya da arkaik toplumlarla, dünyanın geri kalanını temsil eden toplumlar arasındaki büyük ayırmadan bahsetmediğini belirtir. Tam aksine, hukukun ve iktisadın cevap aradığı sorulara arkaik toplumlar ile cevap bulunabileceğini açıklama amacı taşıdığını ifade eder. Nitekim Mauss da eserin muhtelif bölümlerinde günümüz toplumlarında görülen hukuk ve iktisadi sistemlerinin izlerinin arkaik toplumlarda olduğunu açıkça belirtir (2018, s. 191, 245, 258). Mauss'un bu yaklaşımı, ilkel ya da arkaik toplumların düşünce yapılarının ve davranış şekillerinin, iktisatta açıklanmaya çalışılan bireylerin, özünde benzer olduklarını ve iktisadi ve hukuk sistemlerinin birbirinden bağımsız olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Nitekim Mauss şu sözlerle konuyu açıklığa kavuşturur: "İktisadidirler: zira değer, fayda, çıkar, lüks, zenginlik, kazanma, biriktirme fikri, diğer yandansa tüketim, hatta tamamıyla israfa yönelik salt harcama fikri, bugün bizde olduğundan farklı anlaşılabilir da bu fenomenler de mevcuttur." (2018, s. 258).

"Armağan Üzerine Deneme" 1925'te yayımlandığından beri, çok sayıda bilim dalının ve araştırmacının inceleme alanına dahil olmuş ve armağan vermenin ya da almanın temelinde bulunan unsurlar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Eser dikkatli okunduğunda sadece bir armağan döngüsünden ziyade fayda, mülkiyet, ticaret, barış, kâr (Komter, 2007, s. 93; Sahlins, 2010, s. 159–171), hukuki bağ, adalet, müeyyide, borç ilişkisi (Weber, 2018, s. 29–38), verimlilik, karşılıklılık, iş bölümü, sözleşme, lüks tüketim ve artı ürün gibi birçok olgu rahatlıkla görülmektedir. Gerçekten de Mauss'un eserinde armağan temelinde ekonomiden sosyolojiye, hukuktan psikolojiye her şey inceleme alanının kapsamını oluşturmuştur. Ancak daha çok sosyoloji ve antropolojide çalışma alanı bulan armağan disiplinler arası çalışma için halen yeterli düzeyde ele alınamamıştır. Mauss'un eserinin kendisi de bir armağan ise eseri okuyan her araştırmacı için bir geri dönüş gerçekleşmelidir. Mauss, çalışmanın çerçevesini:

“İskandinav uygarlığında ve daha birçok başkalarında, değiş tokuşlar ve sözleşmeler teoride gönüllü, gerçekteyse zorunlu olarak yapılan ve geri verilen hediyeler şeklinde ortaya çıkar.”

şeklinde çizer (2018, s. 72). Çalışmasında olgulardan hareket ederek günümüz toplumlarının “ilkel denilen” ya da arkaik toplumlara ne kadar yakın ya da ne kadar uzak olduğunu karşılaştırmalı bir yaklaşım sunar. İkel toplum kurumlarının hem bugünkü hukuk ve iktisat biçimlerine geçişini hem de dünya toplumlarının tarihsel süreçlerini açıklamaya yardımcı olacağını açıklar. Diğer taraftan mevcut hukuk ve iktisat sistemlerinin, geçmiş toplumlardaki benzer kurumlardan başladığını ispatlamaya çalışır.

Mauss, bizden önceki toplumların ticari ilişkilerinde iktisadi bir pazardan yoksun olmadıklarını, sözleşmenin ve satışın nasıl yapıldığını, değiş tokuşu, paradan önce pazarın nasıl işlediğini ve bu işlemlerdeki, ahlak ve iktisadın tüm toplumların temelinde olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Mauss eserinde “İkel ya da arkaik toplumlarda alınan hediyein geri ödenmesi zorunluluğunu gerektiren hak ya da çıkar ilkesi nedir? Verilen şeyde nasıl bir güç ilkesi vardır ki alanı geri ödeme yapmaya zorlamaktadır?” sorularını ve bu sorularla bağlantılı meseleleri incelemiştir (Mauss, 2018, s. 73–74). İnceleme konusuna ilk olarak R. Elsdon Best’in Ngati-Raukawa kabilesi mensubu Maori bilgesinden (Tamata Ranapiri) derlediği bir “asıl metin” kaynaklık etmektedir. Bu metin uzun yıllardır araştırmacılar için üzerinde çalışılan önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir:

“Size hau hakkında konuşacağım...Hau, esen rüzgâr değildir. Hiç ilgisi yok. Belirli bir eşyaya (taonga) sahip olduğunuzu varsayalım ve siz bu eşyayı bana veriyorsunuz. Onu sabit bir fiyatla bana vermiyorsunuz. Bu konuda pazarlık yapmıyoruz. Şimdi ben bu eşyayı üçüncü kişiye veriyorum, o da belirli bir süre geçtikten sonra ödeme (utu) olarak bir şey vermeye karar veriyor. Bana bir şeyi (taonga) hediye ediyor. Şimdi onun bana verdiği bu taonga, benim sizden aldığım ve ona verdiğim taonga’nın ruhudur (hau). Sizden gelen bu taonga’ların karşılığında aldığım taonga’ları size vermek zorundayım. Onu kendime saklamam adil (tika) olmayacak, ister onlar arzu edilir (rawe) ister arzu edilmeyen (kino) olsun. Onları sana vermek zorundayım çünkü onlar bana verdiğin taonga’nın hau’su. Eğer diğer taonga’yı kendim için saklarsam bana ciddi zarar gelebilir, hatta ölüm. Bu hau’nun doğası, kişisel mülkiyetin hau’su, taonga’nın hau’su, ormanın hau’sudur. Kati ena (bu konuda bu kadarı yeterli)” (Mauss, 2018, s. 88–89).

Tamata Ranapiri’ye ait asıl metin üç kişi arasında gerçekleştiği düşünülen bir armağan döngüsünü anlatır. Oldukça sadeymiş gibi gözükse de bu metin iktisadi, hukuki, sosyolojik, antropolojik ve kültürel olguları içinde barındırılmakla birlikte, her okuyuşta yeni anlamlara ulaşılmaktadır. Mauss (2018, s. 91) bu metinde bazı hususların açık bazılarının da belirsiz olduğunu ifade eder. Sahlins metni yorumlarken (2010, s. 159–161), bu döngünün neden sadece iki kişi ile sınırlı olmadığını “yaşlı beyefendinin bariz zekasını hafife almak” şeklinde açıklar. Nitekim iki kişi ile gerçekleşecek bir armağan değiş tokuşu oldukça basit olacaktır. Sahlins’e göre belirli bir sürede elde edilecek faydayı göstermek ve hediyein meyvelerini ilk sahibine geri dönmesi gerektiğini

anlatılabilmek için üçüncü kişi zorunlu olarak bu döngüye dahil edilmiş olmalıdır. Şüphesiz sadece iki kişi arasında gerçekleşecek bir armağan döngüsünde hem armağan hem de varsa armağanın ürünleri ilk sahibine dönmelidir. Ancak olaya üçüncü kişinin dahil edilmesi ile bir kişinin verdiği hediyein başka birisinin sermayesine dönüşme durumu anlatılmak istenmiştir.

Mauss, Maori hukukundaki yasal bağın, nesnelere aracılığı ile oluşan ruhların bağı olduğunu açıklar. Çünkü nesnenin kendisi bir ruhtur, ruhtandır. Bu nedenle birisine bir şeyi hediye olarak vermek kişinin kendisinden bir şey vermesidir. Dolayısı ile hediyeler yolu ile değiş-tokuşun doğası çok daha iyi açıklanabilir (Mauss, 2018, s. 92). Verilen şeydeki bu güç “*hau*”dur. *Hau*, hediye verenin ruhudur. Bu ruh, hediye alan üzerinde mistik ve tehlikeli bir kontrole sahip olmasına yol açar. *Hau* hediyein neden geri ödendiğini açıklar (Sahlins, 2010, s. 149). *Hau* doğduğu yere, ormanın kutsal alanına, klana ve sahibine geri dönmeyi arzular. *Hau* (ya da taonga) bir tür bireyselliğe sahiptir ve bir zincire bağlıdır. Taonga’nın ruhu olan “*hau*” hediye alıp verme işleminin gerçekleştiği üç kişiyi değil, taonga’nın devredildiği bütün bireyleri takip edecektir (Mauss, 2018, s. 90–91). Weber’e göre ise *hau* armağan döngüsünün adalet ve müeyyide boyutudur (2018, s. 36).

Tamata Ranapiri armağan döngüsünü anlatırken (Mauss, 2018, s. 88), armağanın bir fiyat belirlenmeden verildiğini, pazarlık yapılmadığını, üçüncü kişiye verildikten sonra üçüncü kişinin bir zaman süresi sonunda ödeme olarak bir şey vermeye karar verdiğini açıkça belirtir. Fiyat ve pazarlık gibi iktisadi unsurlar armağan döngüsü içinde yer almazken ödeme bu döngünün içine dahil olur. Aslında Tamata Ranapiri kendi toplumlarından uzak olmayan fiyat, pazarlık ve ödeme gibi iktisadi kavramları açıkça dile getirirken teoride gönüllü gerçekte ise zorunlu olan armağanın bir ödeme mekanizmasına sahip olduğunu açıklar.

Faydacılık ve Armağan

Mauss armağan iktisadının, “sözde doğal iktisadın”, faydacılığın çerçevesi içine girmekten bir hayli uzak olduğunu belirterek, bir çıkar söz konusu olsa bile bunu modern toplumlarda bireyleri yönlendiren çıkar anlayışına benzetmez (2018, s. 245–253). Ancak hediyein verildiği andan itibaren karşılığını beklemeye başlaması, “teoride gönüllü gerçekte ise zorunlu olması” ve süre uzadıkça yükümlülüğünün artması fayda maksimizasyonundan tamamıyla uzak olmadığını ve aynı zamanda ticaretin başlaması için ilk adımın atıldığını göstermektedir. Nitekim Sahlins’de (2010, s. 159), Tamata Ranapiri’ye ait metinde yer alan üç kişilik armağan döngüsünde, armağanın ürünlerinin ilk sahibine geri verilmesinin yani elde edilen “faydanın” ilk alıcısı ile buluşması gerektiğini belirtir.

Ticaretin temelinde bulunan barışı, armağan teorisi ve faydacı yaklaşım ile değerlendirirken faydacılığın gerek ahlak felsefesinde gerekse iktisadi düşüncede,

temelde benzer anlayışta olduğunu görebilmek için, teoriyi uzun tarihi içinde ele almak önemlidir. Bu, antropoloji ve felsefenin, birbirinden ayrılmaz (Kant, 2022, s. 16) iki bilim olma özelliğinin kaçınılmaz sonucu olarak çalışmanın kapsamını belirlemektedir.

Faydacılık teorisi, ahlaki olarak doğru eylemin en fazla mutluluk üreten eylem olduğunu iddia eder (Sverdlik, 2012, s. 79). Faydacılık, Bentham'ın teorisi ile özdeşleştirilse de MÖ 5. yy'a, Çinli filozof Mo Tzu'a kadar uzanmaktadır (Scarre, 2002, s. 28–72). Faydacı gelenekteki her düşünce okulu, ahlakın her ayrıntısında, eylemlerin mutluluk üzerindeki etkili gücünü kabul eder (Mill, 2017, s. 54). Felsefesinin amacı insan mutluluğu üzerine olan Epikuros da hazzın tüm canlıların birincil amaç olduğunu, yeni doğan çocuklar ve hayvanların da hazzı aradıklarını ve acıdan kaçındıklarını belirtir. Haz tamamen duyguya bağlıdır. Her seçim ve kaçınma için başlangıç noktası hazdır (Laertius, 2021, s. 13–22). Faydacılık, ne bireyin mutluluğu için toplumun mutluluğunu feda eder, ne de toplumun mutluluğu için bireyin mutluluğunu feda eder. Hatta faydacılık ekosistemi oluşturan tüm canlıları kapsayacak kadar çalışma alanını genişletir. Toplumda belirlenmiş hukuk kuralları, örf – adet, gelenek, din ya da ahlak kurallarının dışında, hangi eylemlerin doğru ya da yanlış olduğu ile ilgili olarak, faydacılığın sınırlarını çizmek zordur. Toplumu oluşturan bireyler seçimlerinde, kendilerine haz sağlayacak farklı mutluluk araçlarını tercih ederler.

J. S. Mill, ahlakın temeli olarak kabul edilen “fayda” ya da “en büyük mutluluk ilkesi”ni eylemlerin mutluluğu artırma eğiliminde oldukları oranda doğru, mutluluğun tersini üretme eğiliminde oldukları oranda yanlış olduğunu belirtir. Mutluluk kavramı ile memnuniyet ve acının yokluğu amaçlanmaktadır. Ayrıca fayda, yalnızca mutluluğu aramayı değil, aynı zamanda mutsuzluğun önlenmesini veya hafifletilmesini de içermektedir (2017, s. 59). Bentham'da faydayı soyut bir kavram olarak tanımlar ve faydanın, bir şeyin bir kötülükten korunmak veya bir iyilik sağlamak yolundaki eğilimini veya özelliğini dile getirir. Bentham, bireyin faydasına veya çıkarına uygun olan her şeyin toplam refahını arttırmaya, toplumun faydasına ya da çıkarına uygun olan her şeyin de toplumun toplam refahına arttırmaya yönelik olacağını belirtir (2021, s. 2).

Faydacılık sadece ahlaki ve politik bir felsefe değildir, aynı zamanda bir eylem felsefesidir. Faydacılığın bazen, başkalarının yararına hiç dikkat edilmeden, tamamen bencil eylemlerin dikkate alınmasından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Ancak bu sadece teorinin abartılarak anlaşılmasıdır. Kişinin kendi çıkarını araması, kişinin başkalarının kaderini göz ardı ettiği anlamına gelmez. Faydacı eylem felsefesindeki düşünce ile faydacı ahlak felsefesindeki düşünce tam olarak paraleldir (Baujard, 2013, s. 2). Tüm faydacı yaklaşımlarının temeli ahlak felsefesine dayanmaktadır. Bu sebeple klasik iktisadın fayda yaklaşımı ile neoklasik iktisadın fayda yaklaşımı da özünde

birbirinden farklı değildir. Ancak bilimlerin gelişimi yeni anlayışları ve yöntemleri beraberinde getirmiştir. Fayda bireyin hayatta kalma stratejisidir. Bunu çoğu zaman oldukça hızlı işleyen bilişsel süreçte gerçekleştirir ve gündelik hayatında aldığı kararlarda faydacılık yaklaşımına uygun hareket edip etmediğini çoğunlukla sorgulamaz.

Mauss'un armağan döngüsünü iktisadın fayda anlayışından uzak görmesi, fayda teorisinin salt bireysel çıkar üzerine kurulmuş olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Mauss, duygulardan uzak bir harcamanın hiçbir toplumda olmadığını ve bireyin nihai amacı fayda olmayan tüketime de eğilimli olduğunu belirtir. O'na göre bireyin sadece kendi amaçları ve çıkarları peşinde koşması toplumun amaçlarına, huzuruna, çalışma hayatına ve mutluluk kaynaklarına zarar verir. Bu etkiyle de geri dönüş bireyin kendisine zararı ile sonuçlanır. (2018, s. 254). İster bireysel ister toplumsal çıkarlara yönelik olsun birey, armağan vermektten dolayı memnuniyet elde ediyorsa bu eylem faydadan uzak bir yapı göstermez. Burada asıl soru, nihai amacı fayda olmayan tüketimden ne anlaşılması gerektiğidir. Damasio, "Descartes'in Yanılgısı" adlı kitabında duygu ve aklın birlikte hareket ettiğini açıklar (2021). Akıl ve duyguyu birbirinden ayırt etmenin zorluğu karşısında nihai amacın fayda olup olmadığına karar vermek ya da bireyin nihai amacı fayda olmayan bir eylemde bulunup bulunmadığını belirlemek güçtür. Vermek, almak ve geri vermek döngüsünde, kısa veya uzun vadede, mutlaka fayda ile karşılaşılr.

Armağan ve faydacılık ilişkisinde Alain Caillé'nin anti faydacı bakış açısı da değerlendirilmiştir. Caillé "Faydacı Aklın Eleştirisi" adlı çalışmasında, bir süre, faydacılığın tarihi ve doğası ile ilgili olarak oldukça genel bilgiye sahip olduğunu ve görüşlerinin sadece Bentham'ın eserlerinden olan bir çerçeveye dayandığını belirtir. Caillé, faydacılığın kökeni ve anlamı ile ilgili bilgiye oldukça geç kavuştuklarını açıkça dile getirir. Ayrıca Mauss'un armağanının, önceleri başka toplumlar için geçerli olduğunu düşündüklerini ancak armağan olgusunun modern toplumların tamamında var olduğunu ve bunu 1990'lardan sonra fark edebildiklerini ifade eder (2007, s. 9). O'na göre bireyler iktisat ve siyaset sahnesinde var olmadan önce bireysel ilişkilerin yer aldığı birincil toplumsal alanda varoluşlarını yapılandırlırlar. Bu alan akrabalık, arkadaşlık, komşuluk gibi farklı ve geniş alanları içermektedir. Bu alandaki ilişkiler verme, alma ve iade etme zorunluluğuna göre işlemektedir ve faydacı olarak nitelendirilmez (2007, s. 9–173). Diğer taraftan Mauss, armağan yükümlülüğünün sözde gönüllü ve karşılıksız olmakla birlikte zorunlu ve çıkarıcı olan niteliğini vurgular (2018, s. 72–73). Dolayısı ile bireyler arası ilişkiler ne kadar yakın ya da ne kadar uzak olursa olsun armağan yükümlülüğünün zorunlu ve çıkarıcı özelliği onu faydacı yaklaşımdan uzaklaştırır. Kaldı ki birincil toplumsal alanda birey kendi varoluşunu kurarken ahlaki değer yargılarına göre hareket eder, iyi ya da kötü eylem arasında seçim yapar. Birincil toplumsal düzendeki duygular ile ikincil toplumsal düzendeki

duyguların sınırlarını çizmek zordur. Nitekim birey iki farklı alan için bu kadar hesaplayıcı olamaz. Damasio da, kişisel ve sosyal kararların bireyin hayatta kalma stratejisinden soyutlanamayacağını açıklar (2021, s. 102). Bentham ise toplumda bireylerin şahsi mutlulukları için çalışırken aynı zamanda genel mutluluk için de çalışmış olacaklarını belirtir (2021, s. 2–67). Sahlins’e göre hediye ilerlemedir, akıldır. Öyle ise verilen, alınan ya da geri verilen her hediye, elde edilen fayda nasıl tanımlanırsa tanımlansın, aklın sonucudur. Hediye verme eylemi akıl kullanılarak kurulacak ilişkinin ilk adımıdır ve karmaşık yapıdaki bireysel ya da toplumsal ilişkinin sürecini başlatır. Bu karmaşık süreci iktisadi unsurlardan izole etmek güçtür. Özellikle ilkel ya da arkaik toplumlarda sosyal ve ekonomik hayat iç içe geçmiştir. Karşılığını bekleyen hediye iki taraflı iktisadi ilişkinin kurulduğunu göstermektedir.

Caillé faydacılık karşılığını, ahlak yasası ve çıkar gütmeme üzerine, olarak açıklar. Ancak diğer taraftan da armağana, şahsi çıkarın eşlik etmediğinin düşünülemediğini ifade eder. Ayrıca Mauss’un çelişkili yorumları bulunmasına rağmen törensel mübadelenin arkasında, gizli bir şekilde, şahsi çıkarın bulunduğunu belirtir (2007, s. 17–87). Caillé akılcılığın sınırlarının çiziminin zorluğunu dile getirir. Özellikle kısa ve uzun vadeli sonuçların farklı olabileceği, kazanç ve kayıpların ölçümlerinin ne zaman yapılması gerektiğinin belirsiz olduğunu ifade eder. Caillé bu zorluğu bir örnekle sorgular: “Mesela ölüm döşegindeki bir özne, aldığından daha çok verdiğini anlarsa, kendine akılcı diyemeyecek midir?” (2007, s. 109) Böyle bir durumda bireyin yaşamı süresince yapmadığı hesaplaşmayı ölümü sırasında yaptığı görülür. Bu hesaplaşmada yaşadığı süre boyunca kazanımlarını sorgulamıştır ve fedakarlıklarının önemli bir bölümünün karşılığının oluşmadığını anlamıştır, tıpkı armağan döngüsünde anlatıldığı üzere. Öyle ise bu birey için verme, alma ve geri vermeden oluşan toplam yükümlülük süreci çoğu zaman tam olarak gerçekleşmemiştir. Caillé akılcılık konusunda diğer bir zorluğun cömertlikte olduğunu belirtir. Kendisi, hesap mantığının işlemediğinin bilincinde olunan bir cömertliğin tercih edilmesini akılcılıkla ilişkilendirir. Ancak cömertlik neticesinde bireyin elde edeceği hazzı hesap mantığının sınır çizgisinden ayırmak güçtür. Kaldı ki kısa vadede hesap mantığının işlemediğinin düşünülmesi uzun vade için geçerli olmayabilecektir. Belki de birey, ölümü sırasında bu hesaplaşmayı yapacaktır.

Nitekim iktisat bilimi için de bu zorluklar geçerlidir ve varsayım üzerine hareket eder. Toplumun toplam mutluluğunu arttıran her eylem hem ahlak felsefesinde hem de iktisatta fayda olarak nitelendirilir. Buna “tanınma” ya da “ün” duyguları da dahil edilmelidir. Nitekim Bentham (2021, s. 28) basit hazları sıralarken bu durumu “iyi bir ünün verdiği haz” olarak kategorize eder. Sahlins, Nambikwara şefinin iktidarının ilk ve başlıca aracının cömertlik olduğunu belirtir. Şefin en önemli özelliği cömertliğidir. Halkı tüm bunlardan azami fayda elde eder. Başka bir örnek de Tahitili rahip-şef Ha’amaniani’ye aittir. Şef, aldığı her şeyi hemen dostlarına ve baktığı kişilere dağıtır.

Bu davranış oldukça savurgan görünür. Ancak eğer bunu yapmazsa önemli bir şey olarak kalamayacağını bilir ve durumu mazur gösterir (Sahlins, 2010, s. 133). Konu ile ilgili olarak Hobbes'un dördüncü doğa yasası iyi bir açıklama sunabilir. Bu yasa minnettarlık üzerinedir ve armağan olgusu ile yakın ilişkilidir: "...çünkü hediye gönüllüdür ve tüm gönüllü eylemlerin amacı, her insanın kendi iyiliğidir; ki, insanlar hüsrana uğrayacaklarını görürlerse, hayırseverlik veya güvenin, dolayısıyla karşılıklı yardımın veya insanlar arasında uzlaşmanın başlangıcı olmayacak, dolayısı ile insanlar hep savaş durumunda kalacak..." (1651, s. 93).

Anti-faydacı bakış açısında, hediyeenin özgürlüğü ana özelliklerinden biri olarak görülürken, hediyelerin bir karşılıklılık döngüsü içinde olduğu fikri önemsizdir. Faydacılık karşıtı yaklaşımda, karşılıklılık, gerçek armağanların ve gerçek cömertliğin özgürlüğüne karşıdır. Ekonomistlerin yaklaşımı, karşılıklı mübadelede yer alan aktörlerin tercihlerinin doğasını araştırır, ancak karşılıklılık ilkesinin neden bu kadar etkili olduğuna dair bir analiz sağlamaz. Komter, armağanın hem faydacı hem de faydacılık karşıtı olmak üzere çok amaçlı sembolik bir faydayı gösterdiğini ve karmaşık bir yapısının olduğunu açıklar. Ayrıca insanın doğasının ne tam faydacı ne de fayda karşıtı olduğunu belirtir. İnsan cömert olabileceği gibi hesaplayıcı da olabilir ya da iki duyguyu aynı anda taşıyabilir (Komter, 2007, s. 93–101). Nitekim Kant da bir eylemin mutlak iyilik içerip içermediğinin bilinemeyeceğini belirtir (2022, s. 33).

Armağan verildiği andan itibaren karşılığını bekliyorsa, cömertlik olarak bir ün sağlama amacı taşıyorsa, fedakârlık neticesinde karşı tarafın mutluluğu bireyi de mutlu ediyorsa, armağan çatışmaya engel oluyor barışı getiriyor ya da olası çatışma riskini en aza indiriyorsa, bireyler ya da toplumlararası olumlu ilişkileri kalıcı olarak tesis edebiliyorsa faydacılıktan uzak bir yapı göstermemektedir.

Bir dönem sosyologların önemli bir bölümü, bireylerin tercihlerini şekillendiren ve onlara anlam katan unsurların toplumsal normlar ve düzenler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan iktisatçılar ise, gerek tek başına gerekse sosyal durumların içinde olsun, rasyonel seçim çerçevesi içinde insan davranışının açıklanabileceğini kabul etmişlerdir. Bir süre sonra çalışmalar iki alan arasında birbirleri ile ilişkili olacak şekilde gelişmeye başlamıştır (Hayakawa, 2000, s. 1–2). Nitekim Mauss'tan sonra rasyonalite teorisi üzerindeki çalışmalar kapsamını tarih, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlarda genişletmiştir. Gerçek dünyadaki rasyonel davranış, insanların zihinleri ve dış çevresi tarafından belirlenir (Simon, 2000, s. 25). Toplumda bireyler, izole edilmiş bir şekilde yaşamamaları sebebi ile birey tarafından verilen seçim kararları sosyal ve kültürel çevreden bağımsız gerçekleşmemektedir (Hayakawa, 2000, s. 7–8). İnsanlar karşılaştırma yaparlarken değerler, inançlar, beceriler ve sosyal çevreden büyük ölçüde etkilenmektedir. Dolayısı ile akılcılık, toplumsal ve tarihsel bir bağlamda değerlendirilmelidir (Simon, 2000, s. 25). İlkel toplumlarla günümüz toplumlarını

karşılıklı incelerken, elbette ki iktisadi ve hukuki olgular arasındaki benzerliklerin sınırını kesin çizgilerle belirleyemeyiz. Rousseau da, doğa ile iç içe yaşayan insanlar ile modern toplumlardaki insanların duygularının ister istemez, yaşadıkları çevreye göre şekillendiğini belirtir (2021, s. 101).

Beklenen faydanın elde edilmediği, değiş tokuşun ya da ticaretin gerçekleşmediği durumda yine de bir fayda elde edilebilir mi? Montesquieu'ya göre zarar ile sonuçlanmış bir ticaret bile başka faydalar sağlayabilir (2019, s. 423). Armağan güven üzerine kurulacak karşılıklı ve karmaşık ilişkinin ilk adımıdır. Armağanı ilk veren taraf, armağanın geri dönüp dönmeyeceği hususunda belirsizlik altında bir seçim yapmıştır. Belki de armağanın geri dönmemesi durumunda, olası bir çatışma riskini en aza indirme beklentisini karşılamayı amaçlamıştır.

Hukuki Bağ ve Ticari İlişki

Mauss eserini "...teoride gönüllü gerçekte ise zorunlu olarak verilen ve geri verilen hediye değiş tokuşlar..." şeklinde sınırlandırır. Mauss'a göre, insanlar "şeyler" veriyor ve geri alıyorsa bunun sebebi insanın kendisine olan saygısını karşı tarafa sunmasından ve bu saygının yine kendisine dönmesinden kaynaklanmaktadır. Armağan veren insan aslında kendisinden (kendisinden veya malından) bir şeyler vermiştir. Aslında her şey birbirine bağlıdır ve karışmıştır. Ruhlar, şeyler, kişiler ve hayatlar birbirleri ile iç içe geçmiştir. Sözleşme ve değiş tokuş ise bu karmaşıklığın sonucudur (2018, s. 110–188). Sahlins de Mauss'tan bugüne iktisat ile antropolojinin yakınlaşması ile mübadele konusunun daha rasyonel bir şekilde ele alındığını belirtir ve karşılıklılığı, dikkatlice hesaplanmış bir öz çıkar ile birlikte çeşitli değerlendirmelerin de yer aldığı, saf bir sözleşme olarak tanımlar (2010, s. 178). Her sözleşme de yükümlülük oluşturan bir eylemdir (Kant, 2022, s. 39).

Görünürde gönüllü ve karşılıksız, gerçekte ise zorunlu ve çıkarıcı olan armağan döngüsünde yazılı olmayan bir sözleşme karşımıza çıkmaktadır ki, bu sözleşmeleri Mauss isimsiz akitler olarak adlandırır. Bu akitle ticari ilişki başlamış olmaktadır. Toplam yükümlülük ise hediye verme, alma ve alınan hediyelerin geri verilmesi zorunluluklarından oluşur. Sözleşme ve sözleşmeye bağlı ticari ilişki bu üç zorunluluk üzerine kurulmuş olur. Öncelikle hediye verenin mülkiyet hakkı, hediyein karşılığının verilmesini zorunlu hale getirir. Eğer bu zorunluluk yerine getirilmemişse ticari ilişki ve hukuksal bağ kurulmamış olur. Vermeyi reddetme ya da almayı reddetme savaş ilan olarak görülür ya da ittifakı reddetme anlamına gelir (Mauss, 2018, s. 73–200).

Ancak alınan armağanın geri verilmesi ve yükümlülüğünün yerine getirilmemesi sadece ittifakı reddetmekle sınırlı olmayacaktır. Nitekim Tamati Ranaipiri'ye ait metinde bu;

".. Bu ikici *taonga*'yı kendime saklasaydım başıma ciddi bir bela gelebilirdi, hatta ölebilirdim bile"

şeklinde görülür. Armağanın ya da armağanın getirisinin, armağanı veren tarafa dönmemesi, armağanı alan için tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir. Bu durumu Mauss, Maori hukukundaki hukuksal bağın, şeyler üzerinden kurulan ruhların bağı olduğu şeklinde açıklar. Çünkü birisine bir şey verme kendi ruhundan bir şey vermedir ve yine kendi ruhuna dönmelidir (2018, s. 88–92).

Armağan döngüsü iki, üç ya da daha fazla kişi arasında da gerçekleşse hem armağan hem de armağanın ürünleri ilk sahibine geri dönmelidir. Armağanın ürünlerinin varlığı, armağanı alan kişi tarafından sermaye haline getirildiğini göstermektedir. Dolayısı ile elde edilen getirinin sermayenin sahibine geri dönüşü kaçınılmaz olacaktır. Sahlins, Mauss'un "hau"yu ruh olarak çevirmesinden ziyade, her ne kadar ekonomik ve tarihsel açıdan Maori hukuku için uygun düşmese de "kâr" olarak çevrilmesinin daha uygun olacağını belirtir (Sahlins, 2010, s. 159).

Armağan döngüsünde şeylerin arasındaki büyü ve dini bağların dışında hukuki bir bağ da bulunmaktadır. Alınan ve verilen armağanlar taraflar arasında gayri kabili rücu bir bağ oluşturur ve taraflar birbirlerine bağlanır. Armağanı alan kişi için hem alma yükümlülüğü hem de karşılık verme yükümlülüğü bulunmaktadır. Geri verilmeyen ya da geri verilme niyeti olmadan alınan armağanda armağanı alanı "aşağı bir mertebeye" indirmiş olmaktadır (Mauss, 2018, s. 197–235). Kant da iyiliği "silinmesi mümkün olmayan bir borç" olarak tanımlar. Her ne kadar iyiliğin karşılığı verilse de bu, iyiliği ilk yapan tarafın duygularının ötesine geçememektedir (2022, s. 268). Öyle ise nesnelere aracılığı ile kurulan hukuki bağ her iki tarafa da yükümlülükler getirmektedir. Bu hukuki ilişkinin sonucunda, yükümlülüklerin yerine getirilmemesinde para öncesi toplumlardaki yaptırımlar şüphesiz günümüz toplumlarından farklılık gösterir. Yazılı hukuk kurallarının olmadığı bu toplumlarda yaptırımlar büyü veya ahlaki gibi olgulardan oluşmaktadır.

Armağan günümüz iktisadi sistemlerinde yer alan vade kavramından da uzak değildir. Mauss vadeli satışların, sadece uygarlığın üst aşamasında olan toplumlar için geçerli olduğu görüşünü doğru bulmamaktadır. Aslında bu iktisadi ve hukuki olgu modern toplumlar için eski geleneklerin sürdürülmesidir (Mauss, 2018, s. 147). Armağan döngüsünde her ne kadar yazılı bir sözleşme olmasa da makul bir sürede "vadede" geri verme zorunluluğu devreye girmekte, bu süre aşıldığında ise geri dönüşün, eşdeğerinden fazla bir değerde olması beklenmektedir.

Armağanın, armağanı alan taraf açısından, yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi modern toplumların hukuk ve ekonomik sistemlerinde, taraflardan birinin sözleşmeye uymaması durumu ile benzerdir. Armağanın karşılığının verilmemesi, armağanın getirisinin verilmemesi, geri dönüşlerin belirli bir süre içinde "vadede" gerçekleşmemesi, armağanın karşılığının belirli bir eşdeğerde olmaması ya da öngörülen süre aşıldıysa eşdeğerinden daha fazla bir değerde olmaması yükümlülüklerin yerine getirilmediğini göstermektedir. Modern toplumlarda, sözleşmeye dayanan ticari ilişkilerde de

tarafardan birinin sözleşmeden doğan yükümlülükleri yerine getirmemesi durumlarında, yine sözleşmede yer alan ceza ve tazminatlar söz konusu olacaktır. Ayrıca geri verilmediği takdirde, armağanı alanı “aşağı bir mertebeye” indirmiş olan armağan döngüsüne benzer olarak modern toplumlarda, sözleşme şartlarına uymayan tarafın piyasa mekanizması içinde güvenilirlik unsuru zayıflayacaktır.

Ticaretin güvence altına alınması barışın kalıcı tesis edilmesidir. Bu da toplumsal kuralların ve hukuki bağların varlığına bağlıdır. İster yazılı ister sözlü olsun her toplumun kendine ait kuralları vardır ve bu kurallara uyulması zorunluluğu toplumsal yapının kaçınılmaz sonucudur. Özellikle ekonomik yapıyı karakterize eden kurallara bireylerin uymaması toplumun işleyişine ters düşer.

Mauss eşyanın doğasında sonsuz bir yaptırım gücü bulunduğunu, bu gücün eşya çalındığında ya da kaybedildiğinde de kendini gösterdiğini belirtir. Hatta hırsızlık durumlarında gerçekleşecek davaların da bu gücün etkisinden kaynaklandığını ifade eder (2018, s. 200). Nitekim Montesquieu da, dünyadaki tüm varlıkların kendi kanunlarının bulunduğunu ve kanunların, nesnelerin doğasından kaynaklanan zorunlu ilişkiler olduğunu belirtir (2019, s. 3).

Ticaret ve Barış

Toplumların tüm haklarının temelinde toplum düzeni hakkı bulunmaktadır. Bu hakkın kökeni de sözleşmelere dayanmaktadır (Rousseau, 2016, s. 57). Toplum sözleşmesinin ilkel dünyadaki karşılığı ise hediyedir. Hediye, devlet tarafından güvence altına alınan barışı sağlamanın ilkel bir yoludur ve ittifakın, dayanışmanın, ortaklığın yani barışın kendisidir (Sahlins, 2010, s. 167). Mauss, mızrakların ya da silahların bırakılması suretiyle klanlar, kabileler, milletler ve bireyler arasında değiş tokuşun başarıldığını belirtir. Ayrıca insanların, savaşı ittifakla, yalnızlaşmayı armağanla ve durgunluğu ticaretle ikame etmeyi başararak, barışı tesis ettiklerini ifade eder. O’na göre insanlara sunulan armağanların bir amacı da birbirleri ile barış ortamı sağlamaktır. Bireyler ve toplumlar ilişkilerinde vermeye, almaya ve geri vermeye istikrar kazandırdıkları ölçüde gelişmeyi sağlamışlardır (2018, s. 103–263). Toplumlar karşılıklı ihtiyaç duydukları şeyleri değiş-tokuş, sözleşme ya da satın alma yolu ile elde eder. Alışveriş, trampa ve değiş tokuş arzusu sayesinde hem bireyler hem de toplumlar farklı yeteneklerin ürünlerini elde etmiş olurlar (Smith, 2000, s. 36–38). Önemli olan bireylerin ya da toplumların karşılıklı çıkarlarını silahlara başvurmadan savunma yolunu seçmeleridir (Mauss, 2018, s. 263).

Sahlins, Mauss’un eseri ile Hobbes’un “Leviathan”ı analizlerinin bir yerde ortak noktada çakışması sebebi ile karşılaştırarak inceler ve iki filozof arasındaki benzer düşünceleri ortaya koyar (2010, s. 167–176). Bu bakımdan ticaret ve barış üzerine yapılacak çalışmalarda Hobbes’un düşünceleri de önem arz eder.

Hobbes'a göre, bir savaş zamanının sonucunda her insan her insana düşmandır. Böyle ortamlarda sanayiye yer yoktur çünkü getireceği ürün belirsizdir. Toprağın işlenmesine de gerek yoktur. Ne denizcilik, ne deniz yolu ile emtia ithalatı, ne yeryüzü bilgisi, ne zaman hesabı, ne sanat, ne de toplum vardır. Hepsinden kötüsü ölüm korkusu ve tehlikesi vardır ve insan hayatı yalnız, yoksul ve kısa sürer. Barışı aramak ve onu takip etmek ilk ve en temel doğa yasasıdır. Ayrıca ölüm korkusu, rahat yaşamak için gerekli olan şeylerin arzusu ve elde etme umudu insanı barışa eğilimli hale getiren tutkulardır (1651, s. 78–80). Hobbes'un görüşleri, bir savaş zamanında, toplumun karşı karşıya kalabileceği sorunların genel çerçevesini oldukça iyi çizer. Hiçbir birey ya da toplum savaşın getireceği belirsizlik, endişe, yoksulluk ya da tehlike içinde olmak istemez. Dolayısı ile barış ve refah duygusu bir doğa yasası olarak görülür.

Mauss'a göre:

“Vermeyi reddetmek, davet etmeyi ihmal etmek, aynı şekilde almayı reddetmek, savaş ilanıdır denktir; ittifakı ve cemaati reddetmektir” (2018, s. 94).

Son dönem ekonomik analizler doğrudan yabancı yatırımın, uluslararası ilişkileri etkilediğini ve ticaretle benzer bir rol oynadığını göstermektedir (Polachek ve Seigle, 2006, s. 62). Bu bakımdan doğrudan yabancı yatırım da bir tür ittifak olarak değerlendirilebilir ve toplumlar arası ilişkide farklı bir ticaret türü olarak kabul edilebilir.

Armağan döngüsü ya da Maori bilgesine ait metin gerek insanlar gerekse toplumlar arası ilişkilerde karşılıklılık esasının önemini vurgular. İlişkilerin barışçıl temel üzerine inşa edilmesi, karşılıksızmış gibi gözükken aslında karşılığını beklemeye başlayan armağan mekanizmasında bile kendisini göstermektedir. Ticaret ve barış, birbirinin ayrılmaz parçaları olarak ilkel, arkaik ve günümüz toplumların karşısına çıkmaktadır. Armağanı ilk veren, barışçıl ilişkinin başlaması için ilk adımı atan taraf olmaktadır. Sosyal ve ekonomik ilişkinin devam etmesi karşı tarafın armağanın karşılığını vermesine bağlı olacaktır. Geri verme sürecinde, zaman geçmiş ise eşdeğerliliğinden fazla bir değerde armağan sunması, ilişkinin yönünü tayin edebilecektir. Diğer taraftan armağan döngüsünün devamı ticareti de canlı tutacak, sosyal ve kültürel ilişkiler aracılığı ile toplumların refah seviyesine katkıda bulunacaktır.

Armağan alışverişi sosyal ağların kurulması, bireyler ve gruplarla ilişkilerin başlaması ve sürdürülmesine hayati bir rol oynar. Sık hediye alışverişi veya uygun değiş tokuş, belirsizliğin azalmasına ve olumlu duygulara yol açarken toplumun üyeleri arasında ya da topluluklar arasında bağlılık oluşturur (Dolfsma ve ark., 2009, s. 318). İnsanlar ve toplumlar arası iş bölümünün temelinde alışverişi ya da değiş tokuş eğilimi yatar. Bu eğilim olmasaydı her insan kendi gereksinimlerini kendi karşılamak zorunda kalacaktı. İş bölümüne yol açan şey aslında mübadele etme gücüdür. Medeni toplumlarda (Smith, 2000, s. 35–39) ve ilkel ya da arkaik toplumlarda bireyler birbirlerinin yaptıkları iş bölümüne muhtaçtır. Armağan döngüsünde armağanın geri dönüşünde birey ister eşdeğer

olsun ister daha fazlası olsun, kendisinden, zamanından ve çalışmasından bir şeyler katacaktır. Armağanın telafisini reddetmek bireyi tembelliğe ve düşük verimliliğe itecektir (Mauss, 2018, s. 255). Öyle ise toplumdaki bireylerin iş bölümü gibi dünyadaki toplumlar arası iş bölümü ve karşılıklı bağılıkları ihtiyaç duydukları şeyleri üretmede, barışı tesis etmede ve refah düzeyinin yükselmesinde önemli bir unsur olmaktadır.

Montesquieu'ya göre ticaret zenginlikle sonuçlanır ve ticaret bir kez başladığında devamının gelmesi kaçınılmazdır. Küçük bir ölçekle ve az kazanma ile başlayan süreç yerini önce orta sonra büyük ölçeğe ve daha fazla kazanma isteğine bırakacaktır (2019, s. 420–441). Dolayısı ile sürecin kesilmemesi barışın ve güvenliğin tesisi ile mümkün olacak, ekonomik ilişki sosyal ve kültürel ilişkiyi de beraberinde getirecektir.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, dünya kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması için ülkelerarası karşılıklı ticaret yapılması temeli üzerinedir ve karşılıklı ticaretin faydalarını açıklar. Teoriye göre, iki ülke aynı malları ürettiyor olsa bile, iki ülkeden birinin, her malı diğer ülkeden daha ucuza üretebileceği varsayımı altında, ülkeler arası ticaret her iki taraf için de karlı olabilmektedir (Samuelson, 1966, s. 733). Kaynak verimliliği ve karlı dış ticaret üzerine kurulu bu teorinin ağırlıklı yönünün ekonomik işlevi olduğu şüphesizdir. Ancak ticari ilişkilerin temelinde toplumlar arası ya da bireyler arası karmaşık bir etkileşim bulunmaktadır. Teorinin temelinde barışçıl ilişkilerin varlığı çağdaş geleneksel toplumlarda görülebilir. Nitekim bu toplumların çok azının ticaret yapmadığı bilinmekte, önemli bir bölümünün modern toplumlar gibi ticaret yaptığı hatta kendine yeten toplumlar olmalarına rağmen bazı nesnelere ticaret aracılığı ile elde ettikleri belirlenmektedir (Diamond, 2013, s. 79). Güney Afrika'da yaşayan !Kung² halkının, benzer oklar yapmalarına rağmen yine de birbirleri ile ok alış-verişinde bulunmaları karmaşık bir sosyal ve ekonomik ilişkiyi göstermede önemli bir örnektir. Bu, geleneksel ticaretin sadece ekonomik işleve değil sosyal ve siyasi işlevlere de sahip olduğunu göstermektedir (Diamond, 2013, s. 97).

Goldschmidt, Nomlaki yerlilerini incelediği “Nomlaki Ethnography” çalışmasında, iki düşman tarafın bile ticaret söz konusu olduğunda birbirlerine nasıl yaklaştığını:

“Düşmanlar karşılaştıklarında birbirlerine seslenir. Anlaşma dostçaysa daha da yaklaşır ve mallarını yayarlar. Bir adam ortaya bir şey atar, karşı taraftan da bir adam karşılık olarak bir şeyler atar ve takas edilen malzemeyi alır. Ticaret bir tarafın elindeki her şeyi değiş tokuş edene kadar devam eder...”

şeklinde açıklar (1951, s. 338). Güney Afrika halklarından olan Buşmanlar ise cömertlik gösterilmemesi ya da karşılık verilmemesini “uzak kalpli” olarak nitelendirirlerken (Sahlins, 2010, s. 226) hediye vermenin önemini ve toplumsal birlikteliğin temelini şöyle açıklamaktadırlar (Marshall, 1961, 245):

“En kötüsü hediye vermemektir. Eğer birbirlerinden hoşlanmayan insanlardan birisi hediye verir ve karşı taraf kabul etmek zorunda kalırsa bu aralarında barışa yol açar. Biz sahip olduklarımızı hediye olarak veririz. Bu birlikte yaşamaktır.”

2 Ünlem, konuşma dilindeki vurgudan kaynaklanmaktadır. Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2008, s. 269.

Sonuç

Yaşadıkları dönem ne olursa olsun insanlar hem güven hem de toplumsal refah içinde yaşama arzusu taşımaktadırlar. Özellikle dünyadaki kaynak kıtlığı ve kaynakların dengesiz dağılımı bu arzuların kaçınılmaz sebebini oluşturmaktadır. Uluslararası ilişkilerin belirleyicisi, toplum içi ve toplumlar arası barışın temel faktörlerinden biri olan ticaret, son buzul çağından itibaren hemen hemen her toplumun sosyal ve ekonomik ilişkilerinin bir unsuru olmuştur. İhtiyaç duyulan zorunlu ya da lüks nesnelere, uzak mesafelerde de olsa, barışçıl ilişkiler ve ticaret aracılığı ile sahip olunduğu belirlenmektedir. Gerek arkeolojik kanıtlar ve antropolojik veriler gerekse son dönem ekonomik analizler mübadele, armağan ya da ticaret sistemlerinin temelinde barışçıl ilişkilerin varlığını gözler önüne sermektedir. Barış temelinde gerçekleştirilen ticaret, bireyler, toplumlar ve ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın ve refahın artmasına katkı sağlarken barışın da kalıcı tesis edilmesine sebep olmaktadır.

İlkel ya da arkaik toplumların armağan ilişkilerinden hareketle anlamlandırılmaya çalışılan armağan döngüsü, Mauss'un eserinde de belirttiği gibi, basit bir ilişki değildir. Bu mekanizmanın sadece belirli toplumlara özgü olduğunu söylemek de konuyu sınırlandırmaktan öteye geçemez. İnsanların armağan verme, alma ve geri vermenin arkasında bulunan duyguları ne kadar çeşitli ise bu mekanizmayı anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmalar da o kadar çeşitli olmalıdır. Bu çalışma davranışsal iktisat perspektifinden ticaretin barışçıl ilişkileri tesis etme üzerine gerçekleştiğini açıklamaya yöneliktir ve çalışmaya önemli oranda armağan teorisi kaynaklık eder. Her araştırmacının farklı bir bakış açısı yakalayabileceği armağan teorisinin daha fazla disiplinler arası ve multidisipliner çalışmalarca ele alınmasının yolu açıktır. Armağan verme, alma ve geri verme bir karar verme süreci ise biyolojik ve sosyal faktörler bu sürece dahil olmaktadır. Dolayısı ile armağan teorisinin, felsefe, sosyoloji, hukuk, uluslararası ilişkiler, mikro iktisat, makro iktisat, sinir bilim, psikoloji ve nöro ekonomi bilimlerinin farklı yöntemleri ile ele alınarak çalışma alanını genişletmesi, kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: B.Ö., L.K.; Veri Toplama: B.Ö., L.K.; Veri Analizi /Yorumlama: B.Ö., L.K.; Yazı Taslağı: B.Ö., L.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: B.Ö., L.K.; Son Onay ve Sorumluluk: B.Ö., L.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: B.Ö., L.K.; Data Acquisition: B.Ö., L.K.; Data Analysis/Interpretation: A.Ç., G.KB.Ö., L.K.; Drafting Manuscript: B.Ö., L.K.; Critical Revision of Manuscript: B.Ö., L.K.; Final Approval and Accountability: B.Ö., L.K.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Ambrose, S. H. (1998). Chronology of the later stone age and food production in East Africa. *Journal of Archaeological Science*, 25(4), 377–392. <https://doi.org/10.1006/jasc.1997.0277>
- Ambrose, S. H. (2003). Did the super-eruption of Toba cause a human population bottleneck? Reply to Gathorne-Hardy and Harcourt-Smith. *Journal of Human Evolution*, 45(3), 231–237. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2003.08.001>
- Anderton, C. H., & Carter, J. R. (2001). The impact of war on trade: an interrupted times-series study. *Journal of Peace Research*, 38(4) 445–457. <https://doi.org/10.1177/002234330103800403>
- Axworthy, L. (2012). Forewords. In O. Brown, M. Halle, S. Peña Moreno., & S. Winkler (Eds.), *Trade, aid and security an agenda for peace and development*. Earthscan. https://www.iisd.org/system/files/publications/tas_book.pdf
- Baujard, A. (2013). *Utilitarianism and anti-utilitarianism* (GATE Working Paper No. 1332). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2357441>
- Begg, D., Fischer, S., & Dornbusch, R. (2010). *İktisat* (V. Serin, çev. ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bentham, J. (2021). *Yasamanın ilkeleri* (B. Asal, çev.). On İki Levha Yayıncılık.
- Caillé, A. (2007). *Faydacı aklın eleştirisi* (D. Çetinkasap, çev.). İletişim Yayınları.
- Camerer, C., Loewenstein, G., & Rabin, M. (2003). *Behavioral economics: Past, present, future*. *Advances in behavioral economics*. Princeton University Press
- Carter, T. (2011). A true gift of mother earth: The use and significance of obsidian at Çatalhöyük. *Anatolian Studies*, 61, 1–19.
- Childe, G. (2009). *Tarihte neler oldu?* (A. Şenel ve M. Tunçay, çev.). Kırmızı Yayınları.
- Childe, G. (2019). *Geçmiş bir araya getirmek* (C. C. Aydın, çev.). Alfa Basım.
- Damasio, A. (2021). *Descartes'in yanılması* (F. E. Çetin & E. Kumral, çev.). ODTÜ Yayıncılık.
- Diamond, J. (2013). *Düne kadar dünya* (C. Yücel, çev.). Akılçelen Kitaplar.
- Doğan, İ. B. (2008). *Tarihöncesinde ticaret ve değiş tokuş*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dolfsma, W., Eijk, R. Van der., & Jolink, A. (2009). On a source of social capital: gift exchange. *Journal of Business Ethics*, 89(3), 315–329. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-0002-z>
- Egbert, H. (2018). *Marcel Mauss and economic theories: The institution of money* (MPRA Paper No. 85522).
- Glick, R., & Taylor, A. M. (2005). Collateral damage: trade disruption and the economic impact of war. *The Review of Economics and Statistics*, 92(1), 102–127. <http://www.jstor.org/stable/25651393>
- Goldschmidt, W. (1951). *Nomlaki ethnography*. University of California Publications in American Archaeology and Ethnology. <https://digitalassets.lib.berkeley.edu/anthpubs/ucb/text/ucp042-005.pdf>
- Haar, E. (2010). The liberal divide over trade, peace and war. *International Relations Sage Journals*, 24(2), 132–154. <https://doi.org/10.1177%2F0047117809362401>
- Halle, M. (Ed.) (2012). Conclusion: Prospects for peace and progress. In O. Brown, M. Halle, S. Peña Moreno, & S. Winkler (Eds.), *Trade, aid and security. An agenda for peace and development*. Earthscan. https://www.iisd.org/system/files/publications/tas_book.pdf

- Hayakawa, H. (2000). Bounded rationality, social and cultural norms, and interdependence via reference groups. *Journal of Economic Behavior & Organization, Elsevier*, 43(1), 1–34. [https://doi.org/10.1016/S0167-2681\(00\)00106-2](https://doi.org/10.1016/S0167-2681(00)00106-2)
- Hegre, H., Oneal, J. R., & Russett, B. (2010). Trade does promote peace: New simultaneous estimates of the reciprocal effects of trade and conflict. *Journal of Peace Research*, 47(6), 763–774. <https://doi.org/10.1177/0022343310385995>
- Hobbes, T. (1651). *Leviathan or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/hobbes/Leviathan.pdf>
- Kant, I. (2022). *Ethica, etik üzerine dersler* (O. Özügül, çev.). Fol Kitap.
- Kartal, M. (2009). *Türkiye’de son avcı-toplayıcılar konar-göçerlikten yerleşik yaşama geçiş epi-paleolitik dönem*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Komter, A. (2007). Gifts and social relations: The mechanisms of reciprocity. *International Sociology*, 22(1), 93–107. <https://doi.org/10.1177/0268580907070127>
- Laertius, D. (2021). *Epikür, mutlu olma sanatı* (A. Leblebici, çev.). Karbon Kitaplar.
- Laibson, D., & List, J. A. (2015). Principles of behavioral economics. *American Economic Review*, 105(5), 385–390. <https://doi.org/10.1257/aer.p20151047>
- Marshall, L. (1961). Sharing, talking, and giving: Relief of social tensions among! Kung Bushmen. *Africa: Journal of the International African Institute*, 31(3), 231–249. <https://doi.org/10.2307/1157263>
- Mauss, M. (2017). *Armağan üzerine deneme* (N. Özyıldırım, çev.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık* (S. Aktuyun, çev.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Montesquieu, C. S. (2019). *Kanunların ruhu üzerine* (B. Günen, çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oka, R., & Kusimba, C. M. (2008). The archaeology of trading systems, Part 1: Towards a new trade. Synthesis, *Journal of Archaeological Research*, 16(4), 339–395. <http://www.jstor.org/stable/41053254>
- Polachek, S. W. (1980). Conflict and trade. *The Journal of Conflict Resolution*, 24(1), 55–78. <https://doi.org/10.1177%2F002200278002400103>
- Polachek, S. W., & Seigle, C. (2006). *Trade, peace and democracy: An analysis of dyadic dispute* (Working Paper IZA Discussion Papers, No. 2170, Germany). <https://doi.org/10.1016/S1574-0013%2806%2902031-X>
- Polachek, S. W., & Xiang, J. (2008). *How opportunity costs decrease the probability of war in an incomplete information game* (IZA Discussion Paper No. 3883, Institute of Labor Economics). <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-20081218105>
- Renfrew, C., Dixon, J. E., & Cann, J. R. (1966). Obsidian and early cultural contact in the Near East. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 32, 30–72. <https://doi.org/10.1017/S0079497X0001433X>
- Renfrew, C. (1969). Trade and culture process in European prehistory. *Current Anthropology*, 10(2-3), 151–169. <http://www.jstor.org/stable/2740471>
- Renfrew, C. (Ed.) (2005). Characterisation and exchange theory. In C. Renfrew & P. Bahn (Eds.), *Archaeology the key concepts* (pp. 23–26). Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203491096>
- Rider, R. (1998). A game-theoretic interpretation of Marcel Mauss’ ‘The gift’. *The Social Science Journal*, 35(2), 203–212. [https://doi.org/10.1016/S0362-3319\(98\)90040-4](https://doi.org/10.1016/S0362-3319(98)90040-4)

- Rousseau, J. J. (2016). *Toplum sözleşmesi ya da siyaset hukuku ilkeleri* (İ. Yerguz, çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2021). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı* (R. N. İleri, çev.). Say Yayınları.
- Runnels, C. (1989). Trade models in the study of agricultural origins and dispersals. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 2(1), 149–156. <https://doi.org/10.1558/jmea.v2i1.2977>
- Sahlins, M. (2010). *Taş devri ekonomisi* (Ş. Özgün, çev.). bgst yayınları.
- Samuelson, P. A (1966). *İktisat* (Y. Demirgil, çev.). Menteş Kitabevi.
- Scarre, G. (2002). *Utilitarianism*. Taylor & Francis e-Library. <https://doi.org/10.4324/9781003070962>
- Sever, H. (1995). Yeni belgeler ışığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970–1750) yerli halk ile Asurlu tüccarlar arasındaki ilişkiler. *Bellefen, Türk Tarih Kurumu*, 59(224), 1–16.
- Simon, H. (2000). Bounded rationality in social science: today and tomorrow. *Mind & Society*, 1(1), 25–39. <https://doi.org/10.1007/BF02512227>
- Smith, A. (2000). *Milletlerin zenginliği doğası ve nedenleri üzerine bir inceleme* (M. Acar, çev.). Liberus Kitap.
- Smith, M. (2004). The archaeology of ancient state economies. *Annual Reviews Anthropology*, 33, 73–102. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.33.070203.144016>
- Sverdlik, S. (2012). The origins of “the objection”. *History of Philosophy Quarterly*, 29(1), 79–101.
- Şenel, A. (1982). *İlkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 504, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Tainter, J. (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge University Press.
- Tunçbilek, Ş. S. (2020). İkinci adam ya da kayda değer bir istisna: Sosyal bilimlerde konumlandırılmayan bir düşünür olarak Marcel Mauss. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40, 499–539. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0008>
- Weber, F. (2018). *Sunuş, Armağan üzerine deneme* (N. Özyıldırım, çev.). Alfa Basım.

RESEARCH ARTICLE

The Withering Away of the Physician in Medical Sociology: Medicalization, Biomedicalization, and Pharmaceuticalization

Anıl Mühürdaroğlu¹

Abstract

Sociological research on medicine was initially conducted by locating physicians as the key decision-makers on health-related issues. This approach, which was furnished by the assumptions of the postwar sociology of professions, has led to a medical sociology that has rather limited space for the patient's role in the health care process. With the emergence of a critical stance towards experts and the entire technocratic edifice of modern societies in the 1960s, medicine's role in society became a key issue of discussion, and physicians were once again located at the forefront of the analyses on the process of medicalization, which denotes the expansion of medicine's jurisdiction in terms of determining the "right" way of living. The medicalization process and the key role physicians play in it were questioned from the 1980s onward with new studies in medical sociology which started to pay more attention to the role of bureaucratization and commercialization of health care, patients' influence in medicalization and the increasing influence of technoscientific advancements in shaping medical practice and our conception of health and disease in general. These new concerns have brought about new theories like biomedicalization and pharmaceuticalization, with which physicians have started to wither away in medical sociology.

Keywords: Professional dominance • Medicalization • Biomedicalization • Pharmaceuticalization • Medical sociology • Sociology of science and technology

1 Anıl Mühürdaroğlu (Dr.), Faculty of Letters Department of Sociology, Trakya University, Edirne, Türkiye.

Email: anilmuhur@gmail.com ORCID: 0000-0001-7933-0704

To cite this article: Mühürdaroğlu, A. (2023). The withering away of the physician in medical sociology: medicalization, biomedicalization, and pharmaceuticalization. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 421-445. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0034>

The relationship between medicine and society has long been a key issue of discussion in both academic literature and popular media, owing to the immediate impact of medical knowledge on human life. Medicine's involvement in human life has long exceeded the boundaries of the sickness experience and started to shape the way we define all segments of our lives, from eating habits and preferences for recreational activities to the overall spatial and temporal organization of our everyday lives. Biomedical advancements promise a future that will provide us with new means to define ourselves, to identify the biogenetic factors which make us who we are, and even to "enhance" ourselves or our descendants. In addition, factors like climate change and overpopulation have provided suitable conditions for pandemics and other health-related risks, which have contributed to the expansion of the role of medical science and expertise in policymaking. All these developments have underlined the importance of how to define health and illness, who should be responsible to make decisions regarding the organization of human life to reduce health-related risks, and how to proceed with the current biomedical advancements in social, political, economic, and ethical terms.

The sociological take on the relationship between medicine and society was primarily shaped by the assumptions which were prevalent in the postwar sociology of professions, where medicine was regarded as the quintessentially professionalized field, with physicians as the key figures. Talcott Parsons's emphasis on "disinterestedness" was a key ingredient of the sociological conceptualization of professionalism: "The professional man is not thought of as engaged in the pursuit of his personal profit, but in performing services to his patients or clients, or to impersonal values like the advancement of science" (Parsons, 1939, p. 458). Greenwood points out that the professionalism of an occupation is a matter of degree in that what distinguishes those occupations which are regarded as professions is the extent to which they require superior skills, have authority over the "clients," have a monopoly over education and practice, have a code of ethics, and have a distinct culture (Greenwood, 1957). In other words, with all their privileges and responsibilities, becoming a profession is a matter of achievement whose conditions can only be met by certain occupations. Wilensky stated that the efforts of other occupations to gain professional status have largely been "opportunistic" attempts to enjoy the advantages of monopoly and that these attempts are mostly destined to fail since those less professional occupations are either too specific or too general to claim an autonomous domain (Wilensky, 1964, p. 157). In the medical literature, the high status of physicians and the privileges of the profession, like autonomy, have been regarded as one side of the "social contract" according to which physicians should meet the expectations of society, which include not only professional competency but also moral qualities like altruism (Crues & Crues, 2000, 2004; McCurdy et al., 1997; Welie, 2012).

The main purpose of this study is to illustrate the gradual disappearance of physicians as key actors in the sociological analyses of the relationship between medicine and society. This transformation can be explained by factors that are related to the changing conditions of medical practice along with emerging theoretical tendencies in sociology. The transformation of the organizational structure of medical practice, the commercialization of health care, and the changing expectations of patients have been regarded as key factors among others which threaten the medical profession. Physicians tried to tackle the problems of their profession with a ‘new professionalism movement’ starting in the 1980s, which called for paradigmatic changes in both medical education and practice (Arnold, 2002; Irvine, 1999). The movement, which was led by key medical bodies in the United States, Canada, and European countries, culminated in the 2002 *Physician Charter*, which expressed the concerns of physicians about the harmful impacts of “changes in the health care delivery system in virtually all industrialized countries” on the values of professionalism (ABIM Foundation. American Board of Internal Medicine, 2002, p. 243). However, the movement had emerged in a period when “sociology’s interest in the topic of medicine’s professionalism prospects began to wane” (Hafferty & Castellani, 2011, p. 202). The changing landscape of social theory in the 1980s fostered new approaches to health and illness along with bolder attempts to investigate science and technology. As a result, physicians started to lose their position in medical sociology literature. In this study, the withering away of the physician in medical sociology will be investigated with reference to the debates on the medicalization thesis, which became prominent in the sociological literature in the 1970s, and the attempts to overcome certain limitations of medicalization from the late 1990s on with the introduction of the concepts of biomedicalization and pharmaceuticalization.

Medicalization and the Professional Dominance

As an extension of the changing public perception of the conventional institutions of modern societies in the 1960s, the belief in the coincidence of the interests of physicians and patients was replaced by a critical stance towards medicine in sociology and in the public eye in general. The strength of the medical practice against its traditional rivals was its scientific character, and this was a time when heated discussions on the issues like the questionable allocation of research budgets and the impacts of science and technology on nature had emerged and an overall feeling of unease toward technocratic culture in advanced countries was widespread (Mulkay, 1980; Roszak, 1969). On the side of the medical profession, these transformations meant that the terms of the aforementioned contract between medicine and society were no longer valid. The previous status of the medical profession had been challenged by the expansion of the involvement of the public and private sectors in healthcare along with the changing expectations of a diverse society (Barondess, 2003; Cruess & Cruess,

2000). Physicians retained their position as the key figures of health-related processes, though this time with an emphasis on the dark side of their monopolistic position.

Changing perceptions of medical practice brought about calls for replacing the “disinterested” professional of Parsons with a new conceptualization, which was championed by Freidson (1970) in his “professional dominance theory.” According to this theory, professions gain their autonomous status and the authority to construct reality within their domain by proving their proficiency and persuading the public of their ethical standing in providing services. This depiction of the medical profession was in line with the rise of social constructionist approaches in sociology in the late 1960s, especially in the social problems literature, which criticized the then-predominant functionalist approach to deviance. Contrary to functionalist concern for the “etiology of deviant behavior,” the constructionist approach was informed by a new perspective that focused on its “social history” (Erikson, 1962, p. 307). This new perspective initiated a discussion in the sociology of social problems that was criticized for regarding social processes which define certain conditions as social problems to be “objective conditions” and failing to identify these problems themselves (Blumer, 1971, p. 298). The new orientation defined by these researchers had led the way to a constructionist approach to deviance, which refused to take for granted the existing social norms as objective reference points for analyzing the etiology of deviant behavior and preferred to focus on the processes by which particular behaviors or conditions are labeled to be dysfunctional or pathological. The constructionist perspective provided a fertile ground upon which the concealment of the social roots of health-related problems by the “medicalization” of particular conditions or behavior can be historically investigated.

Michel Foucault’s historical analyses of medical knowledge have also been influential in the changing perception of the medical profession. In his early “archaeological” work, Foucault provides a distinctive account of the history of medical science, which leads the reader to believe that modern medical knowledge and its institutional setting are as arbitrary as the earlier forms of medicine (Dreyfus & Rabinow, 1983, p. 13). Foucault’s depiction coincided with the constructionist redefinition of the history of medical knowledge “as a belief system shaped through social and political relations” rather than “a given and objective set of ‘facts’” (Lupton, 1997, p. 99). In his more comprehensive analyses of the mechanisms of power in his later works, he locates medicine at the center of the power/knowledge couple he traces as the key element of modern society where a “political technology of the body,” whose boundaries exceed the functioning of the body, is at work and bodies are disciplined not necessarily by a dominant class by imposition, but more so by strategies which can be exercised by the dominated (Foucault, 1984, p.p 173–174). Although his later conceptualization of power, which depicts it as a “relation” rather than a

possession of a particular group or a tool of a particular political agenda (Lupton, 1997, pp. 99–100, Armstrong, 1983, p. 4), does not comply with the constructionist accounts on medicine which “link the ‘fabrication’ or ‘construction’ of knowledge to a more straightforward view of social interests and professional purposes” (Bury, 1986, p. 142), Foucault’s earlier work, which was first received with the anti-psychiatry movement at the background (Fox, 2016, p. 62), has become a part of critical approaches towards the relationship between society and medical science.

The concept of medicalization became popular in this setting and it has since been the keyword to frame the expansion of the domain of medical knowledge as a means for social control and policy-making. Critics usually refer to the World Health Organization’s 1948 Constitution, which defines health as “a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity” (WHO, 2014, p. 1), as the first step towards the expansion of medicine’s jurisdiction from healing sick persons to defining a healthy way of life. The medicalization of life legitimized the expansion of the involvement of the healthcare system, medical professionals, medical technology, and drug industries in other domains of life in terms of redefining diseases and health (Fox, 1977; Huber et al., 2011). According to Zola, the shift from an etiological to multi-causal conception of disease also contributed to the use of medicine for identifying unhealthy preferences and habits of individuals, and thus, shaping various concerns of everyday life like dress codes under the guise of health reasons (Zola, 1972, p. 493, 497). As a result, medical professionals have become much more involved in the consultancy and treatment of habits or behaviors in various fields of life like sexuality and childhood behavior, even though medicine’s capacity to “cure” them has not been successfully demonstrated (Conrad, 1975; Riessman, 2003). Medicalization thesis claims that medical sciences have become central means for social control by enforcing certain criteria of healthy living conditions and by redefining certain behaviors which are regarded to be deviant as symptoms of particular diseases, and by doing so, shifting the role of detecting, observing, and “treating” these behaviors into the jurisdiction of medicine. Early proponents of the medicalization thesis argued that the enlargement of the medical domain results in the reliance of people on expert knowledge on the one hand and the depoliticization of the issue regarding certain behaviors or lifestyles by transferring the authority to take decisive decisions on these issues to medical professionals (Conrad, 1979; Pitts, 1968; Zola, 1972).

Researchers pointed to multiple causes of the expansion of the jurisdiction of medicine. The medicalization thesis was primarily developed by researchers who focused on the dynamics of the health care system in the United States, though researchers usually point out that there are similar trends in other Western countries. In short, medicalization is regarded to be caused by certain factors which vary in degree

and extension in other countries. Zola argues that medicalization has emerged as a result of “the reluctant reliance on the expert” by the masses in the “increasingly complex technological and bureaucratic system” (Zola, 1972, p. 487), which is coupled with people’s increasing need to “feel, look or function better” (p. 497). Marxist scholarship, on the other hand, focused on the capitalist character of the state, which determines the state’s policies on health care (Navarro, 1976). In this framework, the state’s policies have been in line with the interests of the “medical-industrial complex” and the medical ideology, which serves to maintain the “class structure and patterns of domination,” is responsible for medicalization (Waitzkin, 1978, p. 270).

Many researchers have pointed to modern medicine’s monopoly over decisions regarding health and disease as a key factor of medicalization (Conrad & Schneider, 1992; Fox, 1977; Nye, 2003). As the key figure of the professional dominance view, Freidson points out the medical professionals’ active role in the expansion of the jurisdiction of medicine by arguing that physicians seek out new diseases which will be identified by their names (Freidson, 1970, p. 252). However, it is not enough for a particular deviance to be of a biological origin for it to be defined as a disease. For sick persons to be regarded and treated as sick, the diseases which are believed to be causing their conditions should be socially defined as such (1970, pp. 208–209). Therefore, the physician’s quest for fame and glory cannot be achieved only by identifying the biological origin or mechanism of the disease: “Medicine, then, is oriented to seeking out and finding illness, which is to say that it seeks to create social meanings of illness where that meaning or interpretation was lacking before” (Freidson, 1970, p. 252). On the other hand, medicine’s autonomy along with its other professional privileges are not simply the rewards of its achievements. According to Freidson, medicine’s current status is a product of the interaction between the medical profession and “the sovereign state from which it is not ultimately autonomous” (Freidson, 1970, p. 24).

Critiques and Rectifications

The medicalization thesis has been criticized from very different points of view from its early days on. Whalen and Henker criticize Conrad’s (1975) study of the “discovery of hyperkinesis,” for it unnecessarily describes the given case as one in which social and medical interventions are mutually exclusive. Arguing that both the medical approach, which explains the hyperactive child’s behavior on the bases of a problem “in the child,” and the sociological approach, which sees the source of the child’s problems “in society,” are both “monocular” views and should be replaced by an approach which focuses on “the interaction of child and context” (Whalen & Henker, 1977, p. 591). While Whalen and Henker’s argument might be defined as a critique of sociological reductionism, Strong (1979) launches an all-out attack on the entire

discipline of sociology. Approaching the medicalization thesis as a part of a wider sociological critique of “professional imperialism,” Strong criticizes the unreflexive character of this critique and argues that the medicalization thesis “exaggerates” certain trends in order to protect sociology’s own “imperial ambitions and opportunities” (Strong, 1979, p. 199).

The emphasis on the role of medicine in social control in the early versions of the medicalization thesis was also criticized for depicting medicalization as a one-sided and rigid process. According to Fox, medicalization was countered with a demedicalization process which was incited by those who criticize the overmedicalization of life through which conditions had been increasingly defined with diagnostic categories (Fox, 1977, p. 17). Fox’s critique, which turns its face towards the lay populace, has become more widespread in the later decades with objections to the negative depiction of medicalization in its initial formulations. The feminist critique offered new perspectives on medicalization by emphasizing medicine’s gender-biased approach to body and health. Modern medicine was primarily seen by feminist critics as a male-dominant field whose establishment as a profession with the requirement of a university degree was conducive to the exclusion of women healers for whom the opportunity for higher education was nonexistent (Ehrenreich & English, 1973). Issues like the gender- and class-biased aspects of the “biomedical rhetoric” on pregnancy (Barker, 1998), the discrepancies between the “biomedical discourse” and women’s own experiences in their transition to motherhood (Neiterman, 2013), and the clash between the biomedical definition of menopause as disease and the feminist definition of it as a natural process (McCrea, 1983; Meyer, 2001) have been among key topics in the feminist medicalization literature.

Feminist critique has opened the way towards a shift from the “gender neutral” conceptualization of medicalization towards a new formulation where women are not always “victims,” but in many cases the “actors” of the process (Riska, 2003). In an influential article that was originally published in 1983, Riessman points out that there has been “a fit between medicine’s interest in expanding its jurisdiction and the need of women to have their experience acknowledged” (Riessman, 2003, p. 57) and elaborates on how women’s demands for the involvement of medical expertise in issues related to childbirth, abortion, and contraception have contributed to medicalization. The new way of looking at the patient’s perspective is expressed in studies that define women’s preference to demand midwives in childbirth as a form of resistance to medicalization (Parry, 2008; Shaw, 2013). It has also been observed that the tendency among women in developed countries to “romanticize” the traditional birthing practices of women in the developing world brings with it calls for demedicalization which are not shared by the latter, who, in fact, “are much more vulnerable to dominant institutions, like medicine” (Johnson, 2008, p. 909). On the

other hand, studies on marginalized segments of developed countries also show that the impact of medicalization varies with one's social location and that it can be embraced or rejected strategically (Brubaker, 2007).

The reevaluation of the early formulation of the medicalization thesis in the 1980s produced new perspectives which appreciate lay persons' roles in medicalization and how they took advantage of the process (Ballard & Elson, 2005, p. 233). On one side of the issue, there has been a "consumer turn" (Figert, 2011) in the literature, which conceptualizes patients as consumers of health services whose demands and expectations have contributed to medicalization (Busfield, 2017; Conrad, 2005). In addition, unlike the early formulations, which emphasize the key role of professional dominance in medicalization, physicians are not always willing to label their patients as sick and contribute to the emergence of new sickness categories, as was observed in the case of chronic fatigue syndrome (Broom & Woodward, 1996). The so-called "health social movements" have also been regarded as an influential factor in medicalization. Organized patient groups are not only concerned with the inequality of and access to health care services, but also with challenging existing categorizations and treatments, and contributing to the production of new medical knowledge (Brown et al, 2004; Epstein, 1995). All these attempts were the indicators of an upcoming shift in medical sociology towards understanding the emerging trends in our conception of health and illness without the confinement of the classical and mostly one-sided relationship between patients and professionals and with an increasing emphasis on the increasing role of actors who are not the representatives of medical science and practice.

Physicians' Fall from Grace

The commercialization of health care, the rising costs of medical services, and the emergence of a new type of patient who demands more from physicians were the leading factors, among others, which started to change the conditions within which medicine had been practiced in the better part of the twentieth century. These topics are generally discussed in medical sociology with reference to neoliberalism, though there have been variations in the meaning of the concept. Wacquant defines two main uses of neoliberalism. The first one is the economic conception, which focuses on the imposition of the market rule in organizing the previously non-economic forms of exchange. The second conception, on the other hand, is loosely based on Foucault's concept of "governmentality," and it is employed for describing a new form of political rationality that exceeds the boundaries of particular economic or political ideologies and functions without the constant presence of the state as the sole organizing factor thanks to its permeability into all forms of relationships (Wacquant, 2012, p. 68–70). Ferguson adds another conception of neoliberalism "as a sloppy synonym for capitalism itself" which appears as a vaguely defined causal factor that is imposed from outside

“to decimate local livelihoods” (Ferguson, 2010, p. 171). According to Bell and Green, such variations lead researchers towards reaching different, even opposing conclusions about the impact of neoliberalism on healthcare and question the usefulness of the concept altogether (Bell & Green, 2016, p. 240). Although concerns over the ambiguity of the concept of neoliberalism are valid, it is difficult to deny certain common themes on the global scale in terms of the organization of health care along with other publicly provided services. Among these themes, the most widely expressed ones are the commodification of healthcare, the dissolution of the idea that health and disease are related to the social environment, and the shift of health-related responsibilities to the individual (Coburn, 2000, p. 140; Mooney, 2012, p. 395; Viens, 2019, p. 148).

The threats regarding the organizational structure of medicine have been discussed under the titles of rationalization, bureaucratization, and commercialization. Although there have been variations in terms of how these processes have taken place in different nations, the increasing involvement of the public and private sectors in health care has brought about a different setting which is believed to be putting the professional identity of physicians in jeopardy. The changing organizational structure has brought about the standardization of procedures, the introduction of guidelines, performance assessments, and other features of bureaucratization. There has been an argument in the sociology of professions for a dichotomous relationship between the autonomy of professions and bureaucratization, whose origin is Parsons’s famous footnote in the *Introduction* he wrote for Weber’s *The Theory of Social and Economic Organization* (Parsons, 1947, pp. 52–53n) where he criticizes Weber for combining technical competence and bureaucratic efficiency which, according to Parsons, does not explain the authority of professionals. Using the case of physicians as an example, Parsons argues that patients usually follow their physicians’ orders because of the institutionalized belief that physicians utilize their technical competence for the benefit of their patients, rather than the positions physicians occupy in a Weberian type of bureaucratic organization. The relationship between the hierarchical authority of the Weberian type of bureaucracy and professional authority has been a subject of debate in sociological literature (Nass, 1986; Ritzer, 1975; Toren, 1976; Waters, 1989). Weber’s ideal-typical bureaucratic organization is based on a type of rationality that “aims to do nothing more than calculate the most precise and efficient means for the resolution of problems by ordering them under universal and abstract regulations” (Kalberg, 1980, p. 1158). The predominant view on bureaucratic domination in the sociological literature and the observation of the bureaucratization of medicine from the 1960s onwards has fostered various research on the impact of bureaucratization on medical practice (Engel, 1969; Hall, 1968; Mechanic, 1977; Racko, 2017; Ritzer & Walczak, 1988; Willis, 1978).

The commercialization or “corporatization” of medicine has been a parallel development that raised concerns about the future of the medical profession. The

involvement of the private sector and the emergence of a so-called “medical-industrial complex” (Relman, 1980) have raised questions about medicine’s capacity to work for the public interest. Corporatization not only brought with it a managerial control over medical practice, which threatens the autonomy of the profession (Feinglass & Salmon, 1990), but it also meant increasing involvement of private interest in public policy for health care, use of medical technology, and medical education both in and after medical school (Light, 1986; McKinlay & Stoeckle, 1988; Schofferman, 2011). As a result, commercialization is not only a problem for the image of the “disinterested” physician who puts the benefit of the patient above everything else. Perhaps more importantly, it effectively restructures the norms of medical practice starting from medical education.

Changing conditions of medical practice led to two views that opposed the professional dominance thesis, namely, “deprofessionalization” and “proletarianization” of medicine. As one of the leading figures of the deprofessionalization thesis, Haug (1975) emphasizes the significance of the “monopolization” of knowledge for professional autonomy and develops her thesis on the factors which threaten this monopoly. Contrary to the predominant belief of a dichotomous relationship between professionalism and bureaucratization, Haug believes that the employment of medical professionals in bureaucratic organizations increases, rather than decreases, their access to power to maintain or increase their monopolistic control. What Haug instead focuses on is the role of patients, which she believes is largely neglected in the theory of professions, in the deprofessionalization process. According to this, the public’s rising level of knowledge has been threatening the knowledge monopoly of medical professionals as a result of patients’ unwillingness to passively comply with doctors’ orders. Haug states that skepticism towards professionals’ expertise not only caused discomfort among the professionals while treating their educated patients, but it also brought about the revival of alternative means of healing (Haug, 1975, pp. 202–205). Haug elsewhere points at the advancements in medical technology and patients’ increasing trust in pills, tests, and other technical procedures as a factor in the decreasing authority of physicians (Haug, 1976, pp. 94–95).

Unlike Haug’s thesis, which focuses more on the consumer point of view, the proletarianization thesis is based on the changing conditions of professional work (Freidson, 1984, p. 5). The proletarianization thesis is based on the Marxian assumption that class opposition will increase to such an extent that those who are situated between the bourgeoisie and proletariat are going to be dissolved into one of the two opposing classes (Navarro, 1988, p. 69). Observing the changing conditions of professional-technical work in general in the early 1970s, Oppenheimer argues that as a result of the increasing involvement of public and private bureaucracies in professional work, control over the working conditions and the products of professional services will shift

from autonomous professionals to the necessities of the market, and the “proletarian conditions of work” will be predominant in professional employment where professionals, who by now have become wage laborers, will have to fight against market forces via “collective bargaining” (Oppenheimer, 1972, p. 213). Based on their observations on the health care system in the United States, McKinlay and Arches argue that bureaucratization is the key factor in the transformation of medicine. The researchers claim that the state facilitated bureaucratization by allowing “the flow of financial and industrial capital into the medical care field” (McKinlay & Arches, 1985, p. 169). Other factors which influenced widespread bureaucratization are increasing malpractice costs, which have forced physicians to take refuge in industrial corporations, changing medical education, which has increased physicians’ dependence on technology and other health workers, and the expansion of specialization. All these processes have led to the subordination of medicine “to the broader requirements of production under advanced capitalism” (McKinlay & Arches, 1985, p. 161) and the proletarianization of medical professionals. According to Navarro, the establishment of medical corporations was the key factor in the proletarianization of medical professionals in the United States, while in Europe, the process mainly took place as an increasing number of medical professionals became employees of the state. However, as was the case for McKinlay and Arches, the process of proletarianization in both cases is “stimulated by the state” (Navarro, 1976, p. 451).

No matter what is regarded as the cause of the transformation of health care and how the changing character of medical practice and the place of physicians in it is formulated, what appeared to be happening towards the end of the twentieth century was the ‘end of the golden age of doctoring’ (MacKinlay & Marceau, 2002). Although the professional dominance theory retained its position in medical sociology literature for some time (Hafferty, 1988), the situation would change in the 1990s with a new trend which can be defined as the “technological turn” in social theory. The acknowledgment of the impact of science and technology on medical practice by the late 1980s and early 1990s in sociological literature rendered the debate on professionalism obsolete and changed the track of the conversation from the one which was shaped by the sociology of professions to that of the sociology of science and technology. The attempts to forge a connection between medical sociology and the sociology of science and technology crystallized by the early to mid-1990s (Bartley, 1990; Elston, 1997; Star, 1995). During this period, the works of Bruno Latour and his colleagues, who developed the *actor-network theory* (ANT), played an influential role in the opening up of the research in medical sociology towards the domains which had been either neglected or seen as opaque elements. What ANT achieved was to offer an alternative to the two leading tendencies, with deep roots in the sociological canon defined by Timmermans and Berg (2003, p. 99) as “technological determinism” and “social essentialism.” According to this, the former conceptualized technology as

either an external factor that shapes societies or an instrument for political purposes, while the latter saw technology as a passive element in the creation of meaning, which essentially is a social product. Instead of these strands, which either overestimated or underestimated the role of technology, Latour and his colleagues, according to Timmermans and Berg (2003), offer a perspective in which technology's "agency is constituted by others and in turn constituted the actions of others" (p. 104). This new perspective was a strong sign of the diminishing position of physicians as key actors in the sociological analysis of the relationship between medicine and society.

Biomedicalization and Pharmaceuticalization

The blurring of the territory of medicine, technoscientific advancements in health-related fields, and the emerging risks which require ad hoc adjustments for both lay people and policy-makers constantly call for new analytical tools to assess and measure the risks and the relevance of particular adaptive maneuvers, to identify the ongoing processes, and to critically evaluate them. These challenges have fostered calls for new theories and concepts to replace the framework which was previously provided by the medicalization thesis. The biomedicalization thesis is one of the products of the attempts to cover emerging topics in medical sociology. The concept of biomedicalization was initially used as an extension of the critique of the "biomedical model of disease" which, according to an early critic, is reductionist in the sense that focusing on the biomedical causes of disease ignores "psychosocial" factors and the overall "human experience of illness" (Engel, 1977, p. 131). In its many applications, the concept of biomedicalization has been used by researchers to emphasize the increasing role of biomedicine in defining health and disease without any need to distinguish it from the medicalization process. The biomedicalization of psychiatry in general (Cohen, 1993) or more specific issues like "the social construction of" aging (Estes & Binney, 1989), dementia (Lyman, 1989), or alcoholism (Midanik, 2004) have been explored with an emphasis on the shortcomings of the biomedical model and the need to "bring the social back in" (Lyman, 1989) for understanding these conditions and processes.

Biomedicalization gained new meaning with the studies of Adele Clarke. In an attempt to analyze the changing technologies and practices in reproductive medicine, Clarke (1995) made a comparison between the concern for the "control over" the reproductive body, which complies with modernity and its Fordist approach to production, and its "transformation," which has parallels with the flexible accumulation regime of postmodernity. According to this, while modernity's imprint on reproductive medicine can be observed in the mass production and distribution of reproductive technologies and services whose common characteristic is to facilitate control "via monitoring, planning, limiting, bounding, setting up barriers" on the bases of universal

principles (Clarke, 1995, p. 143), the reproductive bodies and processes of postmodernity are manipulated and redesigned “for a variety of highly local, individual and heterogeneous goals” (p. 145) thanks to the customizability of the advanced technologies of reproduction. Clarke later used these observations in a series of collaborative studies to convey the belief that medicine in the United States had gone through a series of transformations around 1985 which brought about a qualitative shift from medicalization to “biomedicalization” (Clarke et al., 2003; Clarke, 2010; Clarke & Shim, 2011).

The biomedicalization thesis is based on a series of arguments about the transformation of various aspects of medicine and health care with an emphasis on the transformation of biomedicine “from the inside out” thanks to the advancements in computer technologies which enabled “greater organizational and institutional reach” of biomedicine through various means ranging from clinical interventions and diagnostic systems to risk assessment and surveillance technologies (Clarke et al., 2003, p. 162, 165; Clarke & Shim, 2011, p. 177). Biomedicalization signifies the commodification and privatization of medicine and the intensification of medicalization via the technoscientific innovations in biomedicine which amplified medicine’s intervention in life at the molecular level (Clarke et al., 2003; Rose, 2001). Technoscientific advancements transformed not only the production and distribution of biomedical knowledge but also their consumption by introducing new agencies on the side of the patient/customer, who is expected to regard health “as a moral obligation” and take an active role in assessing risks and monitoring the body through new technologies (Clarke et al., 2003, p. 171–172; Clarke & Shim, 2011, p. 178). Biomedicalization also means a transformation of the “things medical” in visual culture and iconography, where “procedures and technologies” have taken center stage, overshadowing doctors and patients (Clarke, 2010).

According to Clarke and Shim, the biomedicalization thesis is largely an attempt “to come to terms with the implications of the science and technology studies [STS] (...) for medical sociology” (Clarke & Shim, 2011, p. 176). This objective is most clearly demonstrated with the application of the concept of “technoscience” in the discussions on biomedicalization. The concept gained prominence in the STS literature after Bruno Latour’s famous work *Science in Action* (1987) and it is employed by Clarke (et al.) on the basis of the belief that pure science and its practical applications are not separable and that they “should be regarded as co-constitutive” (Clarke et al., 2003, p. 161n). The “bio” in the concept of biomedicalization, on the other hand, serves the double purpose of alluding to Foucault’s concepts of biopolitics and biopower (Clarke & Shim, 2010, p. 181) and indicating the confluence of the “basic life sciences” and the “applied clinical medicine” (Clarke et al., 2003, p. 162n) which corresponds to the dissolution of the boundary between pure and applied forms of knowledge as it is indicated by the concept of technoscience.

The biomedicalization thesis has also been influenced by and, in return, contributed to the further development of highly influential debates on the concepts of “molecularization of life” and “biosociality” which are developed by two leading figures in the literature, Paul Rabinow and Nikolas Rose on the bases of their reconsideration of Foucault’s concepts of biopolitics and biopower. Foucault developed his argument on the transformation of power in the West on the bases of the shifts from the seventeenth century onwards in two interconnected domains, the first one of which is the disciplining and optimization of the body to be useful and docile - “the anatomo-politics of human body”- and the latter being the regulation of the biological processes of populations through the mobilization of the developing knowledge on life - the “biopolitics of population.” According to Foucault, while the prevalent form of power in the past -“sovereign power”- was the “power of death,” these two technologies have brought with them a new form of power -“biopower”- which is characterized by “the administration of the bodies and the calculated management of life” (Foucault, 1984, p. 262). Rabinow and Rose agree with Foucault’s views on the characteristics of the modern form of power but remind their reader that his analyses had been mostly about the emergence of biopower and its applications throughout the eighteenth and nineteenth centuries. According to Rabinow and Rose, there have been some key transformations in the scale and the sites of the application of the technologies of power Foucault described, and these transformations required new ways of defining sociality, life, and how they are governed (Rabinow, 1996; Rabinow & Rose, 2006; Rose, 2001). The links between these arguments and the biomedicalization thesis can be seen in Rose’s claim that the strengthened connection between the knowledge regimes of life sciences and politics and developments in biomedicine had transformed biopolitics into “molecular politics” (Rose, 2001); or again, Rabinow’s emphasis on the advancements in genetics as a key source for a new form of sociality he calls “biosociality” in an age when the split between nature and culture has become obsolete along with the category of the social (Rabinow, 1996).

There have been debates on the connection between medicalization and biomedicalization, or whether there is a qualitative difference between the two. In response to the arguments developed by Clarke (and colleagues), Busfield claims that the transitions biomedicalization thesis saw in the economic organization of health care or the process of “technoscientization of biomedicine” are presented by authors as if they are self-evident, without sufficient justification (Busfield, 2017, p. 768). Conrad (2005), on the other hand, points to the analytical problems caused by the excessive comprehensiveness of the concept of biomedicalization. What he offers, instead, is a less sweeping approach to the transformations that the biomedicalization thesis observes, which sees them as indicators of the changing of the degree or shift of the “engines of medicalization” (Conrad, 2005, p. 10). Unlike Conrad’s attempt to restore the medicalization thesis, some researchers (Abraham, 2008; Abraham 2010;

Williams et al., 2008; Williams et al., 2011) attempted to replace it with the concept of pharmaceuticalization, which aims to compensate for the alleged lack of specificity of the “catch-all notion of biomedicalization” (Williams et al., 2012, p. 2130).

Pharmaceuticalization is defined as “the translation or transformation of human conditions, capabilities and capacities into opportunities for pharmaceutical intervention” (Williams et al., 2011, p. 711). The increasing use of medical drugs has been a natural outcome of the expansion of the jurisdiction of medicine and, in that sense, might be regarded as an extension of medicalization. However, unlike the experience of the previous era, which brought the debate on medicalization to the unresolved duality between medical dominance and empowered patients, theorists of pharmaceuticalization offered a new perspective that focuses on the role of pharmaceutical companies as key figures in medicine and health care. In the sociological literature, the pharmaceutical industry had been placed under the title of medicalization and attracted far less attention when compared to topics like the authority of the physician and the role of medicine in social control (Williams et al., 2008). However, debates on the debilitating authority of the physician and the abandonment of the notion of the obedient patient in favor of the patient as a consumer or activist caused questions about the validity of the concept of medicalization. Contrary to these transformations, which appeared to nullify the foundational elements of the medicalization thesis, the pharmaceutical industry’s impact became more apparent with the growth in the consumption of pharmaceuticals (Busfield, 2010; Fox & Ward, 2008). Pharmaceutical companies had increased their profits by the 1990s with the introduction of what are defined as “lifestyle” drugs. Defined as drugs that are “used for “non-health” problems or for problems that lie at the margins of health and well-being” (Gilbert et al., 2000, p. 1341), lifestyle drugs opened new debates on various issues like the impact of the profitability of these drugs on the research and development of drugs for diseases -especially ones which more widely threaten the life and well-being of the poor- or the extent to which the costs of lifestyle drugs can/should be covered by health care systems (Gilbert et al., 2000; Lexchin, 2001). Fox and Ward (2008) observe that with the increasing emphasis on lifestyle in the production and marketing of pharmaceuticals, the context of the consumption of these products had shifted from the medical to the domestic sphere. In addition, direct-to-consumer marketing of pharmaceuticals, which is permitted in the United States and some other countries, albeit in various degrees, has contributed to the expansion of the consumption of lifestyle drugs for problems that are of a private nature, like obesity or sexual dysfunction (Fox & Ward, 2008).

The pharmaceuticalization thesis offers new perspectives to understand the relationship between the demands of patients, health care policy-makers, and the pharmaceutical industry. According to Abraham (2010), the increase in the direct

consumer purchase of lifestyle drugs can be regarded as an example of pharmaceuticalization without medicalization and, if governments reclassify prescription-only drugs as “over-the-counter drugs,” this might even mean a decrease in medicalization. In addition, the role of patient activism in medicalization gains a new outlook when we consider the collaboration between activist groups and pharmaceutical companies. Abraham (2010) points out that activist patient groups are, in certain cases, supported by companies in their struggle to have access to new drugs. He argues that the success of consumer or patient groups heavily depends on whether their interests are aligned with that of the pharmaceutical industry. These observations illustrate how pharmaceuticalization exceeds the limitations of the preceding explanations on the changing categorization of conditions in terms of health and disease. The pharmaceuticalization thesis also benefits from the literature of the sociology of pharmaceuticals and the wider debates on “big pharma” which focus on more specific aspects of the impact of technoscientific advancements in biomedicine on health care and our conception of health and disease. The high profitability of the pharmaceutical industry has come to the forefront with the increasing use of drugs. According to some researchers, pharmaceutical companies are responsible for “disease mongering” by shaping the public conception of health and disease (Moynihan et al., 2002). Global inequalities, the ineffectiveness of international regulations, and the exploitation of vulnerabilities of underdeveloped countries have also been key issues of discussion in the research on pharmaceuticals. It has been observed that although underdeveloped and developing countries have benefited from advancements in pharmaceutical technology, research, and development for drugs to defeat diseases that strike primarily the poor regions of the world have been dramatically limited. Furthermore, even though there are international regulations that aim to safeguard the access of Third World citizens to the pharmaceuticals for whose development they have been used as human subjects, death and suffering from ailments that can be cured without much financial burden for the inhabitants of developed countries have been common in the Third World (Alemayehu et al., 2018; Kremer, 2002). Pharmaceutical companies prefer to conduct their clinical trials, which, in some cases, would not be allowed in the sponsoring countries, in poor countries and the ambiguities about the application and enforcement of ethical codes and regulations on the conduction of clinical trials in the Third World cause concern for violation of research ethics and distributive justice (Angell, 1997; Benatar, 2001; Glantz et al., 1998).

Conclusion

The gradual disappearance of the physician in medical sociology has not taken place with the paradigmatic shift from medicalization to theories like biomedicalization or pharmaceuticalization. In fact, although the concept of medicalization had strong ties with the professional dominance thesis (Ballard & Esilton, 2005; Furedi, 2006), as it

was expressed by McKinlay and Stoeckle, it was already outdated when it was introduced by Freidson in 1970, presenting “a snapshot of the position of doctors back in the 1960s” (McKinlay & Stoeckle, 1988, p. 199). As discussed above, sociologists have long been questioning the professional dominance thesis in terms of the “factual” decrease of the position of physicians as significant figures in health care. However, the diminishing interest of sociologists of medicine in physicians is not necessarily an outcome of their preference to abandon the idea of medicalization. Apart from the above-mentioned versions of medicalization which focus on the demands of the patients, the literature on self-care and non-allopathic medicine since the late 1970s illustrates how medicalization proceeds without physicians or other conventional medical professionals. Researchers pointed out the benefits of self-care in terms of preventing diseases and limiting the potential problems professional dominance might cause, though with reservations about its risk of transferring governments’ responsibilities to the individual or concealing the structural problems of the health care system (Kronenfeld, 1979; Levin, 1977). The expansion of the “medical way of thinking” (Crawford, 1980, p. 370) and the “definition of health” (Barker, 2014, p. 174) without the direct involvement of medical professionals or sometimes even against their interests, have led sociologists of medicine to focus more on patients’ ways of dealing with disease outside the doctor’s office.

Some theorists of biomedicalization (Clarke, 1995; Clarke et al., 2003) and pharmaceuticalization (Bell & Figert, 2012) approach the relationship between medicine and society from a macro perspective and claim that medicalization is the product of the period when it first emerged and therefore, it is inadequate for understanding the changing conditions of health-related issues in the postmodern era. The key concern of these theorists is to grasp the implications of the scientific and technological advancements for medicine, which leads them towards incorporating the tools of the sociology of science and technology. The key debate among the researchers who prefer to abandon the medicalization thesis appears to be about the way sociological research on science and technology will be incorporated into medical sociology; this has been an issue of discussion among scholars. As a key figure of the pharmaceuticalization thesis, Abraham expressed on many occasions his displeasure over much of the post-1980 sociology of science and technology literature, which was largely “social constructivist.” He offered, instead, “a realist sociology of scientific knowledge” to understand micro-scale processes of the production of scientific knowledge along with “a synthesis of archival evidence from historical sociology and established theoretical models from political sociology” to explain pharmaceuticalization with reference to the “objective interests” of pharmaceutical companies and patients (Abraham, 2008, p. 870). Abraham’s (2011) critique of Williams’s (et al., 2011, p. 711) definition of pharmaceutical interventions illustrates two distinct strands within pharmaceuticalization theory. While Abraham criticizes Williams and colleagues’

definition for being too broad, to the extent that it might even include illegal drugs like cocaine, the researchers reply to Abraham's critique by stating that although illegal drugs are not part of their investigation, for they are not produced by pharmaceutical companies, they prefer a broad definition of pharmaceuticalization to cover the uses of pharmaceuticals both within and beyond the "realms of medical authority" without the limitation of those which are used for 'treatment' (William et al., 2011b, p. 729).

In brief, no matter which theoretical tools they prefer or epistemological presuppositions they rely on, sociologists who study medicine's relationship with our life appear to be losing their interest in what physicians do in hospitals in favor of the actions of the agents of the production and marketing of medical technologies, the involvement of non-humans (medical devices, germs, etc.) in determining the conditions of healthy living, and the demands and coping strategies of patients/consumers. There has been a growing interest in the technoscientification of medicine with which "scientific rationalities and technological devices" co-construct each other (Wehling, 2011, p. 68). Accordingly, technoscientification did not only transform medical practice but also changed the conditions of the formation of illness identities which started to incorporate technoscientific knowledge to face biomedical uncertainties (Sulik, 2009). In addition, this process transforms not only the way individuals experience illness but also how they define healthy living. This transformation is defined by Martin as the emergence of the "pharmaceutical person" who relies on the "cocktails" made up of various pills "to keep working, parenting, studying, or just living" (Martin, 2006, p. 286).

Under these circumstances, unlike in the late 1960s and 1970s when professional dominance was the central theme of medical sociology, there appear to be two main issues that shape the ongoing debates in the literature. The first one is an extension of the debate between realism and constructionism, and this is exemplified by the debate between Abraham and other theorists of pharmaceuticalization. In Abraham's case, we see an attempt to retain the capacity of sociology to uncover causal links by stressing the objective interests of pharmaceutical companies and patients – a function that was fulfilled by the professional dominance thesis in the medicalization literature of the 1970s. Researchers like Clarke (et al., 2003), Busfield (2006), and Williams (et al., 2008), on the other hand, do not refrain from leaving an open door for a multiplicity of meanings and the fluidity of relationships that influence medical science and practice along with our expectations about health-related problems and life in general. The second issue which has become central to our understanding of the relationship between medicine and society is the impact of technoscientification on subjectivity. Concerns over the new subjectivities which emerge with technoscientific advancements can be observed in the opposing views of Lippman and Rose on the research on genetics. Investigating the implications of developments like the *Human Genome Project* at the

beginning of the 1990s, Lippman observed a tendency towards approaching all diseases as disorders caused by genetics and argued that this will lead to the rise of medical surveillance practices like genetic screening, which not only has significant ethical implications but also carries the risk of the abandonment of policies to reduce social and economic causes of diseases (Lippman, 1992). Rose, on the other hand, repudiates the negative implications of this process, which Lippman calls “geneticization,” on the grounds that they are based on the assumption that individuals are passive receivers of what geneticization will bring to them. Instead, he argues that advancements in biomedicine brought about what he calls “somatic individuality” as a result of which we “experience, articulate, judge, and act upon ourselves in part in the language of biomedicine” (Rose, 2007, p. 26). Although it is difficult to determine whether the advancements in biomedicine will bring about the suppression of individuality or new forms of subjectivity, there is little dispute over the increasing role of new actors and new sites in shaping the interaction between medicine and society.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- ABIM Foundation. American Board of Internal Medicine (2002). Medical professionalism in the new millenium: A physician charter. *Annals of Internal Medicine*, 136(3), 243–246.
- Abraham, J. (2008). Sociology of pharmaceuticals development and regulation: A realist empirical research programme. *Sociology of Health & Illness*, 30(6), 869–885.
- Abraham, J. (2010). Pharmaceuticalization of society in context: Theoretical, empirical and health dimensions. *Sociology*, 44(4), 603–622.
- Abraham, J. (2011). Evolving sociological analyses of ‘pharmaceuticalisation’: A response to Williams, Martin and Gabe. *Sociology of Health & Illness*, 33(5), 726–728.
- Alemayehu, C., Mitchell, G., & Nikles, J. (2018). Barriers for conducting clinical trials in developing countries-a systematic review. *International Journal for Equity in Health*, 17(1), 1–11.
- Angell, M. (1997). The ethics of clinical research in the Third World. *New England Journal of Medicine*, 337, 847–848.
- Armstrong, D. (1983). *Political anatomy of the body: Medical knowledge in Britain in the twentieth century*. Cambridge University Press.
- Arnold, L. (2002). Assessing professional behavior: Yesterday, today, and tomorrow. *Academic Medicine*, 77(6), 502–515.
- Ballard, K., & Elston, M. A. (2005). Medicalisation: A multi-dimensional concept. *Social Theory & Health*, 3(3), 228–241.
- Barker, K. K. (1998). A ship upon a stormy sea: The medicalization of pregnancy. *Social Science & Medicine*, 47(8), 1067–1076.

- Barker, K. K. (2014). Mindfulness meditation: Do-it-yourself medicalization of every moment. *Social Science & Medicine*, 106, 168–176.
- Barondess, J. A. (2003). Medicine and professionalism. *Archives of Internal Medicine*, 163(2), 145–149
- Bartley, M. (1990). Do we need a strong programme in medical sociology? *Sociology of Health & Illness*, 12(4), 371–390.
- Bell, K., & Green, J. (2016). On the perils of invoking neoliberalism in public health critique. *Critical Public Health*, 26(3), 239–243.
- Bell, S. E., & Figert, A. E. (2012). Medicalization and pharmaceuticalization at the intersections: Looking backward, sideways and forward. *Social Science & Medicine*, 75(5), 775–783.
- Benatar, S. R. (2001). Distributive justice and clinical trials in the third world. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 22(3), 169–176.
- Blumer, H. (1971). Social problems as collective behavior. *Social Problems*, 18(3), 298–306.
- Broom, D. H., & Woodward, R. V. (1996). Medicalisation reconsidered: Toward a collaborative approach to care. *Sociology of Health & Illness*, 18(3), 357–378.
- Brown, P., Zavestoski, S., McCormick, S., Mayer, B., Morello-Frosch, R., & Gasior Altman, R. (2004). Embodied health movements: New approaches to social movements in health. *Sociology of Health & Illness*, 26(1), 50–80.
- Brubaker, S. J. (2007). Denied, embracing, and resisting medicalization: African American teen mothers' perceptions of formal pregnancy and childbirth care. *Gender & Society*, 21(4), 528–552.
- Bury, M. R. (1986). Social constructionism and the development of medical sociology. *Sociology of Health & Illness*, 8(2), 137–169.
- Busfield, J. (2006). Pills, power, people: Sociological understandings of the pharmaceutical industry. *Sociology*, 40(2), 297–314.
- Busfield, J. (2010). 'A pill for every ill': Explaining the expansion in medicine use. *Social Science & Medicine*, 70(6), 934–941.
- Busfield, J. (2017). The concept of medicalisation reassessed. *Sociology of Health & Illness*, 39(5), 759–774.
- Clarke, A. E. (1995). Modernity, postmodernity and reproductive processes, ca. 1890-1990 or "Mommy, where do cyborgs come from anyway?". In C. H. Gray (Ed.), *The cyborg handbook* (pp. 139–155). Routledge.
- Clarke, A. E. (2010). From the rise of medicine to biomedicalization: US healthscapes and Iconography c1890-Present. In A. E. Clarke, L. Mamo, J. R. Foskett, J. R. Fishman and J. K. Shim (Eds.), *Biomedicalization: technoscience and transformations of health and illness in the US* (pp. 104–146). Duke University Press.
- Clarke, A. E. & Shim, J. (2011). Medicalization and Bomedicalization Revisited: Technoscience and Transformation of Health, Illness and American Medicine. In B. A. Pescosolido (et al.) (Eds.), *Handbook of the sociology of health, illness, and healing* (pp. 173–199). Springer, New York.
- Clarke, A. E., Shim, J. K., Mamo, L., Fosket, J. R., & Fishman, J. R. (2003). Biomedicalization: Technoscientific transformations of health, illness, and US biomedicine. *American Sociological Review*, 68(2), 161–194.
- Coburn, D. (2000). Income inequality, social cohesion and the health status of populations: The role of neo-liberalism. *Social Science & Medicine*, 51(1), 135–146.

- Cohen, C. I. (1993). The biomedicalization of psychiatry: A critical overview. *Community Mental Health Journal*, 29(6), 509–521.
- Conrad, P. (1975). The discovery of hyperkinesis: Notes on the medicalization of deviant behavior. *Social Problems*, 23(1), 12–21.
- Conrad, P. (1979). Types of medical social control. *Sociology of Health & Illness*, 1(1), 1–11.
- Conrad, P. (2005). The shifting engines of medicalization. *Journal of Health and Social Behavior*, 46(1), 3–14.
- Conrad, P. & Schneider J. W. (1992). *Deviance and medicalization: From badness to sickness*. Temple University Press.
- Crawford, R. (1980). Heathism and the medicalization of everyday life. *International Journal of Health Services*, 10(3), 365–388.
- Cruess, S. R., & Cruess, R. L. (2000). Professionalism: A contract between medicine and society. *CMAJ*, 162(5), 668–669.
- Cruess, S. R. & Cruess, R. L. (2004). Professionalism and medicine's social contract with society. *AMA Journal of Ethics*, 6(4), 185–188.
- Dreyfus, H. L. & Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. The University of Chicago Press.
- Ehrenreich, B. & English, D. (1973). *Witches, midwives and nurses: A history of women healers*. The Feminist Press.
- Elston, M. A. (1997). Introduction: The sociology of medical science and technology. *Sociology of Health & Illness*, 19(19B), 1–27.
- Engel, G. V. (1969). The effect of bureaucracy on the professional autonomy of the physician. *Journal of Health and Social Behavior*, 10(1), 30–41.
- Engel, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196(4286), 129–136.
- Epstein, S. (1995). The construction of lay expertise: AIDS activism and the forging of credibility in the reform of clinical trials. *Science, Technology, & Human Values*, 20(4), 408–437.
- Erikson, K. T. (1962). Notes on the sociology of deviance. *Social Problems*, 9(4), 307–314.
- Estes, C. L., & Binney, E. A. (1989). The biomedicalization of aging: Dangers and dilemmas. *The Gerontologist*, 29(5), 587–596.
- Feinglass, J., & Salmon, J. W. (1990). Corporatization of medicine: The use of medical management information systems to increase the clinical productivity of physicians. *International Journal of Health Services*, 20(2), 233–252.
- Ferguson, J. (2010). The uses of neoliberalism. *Antipode*, 41(s1), 166–184.
- Figert, A. E. (2011). The consumer turn in medicalization: Future directions with historical foundations. In B. A. Pescosolido, J. K. Martin, J. D. McLeod, & A. Rogers (Eds.), *Handbook of the sociology of health, illness, and healing* (pp. 291–307). Springer.
- Foucault, M. (1984). *The Foucault reader*. Pantheon.
- Fox, N. J. (2016). Health sociology from post-structuralism to the new materialisms. *Health*, 20(1), 62–74.
- Fox, N. J., & Ward, K. J. (2008). Pharma in the bedroom... and the kitchen.... The pharmaceuticalisation of daily life. *Sociology of Health & Illness*, 30(6), 856–868.

- Fox, R. C. (1977). The medicalization and demedicalization of American society. *Daedalus*, 9–22.
- Freidson, E. (1970). *Profession of medicine: A study of the sociology of applied knowledge*. Dodd, Mead & Company.
- Freidson, E. (1984). The changing nature of professional control. *Annual Review of Sociology*, 10(1), 1–20.
- Furedi, F. (2006). The end of professional dominance. *Society*, 43(6), 14–18.
- Gilbert, D., Walley, T., & New, B. (2000). Lifestyle medicines. *BMJ*, 321(7272), 1341–1344.
- Glantz, L. H., Annas, G. J., Grodin, M. A., & Mariner, W. K. (1998). Taking benefits seriously in developing countries. *Hastings Center Report*, 28(6), 38–42.
- Greenwood, E. (1957). Attributes of a profession. *Social Work*, 45–55.
- Hafferty, F. W. (1988). Theories at the crossroads: A discussion of evolving views on medicine as a profession. *The Milbank Quarterly*, 66(Suppl), 2202–2225.
- Hafferty, F. W. & Castellani, B. (2011). Two cultures: Two ships: The rise of a professionalism movement within modern medicine and medical sociology’s disappearance from the professionalism debate. In B. A. Pescosolido, J. K. Martin, J. D. McLeod, & A. Rogers (Eds.) (Eds.), *Handbook of the sociology of health, illness, and healing* (pp. 173–199). Springer.
- Hall, R. H. (1968). Professionalization and bureaucratization. *American Sociological Review*, 63, 92–104. <https://doi.org/10.2307/2092242>
- Haug, M. R. (1975). The deprofessionalization of everyone? *Sociological Focus*, 8(3), 197–213.
- Haug, M. R. (1976). The erosion of professional authority: A cross-cultural inquiry in the case of the physician. *The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society*, 54(1), 83–106.
- Huber, M., Knottnerus, J. A., Green, L., van der Horst, H., Jadad, A. R., Kromhout, D., ... & Smid, H. (2011). How should we define health? *BMJ*, 343.
- Irvine, D. (1999). The performance of doctors: The new professionalism. *The Lancet*, 353(159), 1174–1177.
- Johnson, C. (2008). The political “nature” of pregnancy and childbirth. *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne De Science Politique*, 41(4), 889–913.
- Kalberg, S. (1980). Max Weber’s types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history. *American Journal of Sociology*, 85(5), 1145–1179.
- Kremer, M. (2002). Pharmaceuticals and the developing world. *Journal of Economic Perspectives*, 16(4), 67–90.
- Kronenfeld, J. J. (1979). Self care as a panacea for the ills of the health care system: An assessment. *Social Science & Medicine. Part A: Medical Psychology & Medical Sociology*, 13, 263–267.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press.
- Levin, L. S. (1977). Forces and issues in the revival of interest in self-care: Impetus for redirection in health. *Health Education Monographs*, 5(2), 115–120.
- Lexchin, J. (2001). Lifestyle drugs: issues for debate. *CMAJ*, 164(10), 1449–1451.
- Light, D. W. (1986). Corporate medicine for profit. *Scientific American*, 255(6), 38–45.
- Lippman, A. (1992). Led (astray) by genetic maps: The cartography of the human genome and health care. *Social Science & Medicine*, 35(12), 1469–1476.
- Lupton, D. (1997). Foucault and the medicalisation critique. In A. Petersen & R. Bunton (Eds.), *Foucault, health and medicine* (pp. 94–110). Routledge.

- Lyman, K. A. (1989). Bringing the social back in: A critique of the biomedicalization of dementia. *The Gerontologist*, 29(5), 597–605.
- Martin, E. (2006). The pharmaceutical person. *BioSocieties*, 1(3), 273–287.
- McCrea, F. B. (1983). The politics of menopause: The “discovery” of a deficiency disease. *Social Problems*, 31(1), 111–123.
- McCurdy, L., Goode, L. D., Inui, T. S., Daugherty Jr, R. M., Wilson, D. E., Wallace, A. G., ... & Copeland, E. M. (1997). Fulfilling the social contract between medical schools and the public. *Academic Medicine: Journal of the Association of American Medical Colleges*, 72(12), 1063–1070.
- McKinlay, J. B., & Arches, J. (1985). Towards the proletarianization of physicians. *International Journal of Health Services*, 15(2), 161–195.
- McKinlay, J. B., & Marceau, L. D. (2002). The end of the golden age of doctoring. *International Journal of Health Services*, 32(2), 379–416.
- McKinlay, J. B., & Stoeckle, J. D. (1988). Corporatization and the social transformation of doctoring. *International Journal of Health Services*, 18(2), 191–205.
- Mechanic, D. (1977). The growth of medical technology and bureaucracy: Implications for medical care. *The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society*, 55(1), 61–78.
- Nass, C. I. (1986). Bureaucracy, technical expertise, and professionals: A Weberian approach. *Sociological Theory*, 4(1), 61–70.
- Meyer, V. F. (2001). The medicalization of menopause: Critique and consequences. *International Journal of Health Services*, 31(4), 769–792.
- Midanik, L. T. (2004). Biomedicalization and alcohol studies: Implications for policy. *Journal of Public Health Policy*, 25(2), 211–228.
- Mooney, G. (2012). Neoliberalism is bad for our health. *International Journal of Health Services*, 42(3), 383–401.
- Moynihan, R., CG, P., Heath, I., & Henry, D. (2002). Selling sickness: The pharmaceutical industry and disease mongering. *BMJ*, 324(7342), 886–891.
- Mulkay, M. (1980). Part one sociology of science in the West. *Current Sociology*, 28(3), 1–116.
- Navarro, V. (1976). Social class, political power and the state and their implications in medicine. *Social Science & Medicine*, 10(9-10), 437–457.
- Navarro, V. (1988). Professional dominance or proletarianization? Neither. *The Milbank Quarterly*, 66(Suppl 2), 57–75.
- Neiterman, E. (2013). Sharing bodies: The impact of the biomedical model of pregnancy on women’s embodied experiences of the transition to motherhood. *Healthcare Policy*, 9(SP), 112.
- Nye, R. A. (2003). The evolution of the concept of medicalization in the late twentieth century. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 39(2), 115–129.
- Oppenheimer, M. (1972). The proletarianization of the professional. *The Sociological Review*, 20(1_ suppl), 213–227.
- Parry, D. C. (2008). “We wanted a birth experience, not a medical experience”: exploring Canadian women’s use of midwifery. *Health care for women international*, 29(8-9), 784–806.
- Parsons, T. (1939). The Professions and social structure. *Social Forces*, 17(4), 457–467.
- Parsons, T. (1947). Introduction. In M. Weber, *Theory of social and economic organization* (pp. 1–77). William Hodge and Company Limited.

- Pitts, J. (1968). Social control: The concept. In D. Sills (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (Vol. 14). MacMillan.
- Racko, G. (2017). Bureaucratization and medical professionals' values: a cross-national analysis. *Social Science & Medicine*, 180, 76–84.
- Rabinow, P. (1996). Artificiality and Enlightenment: From sociobiology to biosociality. In P. Rabinow, *Essays on the anthropology of reason*, (pp. 91–111).
- Rabinow, P., & Rose, N. (2006). Biopower today. *BioSocieties*, 1(2), 195–217.
- Relman, A. S. (1980). The new medical-industry complex. *The New England Journal of Medicine*, 303(17), 963–970.
- Riessman, C. K. (2003). Women and medicalization: a new perspective. In R. Weitz (Ed.), *The politics of Women's bodies: Sexuality, appearance, and behavior* (pp. 46–63). Oxford University Press.
- Riska, E. (2003). Gendering the medicalization thesis. In *Gender perspectives on health and medicine: Key Themes Advances in Gender Research*, Volume 7, 59–87.
- Ritzer, G. (1975). Professionalization, bureaucratization and rationalization: The views of Max Weber. *Social Forces*, 53(4), 627–634.
- Ritzer, G., & Walczak, D. (1988). Rationalization and the deprofessionalization of physicians. *Social Forces*, 67(1), 1–22.
- Rose, N. (2001). The politics of life itself. *Theory, Culture & Society*, 18(6), 1–30.
- Rose, N. (2007). *The politics of life itself: Biomedicine, power and subjectivity in the twenty-first century*. Princeton University Press.
- Roszak, T. (1969). *The making of a counter culture: Reflections on the technocratic society and its youthful opposition*. Anchor Books.
- Schofferman, J. (2011). The medical–industrial complex, professional medical associations, and continuing medical Education. *Pain Medicine*, 12(12), 1713–1719.
- Shaw, J. C. (2013). The medicalization of birth and midwifery as resistance. *Health Care for Women International*, 34(6), 522–536.
- Star, S. L. (1995). Epilogue: Work and practice in social studies of science, medicine, and technology. *Science, Technology, & Human Values*, 20(4), 501–507.
- Strong, P. M. (1979). Sociological imperialism and the profession of medicine A critical examination of the thesis of medical imperialism. *Social Science & Medicine. Part A: Medical Psychology & Medical Sociology*, 13, 199–215.
- Sulik, G. A. (2009). Managing biomedical uncertainty: The technoscientific illness identity. *Sociology of Health & Illness*, 31(7), 1059–1076.
- Timmermans, S., & Berg, M. (2003). The practice of medical technology. *Sociology of Health & Illness*, 25(3), 97–114.
- Toren, N. (1976). Bureaucracy and professionalism: A reconsideration of Weber's thesis. *Academy of Management Review*, 1(3), 36–46.
- Viens, A. M. (2019). Neo-liberalism, austerity and the political determinants of health. *Health Care Analysis*, 27, 147–152.
- Wacquant, L. (2012). Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20(1), 66–79.

- Waitskin, H. (1978). A Marxist view of medical care. *Annals of Internal Medicine*, 89(2), 264–278.
- Waters, M. (1989). Collegiality, bureaucratization, and professionalization: A Weberian analysis. *American Journal of Sociology*, 94(5), 945–972.
- Wehling, P. (2011). The “technoscientification” of medicine and its limits: Technoscientific identities, biosocialities, and rare disease patient organization. *Poiesis & Praxis* 8(2-3), 67–82.
- Welie, J. V. (2012). Social contract theory as a foundation of the social responsibilities of health professionals. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 15(3), 347–355.
- Whalen, C. K., & Henker, B. (1977). The Pitfalls of Politicization: A Response to Conrad’s “The Discovery of Hyperkinesis: Notes on the Medicalization of Deviant Behavior”. *Social Problems*, 24(5), 590–595.
- WHO (World Health Organization) (2014). Basic Documents. Forty-eighth edition. World Health Organization. <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd48/basic-documents-48th-edition-en.pdf>
- Wilensky, H. L. (1964). The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 70(2), 137–158.
- Williams, S. J., Gabe, J., & Davis, P. (2008). The sociology of pharmaceuticals: Progress and prospects. *Sociology of Health & Illness*, 30(6), 813–824.
- Williams, S., Gabe, J., & Martin, P. (2012). Medicalization and pharmaceuticalization at the intersections: A commentary on Bell and Figert (2012). *Social Science & Medicine*, 75(12), 2129–2130.
- Williams, S. J., Martin, P., & Gabe, J. (2011). The pharmaceuticalisation of society? A framework for analysis. *Sociology of Health & Illness*, 33(5), 710–725.
- Williams, S. J., Martin, P., & Gabe, J. (2011b). Evolving Sociological Analyses of “Pharmaceuticalization”: A reply to Abraham. *Sociology of Health & Illness*, 33(5), 729–730.
- Willis, E. (1978). Professionalism and bureaucracy: The changing context of primary medical care. *Community Health Studies*, 2(1), 1–12.
- Zola, I. K. (1972). Medicine as an institution of social control. *The Sociological Review*, 20(4), 487–504.

RESEARCH ARTICLE

Changes in Intrinsic and Extrinsic Values During the Early Months of the COVID-19 Pandemic: Evidence from Business Faculty Students

Fatih Sonmez¹

Abstract

Aimed at exploring value shifts during the early months of the COVID-19 pandemic, this paper compares data from business faculty students at a public university in northwestern Türkiye on seven life values immediately before (November-December 2019) and during the early months (May-June 2020) of the pandemic. The study measured the importance individuals attached to life values using the Aspiration Index (Kasser & Ryan, 1996), which includes three intrinsic values (i.e., personal growth, meaningful relationships, and community contributions), three extrinsic values (i.e., wealth, fame, and image), and the value of physical health. The study found that both men and women decreased the importance they placed on the values of wealth and fame in the early months of the pandemic. In addition, men increased the importance they placed on community contributions. The study also explored changes in the overall means for the intrinsic and extrinsic value clusters and in the relative importance intrinsic values have to extrinsic ones. The results showed a statistically significant increase in men's espousal of intrinsic values and a decrease in women's espousal of extrinsic values. The change in the relative importance of intrinsic to extrinsic values was significant for both genders, suggesting that both men and women became more intrinsically oriented during the early months of the pandemic.

Keywords: COVID-19 pandemic • Goal contents theory • Self-determination theory • Value changes • Value orientation • Value shifts

1 Fatih Sonmez (Dr.), Department of Business Administration, Muş Alparslan University, Muş, Türkiye.

Email: fsonmez.phd@gmail.com ORCID: 0000-0002-4054-0269

To cite this article: Sonmez, F. (2023). Changes in intrinsic and extrinsic values during the early months of the covid-19 pandemic: Evidence from business faculty students. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 447-458. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0067>

Values are guiding principles that inform attitudes and shape human conduct. Thus, values can predict a broad array of human attitudes and behaviors, such as political behavior (Purkayastha et al., 2011; Vecchione et al., 2015), prosocial behavior (Caprara & Steca, 2007; Daniel et al., 2015), ethical behavior (Fritzsche, 1995; Fritzsche & Oz, 2007), sexual behavior (Gao et al., 2012; Goodwin et al., 2002), consumption behavior (Doran, 2009; Lee et al., 2014), and parenting behavior (Aavik et al., 2006; Gaunt, 2005).

Values are relatively stable characteristics (Schuster et al., 2019; Vecchione et al., 2013, 2016, 2020), but they can and do change over time, especially at younger ages (Krosnick & Alwin, 1989; Alwin & Krosnick, 1991; Dinas, 2013). In most cases, value changes result from life-changing events such as wars (Bègue & Apostolidis, 2000; Daniel et al., 2013; Priest et al., 1982), near-death experiences (Kinnier et al., 2001; Noyes Jr, 1980; Sutherland, 1990), terrorist attacks (Murphy et al., 2004, 2006), major life transitions (Bardi et al., 2014; Goodwin et al., 2012; Katz-Wise et al., 2010), and natural disasters (Oishi et al., 2017; Nishio et al., 2014).

The COVID-19 pandemic is one such event that caused unprecedented changes in human life and has the potential to alter human values in the future. Indeed, although few in number, several studies have documented value changes during the pandemic. For example, Daniel et al. (2022) analyzed a longitudinal dataset in which values were measured using the Schwartz Best Worst Values Refined Survey (Lee et al., 2019), finding an increase in the higher order conservation values and a decrease in the openness to change values during the early months of the COVID-19 pandemic, especially among worried individuals. Similarly, another longitudinal study found that the relative importance of environmental values decreased significantly between April-December 2020 (Sneddon et al., 2022).

More relevant to the current investigation, a strategy and planning agency, the Zeno Group (2020), surveyed 1,000 Americans in March 2020 and found shifts in values that can be considered intrinsic or extrinsic in accordance with the distinctions from goal content theory (more details in the next section). The results from the Zeno Group's survey showed that intrinsic values such as self-reliance, helpfulness, simplicity, honesty, and personal relationships gained higher priority, while extrinsic values such as power, status, and wealth decreased in importance during the early months of the COVID-19 pandemic. The present study explores the value shifts that occurred during the early months of the pandemic in terms of values similar to those investigated by Zeno Group, namely personal growth, meaningful relationships, community contributions, wealth, fame, image, and physical health.

Methodology

The present study explores value shifts during the early months of the COVID-19 pandemic by comparing data on seven life values as collected from a small population

(i.e., business faculty students at a public university in northwest Türkiye) immediately prior to and at the onset of the pandemic.

Measuring Values

Values were measured via the 35-item Aspiration Index (AI; Kasser & Ryan, 1996), which has recently been validated in the Turkish context (Sonmez, 2023). The AI draws from self-determination theory and involves seven different values. Self-determination theory (Deci & Ryan, 1985; Ryan & Deci, 2000) distinguishes between intrinsic and extrinsic motivation. Intrinsic motivation refers to motivation that arises within the individual for doing an activity, purely for the sake of the activity itself. Intrinsically motivated behavior is not contingent on external rewards or punishments, as the activity itself is the reward. In contrast, extrinsic motivation refers to motivation that is driven by external factors such as rewards or punishments. Drawing from self-determination theory, Kasser and Ryan (1996) identified intrinsic and extrinsic values based on their relations to intrinsic/extrinsic needs and proposed the Aspiration Index, which assesses the importance individuals place on each value on a response scale ranging from “not at all important” to “very important” and enables one to calculate the relative importance of intrinsic values over extrinsic ones or vice versa. In addition to the importance given to each life goal/value, researchers can also measure individuals’ beliefs about the likelihood of attaining these goals in the future, as well as the current level of attainment.

The AI consists of three intrinsic values: personal growth (e.g., growing and learning new things), meaningful relationships (e.g., being in a committed, intimate relationships), and community contributions (e.g., working for the betterment of society); and three extrinsic values: wealth (e.g., being a very wealthy person), fame (e.g., being admired by many people), and image (e.g., having an image that others find appealing). Lastly, the seventh value the AI measures is physical health (e.g., being physically healthy), but this value is usually not taken into consideration when determining the relative importance of intrinsic/extrinsic values as it does not distinctly relate to either the intrinsic or extrinsic value categories. However, this value is highly relevant in the context of the current study. Intrinsic and extrinsic values are calculated by averaging out the scores for the 15 intrinsic and 15 extrinsic value items. The relative importance of intrinsic to extrinsic values (i.e., relative intrinsic value orientation [RIVO]) is calculated simply by subtracting the mean for the extrinsic values from the mean for the intrinsic values. Thus, a higher score on RIVO would indicate a stronger relative intrinsic value orientation, whereas a lower score would indicate a weaker relative intrinsic value orientation.

Data

Pre-Pandemic Data. The pre-pandemic data were collected in two separate cross-sectional studies conducted between November-December 2019. Participants were

business faculty students at a public university in northwest Türkiye. The participants were at least 18 years old and had enrolled in several business courses. Data were collected in classrooms using questionnaire packets. Participation was voluntary and provided neither monetary compensation nor course credits. The AI was placed at the beginning of the packet in one of the studies after the informed consent section and the questions on age and gender. The other cross-sectional study involved a short vignette with three questions and a single-item life evaluation measure for the purposes of unrelated research following the informed consent section and questions on age and gender. In both studies, the participants responded to the AI on a 7-point Likert-type scale ranging from 1 (“Not at all important”) to 7 (“Very important”). The packets were distributed in unrelated classes with the aim of recruiting different participants for each study, as these studies were interrelated. Still, the dataset may have included a negligible number of duplicate participations. Forms containing less than three observations in any of the value categories represented in the AI were not included in the dataset. As a result, 473 usable forms were obtained (52.7% are female; $M_{\text{age}} = 22.1$, $SD = 3.54$). Missing datum regarding any construct on the AI was replaced by the mean of the participant’s responses to the other items measuring the given construct.

Early-Pandemic Data. The early-pandemic data were also collected as part of a cross-sectional study between May 23-June 12, 2020. The study was conducted at the same faculty, and the invitations were sent to the students of the same departments as those in the pre-pandemic studies. Therefore, this study is considered to have recruited a significant proportion of the same participants from the pre-pandemic studies. Participants were at least 18 years old and had enrolled in several business courses. Participation was voluntary and was compensated for neither monetarily nor with course credits. The participants were invited to participate in the study by an invitation letter posted to their student information systems. The invitation letter told the students how the study would investigate college students’ general attitudes and provided them with the link to the associated survey on Qualtrics™. Upon clicking the survey link in the invitation letter, participants first viewed the informed consent, with those who accepted it proceeding to the survey. In the survey, participants first indicated their age and gender and then proceeded to the next page to respond to an 18-item version of the AI, which contains 11 items identical to those in the 35-item version, on a 5-point Likert-type scale ranging from 1 (“Not at all important”) to 5 (“Very important”) for the purpose of an international replication project. They then proceeded to the following page where they responded to four short close-ended questions regarding environmental attitudes for the same replication project. After this, the participants responded to the remaining 24 items of the 35-item AI using the same 5-point Likert-type scale. A total of 271 students participated in the study. Of these, 23 dropped out before completing the AI, five were international students, and 12 failed the attention check. Excluding these cases results in 231 usable forms (69.3% are female; $M_{\text{age}} = 21.38$, $SD = 2.3$).

Note that two main differences occur between the pre- and early-pandemic data. First, the pre-pandemic data were collected in person, whereas the early-pandemic data were collected online due to the suspension of face-to-face education at the time. Second, the pre-pandemic data were collected using a 7-point Likert-type scale, whereas the early-pandemic data used a 5-point Likert-type scale. As a result, the study linearly transformed the early-pandemic data to a 7-point Likert-type scale to enable a comparison.

Ethical Statement. One of the pre-pandemic studies did not require ethics approval as it was a low-risk, non-interventional study requiring no sensitive or identifying information. However, the other pre-pandemic study and the early-pandemic study both involved psychological interventions, and ethics approval for their procedures were obtained from the Social and Humanities Ethics Committee of Sakarya University.

Findings

After combining the pre- and early-pandemic data, the value changes for men and women were analyzed separately. The results from the *t*-tests show no statistically significant changes for women to be found regarding the importance of image ($p = .73$), meaningful relationships ($p = .31$), personal growth ($p = .28$), community contribution ($p = .14$), or health ($p = .30$), while statistically significant decreases did occur for women regarding the importance of wealth ($t_{(404)} = 3.52, p < .001, d = .36$) and fame ($t_{(404)} = 3.07, p = .002, d = .31$) upon reaching the early months of the pandemic. A similar pattern of results was observed for men, with the exception of the community contribution value. No statistically significant changes occurred regarding the importance of image ($p = .5$), meaningful relationships ($p = .75$), personal growth ($p = .15$), or health ($p = .16$), while statistically significant decreases occurred regarding the importance of wealth ($t_{(290)} = 2.18, p = .03, d = .3$) and fame ($t_{(290)} = 2.64, p = .009, d = .36$) and a statistically significant increase regarding the community contribution ($t_{(290)} = -2.83, p = .005, d = .39$) upon reaching the early months of the pandemic. Table 1 provides the relevant descriptive statistics and *t*-test results.

I argue the reason for the non-significant changes regarding intrinsic values to be the ceiling effect. In other words, the rated importance of intrinsic values was so high before the pandemic that there was no room for further increase. All intrinsic values, as well as the health value, had mean scores of above six on the 7-point Likert-type AI scale for men and women before the pandemic, apart from men's score for the community contribution value, which I think is the reason for its statistically significant increase. As a result, the study went on to explore the changes in intrinsic and extrinsic values both cumulatively and relatively. More specifically, I checked both whether changes had occurred regarding the overall means of the intrinsic and extrinsic value

clusters and whether the relative importance of intrinsic to extrinsic values had changed. This analysis revealed a statistically significant decrease to have occurred in extrinsic values ($t_{(404)} = 2.41, p = .017, d = .25$) without any significant difference in intrinsic values ($p = .41$) for women. As for the men, a statistically significant increase occurred regarding intrinsic values ($t_{(290)} = -2.13, p = .034, d = .29$) without any significant difference in extrinsic values ($p = .065$), although the p -value was close to the conventional level of significance. Therefore, the difference between intrinsic and extrinsic value clusters had increased for both genders, which resulted in a statistically significant increase in RIVO for both men ($t_{(290)} = -2.81, p = .005, d = .39$) and women ($t_{(404)} = -2.61, p = .009, d = .27$).

Table 1
Results from the t-Tests for Changes in the Importance Women and Men Place on Life Values During the Early Months of the COVID-19 Pandemic

Value	Gender	Term	n	Mean	SD	t-test			
						Mean Difference	SE	t	p
Wealth	Women	Pre-pandemic	246	4.88	1.25	0.44	.13	3.52	.000
		Early-pandemic	160	4.43	1.23				
	Men	Pre-pandemic	221	5.18	1.27	0.37	.17	2.18	.030
		Early-pandemic	71	4.81	1.16				
Fame	Women	Pre-pandemic	246	3.32	1.49	0.45	.15	3.07	.002
		Early-pandemic	160	2.87	1.37				
	Men	Pre-pandemic	221	3.70	1.47	0.52	.20	2.64	.009
		Early-pandemic	71	3.18	1.42				
Image	Women	Pre-pandemic	246	3.91	1.35	-0.05	.13	-0.35	.728
		Early-pandemic	160	3.96	1.25				
	Men	Pre-pandemic	221	3.92	1.28	-0.11	.17	-0.67	.503
		Early-pandemic	71	4.03	1.07				

Meaningful Relationships	Women	Pre-pandemic	246	6.64	0.57	0.06	.06	1.01	.311
		Early-pandemic	160	6.58	0.62				
	Men	Pre-pandemic	221	6.41	0.74	-0.03	.10	-0.32	.747
		Early-pandemic	71	6.45	0.75				
Personal Growth	Women	Pre-pandemic	246	6.33	0.65	-0.07	.06	-1.09	.277
		Early-pandemic	160	6.40	0.63				
	Men	Pre-pandemic	221	6.16	0.79	-0.16	.11	-1.46	.145
		Early-pandemic	71	6.32	0.77				
Community Contribution	Women	Pre-pandemic	246	6.13	0.84	-0.13	.09	-1.47	.143
		Early-pandemic	160	6.25	0.86				
	Men	Pre-pandemic	221	5.75	1.04	-0.40	.14	-2.83	.005
		Early-pandemic	71	6.15	1.03				
Physical Health	Women	Pre-pandemic	246	6.52	0.66	0.07	.07	1.05	.296
		Early-pandemic	160	6.45	0.67				
	Men	Pre-pandemic	221	6.29	0.83	-0.15	.11	-1.39	.164
		Early-pandemic	71	6.44	0.76				
Intrinsic	Women	Pre-pandemic	246	6.37	0.54	-0.05	.05	-0.83	.406
		Early-pandemic	160	6.41	0.54				
	Men	Pre-pandemic	221	6.11	0.66	-0.20	.09	-2.13	.034
		Early-pandemic	71	6.30	0.72				
Extrinsic	Women	Pre-pandemic	246	4.04	1.18	0.28	.12	2.41	.017
		Early-pandemic	160	3.75	1.12				
	Men	Pre-pandemic	221	4.27	1.05	0.26	.14	1.85	.065
		Early-pandemic	71	4.01	0.96				
Relative Intrinsic Value Orientation (RIVO)	Women	Pre-pandemic	246	2.33	1.24	-0.33	.13	-2.61	.009
		Early-pandemic	160	2.66	1.23				
	Men	Pre-pandemic	221	1.84	1.22	-0.46	.16	-2.81	.005
		Early-pandemic	71	2.30	1.11				

I also compared the gender differences with regard to the importance of seven life values before and during the early months of the pandemic. The results show that prior to the pandemic, women had statistically significantly higher scores for the importance of meaningful relationships ($t_{(465)} = 3.69, p < .001, d = .34$), personal growth ($t_{(465)} = 2.55, p = .011, d = .24$), community contribution ($t_{(465)} = 4.28, p < .001, d = .4$), and health ($t_{(465)} = 3.27, p = .001, d = .3$) and statistically significantly lower scores for the importance of wealth ($t_{(465)} = -2.6, p = .01, d = .24$) and fame ($t_{(465)} = -2.77, p = .006, d = .26$) compared to men (but no significant difference for the image value, $p = .95$). As a result of these differences, women had a statistically significantly higher mean score for the intrinsic values cluster ($t_{(465)} = 4.61, p < .001, d = .43$) and a statistically significantly lower mean score for the extrinsic values cluster ($t_{(465)} = -2.23, p = .026, d = .21$); therefore, women had a statistically significantly stronger RIVO ($t_{(465)} = 4.29, p < .001, d = .4$). These results suggest that women had a much healthier configuration of values than men prior to the pandemic. With the emergence of the pandemic, however, the gender differences regarding all values except wealth ($t_{(229)} = -2.2, p = .029, d = .32$) had disappeared. The difference in the means for the intrinsic and extrinsic values clusters also turned non-significant ($p = .21$ and $p = .1$, respectively). The difference in RIVO was still statistically significant in favor of women, but with a smaller effect size than before the pandemic ($t_{(229)} = 2.11, p = .036, d = .31$). The weakened difference between the pre- and early-pandemic RIVOs was apparently due to the proportionally higher increase in men's espousal of intrinsic values during the early months of the pandemic. These results suggest that men began to reorient toward intrinsic values with the emergence of the COVID-19 pandemic, though they were still not as intrinsically oriented as women.

Discussion and Conclusion

This study found that both men and women decreased the importance they placed on money and fame during the early months of the pandemic. Moreover, men increased the importance they placed on community contribution and also exhibited an increase in the overall importance of intrinsic values, whereas no significant change occurred regarding women's espousal of intrinsic values, most likely due to the ceiling effect. However, the decrease in the importance of extrinsic values for women was statistically significant. A comparable decline was found regarding the importance men placed on extrinsic values; however, this decrease was marginally above the conventional level of statistical significance, most likely due to the low statistical power. When examining the relative importance of intrinsic values to extrinsic ones, I found that both men and women had a statistically significantly increased RIVO level.

These results suggest that both men and women became more intrinsically oriented during the early months of the COVID-19 pandemic than immediately before, either by increasing the importance they placed on intrinsic values, decreasing the importance

of extrinsic values, or both. This shift in values shows that the pandemic had changed what people prioritize, at least during its onset. Dealing with a life-threatening disease probably urged people to reconsider what they value in life and helped them realize the triviality of mundane, worldly values.

Research shows that an intrinsic value orientation improves individuals' wellbeing by satisfying their basic psychological needs (Ryan et al., 1996; Deci & Ryan, 2000). Furthermore, intrinsically oriented individuals are more protected from thoughts of death (Vail III et al., 2019; Sonmez, 2022). This reorientation toward intrinsic values may have helped individuals deal more effectively with the adversities of the pandemic and maintain their wellbeing during its early months.

Although this study found evidence for changes in value priorities during the early months of the COVID-19 pandemic, whether these shifts were maintained over the following months remains unanswered. Daniel et al.'s (2022) study examining a longitudinal dataset found the changes in some values during the early months of the COVID-19 pandemic to have been maintained throughout the following months, while other values had returned to their pre-pandemic levels. Therefore, whether the changes observed in the current sample had been maintained in the following months when the pandemic had become an entrenched part of daily human life is hard to judge. I leave this inquiry for future research. Finally, as with all studies, this one has several limitations. The study's main limitations are the difference between the 5-point and 7-point Likert-type scales for measuring values in the pre- and early-pandemic data, the study's cross-sectional design, and the student sample. Future research might also consider addressing these issues.

Ethical Approval: The ethics committee approval of this study was obtained from Social and Humanities Ethics Committee of Sakarya University (Date: 20.07.2020; Number: 2020/1023).

Informed Consent: Verbal informed consent was obtained from all participants before the study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Data Availability: The data that support the findings of this study are openly available in OSF at <https://osf.io/j3p9y>

References

- Aavik, A., Aavik, T., & Kõrgesaar, J. (2006). Parenting practices and personal values comparisons between parents of institutionalized and non-institutionalized adolescents. *TRAMES: A Journal of the Humanities & Social Sciences*, 10(1), 44–56. <https://doi.org/10.3176/tr.2006.1.04>
- Alwin, D. F., & Krosnick, J. A. (1991). Aging, cohorts, and the stability of sociopolitical orientations over the life span. *American Journal of Sociology*, 97(1), 169–195. <http://www.jstor.org/stable/2781642>
- Bardi, A., Buchanan, K. E., Goodwin, R., Slabu, L., & Robinson, M. (2014). Value stability and change during self-chosen life transitions: Self-selection versus socialization effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(1), 13–147. <https://doi.org/10.1037/a0034818>

- Bègue, L., & Apostolidis, T. (2000). The 1999 Balkan War: Changes in ratings of values and pro war attitudes among French students. *Psychological Reports, 86*(3_part_2), 1127–1133. <https://doi.org/10.2466/pr0.2000.86.3c.1127>
- Caprara, G. V., & Steca, P. (2007). Prosocial agency: The contribution of values and self-efficacy beliefs to prosocial behavior across ages. *Journal of Social and Clinical Psychology, 26*(2), 218–239. <https://doi.org/10.1521/jscp.2007.26.2.218>
- Daniel, E., Bardi, A., Fischer, R., Benish-Weisman, M., & Lee, J. A. (2022). Changes in personal values in pandemic times. *Social Psychological and Personality Science, 13*(2), 572–582. <https://doi.org/10.1177/19485506211024026>
- Daniel, E., Bilgin, A. S., Brezina, I., Strohmeier, C. E., & Vainre, M. (2015). Values and helping behavior: A study in four cultures. *International Journal of Psychology, 50*(3), 186–192. <https://doi.org/10.1002/ijop.12086>
- Daniel, E., Fortuna, K., Thrun, S. K., Cioban, S., & Knafo, A. (2013). Brief report: Early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence, 36*(4), 651–655. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.03.009>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Plenum. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4899-2271-7>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Dinas, E. (2013). Opening “openness to change” political events and the increased sensitivity of young adults. *Political Research Quarterly, 66*(4), 868–882. <http://www.jstor.org/stable/23612064>
- Doran, C. J. (2009). The role of personal values in fair trade consumption. *Journal of Business Ethics, 84*(4), 549–563. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9724-1>
- Fritzsche, D. J. (1995). Personal values: Potential keys to ethical decision making. *Journal of Business Ethics, 14*(11), 909–922. <http://www.jstor.org/stable/25072711>
- Fritzsche, D., & Oz, E. (2007). Personal values' influence on the ethical dimension of decision making. *Journal of Business Ethics, 75*(4), 335–343. <http://www.jstor.org/stable/25123999>
- Gao, E., Zuo, X., Wang, L., Lou, C., Cheng, Y., & Zabin, L. S. (2012). How does traditional Confucian culture influence adolescents' sexual behavior in three Asian cities? *Journal of Adolescent Health, 50*(3), S12–S17. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2011.12.002>
- Gaunt, R. (2005). The role of value priorities in paternal and maternal involvement in child care. *Journal of Marriage and Family, 67*(3), 643–655. <http://www.jstor.org/stable/3600194>
- Goodwin, R., Polek, E., & Bardi, A. (2012). The temporal reciprocity of values and beliefs: A longitudinal study within a major life transition. *European Journal of Personality, 26*(3), 360–370. <https://doi.org/10.1002/per.844>
- Goodwin, R., Realo, A., Kwiatkowska, A., Kozlova, A., Luu, L. A. N., & Nizharadze, G. (2002). Values and sexual behaviour in central and eastern Europe. *Journal of Health Psychology, 7*(1), 45–56. <https://doi.org/10.1177/1359105302007001651>
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin, 22*(3), 280–287. <https://doi.org/10.1177/0146167296223006>

- Katz-Wise, S. L., Priess, H. A., & Hyde, J. S. (2010). Gender-role attitudes and behavior across the transition to parenthood. *Developmental Psychology, 46*(1), 18–28. <https://doi.org/10.1037/a0017820>
- Kinnier, R. T., Tribensee, N. E., Rose, C. A., & Vaughan, S. M. (2001). In the final analysis: More wisdom from people who have faced death. *Journal of Counseling & Development, 79*(2), 171–177. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2001.tb01957.x>
- Krosnick, J. A., & Alwin, D. F. (1989). Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(3), 416–425. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.3.416>
- Lee, J. A., Sneddon, J. N., Daly, T. M., Schwartz, S. H., Soutar, G. N., & Louviere, J. J. (2019). Testing and extending Schwartz refined value theory using a best–worst scaling approach. *Assessment, 26*(2), 166–180. <https://doi.org/10.1177/1073191116683799>
- Lee, P. Y., Lusk, K., Miroso, M., & Oey, I. (2014). The role of personal values in Chinese consumers' food consumption decisions. A case study of healthy drinks. *Appetite, 73*, 95–104. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2013.11.001>
- Murphy, E. F., Gordon, J. D., & Mullen, A. (2004). A preliminary study exploring the value changes taking place in the United States since the September 11, 2001 terrorist attack on the World Trade Center in New York. *Journal of Business Ethics, 50*(1), 81–96. <https://doi.org/10.1023/B:BUSI.0000020879.93654.86>
- Murphy, E. F., Woodhull, M. D., Post, B., Murphy-Post, C., Teeple, W., & Anderson, K. A. (2006). 9/11 impact on teenage values. *Journal of Business Ethics, 69*(4), 399–421. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9098-1>
- Nishio, C., Ishida, M., & Takeuchi, T. (2014). The impact of natural disasters on the values and lifestyles of consumers: In the case of the Tohoku Earthquake. *Journal of Global Scholars of Marketing Science, 24*(2), 172–188. <https://doi.org/10.1080/21639159.2014.881114>
- Noyes Jr, R. (1980). Attitude change following near-death experiences. *Psychiatry, 43*(3), 234–242. <https://doi.org/10.1080/00332747.1980.11024070>
- Oishi, S., Yagi, A., Komiya, A., Kohlbacher, F., Kusumi, T., & Ishii, K. (2017). Does a major earthquake change job preferences and human values? *European Journal of Personality, 31*(3), 258–265. <https://doi.org/10.1002/per.2102>
- Piurko, Y., Schwartz, S. H., & Davidov, E. (2011). Basic personal values and the meaning of left-right political orientations in 20 countries. *Political Psychology, 32*(4), 537–561. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00828.x>
- Priest, R., Fullerton, T., & Bridges, C. (1982). Personality and value changes in West Point cadets. *Armed Forces & Society, 8*(4), 629–642. <http://www.jstor.org/stable/45346281>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology, 25*(1), 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Ryan, R. M., Sheldon, K. M., Kasser, T., & Deci, E. L. (1996). All goals are not created equal: An organismic perspective on the nature of goals and their regulation. In P. M. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.), *The psychology of action: Linking cognition and motivation to behavior* (pp. 7–26). The Guilford Press.
- Schuster, C., Pinkowski, L., & Fischer, D. (2019). Intra-individual value change in adulthood: A systematic literature review of longitudinal studies assessing Schwartz's value orientations. *Zeitschrift für Psychologie, 227*(1), 42–52. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000355>

- Sneddon, J., Daniel, E., Fischer, R., & Lee, J. A. (2022). The impact of the COVID-19 pandemic on environmental values. *Sustainability Science*, 17(5), 2155–2163. <https://doi.org/10.1007/s11625-022-01151-w>
- Sonmez, F. (2022). How thoughts of death and intrinsic/extrinsic goal orientation affect well-being during the pandemic. *Journal of Consumer Affairs*, 56(1), 292-318. <https://doi.org/10.1111/joca.12411>
- Sonmez, F. (2023). Psychometric properties of the Turkish version of the Aspiration Index and the relationship between aspirations and subjective well-being. *International Journal of Happiness and Development*, 8(1), 28-43. <https://doi.org/10.1504/IJHD.2023.131527>
- Sutherland, C. (1990). Changes in religious beliefs, attitudes, and practices following near-death experiences: An Australian study. *Journal of Near-Death Studies*, 9(1), 21–31. <https://doi.org/10.1007/BF01074098>
- Vail III, K. E., Horner, D. E., Waggoner, B., & Conti, J. P. (2019). Pushing up daisies: Goal orientations, death awareness, and satisfaction with life. *Journal of Experimental Social Psychology*, 85, 103891. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2019.103891>
- Vecchione, M., Caprara, G., Dentale, F., & Schwartz, S. H. (2013) Voting and values: Reciprocal effects over time. *Political Psychology*, 34(4), 465–485. <https://doi.org/10.1111/pops.12011>
- Vecchione, M., Schwartz, S. H., Caprara, G. V., Schoen, H., Cieciuch, J., Silvester, J., & Alessandri, G. (2015). Personal values and political activism: A cross-national study. *British Journal of Psychology*, 106(1), 84–106. <https://doi.org/10.1111/bjop.12067>
- Vecchione, M., Schwartz, S. H., Davidov, E., Cieciuch, J., Alessandri, G., & Marsicano, G. (2020). Stability and change of basic personal values in early adolescence: A 2-year longitudinal study. *Journal of Personality*, 88(3), 447–463. <https://doi.org/10.1111/jopy.12502>
- Vecchione, M., Schwartz, S., Alessandri, G., Döring, A. K., Castellani, V., & Caprara, M. G. (2016) Stability and change of basic personal values in early adulthood: An 8-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 63, 111–122. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2016.06.002>
- Zeno Group. (2020, April). *An historic moment: The values shift in pandemic America*. https://instituteforpr.org/wp-content/uploads/Zeno-Group-Values-Refresh-Study_FINAL.pdf

Sosyal Becerilerin Kavramsallaştırılmasında Yaşanan Zorluklar ve Üniversite-İstihdam İlişkisinde Sosyal Becerilerin Rolü

Melike Akbıyık¹

Öz

İş yaşamında gerçekleşen değişimlerin sonucunda giderek daha çok gündeme gelen ve gerekli görülen “sosyal beceriler” (*soft skills*), işe alım ve istihdam aşamasının yanı sıra iş yaşamındaki performans ve başarıda da etkili olmaktadır. Öte yandan “sosyal beceri” kavramı üzerinde henüz net bir uzlaşma oluşmamıştır. Kavramın tanımı ve sınıflandırması konusunda tutarsızlıklar vardır. Farklı disiplinlerde farklı yönleriyle ele alınıp araştırıldığı gibi, belli araştırmacılar tarafından “sosyal beceri” altında kategorize edilen bazı beceriler diğerleri tarafından farklı kavramlarla karşılanmaktadır. Ayrıca iş piyasaları etkili iletişim, eleştirel düşünme, etik anlayış gibi becerilerin üniversite mezunlarında olmasını beklemekte, buna karşılık çok sayıda araştırma üniversitelerin sosyal beceri kazandırmada yetersiz kaldığını gözler önüne sermektedir. Sistematik literatür değerlendirmesi niteliğindeki bu çalışmanın amacı “sosyal beceri” kavramı etrafındaki belirsizlikleri tartışmaya açmak ve bunların giderilmesine katkıda bulunmaktır. Bunun yanında yükseköğretim ile geliştiği düşünülen bu becerilerin üniversitelerde kazanılma seviyesi ve bu seviyeyi etkileyen faktörlere ilişkin eleştirel bir analiz ortaya konması hedeflenmektedir. Özetle, bu çalışma sosyal beceriler kavramını çevreleyen belirsiz alana ilişkin öngörüler sağlamakta ve bu kavramın açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Üniversitelerin bu becerileri edindirmedeki rolünü vurgulamakta ve edinimleri artırma yöntemlerine öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal beceri • Yetkinlik • İstihdam • Üniversite • Müfredat

Difficulties in Conceptualizing Soft Skills and the Role of Soft Skills in the University–Employment Relationship

Abstract

Given the changes in business life, “soft skills,” which are increasingly on the agenda and considered necessary, are effective in the performance and success of business life, including in the recruitment and employment phase. From another aspect, no clear consensus exists on the concept of “soft skills” yet. The definition and classification of this concept are inconsistent. In addition, job markets expect university graduates to have skills such as effective communication, critical thinking, and ethical understanding. However, many studies revealed that universities are insufficient in providing these soft skills. This study aims to open the ambiguities around the “soft skills” concept to discussion and contribute to their elimination through a systematic literature review. Furthermore, the study aims to present a critical analysis of the acquisition level of these skills at universities and the factors affecting this level. In summary, this study provides insights into the ambiguous area surrounding the soft skills concept and contributes to clarifying this concept. The study emphasizes the role of universities in acquiring these skills and offers suggestions for ways to increase acquisitions.

Keywords: Soft skills • Competence • Employment • University • Curriculum

1 Melike Akbıyık (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Eposta: melike.akbiyik@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-1838-380X

Atıf: Akbıyık, M. (2023). Sosyal becerilerin kavramsallaştırılmasında yaşanan zorluklar ve üniversite-istihdam ilişkisinde sosyal becerilerin rolü. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 459-480. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0049>

Extended Summary

The distinction between the terms “skill” and “ability” is important. The essence of this differentiation should be highlighted at the outset. According to the Turkish Language Institution, “skill” is defined as the ability to accomplish a task and achieve the desired outcomes based on predisposition and learning, whereas “ability” is described as a boundary rooted in heritage and encompassing learning. The fundamental distinction between these terms lies in the emphasis on inheritance for “ability” and the acquirable and developable nature of “skill,” which also inherently includes ability. Additionally, a distinction exists between “skill” and “competence.” Competence is often used to denote skill sets, comprising practical and theoretical knowledge used to enhance performance, cognitive abilities, behaviors, and values (Succi, 2019, p. 284).

As defined by Peterson and Van Fleet (2004, p. 1298), “skill” encompasses the ability to perform a specific behavioral task or cognitive process related to a particular task. Notably, skill consists of three components: (1) domain-specific knowledge, (2) a method to access that knowledge, and (3) the ability to execute a series of behaviors or cognitions using the acquired information. However, the first two components serve as prerequisites for the observable action, with the third component being the observable skill. The necessity of recognizing, developing, and adapting skills to new conditions is crucial to prevent alienation and ensure professional success and satisfaction. Attewell (1990) explored some of the epistemological and conceptual problems of the term “skill” and explained four distinct sociological notions of skills, namely, positivist, ethnomethodological, Weberian, and Marxist. In addition to being fairly mundane, skill is also a phenomenon that tends to be objectively measured and hierarchically evaluated. Skill is the determinant of basic claims and ideals, such as success in business life, satisfaction, and sufficient income. For a person not to become alienated from his/her work and him/herself, he/she should realize and develop the skills suitable for new conditions (Attewell, 1990).

“Soft skills” encompass various key abilities, such as teamwork, effective communication, leadership, conflict resolution, planning, and problem-solving. Three fundamental skills in the workplace are emphasized (A Scans Report for America, 2000): basic skills (reading, writing, math, listening, and speaking), thinking skills (creative thinking, decision making, problem-solving, learning methods, and critical thinking), and personal skills (individual responsibility, self-esteem, sociability, self-management, and integrity).

Katz is accepted as the first person who mentioned soft skills. Katz (2009, pp. 7–18) categorized skills into technical, human, and conceptual skills: Technical skills involve specific activities and methods; human skills center on working effectively with others; and conceptual skills encompass understanding an organization’s various functions and their relationship with external factors.

Hurrell, Scholarios, and Thompson (2012, pp. 165–166) explained three dimensions of the soft skills. The first component is the part related to the person's qualifications/qualities. This component can be defined as the skills expected from the employee to perform a specific job/task. The second component is skills related to the job itself, such as the job itself, the broader job context, recruitment, selection, and training practices. The third component is the skills that come to the fore with the impact of economic actors on the social structure. This component shows what is worthy of being labeled as skilled working in society. In other words, the soft skills of the individual at work should be understood as a reflection of what he/she brings as a skill to this job; the conditions, needs, and limitations of the job; and the skills that are valued (Hurrell et al., 2012, pp. 165–166).

The basic skills that come to mind when soft skills are mentioned are teamwork/effectively working with others, communication, leadership, conflict management, planning/organization skills, management skills, problem-solving, self-awareness, critical thinking, technical skill/technology use, taking responsibility, time management, decision making, working under stress, competition, creativity, eagerness to learn, and emotional intelligence (Balcar, 2016; Chamorro-Premuzic et al., 2010; Freestone et al., 2006; Gündeş & Atakul, 2017; Jackson, 2014; Kember et al., 2007; Nair et al., 2009; Odusami, 2002; Özdemir et al., 2021; Radcliffe, 2005; Ratnaningsih, 2013).

However, the literature presented conceptual challenges in the understanding and application of soft skills, often leading to confusion among traits, values, characteristics, and behaviors. The distinction between cognitive and emotional abilities as soft skills and whether they are inherent or interpersonal adds complexity to the concept. The question of whether soft skills can be developed remains contentious, with a requirement for proper knowledge, practice, and feedback (Matteson et al., 2016, pp. 81–83).

Higher education is expected to provide students with the necessary knowledge and skills for individual and professional development (Franco-Angel et al., 2022; Gündeş & Atakul, 2017; Tambe, 2021). Developing skills requires accessing accurate information, having opportunities for practical experience, and receiving feedback on practical activities (Matteson et al., 2016), with universities being an ideal setting. However, in many countries, university graduates often lack industry-relevant skills (Patacsil & Tablatin, 2017; Radcliffe, 2005). For instance, Nair, Patil, and Mertova (2009) revealed significant discrepancies between engineering students' developed skills and industry expectations in Australia's Monash University undergraduate programs. Higher education institutions fall short of equipping graduates with skills that meet the expectations of governments, employers, and students for lifelong learning. Reports and plans from various countries, such as Australia, Germany, New Zealand, Spain, Switzerland, and the United Kingdom, emphasize the necessity for

higher education to impart high-order thinking skills to graduates, regardless of their field of study (Kember et al., 2007, p. 610).

Studies that considered soft skills as a prerequisite for learning academic knowledge (e.g., Barrie, 2006) coexist with those emphasizing the need to develop soft skills within the context of the relevant discipline (e.g., Kember et al., 2007). Barrie (2004, pp. 269–270) defined three encompassing attributes of university education outcomes: attitude toward knowledge (having knowledge), attitude toward the world (global citizenship), and attitude toward oneself (lifelong learning), which are supported through the development of five clusters of skills and abilities. These clusters provide a concrete manifestation of specialized undergraduate education within the individual's personal qualities, cognitive abilities, and practical skills. These five clusters are research and inquiry; information literacy; personal and intellectual autonomy; ethical, social, and professional understanding; and communication. The challenge is that the skills to be imparted in universities are often listed without hierarchical order, shared meanings, or consensus among faculty members (Barrie, 2004), diminishing the impact of university-level learning on lifelong learning.

Universities are encouraged to embed soft skill development within technical skill courses as a functional and effective strategy (Balcar, 2016; Schulz, 2008). However, students also play a pivotal role in acquiring soft skills, necessitating personal effort and initiative (Majid et al., 2019, p. 18). The impact of socio-cultural factors and the individual's background on skill development is emphasized; a student's socio-cultural background and accumulated economic, cultural, and social capital can influence their engagement with the university and their ability to capitalize on opportunities for skill enhancement. Additionally, students' lack of awareness regarding the importance of soft skills in employability and career development is another challenge (Majid et al., 2012). Students need to recognize the significance of these skills and actively engage in activities that foster their development.

When the examples of education and training models in the literature and the suggestions to support soft skills development are evaluated together, universities can support their graduates to develop soft skills. First, departments in universities should organize their curricula in a way that supports the acquisition of technical and soft skills. The important part here is to know the employment areas of the discipline well, ensure continuous cooperation with the relevant sectors and alumni, and recognize the current skills that graduates need in working life and include them in the curriculum. The education–teaching environment is student centered in a way that encourages students to learn, and the conceptual integrity of soft skills among faculty members is also a factor that facilitates students' acquisition of skills. Apart from the curriculum, universities need to develop workshops and practical activities aimed at providing the

basic soft skills expected of university graduates and the prominent soft skills specific to the field. Creating environments in which different actors (student–student, student–faculty member, student–graduate, etc.) will interact is important, particularly considering that students develop skills by observing others who are highly successful. These activities will make students feel like a part of their university, strengthen their sense of belongingness, and support them in developing their cultural and social capital. Finally, universities should conduct studies that consider students’ awareness/effort level toward social skills and the importance of socio-cultural factors.

This study aims to create a preliminary resource for the development of Turkey-specific models for improving higher education–market cooperation and employment through soft skills acquisition.

Sosyal Becerilerin Kavramsallaştırılmasında Yaşanan Zorluklar ve Üniversite-İstihdam İlişkisinde Sosyal Becerilerin Rolü

İş yaşamında gerekli becerilere yönelik “teknik beceriler” (*hard skills*) ve “sosyal beceriler” (*soft skills*) şeklinde bir ayırım kabul edilmektedir. Teknik becerileri tanımlamak ne kadar kolay ise sosyal becerileri tanımlamak o derece güçtür. İş dünyası uzun süredir adayların sahip olması gerekli görülen, akademik olmayan ancak yükseköğrenim ile geliştiği düşünülen; birlikte çalışma, iletişim, problem çözme gibi bir dizi becerinin üzerinde durmaktadır. Bunlar genel olarak sosyal beceriler olarak tanımlanırken akademik ya da disiplin bilgisi gibi konuya dayalı, içeriğe özgü ve resmi değildir. Genellikle resmi müfredat ile geliştirilmesi hedeflenen yeterlilikler olsa da bu becerileri açıkça değerlendirmek mümkün değildir (Chamorro-Premuzic ve ark., 2010). Hem işe alımda hem de işyerindeki performansta belirleyici olan, bu teknik olmayan ve alandan bağımsız beceriler farklı disiplinlerin çalışma konusu olarak da dikkati çekmektedir (Gündeş & Atakul, 2017; Matteson ve ark., 2016; Nair ve ark., 2009; O’Brien ve ark., 2012; Özdemir ve ark., 20121; Pekerşen ve ark., 2018; Peterson & Van Fleet, 2004). Bu beceriler genel olarak sosyal beceriler olarak tanımlanıyor olsa da belirli sosyal becerileri tanımlamak ya da listelemek oldukça güçtür (Matteson ve ark., 2016, s. 71). Bu beceriler yaşam boyu öğrenmenin temelini oluştururken hem kişinin kendi gelişimi hem de meslek hayatındaki performansı ve başarısı için oldukça önem arz ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada amaç günümüzde işverenlerin çalışanlarda aradığı sosyal becerilerin kavramsal olarak nasıl açıklandığını sistematik literatür değerlendirmesi ile ortaya koymak ve kavram etrafındaki belirsizliklerin giderilmesine katkı sunmaktır. Çalışmanın bir diğer amacı ise beceri ediniminde yükseköğrenimden beklenenler, becerilerin üniversitelerde kazanılma seviyesi ve bu seviyeyi etkilen faktörler üzerine bir değerlendirme ortaya koymaktır. Bu çerçevede öncelikle günümüzde iş yaşamında önem kazanmış olan beceri ve sosyal beceri kavramlarına yönelik bir literatür değerlendirmesi sunulacak; ardından bu becerilerin edinilmesinde ya da geliştirilmesinde yükseköğrenimin rolü üzerinde durulacaktır.

Kavramsal Yapı

İngilizce’de “*skills*” yaygın kullanımda Türkçeye beceri olarak çevriliyor olsa da aynı zaman da “yetenek” olarak da kullanılmaktadır¹. Kavramlar arasındaki ayrımı ifade etmek konunun başında önem arz etmektedir. TDK² beceriyi “kişinin yatkınlık ve öğrenime bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun sonuçlandırma yeteneği”; yeteneği ise “kişinin kalıtıma dayanan ve öğrenmesini çevreleyen sınır” olarak tanımlamaktadır. Bu iki kelime arasındaki temel ayırım yeteneğin kalıtım vurgusu, becerinin ise kazanılan ve(ya) geliştirilebilen bir şey olmasıdır. Dolayısıyla

1 Türkçede İngilizcedeki “ability”, “capability”, “talent” ve “competence” kelimeleri de ‘kabiliyet, yetenek, yeterlik’ anlamlarında kullanılmaktadır. Fakat çalışmanın odağında kastedilen beceri “skill” kelimesinin karşılığıdır.

2 <https://sozluk.gov.tr/> adresinden yararlanılmıştır.

beceri içerisinde yeteneği de barındırmaktadır. Bu çalışmada kavramlar arasında bütünlük olması adına uluslararası literatürde kullanılan “*skills*” kelimesi yerine “beceri” kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıca beceri ile yetkinlik kavramları arasında da fark bulunmaktadır. Yetkinlik (*competence*) daha çok beceri kümeleri olarak kullanılmakta; performansı arttırmak üzere kullanılan pratik ve teorik bilgi, ayrıca bilişsel beceri, davranış ve değerlerin kombinasyonudur (Succi, 2019, s. 284).

Peterson ve Van Fleet (2004, s. 1298) beceri tanımını şu şekilde yapmaktadır: belirli bir davranışsal görevi yerine getirme yeteneği ya da belirli bir görevle ilişkili bilişsel süreci gerçekleştirme yeteneği. Davranışsal görevlere örnek olarak bir bilgisayarı kullanmayı, bir satış sunumu yapmayı ya da bir matkabın nasıl kullanıldığını göstermeyi verirler. Bilişsel faaliyetlere verdikleri örnekler ise sorunu ortaya koyma, çözümün uygulanması ya da performans değerlendirme gibi daha çok belirli bilişsel efor gerektiren süreçlerle ilişkilidir. Ama her ikisi için de geçerli olan, beceri dendiğinde akla gelmesi gereken üç bileşenden bahsederler: (1) alana özgü bilgi (2) bu bilgiye erişim için bir yöntem (3) istenen görevi yerine getirmek için elde edilen bilgiyi kullanarak bir dizi davranış ya da bilişi harekete geçirebilme yeteneği. Ancak esasında vurguladıkları ilk iki bileşenin asıl gözlemlenebilir eylemin gerçekleşmesindeki önkoşul olmalarıdır. Üçüncü bileşen insanların asıl beceri olarak gözlemlendiği ve etiketlediği şeydir. Daha anlaşılır olması açısından bir matkap presi hakkında bilgiye sahip değilseniz, kullanımına ilişkin kuralları bilmiyorsanız gözlemlenen davranışlarınızda bu konuda bir beceriye sahip olduğunuzu göstermeniz mümkün değildir.

Attewell (1990) “beceri”nin epistemolojik ve kavramsal problemlerini keşfetmek üzere becerinin dört farklı sosyolojik bakış açısıyla nasıl açıklandığını özetlemiştir: pozitivist, etnometolojik, Weberci ve Marxist bakış açıları. Pozitivist bakış açısında beceri niceliksel olarak ölçülebilen ve gözlemciden bağımsız objektif özellikler olarak tanımlanırken; etnometolojik perspektif en sıradan insan davranışının bile karmaşık olduğunu savunur. Gündelik yaşam içinde bireyler yürümek, karşıdan karşıya geçmek, bir diyalogu devam ettirmek gibi aslında karmaşık ve koordinasyon gerektiren algılama, hareket etme, karar verme becerilerini sergiliyor olsa da bu beceriler hem aktörler hem de seyirciler tarafından sosyal olarak fark edilmez. Gündelik hayatın akışı içerisinde bu sıradan davranışlar görmezden gelinir. Bir yabancı tarafından yapılan, daha önce yapılmamış, ilk defa yapılan bir davranış ise o beceri olarak, bilinçli şekilde tanımlanır. Neo-Weberyan ya da sosyal yapısalcular hangi mesleklerin sosyal açıdan beceri gerektiren meslekler olduğunu ve bazı mesleklerin hangi süreçlerden geçerek diğerlerine kıyasla daha yüksek bir kategoride olduğunu anlamaya çalışmıştır. Weberyan yaklaşıma göre meslekler arasındaki hiyerarşinin sebebini marketin arz-talep dengesi ile ideolojik sebepler oluşturmaktadır. Bu yaklaşım bir mesleğin yüksek statü ve beceri gerektiren bir meslek olduğu iddiasının gerçekten mesleğin teknik beceriler gerektirmesi ya da görevinin karmaşık olması ile mi ilişkili yoksa sadece bir sosyal inşa ve arz/talep meselesi mi olduğu sorusuna net cevap veremez. Fakat

yine de özellikle mesleğin sosyal önemini ve algılanan becerisini iddia eden ideolojik sebeplerin mesleğin kendisini pazar rekabetinden koruması ve mesleğin eğitim ve sosyalizasyon sürecini devam ettirme kapasitesi ile ilişkisinin altını çizmektedir. Marxist yaklaşımda ise beceri kaybı ve yabancılaşma benzer süreçlerin ürünüdür. Bir zanaatkar hangi işi, hangi araçlarla ve nasıl yapacağına kendisi karar verirken, ki farklı beceriler içeren bir süreçten bahsedilmekte, kapitalizmle birlikte bir işçi, örneğin bir makine operatörü, ona verilen talimat, araç ve prosedüre uygun olarak birilerinin gözetiminde işini yapmaktadır. Yabancılaşma ya da kontrol kaybı aslında çalışanın becerilerini de kaybetmesine sebep olmaktadır (Attewell, 1990).

Görünen o ki beceri oldukça sıradan olduğu kadar, nesnel (ve öznel) olarak ölçülmeye ve hiyerarşik olarak değerlendirilmeye yatkın bir olgudur. İş yaşamında başarı, tatmin olma, yeterli gelir elde etme gibi temel iddia ve ideallerin belirleyicisi konumdadır. İnsanın işine ve kendisine yabancılaşmaması için becerilerini fark etmesi, geliştirmesi ve yeni şartlara uygun yeni beceriler geliştirebilmesi bugün bir gereklilik olarak görülmelidir. Peki iş yaşamında öncelikli olarak çalışanlardan beklenen beceriler nelerdir? Sosyal beceriler ile ne kastedilmekte bir sonraki başlıkta bu soruya cevap aranacaktır.

Sosyal Beceri ile Ne Kastedilmekte?

Amerika Birleşik Devletleri Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan işyerlerinin okullardan talepleri raporunda öne çıkan 3 temel beceri söz konusudur. Bunların ilki temel becerilerdir: yazmak, okumak, matematik, dinlemek ve konuşmak. İkincisi düşünme becerileridir: yaratıcı düşünmek, karar vermek, problem çözmek, nasıl öğreneceğini bilmek ve muhakeme etmek. Üçüncüsü ise kişisel özelliklerdir: bireysel sorumluluk, benlik saygısı, sosyallik, özyönetim, bütünlük (A Scans Report for America, 2000). Temel beceriler teknik becerileri işaret ederken düşünme becerileri çoğunlukla iş dünyasının beklenti içinde olduğu becerileri içermektedir.

Katz sosyal becerilere ilişkin düşünceyi ortaya ilk atan kişi olarak kabul edilir. İş yaşamında 3 temel beceriden bahseder (Katz, 2009, s. 7–18): teknik beceriler, insani beceriler, kavramsal beceriler. Teknik beceriler belirli bir faaliyet türünü, özellikle de yöntemleri, süreçleri, prosedürleri veya teknikleri içeren herhangi bir faaliyeti anlama ve bu faaliyette yeterli olmadır. Bir cerrah, mühendis ya da müzisyenin kullandıkları teknik becerileri görselleştirmek kısmen kolay olabilir. Teknik beceri ile Katz uzmanlık bilgisini, bu alandaki analitik yeteneği ve o disiplindeki araç ve teknikleri kullanabilmeyi kastetmektedir. Teknik beceriler süreç ya da fiziksel nesnelere gibi ‘şeyler’ ile çalışmayı vurgularken, insani beceriler diğer insanlarla birlikte çalışmayı vurgular. İnsani beceriler diğerleri ile birlikte etkili ve verimli çalışmak, iş birliği içinde olmaktır. Birey kendi üstlerini, benzer seviyedeki ve altındaki çalışma arkadaşlarını fark etmeli ve onların pozisyonlarına uygun şekilde davranmalıdır. İnsani becerileri gelişmiş kişiler kendisinin diğerlerine yönelik tutum, varsayım ve görüşlerinin farkındadır; bu duyguların olumlu

ve olumsuz etkisini görebilir. Kavramsal beceriler ise girişimi bir bütün olarak görme yeteneğini, kuruluşun çeşitli işlevlerinin birbirleri ile ilişkisini anlama ve işin endüstri, topluluk ve ulusun siyasi, sosyal ve ekonomik güçleriyle ilişkisini fark etme becerilerini içermektedir (Katz, 2009, s. 7–18). Matteson ve arkadaşları (2016) Katz'ın bu üçlü sınıflandırmasında teknik becerilerin örgüt içinde çoğunlukla düşük seviyede çalışanlar açısından önemli olduğunu, kavramsal becerilerin ise örgütün üst seviyedeki çalışanlarının stratejik kararlar alabilmesinde etkili olduğunu belirtmektedir. İnsani becerilerin önemi ise örgütün her düzeyinde kritik öneme sahip olmasıdır. Ayrıca, Katz'ın becerilerin illaki doğuştan gelmediğini, gelişebileceğini savunduğunu açıklar.

Hurrell, Scholarios ve Thompson (2012, s. 165–166) iş ile ilişkili sosyal becerilerin üç bileşenden oluştuğunu ifade etmektedir: İlki kişinin vasıfları/nitelikleri ile ilişkili kısımdır. Spesifik bir işi/görevi yapabilmek için çalışandan beklenen beceriler olarak tanımlamak mümkündür. Bu beceri zamanla gelişir, içinde bilişsel bir süreci barındırır, bilginin işlenip yönetilmesini içerir ve bu beceri için sarf edilen efor ekonomiktir. Sosyal etkileşim içeren işlerde performansı kolaylaştıran bir dizi kişilerarası, özyönetim ve hizmet yönelimi becerilerini kapsıyor olması onun kişilik özellikleri ile karıştırılmasına sebep olsa da birey sosyal becerileri bilgi ve deneyim ile birlikte edinmektedir. İkinci bileşen işin kendisi, daha geniş iş bağlamı, işe alım, seçme ve eğitim pratikleri gibi işin kendisi ile ilgili becerilerdir. Sosyal becerilere ilişkin bu bileşen sosyal becerilerin sadece kişisel niteliklerle değil konuya/duruma özel olduğunu da göstermektedir. Üçüncü bileşen ise ekonomik aktörlerin sosyal yapı üzerindeki etkisi ile ön plana çıkan becerilerdir. Toplum içinde neyin vasıflı iş olarak etiketlenmeye değer olduğunu gösterir (Hurrell ve ark., 2012, s. 166). Aslında bu üçüncü bileşeni Weberyan yaklaşımın bir başka ifade edilişi olarak da değerlendirmek mümkündür. Bir başka şekilde ifade edildiğinde bireyin işteki sosyal becerileri aslında kendisinin bu işe beceri olarak ne getirdiği, işin şartları, ihtiyaçları ve kısıtlamaları ile değer verilen becerilerin bir yansıması olarak anlaşılmalıdır (Hurrell ve ark., 2012, s. 165–166).

Farklı tanımlar olsa da sosyal beceriler dendiğinde akla gelen temel beceriler şunlardır: takım çalışması/başkaları ile etkin çalışma, etkili iletişim, liderlik, çatışma çözme, planlama/organizasyon, girişimcilik, yönetim becerisi, problem çözme, öz-farkındalık, eleştirel düşünme, teknik beceri/teknoloji kullanımı, sorumluluk alma, zamanı iyi kullanma, karar verme, stres altında çalışma, rekabet etme, yaratıcılık, öğrenmeye hevesli olma, duygusal zeka (Balcar, 2016; Chamorro-Premuzic ve ark., 2010; Freestone ve ark., 2006; Gündeş ve Atakul, 2017; Jackson, 2014; Kember ve ark., 2007; Nair ve ark., 2009; Odusami, 2002; Özdemir ve ark., 2021; Radcliffe, 2005; Ratnaningsih, 2013).

Sosyal becerilerin farklı başlıklarda gruplandırıldığı görülmektedir. Örneğin, Evers ve Rush (1996) tarafından yapılan iki aşamalı çalışmada iş yeri ile alakalı 18 sosyal beceri üzerinden 4 temel yeterlilik (*competence*) modeli geliştirmiştir (bk. Tablo 1). İlk yeterlilik yenilik ve değişimi harekete geçirmektir. Bu yeterliliği mevcut durumu bırakıp değişimi başlatma ve yönetmenin yollarını kavramsallaştırma olarak tanımlarlar.

Kavramsallaştırma, yaratıcılık/değişim/yenilikçilik, risk alma ve imgeleme/tahayyül etme becerileri yenilik ve değişimi harekete geçirme yeterliliğinin altında sıralanır. Görev ve insanları yönetmek şeklinde adlandırılan ikinci yeterliliklerde kastedilen kaynak ve insanları planlama, organize etme, koordine etme ve kontrol etme ve verilen görevi tamamlamaktır. Bu yeterlilik altında koordine etme, karar verme, liderlik/etki, çatışma yönetimi, planlama ve organizasyon olmak üzere 5 sosyal beceri yer almaktadır. Üçüncü yeterlilik iletişim olarak adlandırılmış, farklı kişiler ve gruplarla etkili etkileşim kurarak bilginin birçok biçimde toplanması, bütünleştirilmesi ve iletilmesi şeklinde açıklanmıştır. Uyum, dinleme, sözel ve yazılı iletişim olmak üzere 4 sosyal beceri bu yeterlilik altında sıralanmıştır. Son yeterlilik sürekli değişen çevrenin belirsizlikleri ile başa çıkmak üzere uygulamalar geliştirmek ve rutinleri içselleştirmek olarak tanımlanan kendini yönetmedir. Öğrenme, kişisel düzen/zaman yönetimi, bireysel güçlü yanlar ve problem çözme/analitik olma şeklindeki 4 sosyal beceri kendini yönetme yeterliliği altında belirtilmiştir (Evers & Rush, 1996, s. 280–281). Succi (2019, s. 289–290) ise 22 sosyal beceriyi 3 kategoride sınıflandırmıştır (bk. Tablo 2). Bağlılık, yaratıcılık/yenilikçilik, öğrenme becerileri, yaşam dengesi, profesyonel etik, öz-farkındalık ve strese dayanıklılık becerileri kişisel yetkinlik altında yer almaktadır. İletişim, çatışma yönetimi, iletişim ağı, uyum, liderlik, uzlaşma ve takım çalışması sosyal yetkinlikler altındadır. Son olarak metodolojik yetkinlikler altında değişime uyum, analiz becerileri, sürekli gelişme, karar verme, yönetim becerileri, araştırma ve bilgi yönetimi becerileri ile sonuç odaklılık bulunmaktadır.

Tablo 1
Evers ve Rush (1996) Tarafından Yapılan Gruplandırma

Yeterlilikler	Sosyal beceriler
Yenilik ve değişimi harekete geçirmek	Kavramsallaştırma
	Yaratıcılık/değişim/yenilikçilik
	Risk alma
	İmgeleme/tahayyül etme
Görev ve insanları yönetmek	Koordine etme
	Karar verme
	Liderlik/etki
	Çatışma yönetimi
	Planlama ve organizasyon
İletişim	Uyum
	Dinleme
	Sözel iletişim
	Yazılı iletişim
Kendini yönetmek	Öğrenme
	Kişisel düzen/zaman yönetimi
	Bireysel güçlü yanlar
	Problem çözme/analitik olma

Sosyal becerilere ilişkin olarak karşımıza birkaç kavramsal sorun çıkmaktadır. Bunlardan ilki; becerilerin zaman zaman değerler, inançlar, özellikler ve davranışlarla karıştırılmış olmasıdır (Matteson ve ark., 2016). Sosyal beceriler kavramsallaştırılırken çoğunlukla özellikler (*traits*) ile birlikte anılır, hatta bunlar neredeyse birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde tanımlanır. Bu durum çeşitli sorunları ortaya çıkarır. İlk olarak kavramsal olarak bir yapı netliğinin olmaması sebebiyle sosyal becerilere yönelik bir bilgi temeli geliştirilememektedir. Ölçüm güvenilirliği ve geçerliliği de dahil olmak üzere sosyal beceriler kavramının net ve tutarlı bir uygulaması olmadan yapılan araştırma bulgularını birlikte tartışmak mümkün değildir. Bir diğer sorun bilişsel ve duygusal yetkinliklerin sosyal beceri olarak kabul edilip edilmemesine ilişkin bir netliğin olmamasıdır. Ancak alandan bağımsız olma ve işyeri performansında etkili olan beceriler şeklinde tanımlandığı müddetçe bilişsel ve analitik yetkinlik, duygusal beceriler, örgütsel rekabet, uyum, kişisel beceriler gibi birçok kavramı sosyal beceriler altında değerlendirmek mümkündür. Önemli olan öncesinde tanımın iyi yapılması ve kavramdan kastın ne olduğunun belirtilmesidir. Ele alınan bir diğer kavramsal konu sosyal becerilerin kişisel mi yoksa kişiler arası mı olduğudur. Burada da yine beceri tanımına bakmak gerekir: alana özgü bilgiye erişme ve bu bilgiyi bir eylemi/görevi gerçekleştirmek üzere kullanabilme. Bu tanım dikkate alındığında bazı sosyal becerilerin, kişi tarafından kendi içinde deneyimlenirken bazı sosyal becerilerin ise kişiler arası ölçekte deneyimlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal becerilerin ölçülmesindeki zorluktan da bahsetmek gerekir. Bazı araştırmalarda birey ve örgütün performansını olumlu etkileyen önemli sosyal becerilerin listesi yapılmış olsa da bu becerileri ölçmek ve değerlendirmek üzere kullanılan yöntemlerin yanlış olması sorun oluşturmaktadır. Son konu ise sosyal becerilerin geliştirilip geliştirilemeyeceği üzerinedir. Bir becerinin geliştirilebilmesi için doğru bilgiye ulaşmak, pratik yapma fırsatına sahip olmak ve pratikte yapılanlara ilişkin geri bildirim almak gerekmektedir tıpkı yazmak, yemek yapmak gibi temel becerileri edinirken geçilen süreçlerde olduğu gibi (Matteson ve ark., 2016, s. 81–83).

Succi (2019, s. 285–286) de sosyal beceriler ile ilişkili, hatta zaman zaman birbirlerini yerine kullanılan bazı kavramlardan bahsetmektedir. OECD'nin iyi işleyen toplum ve başarılı hayat için gerekli görülen yetkinlikleri³ (farklı sosyokültürel özelliklere sahip gruplarda etkileşim, özerklik, araçların etkileşimli kullanımı), Tuning Projesi kapsamında geliştirilen Bologna sürecini üniversite düzeyinde uygulamak, karşılaştırılabilir öğrenme çıktuları geliştirerek istihdam edilebilirliği kolaylaştırmayı amaçlayan genel yetkinlikler⁴ (araçsal yetkinlikler, kişiler arası yetkinlikler ve

3 Detaylı bilgi için Succi (2019) tarafından gösterilen kaynak: OECD (2003), *Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations (DeSeCo), Summary of the final report Key Competencies for a Successful Life and a Well-functioning Society*, OECD Publishing, Paris.

4 Daha detaylı bilgi için Succi (2019) tarafından gösterilen kaynak: Gonzalez, J. & Wagenaar, R. (2008). Universities' contribution to the Bologna Process. http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Publications/ENGLISH_BROCHURE_FO R_WEBSITE.pdf

sistematik yetkinlikler) ve 21. yüzyıl becerileri⁵ (kaynak olarak bilgi, ürün olarak bilgi, etkili iletişim, işbirliği ve sanal etkileşim, sosyal sorumluluk, sosyal etki).

Tablo 2
Succi (2019) Tarafından Yapılan Gruplandırma

Kategoriler	Sosyal beceriler
Kişisel yetkinlik	Bağlılık
	Yaratıcılık/yenilikçilik
	Öğrenme becerileri
	Yaşam dengesi
	Profesyonel etik
	Öz-farkındalık
	Strese dayanıklılık
Sosyal yetkinlikler	İletişim
	Çatışma yönetimi
	İletişim ağı
	Uyum
	Liderlik
	Uzlaşma
	Takım çalışması
Metodolojik yetkinlikler	Değişime uyum
	Analiz becerileri
	Sürekli gelişme
	Karar verme
	Yönetim becerileri
	Araştırma ve bilgi yönetimi
	Sonuç odaklılık

Yukarıda bahsedilen kavramsal sorunlardan ötürü konuya dair literatürde de bir bütünlükten bahsetmek mümkün değildir. Bu durum beceri kavramının öneminin farkına varılmasına rağmen bir sonraki bölümde de açıklanacak olan beceri geliştirme ve iş yaşamına entegre etme kısmında yeterli yol kat edilememesinin de önemli bir sebebini oluşturmaktadır. Örneğin Chamorro-Premuzic ve arkadaşlarının (2010, s. 223) çalışmalarında belirttikleri 15 sosyal beceriden biri duygusal zekadır. Bu sosyal becerilerin kişilik özellikleri (*personality traits*) ve bilişsel yetenekler (*cognitive capacity*) ile ilişkili olduğunu, ayrıca akademik ve mesleki başarıda da belirleyici olduğunu belirtmektedirler. Diğer taraftan bir başka çalışmada ise (Boyatzis ve ark., 2000'den akt., Radcliffe, 2005, s. 197–198) ise işe alımlarda iş verenin üzerinde durduğu temel becerilerin duygusal zekâ ile ilişkili olduğu savunulmaktadır. Çalışmada duygusal zekanın öz-farkındalık (duygusal öz farkındalık, öz-değerlendirme, kendine güven), öz-yönetim (öz-denetim, vicdan, uyum, başarı yönelimi, inisiyatif alma), sosyal farkındalık (empati, örgütsel farkındalık, hizmet odaklılık), ve sosyal beceriler

5 Farklı 21.Yüzyıl becerilerinden bahsetmek mümkündür. Succi (2019) tarafından gösterilen kaynak: Ananiadou, K., & Claro, M. (2009). *21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries* (OECD Working Papers, Vol. 41).

(liderlik, iletişim, çatışma yönetimi, ekip çalışması ve iş birliği gibi) olmak üzere dört bileşenden oluştuğu ifade edilmiştir. Burada açıklanan duygusal zekâ ve (ya) bileşenleri yukarıda bahsi geçen sosyal beceriler ile benzer anlam ve açıklamada kullanılmaktadır. Hatta Radcliffe (2005, s. 198) de çalışmasında başarılı yenilikler ile duygusal yeterlilikler arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla, literatürde sosyal beceri kavramının farklı başlıklarla kullanılmasını ve ilgili değişkenlerin farklı şekillerde gruplandırılmasını becerilerin kazandırılması sürecindeki temel sorunlardan biri olarak görmek mümkündür. Bu sebeple bu başlık altında sosyal beceriye ilişkin kavramsal çerçeve literatür örneklerinden detaylar sunularak ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir sonraki başlık altında kavramsal zorlukları göz önünde bulundurularak bu becerilerin üniversitelerde nasıl kazandırıldığı ve ne düzeyde iş yaşamının beklentilerinin karşılandığına ilişkin bir literatür değerlendirmesi sunulacaktır.

Üniversitelerde Sosyal Beceriler Nasıl Kazandırılıyor?

Yükseköğretimin, öğrencilere bireysel ve mesleki gelişim için gerekli bilgi ve becerileri sağlaması beklenir (Franco-Angel ve ark., 2022; Gündeş & Atakul, 2017; Tambe, 2021). Becerinin geliştirilebilmesi için doğru bilgiye ulaşmak, pratik yapma fırsatına sahip olmak ve pratikte yapılanlara ilişkin geri bildirim almak gerekmektedir (Matteson ve ark., 2016) ve üniversite bunun için en uygun yerdir. Ancak birçok ülkede üniversite mezunları sektörle ilgili becerilerle yeterince donanımlı değildir (Patacsil, & Tablatin, 2017; Radcliffe, 2005). Örneğin Nair ve arkadaşları (2009) tarafından Avustralya’da Monash Üniversitesi mühendislik öğrencileri ile yapılan araştırma lisans eğitimlerinde öğrencilerin geliştirdikleri beceriler ile sektörün beklentileri arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermiştir. Yükseköğretim kurumları devletin, iş verenlerin ve öğrencilerin beklentilerini karşılayacak şekilde yaşam boyu öğrenmeyi sağlayan becerileri mezunlarına kazandırmak için yeterli olmamaktadır. Avusturalya, Almanya, Yeni Zelanda, İspanya, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi çeşitli ülkelerde hazırlanan rapor ve planlarda yükseköğretimin mezunlarına özellikle üst-düzey düşünme becerileri kazandırması gerekliliği vurgulanmaktadır (Kember ve ark., 2007, s. 610). Bu beceriler alanı/bölümü fark etmeksizin üniversite mezunlarında olması beklenen temel niteliklerdir. Giriş seviyesi becerileri olmaktan ziyade üniversite düzeyindeki öğrenme deneyiminin bir sonucu olarak kabul edilir (Barrie, 2004, s. 262–263). Teknik becerilere kıyasla sosyal becerilerin bireyin iş yaşamındaki performansında daha belirleyici olduğu görülmektedir (Franco-Angel ve ark., 2022; Tambe, 2021)

Sosyal becerileri akademik bilgiyi öğrenmenin bir şartı olarak gören çalışmaların (ör. Barrie, 2006) yanı sıra sosyal becerilerin ilgili disiplini öğrenirken geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan çalışmalar da mevcuttur (ör. Kember ve ark., 2007). Barrie (2004, s. 269–270) Sidney Üniversitesi özelinde hazırladığı çalışmasında üniversite

eğitiminin önemli çıktıkları olarak üç bütüncül ve kapsayıcı özellik tanımlar: bilgiye yönelik tutum/duruş (bilgiye sahip olma); dünyaya yönelik bir tutum/duruş (küresel vatandaşlık); kendine yönelik bir tutum/duruş (yaşam boyu öğrenme). Bu üç kapsayıcı mezun özelliğinin gelişiminin beş temel kümedeki beceri ve yeteneklerin geliştirilmesiyle desteklendiğini belirtir. Bu beş küme aracılığı ile mezunlar aldıkları disipline özel lisans eğitimini kişisel özellikler, bilişsel yetenekler ve uygulama becerilerinde somutlaştırabilir. Bahsi geçen beş küme ise şu şekildedir: araştırma ve sorgulama; bilgi okur-yazarlığı; kişisel ve entelektüel özerklik; etik, sosyal ve mesleki anlayış; ve iletişim. Sorun olarak ortaya çıkan ise üniversitelerde kazandırılacak becerilerin bir hiyerarşi gözetmeden, popüler ya da önemli görülen özellikler üzerinden listelenmesi ve öğretim üyeleri açısından ortak anlamlar ifade etmemesidir (Barrie, 2004). Bu durum üniversite düzeyindeki öğrenmenin yaşam boyu öğrenme üzerindeki etkisini yetersiz kılmaktadır.

Sadece Avustralya'daki üniversiteler için değil tüm dünyadaki üniversiteler için geçerli sayılması mümkün olan Barrie (2004, s. 265–266) tarafından ifade edilen dört kategoriye biraz detaylı açıklamakta fayda var. İlk kategoriye Barrie (2004, s. 265) niteliklerin öncül kavramları (*precursor conceptions of attributes*) olarak ifade ediyor; disiplin bilgisi ve öğrenmeden bağımsız, öğrencilerin aslında üniversiteye geldiklerinde sahip olması beklenen temel beceriler olarak açıklıyor. Eğer öğrencide bu temel beceriler yok ise, bu becerilerden kastı örneğin İngilizcede ya da matematikteki temel becerilerde yeterli olmama, bu becerilerin disiplin dışı öğretim üyeleri tarafından yardımcı bir öğretim programı çerçevesinde geliştirilmesini sağlanması gerektiğini vurguluyor. İkincisi nitelikleri tamamlayıcı kavramlar (*complementary conceptions of attributes*) şeklinde ifade ediliyor. Bu kategorinin mezun niteliklerini daha yüksek seviyede ele aldığı ve disiplin bilgisini faydalı şekilde tamamladığı belirtilmektedir. Bu nitelikler hali hazırda var olan öğretim programına yedirilerek öğrenciye kazandırılabilir. Her disiplin için farkı nitelikler daha çok ya da az önemli olabilir. Üçüncü kategori niteliklerin dönüşü kavramı (*translation conceptions of attributes*) olarak tanımlanmıştır. Bu beceriler çoğunlukla belirli bir disiplin ya da bilgi alanının ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilen, altta yatan genel yeteneklerin uzmanlaşmış ve farklılaştırılmış biçimleridir. Kişinin temel becerileri ile disiplin bilgisinin etkileşime girmesi ile gelişen becerilerdir. Örneğin birey soyut veya bağlama özgü disiplin bilgisini iş dünyası ve topluma uygun şekilde dönüştürebilmelidir. Disiplin bilgisi ile yakın ilişkisi sebebiyle bu nitelikler genel olarak olağan ders programı, olağan ders içeriği ve olağan öğretim süreçlerinin bir parçası şeklinde geliştirilir. Dördüncü kategori niteliklerin ortaya konması (*enabling conceptions of attributes*) olarak isimlendirilmiştir. Bu kategoride geliştirilen nitelikler disiplin bilgisi için iskelet sağlayan ve bu bilginin ayrılmaz bir parçası olarak öğrenilir. İç içe geçmiş tutum ve yetenekler mezunlara belirli bir perspektif ya da dünya görüşü verir. Üniversite ağı içerisinde kurulan etkileşim ve katılım ile gelişen bu nitelikler uzun ömürlü olma potansiyeline sahiptir

ve yeni bilgilerin sürekli öğrenilmesi için olanak sağlayarak yaşam boyu öğrenme becerisinin temelini oluşturur.

Üniversitelerin yaşam boyu öğrenme için gerekli genel becerileri öğrencilerine aktarması için çeşitli modeller geliştiren çalışmalar mevcuttur. Örneğin Kember ve arkadaşları (2007) tarafından üniversiteler için ideal öğretim ve öğrenme ortamı modeli geliştirilmiştir. Beş bileşenden oluşan modelde bu bileşenler ve bileşenlerin alt değişkenleri açıklanmış, ayrıca bu değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri ortaya konmuştur. İlk bileşen olan bilişsel/entelektüel beceriler altında eleştirel düşünme, öz-yönetimli öğrenme, uyum ve problem çözme olmak üzere dört yüksek seviye düşünme becerisi değişken olarak ele alınmıştır. İkinci bileşen olan birlikte çalışma, iletişim ve kişiler arası ilişkiler değişkenlerinden oluşmaktadır. Öğretim ve öğrenme ortamını açıklayan dokuz değişken ise üç bileşen altında yer almıştır. Öğretim bileşeni altında aktif öğrenme, değerlendirme, anlamak için öğretmek, müfredat tutarlılığı; öğretim üyesi-öğrenci ilişkisi bileşeni altında öğretim üyesi-öğrenci etkileşimi, öğrenmeyi destekleyecek geri bildirim ve öğretim elemanlarından destek; son olarak öğrenci-öğrenci ilişkisi bileşeni altında diğer öğrencilerle ilişkiler ve birlikte öğrenme değişkenleri yer almıştır. Aktif öğrenmenin kilit unsuru öğretim üyesi ve öğrenci etkileşimi olduğu görülmüştür. Bilişsel kapasitenin geliştirilmesinde anlamak için öğretmek yani öğretirken anahtar kavramların iyi anlaşılmasını sağlayacak tekniklerin kullanılmasının önemi gözlenmiştir. Değerlendirme kriterlerinde çeşitlilik sağlamak ve alandaki temel kavramlar arasındaki ilişkinin müfredat içinde görülebilir kılmak öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırmaktadır. Öğretim üyesi ve öğrenci arasında olumlu ilişkiler oluşması, öğrenciye geri bildirim verilmesi ve öğrenciye ihtiyacı olduğunda destek olunması öğrencinin daha iyi öğrenmesini desteklemektedir. Öğrencilerin kendileri arasında ilişkiler geliştirmelerini sağlamak, birlikte öğrenme ve çalışmalarına fırsat sunmak da yine öğrencilerin öğrenmelerine önemli katkı sunan diğer bileşendir (Kember ve ark., 2007).

Evers ve Rush (1996, s. 294) özellikle yenilik ve değişim yetkinliğini geliştirme görevini üniversitelere vermekte ve bunu yapabilmeleri için gerekli şartlardan bahsetmektedir. Bu şartların başında ders ve programların yenilik ve yaratıcılığı harekete geçirebilmek için daha çok öğrenen merkezli olması; eğitim sisteminin öğrencileri risk almaya teşvik etmesi; takım çalışması, problem temelli öğrenme gibi alışık olunmayan öğretim tekniklerinin kullanılması gelmektedir. Üniversite mezunları seçtikleri alanın uzmanı olmanın yanı sıra bilgiyi değerlendirme, analiz ve sentez etme hususunda da yeterli olmalıdır. Matteson ve arkadaşları (2016, s. 85) da üniversite eğitimi esnasında sosyal becerilerin gelişiminde güçlü öğretim materyallerine ihtiyaç olduğunu vurgular. Bunun için öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacak küçük çaplı eğitimler planlanmasını önerirler. Bu eğitimlerde her bir modül farklı bir sosyal beceriyi tanıtan ve tanımlayan dersleri içermelidir; bu konuda

öğrencilerin kendi yeteneklerini değerlendirebilecekleri materyaller olmalıdır, ilgili alanda çalışma ortamında becerilerin nasıl uygulanabileceğine ilişkin vaka anlatımları yer almalıdır; eğitim öğrencilerin bu yeteneği geliştirebileceği alıştırmaları ve fırsatları içermelidir (Matteson ve ark., 2016 s. 85). Ayrıca üniversitelerin endüstri ve piyasa ile yakın ilişki içinde olması, alana özgü mezunlardan beklentileri iyi anlaması ve bunları kendi müfredatları içerisinde öğrenme ve öğretme ortamlarına entegre edebilecekleri yöntemleri belirlemesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Nair ve ark., 2009). Teknik becerilerin öğretildiği derslerin içerisine sosyal beceri eğitimlerinin yerleştirilmesi işlevsel ve verimli bir yöntem olarak önerilmektedir (Balcar, 2016; Schulz, 2008).

Kember ve arkadaşları tarafından sunulan model dikkatli şekilde incelendiğinde üniversitelerin iş yaşamı beklentilerini karşılayacak becerileri öğrencilere neden kazandıramadıklarına ilişkin önemli ipuçları yakalamak mümkündür. Öğrencinin okula duyduğu aidiyet kendini geliştirmesine ve daha iyi performans sunmasına olanak sunmaktadır (Şentürk ve ark., 2015). Bu modelde vurgulanan öğretme ve öğrenme ortamı öğrencinin üniversite ile bağ kurmasını, kendini kuruma ait hissetmesini sağlamaktadır. Böyle bir ortamda öğrenciler için bu metinde vurguladığımız sosyal becerileri edinmek ve geliştirmek oldukça kolaydır. Barrie'nin (2004) ifade ettiği üniversite eğitimi çıktılarının sağlanmasını destekleyici nitelikteki modelin temel becerileri geliştirmekten başlayarak öğrencilerin alana özgü becerileri üniversite deneyimi içerisinde geliştirebileceğini göstermektedir.

Öğrencilerin de sosyal beceri geliştirmek üzere üniversitelerin yapabileceklerine ilişkin önerileri söz konusudur. Örneğin Singapur'daki 4 farklı üniversitedeki İşletme Yönetimi bölümünde okuyan 188 öğrenci ile yapılan çalışmada öğrenciler atölye ya da benzer uygulamalı faaliyetlerle sosyal beceri gelişiminin desteklenebileceğini belirtmiş olsa da çoğunluğu müfredatın içinde daha yoğun sosyal beceri kazanımını destekleyecek aktivitelerin yer alabileceğini söylemiştir. İşletme İletişimi, Stratejik Yönetim, Liderlik ve Ekip Oluşturma, Yönetim İletişimi, Etkili İletişim, Temel İletişim, Yaratıcı Problem Çözme ve Stratejik Düşünme başlıklı dersler müfredat içerisinde yer alan ve hem alanla ilişkili teknik becerilerin hem de belirli sosyal becerilerin gelişimini destekleyen derslere örnektir. Atölye ve konuk konuşmacıların yer aldığı faaliyetler, şirket oryantasyonları, kariyer danışmanlığı ve öğrenciler ile kahve toplantıları gibi formel müfredatın dışında yer alan diğer faaliyetler de sosyal beceri geliştirmede öğrencilere oldukça fayda sağlamaktadır (Majid ve ark., 2012).

Bunula beraber, öğrencilerin sosyal becerileri nasıl öğrendikleri üzerine yapılan bir çalışmada (Majid ve ark., 2019, s. 18) öğrencilerin yarısından fazlası etraflarında sosyal becerilerde başarılı olduklarını düşündükleri diğerlerini gözlemleyerek bu becerileri öğrendiklerini belirtmiştir. Yaklaşık %40'lık bir kesim belirli becerileri okulda

öğrendiklerini belirtirken öğrencilerin %29'u YouTube videosu izleyerek ya da kitap ve makaleler okuyarak bu becerileri öğrendiklerini ifade etmiştir. Çalışmanın bulguları toplu şekilde değerlendirildiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğu sosyal becerileri öğrenmek ve geliştirmek üzere kişisel çaba sarf etmektedir; üniversite eğitimlerinin bu beceri edinimine katkısı düşüktür.

Sosyal becerilerin üniversite eğitimi esasında kazandırılması konusu kadar, bireye özgü faktörlerin beceri edinimindeki rolüne değinmek de bütünü anlama açısından gereklidir. Öncelikle sosyal beceriler bilişsel, bilgiye dayalı ve eğilimsel nitelikler yanı sıra bağlama bağımlı ve deneyimle gelişmektedir (Hurrell ve ark., 2012, s.166). Bu durumda her ne kadar geliştirilebilir olduğu vurgulanıyor olsa da kişinin eğilimsel niteliklerinin etkisi ve deneyimin beceri edinimindeki rolü göz ardı edilmemelidir. Bu da sosyal statünün ve(ya) kişinin sermayesinin çeşitli becerileri edinme ya da geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir. Ülkedeki sosyal eşitsizlikler, öncelikle bireylerinin yükseköğretime erişim fırsatlarını ve ikinci olarak da bunu deneyimleme biçimlerini etkilemektedir. Bir önceki başlıkta belirtilen örnek öğretme ve öğrenme modelinde bilişsel/entelektüel beceriler bileşeni dikkatli şekilde incelendiğinde bireysel eğilimsel nitelikler olarak adlandırılan hususun önemini görmek mümkündür. Öğrencinin sosyokültürel özellikleri, içinde yetiştiği habitusu, bu habitusta elde ettiği ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesi öğrencinin üniversite eğitimi alması, üniversitenin bir parçası olması, imkanlarının farkına varması, bu imkanlardan yararlanması, diğerleri ile etkileşime geçmesi, kendinin geliştirmesi gereken yönlerinin farkına varması ve üniversite öğreniminden elde ettiklerini iş yaşamına taşımasında belirleyicidir (Ahmad ve ark., 2021; Awang & Careemdeen, 2021; Bui & Nghia, 2022; Clark ve ark., 2011; Fugate ve ark., 2004; Tan ve ark., 2022). Özellikle müfredat dışı etkinlikler ile öğrenciye sunulan olanaklar öğrencinin sosyal ve kültürel sermayesini geliştirmesine önemli katkı sunmaktadır. Bu durum öğrencinin yükseköğrenim deneyimi ile eğer varsa sosyal, kültürel ve ekonomik dezavantajını ortadan kaldırmasını ve iş arama aşamasında sermaye açısından avantajlı olanlar ile daha eşit şartlara sahip olmasını sağlamaktadır.

Diğer yandan, öğrencilerin istihdam edilebilirlik ve kariyer gelişiminde sosyal becerilerin önemine ilişkin farkındalıklarının zayıf olması da bir diğer önemli sorundur. Örneğin Majid ve arkadaşları (2012, s. 1041) çalışmalarında öğrenciler arasında iletişim becerilerinin en az önemli beceri olarak değerlendirildiğini bunun muhtemel sebebinin ise bu becerinin gelişmesi için herhangi bir çaba göstermemiş olmaları olduğunu belirtmiştir. Fakat literatürdeki çalışmalara baktıklarında iş dünyası açısından iletişim becerileri çalışanlardan beklenen en temel özellik olarak ortaya çıktığını söylemişlerdir. Dolayısıyla üniversiteler tarafından geliştirilmesi önerilen eğitim modellerinde bu uyumsuzluğun fark edilip onu ortadan kaldırmaya yönelik çabaların gösterilmesi de gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Her geçen gün farklı şekillerde ifade edilen sosyal becerilerin eğitim ile geliştirileceği, yükseköğrenimin ise bu konuda kilit bir aşama olduğu aşikardır. Fakat üniversitelerde programların çoğunlukla teknik beceriler kısmını halledebilirken sosyal beceriler kısmında eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Halbuki bugünün iş dünyasında sosyal beceriler oldukça önemli bir yeredir. Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum, 2023) tarafından hazırlanan “Mesleklerin Geleceği 2023” (*The Future of Jobs Report 2023*) başlıklı raporda şirketlerin çalışanlardan beklediği ilk 10 temel beceri şu şekilde sıralanmıştır: analitik düşünme; yaratıcı düşünme; dayanıklılık, esneklik ve çeviklik; motivasyon ve kişisel farkındalık; merak ve yaşam boyu öğrenme; teknolojik okur yazarlık; güvenilirlik ve detaylara dikkat; empati ve aktif dinleme; liderlik ve sosyal etki, nitelik kontrolü. Google İnsan Kaynakları Yöneticisi Laszlo Bock New York Times için yapılan röportajda adaylarda bekledikleri becerileri şu şekilde ifade etmiştir: temel bilişsel yetenek, liderlik, tevazu, aidiyet/sahip çıkma ve uzmanlık (Friedman, 2014’ten akt., Succi, 2019, s. 282).

Sosyal becerilere sahip olmak bireylerin iş bulmasını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda bu beceriler bireylerin iş hayatındaki performans ve başarılarında da belirleyicidir. Farklı örnekleri belirtilen bu temel sosyal becerilerin üniversite eğitimleri sırasında öğrencilere kazandırılması yükseköğretimin oldukça önemli bir görevidir. Özellikle 2000’li yıllarla birlikte birçok toplumda sosyal becerilere ilişkin bakış açısı değişmiştir. Önceleri teknik beceriler öncelikli olarak kabul edilirken, sosyal beceriler için ‘sahip olmak iyidir’ şeklinde bir değerlendirme söz konusudur. Fakat bugün iyi iletişim becerilerine sahip olmak eksik teknik becerilerin fark edilmesini engellemektedir. Dışa dönük, kendini iyi pazarlayan ve kolaylıkla sosyalleşebilen bireyler diğerlerine kıyasla daha başarılı değerlendirilmektedir (Schulz, 2008).

Dünya çapında gençler iş bulamamaktan şikâyet ederken, iş dünyası istedikleri becerilere sahip adayları bulamadıklarından şikâyet etmektedir (Succi, 2019). Üniversitelere düşen sorumluluk mezunlarının sadece alana özgü teknik bilgi ve becerileri kazanmış olmasını değil aynı zamanda temel sosyal becerileri geliştirmesini sağlayarak iş piyasalarında beklenen özellikleri karşılayan adaylar yetiştirmektir. Böylece mezunlar küresel ölçekte oldukça önemli kabul edilen yaşam boyu öğrenmeyi içselleştirmiş bir şekilde çalışma yaşamının bir parçası olacaktır. Burada ilgili alanın öğretim programına (bilgi ve yeterlilikler) mezunlarının ihtiyaçlarını karşılayacak becerilerin entegre edebilmesi, bunun için mezun iş birliklerinin geliştirilmesi, bunları yaparken de öğretim üyelerinin alanda başarılı olmayı destekleyen sosyal becerilerin kavramsallaştırılmasında ortak bir anlayış geliştirmeleri oldukça önemlidir.

Literatürde yer alan eğitim öğretim model örnekleri ve sosyal beceri geliştirmeyi destekleyecek öneriler birlikte değerlendirildiğinde, üniversitelerin mezunlarının sosyal

becerilerini geliştirmelerine destek olmak üzere yapabileceklerini şu şekilde özetlemek mümkündür. Öncelikle hem müfredat hem de müfredat dışı olmak üzere iki farklı şekilde çalışmalar yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Üniversitelerde bölümlerin, müfredatlarını teknik ve sosyal becerileri birlikte kazandırmayı destekleyecek şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. Burada önemli olan kısım ise disiplinin istihdam alanlarının iyi bilinmesi, ilgili sektörler ve mezunlar ile sürekli iş birliği sağlanması ve mezunların çalışma yaşamında ihtiyaç duyduğu güncel becerilerin fark edilerek müfredata dahil edilmesidir. Eğitim-öğretim ortamının öğrenciyi öğrenmeye teşvik edecek şekilde öğrenci merkezli olması ve öğretim üyeleri arasında sosyal becerilere yönelik kavramsal bütünlüğün sağlanması da öğrencilerin beceri edinmelerini kolaylaştıran faktörlerdir. Müfredat dışında ise üniversiteler hem üniversite mezunlarında olması beklenen temel sosyal becerileri hem de alana özgü öne çıkan sosyal becerileri kazandırmaya yönelik atölye çalışmaları ve uygulamalı faaliyetler geliştirmeleri gerekmektedir. Özellikle öğrencilerin daha başarılı diğerlerini gözlemleyerek beceri geliştirdikleri göz önünde bulundurulduğunda farklı aktörlerin (öğrenci-öğrenci; öğrenci-öğretim üyesi, öğrenci-mezun gibi) etkileşim içinde bulunacakları ortamların oluşturulması önemlidir. Bu faaliyetler öğrencilerin kendilerini üniversitelerinin parçası gibi hissetmelerini sağlayacak, aidiyet duygularını güçlendirecek ve kültürel ve sosyal sermayelerini geliştirmelerine destek olacaktır. Son olarak, öğrencilerin sosyal becerilere yönelik farkındalık/çaba seviyesi ve sosyokültürel faktörlerin önemi de üniversiteler tarafından yapılacak çalışmalarda dikkate alınması gereken unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma öncelikle hem uluslararası hem de ulusal literatürde beceri kelimesi ile kastedilene yönelik kavramsal bütünlüğü yakalama çabasıdır. Beceri ve sosyal beceri (nitelik, yetkinlik, yeterlik) kavramlarının çerçevesini ve kastedilenleri netleştirdikten sonra özellikle iş dünyasının çalışanlarda olmasını beklediği sosyal becerileri üniversitelerin, öğrencilerine ne düzeyde ve nasıl kazandırabildiğine ilişkin bir literatür değerlendirmesi sunmak ise çalışmanın ikinci amacını oluşturmuştur. Bu çalışma yükseköğretim-piyasa iş birliğini ve istihdamı geliştirecek, Türkiye'ye özgü modellerin geliştirilmesine ön bir kaynak oluşturma gayreti ile hazırlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- A Scans Report for America, (2000). What work requires of schools. *The secretary's commission on achieving necessary skills U.S. Department of Labor, June 1991*. <https://wdr.doleta.gov/SCANS/whatwork/whatwork.pdf>
- Ahmad, A. R., Awang, M. M., & Mohamad, N. A. (2021). The roles of social capital to promote soft skills among university students in facing the challenge of society 5.0 transformation. In H. Yoppy Purnomo (Ed.), *Educational innovation in society 5.0 era: Challenges and opportunities. Proceedings of the 4th International Conference on Current Issues in Education (ICCIE 2020)*. Routledge. <https://doi.org/10.1201/9781003206019>
- Attewell, P. (1990). What is skill? *Work and Occupations*, 17(4), 422–448. <https://doi.org/10.1177/0730888490017004003>
- Awang, M. M., & Careemdeen, J. D. (2021). The relationship between social capital and soft skills among university students. *Journal of Education, Society and Behavioral Science*, 34(10), 40–46. <https://doi.org/10.9734/jesbs/2021/v34i1030361>
- Balcar, J. (2016). Is it better to invest in hard or soft skills? *The Economic and Labour Relations Review*, 27(4), 453–470. <https://doi.org/10.1177/1035304616674613>
- Barrie, S. C. (2004). A research-based approach to generic graduate attributes policy. *Higher Education Research & Development*, 23(3), 261–275. <https://doi.org/10.1080/0729436042000235391>
- Barrie, S. (2006). Understanding what we mean by the generic attributes of graduates. *Higher Education*, 51, 215–241. <https://doi.org/10.1007/s10734-004-6384-7>
- Bui, B. C., & Nghia, T. L. H. (2022). Using Bourdieu's concepts of social field, habitus, and capital for employability-related research. In T. L. H. Nghia, B. C. Bui, J. K. N. Singh, & V. N. Lu (Eds.), *Graduate employability across contexts: Perspectives, initiatives and outcomes* (pp. 47–62). Springer.
- Chamorro-Premuzic, T., Arceche, A., Bremner, A. J., Greven, C., & Furnham, A. (2010). Soft skills in higher education: Importance and improvement ratings as a function of individual differences and academic performance. *Educational Psychology*, 30(2), 221–241. <https://doi.org/10.1080/01443410903560278>
- Clark, M., Zukas, M., & Lent, N. (2011). Becoming an IT person: Field, habitus and capital in the transition from university to work. *Vocations and Learning*, 4, 133–150. <https://doi.org/10.1007/s12186-011-9054-9>
- Evers, F. T., & Rush, J. C. (1996). The bases of competence. *Management Learning*, 27(3), 275–299. <https://doi.org/10.1177/1350507696273001>
- Franco-Angel, M., Carabali, J., & Velasco, M. I. (2022). The internship performance of undergraduate students: Are hard or soft skills more important? *Industry and Higher Education*, 37(3), 384–396. <https://doi.org/10.1177/09504222221127213>
- Fugate, M., Kinicki, A. J., & Ashforth, B. E. (2004). Employability: A psycho-social construct, its dimensions, and applications. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 14–38. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2003.10.005>
- Gündeş, S., & Atakul, N. (2017). Internship practices in architectural education: Student perspectives. *Megaron*, 12(3), 355–364. <https://doi.org/10.5505/megaron.2017.86094>
- Hurrell, S. A., Scholarios, D., & Thompson, P. (2012). More than a “humpty dumpty” term: Strengthening the conceptualization of soft skills. *Economic and Industrial Democracy*, 34(1), 161–182. <https://doi.org/10.1177/0143831x12444934>

- Jackson, D. (2014). Employability skill development in work-integrated learning: Barriers and best practice. *Studies in Higher Education, 40*(2), 350–367. <https://doi.org/10.1080/03075079.2013.8422>
- Katz, R. L. (2009). *Skills of an effective administrator*. Harvard Business School Publishing Corporation.
- Kember, D., Leung, D., & Rosa, M. (2007). Characterizing learning environments of nurturing generic capabilities in higher education. *Research in Higher Education, 48*, 609–632. <https://doi.org/10.1007/s11162-006-9037-0>
- Macaulay, L., Webber, W., & Fraunholz, B. (2023). *Successful university students from low socio-economic backgrounds' perspectives on their academic success: A capital-based approach*. Higher Education Research & Development. <https://doi.org/10.1080/07294360.2023.2197191>
- Majid, S., Eapen, C. M., Aung, E.M., & Oo, K. T. (2019). The importance of soft skills for employability and career development: Students and employers' perspectives. *IUP Journal of Soft Skills, 13*(4), 8–39.
- Majid, S. M., Liming, Z., Tong, S., & Raihana, S. (2012). Importance of soft skills for education and career success. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education* [Special Issue], 2(2), 1036–1042. <https://doi.org/10.20533/ijcdse.2042.6364.2012.0147>
- Matteson, M. L., Anderson, L., & Boyden, C. (2016). “Soft skills”: A phrase in search of meaning. *Libraries and the Academy, 16*(1), 71–88. <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0009>
- Nair, C. S., Patil, A., & Mertova, P. (2009). Re-engineering graduate skills—a case study. *European Journal of Engineering Education, 34*(2), 131–139.
- O'Brien, K., Venkatesan, S., Fragomeni, S. Ve Moore, A. (2012). Work readiness of final-year civil engineering students at Victoria University: A survey. *Australasian Journal of Engineering Education, 18*(1), 35–48. <https://doi.org/10.7158/22054952.2012.11464072>
- Odusami, K. T. (2002). Perceptions of construction professionals concerning important skills of effective project leaders. *Journal of Management in Engineering, 18*(2), 61–67. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)0742-597X\(2002\)18:2\(61\)](https://doi.org/10.1061/(ASCE)0742-597X(2002)18:2(61))
- Patacsil, F. F., & Tablatin, C. L. S. (2017). Exploring the importance of soft and hard skills as perceived by internship students and industry: A gap analysis. *Journal of Technology and Science Education, 7*(3), 347–368. <https://doi.org/1s0.3926/jotse.271>
- Pekerşen, Y., Güneş, E., & Sivrikaya, K. K. (2018). Çalışma hayatında temel yetkinliklerin önemi: Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma. VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu içinde (s. 150–158). Hatay, Türkiye.
- Peterson T. O., & Van Fleet, D. D. (2004). The ongoing legacy of R. L. Katz: An updated typology of management skills. *Management Decision, 42*(10), 1297–1308. <https://doi.org/10.1108/00251740410568980>
- Radcliffe, D. F. (2005). Innovations a meta-attribute for graduate engineers. *International Journal of Engineering Education, 21*(2), 194–199.
- Ratnaningsih, D. J. (2013). Open and distance education systems: Do they enhance graduates' soft skills? The results from 2009 Universitas Terbuka Tracer Study. *Open Praxis, 5*(4), 289–299. <https://doi.org/10.5944/openpraxis.5.4.85>
- Schulz, B. (2008). The importance of soft skills: Education beyond academic knowledge. *NAWA Journal of Language and Communication, 146*–154. [https://doi.org/10.1016/0006-3207\(93\)90452-7](https://doi.org/10.1016/0006-3207(93)90452-7)

- Succi, C. (2019). Are you ready to find a job? Ranking of a list of soft skills to enhance graduates' employability. *International Journal of Human Resources Development and Management*, 19(3), 281–297.
- Suleman, F. (2017). The employability skills of higher education graduates: Insights into conceptual frameworks and methodological options. *Higher Education*, 76, 263–278. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-017-0207-0>
- Şentürk, M., Akbıyık, M., Ağırman, N., Solmaz, F., Turan, B., Palaz, F. S., Çiçek, N., Ünüvar, S., İnan, İ. Y., & Allahverdiyeva, L. (2017). *İstanbul Üniversitesi öğrenci profili araştırması*. EDAM.
- Tambe, S. (2021). Soft skills for professional success. *Bodhi International Journal of Research in Humanities, Art and Science*, 5(3), 3–7.
- Tan, Q., Li, C., Wu, P., Abbas, S., & Teng, L. (2022). Family capital, social stratification, and access to higher education: An empirical study in mainland China. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1035715>
- World Economic Forum. (2023). *Future of jobs report 2023*. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/>

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi

Başvuru: 22 Eylül 2022
Revizyon Talebi: 16 Ocak 2023
Son Revizyon: 13 Temmuz 2023
Kabul: 15 Temmuz 2023
Online Yayın: 27 Ekim 2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Göçmenlerin Ulusötesi İlişkileri ve Sosyal Uyumu Açısından Dijital Oyunlar: Türkiyeli Göçmenler Üzerine Bir İnceleme

Enes Demirel¹ , Miki Suzuki Him²

Öz

Göç süreci fiziksel olduğu kadar sosyal açıdan da birtakım önemli değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Doğup büyüdüğü yerden ayrılarak başka bir ülkeye yerleşen uluslararası göçmen, bir yandan göç ettiği ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da anavatanıyla olan ilişkilerini sürdürme eğilimindedir. Son yıllarda internet ya da sosyal medya gibi yeni teknolojik araçların, göçmenlerin hem anavatanlarıyla ulusötesi bağlantılarını sürdürmeleri hem de göç ettikleri ülkelerdeki sosyal yaşama uyum sağlamaları konusunda önemli rol oynayabileceği bilinmektedir. Bu yeni teknolojik araçlardan birisi de dijital oyunlardır. Dijital oyunlar her geçen gün daha fazla insanın hayatına dahil olmasına karşın, göçmenlerin dijital oyun deneyimlerini anlamaya yönelik çok az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada göçmenlerin dijital oyun deneyimlerine yoğunlaşmakta, dijital oyunların göçmenlerin ulusötesi ilişkilerine ve göç edilen ülkedeki sosyal yaşantıya uyumu konusunda sağladığı imkânlar incelenmektedir. Niteliksel yöntemle yürütülen çalışmada; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, yurt dışında en az bir yıl yaşamış ya da hala yaşamakta olan, dijital oyunlarla yakından ilgilenen on katılımcıyla görüşülmüştür. Elde edilen bulgular, dijital oyunların ulusötesi sosyal alanlar yaratarak ulusal sınırların dışındaki mevcut ilişkileri sürdürme ya da yeni sosyal ilişkiler kurma konusunda önemli katkılarının olabileceğini, ayrıca göçmenlerin sosyal uyumunu kolaylaştırabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital oyunlar • Ulusötesicilik • Göçmen uyumu • Göç • Dijital oyunlar ve sosyalik

Digital Games in Terms of Migrants' Transnational Relations and Social Cohesion: A Study on Turkish Immigrants

Abstract

For individuals, the migration process brings about significant changes, encompassing both physical and social dimensions. Immigrants, who are born and live far from their native land, tend to maintain their relations with their homeland while trying to adapt to the community to which they migrated. It is known that new technological phenomena, such as the Internet or social media, play an important role in aiding migrants both maintain their transnational relations with their homeland and adapt to their new communities. One of these new technological devices is digital gaming. While digital games are increasingly becoming a part of people's lives, very few studies have been conducted to understand migrants' experiences of digital games. This study focuses on understanding migrants' experience in playing digital games and examines the potential of digital games in promoting transnational relations and aiding social adaptation in their new countries. Employing qualitative methods, this study interviews 10 participants who are citizens of the Republic of Turkey. These participants have lived abroad for at least one year or are still living abroad and are keenly interested in digital games. The findings of this study show that digital games could help migrants both maintain social relations before migration and build new relations beyond borders, while also making their social adaptation easier.

Keywords: Digital games • Transnationalism • Migrant adaptation • Migration • Digital games, and sociality

1 Sorumlu Yazar: Enes Demirel (Doktora Öğrencisi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. Eposta: enes.demirel@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-2446-4523

2 Miki Suzuki Him (Doç. Dr.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye. Eposta: mikihim@omu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1426-8695

Atf: Demirel, E. & Suzuki Him, M. (2023). Göçmenlerin ulusötesi ilişkileri ve sosyal uyumu açısından dijital oyunlar: Türkiyeli göçmenler üzerine bir inceleme. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 481-512. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0060>

Extended Summary

Migrants are often forced to cope with a variety of problems, such as loneliness and foreignness. As people who are far away from the places of their birth and upbringing (Adıgüzel, 2019), migrants not only try to adapt themselves to the societies they migrated to but also attempt to maintain their relationships with their home countries. The emergence of new media tools can make those attempts much easier in several ways (Dekker & Engbersen, 2014; Komito, 2011). Although digital gaming is a recently popularized media tool and is often criticized for its possible negative impacts, there are limited studies regarding its implication for migrants' social relationships and social adaptation. This study examines how digital games could influence the course of migrants' social adaptation and transnational relationships.

Digital games have become a part of everyday life for many these days. Online games are especially enjoyed by millions of players worldwide, bringing together people from different corners of the world who accumulate social capital through these interactions (Trepte et al., 2012). This element of interaction indicates a social dimension of these games. As Williams and Steinkuehler (2006) state, just like bars and cafés, which are traditional places for social interaction, digital games can function as alternative places outside of home and workplace, that is, a third place for socialization. While living far from their homeland, migrants can use digital games as a third space for socialization and spending time with friends and relatives in their home countries. In his case study of African migrants in the USA, Bayeck (2020) finds that digital games can sustain migrants' transnational social networks, reduce their sense of alienation by being connected with different communities, and help them understand the social practices of the countries they have migrated to, which might initially seem confusing. Dralega and Corneliussen's studies (2018; 2017) show that digital games could connect the locals and the minority, help minorities engage with the broader community, and support the social adaptation process of migrants.

This study adopts a qualitative method to delve deeper into a subject that has been newly explored in social sciences (Cresswell, 2020, p. 48). Data was collected through semi-structured interviews. The participants of the study were selected through a purposive sampling method. They were contacted through gamers' sites and groups on social media platforms, such as Facebook, Twitter, and Reddit. Ten Turkish gamers, who lived outside Turkey or who had been abroad longer than a year and considered living overseas again, were selected as interviewees. Interviews were conducted by the first author between 16 March and 17 April 2022, using the online meeting software of the participants' choice. The interviews lasted between 30 to 60 minutes and were voice- or video-recorded according to the participants' choice. All the participants gave their consent to the recordings. Data was analyzed according to the thematic structure of the interview. The collected data was analyzed under three themes. The

first theme is about the participants' demographic characteristics and migration experiences. The second theme is about the participants' perceptions of digital games and their preferences regarding game choices. The last theme delves into the participants' experiences of transnational social relations in digital games, particularly in relation to social adaptation as migrants. The final theme is presented in two different sections in this paper.

The findings of the study show that based on participants' perception of digital games and the importance they attach to games and their sociability, digital games showed the ability to help migrants maintain and make new transnational social relationships as well as cope with adaptation processes as migrants in different degrees. Digital games can be quite an effective tool for migrants to maintain their relationships with native countries. Eight out of ten participants maintained their existing relationships in their homelands through digital games. As William and Steinkuehler (2006) also point out, the participants saw digital games as a third place for socialization, a space where they spent time with the people they missed. Thus, digital games provide migrants with means to maintain relationships they do not want to leave behind and fulfill their longing for them. At the same time, digital games also act as a platform where the participants meet new friends from their homelands. In this respect, it is possible to say that digital games have a significant potential for developing and sustaining transnational relationships and creating social space beyond borders.

This research also finds that digital games could have positive implications for social adaptation. A number of participants expressed that playing digital games enhanced their social relationships in their host countries. One of the participants made most of her friends in Poland, where she had lived, at a local game café. Another participant's friendship with one of his colleagues was strengthened through playing digital games together. Friendship with gamers from different backgrounds can help an individual easily adapt to a new cultural environment. One of the participants, who had no difficulty adapting to life in a foreign country, said that he had played digital games with gamers from different countries. He further added that he had once even joined a guild named the "Hellenic Horde," which consisted of Greek gamers from Cyprus, and became good friends with them. It is significant that the participant, who is a Turk, formed a strong bond with other gamers in a Greek guild despite the historical tension between the people of Turkish and Greek origins in Cyprus. This underscores the fact that establishing transnational relationships in their home countries does not necessarily hinder their adaption to the societies they have migrated to. On the contrary, they can be more understanding and adaptive to different cultures (Vertovec, 2009, p. 78). Digital games, which help cross-cultural communications (Binark & Bayraktutan Sütçü, 2008), can make migrants' adaptation to different cultural environments easier.

It seems that the degree to which migrants benefit from digital games in terms of transnational relationships and social adaptation varies according to their own level of sociability, choice of games, cultural conservativeness, and the importance they attach to games. The participants who are introverted and prefer playing games on their own tend to benefit from gaming as a socialization tool. However, the participants who are extroverts and play games with other players tend to make and maintain transnational friendships through digital games, as well as adapting to social life in their host countries. Similarly, the benefit of socialization varies according to the weight of digital games in migrants' lives. The participants who attach special importance to digital games are more inclined to leverage them for socialization than those who regard digital games as mere recreation. The benefits of socialization differ according to the way migrants play games as well as the importance they attach to them. This indicates that digital games may not be beneficial in all circumstances.

Cultural attachment is another factor for migrants' transnational relationships and social integration. The participants who harbor biases against other cultures tend to develop more relationships with the gamers hailing from the same place of origin. On the one hand, migrants' religious and cultural attachment makes them feel close to their homelands. On the other hand, this type of transnational relationship may hinder their sociocultural adaptation (Pitkänen et al., 2012, p. 217–218). One of the participants, identified as K8, was culturally and religiously attached to Turkey and kept a distance from other cultures. Among all the participants, he had experienced the most difficulty in social adaptation. At the same time, he seemed to have benefited very little from digital games in terms of socialization. Thus, as Crawford et al. (2011) argue, digital games should be treated as part of everyday lives, interactions, and practices rather than as an entirely different space from daily life. Our ideologies, culture, and values influence our everyday practices, and digital games constitute an integral part of such practices.

The implications of digital games for transnational relationships and migrant adaptation indicate their potential as a significant social capital resource. Social capital, which is defined as resources one acquires through social connections, can provide non-material resources (e.g., emotional support, information, and advice) as well as material resources (e.g., money, food, and shelter) (Schiller et al., 1995). There are a number of studies that demonstrate that digital games can serve as sources of social capital. For instance, Zhong's research (2011) shows that an exchange of emotional or other substantial support can be realized among gamers who play Massively Multiplayer Online Role-Playing Games due to an experience of cooperation and shared time and space. Zhong also finds evidence that digital games positively contribute to gamers' participation in offline social life. The accounts of the participants in this study indicate many similarities with the findings of other related studies. For

some participants (K1, K2, and K10), digital games provide a space for emotional support from friends and families back home. Meanwhile, digital games are viewed as one of the most important tools for migrants (K9) to develop social networks in their host local communities. Nevertheless, this study did not find any evidence indicating that social relationships developed through digital games provide individuals with material resources.

Göçmenlerin Ulusötesi İlişkileri ve Sosyal Uyumunu Açısından Dijital Oyunlar: Türkiyeli Göçmenler Üzerine Bir İnceleme

Kuramsal Çerçeve

Göç, Ulusötesicilik ve Dijital Teknolojiler

En basit tanımıyla kişi ya da grupların bir bölgeden başka bir bölgeye hareket etmesini ifade eden göç olgusu, aslında sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve psikolojik boyutları olan çok yönlü bir olgudur (Sağlam, 2006, s. 33–34). Hem göçmen hem de göç veren ve göç alan ülke açısından göçün en kapsamlı ve zorlayıcı kısmı sosyal boyutudur. Zira göç süreci; göçmenin sosyal, mekânsal ve kültürel ilişkilerinde radikal değişimlere neden olmaktadır. Göçmen içinde doğup büyüdüğü ortamdan ayrıldığında başka bir nedene gerek olmaksızın yabancı, hüznünlü ya da yalnız hissedebilir. Göçmenlerin yaygın olarak yaşadığı bu sorunlar, göçmenin göç edilen ülkedeki sosyal ve kültürel yaşama uyum sağlamasıyla giderilebilir (Adıgüzel, 2019). Göç ve göçmenlik üzerine yapılan ilk çalışmalar, göçmenin göç edilen bölgedeki toplulukla olan ilişkisine yoğunlaşırken, genellikle göçmenlerin göç süreci sonucunda zorunlu bir biçimde kültürel asimilasyon sürecine dahil olduklarını varsaymıştır (Pitkänen, 2012, s. 4). Örneğin Robert K. Park’a göre göçmen ve ev sahibi arasındaki ilişkiler “ırk ilişkileri döngüsü” adı verilen dört adımlı bir süreç üzerinden asimilasyonla sonuçlanmaktadır (Bloch, 2002, s. 80). 20. yüzyılın sonlarında göçmenlerin kendi kültürel özelliklerini koruma ve geliştirme fırsatına sahip olduklarına yönelik görüşler değer kazanmıştır. Zorunlu asimilasyon kavramıysa ampirik geçerliliğinin olmadığı, yerliler ile göçmenler arasındaki iktidar ilişkilerini pekiştirdiği ve göçmenin geçmiş birikimlerini tamamen arkada bıraktığı fikrini içinde barındırdığı için eleştirilmiştir. 1990’lı yıllardan bu yana hem bilimsel hem de siyasi tartışmalarda göçmenin göç edilen bölgedeki sosyal ve kültürel yaşama dengeli bir şekilde uyum sağlamasını ifade eden entegrasyon kavramı kullanılmaktadır (Kalekin-Fishman ve ark., 2002; Muyan, 2019, s. 179).

Göçmenlerin zorunlu asimilasyona uğradığı fikrinin zayıflamasında ulusötesicilik fikrinin önemli bir katkısının olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Göçmenler, içinde buldukları ya da dahil olabilecekleri sosyal ağlar aracılığıyla göç ettikleri topluluğa uyum sağlamaya çalışırken anavatanlarıyla olan ilişkilerini geride bırakmak zorunda değildir. Ulusötesicilik (transnationalism), göçmenlerin anavatanları ve göç ettikleri ülke arasındaki sosyal ilişkilerini sürdürürken; coğrafi, kültürel ve politik sınırları aşan sosyal alanlar oluşturması olarak tanımlanabilir (Basch ve ark., 2005). Göçmenlerin büyük bir çoğunluğu anavatanlarına seyahat eder, buradaki arkadaşları ve akrabalarıyla iletişime geçer, oy kullanır ve aile üyelerine para gönderir. Ulusötesi göç araştırmacıları, bütün göçmenlerin geçmişlerini bir kenara bırakıp yeni bir hayata yelken açtıklarını söylemek yerine, pek çok göçmenin anavatanlarındaki ilişkileri sürdürme eğiliminde olduğunu ve her iki topluma da uyum sağlamaya çalıştıklarını vurgulamaktadır (Bartram ve ark., 2017; Schiller ve ark., 1995).

Ulusötesicilik fikrinin önemli bir katkısı, coğrafi mekanları aşan ve birden fazla ulus devlet arasında köprü kuran ulusötesi sosyal alanlara dikkat çekmesidir. Yakın zamana kadar coğrafi alanla sosyal alan arasında sıkı sıkıya bir bağlılık olduğu; coğrafi sınırları belirleyen her bir devletin, bu coğrafi sınırları kapsayan tek bir sosyal alana, yani ulusa sahip olduğu düşünülüyordu. Oysa ulusötesicilik fikrini savunan bilim insanları, ulusal sınırları aşan sosyal alanların olduğunu, göçmenlerin anavatanları ile göç ettikleri bölgeyi birbirine bağlayan ulusötesi sosyal alanlar yarattığını savunmuştur (Lubbers ve ark., 2018, s. 1; Pries, 2003, s. 4–5). Sosyal alanlar; “fikirlerin, uygulamaların ve kaynakların eşitsiz bir şekilde değiş tokuş edildiği, organize edildiği ve dönüştürüldüğü iç içe geçmiş çok sayıda sosyal ilişki ağından oluşmaktadır” (Levitt ve Schiller, 2004, s. 1009). Ulusötesi sosyal alanlar ise coğrafi sınırları aşan ve en az iki farklı coğrafi konum arasında bağ kuran sosyal ilişki ağlarıdır (Faist, 2002, s. 196). Dolayısıyla ulusötesi sosyal alanlar; göçmenlerin sosyal, ekonomik ve kültürel alışverişler aracılığıyla anavatanlarıyla görünmez köprüler oluşturmasını sağlamaktadır (Dahinden ve ark., 2012).

Thomas Faist (2002; 2006), göçmenleri anavatanlarına bağlayan ulusötesi sosyal alanların dört biçiminden söz etmektedir. Bunlardan ilki *ulusötesi akrabalık grupları*dır. Ulusötesi akrabalık grupları birçok birinci nesil göçmen ve mültecinin dahil olduğu küçük gruplardan oluşan bir sosyal alan biçimidir. Güçlü bir aidiyet duygusuna sahip göçmen aileleri hem anavatanda hem de göç edilen ülkede iki farklı haneye sahip olabilir. İki farklı coğrafi mekânda yer alan bu akrabalık grupları, birbirleriyle maddi ve maddi olmayan alışverişlerde bulunarak ulusötesi sosyal alanlar oluşturur. Akrabalık grupları arasındaki bilgi, mal ve insan akışının artmasıyla birlikte ikinci bir sosyal alan türü olan *ulusötesi devreler* oluşmaktadır. Özellikle bazı göçmenler; dil bilgilerinden, arkadaş çevrelerinden ve yurtdışındaki tanıdıklarından faydalanarak en az iki farklı ulus devlet arasında ulusötesi devreler yaratır. Örneğin; bazı Çinli iş insanları Singapur’da iş kurarken, siyasi gerilimlerden uzak kalmalarını ve daha iyi eğitim almalarını sağlamak için çocuklarını New York, Los Angeles ya da Toronto gibi şehirlere yerleştirir. Bu iş adamları sürekli olarak bir ülkeden başka bir ülkeye hareket etmektedir. Ulusötesi devreler; yakınlık, aidiyet, duygusallık ve ahlaki sorumluluklarla daha yoğun ve sürekliliği olan sosyal ağlar dizisine dönüştüğünde *ulusötesi topluluklar* ortaya çıkar. Ulusötesi topluluklar, dar akrabalık sistemlerinin ötesinde köy ya da din toplulukları gibi daha büyük sosyal birlikteliklerden oluşmaktadır. Ulusötesi sosyal alanların son biçimi *ulusötesi organizasyonlar*dır. Ulusötesi organizasyonlar, diğer ulusötesi alanların aksine resmi bir yapılanmaya ve detaylı bir iş bölümüne sahip olan örgütlerdir (Örneğin; Uluslararası Af Örgütü gibi sivil toplum kuruluşları).

Ulusötesicilik görece yeni bir fikir olmasına karşın göç sosyologları, göçmenlerin anavatanlarıyla posta ya da havale gibi yöntemlerle etkileşime geçtiğinin uzun zamandır farkındadır (Thomas ve Znaniecki, 1918). Bununla birlikte göçmenlerin farklı bir ulus

devlet sınırı içerisinde yer alan insanlarla etkileşime geçmesini sağlayan yeni teknolojiler ulusötesiciliğin önemini arttırmıştır (Vertovec, 2009, s. 13–15). Tedeschi, Vorobeve ve Jauhiainen’in (2022) de belirttiği gibi telekomünikasyon teknolojileri ile ulusötesicilik karşılıklı olarak birbirini pekiştirmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında telefon, televizyon ve faks gibi iletişim aygıtları sayesinde birçok göçmen anavatanıyla daha ucuz ve hızlı şekilde temas kurabiliyorken; 20. yüzyılın son yıllarından itibaren internet teknolojisinin gelişmesi ve ucuzlamasıyla uzak mesafeler arası iletişim açısından yeni bir dönem başlamıştır. Öte yandan bu yeni teknolojik araçlar, yalnızca göçmenin anavatanıyla bağlarını sürdürmesini değil aynı zamanda göç ettiği ülkedeki topluluklarla farklı dinamiklere sahip ilişkiler geliştirebilmesine de yardımcı olmaktadır. İnternet ve sosyal medyanın göçmenlerin ulusötesi ilişkilerine ve sosyal uyumlarına katkılarını inceleyen pek çok çalışma vardır. Örneğin Komito (2011), sosyal medyanın uzak mesafeli akrabalık ilişkilerini sürdürmeyi ve sosyal bağları geliştirerek göç sürecini daha kolay hale getirdiği sonucuna ulaşmıştır. Dekker ve Engbersen (2014) ise sosyal medyanın ucuz ve zengin medya içeriği sunması sayesinde göçmenlerin hayatını kolaylaştırıcı etkide bulunduğunu keşfetmiştir.

Dijital Oyunlar ve Sosyal Etkileşim

Sosyal medya araçları ulusötesicilik ve göçmenin sosyal uyumu açısından ele alan çalışmalara karşın, dijital oyunların bu konudaki potansiyel rolünü inceleyen çok az çalışma vardır. Dijital oyunları ulusötesicilik ve göçmenin sosyal uyumu açısından değerlendirmek iki açıdan önemlidir. İlk olarak dijital oyunlar, “kültürel sınırların geçirgen olduğu sanal evrenler yaratır” (Melnic ve Melnic, 2017, s. 77). Dijital oyunların içeriği yerelden çok küresel zevklere yönelen insanlara hitap etmektedir. Pek çok oyun fantastik evrenlere ve dünyanın dört bir yanındaki kültürlerden gelen mitsel içeriklere sahiptir. Dijital oyunlardaki hibrit içerikler, farklı kültürleri keşfetmek için eğlenceli bir imkan sağlayabilir. Dijital oyunlar elbette oyunun üreticisinin içselleştirdiği kültürel değerleri içinde barındırır. Öte yandan, dijital oyunlarda kültürel hibritliği sağlamak film ve dizi sektörüne oranla daha kolaydır (Yoon ve Cheon, 2013). Farklı ulusal kökenlere sahip oyun şirketleri, tüm dünyaya birden fazla kültürün harmanlandığı hibrit oyunlar pazarlamaktadır. Örneğin Square Enix adlı Japon menşeli oyun şirketinin geliştirdiği Final Fantasy serisi, Japon ve Amerikan kültürünün harmanladığı melez bir içeriğe sahiptir (Consalvo, 2006). Bu şirketler Japon menşeli olmalarına karşın ulusötesi şirketlerdir. Dijital oyunların bu çok kültürlü yapısı, oyuncuların farklı kültürlerle temas etmesini kolaylaştırmaktadır.

Dijital oyunları ulusötesicilik ve göçmenin sosyal uyumu açısından değerli kılan ikinci bir boyut oyunların sosyal etkileşim potansiyeliyle ilgilidir. Dijital oyunların insanları sosyal yaşamdan izole ettiği, dolayısıyla sosyalleşme üzerine olumsuz etkileri olduğuna yönelik yaygın bir inanış vardır (Newman, 2008). Bu inanış özellikle 2000’li

yıllara kadar olan erken dönem dijital oyun çalışmalarında göze çarpmaktadır. Örneğin Kline (1997), dijital oyun oynamanın arkasındaki motivasyonu arkadaş çevresine sahip olmama ve zaman geçirecek başka aktiviteler bulamamak olarak görmektedir. 2000’li yıllara kadar hakim olan bu anlayışın temel nedeni, dijital oyunları diğer görsel medya türleriyle aynı kategori içerisinde değerlendirmek olabilir. Örneğin televizyon, içeriğin üreticiden tüketiciye tek tip ve tek yönlü aktığı kitle üretim-kitle tüketim döneminin bir medya türüdür. Dijital teknolojilerdeki gelişmeler sayesinde izleyicilerin televizyon içeriğiyle etkileşimi mümkün olmuştur; fakat bu etkileşimin yoğunluğu son derece sınırlıdır. Öte yandan dijital oyunlarda oyuncular, oyunun içeriğiyle etkileşime geçerek üretici tarafından bir kısmı inşa edilmiş olan içeriği kendi istekleri doğrultusunda tamamlamaktadır. Üstelik oyuncular, bu içeriğin inşasını tek başlarına tamamlamak yerine başka insanlarla tamamlamayı tercih edebilirler (Corliss, 2011, s. 6; Yoon ve Cheon, 2013, s. 2–3).

Oyuncuların dijital oyun içeriğinin inşasında aktif bir rol oynadığı ve bunu başka oyunlarla birlikte yapabileceklerinin kabul görmeye başlamasıyla birlikte, günümüzde dijital oyunların sosyal yaşantı üzerinde olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu bir takım özelliklerinin olabileceği fikri daha çok tartışılır hale gelmiştir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü, 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam üzerindeki olumsuz özelliklerini bertaraf edebilmek için çevrimiçi dijital oyun oynamayı önermiştir (WHO, 2021). Dijital oyunlar, fiziksel olarak bir araya gelmenin zor olduğu dezavantajlı durumlarda (hastalık, evde çalışma, ya da karantina gibi) sosyalleşmek için bir araç olarak kullanılabilir. Bakardjieva’nın da belirttiği gibi internet temelli pratikler, insanların aynı fiziksel mekanda olmaksızın sosyalleşebilmelerini mümkün kılmaktadır (Bakardjieva, 2003). Bakardjieva’nın hareketsiz toplumsallaşma “immobile socialization” kavramsallaştırması dijital oyunlar için de geçerlidir.

Dijital oyunların sosyal etkileşim açısından potansiyeli açık bir şekilde dijital oyunların bir alt türü olan çevrimiçi oyunlarla ilgiliymiş gibi gözükmektedir. Çevrimiçi oyunlar dünyanın dört bir yanından dahil olan, birbirleriyle arkadaş olan ve çevrimiçi sosyal sermaye biriktiren milyonlarca oyuncu tarafından deneyimlenmektedir (Trepte ve ark., 2012). Entertainment Software Association tarafından 2021 yılında yapılan çalışmaya göre dijital oyun oynayanların %77 kadarı en az haftada bir kere çevrimiçi ya da yüz yüze olarak dijital oyun oynamaktadır (Entertainment Software Association, 2021). Zhong’un çalışması (2011), geniş bir oyun mekânında çok sayıda oyuncunun birbirleriyle etkileşime geçebildiği MMO’ların (Massively Multiplayer Online), oyuncuların sosyal sermayesini ve çevrimiçi sivil katılımını olumlu yönde etkilediğini gösterirken; Trepte ve arkadaşları (2012) oyuncuların oyunun ötesine varan çevrimiçi etkinliklere katılmaları ve bunları çevrimdışı etkinliklere taşımaları halinde dijital oyunların oyuncuların sosyal bağlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bir diğer çalışmada Nardi ve Harris (2006), 12 milyon oyuncuya ev sahipliği yapan World of Warcraft (2004) adlı oyunun kısa süreli oyun gruplarından uzun süreli oyun gruplarına kadar çok sayıda iş birliği ile karakterize edildiğini keşfetmişlerdir. Nardi ve Harris, World of Warcraft oyununu oynayan oyuncuların çevrimdışı arkadaşlarıyla ve aileleriyle birlikte oyun oynayarak uzak mesafeli ilişkilerini sürdürdüklerini belirtmektedir:

WoW, paylaşılan bir etkinlik sağlayarak çevrimdışı sosyal bağlantıyı destekler. Kolejde oda arkadaşları ve genel olarak arkadaşlar birlikte oynarlar. Farklı şehirlerde yaşayan arkadaşlar, birlikte oynayarak arkadaşlıklarını kısmen sürdürebilirler. Görüştüğümüz bir oyuncunun Batı ABD'nin farklı yerlerinde birlikte oynadığı sekiz arkadaşı vardı. Bir diğeri, saat dilimi farklılıklarına rağmen Almanya'daki yakın arkadaşıyla oynuyordu. Özverili oyuncular olan bu arkadaşlar WoW hakkında uzak mesafeli yoğun telefon görüşmeleri gerçekleştiriyordu. 53 yaşında yedi çocuk annesi olan lonca arkadaşlarımızdan Nightflower bir çevrimiçi röportajda "en büyük oğlum geçen hafta oynamaya başladı ve çok heyecanlıyım! Kuzey Carolina'da yaşıyor ve uzun süredir yakın değiliz... ama şimdi ig ve irl (oyun içi ve gerçek hayatta) daha fazla konuşuyoruz." dedi (Nardi ve Harris, 2006, s. 153).

Çevrimiçi dijital oyunları sosyal etkileşim açısından değerli kılan özelliklerinden birisi de sosyal medya ve diğer yeni medya araçlarından farklı olarak insanların ortak bir deneyim yaşamalarına olanak tanınmasıdır. Williams ve Steinkuehler (2006), Oldenburg'un (1997) "üçüncü yer" kavramsallaştırmasını MMO oyunlarına uygulamıştır. Oldenburg, birinci yer (ev) ve ikinci yer (işyeri) gibi sosyal ortamlar dışında; insanların sosyalleşmesini sağlayan kütüphane, spor salonu, park ya da kafe gibi üçüncü yerlerden bahsetmektedir. Üçüncü yerler isteğe bağlı olarak dahil olunan, hiyerarşik ilişkilerin görece önemsiz hale geldiği, kolay erişilebilen, eğlenceli bir doğaya sahip, dahil olanları kendi evlerindeymiş gibi hissettiren ve sosyal hayata katılımı kolaylaştıran sosyal ortamlardır (Oldenburg, 1997). Williams ve Steinkuehler (2006) MMO oyunlarının oyuncular için ev ya da işyerinin ötesinde barlar ya da kafeler gibi üçüncü yerler olabileceğini vurgulamaktadır. Dijital oyunların çevrimiçi uzamda insanların ortak bir deneyim yaşamalarına olanak tanınması, özellikle fiziksel olarak birbirinden uzakta olan insanlar için önem taşımaktadır. Sosyal medya ve diğer yeni medya araçlarının, fiziksel olarak uzak olan insanların birbirleriyle iletişime geçmesini sağlamasına karşın, böylesi bir üçüncü yer olarak işlev sağladığını söylemek bir hayli zordur. Dijital oyun mekanları piksel ve seslerle sanal olarak inşa edilir. Sanal oyun mekanları futbol sahası, uçsuz bucaksız araziler, dünya dışında bir gezegen ya da basit bir oyun masası gibi pek çok farklı şekilde tasarlanabilir. Bu sanal mekanların, web sayfaları ya da sosyal medya platform arayüzlerine oranla daha gerçekçi ve dahil olması daha kolay mekanlar oldukları söylenebilir. Üstelik kullanıcıların kontrolüne sunulan avatarlar, bu mekanlarda gerçekten kontrol sahibiymiş gibi hissedilmesini sağlayabilir. Ayrıca dijital oyunların tamamı; bazen gerçek insanların yönettiği diğer karakterleri mağlup etmek, bazen de oyun istemcisinin belirlediği hedefleri gerçekleştirmek gibi oyunculara çeşitli hedefler sunar. Bu hedefler, diğer insanlarla

birlikte oynanan oyunlarda dayanışmayı ve iş bölümünü gerektirmektedir. Dijital oyunlardaki bunun gibi dayanışma ve iş bölümü dinamikleri, oyuncular arasında sosyal ilişkilerin güçlenmesini sağlayabilir.

Çevrimiçi oyunlar sosyal etkileşimin en yoğun olduğu dijital oyun türüdür. Öte yandan bu, tek oyunculu oyunların sosyal etkileşime olanak tanımadığı anlamına gelmemektedir. Dijital oyunculuk, oyun oturumu dışındaki tartışmalar ve konuşmalarla da varlığını devam ettirir. Oyuncular gündelik yaşamda oyunların devasa evrenleri hakkında konuşabilir; rekabetçi puan sistemi, tamamlama istatistikleri ve başarımlar gibi çeşitli kıstaslarla birbirlerinin performansını karşılaştırabilirler (Newman, 2008). Örneğin Skyrim gibi tek oyunculu oyunlara yönelik hayranlar tarafından organize edilen web siteleri ve forumlar, dünyanın dört bir yanındaki oyuncuların ulusötesi etkileşimini mümkün kılmaktadır (Melnic ve Melnic, 2017, s. 88). Dolayısıyla çevrimiçi oyunlar, dijital oyunlardaki sosyal eylemlerin gerçekleştiği ana mecra olmakla birlikte diğer oyun türleri ve gündelik yaşamda da dijital oyunlar aracılığıyla gerçekleşen sosyal eylemlerin varlığını gözlemlemek mümkündür.

Göçmenler Açısından Dijital Oyunların Sosyal Potansiyeli

Yukarıda görüldüğü gibi yapılan akademik çalışmalar, dijital oyunların sosyal etkileşim konusunda sağladığı imkânları gözler önüne sermektedir. Göç çalışmalarında bu imkânlarla yoğunlaşan çalışmaların sayısındaki azlığa rağmen; bazı çalışmalar göç süreciyle birlikte sosyal sermayelerinin bir kısmını yitiren ve yeni bir sosyal ortama dahil olan göçmenlerin dijital oyunların sağladığı bu sosyal etkileşim imkânlarından yararlanabileceğini göstermektedir. Dijital oyunlar henüz göçmenin uyum sürecine katkıda bulunan bir medya türü olarak düşünülmemektedir (Bayeck, 2020). Buna karşılık Bayeck'in 2020 yılında yayınladığı "The Meaning of Video Gameplay: A Case Study of Three Black African Immigrant Students in the United States" adlı çalışma, dijital oyunların göçmenin uyum süreciğine yardımcı olabileceğini göstermektedir. Bayeck'in elde ettiği bulgular, Afrika kökenli Siyahi göçmenlerin dijital oyunlar aracılığıyla çeşitli sosyal gruplara dahil olduklarına ve bunun sonucu olarak kendilerini toplumdan izole hissetmediklerine işaret etmektedir. Dijital oyunlar göçmenlerin yeni arkadaşlar edinmelerine, sosyal ağlarını genişletmelerine ve göç ettikleri ortamdaki anlamlandıramadıkları pratikleri anlamalarına yardımcı olurken; birlikte ders çalışmak gibi gündelik eylemlere göre daha güçlü sosyal bağların inşa edilmesine olanak tanımaktadır (Bayeck, 2020). Dralega ve Corneliussen (2017; 2018) ise dijital oyunların Norveçli çocuklar ile Norveç'te yaşayan azınlık konumundaki çocukların birlikte sosyalleşmelerini sağladığını, azınlıklar ile Norveçliler arasında bir köprü kurduğunu, azınlık konumundakilerin göç ettikleri ülkenin topluluğuna bağlanmasını sağladığını, dolayısıyla dijital oyunların göçmen entegrasyonunu kolaylaştıracak bir etkide bulunduğunu söylemektedir.

Hem Bayeck hem de Dralega ve Corneliusen'in vurguladığı gibi, dijital oyunlar yeni insanlarla tanışmayı kolaylaştırarak göçmenin göç ettiği ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlamasına yardımcı olabilir. Örneğin göçmenler, özel bir ilgi alanı olması bakımından dijital oyunları sohbet aracı olarak kullanabilir ya da dijital oyun oynadığını bildikleri kişilere birlikte dijital oyun oynamayı teklif edebilirler. Çevrimiçi ilişkiler; fiziksel bozukluk, arkadaş veya akrabalarından fiziksel olarak uzakta olmak ya da ciddi psikolojik rahatsızlıklar gibi geleneksel iletişim olanaklarının kısıtlı olduğu durumlarda çevrimdışı ilişkilere alternatif oluşturabilir (Odrowska ve Massar, 2014). Dijital oyunlarda geçirilen uzun oyun süreleri, anavatanlarındaki sosyal çevrelerinden uzaklaşan göçmenlerin göç ettikleri ülkedeki insanlarla samimi ilişkiler kurabilmeleri konusunda yararlı olabilir. Taylor, etnografik yöntemle EverQuest oyununda yapmış olduğu *Play Between Worlds: Exploring Online Game Culture* adlı çalışmada dijital oyunların samimi ilişkiler geliştirmek için etkili bir araç olabileceğini dikkat çekici bir şekilde ortaya koymuştur:

Yıllar boyunca, bir aile üyesi, arkadaş veya iş arkadaşı nedeniyle EverQuest'e gelen insanları tekrar tekrar duydum. Örneğin Kim, kocasıyla oyunda tanıştı (çoğu zaman damgalanma nedeniyle çok fazla insana söylemediği bir şey) ve şimdi bir aile olarak birlikte oynuyorlar. Kendi ifadesiyle, "Dört kişi, dört bilgisayar, bir sunucu" (Taylor, 2006, s. 52).

Çevrimiçi dijital oyunlar göçmenin uyum sürecini kolaylaştırabileceği gibi ulusötesi sosyal ağların ve kimliklerin inşa edilmesine; fikirlerin akışına ve kültürel ya da maddi üretimler üzerine yoğunlaşan ulusötesi alanların oluşmasına da katkıda bulunabilir (Dralega ve Mainsah, 2014; McGinnis ve ark., 2007; Turkle, 1996'dan akt., Dralega ve Corneliusen, 2017). Dijital oyunlar fiziksel olarak birbirlerinden uzak olan insanları sanal uzamda bir araya getirebilir. Göçmenler anavatanlarında yaşayan çocukluk arkadaşlarıyla, aileleriyle hatta yeni tanıştıkları insanlarla dijital oyunlar aracılığıyla bağ kurabilir. Üstelik bu bağlar, dayanışma ve iş bölümü gibi yakınlaştırıcı sosyal pratikler içerebileceği için ilişkilerin daha güçlü ve yoğun bir şekilde devam ettirilmesini sağlayabilir. Dralega ve Corneliusen'e (2018) göre Avrupa'ya göç etmiş ve anavatanıyla sosyal bağları oldukça zayıf olan göçmenler bile dijital oyunlar aracılığıyla anavatanlarına bağlanmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle dijital oyunlar; göçmenlerin kökenlerine, geçmişlerine ve sosyal gruplara bağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Bayeck'in (2020) elde ettiği bulgular da Afrika kökenli siyahi katılımcıların dijital oyunlar sayesinde arkadaşlıklarını sürdürerek anavatanlarından gelen sosyal ağlarını diri tuttuklarını göstermektedir.

Dijital oyunlar göçmenlerin ulusötesi ilişkilerini sürdürmeleri konusunda pek çok imkân tanımaktadır. Öte yandan göç deneyimi olmayan kişiler de dijital oyunların ulusötesi yapısından etkilenebilir. Dijital oyunları ulusötesicilik perspektifinden inceleyen Hussein Kobeissy (2022), dijital oyunlardaki ulusötesi ilişkilerin, göç girişimlerinin başarılı olmasında önemli bir etken olduğu sonucuna varmıştır.

Ulusötesicilik fikri göçmenlerin sosyal etkileşimini anlamak için benzersiz fırsatlar sunar. Fakat ulusötesicilik, yalnızca göçmenlerle ilgili bir fenomen olmayıp, genel olarak belirli bir konumdaki sabit bireylerin iletişim araçları vasıtasıyla ulusal sınırların ötesinde sosyal etkileşim kurmasıyla ilgilidir (Levitt ve Schiller, 2004, s. 1009). Kobeissy, henüz göç deneyimi yaşamamış bireylerin MMORPG’lerdeki ulusötesi etkileşimlerinin, ilerleyen dönemde gerçekleşebilecek fiziki göçün başarısı için önemli bir etken olduğunu keşfetmiştir. Kobeissy’ye göre dijital oyunlara karşı duyulan ortak tutkular; oyuncuların sosyal dostluk, akrabalık ve aşk bağları kurmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle MMORPG’ler, göç ihtimalini ve başarısını attıran ulusötesi siteler olarak hizmet etmektedir.

Dijital oyunların göçmenlere çeşitli sosyal imkanlar sağlayabileceği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu imkanlar dijital oyun oynayan herkes için geçerli olmayabilir. Dünyanın dört bir yanında milyarlarca insan evde, metroda ya da sıra beklerken dijital oyun oynamaktadır. Fakat Adrienne Shaw’ın (2011, s. 29) da belirttiği gibi dijital oyun oynayan herkesi dijital oyun kültürünün bir parçası olarak görmek doğru bir düşünce biçimi olmayabilir. Bazı insanlar için dijital oyunlar çok önemli bir etkinlikken, bazıları dijital oyunları birçok boş zaman değerlendirme aracından biri olarak görmektedir. Dijital oyunlara farklı anlamlar yüklemenin, göçmenlerin dijital oyun deneyimlerini biçimlendirmede rol sahibi olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Benzer bir durum dijital oyun tercihleri için de geçerlidir. Whang ve Chang (2003, s. 20–21), çevrimiçi oyunlardaki oyuncular üzerine geliştirdikleri tipolojide üç farklı oyuncu tipi belirlemişlerdir: (1) toplulukların parçası olmaktan ve oyun deneyimine müdahale edilmesinden hoşlanmayan, genellikle tek başlarına oyun oynayan *tek yönlü oyuncular*; (2) hem sosyal olmaya hem de başarıya önem veren, oyun topluluklarındaki düzeni takip eden ve güçlü bir yoldaşlık duygusuna sahip olan *topluluk odaklı oyuncular*; (3) Anti-sosyal davranışlar gerçekleştirme eğiliminde olan, oyun dünyası odaklı değerlere önem veren, oyun dünyasında başkalarına zarar vermenin doğru olduğuna inanan *gerçek dünya dışı oyuncular*. Dijital oyunların sosyal potansiyeli, açık bir şekilde topluluk odaklı oyuncularla ilgiliyken, diğer oyuncularla etkileşime girmekten kaçınarak daha izole bir oyun oynama anlayışı benimseyen tek yönlü oyuncuların dijital oyunların sağlayacağı sosyal imkanlardan yararlanması daha zordur.

Yöntem ve Teknik

Bu çalışmanın araştırma sorusu, “dijital oyunların göçmenlerin ulusötesi ilişkilerini sürdürmesinde/geliştirmesinde ve göç ettikleri ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlamasındaki yeri nedir?” olarak belirlenmiştir. Dijital oyunlar ve göçmenlik arasında bağ kuran çok az çalışma vardır (ör. Bayeck, 2020; Dralega ve Corneliussen, 2017). Dolayısıyla bir konunun keşfedilmesi gerektiği durumlarda yarar sağlayabilen nitel yöntemin (Creswell, 2020, s. 48) çalışma için uygun olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmada Merriam ve Tisdell'in (2016) kavramsallaştırdığı “temel nitel çalışma” deseni benimsenmiştir. Temel nitel çalışma deseninde araştırmacılar insanların deneyimlere yükledikleri anlamları, bu deneyimleri nasıl yorumladıklarını ve sosyal dünyalarını nasıl inşa ettiklerini keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul'u tarafından onaylanan (Tarih: 22.10.2021, Karar No: 2021/804) Etik kurul belgelerinin alınmasından sonra veriler toplanmaya başlanmış, her bir katılımcıya araştırmacının amacı ve kapsamı anlatılmış ve böylece çalışmaya katılmaya rıza gösteren kişilerden bilgilendirilmiş onam formu alınarak görüşmeler yapılmıştır. Soruların önceden hazırlandığı ve araştırmacıya yol gösterdiği yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı, görüşmenin gidişatına göre katılımcılara farklı sorular yöneltebilir ya da görüşme formunda yer alan bazı soruları sormayabilir. Böylelikle katılımcıların araştırmacı tarafından görüşme esnasına kadar öngörülemeyen bazı konulardaki düşünceleri detaylandırılabilir (Yalçiner, 2006). Çalışmaya dahil olan katılımcılardan bazıları hala yurt dışında yaşıyorken, bazıları Türkiye'ye geri dönmüştür. Bu iki grup arasındaki bariz demografik farklılıklar ve yaşadıkları farklı deneyimler göz önüne alındığında, iki farklı görüşme formunun kullanılmasına karar verilmiştir. Birinci görüşme formu görüşme gerçekleştirildiği sırada yurt dışında ikamet edenlere, ikinci görüşme formu ise geçmişte yurt dışında yaşamış olup şu an Türkiye'de ikamet etmekte olan katılımcılara uygulanmıştır. İki farklı görüşme formunun kullanılması, katılımcılara farklı sorular yöneltilerek¹ bir yandan iki farklı göç hikayesi olan katılımcı grubunun göç deneyimlerinin, diğer yandan anavatanına dönen katılımcıların yurt dışında inşa ettikleri ilişkilerin niteliğindeki değişimin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Görüşme formları birinci yazar tarafından kurgulanmış ve her soru yine birinci yazar tarafından hazırlanmıştır. Görüşme formları üç farklı tema etrafında inşa edilmiştir. İlk tema içerisinde katılımcıların demografik bilgileri ve yurt dışında bulunma süresi gibi göçmenlik deneyimlerini açığa çıkaracak sorular mevcuttur (Örneğin; Yurt dışına gidiş sebebinizi/ sebeplerinizi benimle paylaşır mısınız?). Bu kişisel verilerin, katılımcıların dijital oyunlardaki ulusötesi etkinliklerle ve göç edilen ülkenin sosyal yaşantısına uyum süreciyle ne gibi bir bağlantısının olabileceği sorgulanmıştır. İkinci temada katılımcıların dijital oyunlara bakış açısı ve dijital oyun tercihleri sorulmuştur (Örneğin, sizin için dijital oyunun içeriği mi yoksa arkadaşlarınızla geçirdiğiniz vakit mi daha önemlidir?). Bu temadaki soruların amacı, dijital oyunlara bakış açısı ve dijital oyun tercihleriyle ulusötesi etkinlikler ve göçmenin sosyal uyumu arasındaki bağlantının anlaşılmasıdır. Son tema ise dijital oyunlardaki ulusötesi ya da sosyal uyumu yönelik deneyimlerle ilgilidir. Bu tema çerçevesinde “Yurt dışına çıkmadan önce Türkiye toplumundan olmayan kişilerle oyun oynuyor muydunuz? Oynadıysanız deneyimlerinizi aktarabilir misiniz?” gibi sorular sorulmuştur.

1 Örneğin birinci gruptaki katılımcılara “yurt dışında kalıcı mı yoksa geçici olarak mı bulunuyorsunuz/bulunmayı düşünüyorsunuz?” sorusu, ikinci gruptaki katılımcılara “gelecekte tekrar yurt dışına çıkmak gibi bir planınız var mı? Varsa bu planlarınızdan biraz bahsedebilir misiniz?” sorusu sorulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya veri sağlayan katılımcılar amaçlı örneklem yoluyla seçilmiştir. Amaçlı örneklem; olasılık temelli olmayan, çalışmanın teması için bilgilendirici benzersiz örneklerin seçildiği bir örneklem türüdür. Özel ve ulaşılabilecek bir nüfus üzerinde yapılan çalışmalar için yararlıdır (Neuman, 2006; Tarhan, 2015). Çalışmaya dahil olan katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, düzenli olarak dijital oyun oynayan, yurt dışında yaşayan ya da bir yıldan az olmamak koşuluyla geçmişte yurt dışında ikamet etmiş ve gelecekte de yurt dışına çıkmayı planlayan birinci nesil göçmenlerden seçilmiştir.

Görüşmeler birinci yazar tarafından 16 Mart 2022-17 Nisan 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara Facebook, Twitter ve Reddit adlı sosyal medya platformlarında yer alan oyuncu grupları ve sayfaları üzerinden ulaşılmıştır. Bu platformlardaki oyuncu grupları ya da sayfalarını takip eden kişisel hesapların konum bilgileri incelenmiş, çalışmaya katkı sağlayabileceği düşünülen kişilerle irtibata geçilmiş ve çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden kişilerle görüşme için ortak bir tarih belirlenmiştir. Görüşmeler katılımcıların istediği herhangi bir üçüncü parti yazılım (Skype, Discord, Zoom, Google Meet vb.) aracılığıyla çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiş olup, tüm görüşmeler sesli ve isteğe bağlı olarak görüntülü olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşme öncesinde tüm katılımcılardan ses ve görüntü kaydı için izin alınmış ve görüşme hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Tüm görüşmeler 30 ila 60 dakikalık süreler içerisinde tamamlanmış, toplamda on katılımcı çalışmaya dahil olmuştur.

Elde edilen verilerin doygunluğa ulaştığına karar verildikten sonra verilerin analizine başlanmıştır. Görüşmelerin her biri tamamlandığı andan itibaren tüm detaylarıyla birlikte yazıya aktarılmıştır; fakat görüşmelerden yapılan alıntılara çalışmada olduğu gibi yer verilmemiş; anlamı değiştirmeyen sözcükler, duraklamalar ve tepkiler (gülme, dil sürçmesi vb.) ifadelerden çıkarılmıştır. Görüşmeler, ilk olarak görüşme formunda yer alan temalar altında ayrı ayrı incelenmiş, daha sonra farklı temalar altında yer alan verilerin (yani katılımcıların sosyodemografik özellikleri, göç deneyimleri, dijital oyun algısı ve dijital oyun deneyimlerinin) birbiriyle olan ilişkisini anlayabilmek için bütüncül bir analiz yapılmıştır. Bulgular, görüşme formundaki tematik düzene göre sunulmuş olmakla birlikte, son tema sosyal uyum ve ulusötesicilik kavramsallaştırmaları ile analiz edilerek iki ayrı bölüm şeklinde sunulmuştur.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Bilgileri ve Göçmenlik Deneyimleri

Çalışmaya katkı sağlayan katılımcılar *K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9 ve K10* olarak adlandırılmıştır. Tüm katılımcılar 22 ila 33 yaşları arasındadır. Katılımcılardan biri kadın

dokuzu erkektir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında K4 ve K6 dışındaki tüm katılımcıların üniversite eğitimi aldığı görülmektedir. Katılımcılar farklı meslekler icra ederken, K10 dışındaki katılımcıların düzenli gelirleri vardır (bk. Tablo 1).

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Ekonomik Kazanç	Eğitim Düzeyi	Medeni Hali
K1	33	E	Tiyatro Oyunculuğu	3000-4000 Zloti	Lisans	Evli
K2	32	E	Optik Tasarım Mühendisi	77000 Çek Korunası	Y. Lisans	Evli
K3	28	E	Boyacı	2500 Dolar	Y. Lisans	Bekar
K4	33	E	Web Tasarımcı	3000 Leva	Lise	Evli
K5	28	E	Aşçı	4000 Katar Riyali	Lisans	Bekar
K6	35	E	Barmen-Garson	2800-2900 Euro	Ortaokul	Evli
K7	28	E	Elektrik Teknikeri	2300 Euro	Ön lisans	Bekar
K8	25	E	Terzi	3000 Euro	Lisans	Bekar
K9	26	K	Proje Yöneticisi	15000 Türk Lirası	Lisans	Bekar
K10	22	E	Öğrenci	Kazancı yok	Lisans	Bekar

K9 ve K10 şu an Türkiye’de ikamet etmektedir. K9 dört yıl boyunca Polonya’da yaşamış, K10 ise bir yıl Almanya’da yaşamıştır. Her iki katılımcı da tekrar yurt dışına çıkmayı düşünmektedir. K9 ve K10 dışındaki tüm katılımcılar yurt dışında ikamet etmekte olup, tamamı birinci kuşak göçmendir. Tüm katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı bulunmaktadır. Katılımcıların yurt dışında geçirdikleri süre sekiz ay ile 11 yıl arasında değişim göstermektedir (bk. Tablo 2).

Tablo 2
Katılımcıların Yurt Dışında İkamet Süreleri ve Yurt Dışında İkamet Ettikleri Ülke ve Şehirler

Katılımcı	Yurt Dışında İkamet Ettiği Süre	Yurt Dışında İkamet Edilen Ülke ve Şehir
K1	5,5 Yıl	Polonya- Wrocław
K2	2,5 Yıl	Çek Cumhuriyeti- Prag
K3	10 Ay	Amerika Birleşik Devletleri- Güney Dokata- Rapid City
K4	11 Yıl	Bulgaristan- Sofya
K5	5 Yıl	Katar- Doha
K6	11 Yıl	Finlandiya- Helsinki
K7	8 Ay	Hollanda- Rotterdam
K8	2,5 Yıl	Hollanda- Amsterdam
K9	4 Yıl	Polonya- Varşova (Şu an Türkiye-İstanbul)
K10	1,5 Yıl	Almanya- Berlin (Şu an Türkiye-İstanbul)

Tüm katılımcılar Türkiye’deki akrabalarıyla ve arkadaşlarıyla iletişimlerini sürdürmektedir. K1 dışındaki bütün katılımcıların yakın hissettiği arkadaşları çoğunlukla Türkiye’de yaşamaktadır. K1’in Türkiye’de yaşayan yakın arkadaşları vardır, fakat Polonya’da yeni bir sosyal ortama adapte olduğunu ve zamanla asıl sosyal çevresinin Polonya’ya kaydığını ifade etmiştir. Henüz dokuz aydır ABD’de yaşayan K3 ve iki buçuk yıldır Hollanda’da yaşayan K8 ise neredeyse tüm yakın arkadaşlarının Türkiye’de yaşadığını söyleyerek diğer katılımcılardan ayrılmaktadır. Katılımcıların tamamının yurt dışında ikamet ettikleri yerleşim yerlerinde yaşayan Türkiye kökenli arkadaşları vardır. Özellikle K6, Finlandiya’da yaşadığı yerin yakınlarında 150 ila 200 kadar Türkiye kökenli insan tanıdığını ve bazılarıyla yakın ilişkilere sahip olduğunu söylemektedir. Katılımcılara Türkiyeli mi yoksa yabancı kökenli arkadaşlarının mı daha fazla olduğu sorulduğunda K1, K2, K3 ve K5 daha çok yabancı; K7, K8, K9 ve K10 daha çok Türkiye kökenli arkadaşının olduğunu ifade etmiştir. K4 ve K6 ise Türkiyeli ve yabancı arkadaşlarının sayısının hemen hemen aynı olduğunu tahmin etmektedir. Yalnızca K8’in yabancı kökenli arkadaşı yoktur.

Görüşmelerde katılımcılara Türkiye’deki kültür, gelenek-görenek ve toplumsal değerleri ile ilgili sorular sorulmuştur. Türkiye’deki kültürel değerleri büyük oranda benimseyen tek katılımcı K8’dir. K8, kendini Müslüman olarak tanımlarken Türkiye toplumunun geçmişten gelen pek çok geleneğinin gerekli olduğunu düşünmektedir. K8 ayrıca, yurt dışına çıktıktan sonra oradaki Türkiye kökenli insanların oluşturduğu dini topluluklara dahil olmuş ve iftar yemeği gibi pek çok etkinliğe katılmıştır. K4, K5 ve K7 bu konuda kendilerini ortalama bir yerde konumlandırırken; K1, K2, K3, K6, K9 ve K10 Türkiye’deki kültürel değerlerin kendileri için önemli olmadığını belirtmiştir. Katılımcılara ayrıca; çevrelerindeki insanların ideolojilerine, etnik kimliklerine ya da dini inançlarına ne derecede önem verdikleri sorulmuştur. K8, K9 ve K10; etnik kimliğin önemli olmadığını fakat dini inanç ve ideolojinin çevrelerindeki insanlara verdikleri değeri etkilediğini, diğer katılımcılar ise etkilemediğini belirtmiştir.

Katılımcılar genel olarak sosyal kişiler olduklarını ve yeni insanlarla tanışmaktan çekinmediklerini ifade etmişlerdir. K6 “hatta etrafımdakiler de söyler aşırı sosyalim” ve K9 “ben baya sosyalim ya, çok fazla insanla tanışıyorum ve çok fazla dışarı çıkıyorum” söylemleriyle sosyal kişiler olduklarını net bir şekilde ifade etmişlerdir. Fazla sosyal olmadığını düşünen katılımcılar K7 ve K8’dir. K7, herkesle arkadaşlık kuracak birisi olmadığını, birkaç kişilik yakın arkadaş çevresinin kendisine yettiğini ve zaman zaman yalnız kalmayı tercih ettiğini söylemiştir. K8 ise sosyal etkileşimden keyif aldığını fakat çevresindeki kişilerin zaman zaman onu soğuk birisi olarak tanımladığını söylemektedir.

Göç ettiği ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlama konusunda katılımcılar üç grup altında toplanabilir: Neredeyse hiç sorun yaşamayanlar (K3, K4, K5 ve K10), biraz

sorun yaşayanlar (K1, K2 ve K9) ve hala sorun yaşayanlar (K7 ve K8). K5, K6, K7 ve K10 Türkiye’deki yaşam biçimlerini ve ilişkilerini özlemediklerini; K1, K2, K3, K4 ve K9 genel olarak Türkiye’deki yaşam biçimlerini özlemeseler de sosyal ilişkilerini özlediklerini aktarmışlardır. Türkiye’deki yaşam biçimini ve sosyal ilişkilerini en çok özleyen katılımcı K8’dir. K8, Türkiye’ye karşı hissettiği özlem hissini şu şekilde ifade etmiştir:

K8: Hani çok... çok çok özlediğim oluyor. Sonuçta hiç tanımadığım bir dilde, hiç tanımadığım bir şehre ilk geldiğim zaman özellikle Türkiye’deki ortamımı çok aradım, arkadaşlarımı, aile dostlarımı. O konuda özlemim gerçekten çok fazla.

Araştırmacı: Diyelim ki Türkiye’de sizin için uygun şartlar oluştu, geri dönmeyi ister miydiniz?

K8: Tabii kesinlikle, hemen dönerdim, hiç düşünmeden.

Bu kısımdan elde edilen bulgular katılımcıların genel bir profilini çizmeyi mümkün kılmaktadır. Katılımcılar genel olarak Türkiye’deki gelenek-görenek ve kültürel pratiklere karşı kendilerini çok yakın hissetmeyen, farklılıklara görece açık, sosyal olarak dışa dönük ve göç ettikleri ülkede ciddi uyum ve iletişim problemleri yaşamayan kişilerdir. Bu profilden uzak olan katılımcılar K7 ve K8’dir. K7 ve K8, sosyal olarak içe dönük kişilerken, K8 hem Türkiye’deki kültürel değerlere bağlı olduğunu hem de göç ettiği topluluğa uyum konusunda sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Göç ettiği ülkede kendini yabancı hisseden K8, bir yandan göç ettiği ülkede Türkiyeli kişilerle yeni sosyal ağlar inşa etmekte, diğer yandan da anavatanında kurduğu sosyal ilişkilerini sürdürmektedir.

Katılımcıların Dijital Oyunlara Bakış Açısı ve Dijital Oyun Tercihleri

Katılımcıların tamamı dijital oyun oynayan ve oyuncu kimliğini benimsemiş kişilerdir. K1, K2, K5 ve K9 dijital oyunları hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olarak görürken; K3, K4, K6, K7, K8 ve K10 dijital oyunları eğlenceli vakit geçirdikleri bir çeşit hobi ya da aktivite olarak tanımlamışlardır. Katılımcıların günlük oyun oynama süreleri değişim göstermektedir (bk. Tablo 3). Bazı katılımcılar günde bir saati aşmayacak şekilde dijital oyun oynarken, bazı katılımcılar başka işleri olmadığı günlerde yedi ila sekiz saate varan oyun oynama sürelerinin olduğunu ifade etmiştir. En az oyun oynayan katılımcılar K3 ve K7’dir. K3 ve K7, Türkiye’deyken zamanlarının dikkate değer bir kısmını oyun oynayarak geçirdiklerini; fakat yurt dışına çıktıktan sonra yaşam yoğunluğu ve adapte olma süreçlerinden dolayı oyun oynama sürelerinin ciddi oranda azaldığını ifade etmiştir.

Tablo 3
Katılımcıların Dijital Oyun Oynama Süreleri

Katılımcı	Tahmini Oyun Süre
K1	Günde 1-1,5 Saat (Yoğun olmadığında 4-5 saat)
K2	Günde 3 Saat
K3	Türkiye’de Günde 5 Saat – Yurt dışında Haftada 5 Saat
K4	Günde 2 Saat
K5	Günlük en az 4 saat
K6	Tahmin yok.
K7	Türkiye’de günde 2 saat (hafta sonları tüm gece) - Yurt dışında günlük 1 saatin altında
K8	Günde üç saat – (izin günlerinde 7-8 saat)
K9	Günde en az 5 saat
K10	Günde 3 ila 4 saat

Katılımcıların tamamı hem çevrimiçi (online) hem de çevrimdışı (offline) oyunlar oynamaktadır. K7 dışındaki tüm katılımcıların çevrimiçi oyunları birlikte oynadığı arkadaşı ya da arkadaş grubu vardır. Diğer katılımcılardan farklı olarak K7, daha çok tek başına ya da tanımadığı oyuncularla birlikte kısa süreli iş birliği yaparak oyun oynamayı tercih etmektedir. K7, göç etmeden önce gündelik hayattan tanıdığı arkadaşlarıyla birlikte düzenli bir şekilde dijital oyun oynamış, fakat yurt dışına çıktıktan sonra hem kendisinin hem de arkadaşlarının yoğun bir yaşam temposuna dahil olmasından dolayı arkadaşlarıyla birlikte dijital oyun oynama sıklığı ciddi anlamda azalmıştır. K7’nin dijital oyunların sosyal yaşam üzerindeki katkılarının en yoğun görüldüğü çevrimiçi oyunları tek başına ya da kısa süreli iş birliği yaparak oynaması, onun dijital oyunlar üzerinden ulusötesi ilişkiler geliştirmesini engelleyebilir.

Dijital Oyunlar Aracılığıyla Anavatanla Kurulan İlişkiler: “Türkiye’de de birlikte oyun oynuyorduk, hala oynuyoruz.”

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu dijital oyunlar aracılığıyla Türkiye’deki arkadaşlarıyla olan ilişkilerini sürdürmektedir. Buna ek olarak, bazı katılımcıların dijital oyunlar aracılığıyla Türkiye’de yaşayan insanlarla tanışıp birlikte oynadığı görülmektedir. K1’e Türkiye’deki sosyal ilişkilerini özleyip özlemediği sorulduğunda “Evet özlüyorum. Bazı arkadaşlarımla oyun oynuyorum, sohbet ediyoruz.” yanıtını vermiştir. K1 için dijital oyunlar, Türkiye’den özlediği arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirebilmesini sağlayan bir araçtır. K1, arkadaşlarıyla birlikte oyun oynayabilmek için League of Legends (2009) oyununun Türkiye sunucusunu tercih ettiğini belirtmektedir: “Beni zorla eu serverına atmışlardı ilk açtıklarında, çünkü benim accountum (hesabım) EU-east ya da west’te kayıtlıydı. Sonra ben geri geçtim, fark ettim ki bütün arkadaş çevrem orada o yüzden oraya döndüm (Türkiye sunucusuna).”

K2'nin düzenli olarak oyun oynadığı arkadaşları Türkiye'de ikamet etmektedir. Maddi bir gelir beklentisi olmadan hobi olarak Türkiye'de yayınlanan bir oyun dergisinde yazarlık yapan K2, buradan tanıdığı arkadaşlarıyla oyun oynamaktadır. K2 de benzer şekilde Türkiye'de yaşayan yakın arkadaşlarını özlediğini ve bu özlem duygusunu giderebilmek için arkadaşlarıyla beraber dijital oyun oynadığını ifade etmiştir. K2'nin yoğun olarak dijital oyun oynadığı özellikle bir arkadaşı vardır. K2, bu arkadaşını çocukluğundan bu yana tanıdığını aktarmakta ve “Zaten Türkiye’de de birlikte oyun oynuyorduk, hala da oynuyoruz” sözleriyle dijital oyunların yakın arkadaşıyla olan ilişkisini devam ettirmesinde önemli bir işleve sahip olabileceğini gözler önüne sermektedir.

K4'ün hem ikamet ettiği Bulgaristan'da hem de Türkiye'de düzenli olarak oyun oynadığı arkadaş grupları vardır. Türkiye'deki oyun arkadaşlarıyla internetten tanışan K4, yıllardır dijital oyun oynadıklarını ve birbirlerini çevrimdışı ortamda görmemiş olsalar da aralarının oldukça samimi olduğunu düşünmektedir. Bir diğer katılımcı K5, pek çok farklı ulustan oyuncuyla birlikte oynasa da Türkiyeli oyuncularla daha sık oynamaktadır. Ağırlıklı olarak World of Warcraft oynayan K5, oynadığı sunucuda neredeyse herkesin Türkiye kökenli olduğunu söylemektedir:

K5: Genelde Türk, Türk guildlerinde. Zaten öyle bir sunucuda oynuyorum ki herkes Türk. O yüzden yani başlangıç yerim öyle olduğu için orada devam ediyorum yani.

Araştırmacı: Anladığım kadarıyla Türklerin daha çok tercih ettiği bir sunucu var?

K5: Evet, evet aynen, “twisting nether” diye bir sunucu, hatta işte “Turkish nether” diye bir lakabı da var yani.

K6 anavatanı Türkiye olan ve Türkiye'de ikamet etmekte olan oyuncularla birlikte Marvel Future Fight adlı mobil oyunu oynamaktadır. Bu oyun sayesinde Türkiye'de yaşayan pek çok arkadaş edinen K6, sanal olarak tanıştığı arkadaşlarıyla altı yılı aşkın süredir birlikte oyun oynamaya devam etmektedir:

K6: Mesela örnek veriyorum telefonda Marvel Future Fight var, yıllardır oynuyorum ben onu. Onda mesela bir klanla girdim, bundan beş-altı sene önce, işte o klanla devam ediyoruz hala görüşüyoruz. Hiç böyle yüz yüze görüşmedik, arkadaşların bazıları Konya'da bazıları Doğu'da ama ortamı güzel muhabbeti güzel.

Türkiye'de yaşayan oyuncularla oynamasının yanında, K6 aynı zamanda kendi gibi Finlandiya'da yaşayan diğer Türkiye kökenli göçmenlerle de birlikte oynamaktadır. Finlandiya'da pek çok Türk arkadaşı olduğunu ifade eden K6, Pubg Mobile (2018) oyununu uzun bir süre boyunca bu arkadaşlarıyla birlikte oynamış ve eğlenceli vakit geçirmiştir:

K6: Türkiye'deki tanışmışlığım, hani daha önceden tanıdığım arkadaşlarım var, dediğim gibi yakınlarda oturanlardan. Bazen hatta yan yana oturup PUBG mobile oynadığımız çok oldu. Akşam

işten gelince kulaklıkları takıp, hadi bir maç yapalım. Mesela örnek veriyorum, her bir grupta şey vardır ya looter, sadece loot² yaparken, bir tane shooter, sadece gelenleri vurur, bir tane de şey vardır: şoför, sadece araba sürer. Bizde de mesela aynı o şekilde, ben mesela genelde vurucuydum. Diğer arkadaşım sadece araba, daha havadayken bile seçiyordu, “ha burada araba var buraya inelim.” İşte çok güzeldi. Daha GTA Role Play³ yokken, biz orada kendi role playimizi kendimiz yapıyorduk. İşte ne bileyim eşleri bazen oyuna giriyordu, işte konvoy yapıyorduk, arabalarla kornaları çalıyorduk, onları düğünü var gibilerinden falan. İşte böyle saçma saçma şeyler.

K6'nın PUBG Mobile deneyiminde düğün konvoyu gibi Türkiye toplumuna ait olan çeşitli kültürel pratikler göze çarpmaktadır. K6, kendisi gibi Türkiyeli olan göçmen arkadaşlarıyla bir zamanlar şahit olduğu bu kültürel pratiği dijital oyunlar aracılığıyla canlandırmaktadır. K6, Pubg oyununda arkadaşlarıyla beraber yaşadığı bu deneyimin aralarındaki ilişkiyi güçlendirdiğini düşünmektedir. Ona göre dijital oyunlar insanları yakından tanımak için eşsiz bir araçtır; kendi sözleriyle: “bir insanı ya tatilde tanırısın ya oyunda”. Burada dikkat çeken bir diğer önemli nokta da K6'nın oyun arkadaşlarıyla göstermiş oldukları iş bölümü düzenidir. K6 ve arkadaşları, Pubg oyununda yapmış oldukları iş bölümünün bir benzerini The Forest adlı oyunda da yapmıştır: “Ön kapıya gidin, arka kapıya gidin muhabbeti de vardı bizde. Dayanışmadan hariç görev dağılımı vardı işte ne biliyim; sen oduncusun, sen taşçısın, sen de işte ekipman yapacaksın.” Daha önce de ifade edildiği gibi dijital oyunlardaki amaç, oyunu oynayan oyuncuların takım halinde hareket etmesini ve bazen de iş bölümünü gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla dijital oyunların bu özelliği, sosyal ilişkileri güçlendirmeyi sağlayabilir.

K6 ayrıca Finlandiya'da yaşayan Türkiye kökenli arkadaşlarıyla birlikte oyun oynadıkları çeşitli etkinliklere katılmaktadır. K6 arkadaş grubuyla her hafta salı günü bir kişinin evinde toplanmakta ve FIFA adlı futbol oyununda turnuvalara dahil olmaktadır. K6'nın bu deneyimi, dijital oyunların aynı ülkeden göç eden göçmenlerin göç edilen ülkede birbirleriyle olan iletişimlerini güçlendirebileceğini göstermektedir:

K6: FIFA'yı bir dönem, yani böyle gerçekten manyak gibi oynadığım bir dönem vardı, hatta çok para yatırdığım dönem vardı. İşte 2017-2018 gibi. O dönemde mesela biz FIFA turnuvaları yapıyorduk burada, bütün böyle tanıdığım Türk arkadaşlarım, salı akşamları FIFA turnuvası var dediğimde herkes akşam işten çıkınca oraya geliyordu. Herkes izin gününü çarşambaya ayarlıyordu, çünkü salı günü sabahlayacağımız için, yani elinde kolla uyuyan çok insan gördüm burada. Sabah saat 7, hala turnuva bitmemiş, hala oynuyoruz, biri bir köşede uyuyor kendi maçını beklerken falan. Böyle yaklaşık dokuz on kişi toplanıyorduk, güzel oluyordu, hem muhabbet, oturup böyle işte bir şeyler yiyip içme, hem bir aktivite falan.

2 Loot ya da daha az tercih edilen Türkçe karşılığıyla yağma, dijital oyunlardaki sanal nesnelere toplamayı ifade eder. Looter ise bu toplama işini yapan oyuncuyu ifade etmektedir.

3 GTA Role Play, Grand Theft Auto V (2013) oyununun çevrimiçi sürümünde oyuncuların çeşitli rol setlerini yerine getirdiği bir oyun modudur. Bu oyun modunda oyuncular gündelik yaşamın basit bir simülasyonunu deneyimlerler.

K8'in birlikte oyun oynadığı iki arkadaşı vardır. Her iki arkadaşı da Türkiye kökenli olan K8'in arkadaşlarından birisi Hollanda'da yaşarken diğer arkadaşı Türkiye'de yaşamaktadır. K8, Hollanda'da yaşayan arkadaşıyla Türkiye'de yüz yüze tanışmış, Türkiye'de yaşayan arkadaşıyla ise Hollanda'dayken oyun üzerinden tanışmıştır. Hatırlanacağı üzere K8, katılımcılar arasında Türkiye'deki kültürel pratiklere ve yaşam biçimine en çok değer veren, yurt dışında da en çok uyum sorunu yaşayan katılımcıydı. K8'in dijital oyunlardaki deneyimleriyle kültürel açıdan Türkiye'ye hissettiği aidiyet örtüşmektedir. K8 Hollanda'da yaşamasına rağmen hala Türkiye sunucusunda oyun oynamakta ve yalnızca Türkiye kökenli oyuncularla etkileşime geçmektedir. K8, oyun oynadığı kişileri tanımasa bile daha iyi iletişim kurabilmek için onların da Türkiye kökenli olması ya da Türkçe konuşabiliyor olması gerektiğini düşünmektedir.

K9'un pek çok farklı ulustan birlikte dijital oyun oynadığı arkadaşı vardır. Buna rağmen K9, net bir şekilde Türkiye'deki oyun arkadaşlarının daha fazla olduğunu söylemiştir. Polonya'da yaşarken sayamayacağı kadar çok dijital oyunu Türkiye'deki arkadaşlarıyla birlikte oynayan K9, Polonya'da geçirdiği süre boyunca dijital oyunlardaki deneyimlerinin arkadaşlarıyla olan ilişkilerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. K9'u diğer katılımcılardan ayıran önemli bir nokta toplumsal cinsiyet meselesidir. K9, Valorant gibi oyunların Türkiye sunucularında kadın kimliği nedeniyle sıkıntılar yaşadığını, Avrupa sunucularında da benzer durumlara maruz kalsa da bunun Türkiye'ye oranla çok daha az olduğunu söylemiştir. K9, kadın kimliği nedeniyle maruz kaldığı sözlü tacizler nedeniyle Türkiye sunucularında oyun oynamayı tercih etmediğini dile getirmektedir:

Türkiye serverinde girdiğim zaman ya yaşı küçük çocuklar saçma sapan saygısız konuşuyor ya insanlar sana kız olduğun için farklı davranıyor yani kabaca "yürüyor". Ya da saçma sapan küfürler, sonra mesela Varşova'ya çeviriyorum serveri daha bir iletişimdelere, daha bir böyle pozitif tutumları (tavırları) var. İşte kız olduğunu pek önemsemiyor çoğu.

K10'un birlikte düzenli olarak dijital oyun oynadığı tek bir arkadaş grubu vardır ve bu arkadaş grubundaki bütün kişiler Türkiye kökenlidir. K10 da K9 gibi yurt dışında geçirdiği süre boyunca Türkiye'deki arkadaşlarıyla sık sık oyun oynamıştır. K10 için arkadaşlarıyla birlikte oyun oynama deneyimi büyük önem taşımaktadır. Ona göre dijital oyunlar, arkadaşlarıyla olan ilişkisini kuvvetlendiren ve tıpkı sinemaya ya da kafeye gitmek gibi bir aktivitedir. Ayrıca K10'un dijital oyunlarda arkadaşlarıyla olan etkileşimi oyunun içeriğiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda gruptaki üyeler gündelik yaşamdaki deneyimlerini birbiriyle paylaşmaktadır. Bu da dijital oyunların göçmenler için duygusal destek sağlayabileceği anlamına gelmektedir. Tekrar yurt dışına çıkmayı planlayan K10, bu planının gerçekleşmesi halinde Türkiye'deki arkadaşlarıyla birlikte dijital oyun oynamaya devam edeceğini söylemektedir:

K10: Kesinlikle, daha kuvvetleniyor (arkadaşlarıyla olan ilişkisi) diyebilirim. Çünkü sadece oyunda değil oyun sonrasında da bir muhabbet oluyor. Onun dışında biz, oyun oynarken yalnızca

oyunla ilgili değil, oyun dışında işte kişisel dertlerimizden, günlük dertlerden, mutluluklardan bahsediyoruz. Dolayısıyla ikili bir paylaşım veya kaç kişiyeşek öyle bir paylaşım söz konusu. [...] Evet yani boş vakitlerimde yine bir akşam vakti, okul dönüşü, iş dönüşü oynamayı sürdürmeyi düşünüyorum. Çünkü bu benim için oyun oynamak değil sadece, benim için dışarı çıkmak, sinemaya gitmek, film izlemek gibi bir şey.

Katılımcıların dijital oyunlar aracılığıyla anavatanlarındaki arkadaşlarıyla, hatta tanımadıkları kişilerle birlikte vakit geçirdiği görülmektedir. Üstelik dijital oyunlardaki ulusötesi ilişkiler, katılımcıların anavatanındaki kültürel pratiklere ve yaşam biçimine bakış açısından bağımsız olarak kurulabilmektedir. Türkiye'deki yaşam biçimine ve kültürel pratiklere yönelik olumsuz düşüncelerine rağmen pek çok katılımcının dijital oyunlar aracılığıyla ulusötesi ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Sosyal deneyimler, kişiliğin önemli bir parçasını oluşturur (Machionis, 2015). İnsanlar doğup büyüdükları topluluğun değerlerine karşı olumsuz düşüncelere sahip olsa da toplumsallaşma sürecinde edinilen alışkanlıklar ve ilişkiler, bu olumsuz düşüncelere rağmen anavatanla olan ilişkilerin sürdürülmesinde rol oynayabilir. Bu da ulusötesi faaliyetlerde bulunmanın, anavatanı duyulan aidiyet hissinden kaynaklanmak zorunda olmadığı anlamına gelmektedir (Levitt ve Schiller, 2004, s. 1010–1011).

Dijital Oyunların Göçmenin Sosyal Uyumuna Katkıları: “Neredeyse bütün Polonyalı arkadaşlarımı oradan edindim.”

Dijital oyunların anavatanındaki ilişkileri diri tutmak için etkili bir araç olabileceği anlaşılmaktadır. Fakat dijital oyunlar göçmen için bundan daha fazlasını ifade edebilir. Dijital oyunlar dünyanın dört bir yanından dahil olan, farklı etnik köken, din ya da ideolojiye sahip milyonlarca insanı bir araya getirerek dinamik bir toplumsal uzam oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Dijital oyunlardaki bu çokkültürlü atmosfer, hem göçmenin göç ettiği ve başlarda kendini yabancı olarak hissettiği ortama uyumu için hem de farklı kültürel anlayışlarla etkileşime geçebilmesi için önemli bir fırsat olarak görülebilir.

K1, K2, K4, K5, K6, K9 ve K10; Türkiyeli olmayan oyuncularla birlikte oynamaktadır. Daha çok Türkiye kökenli arkadaşlarıyla oynayan K1, buna ek olarak şu an yaşadığı Polonya'da da birlikte oyun oynadığı bazı arkadaşlara sahiptir. Polonya'da oyun oynadığı arkadaşlarıyla henüz hiç yüz yüze görüşmeyen K1, bu arkadaşlarıyla dijital oyunlar üzerinden tanışmıştır. K2 de tıpkı K1 gibi daha çok Türkiye'deki arkadaşlarıyla birlikte oynamaktadır; fakat onun da oyun oynadığı yabancı kökenli arkadaşları vardır. K2, iş yerinden tanıştığı bazı kişilerle birlikte zaman zaman oyun oynadığını söylemektedir. Bulgaristan'da yaşayan K4 de üniversite ve iş yerinde tanıştığı bazı arkadaşlarıyla birlikte dijital oyun oynamakta, buna ek olarak gündelik yaşamda arkadaşlarıyla oyunlar hakkında konuşmaktadır:

K4: Daha sonra oyunla ilgili yapacağımız sohbet falan eğlenceli oluyor, hani oyun oynarken zaten bir şekilde, farklı bir iletişim içinde oluyorsun. Mesela gün içinde iş yerinde sadece iş konuşuyoruz,

pek bir eğlencelisi yok onun. Ama aynı adamla akşam oyun oynadığımız zaman onun daha farklı bir yönünü görüyorsunuz, daha eğlenceli oluyor, ertesi gün o konu hakkında konuşuyorsunuz, galiba bu.

K5, pek çok yabancı kökenli oyuncuyla birlikte oynamıştır. Geçmişte Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde, şu an ise Katar’da ikamet eden K5, bu ülkelerde dijital oyunlardan temellenen bir arkadaşlık ilişkisi geliştirmemiştir. Öte yandan K5, özellikle World of Warcraft adlı oyunu dünyanın pek çok farklı yerinden insanla birlikte oynamış, hatta kendinden farklı etnik kökene sahip insanlardan oluşan klanlara dahil olmuştur. Örneğin K5, Kıbrıs Cumhuriyeti’nde yaşayan oyuncuların yer aldığı “Helenic Horde” adlı bir klana dahil olmuştur. Bu klandaki oyuncular Rum kökenliken, klanın adındaki etnik anlama rağmen K5 ve diğer klan oyuncuları dostane ilişkiler geliştirmiş ve sağlıklı bir oyun deneyimi yaşamışlardır:

K5: Yok, bir dönem hatta, Kıbrıs’ın Rum tarafı var biliyorsun. Rum tarafından bir guildde oynamıştım yani WoW’da “Helenic Horde” diye.

Araştırmacı: Ve sıkıntı çıkmadı yani anlaştınız?

K5: Evet.

Araştırmacı: Türk olduğunu biliyorlar mıydı?

K5: Evet. Geyik yapılıyordu yani düşman geldi falan diye. Ama sadece standart Türk-Yunan düşmanlığı işte, birbirimiz olmadan yapamıyoruz.

K6 Finlandiya’da yaşayan ve farklı etnik kökenlere sahip pek çok oyuncuyla birlikte oynamaktadır. K6 Finlandiyalı arkadaşlarıyla birlikte Rainbow Six: Siege (2015) oynarken, kendi gibi göçmen olan Meksikalı iş arkadaşıyla Destiny adlı oyunu oynamaktadır. K6, Meksikalı arkadaşıyla birlikte oyundan sıkılana kadar çok uzun bir süre birlikte oynamaya devam etmiştir. Destiny’deki oyun deneyiminin Meksikalı arkadaşıyla olan samimiyetini arttırdığını, şu an Meksikalı arkadaşıyla birlikte oyun oynamasa da bu arkadaşıyla sürekli olarak görüştüğünü dile getirmiştir.

K6: Online olarak bir ara Destiny’e sarmıştım. Bizim Meksikalı bir arkadaş vardı. Onunla beraber aynı restoranda çalışıyorduk mutfakta. Her çıktığımızda akşam haberleşiyorduk, “sen girecek misin, kaçta gireceksin” diye. Ne zaman işten geliyorduk böyle, eşim ve oğlum yatıyordu. Kulaklıkları takıyorduk böyle “hadi ben hazırım, sen hazır mısın” sanki öyle eşini aldatan çiftler gibi (gülerek). Böyle saatlerce oynamıştık.

K9, dört yıllık Polonya yaşantısı boyunca sık sık ziyaret ettiği bir oyun kafesi aracılığıyla pek çok arkadaş edinmiştir. Bu oyun kafesi bir kart oyunu olan Magic: The Gathering (2019) oyununu oynayanları bir araya getirmektedir. Kafede hem fiziksel hem de dijital olarak oynanan bu kart oyununun turnuvaları düzenlenmekte, oyunla ilgili fiziksel ürünler satılmakta ve oyuncular birbirleriyle tanışmaktadır. K9, Polonya’daki sosyal çevresini büyük oranda bu kafe sayesinde edinmiştir:

K9: Magic: The Gathering diye bir kart oyunu var. Dijital versiyonu var onu da oynuyorum, kart versiyonu da var. Oraya gidiyorsunuz, orada zaten bütün store Magic için, Magic'e adanmış ve sadece onu oynayanlar geliyor oraya. Orada bazen işte turnuvalar oluyor, işte etkinlikler oluyor, bazen sadece rastgele oynamaya gidiyorsun. Oranın sahiplerine kadar gidenler herkes Magic oynadığı için herkesle gidip istediğin gibi konuşabiliyorsun, oynayabiliyorsun, takılabiliyorsun ve çok kolay oluyor iletişim ve hemen kaynaşıyorsun. Ben bütün arkadaşlarımı, Polonya'daki, Polonyalı arkadaşlarımı oradan edindim neredeyse.

K9'da dijital ortamda pek çok farklı kültürden ve ulustan gelen oyuncuyla birlikte oynamaktadır. Hatta K9, bir dönem oynadığı Overwatch (2016) oyununda tanıştığı birisiyle gerçek hayatta görüşmek için İtalya'ya onu ziyarete gitmiştir:

K9: Mesela Overwatch oynuyordum, biliyor musunuz oyunu bilmiyorum, Blizzard'ın oyunu. Orada biriyle tanıştım, David diye bir çocukla, 2016-2015 falan. Çocukla baya iyi arkadaş olduk böyle her gün konuştuk etik bilmem ne, sonra ben İtalya'ya ziyarete gittim onu.

K10 Almanya'da yabancı kökenli arkadaşlarıyla birlikte dijital oyun oynamıştır. Kendisi gibi başka bir ülkeden gelen İsveçli ve İspanyol arkadaşlarıyla birlikte oynayan K10, bu arkadaşlığın zamanla sona erdiğini söylese de o dönem arkadaşlarıyla olan bu deneyiminin aralarındaki ilişkiyi güçlendirdiğini söylemiştir. K10 ayrıca, Almanya'da yurtdışı kalırken odadaki arkadaşlarıyla birlikte sık sık dijital oyun oynadıklarını ifade etmiştir:

K10: Ben Berlin'deyken İspanyol arkadaşım ve İsveçli arkadaşım oynuyorduk, Tabi sonrasında, onlar iş dünyasına atıldılar, ben de üniversiteye geri döndüm. Dolayısıyla artık oynayamıyoruz. [...] The Forest (2014), dört kişi laptopları bir masada koyarak oynadığımız bir şeydi, çok da keyifliydi açıkçası, oyunları yüz yüze oynamak çok daha etkili oluyor diyebilirim.

Katılımcıların genel olarak dijital oyunlar aracılığıyla hem Türkiyeli hem de Türkiyeli olmayan oyuncularla birlikte oynadığı ve bu oyun deneyimlerinin sosyal uyum süreci ve ulusötesi ilişkiler için değerli olabileceği görülmüştür. Bununla birlikte K3 ve K7, diğer katılımcıların aksine göç ettikleri dönemden itibaren başkalarıyla birlikte neredeyse hiç dijital oyun oynamamışlardır. K3, yurt dışına çıktıktan sonra çevrimiçi oyun oynama süresinin azalmasında yaşam yoğunluğu ve saat farklılığının etkisinin olduğunu aktarmıştır:

K3: Yaşam yoğunluğu ilk cevap kesinlikle. (Dijital oyunlar arkadaşlarımla olan ilişkiye) katkıda bulunur ve güçlendirir ama ben Amerika'da olduğum için saat farkı çok oluyor. Oynamak birlikte oldukça zor ama Avrupa'daki biri için çok daha mümkün olabilir ama özetinde oynuyor olsam bu kadar kopuk olmazdım arkadaşlarımdan.

Zaman farkı göçmenlerin ulusötesi bağlantılar kurmasını zorlaştırabilir. K3, oyun arkadaşlarının daha çok Türkiye'deki zaman dilimine göre akşam saat 19'dan sonra oyun oynamaya başladığını söylemektedir. K3 oyun arkadaşlarına katılmak istediğinde, yaşadığı yerde saat yaklaşık gece 03.00'ü göstermektedir. Öte yandan K3'ün eskisi kadar oyun oynamaması yalnızca zaman farklılığından kaynaklanmıyor olabilir. Daha önce ABD'de yaşayan diğer bir katılımcı olan K5, ABD'de yaşarken Türkiye'deki

arkadaşlarıyla oyun oynama zamanlarını bir şekilde ayarladıklarını söylemiştir. Katılımcıların farklı yönlerdeki söylemleri, dijital oyunlara verilen önemin derecesiyle ilgili olabilir. Hatırlanacağı üzere K5, dijital oyunları “hayatının vazgeçilmez bir parçası” olarak görüyorken K3 ise dijital oyunları hayatının vazgeçilmez bir parçası değil, keyif verici bir aktivite olarak görmektedir. Bu yüzden K3, dijital oyunları çok sevse de başka aktiviteler için zaman ayırması gerektiğinde dijital oyunlara ayırdığı zamanı azaltmayı tercih etmektedir.

Benzer durum K7 için de geçerlidir. K7 de dijital oyunların hayatındaki yerini “hayatının vazgeçilmez parçası değil ama bana birçok şey kattığını düşünüyorum video oyunlarının” şeklinde tanımlamaktadır. K7 oyun oynama süresinin azalmasını yaşam yoğunluğuna ve Hollanda’daki sosyal yaşama uyum sağlama sürecine bağlamaktadır. Oysa K9 gibi katılımcılar, dijital oyunların göç edilen ülkedeki sosyal yaşantıya uyum konusunda katkılarının olabileceğini göstermiştir. K7 için özel olan bir durum da onun dijital oyunları tek başına ya da kısa süreli iş birliği yaparak oynamayı tercih etmesidir. Dolayısıyla K7, dijital oyun oynarken başkalarıyla ya hiç etkileşime geçmemekte ya da sadece kısa süreli olarak iletişim kurmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada dijital oyunların, göçmenlerin ulusötesi ilişkilerine ve göç edilen ülkedeki sosyal yaşantıya uyumu konusunda sağlayabileceği imkânlarla yoğunlaşmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular; dijital oyunların kültür, dijital oyun anlayışı ve sosyallik düzeyi gibi bazı koşullara bağlı olarak ulusötesi ilişkileri güçlendirebilen ulusötesi sosyal alanlar oluşturduğunu ve göç edilen ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlamayı kolaylaştırabileceğini göstermektedir.

Dijital oyunların göçmenlerin anavatanlarıyla ilişkilerini sürdürmede oldukça etkili bir araç olabileceği anlaşılmaktadır. Katılımcılar dijital oyunlar aracılığıyla anavatanlarındaki arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirebilme şansına erişirken, aynı zamanda anavatanlarında tanımadıkları kişilerle yeni ilişkiler de geliştirmektedir. Özellikle uzun süredir tanıdığı kişilerle birlikte oynayan katılımcıların, bu kişilerle dijital oyun oynarken onlara karşı hissettikleri özlem duygusunu biraz da olsa dindirdikleri görülmektedir. Önemli bir nokta da dijital oyunların anavatanındaki kültürel pratiklerin diri tutulmasına ve sürdürülmesine yardımcı olmasıdır. K6 adlı katılımcının kendi gibi Türkiyeli olan göçmen arkadaşlarıyla birlikte oyunlarda düğün konvoyu gibi Türkiye’deki kültürel pratikleri canlandırması bu iddiayı güçlendirmektedir. Dijital oyunlar bu yönüyle; ulusal ve kültürel sınırların aşılmasını ve oyunculara dahil olmak istedikleri sosyal grupları seçebilmesini mümkün kılması (Melnic ve Melnic, 2017, s. 90–91) bakımından farklı ulus devlet sınırlarındaki coğrafi alanları birbirine bağlayan ulusötesi sosyal alanlar oluşturmaktadır.

Dijital oyunlar aynı zamanda göçmenin uyum sürecine birtakım katkıları bulunmaktadır. Katılımcıların dijital oyunlar aracılığıyla göç edilen ülkeden yeni insanlarla tanıştığı gözlemlenmiştir. Özellikle bazı katılımcılar, dijital oyunlar aracılığıyla kurulan bu ilişkilerin göç edilen ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlamada ve oradaki sosyal sermayelerini güçlendirmede büyük fayda sağladığını söylemektedir. Bunun yanında dijital oyunlar aracılığıyla kurulan ilişkiler, doğrudan göç edilen ülkeden kişilerle olmasa bile farklı kültürel ortamlara alışmak açısından etkili olabilir. Katılımcılardan birisi, dijital oyun üzerinden tanıştığı bir arkadaşıyla yüz yüze görüşebilmek için İtalya'ya seyahat ederken, bir diğer katılımcı Kıbrıslı Rum oyuncuların yer aldığı *Helenic Horde* adlı etnik söylemlerle kodlanmış bir oyun topluluğuna dahil olmuş ve bu topluluk içerisinde dostane ilişkiler geliştirmiştir. Dijital oyunların bu iki grup arasında dostane ilişkiler sağlaması oldukça önemli bulgu olarak okunabilir. Göçmenlerin birçoğu göç edilen ülkedeki sosyal yaşama uyum sağlamak için farklı ilişki biçimleri geliştirir ve sürdürür; ancak bu ilişkiler göç edilen bölgedeki insanlarla kurulmak zorunda değildir. Farklı ülkeler ya da anavatanla çok fazla ulusötesi ilişki kurulması göçmeni zorunlu olarak daha az uyum sağlamış birisi haline getirmez, aksine farklı kültürlerle karşı daha anlayışlı ve kolay uyum sağlayan biri haline getirebilir (Vertovec, 2009, s. 78). Dijital oyunlar bunun gibi durumlarda kültürlerarası iletişim ve diyalogun gelişmesine yardımcı olarak (Binark ve Bayraktutan Sütcü, 2008) göçmenin farklı kültürel ortamlara daha rahat uyum sağlamasına katkıda bulunabilir.

Çalışmadan elde edilen diğer bir sonuç, dijital oyunların ulusötesi ilişkiler ve göç edilen ülkedeki sosyal yaşama uyum sürecine olan katkılarının sosyallik, dijital oyunlara verilen önem, dijital oyun oynama biçimi ve kültürel bağlılık gibi farklı faktörlere bağlı olarak değişim gösterdiğiidir. İçerik ve tek başına oyun oynamayı tercih etmek, dijital oyunlar aracılığıyla kurulacak olan sosyal bağları önemli ölçüde azaltmaktadır. Diğer katılımcılara göre daha içerik dönük bir kişiliği olan ve tek başına ya da tanımadığı oyuncularla kısa süreli iş birliği yaparak oynayan K7 özelinde, dijital oyunların göçmenlere sağlayacağı yeniden sosyalleşme katkısı oldukça sınırlıdır. Oysa dışarı dönük ve başkalarıyla oynamayı tercih eden katılımcıların deneyimlerine bakıldığında, dijital oyunların hem ulusötesi ilişkiler kurma ve sürdürmede hem de göç edilen ülkedeki sosyal yaşantıya uyum sağlamada ciddi katkıların olabileceği görülmektedir. Benzer bir durum dijital oyunlara verilen değer için de geçerlidir. Dijital oyunlara hayatlarında daha özel bir yer atfeden katılımcılar, dijital oyunların sağladığı sosyal imkanlardan daha fazla yararlanmaktadır. Hem dijital oyun oynama biçimi hem de dijital oyunlara verilen önemin, göçmenlerin dijital oyunlardan elde edeceği sosyal katkı üzerinde belirleyici olması, dijital oyun oynamanın her koşulda göçmenler için yararlı bir araç olacağı yorumuna kuşkuyla yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.

Dijital oyunların göçmenlerin ulusötesi ilişkileri ve sosyal uyumuna katkısı üzerinde belirleyici olan bir diğer faktör kültürel bağlılıktır. Diğer kültürlerle karşı ön yargılı

katılımcılar daha az uluslararası ilişkiye ve daha çok yerel ilişkiye sahip olma eğilimindedir. Dini ve kültürel bağlılık, göçmenlerin anavatanlarına daha yakın hissetmeye katkıda bulunabilir. Öte yandan bu türden bir ulusötesi yönelim, göç edilen topluluğa uyum sağlamayı engelleyebilir (Pitkänen ve ark., 2012, s. 217–218). K8, Türkiye’ye kültürel ve dini açıdan bağlı, diğer katılımcılara oranla farklı kültürlere karşı daha mesafeli ve katılımcılar arasında en çok uyum problemi yaşayan katılımcıdır. K8 aynı zamanda dijital oyunlardan sosyal uyum açısından en az faydalanan kişidir. Bu yüzden dijital oyunların, Crawford ve arkadaşlarının (2011) da belirttiği gibi gündelik yaşamdan ayrı ve farklı bir evren olarak konumlandırılması yerine insanların gündelik yaşamlarının, etkileşimlerinin ve uyguladıkları sosyal kalıpların bir parçası olarak algılamak daha yerinde olacaktır. İdeolojiler, kültür ve değerler gibi sosyal bileşenler gündelik eylemler üzerinde etki sahibidir. Dijital oyunlar da bu eylemlerden farklı değildir. Dolayısıyla gündelik yaşamda diğer kültürlere karşı mesafeli olan K8’in, dijital oyunlarda da benzer bir tutum sergilemesi şaşırtıcı değildir.

Dijital oyunların ulusötesi ilişkiler ve göçmenin sosyal uyumu üzerindeki katkıları, dijital oyunların sosyal sermaye açısından da önemli bir kaynak olabileceğine işaret etmektedir. İnsanların sosyal bağlantılar aracılığıyla elde edebileceği kaynakları tanımlayan sosyal sermaye; para, yiyecek ve barınma gibi maddi kaynaklar sağlayabileceği gibi duygusal destek, bilgi paylaşımı ya da tavsiye almak gibi manevi kaynaklar da sağlayabilir (Schiller ve ark., 1995). Dijital oyunların sosyal sermaye kaynağı olabileceğini gösteren çalışmalar vardır. Örneğin dijital oyunlar aracılığıyla gelişen ilişkiler duygusal destek sağlayabilir. Zhong’un çalışması (2011); MMORPG’lerde kurulan sosyal ilişkilerin işbirliği ve oyun deneyimine dayanmasından dolayı, ilişkiye dahil olan kişiler arasında duygusal ya da önemli destek alışverişlerinin olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca Zhong, dijital oyun oynamanın çevrimdışı sivil katılımı olumlu yönde etkilediğine yönelik ampirik kanıtlar elde etmiştir. Katılımcıların söylemleri, diğer çalışmalardan elde edilen bulgularla uyumaktadır. Dijital oyunlar bazı katılımcılar için duygusal destek sağlarken (K1, K2, K10), bazı katılımcılar için de göç edilen ülkedeki sosyal ağları genişletmenin en temel yollarından birisi olmuştur (K9). Öte yandan dijital oyunlardaki sosyal ilişkilerin maddi kaynak sağladığına yönelik herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Dijital oyunlar ulusötesi ilişkiler geliştirme ve göç edilen ülkedeki sosyal yaşantıya uyum sağlama konusunda önemli katkılara sahiptir. Bununla birlikte bu katkılar, sosyal medya gibi diğer yeni medya araçlarından bazı açılardan farklıdır. Dijital oyunların kapsayıcılığının sosyal medyadan daha az olduğu söylenebilir. Günümüzde dijital oyun oynayan insan sayısı fazla olsa da dijital oyunları sosyal ilişkilere yön verecek seviyede oynayan insan sayısının aynı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Dolayısıyla dijital oyunların sosyal medyaya oranla daha özel bir ilgi alanı olduğu ve daha az göçmenin sosyal ilişkilerine katkıda bulunduğu söylenebilir. Buna karşılık

çevrimiçi dijital oyun oynayan göçmenler, dijital oyunlar aracılığıyla daha yoğun ve güçlü sosyal ilişkiler geliştirebilirler. Çevrimiçi oyunlar oyuncuları, hedeflerine ulaşabilmeleri için diğer oyuncularla etkileşime geçmeye, onlarla dayanışma kurmaya ve iş bölümü geliştirmeye yönlendirmektedir. Ayrıca dijital oyunları diğer klasik ve yeni medya araçlarından ayıran önemli bir özelliği, birbirlerinden kilometrelerce uzak olan insanları “tıpkı sinemaya gitmek ya da bir kafede oturmak” gibi ortak bir deneyim içerisine dahil etmesidir. Dolayısıyla Williams ve Steinkuehler’in (2006) bazı dijital oyunların bar ya da kafe gibi üçüncü yerler içerisinde değerlendirilebileceğine yönelik bulgusu bu çalışma özelinde de desteklenmektedir.

Bu çalışma dijital oyunların göçmenlerin anavatanlarıyla ve göç ettikleri ülkedeki topluluklarla olan ilişkilerine odaklanan çok az çalışmadan birisidir. Bu alandaki bilgi seviyesini arttırabilmek adına gelecekte yapılacak olan çalışmalarda hem genellenebilirlik hem de dijital oyun oynayan göçmen popülasyonunu daha yakından tanımak açısından niceliksel yöntemin kullanılmasının önemini vurgulamakta fayda vardır. Ayrıca ikinci ya da daha sonraki nesil göçmenler üzerine yapılacak olan çalışmalar, dijital oyunların ulusötesicilik konusundaki etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Etik Onay: Bu çalışmanın etik kurul izni Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 22/10/2021 tarihinde alınmıştır (Karar No: 2021/804).

Bilgilendirilmiş Onam: Araştırma için katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu makale On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından kabul edilen “Dijital oyunlarda göçmen ilişki ağları: Türk göçmenler üzerinden bir inceleme” başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiştir.

Ethical Approval: Ethics committee permission was obtained from Ondokuz Mayıs University, Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee on 22/10/2021 (Decision No: 2021/804).

Informed consent: Informed consent form was obtained from the participants for the study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgment: This article is derived from a part of the master’s thesis titled “Migrant relationship networks in digital games: A study on Turkish immigrants” accepted by OnDokuz Mayıs University Graduate School of Postgraduate Education.

Kaynakça/References

- Adıgüzel, Y. (2019). Göçmenlerin kültürel entegrasyonu. A. Esen ve M. Duman (Ed.), *Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeliler: Tespitler ve öneriler* içinde (s. 13–36). WALD.
- Bakardjieva, M. (2003). Virtual togetherness: An everyday-life perspective. *Media Culture & Society*, 25(3), 291–313.
- Bartram, D., Poros, M., & Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar* (2. basım, I. T. Ayabeyoğlu, çev.). Hece Yayınları.

- Basch, L., Schiller, N. G., & Blanc, C. S. (2005). *Nations unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*. Routledge.
- Bayeck, R. Y. (2020). The meaning of video gameplay: A case study of three Black African immigrant students in the United States. *Journal of Underrepresented and Minority Progress*, 4(1), 101–118.
- Binark, M. & Bayraktutan Sütçü, G. (2008). Silkroad Online’da sanal cemaat inşası ve Türk klan kimliği. *XIII. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri* içinde (s. 105–114). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Blizzard Entertainment. (2004). *World of Warcraft* [Dijital Oyun].
- Blizzard Entertainment. (2016). *Overwatch* [Dijital Oyun].
- Bloch, A. (2002). *The migration and settlement of refugees in Britain*. Palgrave Macmillan.
- Bungie. (2014). *Destiny* [Dijital Oyun].
- Consalvo, M. (2006). Console video games and global corporations: Creating a hybrid culture. *New Media & Society*, 8(1), 117–137.
- Corliss, J. (2011). Introduction: The social science study of video games. *Games and Culture*, 6(1), 3–16.
- Crawford, G., Gosling, V. K., & Light, B. (2011). Introduction: The social and cultural significance of online gaming. In G. Crawford, V. K. Gosling, & B. Light (Eds.), *Online gaming in context: The social and cultural significance of online games* (pp. 3–22). Routledge.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, çev.). Siyasal Kitabevi.
- Dahinden, J., Riaño, Y., Tadorian, M., Nollert, M., & Richter, M. (2012). *Bridging places across borders: Constitution, maintenance and meaning of transnational social spaces*. Université de Neuchâtel. https://www.unine.ch/maps-chaire/bridging_places_1
- Dekker, R., & Engbersen, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14(4), 401–418.
- Demirel, E. (2022). Sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak dijital oyunlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 278–298. <https://doi.org/10.18490/sosars.1111375>
- Dralega, C. A., & Corneliusen, H. G. (2017). *Intersectional perspectives on video gaming among immigrant youth in Norway*. Western Norway Research Institute.
- Dralega, C. A., & Corneliusen, H. G. (2018). Manifestations and contestations of hegemony in video gaming by immigrant youth in Norway. In A. A. Williams, R. Tsuria, L. Robinson, & A. Khilnani (Eds.), *Media and power in international contexts: Perspectives on agency and identity* (pp. 153–169). Emerald Publishing Limited.
- Endnight Games. (2014). *The Forest* [Dijital Oyun].
- Entertainment Software Association. (2021). *2021 essential facts about the video game industry*. <https://www.theesa.com/resource/2021-essential-facts-about-the-video-game-industry/>
- Faist, T. (2002). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford University Press.
- Faist, T. (2006). *The transnational social spaces of migration*. SSOAR. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/35069>
- Kalekin-Fishman, D., Pitkänen, P., & Verma, G. (Eds.). (2002). *Education and immigration: Settlement policies and current challenges*. Routledge.
- Kline, S. (1997). Pleasures of the screen: Why young people play video games. *Proceedings of the International Toy Research Conference*. ITRA.

- Kobeissy, H. (2022). *MMORPGs, transnationalism and alternative migration: An online micro-ethnography* (Master's thesis, Lebanon American University, Beirut). https://laur.lau.edu.lb:8443/xmlui/bitstream/handle/10725/14157/Hussein_Kobeissy_ThesisGW_Redacted.pdf?sequence=1
- Komito, L. (2011). Social media and migration: Virtual community 2.0. *Journal of the American Society For Information Science and Technology*, 62(6), 1075–1086.
- Levitt, P., & Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *The International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.
- Lubbers, M. J., Verdery, A. M., & Molina, J. L. (2018). Social networks and transnational social fields: A review of quantitative and mixed-methods approaches. *International Migration Review*, 54(1), 1–28. <https://doi.org/10.1177/0197918318812343>
- Machionis, J. J. (2015). *Sosyoloji* (T. P. Tacoğlu, çev.). Nobel.
- Martikainen, T. (2010). Din, göçmenler ve entegrasyon (N. Özmen, çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 263–276.
- Melnic, D., & Melnic, V. (2017). Playing with(out) borders: Video games as the digital expression of transnational literature. *Metacritic Journal for Comparative and Theory* 3(1), 75–92. <https://doi.org/10.24193/mjst.2017.3.05>
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Wiley.
- Muyan, G. K. (2019). Hollanda göçmen entegrasyonu politikaları: Liberalizmden neoliberalizme. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 177–192.
- Nardi, B., & Harris, J. (2006). Strangers and friends: Collaborative play in World of Warcraft. *CSCW '06: Proceedings of the 2006 20th anniversary conference on Computer supported cooperative work* (pp. 149–158). Association for Computing Machinery.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (Cilt 1., S. Özge, çev.). Yayın Odası Yayınları.
- Newman, J. (2008). *Playing with video games*. Routledge.
- Newzoo. (2021). *Global games market report 2021*. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2021-free-version/>
- Odrowska, A. M., & Massar, K. (2014). Predicting guild commitment in World of Warcraft with the investment model of commitment. *Computers in Human Behavior*, 34, 235–240.
- Oldenburg, R. (1997). *The great good place*. Da Capo Press.
- Özgür, E. M. (2018). Küresel göçün sosyo-mekânsallığı: Ulusötesi mekânlar/yerelötesi yerler, topluluklar ve kimlikler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(1), 1–35.
- Pitkänen, P. (2012). Introduction. In P. Pitkänen, A. İçduygu, & D. Sert (Eds.), *Migration and transformation: Multi-level analysis of migrant transnationalism* (pp. 1–12). Springer.
- Pitkänen, P., İçduygu, A., & Sert, D. (2012). Current characteristics of migrant transnationalism. In P. Pitkänen, A. İçduygu, & D. Sert (Eds.), *Migration and transformation* (pp. 207–224). Springer.
- Pries, L. (2003). The approach of transnational social spaces. In L. Pries (Ed.), *New transnational social spaces* (pp. 3–33). Routledge.
- Quantum & Lightspeed. (2018). *PUBG Mobile* [Dijital Oyun].
- Riot Games. (2009). *League of Legends* [Dijital Oyun].
- Sağlam, S. (2006). Türkiye’de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 33–44.

- Schiller, N. G., Basch, L., & Blanc, C. S. (1995). From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological Quarterly*, 68(1), 48–63.
- Shaw, A. (2011). Do you identify as a gamer? Gender, race, sexuality, and gamer identity. *New Media & Society*, 14(1), 28–44.
- Tarhan, Ö. (2015). Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının politik okuryazarlığa ilişkin görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 649–669.
- Taylor, T. L. (2006). *Play between worlds: Exploring online game culture*. MIT Press.
- Tedeschi, M., Vorobeve, E., & Jauhiainen, J. S. (2022). Transnationalism: Current debates and new perspectives. *GeoJournal*, 87, 603–619. <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10271-8>
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasant in Europe and America*. The Gorham Press.
- Trepte, S., Reinecke, L., & Juechems, K. (2012). The social side of gaming: How playing online computer games creates online and offline social support. *Computers in Human Behavior*, 28(3), 832–839.
- Ubisoft. (2015). *Rainbow Six: Siege* [Dijital Oyun].
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge.
- Whang, L. S.-M., & Chang, G.-Y. (2003). Lifestyles of virtual world residents living in the on-line game, “Lineage”. *Proceedings. 2003 International Conference on Cyberworlds* (pp. 18–25). <https://doi.org/10.1109/CYBER.2003.1253430>
- World Health Organization. (2021). *Online games encourage players to stay mentally and physically healthy at home*. <https://www.who.int/news/item/16-11-2021-online-games-encourage-players-to-stay-mentally-and-physically-healthy-at-home>
- Williams, D., & Steinkuehler, C. A. (2006). Where everybody knows your (screen) name: Online games as “third places”. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(4), 885–909.
- Wizard of the Coast. (2019). *Magic: The Gathering* [Dijital Oyun].
- Yalçın, M. (2006). *Eğitimde gözlem ve değerlendirme*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Yoon, T.-J., & Cheon, H. (2013). Game playing as transnational cultural practice: A case study of Chinese gamers and Korean MMORPGs. *International Journal of Cultural Studies*, 17(5), 1–15. <https://doi.org/10.1177/1367877913505172>
- Zhong, Z.-J. (2011). The effects of collective MMORPG (Massively Multiplayer Online Role-Playing Games) play on gamers’ online and offline social capital. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2352–2363.

Göçmen Bakıcı ve Anne Arasında İlişkisel Müzakere Süreçleri: Bakıcılıktan Kurgusal Akrabalığa

Canan Neşe Kınıkoğlu¹ , Zehra Zeynep Sadıkoğlu² , Fatih Yaman³

Öz

Neoliberalleşme bağlamında çoğunlukla enformel olarak gerçekleşen göçmen bakıcı istihdamı Türkiye’de çocuk bakım hizmetini sağlamanın önemli yollarından biri haline gelmiştir. Bu araştırma İstanbul’da yatılı göçmen bakıcıların bulunduğu beş haneye fenomenolojik bir yaklaşımla odaklanarak annelik ve bakıcılık rollerinin hanede ilişkisellikte nasıl müzakere edildiğini incelemektedir. Araştırmanın ilk aşamasında beş anne ve beş göçmen bakıcı ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde ettiğimiz bulgulara göre bakıcı ve anne arasında güvenli bir ilişkisellik ilk uzlaşma evresinde kurulmakta, sonrasında çocuk bakımı ve annelik rollerinde kültürel benzerlik ve farklılıklar asimetrik bir şekilde oluşan kurgusal akrabalık üzerinden müzakere edilerek uyumlanma evresine geçilmektedir. Hane içi düzen evresinde ise göçmen bakıcı ve anne arasında gelişen ilişkisellik, hane üyelerinin kendine özgü iletişim tutumlarına göre değişen, bakıcının başta anne olmak üzere aile üyeleriyle kurduğu ilişkide gizli ve açık müzakere süreçlerini besleyen ancak nihayetinde duygusal emeğin baskın olarak ailenin beklentilerine göre uyarlandığı bir yapı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Annelik • Göçmen bakıcılık • İlişkiselik • Kurgusal akrabalık • Müzakere süreçleri

Relational Negotiation Processes Between Migrant Care Workers and Mothers: From Caregiving to Fictive Kinship

Abstract

With Türkiye’s adoption of neoliberal policies regarding care services over the last few decades, informally employed migrant care workers have become an important source for providing childcare in Türkiye. This research explores how caregiving roles are negotiated through the relationship between live-in migrant care workers and the mothers who hire them. The study uses a phenomenological approach to focus on five households with migrant care workers in Istanbul, the hub of migrant workers in Türkiye. According to the preliminary findings, a secure relationality between migrant care workers and mothers is established in the first reconciliation phase when the migrant care worker is hired into the household. In the second adaptation phase, cultural similarities and differences between the migrant care worker and the mother arise in the field of childcare. These are negotiated through a fictive kinship, whose borders are often drawn by the mother unilaterally. The last phase consolidates the household routines and orders. Here, the relationality between the migrant care worker and the mother is established through the implicit and open negotiation processes regarding childcare. This research argues that, while this process is predominantly adapted to the expectations of the mother, migrant care workers do not internalize the fictive kinship the mother has constructed and the insecure employment conditions.

Keywords: Motherhood • Migrant care workers • Fictive kinship • Relationality • Negotiation processes

1 **Sorumlu Yazar:** Canan Neşe Kınıkoğlu (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye. Eposta: nese.kinikoglu@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-6074-5261

2 Zehra Zeynep Sadıkoğlu (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. Eposta: zeynep.sadikoglu@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0003-0251-6652

3 Fatih Yaman (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye. Eposta: fatih.yaman@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0003-2001-7865

Atf: Kınıkoğlu, C. N., Sadıkoğlu, S. Z., & Yaman, F. (2023). Göçmen bakıcı ve anne arasında ilişkiselle müzakere süreçleri: Bakıcılıktan kurgusal akrabalığa. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 513-536. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0036>

Extended Summary

The integration of non-state actors into the sphere of social welfare in Türkiye, the increasing increase in the employment of women, and the “welfare gap” (Vobruba, 1998), especially in the care sector, have given rise to “global care chains” (Hochschild, 2000). An informal labor pool has emerged of migrant women, made up mostly of those who’ve come from former Soviet Union countries (Akalın, 2007, p. 210). This research explores how the roles of motherhood and caregiving are reproduced by focusing on intra-household negotiations and seeks answers to the following questions: (1) How is the relationality between live-in migrant care workers and mothers negotiated? (2) How are the culturally differentiating caregiving and domestic roles shared between migrant care workers and the mothers who hire them? As a result, the study aims to understand and describe the negotiations involved in the unequal relationality between the two parties as well as their competing and overlapping ideas about motherhood and caregiving.

Conceptual Framework

The scholarly literature on migrant care workers focuses on (1) the problems migrant women experience (Anderson, 2012), (2) the exploitation of their physical and emotional labor through fictive kinship ties (Baldassar et al., 2017), and (3) mothers’ perceptions of migrant care workers (Yazgan et al., 2017). These studies usually shed light on the perspectives and experiences of either the migrant care workers or the mothers through concepts such as emotional labor, fictive kinship, and global care chains. However, a focus on the negotiation of childcare in households where the migrant care worker and mother live together requires an analysis that goes beyond isolated perspectives (Erdem & Şahin, 2009, p. 283). The precarious working conditions of care workers (Hellgren, 2015), as well as the problems arising from cultural and class differences inside the household, determine how caregiving roles are negotiated between the migrant care worker and the mother who hires her.

Methods

This study employs a phenomenological qualitative research design that analyzes subjective meanings and experiences through social interaction in order to understand the relational negotiations regarding the caregiving roles between a mother and migrant care worker. While households receiving live-in childcare services constitute the unit of analysis, the subjects of the research are migrant care workers and the mothers who hire them in Istanbul, the hub of migrant care workers in Türkiye (Ministry of Labor and Social Security, 2019). Using the quota sampling technique, the study group includes mothers and their live-in migrant care workers who have been sharing the same house for at least the last three months, with the aim of reaching a total of 20

participants (i.e., 10 migrant care workers and 10 mothers). The data collection process started in January 2022, and the study so far has been able to include five households that employ migrant care workers, for a current total of 10 participants (i.e., 5 migrant care workers and 5 mothers).

Findings and Conclusion

According to the preliminary findings, the relationality between the mothers and the migrant care workers emerges over three main phases. The first is the reconciliation phase, where the caregiver and the mother reveal their expectations and recruitment criteria. While both parties have similar concerns about privacy and security that arise from living in the same house, the mother is distinguished in this stage by her worries about both the care worker's ability to provide proper care for the child as well as the possible emotional attachment that will occur between the child and the migrant care worker. The care worker is particularly concerned about taking responsibility for someone else's child and the language barrier. The mothers noted that language, religion, and ethnicity were not significant criteria for recruitment, instead specifying the significance of the care worker having a loving and caring approach toward the child as well as having a proactive role in the household. The care workers' expectations mainly center on having good household relationships and obtaining a good income. The second adaptation stage shows the cultural differences and similarities between the mother and the care worker to become visible through the competing and overlapping ideas of what being a good mother and proper childcare mean. The mother's and migrant worker's ideas of what being a good mother means mostly converge on this point, and this agreement is defined beyond cultural differences within the framework of the intensive emotional care given to the child. However, the findings from this study showcase this cultural transcendence and conformity to dissolve around what ideas this study's participants have about the meaning of proper childcare. In some households, migrant care workers prefer the traditional childrearing practices they had internalized back in their countries while criticizing the mothers for pursuing book-based childrearing techniques stemming from European culture. Concurrently, the mothers criticize the care workers for their poor hygiene habits, inadequate childcare skills, and cultural differences, which they believe are rooted in the living conditions in their previous hometowns. Within this context, a majority of the mothers conceive migrant care workers as part of the family, and migrant care workers hold that they care for the children as if they are their own. Nevertheless, some of the migrant care workers in these households underlined how they do not see themselves as part of the family. Indeed, they believe that an employer-employee relationship exists inside the household. This inconsistency shows the boundaries of the fictive kinship to have been drawn unilaterally, predominantly by the mother. The last stage involves how household routines and order are maintained; during this stage, the initially secure relationality

between the migrant care worker and the mother transforms in line with the unique communication strategies of the household members. The relationality between the migrant care worker and the mother is established through the implicit and open negotiation processes regarding childcare. Based on these findings, this study argues that, while this process is predominantly adapted to the expectations of the mother, migrant care workers do not internalize the fictive kinship the mother has constructed and the insecure employment conditions.

Gcmen Bakıcı ve Anne Arasında İlişkisel Müzakere Süreçleri: Bakıcılıktan Kurgusal Akrabalığa

Son elli yıldır üretim ilişkilerinde yaşanan değişimlerle birlikte ivme kazanan neoliberal politikalar ekonomiden siyasete, eğitimden sağlığa küresel ölçekte birçok alanda köklü değişimlere zemin hazırlamıştır. Başta aile ve ocuk olmak üzere gençlik, yaşlılık ve engellilik hizmetleriyle ne çıkan sosyal refah alanı ise bu etkiyi devlet dışı aktörlerin (sivil sektör, gönüllü sektör, özel sektör vb.) sürece eklememesiyle yaşamıştır. Refah karması (welfare mix) olarak adlandırılan bu yönelimin Avrupa’da ve Türkiye’de benimsenmesiyle -diğer hizmet alanlarında olduğu gibi- bakım sektöründe gelişen “refah boşluğu” (welfare gap) (Vobruba, 1998) beraberinde gelen bir “küresel bakım zinciri”ni (global care chain) (Hochschild, 2000) doğurmuştur. Özellikle kentleşme süreciyle geleneksel aile yapısında ve akrabalık ilişkilerinde yaşanan değişimler yanında kadınların eğitim ve istihdam alanlarına artan katılımları, bir taraftan geleneksel bakım desteklerinin zayıflamasına (Toksöz ve Ulutaş 2012, s. 90) ve yetersizleşmesine sebep olurken diğer taraftan bu alana ilişkin sivil ve özel girişimlerin gelişmesine imkân sağlamıştır (Gökbayrak, 2009). Diğer taraftan, neoliberal politikaların etkisiyle bölgeler arasındaki ekonomik ayrımların derinleşmesinin öteden beri küresel güneyden kuzeye ve doğudan batıya göç hareketlerini belirlediği bilinmektedir. Birleşmiş Milletler raporları (UN DESA) ve Uluslararası G rgt’nün (IOM) 2020 yılı verilerine göre 169 milyonu gcmen işçilerden oluşan toplam 281 milyon uluslararası gcmen bulunmaktadır. Sermaye ve istihdamın ekonomisi gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması dünyanın birçok bölgesinde geçim sıkıntısı yaşayan insanlar için birer fırsat olarak algılanmakta, hane düzeyinde orta ve uzun vadeli stratejik bir planlama dahilinde göç hareketleri gelişmektedir (Stark, 1991). Bu çerçevede özellikle ülkelerindeki sosyo-ekonomik baskı ve cinsiyete dayalı ayrımların itici etkisi (Lee, 1966) sebebiyle dezavantajlı konumda bulunan kadınların yukarıda sözü edilen refah boşluğundan doğan istihdam açığını kendileri adına bir fırsat olarak görme motivasyonları son dönemdeki glerin feminizasyonunda da (Illanes, 2010) etkili olmaktadır. Nitekim dünyadaki gcmen işçi stokunun %41,5’ini (ort.70 milyon) kadınların oluşturulması (IOM, 2020) bu durumu kayıtlamaktadır.

Türkiye ise 1990’lı yıllardan itibaren Doğu Avrupa ve eski Sovyetler birliği ülkelerinden düzensiz göç alan, çoğunlukla kısa süreli ülkeye giriş yapan gcmenlerin kayıt dışı ve oturma izni olmadan çalıştığı bir ülke konumundadır (İçduygu ve Aksel, 2012; Lordoğlu, 2015). Bununla birlikte aynı yıllarda orta-st gelir gruplarından kadınların yoğun çalışma koşulları ve ocuk bakım hizmetinden değişen beklentileri, ocuk bakım sektöründe daha önceden yerli ve sınırlı formel eğitime sahip kadınların oluşturduğu enformel emek havuzuna Türkiye’ye düzensiz göçle gelen, görece düşük ücretlerle ve kayıt dışı bir biçimde yarı zamanlı (gndzli) veya tam zamanlı (yatılı) olarak çalışan gcmen kadınların dahil olması yönünde etki göstermiştir (Akalın, 2007,

s. 210). Zira hem uzun ve esnek çalışma saatleri hem de daha profesyonel çocuk bakımı hizmetine ulaşma isteği, yatılı ve formel eğitim seviyesi daha yüksek göçmen kadınların ucuz emeğini çocuk bakım desteği için cazip bir alternatif haline getirmiştir (Akalin, 2007; Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2012). Böylece hanelerde artan göçmen bakıcı istihdamı ise çocuk bakımının bakıcı, anne ve aile arasındaki ilişkisellikte inşa olan bir müzakere alanına dönüşmesine neden olmuştur.

Türkiye’de ev içinde göçmen istihdamını konu edinen çalışmalar, daha çok işçi ve işveren konumunda bulunan kadınların “ev hizmetleri”ni müzakeresine, bu bağlamda geliştirdikleri pratik ve söylemsel stratejilerle birbirlerini anlamlandırma ve konumlandırma biçimlerine odaklanmaktadır (Akalin, 2007; Bora, 2005; Önder, 2021; Özyeğin, 2004). Bu araştırma ise söz konusu çalışmalardan farklı olarak anne ve göçmen bakıcı arasındaki hane içi müzakere süreçlerine odaklanarak annelik ve bakıcılık rollerinin ev içinde nasıl yeniden üretildiğini incelemektedir. Bu kapsamda çalışmada, “(1) Bakıcı için ulus ötesi bir haneye dönüşen evde göçmen bakıcı ve işveren anne arasındaki ilişkisellik nasıl müzakere edilmektedir? (2) Kültürel olarak farklılaşan annelik ve ev işi rolleri bakıcı ile anne arasında nasıl rekabete girmekte ve paylaşılmaktadır?” sorularına cevap aranmaktadır. Buradan hareketle, çalışma anne ve göçmen bakıcı arasında oluşan eşitsiz ilişkiselliğin yanı sıra annelikle ilgili rekabet eden ve/veya örtüşen fikirlerin bir araya getirilme süreçlerini anlamayı ve betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırma göçmen kadın emeğinin yoğunlaştığı illerden biri olan İstanbul’da (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2019) yoğun bakım gerektiren 0-6 yaş grubunda (İşmen Gazioğlu, 2019) çocuğu olan ve evinde yatılı bakıcı hizmeti alan hanelere odaklanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Göçmen bakıcılarla ilgili alanyazında işveren anne ve göçmen bakıcı arasında değişen annelik anlayışlarına ve çocuk bakımında iş bölümünün nasıl yapıldığına odaklanan çalışmalar işveren ile göçmen bakıcı arasındaki eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmalar ulusötesi bağlamda bu süreçlerin neden olduğu toplumsal asimetriye, bakıcının kendi ailesini ve çocuklarını geride bırakması ile kendi hanesinde oluşan bakım açığına karşılık işverenin esnek ve düşük maliyetli istihdam sağlayarak kazandığı “duygusal artı değer”e dikkat çekmektedir (Akalin, 2015; Parreñas, 2010, s. 1851). Hane bağlamında ise göçmen bakıcının, annenin beklentileri doğrultusunda çocukla güvenli ve sıcak ancak bir taraftan da belirli sınırlara sahip bir ilişki kurması ve yönetmesini içeren duygusal emek süreçlerine işaret etmektedirler (Akalin, 2015; Gorfinkel, 2011; Kemik, 2020). Bu süreçlerde ise çocuğun bakıcısı ile arasında duygusal olarak yoğun ve yakın ilişkisine verilen önem (Lee ve ark., 2014) ile işveren-işçi ilişkilerinin yapısal eşitsizliğinin çakıştığı göze çarpmaktadır. Söz konusu çakışmada göçmen bakıcı açısından zorlayıcılığı vurgulanması gereken ilk

yn, her ne kadar çocukla arasında samimiyete dayalı yoğun bir ilişki oluşması beklense de bu ilişkide gcmen bakıcının şahsi/sınıfsal/kültürel yorumlarını annenin onayı ile sınırlandırması gerektiğidir (Fu ve ark., 2018). İkinci olarak, ocuk bakımının ikamesinin gcmen bakıcıda kendi çocuklarına bakım veremediği için, işverende ise kendi çocuğunun bir başkasından bakım alıyor olduğu için kaygı, suçluluk ve kıskançlık duygusu yaratma potansiyeli ve aralarındaki yapısal eşitsizlikten dolayı bu duyguların daha çok gcmen bakıcı tarafından idare edilmesi mecburiyeti duygusal emek süreçlerinin içerdiği önemli zorluklar olarak zikredilebilir (Vietti ve ark., 2012, s. 224–225'ten akt. Baldassar ve ark., 2017). Bununla birlikte, gcmen bakıcılar kayıt dışı çalışma, sosyal güvence yoksunluğu, uzun çalışma süreleri, belirsiz iş tanımı, güvencesiz ücret, kötü çalışma ve yaşam koşulları gibi olumsuzlukları da deneyimlemektedir (Güler, 2021, s. 36-58). alışmalar bu zorlukların bakıcılarda duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı duygusunda azalma gibi olumsuz etkilere sahip olduğuına dikkat çekmektedir (Hunter, 2001; Maslach ve ark., 2001). Aynı zamanda anne ve gcmen bakıcı arasında gelişen ilişkiseliliğin söz konusu olumsuz etkileri önleyebileceğini vurgulayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre duygusal olarak zahmetli ve işveren beklentilerinin öncelikli olduğu eşitsiz bir ilişkisel bağlamda gerekleşe de bakım işi her zaman sömürücü nitelikte değildir. İşverenin hanede bakıcı ile ilişki kurmayı ve dürüstlüğü teşvik eden koşulları bilinçli olarak yaratması ve bu koşulları müzakereye açık kılma yönünde çaba göstermesi, onun tatmin edici ve ödüllendirici nitelikler kazanmasında önemli adımları oluşturmaktadır (Huynh ve ark., 2008; Lopez, 2006, s. 137; Wharton, 2009, s. 154). Söz konusu çalışmalar işveren ve gcmen bakıcı arasındaki ilişki uzamını daha sınırlı bir bakış açısı ile ele almaktadır. Ancak, özellikle bakıcı ve ailenin birlikte yaşadığı (tam zamanlı bakıcılık) ortamlarda anne, bakıcı ve aile arasında ortaklaşan yaşamın kuşattığı bölüşüm ve çatışma durumları yalıtılmış perspektifleri aşan bir çözümlemeyi gerekli kılmaktadır (Erdem ve şahin, 2009, s. 283).

Zira bir taraftan bakıcının enformel çalışma koşullarından doğan güvencesizlik ve kalıcı olmama duygusu, diğer taraftan annelik ve ocuk bakımı alanında kültürel ve sınıfsal farklardan kaynaklanan problemler sürecin tüm paydaşlarının etkileşiminde daimi olarak inşa edilen rol dağılımlarını belirlemektedir. Alanyazında gcmen bakıcıların güvencesiz çalışma koşulları ve hane içinde yaşadıkları sorunlara; fiziksel ve duygusal emeklerinin kurgusal akrabalık bağı üzerinden sömürüsüne dikkat çekilmektedir. Örneğin, Hellgren (2015) İşpanya ve İşve'te yatılı gcmen bakıcıların enformel istihdamları nedeniyle karşılaştıkları belirsiz günlük çalışma süreleri, aldıkları düşük ücretler ve işverenlerin sürekli değişebilen taleplerini içerecek muğlak iş tanımları gibi sorunlara ışık tutmaktadır. Aronson ve Neysmith (1996) ise bu enformel ilişkinin ve gcmenlerin emek pazarındaki güvencesiz konumlarının gcmen bakıcılar üzerinde bir baskı oluşturduğunun altını çizmektedirler. Bu baskı sonucunda gcmen bakıcılar özellikle yatılı olarak çalıştıklarında aile benzeri bir düzen içerisine

konumlanmakta, sosyal destek mekanizmalarından uzaklaşmakta ve hem işe alınmış olan birer bakıcı hem de ailenin birer üyesi olarak bakım vermeye ahlaki olarak zorunlu hale gelmektedirler. Bu noktada, göçmen bakıcı ile işveren aile arasında kurgusal bir akrabalık oluşmaktadır (Baldassar ve ark., 2017). Bu akrabalık bağı, bakıcının ailenin bir parçası haline gelerek “asimile olmasına” (Akalm, 2014, s. 39) neden olmakta ve aile içindeki işleri iş tanımından bağımsız bir aile üyesi gibi doğal olarak yapmasını gerekli kılmaktadır. Bu da yukarıda bahsettiğimiz duygusal emeğin sömürsüzünü normalleştirilerek hane içerisinde yeniden üretimini sağlamaktadır.

Kültürel pratiklerin mekanlarından biri olarak evde gerçekleşen işler ve bakım hizmeti gerek kadınların öznelliğini inşa etmelerinde ve cinsiyetin deneyimlenme biçimlerinde gerekse sınıfsal aidiyetlerin yeniden kurulmasında merkezi bir yer tutmaktadır (Bora, 2005, s. 65). Bu durum bakıcılar ve işverenleri arasındaki istihdam ilişkisinin sınırlarını aşarak ev içi rol paylaşımı ve eylemsellikte öne çıkan kültürel alışkanlıkların nasıl şekilleneceğini belirlemektedir. Diğer deyişle hane içi ilişki bağlamında hem bakıcı hem de annelerin kendi habituslarında ürettikleri annelik ve bakıma ilişkin değer ve normların (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2001) pratiğe aktarımında sınıfsal farklılıklar ve işçi-işveren hiyerarşisinin seçiciliği önem kazanmaktadır. Nitekim işverenler açısından göçmen bakıcı istihdam etmenin daha düşük maliyetle işgücü sağlama yanında özellikle istihdam ağını ve dolayısıyla bakıcının sahip olduğu kültürel bagaja dayalı eylemselliğini hane içinde daha iyi kontrol ederek yönetme imkanı sunduğu açıktır. Öte taraftan hane bağlamında bakıcıların dahil oldukları kültürel ağ, iş bulma ve dayanışma açısından kendilerine avantaj sağlamaktadır. Zira bu durum bir taraftan bakıcıların aileleri içindeki sosyal statülerini güçlendirebilmelerini (Suğur ve ark., 2008) diğer taraftan yakın çevrelerinde mevcut işgücü stokunun hareketlenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte göçmen bakıcı ve işveren arasındaki asimetrik ilişki göç etmeden önce yaşadıkları yerlerde sahip oldukları borçlar, göç ettikleri ülkedeki bakım işçilerine yönelik regülasyon ve düzenlemelerin yetersizliği ve aldıkları düşük ücretler ile, yani “prekarya zinciri” (Silvey ve Parrenas, 2020) ile pekişmektedir. Başka bir deyişle, göçmen bakıcıların iş güvencesizliği geçmişten bugüne ve geleceğe katlanarak aktarılmakta ve bu durum da bakıcı ve işveren arasındaki asimetrik ilişkiyi, bağımlılığı ve enformaliteyi arttırmaktadır. Dahası, küresel bakım zinciri içerisinde özellikle ‘üçüncü dünya ülkelerinden’ daha gelişmiş ülkelere göç eden bakıcılar etnik köken, kültürel pratikler ve bunlarla ilişkilendirilen iş tanımlarına göre hiyerarşik olarak ayrıştırılmaktadır (Liang, 2011; Timonen ve Doyle, 2009). Bir çok araştırma da Türkiye’de çocuk bakımı alanında enformel olarak istihdam edilen göçmen bakıcıların benzer muğlak ve güvencesiz iş tanımları, çalışma koşulları, işverenleri ile oluşan enformel ancak bir o kadar hiyerarşik ve eşitsiz ilişkileri ve bu bağlamda yaşadıkları emek sömürsüne ışık tutmaktadır (İçduygu, 2006; Kaşka, 2006; Koyuncu, 2018; Yalçın, 2015). Bu ilişkiler ağı nedeniyle, göçmen bakıcı iş tanımının ötesinde ailenin bir parçası haline gelip çocuk bakımını ahlaki bir zorunluluk

olarak yerine getirebilmektedir. Diğer deyişle, bakıcının aileye *uzlaşı* sonucunda katılımından tarafların birbirlerine *uyumlanmasına* değin etkili olan ilişkiselilik, hem anne hem ocuk hem de bakıcının ayrı ayrı etkilendiği ama aynı zamanda bu aktörler tarafından ailenin *hane içi düzen* zerinden yeniden kurulduğu çok yönlü bir süreci ifade etmektedir.

Yöntem

Gcmen bakıcı ile anne arasındaki annelik ve bakıcılık rollerinin ilişkiselilik çerçevesinde nasıl müzakere ve inşa edildiğini anlamayı amaçlayan bu çalışma, öznel anlam ve deneyimleri toplumsal etkileşim üzerinden çözümlen fenomenolojik nitel araştırma desenini (Kümbetoğlu, 2017, s. 28) kullanmaktadır. Araştırmanın analiz birimini yatılı bakıcılık hizmeti alan haneler oluşturmakta, ancak öznelerini anne ve gcmen bakıcılar teşkil etmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’de gcmenlerin (ÇSGB, 2019) ve gcmen bakıcıların en fazla bulunduğu il olması bakımından, çalışmaya İstanbul’da aynı hanelerde yaşayan anneler ve gcmen bakıcılar dâhil edilmiştir. Amaçlı rneklemeye modelleri arasından kotalı rneklemeye tekniği ile oluşturulan (Kümbetoğlu, 2017, s. 99) alışma grubu, gcmen bakıcı ve anneler olarak ikiye ayrılmış; en az üç aydır aynı haneyi paylaşan anne ve gcmen bakıcılar çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Böylece gcmen bakıcı ve anne arasındaki ilişkiseliliğin ilgili iki tarafını dinleyerek bu ilişkiseliliğin gelişiminde ortaya çıkan uyum, çatışma ve müzakere süreçlerine dair derinlemesine bir anlayışa ulaşılması mümkün olmuştur. Bu çalışmada veri analizi şartlarını sağlayan bir çalışma grubu büyüklüğü belirlenerek araştırmanın çalışma grubuna 10 gcmen bakıcı-10 anne olmak üzere toplamda 20 katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda katılımcılara annelerin ve gcmen bakıcıların sıklıkla kullandığı bilinen sosyal medya platformları ve gruplar üzerinden kendilerine katılım daveti gönderilmiştir. Daveti kabul eden katılımcılarla gerçekleştirilen ilk görüşmelerin ardından, kartopu rneklemeye yöntemiyle kendilerinden araştırmaya katkı sunacak başkalarını tavsiye etmeleri istenerek çalışma grubu genişletilmiştir. Veri toplama süreci Ocak 2022’de başlayan ve devam eden araştırmamızda şimdiye kadar gcmen bakıcı istihdam eden 5 hane (5 gcmen bakıcı-5 anne olmak üzere 10 katılımcı) dahil edilmiştir. Tablo 1’de her hanede bulunan işveren anne ve gcmen bakıcı katılımcıların demografik özellikleri özetlenmiştir.

Tablo 1
Katılımcıların Demografik Özellikleri

	İşveren (İ) / Bakıcı (B)	Takma isim	Yaş	Gelinen ülke	Eğitim durumu	Hanedeki çocuk sayısı
HANE 1	İ	Gülin	33		Üniversite	2
	B	Berfin	47	Özbekistan	Ortaokul mezunu	
HANE 2	İ	Ayşe	41		Üniversite	1
	B	Lila	40	Gürcistan	Orta okul mezunu	
HANE 3	İ	Aylin	38		Üniversite	1
	B	Nagihan	51	Özbekistan	Lise	
HANE 4	İ	Nermin	34		Üniversite	3
	B	Gonca	25	Özbekistan	Lise	
HANE 5	İ	Selin	35		Üniversite	2
	B	Nadire	44	Türkmenistan	Lise	

Anne ve göçmen bakıcı arasındaki çatışma, uyum ve müzakere süreçlerine odaklanan bu araştırmanın etik bir sorun taşımadığına dair İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik onay alınmıştır (Tarih: 16.12.2021 / Karar No: E-70734980-605.01- 2100023 722). Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır ve görüşme öncesinde çalışmaya katılmaya rıza gösteren kişilerden bilgilendirilmiş onam formu alınarak görüşmeler yapılmıştır. Her iki kategori için ayrı soru setlerinden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmıştır. Genel hatlarıyla işveren annelere demografik bilgilerinin yanında annelik ve aile yaşamı, yatılı bakıcıyı işe alma ve onunla birlikte yaşama süreçleri, çocuk bakımı ve ev işleri konularında açık uçlu sorular yöneltilmiş; göçmen bakıcılara ise bu temalara ek olarak göç etmeden önceki annelik ve aileye ilişkin deneyimleriyle Türkiye'ye göç süreci hakkında açık uçlu sorular sorulmuştur. Anne ve göçmen bakıcıların aynı haneyi paylaştıkları göz önünde bulundurularak, görüşmeler bakıcının izinli olduğu günlerde gerçekleştirilmiştir. İşveren annelerle yüz yüze ve kendi belirledikleri yerlerde, bakıcılarla kendi evlerinde çevrimiçi platformlarda görüşülmüştür. Yorumlama yaklaşımına bağlı kalınarak içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Kayıt altına alınan görüşmeler birebir çözümlendikten sonra verilerde hem kapalı hem açık kodlama uygulanmıştır. Buna göre, kavramsal çerçeveden yola çıkarak hem işveren anneler hem de göçmen bakıcılarla yapılan görüşmeler, taraflar arasındaki ilişkiselliği anlamak üzere annelik, çocuk bakımı, günlük rutinler ve bunların paylaşımı; göçmen bakıcıların dahil olduğu prekarya zincirini görebilmek üzere memleketlerindeki yaşam koşulları, Türkiye'ye göç hikayesi ve işveren anne ve göçmen bakıcının birbirini bulma süreçleri kodlanmıştır. Bu kodlama sürecine, katılımcıların dile getirdiklerini fark ettiğimiz kaygı ve duygu durumları ve kültürel kodlar da

eklenmiştir. Tüm bunlar bir araya geldiğinde ise her hanede gcmen bakıcı ve anne arasında annelik ve ocuk bakımı üzerinden gerçekleşen uzlaşı, uyumlanma ve hane için düzen evreleri olduğu gözlemlenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın n bulgularına göre, görüştüğümüz beş hanede anne ve gcmen bakıcı arasındaki ilişkisellik üç temel noktada açığa çıkmaktadır. Bunlardan ilki bakıcı ve ailenin beklenti ve kriterlerini açık ettiği *uzlaşma* evresiyken, ikincisi anne ve bakıcı arasındaki kültürel farklılık ve benzerliklerin iyi anne olma ve ocuk bakımı üzerinden ön plana çıkararak bakıcının aileye dahil olduğu *uyumlanma* evresidir. Son evre ise anne ve gcmen bakıcı arasındaki ilişkinin gizil ve açık müzakere süreçlerini içeren duygusal emeğin baskın olarak işveren annenin beklentilerine göre uyarlandığı hane içi düzen oluşumunu içermektedir.

Uzlaşma

Bu evrede görüşme yapılan tüm hanelerde anne için hanenin bir yabancıya açılması, gcmen bakıcı için ise bir yabancınn hanesine dahil olmak öncelikle güvenlik ve mahremiyet açısından endişe vericidir. Örneğin “insan evinde çok rahat olur bazen böyle üstün başın dökük gezersin bağırırısın ağırırısın falan, yani kimseye normalde gstermediğin her sırrını evde yaşarsın ama şimdi buna biri şahit olacak” (Nermin) ifadeleriyle ilk başta gcmen bakıcı tutmaya uzak durduğunu belirten Hane 4’teki anne, pandemi ile birlikte hanelerinde oluşan “bakım krizi” ile bu kararı oluştuktan sonra, ilk başta çocukların ve evin güvenliği hakkında endişeleri ile hanede kamera sistemi kurdurmuştur. Aynı hanede işe başlayan bakıcı ise iş ararken öncelikli olarak “iyi bir aile olsun, tecavüz falan olmasın” (Gonca) ifadeleriyle güvenlikle ilgili kaygıları ve hanedeki kamera sisteminin mahremiyeti açısından kendisini rahatsız ettiği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte bir haftalık alışma sürecinin ardından annenin kamera sistemini kaldırma kararı, her ikisi arasında güvenli bir ilişkiselliğin ilk adımınn oluşturmuştur.

Gcmen bakıcı tutma kararı almadan önce, “benim çocuğum, ben bakmalıyım” ifadesiyle özetlenebilecek sahiplenme duygusu (Selin, Ayşe), “benim çocuğuma bir başkası ne kadar bakabilir ki” ifadesiyle bakıcının çocuğa yeterli bakım sunma becerilerine şüphe ve çocuğun bakıcıya “fazla alışması”ndan duyulan kaygılar (Nermin), annelerin kendi ilerinde aşmaları gereken hususlar olarak öne çıkmaktadır. Bakıcılar açısından ise kendi çocuklarını geride bırakmak (Nadire, Gonca, Berfin, Lila) dil bariyeri (Nadire, Gonca, Lila), bir başkasının çocuğunun sorumluluğunu almak (Gonca, Nadire, Berfin, Nagihan) ve yakın sosyal çevreden uzak kalmak (Nagihan) ile ilgili kaygılar önemli meydan okumaları teşkil etmektedir. Diğer bir deyişe anneyi çocuğa yeterli ve doğru bakımı sağlayacak ideal kişi olarak resmeden

günümüz ebeveynlik kültürüne (Faircloth ve Gurtin, 2018) karşın işveren annenin çocuğunu bir başkasına emanet ediyor olması, göçmen bakıcının ise evini ve ailesini geride bırakıyor olması onlara bazı ek duygusal yükler getirmektedir (Akay, 2013; Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2012).

Anne ve bakıcı arasında bu zeminde oluşan ilişkisel müzakere alanının ilk eşiğinde hem anneler hem de bakıcılar birbirlerine bir takım beklenti, kriter ve sınırlarla yaklaşmaktadır. Hane açısından ilk sınırı bakıcı için ayrılan bütçe oluşturmaktadır (Nermin). Nitekim çocukları için bakım gereksinimi duyan aileler söz konusu hizmeti karşılamak adına öncelikle hane ekonomisini dikkate alarak değerlendirme yapmakta ve uygun alternatiflere yönelmektedir. Bununla birlikte benzer iş tecrübesine sahip olmak ve daha önce uzun süreli işlerde çalışmış olmak (Gülin) gibi daha nesnel parametrelerin bakıcı tercihinde etkili olduğu göze çarpmaktadır. Ancak ilişkisel bağlamda annelerin bakıcıdan ilk ve en önemli beklentilerinin dil, din, etnik kökene bakmaksızın çocukla iyi bir iletişim ve ilişki kurma kabiliyeti olduğu göze çarpmaktadır.

“Bizim olmadığımız zamanlarda iyi oynaması, vakit geçirmesi, hani onunla iyi bir ilişkisinin olması en başta o zaten. Hani diğerleri zaten hani bir şekilde olur” (Ayşe)

Fakat bakıcının çocuğa yaklaşımı kadar bakıcının anneyle ilişki kurma biçiminin de haneye dahil olması ile ilgili karar üzerinde belirleyici önemde olduğu söylenebilir.

“Konuşma şekli, yapısı bile bence önemli. Yani hani bazısı geliyor çok ukala, çok sana akıl vermeye çalışıyor mesela öyle benimelediğim çok insan oldu. Geldi ikinci üçüncü gün bana çocuk bakımı hakkında bana ahkam kesmeye kalkıyor. Tamam benim şeyim bu, bana uyum sağlaman lazım, benim sana değil. Öyle vazgeçtiğim ben çoğu yani yüzde altmışı yetmişi bence ukalalıktan gitmiştir.” (Selin)

Nitekim bakıcının öğrenmeye, dolayısıyla anneyle uyumlanmaya açık olması (Nermin, Selin), anneler tarafından bakıcı ile kurulan ilişkiselliğin sürdürülebilirliğini artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte sadece bir hanede bakıcıdan çocuk bakımı dışında yemek hazırlama işinin (Gülin), diğer hanelerde ise hane içinde annenin “eli ayağı” olması beklendiği zikredilmiştir.

“Benim ihtiyacım olduğunda benim yardımına koşsun hani eşimin öyle bir lafı var, yani eli ayağı ol, ne istiyorsa onu yapmanı istiyoruz biz senden. Boş zamanlarında temizlik yapacak ama işte çocuğa bakılmak istendiği zaman yardım edebilecek birine ihtiyacımız vardı. Bu koşullara iyi adapte olabilen insanlar geldiğinde kaldı.” (Selin)

İlk etapta genellikle bir “bakım krizi” ile göçmen bir bakıcıya ihtiyaç ortaya çıksa da karar aşamasına gelindiğinde söz konusu krizin ötesinde beklentiler önem kazanmakta, bakıcı ile ilk karşılaşma bu beklentiler üzerinden gerçekleşmektedir. Bakıcı ise öncelikle iyi bir gelir beklentisi ile haneye yaklaşmaktadır. Çalışmaya katılan tüm bakıcılar ev inşa etmek (Nadire, Berfin), çocuğunu okutmak (Lila), geçim sıkıntısı (Gonca, Nagihan) gibi nedenlerle para kazanmak üzere ailelerini memleketlerinde

birakarak Türkiye’ye gc ettikleri ve belirli bir süre sonra memleketlerine dönecekleri üzerinde durmuştur. Diğer deyişle Akalın (2007), Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş (2012) ve Akay’ın (2013) alışmalarının da işaret ettiği gibi gcmen bakıcılar daha çok ailelerinin hayat koşullarını iyileştirmek amacını taşıyan nedenlerle ulustesine gc etmektedir. Yani, memleketlerindeki finansal zorluklar enformel çalışma koşullarını kabul etmelerine ve “prekarya zinciri” (Silvey ve Parrenas, 2020) ne katılmalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte bazı bakıcılar hanede olumlu bir atmosferin olmasını haneye dahil olma ve hanede kalma kararında gelirden daha önemli bir etken olarak değerlendirmiştir. Daha önce çalıştığı bir hanede baktığı çocuğun ebeveynlerinin olumsuz tutum ve davranışlarını eleştiren bakıcının ifadeleri bunu örneklendirmektedir.

“Anne-babanın iyi olması bizim için çok büyük ihtiyaç yani. Çünkü bir anne çirkin, çocuğuna bakamıyorsa çok zor o. Ve onu bilmiyoruz ne yapacağız, nasıl yapacağız? [...] İlk bizim için aile, huzur, geri kalan her şey kendi yoluna giriyor ondan sonra.” (Lila)

Özetle, genellikle hanede bir bakım açığı oluşmasıyla bakıcı arayışına girilmektedir. Bu arayış neticesinde ulaşılan bakıcı ve annenin birbirlerine bir takım kaygılarla yaklaştığı, aralarındaki ilişkiselliğin somut olduğu kadar soyut bir takım beklenti ve kriterlerde uzlaşmaya bağlı olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu uzlaşma gerçekleştikten sonra ise hane bir müzakereler alanına dönüşmektedir.

Uyumlanma

Bu evrede, kaygılarına rağmen kriter ve beklentiler açısından uzlaşan bakıcı ve gcmen anne aynı haneye girmiştir. Bakıcı artık çalıştığı haneye dahil olmakta ve anne ve bakıcı iyi anne olmak ve ocuk bakımı konularında kültürel farklılık ve benzerliklerini müzakereler ederek karşılıklı olarak uyumlanmaktadır. Görüşme yaptığımızın beş hanede de anne ve gcmen bakıcı arasındaki en yoğun uyum alanı iyi anne olma ile ilgili düşüncelerde görülmekte ve bu uyum kültürel farklılıkların ötesinde çocuğa verilen bakımın duygusal yoğunluğu ve samimiyeti çerçevesinde tanımlanmaktadır. Örneğin, hanelerin ikisinde gcmen bakıcı ve anneler iyi anne olmanın çocuğa gösterilen yoğun farkındalık, ilgi ve sevgi üzerinden tanımlarken, diğer üç hanede anne ve gcmen bakıcıların vurguladıkları temanın “iyi evlat yetiştirmek” olduğunu görüyoruz. Bu üç haneye yakından baktığımızda, gcmen bakıcılar iyi evlat yetiştirmeyi “var olan olanaklar içerisinde kanaat etmesini öğretmek” (Nagihan), “iyi terbiye vermek” (Gonca ve Nadire) olarak tanımlarken, anneler iyi evlat yetiştirmenin “kaliteli zaman” geçirerek (Aylin), “fedakar, sabırlı ve merhametli” olmayı öğretmek (Nermin) ve çocukların kendilerini ifade etmesine izin veren “demokratik ebeveyn” (Selin) olarak mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktada hem gcmen bakıcıların hem de annelerin çocuğun savunmasız ve kırılgan, bu nedenle korunması gerektiği kabulünü paylaştıkları göze çarpmaktadır. Bununla birlikte işveren anneler ile gcmen bakıcılar arasında ocuk algısıyla ilgili sınıfsal bir farklılığın bulunduğu söylenebilir. Zira hem geleneksel

hem modern anlamıyla annelik merhamet, sabır, şefkat gibi duygularla eşleştirilse de işveren annelerin kaliteli zaman ve demokratik annelik tutumlarına yaptıkları vurgu onların çocuğun masum ve korunmaya muhtaç olduğu kadar bir takım haklara da sahip olduğu varsayımına dayanan modern orta sınıf çocuk ideolojisine (Meyer, 2007, s. 87-90) bağlılıklarına işaret etmektedir. Göçmen bakıcıların annelerden farklı olarak çocuğun kanaatkar ve terbiyeli olmasına yaptıkları vurgu ise, “iyi evlat” tanımını kendi memleketlerinin ekonomik zorlukları ve kısıtlı koşulları çerçevesinde ele aldıklarını göstermektedir. Örneğin, Nagihan iyi anne olmanın ve iyi evlat yetiştirmenin nasıl olması gerektiğini açıklarken şunları aktardı: “herşeyi dört dörtlük yapmak yerine bu imkanlarla bu koşullarla buna kanaat ettirmek [gerekir], bu kadar yapabiliyorum [...] Çünkü bütçemiz buna yetiyor. Bizim memlekette herkesin bir evi var. Kirada kimse oturmuyor. Anne-babadan bize bu kalıyor [...] büyüene kadar para topluyorlar ev alıyorlar. Onlar bizden daha yoksuldu.”

İyi anne olma alanındaki kültürel aşkınlık iyi evlat yetiştirme konusunda yerini sınıfsal farklılıklara bırakmakta, çocuk bakımı alanında ise dağılarak kültürel farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Görüşme yaptığımız üç hanede çocuk bakımı konusunda işveren anne ve göçmen bakıcı arasındaki uyumsuzluğun kent-köy yaşama pratikleri ve geleneksel-modern kültürel kod ayrımları etrafında oluştuğu gözlemlenmiştir. Örneğin, hane 1’de çalışan Berfin Türkiye’de çocuk bakımını kendi kültürü üzerinden açıklarken şunları aktarmıştır:

“Bizim memleketteyken bu kadar şey yok. Burada mesela doktorun dediği onu yesin bunu yesin yemekleri, bizde öyle bir şey yok. İstedığımızı yediriyoruz. Biz yediğimizi, kendi yediğimizi yemekten de ağzına veriyoruz, yiyor. Burada öyle değil. [...] Bizimkiler uykusu gelince, ağlayınca uyutuyoruz, saate bakmıyoruz. Ama burada saate bakıyoruz. Kaçta uyandı, kaçta yatıyor. [...] Valla ben hiç kitap okumadım çocuklarıma doğrusunu söyleyeceksem. Burada kitap okuyoruz, masal okuyoruz, mesela şarkılar söylüyoruz.” (Berfin)

Berfin’in işvereni Gülin bakıcısı ile uyuşmazlık alanlarını anlatırken çocuk bakımında Berfin’in oldukça “geleneksel” olarak tanımlamakta ve kendi anneannesinin zamanındaki çocuk yetiştirme biçimine sahip olduğunu düşünmektedir. Örneğin, bakıcıya göre yere düşen bisküvinin çocuğa geri verilmesi veya çocuğun eline “ekmek verilmesi” sıradan bir durum iken Gülin için “etnik” ve “kültürel” farkı göstermekte ve onun için hijyenik olmayan “anormal” bir durumu ifade etmektedir. Başka bir deyişle çocuk bakımı konusunda ayrışan fikirler işveren tarafından etnikleştirilerek geleneksel olan geçmiş yani anneannesinin zamanı ile ve Berfin’in etnik ve kültürel kimliği ile ilişkilendirilmektedir. Benzer durum küresel bakım zinciri içerisinde “üçüncü dünya ülkelerinden” daha gelişmiş ülkelere bakıcı veya ev işlerinde çalışma amacı ile giden göçmen bakıcıların işverenler ve aracı kurumlar tarafından cinsiyet ve etnik kimliklerine göre hiyerarşik olarak kategorize edilmesinde de gözlemlenmektedir. Yapılan bu kategorizasyonlara göre belirli etnik kimliğe, örneğin Filipinliler, sahip

olan bakıcıların ev işlerinde veya temizlikte daha iyiyken diğer gruplara hijyen kuralları gibi konuların öğretilmesi gerekmektedir (Liang, 2011, s. 1825-1826). Hane 3'te ise, Nagihan işveren annenin uyguladığı kitabı bilgi nedeniyle "ocuklara büyük gibi davranıldığının" altını çizmektedir. Ayrıca, büyüklere saygı gösterilmesi gibi geleneksel kuralların çocuklara öğretilmemesi nedeniyle işveren anne Aylin ve ailesini "Avrupa kültürüne" yakın bulduğunu ifade etmektedir. Öteki yandan, Aylin ise Nagihan'ın çocuğa kitap okuyup onunla etkinlik (resim, el işi gibi) yapabilmemesinden dolayı bakıcısı Nagihan'ı "Avrupalı" olarak tanımlamıştır. Burada ise, gcmen bakıcı Nagihan için işveren anne ve ailenin Avrupa kültürüne yakınlığı büyüklere saygı göstermek gibi geleneksel kültürel kodların yozlaşması ile ilişkilendirilirken, işveren için gcmen bakıcısının eğitimi ve ocuk bakımında kendisi ile uyum göstermesi Avrupalılık göstergesi haline gelmektedir.

Bu kültürel farkların gölgesinde, görüşme yapılan gcmen bakıcıların bazıları çocuğa "kendi çocukları" (Lila, Nagihan ve Nadire) gibi bakım verdiklerini ifade etmişlerdir. Akay'ın (2013, s. 89) araştırmasında da gösterildiği üzere, burada da gcmen bakıcılar bu ifade ile bir yandan ocuk bakımı ile ilgili görevlerini istenilen bir Şekilde ve güven ilişkisi içerisinde gerçekleştirdiklerini göstermektedirler. Öte yandan, bakım verdikleri çocukları memlekette bıraktıkları ve zamanında yeterince vakit geçiremedikleri çocukları ile ilişkilendirmektedirler. Alanyazında da tartışıldığı üzere, her ne kadar bazı işveren anneler için kıskançlık nedeni olsa da (Kaya, 2008, s. 82) gcmen bakıcıların çocuklara "kendi çocukları" gibi bakmaları ve çalıştıkları evi benimsemeleri çoğu işveren annenin beklentileri içerisinde yer almaktadır (Akalin, 2015; Akay, 2013). Aslında bu durum, gcmen bakıcı ve işveren aile arasında oluşan kurgusal akrabalık bağlarına işaret etmektedir (Baldassar ve ark., 2017). Görüşme yapılan beş hanede de işveren anne evlerinde çalışan gcmen bakıcıyı "ailenin bir parçası" olarak gördüklerini ifade etmektedirler. Örneğin hane 3'te Aylin Nagihan'ı "aile içinden birisi" olmanın ötesinde, "geniş ailenin bir parçası" olarak görmektedir. Nagihan ilk iş başladığında gndzli (sabah 7 akşam 6) alışma koşulları ile başlamış ancak Aylin ve eşinin COVID-19 pandemisi nedeniyle endişe ve talepleri doğrultusunda alışma Şekli yatılıya dönüşmüştür. Aylin, Nagihan'ın ilk olarak evde yatılı kaldığı günü "sanki annem bizde kalıyor gibi hissettim" Şeklinde anlatmıştır. Pandeminin ilerleyen zamanlarında Nagihan kendi evine dönmek istediğinde Aylin kendi babaannesinin yaşadığı apartmanda babaannesine ait bir daireyi uygun bir kira bedeline Nagihan'a verdiğini anlattı. Bu noktada, Nagihan artık çalışma günlerinde Aylin'in evine ocuk bakımına giderken izin günlerinde de Aylin'in babaannesine bakım vermeye başlamıştır. Halihazırda sigortasız olarak ve sadece ocuk bakımı ve evin günlük işlerinin yapılması koşulları ile çalışmaya başlamış olan Nagihan pandemi döneminde hem cam temizliği gibi daha ağır ev işlerini hem ocuk bakımını hem de babaanne bakımını "ailenin bir parçası" olarak zorunlu (Aronson ve Neysmith, 1996) bir Şekilde yapar hale geldiğini aktarmıştır.

Ancak, bu oluşun akrabalık bağları göçmen bakıcılar için doğal olarak gerçekleşen bir süreç olmadığı ve tersine hiyerarşik olarak iş tanımının muğlaklaştığı ve yükün arttığı, yani duygusal emeğin sömürsünün gerçekleştiği bir süreç olduğu görüşmelerde ortaya çıkmaktadır. Nadire, Gonca ve Nagihan her ne kadar bakım verdikleri çocukları kendi çocukları gibi benimsese ve işveren anne onları ailenin bir parçası olarak konumlandırırsa da kendilerini tam olarak aileye ait hissetmediklerini belirtmişlerdir. Nadire aile ile birlikte yemek yemediğini, Gonca aile ile iş yapmak dışında vakit geçirmekten sıkıldığını ve odasına çekilmek istediğini görüşmelerimizde dile getirmişlerdir. Nagihan ise daha açık bir şekilde işveren anne ile olan ilişkisini “patron-çalışan” ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir. Bu uyumsuzluk kurgusal akrabalığın sınırlarının tek taraflı ve eşitsiz bir şekilde çekildiğini ve güvencesiz çalışma koşullarının bakıcılar tarafından direkt olarak içselleştirilmediğini göstermektedir.

Hane içi düzen

Göçmen bakıcı ile annenin tanışma evresinde beklentilerin karşılıklı olarak görüşüldüğü karar evresi açık bir müzakere süreci olarak öne çıkarken, bakıcının haneye dahil olmasıyla gelişen ilişkisellikte kültüre dayalı farklılaşan pratiklerin hane üyelerinin kendine özgü iletişim tutumlarına göre değişen bir örüntü sunduğu (Barnhart ve ark., 2014) görülmektedir. Buna göre ailenin beklentilerini ortaya koyma biçimi ve bakıcının buna uygun bir eylemselliği benimsemesi hane içi düzenin niteliğine yön vermektedir. Örneğin hane 4’te anne Nermin çocuk bakımı konusunda bakıcısına neyi nasıl yapması gerektiğini tek tek anlattığından ve aynı zamanda ona eşlik ederek öğrettiğinden bahsetmiştir. Bakıcının telefonla meşgul olmasına ilişkin ya da hijyen gibi konularda koyduğu sınırlara yeterince dikkat etmediği zamanlarda ise onu uyarma yoluna gittiği, ancak bu uyarıyı da onu kırmadan ve arkasında yatan mantığı anlamasını sağlayacak şekilde açıklayarak yaptığı, bakıcısının da her zaman uyarılarına riayet ettiği üzerinde durmuştur. Literatürdeki birçok çalışmanın da (Akay, 2013; Akalın, 2015; Gökbayrak, 2009; Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş, 2012) ortaya koyduğu gibi, göçmen bakıcıların öncelikli amaçları belirli bir süre Türkiye’de çalışıp birikim elde ettikten sonra memleketlerine dönmek olduğundan dahil oldukları hanelerde ailelerin kendilerinden taleplerine uyum sağlamada itaatkar bir eğilim göstermektedirler. Örneğin hane 4’te anne Nermin’e göre bakıcısının hane düzenine görece hızlı uyumlanmasının temelinde de memleketinden gelirken sahip olduğu bu “para kazanma” motivasyonunun belirleyici olduğu görülmektedir:

“Bence o burada bir yıl kendi kafasına koymuş, demiş ki ben bir yıl çalışacağım ve bu parayı kazanıp gideceğim. O konuda çok kendini programlamış ve motive geldiğini düşünüyorum ve bunun anlamamıza çok etkili olduğunu düşünüyorum. Sersemlemedi, ‘benim ne işim var uf her sabah aynı şeyi yapıyorum’ demedi.” (Nermin)

Bakıcı Gonca ise kendisinden beklenenlerle ilgili annenin neyi nasıl yapacağını anlatarak yardımcı olduğunu ve kişisel taleplerinde annenin çoğu zaman “hayır” demediğini vurgulamıştır. Bu nokta hane içi düzenin sağlanmasında bakıcı ve anne arasındaki iletişimin niteliğinin önemine işaret etmektedir. Zira ailenin bakıcıdan beklentilerinde emir içeren bir dil kullanmaması, rahatsız olunan durumları sağlıklı bir iletişim diliyle ifade etmesi ve izin günlerinin planlanmasında bakıcıya özgürlük alanı açması gibi hususlar temel belirleyiciler olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu belirleyici etki hane 1’deki anne Gülin’in bakıcısına ilişkin değerlendirmelerinde de açığa çıkmaktadır.

“Bence rahat şuan bizim evde, huzurlu yani. O yüzden hani başka bir iş aramak varken, belki daha yüksek alabilir, iş bu yani, belki tek çocuğa bakarak, belki bu fiyatı alabilir ama bence uğraşmak istemiyor yani, hani burada rahatım diye. Şu anda burada rahatı iyi. İşine karışmıyoruz yani hani “şöyle yap abla, böyle yap abla” falan demiyoruz hani çok böyle rahatsız olduğumuz şey varsa sadece söylüyoruz. Hani hafta sonu izninde Cumartesi günü mesela üçte çıkmak istiyorsa üçte çıkıyor, altıda çıkmak istiyorsa altıda çıkıyor. Bazen işte ‘işim var’ diyor, ‘erken gideceğim’, hani ‘sabah gideyim’ diyor, ‘akşam geleyim’ diyor, ‘kalayım sizde’ diyor, ‘tamam diyoruz.’” (Gülin)

Benzer bir durum hane 2’de de gözlemlenmektedir. Günlük ev işi rutini ile ilgili sorumuzu cevaplarken göçmen bakıcı Lila ev işlerinin düzeni ve sırasını kendisinin düzenlediğini aktardı.

“Evde gün çok güzel, çok eğlenceli geçiyor gerçekten.... ay bak oturdum böyle iş kaldı, yok bunlar daha rahat. Şimdi yapmasam daha sonra yaparım. Dün ütü yapmasam yarın yaparım. Bu benim işim yani, olması gerekiyor.” (Lila)

Anlaşıldığı üzere gerek ev içi düzenin şekillenmesinde gerekse günlük rutinlerin akışında anne tarafından sağlanan esnekliğin bakıcıya kendini iyi hissettiren ve işini benimsemesini kolaylaştıran bir etki oluşturduğu görülmektedir. Diğer yandan, uzlaşma ve uyumlanmanın açık ve sağlıklı bir iletişim çerçevesinde gelişmesi ile bakıcının kurgusal akrabalık yoluyla haneye dahil olması dolayısıyla aile üyeleri arasında karşılıklı birbirini “idare etme” durumunun açığa çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim alanyazında hanede bakıcı ile kurulan ilişkide işverenin duygusal dürüstlüğü ve açık iletişimi teşvik edici çabalarının özellikle söz konusu süreçteki muhtemel olumsuzlukları önleyici bir etki oluşturduğu vurgulanmaktadır (Wharton, 2009). Bu da hane içi düzen tesisinde ve hane üyelerinin birbirlerine uyumlanmasına ilişkin müzakere sürecinde önemli bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır: “Uyuşamadığımız alanlarda oturuyoruz konuşuyoruz. Genelde uyum sağlıyor yani. Ben de çok zor bir insan değilim, Cengiz [baba] çok zor bir insan, idare ediyor onu da yani” (Gülin).

Öte taraftan, hane içi düzenin oluşturulmasında karşılıklı beklentilere/taleplere yönelik açık iletişim kurulması kadar gizil müzakere stratejilerinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Görüştüğümüz annelerin bazıları başlangıçta bakıcıyı ve onun aileye uyumlanma biçimini gözlemlemeyi tercih ettiklerini ifade ederek açıkça ortaya konulan taleplerin dışında gerçekleşen bu gizil müzakere sürecini betimlemektedir.

“Birkaç ayımız böyle şey olarak geçti “hani bakalım ne yapacak görelim, şunu yap bunu yap demeyelim başta”. Gözlemi çok iyi. Bir şeyi ben nasıl yapıyorsam ikinci sefer de mutlaka benim gibi yapıyor. Mesela çocuklara ben nasıl cümle kuruyorsam aynı cümleyi kuruyor. ...O açılan çok şanslıyız.” (Nermin)

Gizil müzakere stratejisinin benzer bir pratiği hane 2’deki anne Ayşe ile bakıcı arasındaki ilişki ve iletişimde kendini göstermektedir.

“Yani hep şey benimkisi, doğrudan böyle hani bir konuşma, doğrudan fikrini ifade etme şeklinde değil, diyorum ya ben şeyi sevmiyorum, confrontation seven bir insan değilim, yapamıyorum, ama çocuğum yani, onu da korumam lazım ya, böyle hani hep şey, ‘ben böyle yapayım sen anla’ tarzında hareketlerle. İşte ‘bu kadar olur mu canım!’ falan deyip böyle hani ‘tamam artık’ falan hani ‘o ipad i alma’ ama hani ‘çocuğa ipad verme’, ‘işte bu kadar ver’ falan gibi bir konuşma yapmadım yani. Belki hani yeterince yapmamış olabilirim, hep böyle hani hissettirmeye çalışarak o konudaki işte benim duruşumu hissettirmeye çalışarak çok belki, hani ne denir ona alttan alttan...Bir şekilde, evet böyle açık ve net bir şekilde ifade etmedim, hep hissettirmeye çalıştım... Yani ben öyle çok talimatla iş yaptırmayı sevmediğim için genelde böyle hissettirmeye çözmeye çalıştım.» (Ayşe)

Yani, gizil müzakere yalnızca ailenin bakıcıya doğrudan direktif yöneltmemesi ya da pasif gözlemiyle değil aynı zamanda bakıcının aile içi ilişkiler ve ihtiyaçlara yönelik nitelikli gözlemi ve bunları karşılamaya dönük reaksiyonlarıyla belirlenmektedir. Başka bir ifadeyle, hane içi düzenin kurulması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında bakıcının aileye yönelik gözlemlerinin yanında, özellikle annenin ihtiyaçlarını fark etmesi ve herhangi bir yönerge beklemeden bu ihtiyacı karşılamaya dönük hareket etmesi kritik bir etmen olarak öne çıkmaktadır.

“Mesela şey yapar sabahları, yani çocuklar çok erken uyanıyorlar benim, 6 da falan uyanıyorlar yani. Mesela onları alıyor bazen, şey diyor hani “siz biraz daha uyuyun” yani böyle şey, inanamıyorum bak gerçekten böyle bir şey olabilir mi diye, böyle bir talebim olmamıştı başta, bunlar böyle zaman içinde oldu. Başka mesela, şeyi görüyor, çok zorlanıyorum mesela, bir iş yapıyorum bilgisayarın başındayım odaklanmaya çalışıyorum, çocuklar geliyor kapıyı çalıyor, hemen mesela onları toparlıyor, ‘hadi bakalım kek yapalım birlikte’ [diyor].” (Nermin)

Bakıcı ve aile arasında genellikle açık bir müzakereye dayalı olarak şekillenen görev ve sorumlulukların tayini yanında bakıcıların sahip oldukları işlerini kaybetme endişesi de hane içi düzenin sağlanmasına yönelik gizil bir kabul sürecini pekiştirmektedir. Hane 1’deki bakıcı Berfin’in, “Gittikten sonra da başka iş bulmak kolay değil” şeklinde ifade ettiği belirsizlikten doğan örtük “kabullenme” bu durumu kayıtlamaktadır. Bakıcıların işlerini kaybetme korkusuna ilişkin benzer saha bulguları (Akalm, 2014, s. 195; Hooren, 2014) yanında ailelerin de bakıcıyı kaybetme endişesiyle söz konusu gizil müzakere sürecini yapılandırmakta olduğu söylenebilir. Nitekim bakıcı Berfin’in işvereni Gülin de hane içi düzenin adeta ayrılmaz bir parçası olarak konumlanan bakıcılarına yönelik düşüncelerini aktarırken bu durumu vurgulamaktadır.

“Ailemiz içinde çok önemli bir yeri var. Bilmiyorum ne yaparım gidince gerçekten. Şey diyorlar, geçen gün bir arkadaşım söyledi: ‘kocamı alsınlar bakıcıma almasınlar’. Aynen o durundayım yani ben Şu an.” (Gülin)

Bakıcının haneye uyumlanması başta anne olmak üzere aile üyeleriyle kurulan ilişkide gizil ve açık müzakereler besleyen ancak nihayetinde duygusal emeğin baskın olarak ailenin beklentilerine göre uyarlandığı bir yapı sunmaktadır. Bu durum özellikle hane içindeki günlük rutinlerin Őekillendirilmesinde bakıcıların ailelerin plan ve düzenlemelerine uyumlanma eğilimlerinde belirginleşmektedir. Kültürel farklılıkların mzakeresiyle ilgili yukarıda yer verilen Berfin’in kendi çocuklarını yetiştirme tarzı ile halihazırdaki bakım sürecini karşılaştırmaya dönük ifadeleri bu durumu örneklemektedir. Buna göre, çocuğun beslenmesinden uyku düzenine ve çocukla birlikte gerçekleştirilen aktivite çeşitliliğine kadar kendi memleketlerindeki ocuk yetiştirme pratikleri arasında yer verilmeyen birçok durum ailelerin beklentileri bağlamında Őekillenmektedir.

“Biz alışan olduğumuz için tamam diyoruz. Başka bir Şey yapamıyoruz, ne yapacağız. Ne yapayım, yapmak da zorundayım. Bir Şey yapamayacağız, diyemeyeceğiz, anneler ne derse onu yaparız. Tamam deriz yaparız onu.” (Berfin)

Gcmen bakıcılar ülkelerindeki ocuk yetiştirme pratiklerinden ve alışkanlıklarından belirgin farklılıklar gösterse de dahil oldukları ailelerin beklentilerine uyumlanmak dışında bir alternatifin olmadığı düşüncesiyle hareket etmektedir. Zira hane içi düzenin tesis edilmesinde bakıcı ve aile arasındaki özeldede ise bakıcı ve anne arasındaki hiyerarşik ilişkinin belirleyici olduğu görülmektedir. Nitekim bakıcılar işverenlerini patron kendilerini ise çalışan olarak konumladıkları ilişkide kendi görev ve sorumluluklarını aileden gelen yönergeler doğrultusunda gerçekleştirmeye odaklanmaktadır. Bir zorunluluk olarak kodlanan bu durum hem beklentilerin hem de ilişkideki sınırların belirginleşmesine hizmet ederek hane içi uyumlanmanın görece kolaylaşmasını sağlamaktadır.

Sonuç

Ulus tesi bir alana dönüşen hanede anne ve gcmen bakıcı arasında ilişkisellik ve kurgusal akrabalık müzakereler edilen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle her iki taraf arasında güvenli bir ilişkisellik alanının ortaya çıkışı işverenin gcmen bakıcının maaş ve mahremiyet beklentilerini karşılaması ve bakıcının aileye güven kazanmasına bağlıdır. Gcmen bakıcı ve anne arasında ilişkiselliğin ilk evresi olan uzlaşı evresi de bu beklenti ve kriterlerin açık edilmesi ile başlamaktadır. İkinici evrede ise kriter ve beklentiler üzerinde uzlaşan gcmen bakıcı ve annenin aynı haneye girmesiyle ortaklaşan yaşamda taraflar, aralarındaki kültürel farklılık ve benzerlikleri müzakereler ederek karşılıklı olarak uyumlanmaktadır. Bu uyumlanma evresinde taraflar arasında gelişen ilişkisel alanda iyi anne olmak konusunda göze çarpan uyum, ocuk

bakımı konusunda yerini kültürel farklılıklara bırakmaktadır. Söz konusu farklılıklar anne ve göçmen bakıcı arasındaki ilişkiselliğin üçüncü evresi olan hane içi düzen evresinde sözlü iletişime dayalı açık müzakereler ilişkideki sınırların çizilmesi yahut netleştirilmesine zemin hazırlarken; ima yoluyla anlatım, hissettirme ve çatışmadan kaçınma pratikleri gibi gizil müzakere süreçleriyle örülü stratejiler bu sınırların muğlaklaşmasına neden olmaktadır.

Sınırların belirsizleşmesinde etkili olan kurgusal akrabalık, yani göçmen bakıcıyı adeta ailenin bir üyesi/bir parçası olarak konumlandırma yaklaşımı, esasen bakıcının başlangıçta iş tanımına dahil edilmeyen ancak süreç içinde sürekli olarak artan sorumluluk ve rollerini gündeme getirmektedir. Buna göre bakıcının hane içinde neyi nasıl yapması gerektiğini kişisel gözlemleriyle öğrenmesi, kendi çocuğuna nasıl bakıyorsa ve kendi ailesinde nasıl hizmet ediyorsa çalıştığı hanede de aynı şekilde davranması beklenmektedir. Nitekim duygusal emeğin sömürüsüne zemin hazırlayan kurgusal akrabalık bir defada kurulan ve tamamlanan bir yapısalılıktan ziyade anne ve bakıcı arasındaki ilişkiel süreçte müzakereye dayalı bir biçimde aşamalı olarak sınırları sürekli yeniden çizilen bir çerçeve sunmaktadır. Daha çok annenin beklentileriyle gelişen bu çerçeve, göçmen bakıcılar tarafından annelerde olduğu gibi “doğal” bir kabulle karşılanmamaktadır. Bilakis sınırlarının süreç içerisinde tek taraflı ve eşitsiz bir şekilde çekildiği, güvencesiz çalışma koşullarının bakıcılar tarafından içselleştirilmediği ve bu nedenle her iki taraf arasındaki ilişkiselliğin daha çok patron-işveren ilişkisi içerisinde hiyerarşik bir yapılanma sergilediği göze çarpmaktadır.

Bu çalışma göçmen bakıcının dahil olmasıyla ulus ötesi nitelik kazanan hanede anne ve göçmen bakıcı arasındaki ilişkiselliğin yapısal eşitsizliklerle belirlenen bir süreç içerisinde geliştiğine dikkat çekmektedir. Bu sürecin açık ve gizil müzakerelerle işlediğini ve özellikle gizil müzakerelerle ortaya çıkan ve daha çok annenin içselleştirdiği kurgusal akrabalık bağlarının tek taraflı inşa edildiğini vurgulamaktadır. Ulus ötesi hanede işveren anne ve göçmen bakıcı arasında kültürel olarak farklılaşan annelik ve çocuk bakımı rollerinin kurgusal akrabalık ve ilişkisellik üzerinden müzakeresini odağına alması ise çalışmayı, Türkiye’de ev içinde göçmen istihdamını konu edinen diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Zira söz konusu çalışmalardan bir kısmı göçmen bakıcıya odaklanarak göç süreci ve güvencesiz çalışma koşullarını (Akalin, 2007; Yalçın, 2015); bir kısmı ise işveren annelere odaklanarak çocuk bakımında süreklilik güvenlik ve ilgi konusunda deneyimlenen sorunları ve göçmen bakıcı algılarını (Yazgan ve ark., 2007) ele almaktadır. İki tarafı ele alan çalışmalar ise daha çok “ev hizmetleri”nin müzakeresini konu etmektedir (Bora, 2005; Önder, 2021). Ancak bu çalışma hane içi müzakere süreçlerine odaklanarak annelik ve bakıcılık rollerinin anne ve göçmen bakıcı arasında yeniden üretimini anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda analiz biriminin hane olarak belirlenmesi ve hanede uyum ve müzakere süreçlerine dair derinlemesine bir anlayışa ulaşmak

uzere işveren anne-gocmen bakıcı eşleştirmesinin yapılması çalışmayı ayırt etmektedir. Diğer taraftan soz konusu ayırt edici ozellik aynı zamanda çalışmayı sınırlandırıcı bir niteliğe sahiptir. Zira gocmen bakıcının haneye dahil olması sadece anne ve çocuğun değil, başta baba olmak uzere hanenin/ailenin diğer üyelerinin de etkilendiği bir sureci ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada çalışmanın odağında yer alan gocmen bakıcının haneye dahil olmasıyla hanede/ailede yer alan farklı aktorler arası gelişen ilişki uzamlarında nasıl etkileşimlere neden olduğu, bu etkileşimlerin ne tur duygusal ve davranışsal yansımalarının olduğu ve başta ocuk bakımı olmak uzere hane içi rollerin ilişkisel muzakeresinin bu uzamlarda nasıl gerçekleştiği ve yeniden üretildiği ileri araştırma soruları olarak ortaya çıkmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkışı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Veri Toplama: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Veri Analizi /Yorumlama: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Yazı Taslağı: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Son Onay ve Sorumluluk: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.

ıkar atışması: Yazarlar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Onay: Bu araştırmanın etik bir sorun taşımadığına dair İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik onay alınmıştır (Tarih: 16.12.2021 / Karar No: E-70734980-605.01- 2100023 722).

Bilgilendirilmiş Onam: Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Data Acquisition: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Data Analysis/Interpretation: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Drafting Manuscript: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Critical Revision of Manuscript: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.; Final Approval and Accountability: C.N.K., Z.Z.S., F.Y.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Ethical Approval: Ethical approval was received from Istanbul Medeniyet University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, stating that this research does not have any ethical problems (Date: 16.12.2021 / Decision No: E-70734980-605.01- 2100023 722).

Informed Consent: Informed consent form was obtained from the participants.

Kaynakça/References

- Akalın, A. (2007). Hired as a caregiver, demanded as a housewife: Becoming a migrant domestic worker in Turkey. *European Journal of Women's Studies*, 14(3), 209–225.
- Akalın, A. E. (2014). *Turkiye'de ev hizmetlerinde alışan gocmen kadınların toplumsal ve iktisadi varoluş stratejileri üzerine sosyolojik bir analiz* (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Akalın, A. (2015). Motherhood as the value of labor: the migrant domestic workers' market in Turkey. *Australian Feminist Studies*, 30(83), 65–81.
- Akay, N. (2013). *Mothering a child that is not mine: The perceptions about mothering and babysitting of immigrant babysitters who had left their children behind* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.

- Aronson, J., & Neysmith, S. M. (1996). "You're not just in there to do the work": Depersonalizing policies and the exploitation of home care workers' labor. *Gender & Society*, 10(1), 59–77. <https://doi.org/10.1177/089124396010001005>
- Baldassar, L., Ferrero, L., & Portis, L. (2017). 'More like a daughter than an employee': The kinning process between migrant care workers, elderly care receivers and their extended families. *Identities*, 24(5), 524–541.
- Barnhart, M., Huff, A. D., & Cotte, J. (2014). Like a member of the family: including and excluding paid caregivers in performances of family. *Journal of Marketing Management*, 30(15-16), 1680–1702.
- Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı: Ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İletişim Yayınları.
- Yalçın, Ç. (2015). Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ekonomik şiddet. *Fe Dergi*, 7(1), 50–60.
- Erdem, Z., & Şahin, L. (2009). Ülkemizde ev hizmetlerinde istihdam edilen yabancı uyruklu işgücünün çalışma koşulları: İstanbul ili üzerine bir alan araştırması. *Journal of Social Policy Conferences*, 57, 282–325.
- Faircloth, C. & Görtin, Z. B. (2018). Fertile connections: Thinking across assisted reproductive technologies and parenting culture studies. *Sociology*, 52(5), 983–1000. <https://doi.org/10.1177/0038038517696219>
- Fu, H., Su, Y., & Ni, A. (2018). Selling motherhood: Gendered emotional labor, citizenly discounting, and alienation among China's migrant domestic workers. *Gender & Society*, 32(6), 814–836.
- Gorfinkiel, M. D. (2011). Migrant domestic work and changes in the ideas of childcare. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(5), 739–749.
- Gökbayrak, Ş. (2009). Refah devletinin dönüşümü ve bakım hizmetlerinin görünmez emekçileri göçmen kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 21(2), 55–81.
- Güler, C. (2021). *Ev işçiliğinin Türkiye'deki görünümü: Kapsam, boyut ve sorunlar araştırma raporu*. ILO Türkiye Ofisi.
- Hellgren, Z. (2015). Markets, regimes, and the role of stakeholders: Explaining precariousness of migrant domestic/care workers in different institutional frameworks. *Social Politics*, 15(2), 220–241.
- Hochschild, A. R. (2000). Global care chains and emotional surplus value. In W. Hutton & A. Giddens (Eds.), *Global capitalism* (pp. 130–146). The New Press.
- Hooren, F. Van. (2014). Migrant care work in Europe: Variety and institutional determinants. In M. Léon (Ed.), *The transformation of care in European societies* (pp. 62–83). Palgrave MacMillan.
- Hunter, B. (2001). Emotion work in midwifery: a review of current knowledge. *Journal of Advanced Nursing*, 34(4), 436–44.
- Huynh, T., Alderson, M., & Thompson, M. (2008). Emotional labor underlying caring: an evolutionary concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 64(2), 195–208.
- Illanes, J. C. (2010). Migrant mothers and divided homes: Perceptions of immigrant peruvian women about motherhood. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(2), 205–224.
- International Organization for Migration. (2020). *Global migration indicators 2021*. <https://publications.iom.int/books/global-migration-indicators-2021>
- İçduygu, A. (2006). *The labour dimension of irregular migration in Turkey* (Research Report). European University Institute CARIM-RR, Badia Fiesolana.

- İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2012). *Irregular migration in Turkey* (IOM Report). http://www.academia.edu/download/38038624/IOM_Report_11022013.Pdf
- İşmen Gazioglu, A. E. (2019). *Hayatın ilk çeyreği: 0-18 yaş gelişimi*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Aile Eğitim Programı).
- Kalaycıoğlu, S., & Rittersberger-Tılıç, H. (2001). *Evlerimizdeki gündelikçi kadınlar: Cömert "abla"ların sadık "hanım"ları*. Su Yayınları.
- Kaşka, S. (2005-2006). *The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers*, MiRe Koc Research Projects (Migration Research Program Koc University).
- Kaya, Ö. (2008). *Mothering experiences of professional women in Turkey: Childbearing, child caring, and child rearing* (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir
- Kemik, D. (2020). *Hong Kong'da yaşayan filipinli ev işi ve bakım çalışanları ile kadın işverenlerin annelik deneyimleri*. *Fe Dergi*, 12(1), 82–95.
- Koyuncu, Ç. (2018). *Evdeki yabancı: Ankara'daki Gürcü bakıcı kadınların gündelik hayat mücadeleleri ve taktikleri* (Yüksek lisans tezi Başkent Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lee, E., Bristow, J., Faircloth, C., & Macvarish, J. (2014). *Parenting culture studies*. Springer.
- Liang, L.-F. (2011). The making of an 'ideal' live-in migrant care worker: recruiting, training, matching, and disciplining. *Ethnic and Racial Studies*, 34(11), 1815–1834. <https://doi.org/10.1080/01419870.2011.554571>
- Lordoğlu, K. (2015). Türkiye'ye yönelen düzensiz göç ve işgücü piyasalarına bazı yansımalar. *Çalışma ve Toplum*, 44, 29–44.
- Lopez, S. (2006). Emotional labor and organized emotional care: conceptualizing nursing home care work. *Work and Occupations*, 33(2), 133–160.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422.
- Meyer, A. (2007). The moral rhetoric of childhood. *Childhood*, 14(1), 85–104. <https://doi.org/10.1177/0907568207072532>
- Önder, F. (2021). İstanbul'da evde bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ev sahipleri: Mikro-siyaset pratiği olarak duygulara bakmak. *Çalışma ve Toplum*, 71(4), 2863–2894.
- Özyeğin, G. (2004). *Başkalarının kırı. kapıcılar, gündelikçiler ve kadınlık halleri* (S. Öncü, çev.). İletişim Yayınları.
- Parreñas, R. S. (2010). Transnational mothering: a source of gender conflicts in the family. *North Carolina Law Review* 88, 1825–1856.
- Silvey, R., & Parre, R. (2020). Precarity chains: cycles of domestic worker migration from Southeast Asia to the Middle East. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(16), 3457–3471. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1592398>
- Stark, O. (1991). *The migration of labor*. Basil Blackwell.

- Suğur, N., Suğur, N., & Gönç-Şavran, T. (2008). Türkiye’de orta sınıfın mazbut hizmetkarları: Kapıcılar, gündelikçiler ve çocuk bakıcıları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 161–183.
- Timonen, V. & Doyle, M. (2010). Migrant care workers’ relationships with care recipients, colleagues, and employers. *European Journal of Women’s Studies*, 17(1), 25–41.
- Toksöz, G. & Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2012). Is migration feminized? a gender- and ethnicity-based review of the literature on irregular migration to Turkey. In S. Paçacı-Elitok & T. Straubhaar (Eds.), *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* (pp. 85–113). Hamburg University Press.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs-UN DESA. (2020). *International migration 2020*. <https://www.un.org/en/desa/international-migration-2020-highlights>
- Vietti, F., Portis, L., Ferrero, L., & Pavan, A. (2012). *Il Paese Delle Badanti, Una Migrazione Silenziosa*. SEI Editrice.
- Vobruba, G. (1998). The social dynamic of welfare gaps: Prolegomena to the transnationalization of sociology. *Journal of Social Sciences*, 2(2-3), 173–183.
- Wharton, A. S. (2009). The sociology of emotional labor. *Annual Review of Sociology*, 35, 147–165.

Çay Tarımında Gürcülere Karşı Ayrımcılık ve Mitler

Muhammet Öksüz¹ , E. Murat Özgür²

Öz

Bu çalışma Gürcistan'dan Türkiye'ye döngüsel emek hareketliliğinde bulunan Gürcülerin maruz kaldığı ayrımcılık üzerinedir. Ayrıca ayrımcılığın meşrulaştırılması için üretilen mitlere odaklanılmaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ayrımcılık ve mitler tespit edilerek teorik bağlantı kurulmaktadır. İkinci bölümde katılımlı gözleme ilişkin saha notlarından çözümlenmeler yapılmaktadır. Son kısım sonuç bölümünden oluşmaktadır. Araştırmada farklı kategorilerden 48 katılımcı ile nitel görüşme yapılmıştır. Nitel görüşmeler betimsel ve söylem analizi ile çözümlenmiştir. Ayrıca Gürcülerin medyada temsil biçimlerine bakılarak medya üzerinden de söylem analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan • Türkiye • Döngüsel iş gücü hareketliliği • Ayrımcılık • Mit

Discrimination and Myths against Georgians in Tea Farming

Abstract

This study explores the discrimination experienced by the Georgians who participated in cyclical labor migration from Georgia to Turkey for tea farming work, alongside the myths created to justify such discrimination. Divided into three parts, the study establishes a theoretical connection between discrimination and myths, analyzes field notes for participatory observation, and concludes from insights drawn from qualitative interviews conducted with 48 participants from different categories. Thus, through descriptive and discourse analysis, the study examines the representation of Georgians in the media.

Keywords: Georgia • Turkey • Circular labor mobility • Discrimination • Myth

1 Sorumlu Yazar: Muhammet Öksüz (Arş. Gör.), Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Siirt, Türkiye. Eposta: muhammetoksuz@siirt.edu.tr ORCID: 0000-0002-2255-3111

2 E. Murat Özgür (Prof. Dr.), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, Türkiye. Eposta: ertuglurmuratozgur@gmail.com ORCID: 0000-0002-2146-7721

Atf: Öksüz, M., & Özgür, E. M. (2023). Çay tarımında Gürcülere karşı ayrımcılık ve mitler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43, 537-559. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.2.0036-1>

Extended Summary

This study examines the negative discourse encountered by Georgians engaged in circular labor migration from Georgia to Turkey for tea harvesting. Using interviews with local residents, news articles and media comments targeting Georgians, the study reveals the challenges Georgians face during their workdays and the processes surrounding their labor and field observations are also presented. Data were analyzed concerning the conceptual framework of discrimination and the processes of myth production. Furthermore, the reactions of Georgians to the processes are discussed using strategies and tactics. Thus, this study aims to uncover and address the discrimination and myths surrounding Georgians' experiences in the tea market, their coping strategies, and the perpetuation of discrimination.

In its examination of structural discrimination (2012, p. 7), this study introduces the concept of “delegitimization” (Delegitimization), drawing inspiration from Bar-Tal’s (1989) work on extreme stereotypes and discriminations, and combines this concept with myths. Oren and Bar-Tal (2007) examine this concept using Israel and Palestine as an example, indicating the reference to the negative aspects of groups subjected to discrimination by society. This can also emerge as dehumanization, highlighting the group’s negative characteristics and traits, stigmatizing them with political labels, and emphasizing their differences from morally superior groups. Additionally, it can be achieved by equating the group’s characteristics with those of a different negative group. Exclusion and discrimination are explained by Bar-Tal (1989, pp. 172–173) using five different conceptualizations. The first conceptualization is dehumanization, which classifies a group as subhuman and animal-like. A dehumanized group is pushed to the margins, while the dominant group assumes the authority to domesticate them. The second conceptualization is outcasting, which occurs when a group violates crucial social standards. The third conceptualization is trait characterization, which reduces those subjected to discrimination to parasitic, unstable, and unreliable traits. The fourth conceptualization is the use of political labels to brand the group. This conceptualization is not limited to labeling the group as fascist or communist but also involves the politicization of an individual’s country identity if it differs from the dominant group. Religious differences can also directly push the group into a political realm. Lastly, group comparison is achieved by aligning the group with another group disliked by the dominant society.

This study examines the discrimination against Georgians involved in circular labor migration from Georgia to Turkey for tea farming work within the framework of the aforementioned concepts. It also focuses on how myths and discrimination are created. To support these claims, this study emphasizes a field experience that includes participatory observation of the daily lives of Georgians. The study consists of three sections: the discrimination against Georgians and the myths created as well as their

relationship with power dynamics, the field experience of participatory observation conducted with Georgians that is analyzed based on discrimination and myths, and lastly the conclusion.

Methodology

In 2017, approximately 2,438,000 people entered through the Georgia border crossing, with around 222,000 monthly entering through land routes, since those who come for tea farming prefer not to use sea or air. Thus, 2,349,554 people entered by land. Notably, the months of May, June, July, and August experienced the highest influx. During the summer, 1,082,803 people entered Georgia. Since Georgia fell under the category of countries with a “hidden population,” the exact number of people arriving for tea harvesting is unknown. While this study does not aim to generalize discrimination against the group, its aim is to address discrimination and uncover the group. Thus, this study is designed within the framework of interpretive and critical social science and focuses on discrimination against Georgians. The participants in the qualitative interviews naturally vary since discrimination is multidimensional and involves multiple actors. For this purpose, 48 qualitative interviews were conducted, which included seven intermediaries, three cultural memory carriers aged 70, six employers (all of whom are local participants and currently employers), one dental assistant, two pharmacists, one key informant from the Rize Migration Administration, one key informant involved in smuggling and crime prevention from the public security branch, the president of Rize Chamber of Commerce, one security officer and office manager at the Sarp Border Crossing, one journalist, one Georgian citizen married in Turkey, one imam from the city of Batumi, twelve Georgian workers, three Turkish students studying in Georgia (from Rize, Urfa, and Adıyaman), and six different categories of tradesmen. The interviews were recorded, analyzed, and subjected to descriptive and discourse analysis. In addition, discourse analysis was conducted with a focus on the representation and perception of Georgians in the media.

Conclusion

This study highlights the discrimination and myths endured by Georgians who engaged in labor mobility for tea farming in Turkey. While these challenges are specific to Georgians, they reflect broader processes experienced by migrants and indigenous populations as “others.” When Georgians and other groups are included in the labor process, they are dehumanized, pushed to the edges of society, reduced to a single identity, labeled with political tags, and all opposition actions are justified using group comparisons. This underlying process results in the ethnicization of labor through Georgians. The ethnicization of labor also facilitates the process of capturing the surplus value. Therefore, intermediaries, employers, factories, shopkeepers, and the

entire process from the Sarp border gate to the tea gardens controlled Georgian labor. This process is related to the neoliberal policies implemented in both Georgia and Turkey. However, in Georgia, Turkish and Muslim groups are ethnically classified and included in the labor markets as cheap labor using specific forms of discrimination and myths. The reason why Georgians are excluded from the tea labor market is due to discrimination and myths, which are also related to demographic transformation, neoliberal policies, and historical background in Georgia and Turkey. Kurds, who can participate in hazelnut harvesting, cannot be included in the tea labor market. Aside from the ethnicization and feminization of seasonal agricultural labor among Kurds in Turkey, the tea region's exclusionary view of Kurds prevents them from entering this market. During the COVID-19 pandemic, the tea region handled its labor needs from within its region. This labor was mostly in the form of family labor. Additionally, according to the local population, Kurdish workers were transported from prospective eastern provinces such as Ardahan, Kars, and Erzurum. However, since tea picking requires expertise, Kurds used their labor in activities like transportation, working at collection points, and factories rather than tea picking. It is possible to adapt the discrimination and myths generated against Georgians to the production of local seasonal agricultural labor.

Despite facing discrimination, Georgians have developed tactics to resist and negotiate these adverse conditions, myths, and labor exploitation. By mobilizing through their network adopting certain behaviors, and engaging in sharecropping activities, they strive to improve their working conditions and economic situation. Most Georgian workers are part of this principle. If Georgians perceive that their labor is being exploited, marginalized, or subjected to injustice, the information is quickly passed through their networks. Consequently, they engage in activities to increase the weight, such as checking the scales and recording the weight at tea collection points, including the woody sections by cutting the tea deeper, adding grass, soil, and stones in the tea bag, and soaking the tea bag in the stream if there is no supervisor at the garden. They also demonstrate their daily resistance by deliberately damaging the tea plants while walking, and due to the nature of their daily work, they can demand separate wages for transportation, collection, and sales activities, which were initially priced separately. In response to discrimination, Georgians express their names as Turkish–Muslim names to show their affiliation with Muslim communities coming from Georgia. Some even hide tattoos having the shape of a cross and conceal their necklaces. These tactics are not only directed to intermediaries but also to employers. They include tactics such as compelling their employer to buy them cigarettes, quitting their jobs, slowing down their work pace, and even claiming to be sick and unable to work. In some cases, these tactics are directed at shopkeepers. They can obtain little items without paying if they have no option and believe they are being overcharged for a product simply because they are Georgian. When confronted by the police, some

Georgians, due to the lack of adequate documentation, pretend not to know Turkish despite being fluent in it, and sometimes they pretend to be locals based on their Turkish language skills. In addition to evading all these forms of discrimination and myths, they engage in sharecropping activities to improve their economic income.

Georgians that participate in labor mobility for tea farming from Georgia to Turkey have experienced various forms of discrimination in their target regions. This discrimination is replicated under certain conditions, as detailed in the section above concerning their daily life. Despite this, Georgians have developed tactics against this discrimination and myths, engaging in negotiation and redefining work tactics and strategies. We hope that the processes and structures examined in this study will help in understanding other groups in a different labor market. Thus, understanding these processes is crucial to comprehend the dynamics in labor markets and capitalism, and the ever-changing positions of various groups within the local and national labor markets.

Çay Tarımında Gürcülere Karşı Ayrımcılık ve Mitler

Bu çalışma Gürcistan'dan Türkiye'ye döngüsel emek hareketliliğinde bulunan Gürcülerin hedef bölgede maruz kaldıkları olumsuz söylemleri ele almaktadır. Bu söylemler bölge halkı ile yapılan görüşmelerden elde edildiği gibi medyada Gürcülere yönelik üretilen haber ve yorumlarla elde edilmiştir. Gürcülerin bir çalışma günü içerisinde nelere maruz kaldıkları ve işe ilişkin süreçlerin nasıl işlediğini ortaya koymak için de bir güne ilişkin katılımlı gözlemin saha notlarını da bir bölümde açık ediyoruz. Bu veriler ayrımcılığa ilişkin kavram seti ve mitin üretim süreçleri ile ele alınmaktadır. Ayrıca Gürcülerin bu süreçlere verdikleri tepkiler de strateji ve taktik bağlamına ele alınmaktadır. Böylece Gürcülerin çay piyasasına dahil olduklarında nasıl sorunlarla karşılaştıkları, bu sorunlara nasıl cevaplar ürettikleri ve ayrımcılığın nasıl üretildiği soruları cevaplanmış olacaktır.

Gündelik hayatın içerisinde ayrımcılık o kadar derinlere işlenmiştir ki çoğu zaman bu fark edilmez. Ayrımcılığın en kalıcı hali birçok faktör ve aktör tarafından sürekli meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. Ayrımcılığın bu derece sürmesi ve sürdürülmesi aslında kendi konumlarını sürdürmek isteyenlerin iktidar hırsına ve çoğunluğun bu ayrımcılığa seyirci kalıp bunu onaylanması ile şekillenir (Göregenli, 2012, s. 3). Bunun yanında söz konusu mağdur olan kişilerin içsel olarak bu ayrımcılığı da onaylaması gerekir. Ayrımcılığı onaylama hali birçok farklı şekilde meydana gelebilir. İlk olarak kişinin ya da söz konusu grubun içinde bulunduğu topluluğa bir bağlılığı olması gerekir ve bu bağlılığın ekonomik yönü varsa “sabrederek” bir tepkide bulunur. Şayet ayrımcılığa uğrayan grup üyeleri geçici süre ile o toplulukta bulunuyorsa “sabır eşiği” daya yüksek olabilmektedir. Bu noktada “adil dünya inancı” (belief in a just world) kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram her ne kadar kişinin kendisi için ortaya koyduğu bir meşrulaştırma biçimi ise de aslında topluluklar ayrımcılığa maruz bıraktıkları gruplar için de bu söyleme başvurabilirler. Bu kavram kişilerin başlarına gelenler ile kişilerin davranışları arasında bir ilişki kurmaktadır (Larner, 1980, s. 9–10). Oldukça kaderci ve iman yüklü olan bu kavram kişilerin başına bir şey geldiğinde onu hak ettiklerini düşündürmektedir. Böylece kurban değersizleştirilerek görmezden gelinir. Ne kişi ne de toplum söz konusu gruba ayrımcılık yapılması karşısında bu bununla mücadele etme araçlarının var olabileceğini bile aklına getirmez. Ayrımcılık salt bu kavramlarla açıklanamaz, ayrımcılığın yapılabilmesi için birçok meşrulaştırma araçlarına ihtiyaç vardır. Grubun kendisi ahlaki olarak dışlanmalıdır. Ahlaki olarak dışlanan kişiler en ufak bir şeyde gözden çıkarılabilir hale gelirler (Opotow, 1990; Opotow ve ark., 2005). Grubun etik ve ahlaki değerlerinin olmadığı iddia edilebilir. Olabildiğince hâkim topluluk ile grup arasındaki farklılıklara vurgu yapılır.

Göregenli, ayrımcılık ile ilgili çalışmasında (2012, s. 7) Bar-Tal'a (1989) atıfla “gayrimeşrulaştırma” (Delegitimization) kavramını ortaya koyar. Bar-Tal bu kavram okumasını aşırı klişe ve önyargı ile birleştirir. Biz de bu çalışmada bu kavramı mitler

ile birleştireceğiz. Oren ve Bar-Tal (2007) bu kavramı İsrail ve Filistin örneği üzerinden inceler buna göre; toplum tarafından ayrımcılığa maruz bırakılmış grupların son derece olumsuz yönlerine atıfta bulunma durumuna işaret eder. İnsanlıktan çıkarma, olumsuz karakter ve özellikleriyle grubu ön plana çıkarma, siyasi etiketlerle damgalama ve ahlaki olarak yüksek başka gruplarla kıyaslayarak farklılığına vurgu yapma şeklinde ortaya çıkabilir. Bunun yanında farklı düşman veya kötü bir grupla söz konusu grubun özelliklerini eşitleyerek de bunu yapabilir. Bar-Tal (1989, s. 172–173) dışlama ve ayrımcılığa maruz bırakma biçimlerini beş farklı kavramsallaştırma ile açar. İlki insanlıktan çıkarma (Dehumanization); bir grubu aşağı ırk olarak sınıflandırıp hayvana yaklaştırma olarak ortaya çıkar. İnsanlıktan çıkarılan ve hayvana yaklaştırılan bir grup yabana itilir ve evcilleştirilmesi için tüm müdahale hakkı hâkim grubun eline geçer. İkincisi toplumun dışına itme (Outcasting) biçiminde gerçekleşir. Buna göre grubun önemli toplumsal normları ihlal ettikleri eylemlerle grup dışlanabilmektedir. Üçüncüsü grubu bir karaktere indirgeyerek o karakter üzerinden tanımlama (Trait Characterization). Ayrımcılığa maruz kalan kişileri asalak, dengesiz ve güvenilmez olarak nitelendirme şeklinde damgalama olarak gerçekleşir. Dördüncüsü, söz konusu grubu bir politik etiket ile yaftalama (Use of political labels) şeklinde gerçekleşir. Bu sadece grubu faşist, komünist olarak yaftalamakla ilgili değildir, kişinin geldiği ülkenin farklı olması durumunda da ülke kimliği siyasi bir kimliğe dönüşebilir. Hatta dinsel farklılık doğrudan grubu politik bir zemine itebilir. Son olarak grup karşılaştırması (Group comparison) yolu ile gerçekleşir. Buna göre söz konusu grup hâkim toplum tarafından nefret edilen bir başka gruba yaklaştırması ile gerçekleşir.

Yukarıda sıralanan beş farklı ayrımcılık biçimlerinin meşrulaştırılmasına bir yardımcı etken olarak mitler devreye girer. Mitler bireysel inançların ötesinde toplumsal bir norm işlevi taşıma özellikleri ile iktidar yapılarını şekillendirirler. Mitler söz konusu olguyu inkâr ettirir, önemsizleştirir ve eylemi meşrulaştırır. Böylece mitler mağdura karşı düşmanca bir iklim yaratır. Hatta mitler öyle kökleşir ki ayrımcılığın sorumlusu bile mağdur olabilir. Bu sebeple mitlerin kabulü arttıkça mitin ifade ettiği tüm olgular da meşrulaştırılmaktadır (Kooper, 1996). Mitler anlatımın sürdürülmesini sağladığı (Smith, 1996, s. 33) gibi kişileri ve grupları toplumun çarpık bir nesnesine dönüştürerek onları sömürür (Banks ve ark., 1993, s. 296). Bunun için de aslında mitlerin neyi ifade ettiği değil neyi görünmez kıldığı üzerinde düşünmek gerekmektedir. Çünkü mitler efsanelerin gerçek olmalarına ve her üretilen mit kendi kendilerinin kehanetlerinin gerçek olduğu yanılgısını üretir (Berger, 1966). Mitler zıtlıklar da içerir ve zıtlıkları bir arada bulundurarak *kademeli srteotipleşmede* (gradual stereotyping) (Schaeffner, 1994) bulunur, böylece zaman içerisinde biz ile onlar arasındaki farklılıkları güçlendirirler. İlgili mitin işlevselliği için kültürel olarak kabul edilebilir olması ve kültür hangi araçlardan besleniyorsa o araçlarla mitin de beslenmesi gerekmektedir. Kültürden beslenen mitler böylece kültür ile aynı hizaya sokulur. *Eylemleri Hizalama* (aligning actions) durumu hem normatif kültür unsurlarının farkındalığını arttırır hem

de mit ile farkındalık aynı hizaya gelir (Stokes ve Hewitt, 1976, s. 837–848). Böylece sorgulanabilir olan meşrulaşır, normların doğruluğu teyit edilir ve mite bağlı olarak eylemin akışının sürdürülebilmesi için mit kültürle aynı hizaya getirilir. Kademeli stereotipleştirme ve eylemlerin hizalanabilmesi için söz konusu grubun başkalarının kültürü ve davranışlarını değerlendirirken tüm yargıları kendi standartlarına dayandırması gerekir (Su, 2009, s. 59). Bunu yaparken de kendi standartlarını daha üstün görmesi gerekmektedir (Etnosentrizm). Etnosentrizm gereklidir, çünkü toplumların devamlılıkları ne kadar öteki üretebildiğine bağlıdır. Ki, mit ve mitos üretme gücü ortadan kalktığında toplumlar ölebilir (Cioran, 2003, s. 121). Bu mitler salt öteki üzerinden üretilen mitler değildir, hangi grup üzerinden mitler üretiliyorsa bu durumda öteki olan da asıl grup üzerinden mitler üretmeye başlamaktadır. Mitlerin varlığı gerçeği görmemizin önünde bir engel oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Gürcistan'dan Türkiye'ye çay tarım işçiliği için döngüsel emek hareketliliğinde bulunan Gürcülere yönelik ayrımcılık yukarıdaki kavramlar çerçevesinde incelenmektedir. Bu yapılırken de mitlerin ve ayrımcılıkların nasıl üretildiği üzerinde durulmaktadır. Tüm bunları desteklemek için Gürcülerin gündelik hayatına ilişkin katılımlı gözlemi içeren bir saha deneyimine odaklanılmaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Gürcülere yönelik ayrımcılık ve üretilen mitler ile iktidar ilişkilerine odaklanılmaktadır. İkinci bölümde Gürcülerle birlikte yapılan katılımlı gözlemin saha deneyimine yer verilmektedir. Bu saha deneyimi de yine ayrımcılık ve mitler temelinde incelenmektedir. Son bölüm ise sonuç kısmını oluşturmaktadır.

Yöntem

Gürcistan sınır kapısından bir yılda (2017) yaklaşık 2.438.000 kişi girmektedir. Çay tarımı için gelenler deniz ve hava yollarını tercih etmediklerinden kara yolu ile gelen kişi sayısı 2.349.554 kişidir. Kara yolu ile gelen kişi sayısı aylık ortalama 222. 000 kişidir. Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ayları en fazla yoğunluğun yaşandığı aylardır. Yaz döneminde 1.082.803 kişi gelmektedir. Gürcüler gizli nüfus kategorisinde olduklarından gerçekte kaç kişinin çay hasadı için geldiği bilinmemektedir. Bu çalışma her ne kadar gruba yönelik ayrımcılığı genelleştirme amacı taşımasa da ayrımcılığın ve grubun görünür olmasını hedeflemektedir. Yorumlayıcı sosyal bilim ve eleştirel sosyal bilim anlayışı ile tasarlanan bu çalışmada Gürcülere yönelik ayrımcılık üzerine odaklanılmaktadır. Ayrımcılık çok boyutlu olduğundan ve birçok faili bulunduğundan nitel görüşmeye katılan katılımcılar da haliyle çeşitlilik göstermektedir. Bu amaçla yedi aracı kişi, kültürel bellek taşıyıcısı yetmiş yaşında üç kişi, işveren altı kişi (yerli katılımcıların tamamı hali hazırda işverendir), bir dışçı asistanı, iki eczacı, Rize Göç İdaresinden anahtar bilgi verici bir şef, kaçakçılık ve suçla mücadele eden asayiş şubeden bir anahtar bilgi verici, Rize Ticaret Odası başkanı, Sarp Sınır Kapısı güvenlik

görevlisi ve büro amiri birer kişi, gazeteci bir kişi, Gürcistan vatandaşı ve Türkiye’de evli bir kişi, Batum şehrinde imamlık yapan bir kişi, on iki Gürcü işçi, Gürcistan’da eğitim gören Türkiyeli üç (Rize, Urfa, Adıyaman) öğrenci, farklı kategorilere ait altı esnaf olmak üzere 48 nitel görüşme yapılmıştır. Görüşmeler kayıt altına alınarak sonrasında çözümlenmiş ve betimsel analiz ile söylem analizi yapılmıştır. Bunun yanında medyada yer alan Gürcü temsil ve algı biçimlerine odaklanılarak bu veriler üzerinden söylem analizi yapılmıştır.

Gürcülere Yönelik Ayrımcılık ve Mitler: “Gürcü Kelebeği - Bunlar Sünnetsiz”

Gürcüler sadece bir yerden başka bir yere gidiyor değiller, aynı zamanda bir toplumsal bağlamdan başka bir toplumsal bağlama hareket etmektedir. Bu hareket farklılıkların ve normların da karşı karşıya gelmesine sebep olmaktadır. Bu karşı karşıya gelme hali Gürcülere yönelik olumsuz algılar ve mitlerin oluşmasına sebep olmaktadır. İlk olarak ön plana çıkan algı hırsızlıktır. Nitekim hırsızlık üzerinden mit üretildiği gibi grup bunun üzerinden toplumsal normların dışına itilir (Outcasting). Hırsızlığın var olup olmaması burada önemli değildir. Buradaki bağlam hırsızlık mitinin üretilme biçimidir. “*Gürcüler hırsızlıkta bir numaralar. Bunların hepsi hırsız, Azerilerin onlardan geri kahr taraftı yok (ÇM), Gürcüler arsız hırsız, oturma yerinde donla durur; babasıyla kadeh kaldırır. Müslüman olanlar da sözde Müslüman onlar da Hristiyanlaşmış*” (KM) ifadeleri birçok mit barındırır. Hırsız olmak ile Gürcü olmak eşitlenerek bir mit üretilmektedir. Bir savcının (DS) Gürcülerin çoğunlukla hırsız olduğu ifadesi bu miti destekler niteliktedir. Savcılığa intikal eden vakalar üzerinden bir grubu hırsız ilan etmek oldukça yanlış bir önermedir. Çünkü savcılığa gelen kişiler ya suçludur ya da suç isnat edildiğinden orantısız ve yanlış bir örneklem içerdiğinden genellemeleri mümkün değildir. Ayrıca Gürcülerin sosyal yaşantıları etnosentrizm üzerinden okunarak sosyal yaşam ile ilgili olumsuz yargı arasında sebep sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Bir katılımcı (RT) Gürcülerin nankör ve ne yaparsan yap iyilikten anlamayacaklarını, bizdeki merhamet duygusunun onlarda olmadığını ifade etmiştir. Böylelikle Gürcü grup ayrımcılık biçimlerinden bir karakter üzerinden (Trait Characterization) tanımlanır. Bunu ifade ederken de Hristiyan olmaları ve sosyal yaşamlarında alkol kullanmaları ile ilişki kurulmaktadır. Gürcülerin “Türlere” karşı kin ve nefret duyduğunu, nankör bir millet olduğunu ifade eden bir katılımcı (KM) Gürcü kadınların erkeklerden daha mert olduğuna vurgu yapmıştır. Burada kadınlık ile erkeklik bir arada kullanılarak Gürcü kadınlar yüceltilmemekte tersine kadınlar üzerinden Gürcü erkekler aşağılanmaktadır. Mert olmak ile erkek olmak eşitlenirken, bir kadının mert olması erkeklerin dünyasında erkeklere hakaret olarak algılanmaktadır. Alkol kullandıklarından dolayı akıllarının yarım çalıştığı ve geri zekâlı ama iyi olduklarına da vurgu yapılmıştır. Gürcü grup insanlıktan çıkarılarak (Dehumanization) aşağı bir ırka itilir. Böylece Gürcülerin eylemlerinde belli bir tutarlılık aranmadığı gibi onların evcilleştirilmesi için her türlü eylem meşrulaştırılır. Yine bir yaşam tarzına

saldırı olduğu gibi “*ama iyiler*” ifadesi çay hasat işlerini yapıyor olmalarına gönderme yapmaktadır. Ötekileştirilen grup ile hâkim grup arasında ekonomik kazanç ve çıkar söz konusu olduğunda hâkim grubun tolerans düzeyi artabilmektedir. Bu “*geri zekâlı*” ifadesinin meşrulaştırılması için bazı tekil örnekler de üretilmektedir. “*Bir keresinde iki kişi istemiştin, bir kişi geldi. Neden diğeri gelmedi diyorum pişik olmuş, sabah çaylığa akşamda o kıyafetiyle yatağa. Bunların bizden öğrenecekleri çok şeyler var*” (RT) ifadeleri tekil bir örnek üzerinedir. Hâlbuki bu kişilerin yeterince kıyafeti olmaması ve bu kıyafetlerin yıkanması durumunda oldukça yağışlı ve nemli bir bölgede kuruması için uzun zaman geçmesini gerekmektedir. Her gün gidilen iş ve çalışma süreci bu imkânı tanımadığından Gürcüler bu durumla karşılaşmaktadır. Yine tekil bir örnek üzerinden “*Erken kalkıyor mesela o kadar eziyet çekiyor akşam gider o parayı Liman Lokantasında yer* (Liman lokantası arzunun simgesidir)” (KM) ifadeleri kullanılarak “*geri zekâlılığa*” gönderme yapılmıştır. İşveren veya aracı hiçbir Gürcü’nün kazandıkları paraları gerçekte nerede harcadıklarını gözlemlemiş değildir. Özellikle aracılar Gürcülerin kumarhanelerde para kaybettiklerini gözlemleyebilmektedir. Fakat çay tarım işçisi olan Gürcü ile kumarhanede para kaybeden Gürcü aynı kişi değildir. Gürcistan’daki bir Gürcü örneği ile tarım işçisi örneği birleştirilerek mit üretilmektedir. Eğer bir Gürcü burada kazandığı parayı Gürcistan’da kumar oynamak üzere kullanıyorsa “*günah*” olan bu eylem üzerinden Gürcülerin hakkının yenmesi pekâlâ önemli olmayabilir. Bu miti üreten ve sömürüyü meşrulaştıran aracının Gürcüler üzerinden kazandıkları para ile Gürcistan’da kumar oynamaya gitmesi paradoksu da ilginçtir.

Gürcüler üzerinden üretilen bir başka mit iki grup arasındaki farklılığa da işaret eden din olgusu üzerindedir. Katılımcılar din farklılığını “*Cenabet geldiler, çayın bereketi kaçtı, bunlar sünnetsiz* (RT), *Rızık bitti rızık, cenabetleri soktular buraya Allah belalarını versin bunların. Bak ben istemiyorum, ben çalıştırıyorum ama istemiyorum*” (YM) sözleriyle ifade etmiştir. Aynı katılımcılar ise yaz döneminde oruç ayının denk gelmesi ile birlikte Gürcülerin Ramazan ayında olmazsa olmazlardan olduğunu ifade etmiştir. Çünkü yerli halk dini sebeplerle oruç tuttuğu için oruç tutmayan Gürcülere ihtiyacı vardır. Dinsel farklılığa toleransı olmayan kişilerini Ramazan ayında Gürcülere yemek hazırlamaya ikna eden şey ekonomik kazançtır. Gürcülerin Hristiyan olması sünnetsiz olmalarını gerektiriyor ve bu dinsel durum Ramazan’da oruç tutmamayı içeriyor. Fakat burada sünnetsizlik hor görülüp aşağılanırken, oruç tutmama hali kabul görmekte ve normal karşılanmaktadır. Gürcülerin fiziksel olarak güçlü olma durumu da dinsel simgeler üzerinden okunmaktadır. Gürcülerin “*gâvur*” gibi güçlü olduğu sıklıkla ifade edilmiştir. Çay tarım işçisi olmak fiziksel olarak belli bir güç gerektirmektedir. Burada işlerini iyi yapıyor olmaları “*gâvur*” olmaları ile ilişkilendirilmektedir. Öte yandan “*gâvur*” olmaları dışlayıcı bir sebeptir. Yoğun emek isteyen çay hasadını yapmak için iyi beslenme ve vücut enerjisinin dinç olması gerekmektedir. Fakat bu ihtiyaca karşılık olarak “*Güvercin gibiler sürekli yerler doymazlar. Ne kadar yemek getirirsen o kadar yerler*” (RT), *Gürcüler açık büfe bulsalar*

sabaha kadar yerler, çok yiyorlar (HM), Günde dört sefer yerler, tavuk budu, salam falan yerler”(TK) ifadeleri kullanılmıştır. Yemek yeme ile güçlü olma bağlantısı koparılarak güçlü olma “gâvur” olma ile ilişkilendirilmiş ve yemek yemek sorunsallaştırılmıştır. Yemek vermek gibi normal bir durum gerçekleştirildiğinde ise “Bak ta şu tepeye onlara yemek çıkardım ben” (TK) ifadesi kullanılarak yapılan eylem abartılmaktadır. Din bu coğrafya da politik bir kimliğe dönüşebilmektedir. Gürcü gruplara din üzerinden politik etiket (Use of Political Label) vurulabilmektedir. Din farklılığı sadece tek yönlü bir farklılığa işaret etmez, iki farklı dinin tarihsel ve politik çekişmeleri bir kişinin dinsel kimliği üzerinden ayrımcılık sebebi olabilir.

Böylesi olumsuz algı ve mitler sadece Gürcüler hakkında değildir, aynı zamanda Gürcistan’dan gelen Azeriler hakkında da üretilmektedir. “*Azeriler geleceğine Gürcüler gelsin Türk’ü hiç sevmezler bakmayın tek millet iki devlet söylemlerine. Gürcü’yü yine kullanırız Azeri’yi öyle her yerde kullanamayız*” (KM) ifadeleri aslında Gürcülerin gelmesinden yana olduklarını fakat bir yandan da denetim ve baskıyı sürdürmek istediklerini göstermektedir. Gürcü tarım işçisinin her türlü kullanma iddiası aslında var olan Gürcülerin toplum içerisinde ne kadar alt gruba itilebileceği ve ötekileştirilebileceği ile ilişkilidir. Ne kadar fazla farklılık üretilebilir ve inşa edilebilirse o kadar sömürü araçları devreye girecektir. Bir katılımcı bu durumu “*Adam önünden geçiyor Gürcü mü normal mi belli değil*” (KM) şeklinde ifade etmiştir. Benzerliği ortadan kaldırmak ve farklılığı belirgin kılmak için Hitler’in Yahudilerin kurdele ve zil takmalarını istemesi gibi birbirine çok benzer olan Gürcü’yü ısrarla siyah görerek ırksallaştırmak istemektedir (Cantek, 2014, s. 205). Gürcüler sünnetsiz, gâvur, kirli, bereketsiz, Hristiyan ve dil bilmedikleri gibi etnik olarak Gürcü’dür. Ötekileştirilmeye ve sömürülmeye en müsait olanlar bunlardır. Fakat Azeriler sünnetli, Müslüman, etnik soydaş ve dil bilmektedir. Azeriler bu bağlamda öteki oluşturulmaya müsait değillerdir. Bu liberal ve kapitalist sistem içerisinde ucuz emek için bazı gruplar iş gücü piyasalarında kaybolabilir, parçalanabilir ve yeniden doğabilir. Fakat her zaman bir “*zenci*” yani öteki üretilir. Eğer etrafta hiç “*zenci*” yani öteki yoksa ya da belli rolleri oynamak için ötekilerin sayısı yetersiz ise “*beyaz zenciler*” icat edilir (Balibar ve Wallerstein, 2007, s. 47).

Gürcülerin bu şekilde kimlik ve gündelik hayata ilişkin sosyal yaşantıları üzerinden ötekileştirilmesinin altında bazı ekonomik gerekçeler yatmaktadır. Bu gerekçelerin ilki Gürcülerin yaş çay fiyatının düşmesinde etkili oldukları iddiasıdır. “*Gürcüler yüzünden çay 1800 TL oldu (düştü anlamında)*” (NS) ifadesi bunu kanıtlamaktadır. Bu iddianın altında yatan şey normalde çay hasadını ailenin yapması durumunda 15-20 günde bir aile bir sezonda tüm çay hasadının bitirirken, Gürcüler ile beraber bir aile çay hasadını 10 günde bitirebilmektedir. Özellikle mesai ile çalışan aileler genelde hafta sonları çay hasadı ile ilgilenmektedir. On günlük gibi kısa bir zamanda çayın toplanması çay alım yerlerinde yoğunluğa sebep olduğundan özel sektör bu yoğunluğu

fırsata çevirerek çay alım fiyatını düşürmektedir. Çünkü çay bitkisi toplandığı gün satılmak zorundadır, satılmadığında kızışma, çürüme ve kuruma başlamaktadır. Çay fiyatının düşmesinin sebebi böylelikle Gürcülerin varlığına bağlanmaktadır. Hâlbuki burada söz konusu olan Gürcülerin bir sonuç olduğu gerçeğidir. Çay bölgesindeki demografik dönüşüm, ailelerin gelirlerini çeşitlendirmek için başka sektörlerde çalışmaları, miras yolu ile çay tarım arazilerinin bölünmesi ile birlikte ailenin geçimi için yeterli olmaması vb. faktörler etkili olurken bunun sebebi olarak Gürcüler görülmektedir. Çay hasadı bir yıl içerisinde üç kez gerçekleşmektedir, fakat Gürcülerin iş gücü açığı kapatması ile birlikte çay hasadının hızlanması bir yıl içerisinde dördüncü kez hasat yapılmasına imkân tanıdığı gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Bu olumsuz tutumlar ve mitlere ilişkin ikinci ekonomik gerekçe kazandıkları paraların fazlalığı üzerinedir. Bu mit o kadar kuvvetlidir ki bunu uzun bir alıntı dizisi ile göstermek istiyoruz:

Bunlar Kendirli 'den "4-5 trilyon" kazanıyorlar (MA).

Bunlar köyün ekonomisine "darbe" vurmaktadır. "500 bin lira" para gidiyor buradan (RT).

Çayın geleceği tehdit altındadır. Üretici, fabrika ve tüketici zararda "kârlı çıkan sadece Gürcülerdir." 500 trilyon senede para gidiyor (OKR).

Acı Gerçek: "70 Milyon Dolar" Gürcülere Gidiyor! ÇAYŞİAD, Türkiye'de çay sektörünün tanıklık ettiği karmaşık tabloyu kanıtlar nitelikte; rapora göre Türk çayının geliri Gürcü işçilerin masraflarına harcıyor.¹

Rize'de her Yıl "500 Trilyonu" Çay Toplayan Gürcüler Ülkelerine Götürürken, Rizelilerin İŞKUR Önündeki İzdihamı Düşündürüyor!²

Toplamda 1 milyon 200 bin ton civarında yaş çay üretildiğini ve bunun yarısından fazlasını yabancı işçilerin topladığını dikkate aldığımızda "400-500 milyon lira" değerinde bir paranın işgücü bedeli olarak yabancılara ödendiğini rahatça söyleyebiliriz.³

Yukarıda yer alan ifadelerin bir kısmı katılımcılara ilişkin olduğu halde bir kısmı medyada yer alan ifadelerdir. Özellikle ilgili medya kaynağı Gürcüler üzerinden şaşırtıcı bir şekilde algı ve mit üretmektedir. Bunları yaparken de zıtlıkları kullanarak kademeli srteotipleşme yapmakta ve meşrulaştırmak için kültüre göndermede bulunarak eylemleri hizalamaktadır. Gürcülerin ne kadar kazandıklarına ilişkin rakam oldukça belirsizdir. Tahmin edilen rakamlar 5 milyon ile 500 milyon arasında değişmektedir. Gürcülerin kazandıkları paralar ile çay bölgesindeki işsizlik rakamları karşılaştırılarak işgücü arzının yerel iş gücü piyasalarından karşılanması gerektiği önerisi de sunulmaktadır. Bu konu tartışma bölümünde ele alınacaktır. Bu öneriler bölge gerçeği ile yüzleşmemekten kaynaklı olarak hata içermektedir. Yukarıda ifade edilen

1 <https://bit.ly/38iOTMH> Son Erişim Tarihi: 21.04.2019.

2 <https://bit.ly/2OyboGu> Son Erişim Tarihi: 21.04.2019.

3 <https://bit.ly/3qsZKtB> Son Erişim Tarihi: 21.04.2019.

rakamların gerçeklikle ilgisi yoktur. 2017 yılında ÇAYKUR ve özel sektör toplamda 1.400.000 ton yaş çay alımı yapmıştır. Eğer yukarıda ifade edildiği üzere Gürcüler tarafından toplandığı iddiası doğru kabul edilirse (tonu 500 TL üzerinden), Gürcüler bir dönemde 350 milyon TL kazanmaktadır. Bu rakam afaki olarak tahmin edilenden çok daha düşüktür. Bunun yanında ÇAYSİAD'ın (2017)⁴ tüm çay bölgesinde organik çay tarımına geçiş için yaptırmış olduğu anket çalışmasına göre çay tarımı ile uğraşanların %58'i kendi çayını toplarken %32'si işçi kullanmaktadır, geride kalan %10'u ise çayını yarıcılık usulü ile toplatmaktadır. Bu %32 toplam yaş çay üretiminin %32'sine karşılık gelmemektedir. Çünkü çayını işçi ile toplatılan ailelerin kaç dönüm arazisi olduğu bilinmemektedir. Ayrıca %32'nin ne kadarının Gürcü ne kadarının yerel iş gücü piyasalarından karşılandığı belirsizdir. Bu oran üzerinden Gürcülerin çayın %32'sini topladığı varsayılırsa 448.000 ton yaş çay topladıkları ve 224.000.000 TL kazandıkları ortaya çıkmaktadır ki bu rakam yukarıda ifade edilen tahminlerin çok çok altındadır. Ayrıca Gürcülerin toplamış olduğu 448.000 ton çay üzerinden işverenler kilogramını ortalama olarak 2,17 TL'den sattıkları düşünülürse kazanmış olduğu para 972.000.000 TL olmaktadır. Bu miktarın içinde Gürcülerin kazandıkları paranın oranı %23. Başka bir deyişle bu hesaba göre Gürcüler işverenlere kazandırdıkları her 100 TL'nin 23 TL'sini emek karşılığı olarak almaktadır.

Bu gerçekliğe karşılık olarak gözden kaçırılan şey Gürcülerin Türkiye'de kazandıklarına karşılık olarak Türkiye'den Gürcistan'a giden sermaye ve işçilerin ne kadar kazandığıdır. Gürcistan'da 350 civarında Türkiyeli firma aktif olarak çalışmakta ve bu firmaların 1 milyar dolar yatırımı bulunmaktadır⁵. Bu yatırımların sonucunda inşaat, turizm, tekstil, sanayi, hidroelektrik santralleri gibi alanlarda önemli miktarlarda kâr elde edilmektedir. Gürcistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi ve ürünlerine bakıldığında Gürcülerin çay hasadı üzerinden kazandıkları dolaylı olarak Türkiye'ye geri dönmektedir.

Gürcüler üzerinden üretilen mitler ve olumsuz yargılar bazı durumlarda biyolojikleştirilmektedir. Mitin biyolojikleştirilmesi, mit zaten mücadelesi zor bir olgu iken biyoloji, mücadeleyi daha da zorlaştırmaktadır. Biyolojikleştirilen mit böylelikle insanların elinden tüm mücadele araçlarının alınmasına sebep olmaktadır. Çay bölgesinde bitkinin öz suyunu emerek hayatta kalabilen, zıplayan ve uçan bir kelebek türemiştir. Bu kelebek oldukça arsız bir türdür. Bunun yanında yine tek bir gövdeden türeyen ve bu gövdeden birçok parçaya ayrılarak önüne gelen her şeyi örten yassı dikenli bir bitki çoğalmıştır. Bu bitki de oldukça arsız bir türdür. Kelebeğin ismi ulusal gündemde Türkiye ile İsrail arasında bir tartışma gerçekleştiğinde “İsrail Kelebeği” olmaktadır. Fakat yerel ölçekte “Gürcü Kelebeği” olarak kullanılmaktadır. Böylece kelebek üzerinden grup karşılaştırılması (*Group Comparison*) yapılarak İsrail'e olan

4 <https://bit.ly/3btwJK3> Son Erişim Tarihi: 21.04.2019.

5 <https://bit.ly/30q37Hb> Son Erişim Tarihi: 21.04.2019.

öfkenin bir benzeri farklı bağlamlarda Gürcülere yansıtılır. Hem bu arsız kelebeğin hem de bitkinin Gürcülerle, Gürcistan'dan yayıldığı ve onlarla beraber yüksek alanlara taşındığı miti üretilmektedir. Bitkiye de yerel halk “*şeytan kuyruğu*” ismini vermiştir. Kelebeğin kan emici, verimi düşürücü etkisi, talan etme, bitkinin arsızlığı ve önüne geleni yıkma hali Gürcü tarım işçisi olmak ile örtüştürülmüştür. Bitkinin ve hayvanın biyolojisinde olan yayılma hali ve istila etme durumu Gürcülere yansıtılarak aslında Gürcülerin biyolojik olarak yayıldığı, orayı istila ettiği miti üretilmektedir. Bir katılımcı daha da ileri giderek “*Bunların (Gürcülerin) gelmesiyle beraber köyde köpek sayısı arttı*” (RT) demiştir (Dehumanization). Gürcülerin çay toplarken arta kalan yiyecekleri bahçeye atmaları ile köpeklerin bunları yiyerek üredikleri iddia edilmektedir. Burada da biyolojik olan üreme toplumsal olan Gürcülerin gelişi ile özdeşleştirilmektedir. Bu algı hem katılımcılar tarafından hem de ilgili medya tarafından ifade edilmiştir. Aşağıda medyanın üretmiş olduğu algıyı aynen aktarıyoruz:

“*Kim Bu Gürcü İşçi Zulmüne Dur Diyecek!*”

Daha önce isimleri “birçok cinayete” karışan ve Rize’ye çay toplamak için getirilen Gürcü işçiler artık iş beğenmez oldu. Bunun son örneği İyidere ilçesi Büyük Çiftlik Köyü’nde yaşandı. Ülkelerindeki ekonomik sıkıntılar nedeniyle Türkiye’nin “sahip çıktığı” ve kaçak da olsa Rize de çay tarlalarında çalışmalarına “göz yumulan” Gürcü işçilerin “karnı doydu” galiba. Gürcülerin şımarmasının “en büyük suçlusu” da onları çalıştıran Rizeli simsarlardır. Çay müstahsillerinin haklarını korumak yerine Gürcülerin çıkarlarını kollayan simsarlar, fiyat artışının da ana sorumlusu olarak “gösteriliyor.” Bu gidişle Gürcüler Rize’yi iyice “işgal” edecek. Ve bizler buna hep seyirci kalacağız. (Kaynak: Çay müstahsilleri⁶)

Yukarıdaki ifadelerde Gürcülerin varlığı “zulüm” olarak tanımlanmaktadır. Konunun cinayetle ilgisi olmamasına rağmen işveren ile Gürcü arasında gerçekleşen bir tartışma cinayet hatırlatması yapılarak verilmektedir. Cinayet ifadesiyle Gürcü olma ifadesi yan yana konularak tüm Gürcüler kriminalize edilmektedir. Gürcülerin çay tarımı için geliyor oluşlarını “sahip çıkmak” olarak tanımlarken bir yandan da “göz yumulan” ifadesi ile bir paradoks üretmektedir. Başka bir deyişle sahip çıkan ile göz yumanı aynı kişide yani “Türkiye’de” birleştirmektedir. Milliyetçi bir söylemle hareket eden yazar en büyük suçluyu “simsarlar (aracılar)” olarak görür. Yazar ayrıca aracılardan rolünü değerlendirirken aracılardan Gürcülerin hakkını savunduğunu iddia etmektedir. Aracıların tüm süreçten sorumlu olduğunu ifade eden yazar “gösteriliyor” ifadesiyle belirsiz fakat genel bir özne kullanarak böyle bir bakış açısının aslında tüm çay bölgesinde olduğunu örtük bir şekilde iddia etmektedir. Gürcülerini sonunda “işgalci” olarak tanımlayıp ilgili habere son vermektedir. İlgili yazarın Gürcülere yönelik yapmış olduğu tüm haberlerde yukarıdaki üslubu kullanmaktadır. Kendi kişisel düşünce ve öfkelerini haberin sonunda “Kaynak: Çay müstahsilleri” ifadesini kullanarak düşünce ve öfkelerinin genelin görüşü ve rahatsızlığı olarak sunmaktadır. Medyada yer alan biçimiyle Gürcülerden bahsedilirken *Türk Çaycılığı, Türk müstahsili, Karadeniz’in*

6 <https://bit.ly/3vaow5a> Son Erişim Tarihi: 21.04.2019

gerçek sahipleri ifadelerinden sonra *Gürcüler akın etti, istila etti, hâkim oldu* (OKR) gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadeler ile birlikte gerçekte var olmayan etnik bir çatışma ve temelde işçi olma üzerinden bir araya gelen Gürcüler, Türk-Gürcü çatışması kavramlarının içine zorla çekilmektedir. Böylece bölgenin milliyetçiliğine göz kırparak bireysel öfkesini genelleştirmek istemektedir.

Buradaki başka çelişki, bu medya sahibi kişinin kardeşleriyle ortak yürüttükleri çay fabrikalarında Gürcü işçi çalıştırmaları; kardeşlerinin işçi alımında aracılık işi yapmaları ve kendi çaylarını bu Gürcülere toplatmalarıdır. Bu olayın hatırlatılması üzerine kendi Gürcülerinin Müslüman olduklarını, diğer Gürcüler gibi olmadıklarını, “*bizim*” gibi olduklarını ifade ederek istila ve akından beslendiğini itiraf edip süreçten kendilerini hariç tutmuştur. Burada kökenler ve kimlikler kader haline getirilmektedir. Öyle ki Emniyet Müdürlüğü’nde Gürcüler ve suça ilişkin algılar üzerine görüşme yapmaya gittiğimde aşırı dozdan öldüğü iddia edilen Gürcü’nün metruk bir evin balkonunda ölü bedeni bana gösterildikten sonra “*Gürcü’nün burada ölmesinin tek suçlusu kendisidir, vatanında ölmemesidir*” (AŞ) ifadesi kullanılmıştır. Milliyetçilik ve din söylemleri ile Gürcüler üzerinden mitler üretilerek ötekileştirilmektedirler. Bu mitlerin üretilmesini sağlayan birçok faktör olduğu gibi buna karşılık olarak işveren ve araçlar, Gürcülerin buraya gelmezlerse aç kalacaklarını (AA), burada kazandıkları paralarla orada ev aldıklarını (AB), onların bize ihtiyacı olduğunu bu sebeple onların bizi değil bizim onları kullanmamız gerektiğini (AA) ifade ederek hem dışlamayı hem de sömürüyü meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Bölgedeki bu algı ve haksızlıklar karşısında Gürcüler memleketlerine döndüklerinde kendileri de yeniden mit üretmektedir. Haksızlıkları yapan ve Gürcüleri ötekileştiren kişilerin ortak kimliği “*Türk*” ve “*Müslüman*” olmalarıdır. Bu durum Gürcistan’daki Türk ve Müslüman gruba karşı bir mesafe geliştirmelerine sebep olmaktadır. Gürcü etnik gruba dâhil olup Müslüman olanlar, Gürcü olmaya ihanet etmiş olarak görülmektedir. Nitekim Türkiye’de İlahiyat okumuş ve Batum’da imamlık yapan Gürcü bir hoca: “*Türkiye’den dönen, bir şekilde haksızlığa uğramış ve ötekileştirilmiş Hristiyan kişiler Gürcistan Müslümanlarına: onlar da (Türkiyeliler) Müslüman alkol içmiyorlar fakat hakkımızı yiyorlar*” (SKG) diyerek İslam’a ve Müslüman topluluğuna karşı sosyal mesafe geliştirdiklerinden şikâyet etmektedir. Birbirine komşuluk yapan halkların yıllar süren etkileşimleri, ortak kültürleri ve yaşanmışlıklarına rağmen birbirine sosyal olarak uzak; paralel bir toplummuş gibi üretilmeye çalışılmaları emek sürecin zarar vermektedir. Hâlbuki bu halklar bir arada, huzurlu bir şekilde biri birini tanıyarak ve bir arada öğrenerek çok mesafe kat edebilir.

Döngüsel Hareket Edenlerin Gündelik Yaşamında Ayrımcılık ve Sömürü

Yukarıda Gürcüler üzerinden ifade ettiğim (yazarlardan bir tanesi) ayrımcılık ve mitleri saha çalışması sırasında yaptığımız katılımlı gözlem notlarında aramaya

çalışacağız. Katıllımlı gözlem kararını almadan önce bu fikri aile ve yakın çevrem ile paylaşmışım. Çünkü onların bu karara vereceği tepki Gürcülere bakışın bir ifadesi olacaktı. Bu paylaşım üzerine; “*Seni keserler, döverler, paranı telefonunu çalabilirler, giderken telefon ve cüzdan götürme*” gibi nasihat/tepkiler ile karşılaştım. Genelde Gürcülerin pis olduğu sürekli olarak bana ifade edilmişti. Onların yataklarında nasıl uyacağım sorgulanmıştı. Çünkü ben de onların kirleriyle kirlenecektim! Kir veya pislik aslında metafor olarak bir şeyin olmaması gereken yerde olmasını ifade eder. Çorbaya daldırılmış bir kepece tenceredeyseniz kirlilik söz konusu değilken aynı kepecin yatak odasında olması kirliliktir. Ayakkabının ayakkabılıkta olması kirlilik değilken ayakkabının yemek masasında oluşu kirliliği ifade eder. Gürcülerin kirli ve pis oluşunun yukarıdaki bağlamda “*olmaması gereken yerde olması*” olarak toplumsal karşılığı olsa gerek. Bu söylemlere rağmen cüzdanım ve telefonumu yanıma alarak yaşadığım yerden farklı olan başka bir kasabaya gittim.

Gürcülerle Türkçe, gündelik hayat ve problemleri hakkında gece 12’ye kadar sohbet ettik. Yemek yeme üzerine çok ısrar ettiler fakat tok olduğum için bunu kabul etmedim. Derme çatma ve atık kalas ve işlem görmemiş odunlardan yapılmış yataklardan birinde bana yer gösterdiler. Bu yapılmış yataklar boydan boya bir odayı kapladığından çift kişilik yatak olmaktan çıkıp bir düzinelik yatağa dönüşmüş. Erken kalkacağımızdan 12’de uyumak için odalardaki yatağa çekildik. Oda hem salon, hem yatak odası hem de mutfak işlevi görüyor, o akşam ise aynı zamanda misafir odası işlevi gördü. Uzun Fransız masaları gibi olan yatakta üç kişi uyumaya çalışıyoruz, daha doğrusu uyumaya çalışan benim. ÇAYKUR’un çay fabrikasının arkasında olan bu evde uykuya fabrikanın kıvrırma makinelerinin uğultusu eşlik ediyor. Genel anlamda ortamda müdahale edilebilecek bir ses varsa uykuya kesinlikle dalamıyorum. Diğerlerinin uykuya dalmasına rağmen üst kattan ve yan odalardan gelen konuşma ve ayak sesleri uyumama engel oluyor. Böylelikle ortamı dinleme fırsatı yakalıyorum (Fabrikanın kıvrırma makinelerinin sesinin nasıl olduğunu bilmeyenler için: iki çamaşır makinesinin yıkama ayarında durmaksızın ritimli çalıştığını düşünün ve buna aynı zamanda mikserli beton karma aracının sürekli döndüğü bir gürültü ekleyin). Uyuduğumuz odanın perdesi olmamakla birlikte pencere çerçevesinde cam da yok. Camın yerine çayın toplanıp konduğu bezi katlayıp çivilerle tutturmuşlar. Beş dakikada bir dışarıdan rüzgârla içeriye giren hava sonrasında odadan dışarıya doğru boşalıyor ve buna eşlik eden çay bezinin ritimli sesi. Bu yaşlı ve rutubetli ev böyle nefes alıyor gibi. Sünger veya pamuktan yatak yerine incecik battaniye kalasların üzerine serili olduğundan tahtaların kesilme yerlerini ve çivilerin nereden çakıldığını sırtınızda hissediyorsunuz. Evet, çamaşır makinesinin olmadığı, sürekli yağmurun yağdığı ayrıca dolaylı olarak nemin fazla olduğu bu yerde ortam ve yatak kirliydi. Fakat olmaması gereken yerde var olan bir kirlilik değildi bu. Olması gereken yerde var olan bir kirlilik.

İlk kez kaldığım herhangi bir yerde ritmik olmayan en ufak bir seste uyanma gibi bir duyum var. Sabah saatini beşe kuran Giorgi’ye beni uyandırmasını söylemişim.

Sabah uyanan diğer kişilerin ortamda yarattığı sese uyanmama rağmen beni uyandırmalarını bekledim. Giorgi'nin uyandırma biçimi oldukça kibardı: Çay bezinden yapılan perdeyi yukarı kaldırarak karanlık odaya doldurduğu aydınlıkla uyandırılıyorum. Uyandıktan sonra çay bahçesine giymek için getirdiğim eski eşyalarımı ve çizmemi giyiyorum. Sabah uyandıktan sonra gündelik hayatın vazgeçilmesi olan tuvalete gitme ihtiyacı için yerini soruyorum. Nihayet gösteriyorlar. Tuvalet geniş bir oda gibi bir yerde ve alaturka en önemli özelliği kapının olmaması, kapının yerinde daha önce perde olan çay bezi burada bu görevi görüyor.

Kahvaltı yapmadan, su geçirmeyen pantolon ve montlarımızı yanımıza alarak evden çıkıyoruz. Pantolon su geçirmiyor fakat havasızlık ve sıcaklıktan terleyerek yine de ıslanıyorsunuz. Ayrıca fazla hareket, sürtünme ve sıcaklıkla birlikte bacak aranızın, koltuk altınızın pişik olma ihtimali çok yüksek. Evden çıktıktan sonra amacım işveren ve aracı kişiye Gürcü olduğum izlenimi vermektir. Gürcüler ve yerel halk arasında duran aracının yanına varıyoruz. Bir işveren gelmiş ve 2500 kg olan çayı toplamak için beş kişi talep ediyor. Bu aracı daha geniş grubu temsil eden Gürcü grup liderine söylüyor. Gürcü grup lideri de Giorgi'ye söyleyip benimle beraber beş kişi oluyoruz. İşveren az Türkçe bilen Gürcü grup liderine *“Efendi çay var boyu çok uzun bunu makasla tek seferde kesmesinler, iki kez kesip boyunu kısaltınlar, yoksa fabrika almıyor”* diyor. Aslında durumu bu şekilde anlatmıyor durumu siz anlayın diye ben böyle yazıyorum. İşveren ve Gürcüler çay literatürüne hâkim olduklarından az kelimeyle çok şey anlatma biçiminde etkili bir iletişimleri var. Böylece Türkçeyi çok iyi konuşmak ile etkili konuşuyor olmak arasında ciddi fark ortaya çıkıyor. İşveren yukarıdaki ifadeleri Gürcü grup liderine söylüyor, Gürcü grup lideri dönüp bana bu ifadeleri Gürcüce anlatıyor ve hiç konuşmadan başımla onaylıyorum. Gürcüce bilmememe rağmen el hareketleriyle aynı şeyi anlattığını anlıyorum. Gürcü olduğumu Gürcülere de inandırmıştım. Gürcü lideri tüm grupları tanımıyor, küçük grup liderini tanıması yeterli. Ayrıca sürekli sabit kişiler yok, hafta sonu öğrencilerin gelip para kazandıktan sonra pazartesi okullarına dönmesi liderin herkesi tanımasına imkân vermiyor.

İşverenin aracına biniyoruz, benimle beraber dört kişi aracın içine Giorgi yine nezaketiyle pikabın kasasına biniyor. Gürcüler arasında tek Türkçe bilen de böylelikle kasada olmuş oluyor. İşverenin aracına binmeden önce kapri ile gelen kişiye, İngilizce, neden pantolon giymediğini soruyorum: Dün de çalıştığını pantolonunu ısladığını ve başka pantolonu olmadığı için böyle gelmek zorunda kaldığını ifade ediyor. Nitekim bu kişi naylon pantolonun içinde akşam üzere pişik oluyor (Kaldıkları yerde pişik kremleri vardı). Aracın içinde işveren çayın nasıl toplanacağına ilişkin bilgileri yeniden söylüyor. Beni Gürcü zannettiğinden kimse onu anlamıyor ve tepki alamayınca *“Aranızda Türkçe bilen yok mu?”* diye soruyor. Gürcüler Türkçe bilmediğinden cevap verip benim Türkçe bildiğimi de haliyle söyleyemiyorlar. Ben de cevap vermiyorum.

Amacım Gürcü olduğumu sanması ve gerçeği öğrendikten sonra iki farklı konum arasındaki farkı tespit etmek ve ona göre konumumun nasıl değiştiğini görmek.

İşveren Rize ile Trabzon'un sınırını oluşturan İyidere akarsuyundan karşıya geçerek bizi Of'un bir köyüne götürüyor. Çay bahçesini gösterdikten sonra sabah işverenin parasını verip aldığımız ayrıca öğle yemeğimizi de oluşturan: kek, salam, balık konservesi, beyaz peynir, fanta, poğaçaya ve ekmelekle kahvaltı yapıyoruz. Kahvaltından sonra çay toplamaya başlıyoruz. Gruptan bir kişi "pis" topladığından yani çay bahçesini bütününe oluşturan parçaların etek kısımlarındaki çayı toplamadığından işveren beni göstererek şunun gibi topla bak o ne güzel topluyor diye uyarıyor. Gürcüler çay toplama işlemini yerli insanlardan öğreniyor değil, çayın nasıl toplanacağı onlara gösterilmiyor, ayrıca işverenler onlarla beraber çay topluyor değil. Gürcüler kilo işi çay topladığından hızlı olmaları önemli ve bu sebeple çay toplarken kendi aralarında konuşmuyorlar. Ayrıca taşıma işini sonraya bırakarak toplama üzerinden emeği tasarruflu kullanıyorlar. Çay toplarken bir sıra bittikten sonra ikinciye başlamadan bir sigara içecek kadar mola veriyoruz. Tonunu 500-600 TL arasında değişen ücret karşılığı topladıklarından çayın ağır gelmesi onlar için önemli bu sebeple yağmurlu havaları tercih ediyorlar ayrıca daha ağır gelsin diye çay bitkisini makasla daha derin toplayarak, otsu bölümün dışında, odunsu bölümden kesme eğilimleri var. Bir ara biri sen de derince topla deyince ona: 4 kilo güzel toplanmış yaş çaydan bir kilo kuru çay üretilirken, kötü toplanmış 6 kilo çaydan bir kilo kuru çay üretiliyor deyince kendisi de benim gibi toplama kararı aldığını gördüm. Bu 4-6 hesabı, çay fabrikasında fabrika maliyetine, bardakta kaliteli çay içmeye kadar önemli bir süreci oluşturuyor.

Gürcüler çay topladıkları gibi çayı taşıyıp araca yüklemektedirler. Aynı zamanda alım yerine gidip çayı satma, alım yerinde çayı havalandırma ve serme işi ile de onlara ait. Aslında 500-600 TL'ye sadece topluyor değil. Bu sebeple öğle saatlerinde iki kişi bu işlerle uğraştığından çay toplayanlar olarak üç kişi kalıyoruz. Dinlenme olacaksa hep beraber oluyor, tek dal sigara beş kişinin ortaklaşa içtiği bir şeye dönüşüyor. Gürcüler işverenin nasıl biri olduğunu bana soruyorlar ben de onlara "ehh" ortalama bir cevap veriyorum. Aynı soruyu onlara sorduğumda "harahura" yani kötü olduğu cevabını veriyorlar. Neden diyorum "parayı çok seviyor" diyorlar. Aslında burada parayı sevmekten kastedilen emek hırsızlığıdır.

Öğleden sonra iki gibi işverene Türkiyeli olduğumu açıklamaya karar veriyorum ve ona "Abi suyumuz bitti bize su getirir misin?" diyorum. "Aa sen bizim gibi Türkçe konuşuyorsun" tepkisini veriyor. Ben buralıyım dediğimde kimliğimi görmek istiyor. Kimliği görmek istemeyi talep eden ile gösteren arasındaki iktidar ilişkisi beni korkutuyor. Ne için burada olduğumu anlatıyorum fakat yine de inanmak istemiyor. Parça parça çayı satmak için köye gittiğinde köy kahvesinde benden bahsettiğini söylüyor. Köylüler ajan olabileceğimi düşündüğü gibi jandarmaya haber vermek

gerektiğini önermiş başka bir grup ise gizli polis olabileceğimi ifade etmiş. İşveren olası bir şey olur diye ben çay toplarken fotoğrafımı çektiğini söylüyor. Demek ki yabancı olma etiketi dışında yerliyken yabancı gibi davranmak bu etiketlere sebep oluyor. İzin gerektirmeyen böyle bir araştırma için valilikten izin almanın ne kadar gerekli olduğunu anlamış oldum. Çünkü işvereni o yazıyı göstererek ancak ikna edebildim. Valilik izin vermiş olmasına rağmen izin dilekçemi emniyete göndermiş olması ve yazıda “*Bu şahıs arananlar listesinde olmamakla birlikte...*” ile başlayan ibarenin olması mülki idarenin bilimsel bir çalışmayı nasıl da kriminal bir tehlike ihtimali olarak gördüğünün ispatı olarak yorumlanabilir. İşvereni buralı olduğuma ikna ettikten sonra konumum hemen değişiyor ve aracı konumuna yükseliyorum. Gürcüler bir şey isteyip söyleyecekleri zaman bana söylettirdikleri gibi işveren de onlara bir şey söyleyeceği zaman benim söylememi istiyor.

Hava sıcak ve nemli olduğundan gömleklerin düğmelerini açıp ferahlamak kaçınılmaz oluyor. Kollarında ve gövdelerinde onların simgesel sermayelerini “*ifşa*” edecek Hristiyanlığa ait dövme simgeler ve haçtan yapılmış kolyeleri var. Grubun yaşlı üyeleri bu gençlere bunları kapamaları konusunda öğüt veriyor; hem mahremiyet hem de olası tehlike ve dışlanmaya karşı korunmak için. Gürcü grupların buldukları yerleşim yerlerinin muhafazakârlık durumlarına göre geliştirdikleri taktikler oldukça çeşitlidir.

Öğle yemeği sonrasında işverenin Gürcülere mesafesini ölçme adına, Gürcüler işverenden şarap veya bira getirmelerini söylüyor. İşveren bu isteğe karşılık olarak “*içki haram*” diyor. Belli süre sonra işveren bana: “*sen bunlardan yevmiye alacak mısın*” diyor “*almayacağım benim yevmiyemi onlar alacak*” diyorum. Bunun üzerine “*o zaman senin yevmiyeni vermeyeyim*” diyor, “*olur mu öyle şey*” diye çıkışınca şaka yaptığını söylüyor. Bir yandan şarap haramken öte yandan emeğe el koyma konusunda herhangi bir etik tavır ortaya konulmuyor. Araştırmanın amacının ne olduğunu söyleyince de *devleti karalayacak bir şey yazma hep bizim taraftan yaz, biz bunlardan şikâyetçiyiz* demişti. Bir yönüyle kendi kişisel sömürsünü görünür kılmak “*devleti karalayacak*” bir şey olduğunu ima etmektedir.

Akşam altıya kadar ancak çay toplama işini bitiriyoruz ve çay bezlerini araca yükleyip alım yerine gidiyoruz. Alım yerine gitmekle beraber köy kahvesinden üç kişi (yani ajan ve polis olduğumu söyleyenler) alım yerine gelerek iktidar kurup ajan veya polis olup olmadığına karar vermek istiyorlar. Nihayet onları ikna ediyorum. Bu kişiler 40 sene önce benim köyüme (Kendirli) gelip çay işçisi olarak çalışıyormuş, tabi o zamanlar çay elle toplanıyormuş, günlük yevmiye olarak 2,5 kuruş alıyorlarmış. Sorgulamaya gelenlerin *sorguya çekildiği* bir süreç yaşayarak bilgi üretimine yine de katkı sunmuş oldular. Gürcüler alım yerinde kantara çay koyarken işverenden önce çayın kaç kilo geldiğine bakıp not alıyor. Bu davranışları kilo üzerinden haklarının

sürekli olarak yendiğini gösteriyor. Topladıklarından daha az kilolar söylenerek daha az para verilmiş. Güçlünün stratejilerine karşı zayıfın inşa ettiği taktik. Gürcülere oldukça kaba davranan bir çay eksper ve onunla iş birliği yapan işveren 2600 kg gelen çayın 2405 kg geldiğinin söylenmesine sebep oluyor. Buna Gürcüler, en çok da Türkçe bilen Gürcü, itiraz ediyor ve gergin bir hava hâkim. Israrlarına rağmen bu yanlış düzeltilmiyor.

Sonuç

Bu çalışmada Gürcistan'dan Türkiye'ye çay hasadı için gelen Gürcülere yönelik üretilen ayrımcılık ve mitler incelenmiştir. Ayrımcılık ve mitler Gürcüler üzerinden incelense de esasen bu tüm göçmen ve yerli halkların ötekileri ile ilgili bir süreçtir. Gürcüler ve temelde ötekiler emek sürecine dahil edildiklerinde insanlıktan çıkarılır, toplumun dışına itilir, bir karaktere indirgenir, politik etiket ile yaftalanır ve grup karşılaştırması ile tüm karşı eylemler meşrulaştırılır. Arka plandaki bu süreç emeğin Gürcüler üzerinden etnikleşmesine sebep olur. Emeğin etnikleşmesi Gürcülerin artı değerine el konma sürecini de kolaylaştırır. Böylece Gürcü emeğine aracı, işveren, fabrika, esnaf, Sarp sınır kapısından çay bahçesine kadarki süreçte el konulur. Bu süreç hem Gürcistan hem de Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalar ile de yakından ilgilidir. Çünkü öte taraftan Gürcistan'daki Türk ve Müslüman grup belli ayrımcılık ve mitler üzerinden etnikleştirilerek ucuz emek olarak iş gücü piyasalarına dâhil edilirler. Gürcülerin çay emek piyasasına dâhil olmasının hem Gürcistan hem de Türkiye ölçeğinde demografik dönüşüm, neoliberal politikalar ve tarihsel arka plan olmakla birlikte esasen Türkiye'nin mevsimlik yerli emek hareketliliğinin çay piyasalarına dâhil olmamasının nedeni de benzer şekilde ayrımcılık ve mitlerdir⁷. Çünkü fındık hasadına kadar gelebilen Kürtler çay emek piyasasına dâhil olamamaktadır. Mevsimlik tarım işçiliği Türkiye'de Kürtler üzerinden etnikleşmeye ve feminizasyona uğramasının yanında çay bölgesinin Kürtlere yönelik bakışın oldukça dışlayıcı olması Kürtlerin bu piyasaya girmesini engellemektedir. Gürcülerin yerine pandemi sürecinde çay bölgesi ihtiyaç duyduğu emeği kendi bölgesinden karşılamıştır. Bu emek daha çok aile emeği şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun yanında bölge halkına göre müstakbel doğu olan Ardahan, Kars ve Erzurum'dan Kürt işçiler getirmişlerdir. Fakat çay işi uzmanlık gerektiren bir iş olduğu için Kürtler çay toplamadan ziyade, taşıma, alım yeri ve fabrikalarda çalışma şeklinde emeklerini kullanmıştır. Gürcülere bakışın ürettiği ayrımcılık ve mitleri yerel mevsimlik tarım işçiliğinin üretimine uyarlamak bu anlamda mümkündür.

İktidar yapıları ve tahakküm biçimleri gündelik hayatın içine o kadar işlemiştir ki çoğu zaman görünmez olurlar. Bu görünmez olma hali aslında dışarıdan bir bakış ile görünmez olur. Fakat içeriden bir bakış veya iktidara maruz kalındığında oldukça

7 Çay bölgesindeki emek süreçlerinin etnikleşmesi ve feminizasyona uğraması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız (Öksüz & Özgür, 2022).

görünür olurlar. Bu görünür olma haline cevap olarak ya boyun eğme ki bu oldukça nadir gerçekleşir, ya da başkaldırı şeklinde gerçekleşir. Bu başkaldırı veya çeşitli cevap biçimleri iktidara rağmen ortaya konduğundan fark edilmeden yapılır veya yapılmak zorundadır. İktidar ve tahakküm belli eşik değere ulaştığında artık ezilenin verdiği cevap oldukça sesli hale gelir. İktidar ve onun altında ezilenlerin buna katlanmak zorunda olması ikisi arasındaki çıkar ilişkisine bağlıdır. Tahakküm karşısındaki sessiz eylemin pratiği de bu ilişkide yatmaktadır. Buna rağmen iktidar tahakküm kurarken de ölçüyü kaçırmaması gerekir, çünkü çıkar ilişkisinde olan yalnız tahakküme maruz kalan değildir. İktidar tahakküm kurduğu şeyin yerine ikame edebilecek bir şey-kişi bulunduğu ve bu bulunduğu şey-kişi öncekinden daha fazla tahakküm kurmaya elverişli ise şiddetini ve sömürsünü arttırabilir. Bu durum karşısında tahakküm altında olanların buna verdikleri cevabın niteliği ve formu da değişebilir. Bu şekilde betimlenen ve kavramsallaştırılan iktidar ve tahakküm o kadar büyür ki gündelik hayatta bir karşılığı yokmuş veya hapishanevari bir mekâna işaret ediyor gibi gözükebilir. Hâlbuki bu iktidar için tahakküm, hayatın herkes için mümkün olması için herkesi zorlayan bir baskı sözleşmesidir. Gündelik hayat içerisinde bizi içine alır ve sıkı sıkıya yönetir. Her gün uyandığımızda üzerimize yüklediği sorumlulukla bizi ezer. İktidar dallarını uzatır, gündelik hayatımıza sızar, hayatın tüm labirentlerinde dolaşır, derinliklerini işgal eder (De Certeau ve ark., 2015, s. 167). De Certeau (2008) iktidarın nasıl üretildiğinden ziyade zayıf tarafından bu iktidarın nasıl tüketildiğini inceler. Bunun için de iktidarın yapmış olduğu her eylemi strateji olarak tanımlar. Buna karşılık olarak iktidarın stratejisine karşı olarak zayıfın üretmiş olduğu şeyleri de taktik olarak yorumlar. Taktik, stratejilere karşı zayıfın sanatıdır. Başka bir deyişle zayıfın sanatı taktiğe karşı yeniden stratejidir. Taktik erkin yoluyla tanımlanır oysa strateji, erkin varlığının ön kabulüyle hareket eder (Wacquant, 2011, s. 50–52). Zayıf sürekli olarak iktidarı parçalamaya çalışır ve onu tüketerek yeniden yazar. Böylece stratejiye karşı taktik ve taktiğe karşı strateji üretilerek sonsuz bir döngü ortaya çıkar. Stratejinin hâkim olduğu alanda zayıf gelişir, egemenin altında kendi oyununu kurar, kamusal alanda fark edilen iktidarın çatlaklarından sızar (Deniz ve ark., 2016, s. 69). Taktik iktidara rağmen bir araçsa o halde taktik iktidarın yokluğu ile tanımlanabilir. Nitekim yürürken bile taktikler devreye sokulur; kestirmeye saparlar, sağa sola bakınırlar, dururlar ve yeniden yürürler. Taktik stratejiyi bozar ve çarpıtır (Deniz ve Kentel 2016). Duygularını gizler, sahte bir itaat ve cehalet sergiler, bilmezden gelir fakat tüm bunlar işe yaradığı ölçüde sürdürülür (Alpman, 2016, s. 292–328).

Tüm bunlara rağmen Gürcüler bu ayrımcılık, mit ve emek sömürsüne karşılık olarak bazı taktikler geliştirmektedir. Gürcüler arasında hem köken bölge hem de hedef bölge açısından bir ağ bağlantısı vardır. Her bir Gürcü işçi bu ağ bağlantısı içinde yer almaktadır. Gürcüler emeğinin sömürüldüğünü, ötekileştirildiğini ve haksızlığa uğradığını düşünüyorsa bu bilgi Gürcülerin ağları yoluyla harekete geçmektedir. Çay alım yerlerinde kantara bakıp kiloyu not alma, çayı daha derinden keserek odunsu

kısmını çaya dâhil etme, bazen çay bezinin içine ot, toprak ve taş koyma ve bahçenin yakınında dere varsa çay bezini dereye sokarak ıslatma gibi topladığı kiloyu arttırmaya yönelik eylemleri vardır. Bunun yanında yürürken çay bitkisinin ortasına basarak bitkiye zarar verme şeklinde de gündelik muhalefetini gösterebilmektedir. Gündük çalıştığı için taşıma, toplama ve satma faaliyetlerine karşılık olarak ayrı ayrı ücret talep edebilmektedir. Çünkü Gürcülerden önce bu tür faaliyetler ayrı ayrı ücretlendirilmekteydi. Ayrımcılığa karşılık olarak Gürcistan'dan gelen Müslüman halklardan olduğunu ifade etmesi açısından isimlerini Türk-Müslüman isimler olarak ifade etmektedirler. Kimi zaman da haç şeklinde dövme ve kolyelerini saklayabilmektedirler. Bu taktikler sadece aracıya yönelik değil bazen işverene yönelik de olabilmektedir. Bunlar da işverene sigara aldırma, işi bırakma, işi yavaşlatma, hastayım gelemem deme gibi taktiklerdir. Bazı durumlarda bu taktikler esnafa yöneliktir; şayet bir alternatif yoksa ve sırf Gürcü olduğu için bir ürüne mevcut fiyatından daha fazla ödediğini düşünüyorsa ufak tefek bazı şeyleri para vermeden alabiliyorlar. Bazı Gürcüler belgesiz olduklarından polis ile karşılaştıklarında kimi zaman Türkçe bilmesine rağmen Türkçe bilmiyorum, bazen de çok iyi Türkçe bilme üzerinden yerli halk rolü yapabilmektedir. Bunun yanında tüm bu ayrımcılık ve mitlerden kaçma adına ayrıca ekonomik geliri de arttırmak için de yarıcılık faaliyetleri yapmaktadırlar.

Gürcistan'dan Türkiye'ye çay tarımı için emek hareketliliğinde bulunan Gürcüler hedef bölgelerinde bir dizi ayrımcılığa maruz kalmıştır. Bu ayrımcılık yukarıda ifade edildiği haliyle belli koşullar altında yeniden üretilmektedir. Ki gündelik hayata ilişkin bölümde bu durum ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Tüm bunlara rağmen Gürcüler bu ayrımcılık ve mitlere karşı kendi taktiklerini sergilemekte, bununla müzakere etmekte ve yeniden bir oyun kurmaktadırlar. Bu çalışmadaki süreçler ve yapıların başka bir emek piyasasında başka bir grubu anlamaya da katkı sunacağını umuyoruz. Bu süreçleri daha iyi anlamak için ayrımcılık süreçlerinin emek piyasalarına, kapitalizme nasıl eklendiğini ve yerel ve ulusal emek piyasalarında konumların nasıl değiştiğine odaklanmak gerekmektedir.

Not: Bu çalışma "Gürcistan'dan Türkiye'ye Döngüsel emek Hareketliliği: Süreçler, Paternler ve Sonuçlar" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: This study is based on the master's thesis titled "Gürcistan'dan Türkiye'ye Döngüsel emek Hareketliliği: Süreçler, Paternler ve Sonuçlar".

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Alpman, P. S. (2016). *Esmer yakalılar: kent-sınıf-kimlik ve Kürt emeği*. İletişim Yayınları.
- Balibar, E. & Wallerstein, I. (2007). *İrk ulus sınıf: Belirsiz kimlikler*. DABAA.
- Banks, A., Billings, D., & Tice, K. (1993). Appalachian studies, resistance, and postmodernism. In S. L. Fisher (Ed.), *Fighting back in Appalachia: Traditions of resistance and change* (pp. 283–302). Temple University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt14bt566.18>
- Bar-Tal, D. (1989). Delegitimization: The extreme case of stereotyping and prejudice. In D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. W. Kruglanski, & W. Stroebe (Eds.), *Stereotyping and prejudice* (pp. 169–182). Springer.
- Berger, B. (1966) Suburbia and the American dream. *The Public Interest*, 2, 80–91.
- Cantek, F. Ş. (2014). *Kenarın kitabı*. İletişim.
- Certeau, M. D., Giard, L., & Mayol, P. (2015). *Gündelik hayatın keşfi II konut, mutfak işleri*. Dost Kitapevi.
- Cioran, E. M. (2003). *Çürümenin kitabı*. Metis Yayınları.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi –I: eylem, uygulama, üretim sanatları*. Dost Kitapevi.
- Deniz, A. & Kentel, F. (2016). De Certeau: operasyonlar, strateji, taktik ve kent. *Tarih Okulu Dergisi*, XXV, 747–761. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh888>
- Deniz, A. Ç., Ekinci, Y. & Hülür, A. B. (2016). “Bizim müstakbel hep harap oldu”: Suriyeli sığınmacıların gündelik hayatı: Antep-Kilis çevresi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Göregenli, M. (2012). Ayrımcılığın meşrulaştırılması. K. Çayır & M. Ayan Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar içinde* (s. 61–73). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kopper, B. A. (1996). Gender, gender identity, rape myth acceptance, and time of initial resistance on the perception of acquaintance rape blame and avoid ability. *Sex Roles*, 34(1-2), 81–93.
- Lerner, M. J. (1980). The belief in a just world. In M. J. Lerner (Ed.), *The belief in a just world* (pp. 9–30). Springer.
- Opotow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1), 1–20.
- Opotow, S., Gerson, J., & Woodside, S. (2005). From moral exclusion to moral inclusion: theory for teaching peace. *Theory into Practice*, 44(4), 303–318.
- Oren, N., & Bar-Tal, D. (2007). The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli–Palestinian case. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(1), 111–126.
- Öksüz, M. & Özgür, E. M. (2022). Emeğin etnikleşmesi ve feminizasyonu: çay tarımında kadın ve Gürcü emeği. *Coğrafya Dergisi*, 43, 55–75. <http://dx.doi.org/10.26650/JGEOG2021-845700>
- Smith, G. (1996). Madam and Eve: A caricature of black women’s subjectivity? *Agenda*, 12(31), 33–39.
- Stokes, R., & Hewitt, J. P. (1976). Aligning actions. *American Sociological Review*, 41, 838–849.
- Streicher, H. W. (1974). The girls in the cartoons. *Journal of Communication*, 24(2), 125–129. <http://dx.doi.org/10.1111/j.14602466.1974.tb00377.x>
- Su, S. (2009). *Hurafeler ve mitler: halk İslam’ında senkretizm*. İletişim Yayınları.
- Wacquant, L. J. (2011). *Kent paryaları: ileri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İstanbul Üniversitesi

Sosyoloji Dergisi

Yazarlara Notlar

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sosyoloji Bölümü geleneklerinden beslenmekte ve bu kurumlarda oluşan birikimin yeni bakışla ve ürünlerle sürdürülmesini önemsemektedir. İlk sayısı 1917 yılında basılan ve Türkçedeki ilk sosyoloji dergisi olan *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, hâlihazırda yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, sosyoloji alanında çalışan akademisyenlerin yanı sıra, antropoloji, istatistik, ekonomi, eğitim, tarih, siyaset bilimi, din bilimleri gibi diğer sosyal bilim alanlarında çalışan bilim adamlarının sosyolojik perspektiften hazırlanmış katkılarında da açıktır. Dergi ayrıca değerlendirme yazıları, konferans, sempozyum ve atölye raporlarına da yer vermekte; belli konulara ayrılmış özel sayılar da yayımlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde İngilizce geniş özetleriyle birlikte yayımlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde yayına kabul edilmiş makaleler açık erişim olarak yayımlanmaktadır. Değerlendirilmeye üzere sunulan başvurular 2015 yılından itibaren "iThenticate" intihal engelleme/analiz programında incelenerek akademik dürüstlük ve etik sağlanmaya çalışılmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde;

- Sosyoloji alanı ile ilgili nicel, nitel araştırmalara, en son literatürü kapsamlı biçimde değerlendiren derlemelere, meta-analiz çalışmalarına, model önerilerine ve benzeri özgün yazılara yer verilir.
- Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.
- Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yayımlanan yazılar, dünsel planda *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ni bağlamaz.
- Yayımlanmış yazıların yayım hakları *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ne aittir.
- *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* ve yazar/ların ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye gönderilecek yazılar;

- Derginin web sayfasında belirtilen yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmalıdır.
- Yüklenen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmasını amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.
- İngilizce uzun özet de dâhil olmak üzere çalışmalar 35 sayfayı aşmamalıdır.
- Başvuruların Online Başvuru Yönergesi'ne uygun şekilde yazılması gerekir.

Gönderilen çalışmaların aşağıda koyu yazılan bölümleri içermesi gerekmektedir;

- *Türkçe Başlık Sayfası* (makale başlığını, yazar/lar'ın tam adlarını ve unvanlarını, çalıştıkları kurumlarını, adres, telefon, faks ve elektronik posta bilgilerini içermelidir)
- *Türkçe Öz* (150-200 kelime arası)
- *Anahtar Kelimeler* (5-8 kelime arası)
- *Ana Metin* (Nicel ve nitel çalışmalar giriş, yöntem, bulgular, tartışma bölümlerini içermelidir)

Yöntem kısmında ise eğer yeni bir model kullanılmışsa model alt bölümü ile mutlaka örneklem/çalışma grubu, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri bulunmalıdır. Derleme türü çalışmalar ise problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıca-cak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

- Tablo, şekil, resim, grafik vb. metin içerisinde yer almalıdır.
- *Kaynakça* (Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği (APA) tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır).

Yayım Süreci Üzerine Notlar

- Yayımlanan yazıların içeriğinde ya da alıntılarında olabilecek çarpıtma, yanlış, telif hakkı ihlali, intihal vb. hususlardan yazar/yazarlar sorumludur.
- Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İlgili çalışmada, eğer etik onay alınması gereken durumlar söz konusu ise yazarların etik kurullardan ve kurullardan onay aldığı var sayılmaktadır.
- Hem metin içinde hem de kaynakçada *TDK Yazım Kılavuzu* (*Yazım Kılavuzu*, 2009, Türk Dil Kurumu, Ankara) veya www.tdk.gov.tr adresindeki online hali) yazım kuralları, akademik atıf ve gelenekler bağlamında ise *Publication Manual of American Psychological Association* [6. Baskı] esas alınır.

Istanbul University

Journal of Sociology

Notes for Contributors

Contributors submitting their work to *Istanbul University Journal of Sociology* should be informed that articles should include the following:

- Quantitative, qualitative, or mixed research methods,
- Comprehensive literature reviews, meta-analysis, or meta-synthesis,
- Model proposals, clinical experimental research model, or original writings of similar quality.

Istanbul University Journal of Sociology gives priority to current studies using advanced research and statistical methods and techniques. The Journal's main criteria for publication are original contribution to the field and competency in methodology.

Manuscripts are first assessed by the Editorial Board for purpose, topic, content, presentation style, and mechanics of writing. During this preliminary assessment, the Editorial Board guidelines are as follows:

- ✓ For Quantitative Research
  - Quantitative research based on a single variable or that mainly analyses frequency, percentage, difference, and correlational statistics is usually assessed in a preliminary assessment according to its contents. Quantitative research including multiple regressions, path and cluster analysis, or other advanced research and statistical methods is given priority.
- ✓ For Studies Developing a Measurement Tool
  - The authenticity, scope, quality of the group worked on, and efficiency of the reliability and validity of studies are taken into consideration to decide whether the measurement tool can be published independently.
  - The Editorial Board encourages contributors to send their manuscripts if the developed measurement tool is used in a study in which the findings are reported.
- ✓ For Experimental Research
  - Findings must be supported, detailed, and further elaborated on with qualitative data.
- ✓ For Qualitative Research
  - The reliability and validity studies and in-depth analysis of the data is of utmost importance.
- ✓ For Descriptive Studies
  - The journal aims to publish analytical studies identifying and proposing solutions to the key issues related to sociological issues. However, such studies should not resemble a book chapter based only on a literature review.
- ✓ Mixed Research Designs
  - Such studies have a higher likelihood of being published. Mixed research design studies should justify why and how the author adopted the research design used. Qualitative and quantitative sections are analyzed separately and are expected to meet the criterion described above.
- ✓ Please Note
  - The editors emphasize that *Istanbul University Journal of Sociology* articles should not include studies based on very frequently used measurement tools or on research topics that have been overly examined, unless they propose an innovative approach to the topic in question.
  - Manuscripts based on thesis-related research should include all data used in the thesis. *Istanbul University Journal of Sociology* does not publish any article including unethical practices such as sliding.
  - *Istanbul University Journal of Sociology* believes that the data collection process for original research should have been done in the last 5 years.

Authors of manuscripts that do not meet the general publication criteria or the criteria specified above will be notified of the decision along with the reasons for it and will not proceed to the referee review process.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

- Authors are assumed to have conformed to an ethical code of conduct during research. Ethical problems that may arise after publication are binding for authors only.
- *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for the content and opinions expressed in the published articles and these do not necessarily reflect the opinions of the Istanbul University Department of Sociology, being the author entirely responsible for the scientific content in the paper. The publisher/editor of *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for errors in the contents or any consequences arising from the use of information contained in it. The opinions expressed in the research papers/articles in this journal do not necessarily represent the views of the publisher/editor of the journal.
- Publishing rights of the manuscripts belong to the Istanbul University Department of Sociology.
- Articles may not be quoted without citing *Istanbul University Journal of Sociology* and the author(s).